

DAVID HARVEY

Paris, Modernitenin Başkenti

Türkçesi: Berna Kılınçer

PARİS, MODERNİTENİN BAŞKENTİ*

DAVID HARVEY, 1935, İngiltere doğumlu. 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamladı. Bristol Üniversitesi'ndeki çalışmalarının ardından 1969'da ABD, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçti. Sayısız makalesi ve birçok dile çevrilen kitaplarının yanı sıra verdiği konferanslarla da bilinen Harvey, beşeri bilimler alanında dünyada en çok atıf yapılan 20 yazar arasında yer almaktadır. 2001'de City University of New York'ta çalışmaya başlayan Harvey, özellikle "mekân" konusundaki çalışmaları ve bu konuda Marksist kurama katkılarıyla dikkat çeker.

Harvey'in Türkçeye çevrilen ilk kitabı Postmodernliğin Durumu (1989; Metis, 1997) postmodernizm üzerine önemli çalışmalardan biridir. Oldukça ses getiren son kitabı Enigma of Capital [Sermayenin Muamması] Sungur Savran çevirisiyle Nisan 2012'de Sel Yayıncılık tarafından yayımlanacaktır. Diğer yapıtlarından başlıcaları: *Sosyal Adalet ve Şehir* (1973; Metis, 2003), *The Limits to Capital* [Sermayeye Sınırlar, 1982], *The Urban Experience* [Kentsel Deneyim, 1989], *Yeni Emperyalizm* (2003; Everest, 2004), *A Brief History of Neoliberalism* [Neoliberalizmin Kısa Tarihi, 2005] ve *Umut Mekânları* (2002; Metis, 2008)

BERNA KILINÇER, 1972 yılında İzmir'de doğdu. İzmir Amerikan Kız Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Çevirdiği kitaplar arasında, Susanna Clarke'ın *Jonathan Strange ve Bay Norrell*, Robert Louis Stevenson'ın *Define Adası*, Lionel Shriver'den *Kevin Hakkında Konuşmalyız*, Zadie Smith'ten *Güzelliğe Dair* ve Vincenzo Ruggiero'dan *Edebiyat ve Suç* bulunmaktadır.

***SEL YAYINCILIK**

Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul

Tel. (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

<http://www.selyayincilik.com>

E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

***SEL YAYINCILIK: 537**

DÜŞÜNSEL : 10

ISBN 978-975-570-551-4

PARİS MODERNİTENİN BAŞKENTİ

David Harvey

Kitabın Özgün Adı:

Paris, Capital of Modernity

Türkçesi: Berna Kılınçer

© David Harvey, 2006

© Routledge Inc. (part of Taylor & Francis Group LLC)

aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2010

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Dizi Editörü: Bilge Sancı - M. Onur Doğan

Editör: M. Onur Doğan

Kapak ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Kapak görseli: Honoré Daumier, Dans l'omnibus (1864)

Birinci Baskı: Şubat 2012

Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

David Harvey

**Paris,
Modernitenin
Başkenti**

Türkçesi: Berna Kılınçer

İÇİNDEKİLER

Giriş	
Kopuş Olarak Modernite	7

1 TEMSİLLER: PARİS 1830-1848

BÖLÜM I	
Modernitenin Mitleri, Balzac'ın Paris'i.....	35

BÖLÜM II	
Politik Bedeni Hayal Etmek	
Devrimci Politikalar ve Ütopyacı Planlar 1830-1848.....	83

2 GERÇEKLEŞMELER: PARİS 1848-1870

BÖLÜM IV	
Mekân İlişkilerinin Örgütlenmesi	141

BÖLÜM V	
Para, Kredi ve Finans	155

BÖLÜM VI	
Kira ve Arazi Çıkarları	165

BÖLÜM VII	
Devlet	185

BÖLÜM VIII	
Soyut ve Somut Emek	201

BÖLÜM IX	
Emek Gücünün Alım Satımı	255

BÖLÜM X	
Kadınların Durumu	239
BÖLÜM XI	
Emek Gücünün Yeniden Üretimi	253
BÖLÜM XII	
Tüketiciilik, Gösteri ve Boş Zaman Uğraşları	271
BÖLÜM XIII	
Cemaat ve Sınıf	289
BÖLÜM XIV	
Doğayla İlişki	315
BÖLÜM XV	
Bilim ve Duygu, Modernite ve Gelenek	325
BÖLÜM XVI	
Retorik ve Temsil	345
BÖLÜM XVII	
Kentsel Dönüşümün Jeopolitiği.....	379

3 K O D A

BÖLÜM XVIII	
Sacre-Coœur Bazilikası'nın İnşası.....	403
İllüstrasyon Listesi	441
Notlar	443
Kaynakça	459
Dizin.....	469

Giriş

Kopuş Olarak Modernite

Moderniteye dair mitlerden biri de onun geçmişle kökten bir kopuş oluşturduğudur. Bu kopuşun dünyayı bir *tabula rasa*, geçmişe referans vermeden -ya da engel oluşturduğunda geçmişi yok sayarak- yeninin üzerine yazılabileceği boş bir sayfa olarak görmemize olanak sağlayan bir durum olduğu varsayılır. Bu nedenle modernite her zaman, ister nazik ve demokratik, ister devrimci, travmatik ve otoriter olsun “yaratıcı yıkım”la ilgili olmuştur.

Bu köktenci kopuş edebiyat ve sanat, şehir planlama ve sanayinin örgütlenmesi, politika, yaşam tarzı vb. gibi farklı alanlarda bir şeyleri nasıl yaptığımız ya da sunduğumuzda gerçekleştirdiğimiz değişimlerle mi ortaya çıkar, yoksa tüm bu alanlardaki değişimler modernitenin toplam güçlerinin dünyanın geri kalanını yutmak üzere dışa doğru yayıldığı kritik önemdeki kimi zamanlarda ve yerlerde mi toplanır; buna karar vermek çoğu zaman zordur. Modernite miti ikinci yoruma yakınlık gösterir (özellikle de modernleşme ve gelişme terimlerinin akıncılığı aracılığıyla) ancak ayrıntılara inildiğinde bu yorumun çoğu taraftarı epey kafa karışıklığı üreten eşitsiz gelişimleri kabul etmeye meyillidir.

Bu modernite fikrine mit diyorum çünkü köktenci bir kopuş görüşü, böyle bir şeyin olmadığı ve olamayacağı yönündeki çok sayıdaki kanıta rağmen belirli bir ikna gücü ve yaygınlığa sahiptir. Saint-Simon kaynaklı ve Marx’ın içtenlikle benimsediği alternatif modernleşme - moderniteden ziyade modernleşme- teorisi hiçbir toplumsal düzenin zaten var olan durumunda kuluçkada bulunmayan değişimleri gerçekleştiremeyeceğini söyler. Modern düşünce panteonunda baş köşeyi

işgal eden iki düşünürün bir yanda devrimci değişimin önemi konusunda ısrar ederken aynı zamanda kökten bir kopma ihtimalini bu kadar açık biçimde inkar etmeleri tuhaf değil midir? Ancak bu görüşün iki yönü “yaratıcı yıkımı” merkez alarak birleşir. “Yumurta kırmadan omlet yapamazsınız,” der eski bir deyim; bir biçimde eskiyi hükümsüz kılmadan ya da hatta yok etmeden yeni toplumsal düzenlemeler yaratmak imkansızdır. Eğer modernite terimin bir anlamı varsa, bu anlam yaratıcı yıkımın bazı karar anlarını işaret eder.

1848 yılında Avrupa genelinde, özellikle Paris’te, dramatik bir olay gerçekleşti. Bu tarihte Paris’in ekonomi-politiğinde, yaşamında ve kültüründe bazı köktenci kopuşlar gerçekleştiği üzerine öne sürülecek iddialar, en azından görünürde, bütünüyle akla yatkındır. Ondan önce ortaçağ kentinin altyapı sorunlarını, en iyi ihtimalle düzeltmeye çalışan bir kent vizyonu vardı, daha sonra ise kenti zor yoluyla modernliğe sürükleyen Haussmann geldi. Daha önce Ingres ve David gibi klasikler, Delacroix gibi renkçiler vardı, sonrasında Courbet’nin gerçekçiliği ve Manet’nin empresyonizmi geldi. Öncesinde romantik şairler ve yazarlar (Lamartine, Hugo, Musset ve George Sand) varken sonrasında Flaubert ve Baudelaire’in sıkı, özlü, bilenmiş romanı ve şiiri vardı. Daha öncesinde zanaatkar usulüne göre düzenlenmiş dağınık imalat atölyelerinin çoğu yerini makinelere ve modern sanayiye bıraktı. Öncesinde dar kıvrımlı sokaklar boyunca ya da pasajlarda sıralanan küçük dükkanlar varken sonrasında bulvarlara taşan geniş mağazalar geldi. Öncesinde ütopyanizm ve romantizm varken sonrasında gerçekçi işletmecilik ve bilimsel sosyalizm geldi. Daha önceleri önemli bir meslek olan su taşıyıcılığı, şebeke sisteminin geliştiği 1870’lerde neredeyse ortadan kaybolmuştu. Bütün bunlar ve daha fazlası nedeniyle 1848 yeni olan pek çok şeyin eskinin içinden belirginleştiği kritik bir nokta olarak görünür.

O halde 1848’de Paris’te tam olarak ne oldu? Açlık, işsizlik, sefalet ve huzursuzluk bütün ülkeye yayılmıştı, ekmek arayışıyla insanların akın ettiği Paris bütün bu olumsuzlukların toplandığı yer olmuştu. Monarşiye karşı çıkmaya, en azından onun ilk baştaki demokratik vaadini tutmasını sağlayacak reformları gerçekleştirmeye kararlı cumhuriyet-

RESİM 1 Ernest Meissonier'in Haziran 1848'deki Rue de la Mortellerie'deki barikatı resmettiği tablo, Paris'i daha ütopyacı ve sosyalist çizgide bir politik beden olarak yeniden kurmak yönündeki devrimci hareketi bastıran ölüm ve yıkımı tasvir eder.

çiler ve sosyalistler vardı. Bu reformların gerçekleşmediği durumda devrim zamanının geldiğini düşünenler her zaman vardı. Bu durum zaten yıllardır böyleydi. Grevler, sokak gösterileri ve 1840'ların ayaklanmaları bastırılmıştı ve çoğu kişi onların hazırlıksız durumlarına baktığında bu kez de farklı olmayacağını düşünüyordu.

RESİM 2 Daumier'in 1848 tarihli *L'Emeute'si* (Ayaklanma). Şubat 1848'deki ayaklanmanın karnavalımsı ve dehşetli niteliğini yakalar. Ölümcül sonu adeta katı bir önseziyle haber verir.

Şubat 1848'de Boulevard des Capucines'de Dışişleri Bakanlığı önündeki küçük çaplı bir gösteri kontrolden çıktı, askeri birliklerin göstericilere ateş açması sonucunda elli kadar sivil hayatını kaybetti. Bundan sonra olanlar ise sıra dışıydı. Öldürülen birkaç kişinin cesedini taşıyan bir at arabası meşalelerle şehirde dolaştırıldı. Daniel Stern'in yazdığı daha sonra Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'de ele aldığı efsanevi öykü bir kadın cesedine odaklanır. (Efsanevi diyorum çünkü arabanın sürücüsü arabada hiç kadın olmadığına dair tanıklık etmiştir.)¹ Stern'in aktardığına göre sokaklarda toplanmış çoğunluğu sessiz kala-

balığın önünde bir oğlan çocuğu belirli aralıklarla genç kadının cesedini meşaleyle aydınlatıyordu. Diğer zamanlarda bir adam cesedi kaldırıp kalabalığa gösteriyordu. Bu güçlü bir semboldü. Özgürlük eskiden beri bir kadın olarak hayal edilmişti, görünüşe göre şimdi özgürlük kurşunlanmıştı. Bunu izleyen gece anlatılanlara göre ürkütücü bir sessizlikte geçti. Pazar yerleri bile sessizdi. Şafak söktüğünde tehlike çanları bütün şehirde yankılandı. Bu devrim çağrısıydı. İşçiler, öğrenciler, muhalif burjuvazi, küçük toprak sahipleri sokaklarda bi-

raraya geldi. Ulusal Muhafızlar'dan pek çok kişi onlara katıldı, kısa zamanda ordunun çoğu savaşıma isteğini kaybetmişti.

Louis Philippe alelacele Louis Molé ve sonra da Adolphe Thiers'ı başbakan atadı. Fransız Devrimi üzerine ciltlerce kitap yazmış olan Thiers, Temmuz Monarşisinde bu görevde bulunmuş ama rejimi Britanya tarzı bir meşruti monarşi olarak dengeye tutmayı başaramamıştı. Thiers'ın Krala, Versailles'a çekilmesi, kendisine sadık birlikleri toplaması ve gerekirse Paris'teki devrim hareketini ezmesi (bu taktik daha sonra 1871 Paris Kömünü'ne karşı kullanıldı) yönünde öğüt verdiği sanılıyor. Yaşlı ve yılgın kral bu öğüdü işittiyse bile dinlemedi. Tahtı sekiz yaşındaki torununa

bıraktığı gibi bir at arabasına atladı. Kraliçeyle birlikte Bay ve Bayan Smith adını kullanarak İngiltere'ye kaçtı. Bu sırada kent çoktan devrimcilerin eline geçmişti. Muhafazakar milletvekilleri kentten kaçtı, yeni Kral için Ulusal Meclis'te bir naiplik tahsis etme çabası bir kenara atıldı. Kentin diğer yakasında Hotel de Ville'de geçici bir hükümet ilan edildi. Aralarında romantik şair, sosyalizm ve cumhuriyet taraftarı Lamartine ve eski bir sosyalist olan Louis Blanc'ın da bulunduğu 11 kişilik bir grup geçici hükümetin liderleri olarak ilan edildi. Halk kralın eski ikametgahı Tuileries'i işgal edip yağmaladı. Eşyaları kırıp döktü, tabloları tahrip etti. Sıradan halk, sokak çocukları bile sırayla tahta oturdu, en sonunda taht sokaklardan geçirilerek Bastille'e götürüldü ve orada yakıldı.

RESİM 3 Daumier'in Parisli sokak çocuklarının terk edilmiş Tuileries Sarayı'nda neşeyle kovalamaca oynarken tahta oturduğu ana dair gülünç yorumu. Taht daha sonra Bastille'e sürüklenip yakılmıştır.

Bu olayların pek çok tanığı vardı. Sevgili Madame Hanska'sıyla birlikte olmak için Rusya'ya gitme telaşı içindeki Balzac bile durumu görmek için Tuileries'i ziyaret etmekten geri kalmadı. Flaubert olayları ilk elden "bir sanatçının bakış açısından" görmek için Paris'e koştu. Yirmi yıl sonra da *Duygusal Eğitim*'de olayların uzun, bilgilendirici ve bazı tarihçilerin kabul ettiği gibi isabetli bir anlatımını ortaya koydu. Baudelaire de olayların içindeydi. Ancak, Bordeaux yakınlarındaki Blaye'in vali yardımcısı olan ve daha sonra Paris'in dönüşümündeki beyin olacak Georges-Eugène Haussmann Fransa taşrasındaki pek çok kişi gibi iki gün sonra haberleri aldığı anda şaşırmış ve ümitsizliğe kapılmıştı. Görevinden istifa etti ve gayrimeşru gördüğü bir hükümet tarafından yeniden atanmayı reddetti.

Geçici Hükümet Nisan sonlarında seçim düzenledi, Kurucu Meclis resmen Cumhuriyeti ilan etmek üzere Mayıs'ta toplandı. Fransa taşrasının çoğu sağa, Paris'in büyük bir kısmı ise sola oy verdi. Bazı önde gelen sosyalistler meclise seçildi. Daha da önemlisi radikal örgütlerin var olup serpilebileceği boşluklar yaratıldı. Siyasi kulüpler oluşturuldu, işçi dernekleri türedi, emek meselesiyle en yakından ilgilenenler Lüksemburg Sarayı'nda toplumsal ve siyasi reformları gözden geçirmek üzere düzenli olarak toplanan resmi bir komisyon kurdu. Daha sonra bu komisyon "işçi parlamentosu" adıyla tanındı. İşsizlere ücret ve iş sağlamak amacıyla ulusal atölyeler kuruldu. Yoğun bir tartışma özgürlüğünün yaşandığı günlerdi. Flaubert bunu *Duygusal Eğitim*'de ustaca yansıtır:

İşler yüzüstü bırakılmıştı, kaygı ve merak herkesi sokaklara çekiyordu. Kılık kıyafete aldırılmazlık toplum tabakaları arasındaki ayrımları hafifletiyor, kin gizleniyor, umutlar dillerden düşmüyor, halkın yüreğinde tatlı bir hava esiyordu. Yüzlerde kazanılmış bir hakkın gururu parlamaktaydı. Herkeste bir karnaval neşesi, bir kamp havası vardı: Hiçbir şey Paris'in o ilk günlerdeki hali kadar çekici olmamıştır.

Bütün kulüpleri ya da kulüplerin büyük bir kısmını ziyaret ettiler: Kızılları ve mavileri, öfkeli ve sakini, püritenleri ve derbederleri, mistikleri ve ayyaşları, kral için ölüm

fermanı çıkaranları, bakkal çakalın marifetlerinin ortaya dö- küldüğü yerleri. Her yerde kiracılar mal sahiplerini lanetle- mekte, işçiler patronları suçlamakta, zenginler yoksullara karşı düzenler hazırlamaktaydı. Kimileri polisin kurbanı ol- duklarını ileri sürerek kendileri için ödenek ayrılmasını is- tiyor, kimileri bulgularını ileri sürerek kendileri için ödenek ayrılmasını istiyor, kimileri bulgularını gerçekleştirmek için para sağlanmasını rica ediyordu; Fourierci falanster planları mı istersiniz, köy pazarları için tasarılar mı istersiniz, kamu mutluluğuna ilişkin sistemler mi? Sonra bu budalalık bulut- ları arasında, şimşek gibi bir iki söz işitiliyor, bir küfürde bir hak özetleniyor ve gömleksiz göğsüne bir kılıcın omuz ka- yıışı bağlanmış bir haytanın ağzından söz çiçekleri dökülü- yordu... Bu kulüplerde ad yapmak istiyorsanız avukatları her zaman çekiştirmeniz ve konuşmalarınız arasında şu söz- leri bol bol kullanmanız gerekiyordu: “Yapıya bir taş koy- mak; -toplumsal sorun; -atölye.”²

Ama ekonomi daha da kötüye gitti. Borçlar ödenmiyordu, burju- vazinin mülk sahipleri, rantiyeciler ve işverenler olarak mülk hakları için duydukları korku ve tepki duygularını körüklemişti. (“Mülkiyet din seviyesine yükseltilmiş, Tanrıdan ayırt edilemez olmuştu,” diye yazar Flaubert.) Nisan ve Mayıs ayında ufak çaplı gösterilerle korku arttı, bu gösterilerden son birkaçı birçok radikal liderin tutuklanma- sıyla son buldu. Sola karşı intikam duyguları oluşmaktaydı. Ulusal atölyeler işi üretken biçimde örgütlemeyi başaramıyor, fakat işçileri eski işlerine dönmekten alıkoyuyorlardı. Sağ kanadın açık şekilde ço- ğunlukta olduğu Cumhuriyetçi Hükümet Haziran ayında atölyeleri ka- padı. Nüfusun belli başlı unsurları protestolarla bu duruma başkaldırdı. Guedella’nın klasik tanımıyla: “Erkekler açtı; umutları, liderleri, ne- şeleri olmadan savaşıyor, dev taş barikatların ardından asık yüzlerle ateş ediyorlardı. Dört gün boyunca Paris donuk bir ışıkla aydınlandı. Barikatlara karşı toplar getirildi, duman tüten kentin üzerinde büyük bir fırtına koptu, kadınlar merhamet gösterilmeksizin vuruldu, iç ka- rartıcı bir pazar günü barikattakilerle konuşan bir general utanç verici

bir biçimde öldürüldü. Yüce bir davranışla barışı sağlamak için gün batımında yola çıkan Paris başpiskoposu vurulup öldürüldü. Dehşet zamanlarıydı, o yaz dört gün boyunca Paris bu mücadelenin azabıyla sarsıldı. Sonra direniş kırıldı ve Cumhuriyet ayakta kaldı.”³ Ulusal Meclis, hükümeti (aralarında Lamartine de vardı) azletti, sömürge Cezayir’inde deneyim kazanmış, cumhuriyetçi burjuva general Louis Cavaignac’a umudunu bağladı. Ordunun komutasını ele alan Cavaignac ayaklanmayı sert ve acımasız bir biçimde bastırdı. Barikatlar yerle bir edildi.

RESİM 4 Faubourg du Temple üzerindeki barikatların 25 Haziran 1848 sabahında çekilmiş bu ender fotoğrafı, Paris'i yeniden ele geçirmeye çalıştıklarında asayiş güçlerinin neyle karşı karşıya olduğunu gösterir.

Haziran Günleriyle birlikte her şey sona ermedi. Merkezci cumhuriyetçiler artık güvenilirliklerini kaybetmişti. Ulusal Meclis giderek monarşik sağ ile demokratik sosyalist sol arasında bölünmüştü. Bonapartizmin hayaleti bu ikisinin arasında yeğen Louis Napolyon kılığında ortaya çıktı. Hâlâ İngiltere’de sürgünde olan Napolyon Temmuz’da Meclis’e seçilmişti. Koltuğuna oturmaktan kaçındı ancak bir mek-

tupla meşum bir şekilde, eğer Fransa kendisini göreve çağırırsa bu görevi nasıl yerine getireceğini bildiğini belirtti. Ondaki başka hiç kim-
senin düzeni sağlayamayacağı algısı yerleşmeye başlamıştı. Koltu-
ğuna Eylül'de yapılan bir başka seçimde yeniden seçildiğinde oturdu.
Amerikan modeline göre genel seçimle başa gelecek bir Başkanlık
sistemi yaratan yeni anayasayla birlikte Louis bu mevkiye geçmek
için adaylığını koydu. 10 Aralık'taki seçimde Cavaignac'ın 1, 4 mil-
yon ve Lamartine'in gülünç 8000 oyuna karşılık 5,4 milyon oy aldı.
Ancak başkanlığı dört yılla sınırlıydı ve Louis'nin Mecliste fazla des-
teği yoktu. (1849'da yalnızca sınırlı bir kısım Bonapartçı seçilmişti,
çoğunluk muhafazakar kral taraftarlarından oluşuyordu.) Louis ana-
yasaya pek az uyarken, asayiş ve düzeni sağlama ve "kızılıları" bas-
tırma konusunda becerisini göstermeye başladı.

Sosyalist liderlerin çoğu (Louis Blanc, Alexandre Ledru-Rolin,
Victor Considérant vs.) 1849 yazına gelindiğinde sürgüne gönderil-
mişti. Özellikle kırsal kesimde (Hausmann gibi resmi görevlilerin
üstü kapalı yardımıyla), daha da önemlisi Katolikler arasında (İtal-
ya'daki devrimcilere karşı Papayı Vatikan'a tekrar yerleştirmeye yar-
dım ederek) ve orduda destek kazanan Louis Napolyon (düşüncesizce
genel seçimi kaldıran, basına yeniden sansürü getiren ve başkanlık
dönemini uzatmayı reddeden meclisin kasıtsız yardımını da alarak) 2
Aralık 1851'deki darbeyle sonuçlanan yolun taşlarını döşedi. Meclis
feshedildi, ana parlamento üyeleri (Cavaignac, Thiers vs.) tutuklandı,
Paris'teki tek tük direnişler de kolayca bastırıldı. (Daha sonra demo-
kratik sosyalist temsilci Baudin'in barikatlardan birinde ölümü İmpa-
ratorluğun gayrimeşruluğunun sembolü haline gelecekti.) Kırsal
kesimlerde şaşırtıcı biçimde yoğun direniş gösteren küçük bölgelere
rağmen yeni anayasa 20 Aralık'taki halk oylamasında 640.000'e kar-
şılık 7,5 milyon gibi ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Louis Napolyon
birkaç saat şehirde "Vive l'empereur" (Yaşasın İmparator!) tezahürat-
ları arasında tur attıktan sonra Tuileries Sarayı'na yerleşti. İmparator-
luğun ilan edilmesi (ve bir kez daha halk oylamasında ezici bir
çoğunluk tarafından onaylanması) için bir yıl daha halk desteğini ka-
zanmaya çalışması gerekti. Cumhuriyetçilik ve demokratik yönetim

denenmiş ve başarısız olmuştu. Otoritercilik ve despotizm (henüz iyi mi kötü mü olduğu ortaya çıkmasa da) sorunun çözümü olmuştu.⁴

RESİM 5 1850-1851 civarında Marville tarafından çekilmiş bu fotoğraf Rue de Rivoli ve Palais çevresinde süregiden yıkımları gösterir.

Açık bir Bonapart taraftarı olan Haussmann, Ocak 1849'da önce Var sonra da Auxerre'de valilik görevini yeniden üstlendi. 1 Aralık akşamı yeni bir görev almak üzere davet edildiği Paris'te tesadüfen Élysée'de bir akşam davetine katılmış bulunuyordu. Louis Napolyon onun elini sıktı, teklif edilen yeni görevinden söz etti ve talimatlarını almak üzere sabah erkenden İçişleri Bakanlığı'na gelmesini istedi. O gece Haussmann, bakanın durumdan haberi olmadığını keşfetti. Ertesi sabah saat beşte İçişleri Bakanlığı'na gittiğinde görevin başında Louis Napolyon'un üvey kardeşi Morny Dükünü buldu. Darbe sürecine girilmişti, Morny isabetli bir biçimde Haussmann'ın onlarla birlikte olduğunu varsaymıştı. Haussmann önce İtalya sınırındaki bölgeye tayin edildi (sınırdaki sorunlar nedeniyle hassas bir bölgeydi) ama daha sonra en sevdiği bölge olan Bordeaux'ya getirildi. Prens-Başkan, İmparatorluğun ilan edilmesine hazırlık olarak ülkeyi gezdi, Ekim

1852’de Bordeaux’da önemli bir konuşmayla gezisi sona erdi. (Konuşmasında “İmparatorluk barıştır” diye ilan ediyordu.) Bordeaux ziyareti sırasında Haussmann’ın törenleri imparatorluk amaçlarına uygun şekilde düzenleme yeteneği (Bonapart sempatzanlığı ve gayretleriyle birlikte) gözlerden kaçmadı.

Haussmann Haziran 1853’te tekrar Paris’e atandı. Görev yeminini ettiği gün, Haussmann’ın *Mémoires*’ında (Hatıralar) uydurduğu efsaneye göre İmparator ona dört farklı renkte (renkler hangi projenin ne kadar acil olduğunu gösteriyordu) ana hatları çizilmiş bir harita uzatmıştır. Bu, yeniden inşa edilecek Paris sokak düzeninin planlarıydı. Haussmann’a göre sonraki yirmi yıl boyunca birkaç ilave dışında bu planları sadakatle yürütmüştü.

Artık bunun bir efsane olduğunu biliyoruz.⁵ Temmuz Monarşisi sırasında, Paris’in modernleştirilmesine yönelik pek çok tartışmanın yanı sıra 1833’ten 1848’e kadar Paris valisi olan Rambuteau’nun fiili çabaları vardı. 1840’larda sayısız plan ve öneri tartışıldı. 1848’de Başkan seçildikten sonra İmparator kent yenileme girişimlerine meyilliydi. Haussmann’ın önceli Berger kararlı bir biçimde bu işe girişmiş, Rue de Rivoli ve Rue Saint Martin’in genişletilmesine başlanmıştı. Haussmann’ın göreve gelmesinden bir yıl önce, Daumier’in 1851-1852 arası yıkımların etkileri üzerine sert yorumları, LeSecq ve Marville’in fotoğrafları bunu kanıtlıyor.⁶ Dahası İmparator Ağustos 1853’te kentsel dönüşüm projeleri üzerine Kont Simeon başkanlığında bir danışma komitesi atadı. Haussmann bu kurulun nadir olarak toplandığını, arada da sıradan ve uygulanamaz tavsiyelerin olduğu bir rapor sunduğunu iddia eder. Aslında kurul düzenli olarak toplanmış, Aralık 1853’te İmparator’a da sunulan son derece ayrıntılı ve karmaşık bir plan ortaya koymuştur. Haussmann bunu kasten görmezden gelmiştir ancak planın İmparator’u (Haussmann’ın görüşlerine, Haussmann’ın kabul ettiğinden daha çok başvurmuştur) ne kadar etkilediği bilinmiyor. Dahası Haussmann İmparator’un istediğinden hem daha çoğunu hem de daha azını yapmıştır. İmparator ona var olan nitelikli yapılara özen göstermesi ve düz hatlardan kaçınması talimatını

vermesine, ayrıca su şebekesi ya da kenar mahallelerin dönüştürülmesi konusuyla da hiç ilgilenmemesine rağmen Haussmann iki konuya da tutkuyla eğildi ve istediğini de yaptırdı. Şimdiye kadarki çoğu açıklamanın dayandığı Haussmann'ın *Mémoires*'ında gerçekler bolca gizlenmiştir.

RESİM 6 Daumier 1852 gibi erken bir tarihte yıkımlar yüzünden yer değiştiren insanları konu ediyor. İlginçtir, bu konuyu bir daha ele almamıştır.

Ancak Haussmann'ın yadsımlarında çok çarpıcı bir yön vardır. Haussmann'da bolca bulunan egoizm ve kibirden çok daha fazlasını ele verirler. Bu yadsımlar kısmen Haussmann'ın neye karşı mücadele vermek zorunda kaldığına işaret eder. İmparator ve kendisinin çevresinde kökten bir kopuş miti -ki bu mit günümüze kadar ayakta kalmıştır- kurmak zorundaydı çünkü daha önce olup bitenin önemsiz olduğunu, kendisinin de Louis Napolyon'un da yakın geçmişin düşünceleri ya da uygulamalarına borçlu olmadığını göstermeliydi. Bu inkar iki işe birden yarıyordu; (her rejim için gerekli olan) bir kuruluş miti yaratıyor ve İmparatorluğun iyilikçi otoriterliğinden başka seçenek olmadığı görüşünü güvenceye almaya yardım ediyordu. 1830 ve

RESİM 7 Provost'a ait bu litograf 1850'lerin başlarında Les Halles'deki koşulları tasvir eder (Marville'in çektiği fotoğraflara benzerdir; bkz. De Thezy, 1994, 365). Sağda yeni Les Halles, solda ise tacirlerin mallarını binaların saçakları altında sakladığı eski sistem görünür.

1840'ların cumhuriyetçi, demokratik, sosyalist öneri ve planları ele alınmayacak kadar değersiz ve elverişsizdi. Haussmann uygun olan tek çözümü planladı, uygun olmasının nedeni de imparatorluğun otoritesiyle hareket etmesiydi. Bu anlamda 1848'in yarattığı hareketin verdiği rahatsızlık bittikten sonra hem düşüncede hem de eylemde gerçek anlamda bir kopma vardı. Yine de Haussmann, *Histoire Générale de Paris*'in (1866 edisyonu) ilk cildinin önsözünde yer alan İmparator'la mektuplaşmalarında “modern eğilimlerin en çarpıcısının”, şimdinin açıklamasını ve geleceğin hazırlığını, geçmişin içinde aramak olduğunu kabul ediyordu.⁷

Haussmann'ın sözümona gerçekleştirdiği kopma, iddia ettiği kadar kökten olmaktan çok uzaksa, Saint-Simon ve Marx'ın ısrar ettiği gibi yeniyi eskinin çizdiği hatlarda aramalıyız. Ancak yeninin ortaya çıkışı (yine Saint Simon ve Marx'ın ısrar ettiği gibi) yine de inkar edilemez devrimci bir anlam taşıyabilir. Haussmann ve meslektaşları o güne dek görülmemiş ölçekte bir yaratıcı yıkım işine girmeye hazırdılar. Cumhuriyetçi demokrasinin enkazından doğan imparatorluk bunu yapmalarını mümkün kılıyordu. Bu değişimleri sergileyeyim.

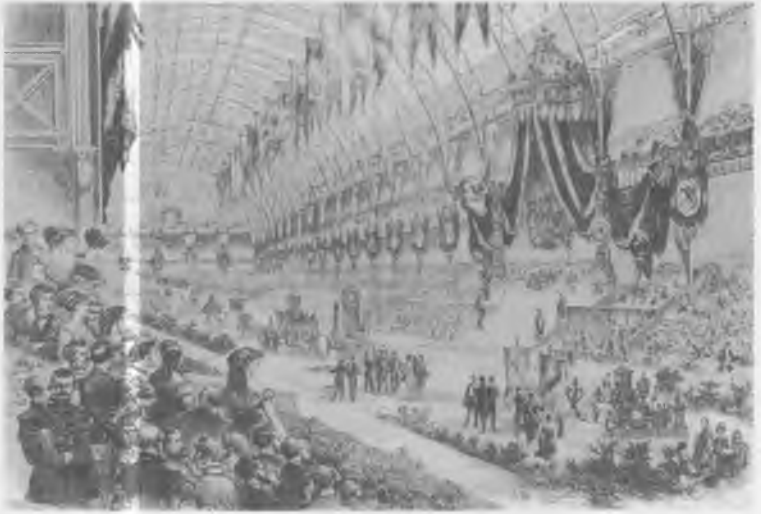
RESİM 8 Baltard'a ait ilk yeni Les Halles tasarımı (La Fortresse olarak bilinir) Marville tarafından çekilen fotoğrafta kaydedilmiştir. İmparator ve Haussmann tarafından reddedildikten sonra sökülüştür.

RESİM 9 Haussmann "çelikten şemsiyeler" istemişti, Baltard da en sonunda bunu gerçekleştirdi; 1855 yılında resmedilen klasik modernist Les Halles binası.

Temmuz Monarşisi sırasında Paris'in dönüşümünde çalışan en önemli mimarlardan biri Hittorf'tu. Arc de Triomphe (Zafer Anıtı) ve Boulogne Korusu'nu birbirine bağlayacak bir cadde uzun zaman önce ortaya atılmış bir fikirdi, Hittorf da buna uygun planı çizmişti. Sokak var olan standartlara göre çok geniş (36,5 metre) olacaktı. Hittorff, Haussmann'la 1853'te tanıştı. Haussmann 110 metre genişliğinde bir bulvarda birbirine bakan binaların arasında 134 metrelik bir mesafe olmasını istiyordu.⁸ Haussmann böylece projenin ölçeğini üçe katlamış oldu. Hem düşünce hem de eylemin mekansal ölçeğini değiştirdi. Bir başka eğitici örneği ele alalım. Les Halles, Paris'in erzak ihtiyacını sağlama konusunda uzun zamandır yetersiz ve elverişsiz kalıyordu. Temmuz Monarşisi sırasında bu ateşli bir tartışma konusu olmuştu. Önceki vali Berger, cumhurbaşkanlığı sırasında Louis Napolyon'un emriyle burayı yeniden tasarlamaya öncelik vermişti. Resim 7'de kısa süre sonra yıkılacak olan eski sistemi görürüz. Satıcılar burada mallarını evlerin saçakları altında mümkün olduğunca depolamaya çalışırlardı. Louis Napolyon, Baltard'ın -yerel olarak "Les Halles kalesi" olarak bilinen- 1852'deki yeni binasının yapımını, tamamıyla kabul edilemez bir çözüm olarak durdurdu (Resim 8). Haussmann 1853'te kulağı çekilmiş Baltard'a "Demirden şemsiyeler istiyoruz," dedi ve birkaç melez tasarımı reddettikten ve (bu sırada da Baltard'ın hiç geçmeyen kinini kazandıktan) sonra, sonunda Baltard ona istediğini verdi. Sonuçta çok uzun zamandır modernist bir klasik olarak nitelendirilen bina ortaya çıktı (bkz. resim 9). *Mémoires*'da Haussmann, Baltard'ın saygınlığını kurtardığını ima eder. (Louis Napolyon 1852'de bu kadar berbat bir şey ortaya koyan bir mimarın iki yıl sonra nasıl bir şaheser ortaya çıkarabildiğini sorduğunda Haussmann zerre kadar tevazu göstermeden "Vali farklıydı!" karşılığını verir.)

1855 Paris Fuarı için inşa edilen Palais de l'Industrie'de (Resim 10) Baltard'ı kat be kat aşan geniş bir yer görürüz. Şimdi bu yeni mekanları 1800'lerin başlarında son derece önemli olan pasajlarla karşılaştıralım (Resim 11). Form ve malzeme aynıdır ama ölçekte olağanüstü bir değişim olmuştur (bu arada, Walter Benjamin'in kentin uzamsal formlarına yoğun ilgi göstermiş olmasına rağmen *Pasajlar*

RESİM 10 Trichon ve Lix'in tasvir ettiği haliyle Palais de L'Industrie: burası Les Halles'den bile daha büyüktü. Bir kez daha yeni hammadeleri ve mimari formları, örgütlenme ve inşaat biçimlerinin kökten dönüşümünü gösterir.

projesinde bunu es geçmiştir). Mimarlık tarihçisi Loyer, on dokuzuncu yüzyıl Paris'indeki mimari ve yapı uygulamalarına ilişkin ayrıntılı incelemede burada geçerli olan ilkeyi açıkça ifade eder: "Kapitalizmin yapı üzerindeki en önemli etkilerinden biri de," diye yazar Loyer, "projelerin ölçeğini dönüştürmekti."⁹ Haussmann'ın toptan kopma miti sorgulanmayı hak eder ama aynı zamanda, yeni teknolojilerden esinlenen ve yeni örgütlenme biçimlerinin olanak tanıdığı ölçekteki kökten değişimi planlayıp düzenlemekte ön ayak olduğunu da kabul etmek gerekir. Bu değişim onun kenti ayrı ayrı projelerden oluşan bir karmaşa olarak değil de banliyöleriyle birlikte bir bütünlük içinde düşünmesini sağladı.

İlk bakışta son derece farklı bir konu gibi görünse de Flaubert'in eserlerinde başardığı varsayılan kökten kopmayı ele alın. 1848'den önce Flaubert başarısızdı, 1840'lı yıllar boyunca neyi nasıl yazacağını düşünmekten neredeyse sinir krizi geçirme noktasına gelmişti. Gotik

ve romantik temaları keşfi sırasında, tarzını düzeltmek için ne kadar çalışırsa çalışsın berbat eserler ortaya çıktı. En iyi dostları bile (Maxime du Camp ve Louis Bouilhet) *Aziz Anthony'nin Baştan Çıkışı*'nin taslağını tam bir başarısızlık olarak gördüler, 1849'da bunu ona söylediler. Bouilhet daha sonra sarsılmış Flaubert'e Balzac'ı incelemesini söyledi, Steegmuller'e göre şu öneriyi getirmişti: "Flaubert (her zaman ilginç bulduğu ama hatalı olarak işlenmeye değer olmadığına inandığı) burjuvazi hakkında bir roman yazacak olsa onların maddi değil de duygusal kaygılarını vurgulasa ve kendine özgü güzel bir tarz kullansa sonuç edebiyat tarihinde yeni bir şey olurdu." İki yıl sonra (Flaubert'in yakınoğuya yaptığı yolculuktan sonra) Bouilhet, Flaubert'in bir taşra doktorunun eşinin trajik intiharını ele alıp Balzac gibi (taşra hayatından bir manzara şeklinde) işlemesini önerir.

RESİM 11 Marville'e ait bir pasaj fotoğrafı. *Passage de l'Opéra* pasajların çoğunun inşa edildiği 1820'lerle, *Les Halles ve Palais de l'Industrie*'nin ait olduğu 1850'ler arasında yapı alanının ölçeğinde (ancak biçiminde değil) gerçekleşen etkileyici değişimi gösterir.

Flaubert gururunu bir kenara bırakarak (daha önce Balzac'ın nasıl yazılacağı konusunda hiçbir fikri olmadığı sonucuna vardığı halde) 1851'den 1856'ya kadar görev duygusuyla bunun üzerinde çalıştı. *Madame Bovary* ilk basıldığında olduğu gibi bugün de hâlâ İkinci İmparatorluk kültürünün ilk önemli sansasyonel edebiyat eseri ve başyapıtı olarak kabul edilir.¹⁰ Hatta bazıları onu Fransız dilinin ilk büyük modernist romanı olarak tanımlamıştır. Flaubert ancak romantizm ve ütopyacılık öldükten sonra ayakları üzerinde durabilmişti. Sıradan romantik hayallerin kurbanı Emma Bovary, Flaubert'in gözünde 1848'in devrimci romantiklerinin barikatlarda yaptığı gibi (*Duygusal Eği-*

tim'de betimlediği gibi anlamsız görünecek şekilde) intihar eder. Flaubert, Lamartine için "İnsanlar şairlerden bıktı" ve "Şairler hayatla başa çıkamaz," diye yazar. Flaubert, Balzac'a olan borcunu hafifsemiş ama ikilemi zekice kavramıştır. "Kalıcı bir şey ortaya koymak için," diye yazmıştı, "kişinin sağlam bir temeli olmalıdır. Gelecek düşüncesi bize eziyet eder, geçmiş bizi engeller. Bu nedenle şimdiyi elimizden kaçırmırız."¹¹

Modernitenin havarisi Baudelaire bu ikilemi her gün yaşıyordu. 1848'de barikatların bir yanından öbür yanına nasıl kolayca geçiyorsa aynı tutarsızlıkla bir o tarafa bir bu tarafa sendeliyordu.¹² 1846 *Salonu* yazısında geleneği reddedeceğinin işaretlerini vermişti bile, sanatçıları "modern hayatın epik niteliklerini" keşfetmeye teşvik ediyordu, çünkü bu çağ "şirle ve harikalarla" doluydu. Örneğin "devasa kentin yeraltına musallat olmuş binlerce köksüz hayata ait manzaralar, caniler, fahişeler", "Harikalar, tıpkı hava gibi bizi sarıp içimize işliyor, ama onu görmüyoruz" diye yazmıştı. Yine de yapıtım burjuvaziye adar ve kahramanlıklarını hatırlatır: "Geleceği tüm farklı biçimlerinde gerçekleştirmek için ortaklıklara giriştiniz, şirketler kurdunuz, borç verdiniz." Bunda bir parça ironi varsa bile aynı zamanda, insanın özgürleşmesi yolunda vizyoner şairle kurnaz işadamı niteliklerini harmanlayan Saint-Simon ütopyacılığına da seslenir. Geleneğe ve "düşünce aristokratları"na karşı mücadelesine kendini kaptırmış Baudelaire, Balzac örneğinden de esinlenerek, burjuvazi içinde, geleneksel sınıf iktidarını alaşağı etmeyi isteyenler arasında bir ittifak öneriyordu. İkisinin de "en yüksek uyuma ulaşana kadar"¹³ birbirini besleyeceğini umuyordu.

Ama bu ittifak gerçekleşmeyecekti. Sanatçılar nasıl "köksüz hayatlar"daki kahramanlığı burjuvaziye saldırmayacak biçimlerde betimleyebilirlerdi ki? Baudelaire hayatının geri kalanında aylak olmakla züppe olmak arasında gidip gelecekti. Bir yanda aylak alaycı izleyici, öte yandaysa işlediği insanların hayatına tutkuyla giren bir halk adamı. 1846'da bu gerilimin üstü kapalıydı ama 1848'de her şey değişmişti. Şubat ve Temmuz'da (belki Mayıs'ta da) isyancıların tarafında savaştı. Burjuvazinin "Düzen Partisi"nin ihaneti karşısında dehşete kapılmış

olsa da romantiklerin (Lamartine'in temsil ettiği) boş retorığı karşısında da aynı derecede rahatsızdı. Hayal kırıklığına uğrayan Baudelaire bir süre Pierre Proudhon'u kahramanı olarak benimsedi. Sonra Gustave Courbet ile arkadaş oldu, iki adamın gerçekçiliğinden etkilendi. Geçmişe bakarak, "1848 aşırı bir saçmalık sonucu çekiciydi yalnızca," der. Ancak "aşırı" sözcüğünün çağrışımı önemlidir. "Çılgın heyecanını" ve "yıkımdan aldığı doğal ve meşru hazı" kaydeder. Ama sonuçtan nefret etmişti. O sırada geleneğin emniyetli gücü tercih edilir görünüyordu. Devrimci meşguliyetlerin yoğun olmadığı dönemlerde gazeteleri baskıya hazırladı. Sonra, "Aristokrasi dışında akılcı ve sağlama bağlanmış bir iktidar şekli yok," diye yazdı. (Balzac'ın duygularıydı da tam olarak böyleydi.) Louis Napolyon'un darbesinden sonra siyasetten uzaklaşıp karamsarlık ve sinizme gömüldü. Ancak devrimin nabzı atmaya başladığında müptelalığını itiraf etti: "Devrim ve Akıl Kültü, Fedakarlık öğretisini doğrular," diye yazdı.¹⁴ Hatta zaman zaman Louis Napolyon'u Kral olarak savaşçı-şair rolüne bürünmüş biri olarak takdir etti.

1848 barikatları ve Tuileries Sarayı'nın yağmalanmasından yaratıcı yıkım deneyiminin acı tadından sonra Baudelaire'in modernite algısında bir çelişki vardır. Ona göre şimdiyle başa çıkmak ve geleceği yaratmak için geleneğin gerekirse şiddet kullanılarak alaşağı edilmesi gerekir. Ancak geleneğin kaybı, kavrayışımızın tutunduğu destekleri söküp atar ve bizi güçsüz, sürüklenir bir halde bırakır. 1860'ta sanatçıların amacının "gelip geçici, ele avuca sığmaz, koşullara bağlı" olan modern, "sonsuz ve değişmez olan"la uğraşan sanatın diğer yarısı ile birlikte kavramaktır diye yazıyordu. Flaubert'in ikilemini yineleyen bir pasajda korkuyu "görüntülerin, özü çıkarılıp ele geçirilmeden kaçmasına izin vermek, yeterince hızlı gitmemek" olarak tarif eder.¹⁵ Ama bütün bu acele geriye yığınla insan enkazı bırakır. "Binlerce köksüz hayat" görmezden gelinemez.

Paris Sıkıntısı'ndaki "Yaşlı Soyтары" öyküsünde bu duyguyu etkili bir biçimde uyandırır. Paris geniş bir tiyatro olarak tasvir edilmiştir. "Her yanda sevinç, kazanç, eğlence; her yanda ertesi gün de bir ekmek

yeme güveni; her yanda canlılığın taşkın patlayışı.” İkinci İmparatorluğun *fête imperiale*’i en civcivli zamanındadır. Ama “ışık, toz, sevinç ve gürültü” arasında zavallı bir soytarı görür. “Kambur, bitkin, kocamıştı; bir insan yıkıntısıydı.” Sefaletinin katılığı “sanattan çok yoksulluktan kaynaklanan, gülünç paçavralarla gülünç bir kılığa girmiş yoksunluk”tur. Soytarı “dilsiz ve kımıltısızdı. Her şeyden el çekmiş, her şeyden vazgeçmişti. Yazgısını tamamlamıştı.” (bkz. resim 12) Histerinin korkunç elinin gırtlığını sıkıldığını duyar, “düşmek istemeyen” gözyaşları gözlerini kamaştırır gibi olur. Para bırakmak ister ama insan

RESİM 12 Daumier’in dokunaklı Soytarı’sı Baudelaire’in düzyazı şiirinde ifade edilen duyguların bir bölümünü yansıtır. Kalabalık ondan uzaklaşırken yalnızca küçük bir çocuk ona merakla bakmaya devam eder. Soytarı artık geride bırakılmış asil bir kişilik gibi uzaklara bakar.

dalgası onu uzaklara sürükler. Akıldan çıkaramadığında şöyle der: “Bir zamanlar kahkahadan kırıp geçirdiği bir kuşaktan artakalmış yaşlı yazın adamının görüntüsünü gördüm ben; yoksulluk yüzünden, halkın nankörlüğü yüzünden böylesine düşmüş, barakası unutkan kalabalıklarca hor görülmeye başlanmış yaşlı ozanın; dostsuz, ailesiz, çocuksuz yaşlı ozanın görüntüsünü gördüm.”¹⁶

Marx için de 1848 entelektüel ve siyasi açıdan benzer bir önem taşıyordu. Londra’da sürgündeyken uzaktan izlediği 1848/1851 olayları gerçekleşmemiş olsa, Marx’ın bilimsel sosyalizme sapması düşünülemez olacaktı. 1844 *Elyazmaları*’nın “genç” Marx’ı ve *Kapital*’in “olgun” Marx’ı arasında sık sık belirtilen kökten kopuş elbette Ha-

ussmann ya da Flaubert’in değişiminden daha radikal değildi ama yine de önemliydi. İlk yıllarında romantizm ve sosyalist ütopyacılık onu derinden etkilemişti ama ikisini de 1848’de sertçe reddetti. Ütopyacı-

lğın işçi sınıfının bilincinde yeni ufuklar açtığı tarihsel bir an olmuştu ancak artık önemini yitirmiş, devrimin önünde bir engel olarak kalmıştı. 1840'ların Fransa'sında üretilen fikirlerin kaotik mayası (2. Bölüm'ün konusu) göz önüne alındığında, muhalif düşünceyi çok daha sert ve çıplak sentetik bir sosyalizm bilimine indirgemekte Marx'ın stratejik bir çıkarı olması anlaşılırdır. Ancak Marksist akımın daha önce olan biten hiçbir şeyin konuyla ilgisi yokmuş gibi kökten bir kopuşu benimsemesi ciddi bir hata oldu. Marx, Saint-Simon, Louis Blanqui, Robert Owen ve Etienne Cabet gibi düşünürlerden çeşitli fikir aldı; başkalarını reddederken bile, kavrayışını, düşüncelerini eleştiri ve karşıtlık yoluyla da biçimlendirdi. *Kapital*'de emek sürecini sunumu, Fourier'in yabancılaşmamış emeğin tutkulu bir istek ve oyun sevinciyle tanımlandığı fikrine karşılık olarak biçimlendi. Marx bu fikre karşı, büyük planları tamamlamak için bağlılık ve kararlılık gerektiğini söyler, emek süreci ne kadar asil olursa olsun gayret ve kolektif disiplinin yoruculuğundan tamamen kaçamayacağını söyler. Marx her koşulda (bunu da Saint-Simon'dan almıştı) hiçbir toplumsal düzenin, varolan durum yeninin özelliklerini zaten içinde bulundurmadığı takdirde değişmeyeceğine inanıyordu.

Eğer bu ilkeyi 1848'de ve 1848'den sonra olanlara dikkatli biçimde uygulayacak olursak yalnızca Flaubert, Baudelaire ve Haussmann'ı değil aynı zamanda Marx'ı da farklı bir ışık altında görürüz. Ancak Haussmann, Marx, Flaubert ve Baudelaire'in dördünün de 1848'den sonra olağanüstü bir biçimde yetkinliğe ulaşması modernitenin kökten bir kopuş olduğu mitini destekler. Bu yıllarda yaşananların, sonradan, farklı yerlerde düşünce ve uygulamada gerçekleşen dönüşümlerde hayati bir rolü olduğunu akla getirir. Bana kalırsa üzerinde durulması gereken ana gerilim budur: 1848'den sonra gerçekleşen radikal dönüşümler önceki yılların düşünce ve uygulamalarında ne ölçüde ve hangi biçimlerde önceden belirmiştir?

Flaubert ve Baudelaire gibi Marx da Balzac'tan yoğun biçimde etkilenmiştir. Marx'ın damadı Paul Lafargue, Marx'ın Balzac hayranlığı konusunda, "o kadar derindi ki ekonomi öğrenimini bitirir bitirmez *La Comédie Humaine*'in (İnsanlık Komedyası) eleştirisini

yazmayı planlıyordu,” diyordu.¹⁷ Marx’a göre, Balzac’ın yapıtlarının bütünü toplumsal düzenin gelecekteki evrimini önceden gören bir niteliğe sahipti. Balzac olağanüstü bir biçimde 1830 ve 1840’lardaki yalnızca “başlangıç aşamasında” saptanabilir olan toplumsal ilişkileri “öngörmüştü”. Restorasyondan itibaren oluşmaya başlayan modernite mitlerini açığa çıkarmak üzere perdeyi aralarken, Balzac 1848’den sonra yaşanan görünürdeki radikal kopuşun ardında yatan derin sürekliliği tanımlamamıza yardımcı olur. Hem Flaubert hem Baudelaire’in geliştirdiği görüşlerin, Balzac’a olan üstü kapalı bağımlılığı, bu devamlılığın edebi üretim alanında bile etkili olduğunu gösterir. Marx’ın Balzac’a olan açık borcu, politik ekonomi ve tarihsel yazın alanına yayılır. Devrimci hareketler var olan düzenin altında yatan gerilimlerden güç alıyorsa, 1830 ve 1840’larda Balzac’ın Paris yazıları da bu gerilimlerin doğasını açığa çıkarır. Tüm bu gerilimlerin yarattığı olasılıkların içinden İkinci İmparatorluk’un dönüşümleri ortaya çıkmıştır. Birinci bölümde Balzac’ın Paris betimlemelerini bu perspektifle inceleyeceğim.

Burada illüstrasyonlarını bolca kullanacağım Daumier’in sanatı aynı ileriye gören niteliklere sahipti. Sık sık Balzac’la karşılaştırılan Daumier’in Paris’teki günlük hayata ve ayrıca siyasete ilişkin ardı arkası kesilmeyen yergileri olağanüstü bir kaynak oluşturur. Baudelaire bir keresinde Daumier izleyicilerinin yalnızca gülmeceye bakıp sanata aldırış etmediğini söylemişti. Sanat tarihçileri daha sonra Daumier’i sıradan bir karikatürist olarak geçiştirilmekten kurtarıp sanatının incelikli noktalara odaklandılar. Ancak üretken bir sanatçı olduğu düşünülürse, yapıtlarının hepsinin aynı derecede nitelikli olmadığı kabul edilir. Burada bu nitelikten çok seçtiği kişiler ve okurlarıyla paylaştığı şakaların doğasıyla ilgileniyorum. Daumier’in çoğu kez yaptığı şey, başlangıç aşamasındaki değişim süreçlerini öngörmek ve böylece onları görünür kılmak oldu. Henüz 1844’te yeni manifatura dükkanlarının düzenini hicvetti, 1850 ve 1860’ların büyük mağazalar deneyimini önceden gördü. Temizlik ve yıkımlar üzerine eleştirilerinin çoğu, büyük çapta yıkımlar olduğu 1852 yılından öncesine aittir (Passeron bunları değersiz olarak geçiştirir). Daumier kentin o sırada ne oldu-

ğunu değil, dönüşmeden çok önce ne olacağını da olağanüstü bir yetenekle görmüştür.¹⁸

Kentin nasıl görüleceği ve yoğun değişim dönemlerinde nasıl betimleneceği meselesi göz korkutucu bir güçlüktür. Balzac gibi romancılar, Daumier gibi sanatçılar ilginç ancak dolaylı yollarla bunun öncülüğünü yaparlar. Öte tarafta ise kentler üzerine sayısız araştırma ve monografi olmasına rağmen, insanlık halini aydınlatmak şöyle dursun pek azının özellikle anılmaya değer olduğu bir gerçektir. Elbette istisnalar vardır. *Carl Schorske*'nin *fin-de-siècle Vienna*'sını, taklit edilmesi ne kadar imkansız olursa olsun amaç edinilecek bir örnek olarak aldım.¹⁹ Bu eserin ilginç bir yanı da maddi hayat, kültürel etkinlikler ve kent içindeki düşünce modellerine ait çeşitli perspektifler aracılığıyla kentin neye ilişkin olduğuna dair bir bütünlük hissi vermesiydi. En ilginç kent yazılarının çoğu zaman parça parça ve perspektifsel türdedir. O halde güçlük parçalarla birlikte bütünü de görmekte yatar, işte bu noktada *fin-de-siècle Vienna*'sının özel büyüğü devreye girer. Bu güçlük kent araştırmaları ve kent kuramına nüfuz etmiştir. Kentin içinde neler olup bittiğine dair bolca kuramımız var ama kente dair tekil bir kuramımız yok. Var olan kent kuramları da sıklıkla kent deneyiminin zenginliği ve karmaşıklığının içini boşaltacak kadar kuru ve yüzeysel görünür. Kente ve kent deneyimine bu nedenle kolayca tek yönlü yaklaşamayız.

Bütünlüğe yönelik bu parçalı yaklaşım en parlak biçimde Walter Benjamin'in *Pasajlar* projesinde ifade bulur.²⁰ *Pasajlar* özellikle de 1999'da eksiksiz bir İngilizce çevirisinin yayımlanmasından sonra önemli ve büyüyen bir ilginin odağı oldu. Elbette amacım Benjamin'ininkinden oldukça farklı. İkinci İmparatorluk döneminde Paris'in nasıl işlediğini, sermaye ve modernitenin nasıl belirli bir yerde ve zamanda bir araya geldiğini, toplumsal ilişkiler ve politik tahayyülün bu karşılaşma sonucunda nasıl hareket kazandığını elimden geldiğince yeniden kurmayı amaçlıyorum. Benjamin araştırmacıları umarım bu çalışmada yararlı bir şey bulabilirler. Elbette Benjamin'in pek çok iç görüsünden yararlandım, onu okumak (ve daha önce mekansal formun ölçeği konusundaki incelemesinde ima ettiğim gibi eleştirmek) konu-

sunda bazı kabaca fikirlerim var. *Pasajlar* projesinin benim için taşıdığı büyü, Benjamin'in ikincil kaynaklardan geniş bir dizi bilgiyi (kendi deyimiyse tarihin "kalıntısı"nı) toplayıp, Paris'in nasıl işlediğini ve modernin doğumunun ana merkezi haline geldiğini gösteren ufak tefek parçaları dev bir kaleydeskopun parçasıymış gibi yerleştirme biçimidir. Zihninde muazzam bir fikir olduğu açıktır ama yapıtı tamamlanamamıştır (belki de tamamlamazdı) ve genel biçimi (amaçlanmış bir genel biçimi varsa) bu nedenle belirsizdir. Ancak Schorske gibi Benjamin de belirli temalara tekrar tekrar döner, bütünü bir araya getiren ve bütünün bir görüntüsünü mümkün kılan değişmez bağlar vardır. Pasajlar (mekansal bir form) tekrar eden ana konudur. Henri Lefebvre ve başka Marksist yazarlar gibi Benjamin de yalnızca maddi bir dünyada yaşamakla kalmadığımız konusunda ısrar eder. Hayallerimiz, düşlerimiz, kavramlarımız ve temsillerimiz bu maddiliği güçlü biçimlerde iletirler. Gösteri, temsiller ve fantazmagoryanın çekimine kapılması buradan kaynaklanır.

Benjamin okuru için sorun, parçaları Paris bütünüyle ilişkili olarak nasıl anlayacağıdır. Elbette bazıları onların birbirine uymadıklarını söyleyip bu noktada bırakırlar, ona tema yüklemek (bu ister Benjamin'in pasajları olsun ister benim üzerinde durduğum sermaye birikimi ve dolaşımı ve sınıf ilişkilerinin yaygınlığı olsun) deneyimi öyle bir tahrif etmektir ki buna ne pahasına olursa olsun karşı konulması gerekir. Süreçler ve nesneler arasında var olan özsel ilişkilere bununla tatmin olamayacak kadar inancım var. Bu ilişkiler ve bağlantıları temsil edip anlatma becerilerimize daha da derin bir inanç besliyorum. Ancak her kuramcının yapması gerektiği gibi soyutlamayla birlikte gelmesi zorunlu tahrifini de kabul ediyorum; her zaman karmaşık ilişkileri basit neden sonuç zincirleri ya da daha da kötüsü mekanik bir süreç tarafından belirlenmiş gibi yorumlamak da tehlikelidir. Diyalektik ve ilişki kuran türden bir tarihsel-coğrafi araştırma biçimine başvurmak bu tür tuzaklardan kaçınmakta yararlı olabilir.

Bu tür bir çalışma (bu Schorske ve Benjamin için olduğu kadar benim için de doğrudur) kaçınılmaz biçimde ağırlıklı olarak başkala-

rının yaptığı arşiv çalışmalarına dayanır. Ancak Paris arşivi verimli biçimde araştırılmıştır, ikincil kaynaklar da (uzun bibliyografiden de anlaşılacağı gibi) boldur, farklı bakış açılarından gerçekleştirilmiş sayısız araştırmayı dinamik bir sentez halinde birleştirmek başlı başına bir gayret gerektirir. İkincil kaynaklara dayanmak (çoğu benimkine hayat verenden tamamen farklı çerçevedeki kavram ve kuramlardan bilgi alır) bazı yönlerden kısıtlayıcıdır ve birbirlerine uymaları bir yana zihinlerde her zaman güvenilirlik sorusunu uyandırır. Çoğu kez bu kaynakları kendi kuramsal çerçevelerine aykırı olarak okudum ama Paris üzerine olan arşiv çalışmaları hangi bakış açısından olursa olsun dikkatlice yapılmıştır (Çoğunlukla dayandığım Gaillard'ın önemli çalışması buna bir örnektir).²¹ Bağımsız bulguların bütünlüğünü bozmamaya da gayret ettim.

Durumu böyle ifade etmek aynı zamanda günümüz akademik uygulamalarının da tersine gitmek olacak. Günümüzde akademik uygulamalar; gerçeklere dayanma iddiasındaki açıklamaları, eleştiri ve yapıbozuma açık kültürel yapılar olarak anlamak için onlara işlemiş söylemsel yapılara odaklanır. Bu tür sorgulamalar paha biçilmez değerdedir. Bu bakış açısından bulguların “tutarlılığından” söz etmek son derece şüphelidir, çünkü tutarlılık ve gerçek söylevin tesirindedir. Örneğin 1847-1848 arasında Paris sanayisine ilişkin istatistiksel araştırmanın muhafazakar siyasi-ekonomik varsayımlarla dolu olduğunu bilmek yararlıdır. Başka şeylerin yanı sıra işçilerin taşeron olarak çalıştığı evleri “küçük işletmeler” olarak sınıflandırıyor, ailenin toplumsal düzenin koruyucusu olarak önemini ön plana çıkarmaya çalışıyordu.²² Rancière'in sınıf mücadelesinde baş aktör olarak nitelik kaybı, alçalma, çalışma asaletini kaybetme karşısında sıkıntı çeken zanaatkar “miti”ni sorgulaması son derece ciddiye alınmalıdır.²³

Ancak burada denediğim türden bir sentez çalışması ister istemez kendi yükümlülük kurallarını oluşturulmalıdır. Başkalarının kopuk ayrıntılandırmalarının sonu gelmeyen yapıbozumu noktasında duramaz; toplumsal hayatı biçimlendirmede ve tarihsel coğrafi araştırmada algılar ve söylemlerin gücü ve önemini kabul ederken toplumsal sü-

reçlerin maddi olduğu konusunda da ısrar etmelidir. Bu nedenle birkaç yıldır geliştirmekte olduğum tarihsel-coğrafi materyalizm yöntembilimin (1985'te basılan orijinal Paris incelemesinin de özellikle katkıda bulunduğu) belirli bir zaman ve yerdeki kentsel değişimlerin dinamiklerini anlamada güçlü bir yol açtığına inanıyorum.²⁴ Ancak Paris üzerine olan arşivi araştıran ve uzun zaman boyunca çok farklı açılardan anlamları üzerine düşünen köklü ve ciddi araştırmacılık geleneğine de derin minnet borcumu vurgulamak isterim. Bibliothèque Historique de la Ville de Paris'deki (Hausmann'ın kurmuş olduğu bir kurum) imkanlar ve Photothèque des Musées de la Ville de Paris'de toplanmış görsel malzeme koleksiyonu (Hausmann'ın gözetiminde, yaratıcı yıkıma uğrayan yerleri kayda geçirmesi için görevlendirilen Marville'in fotoğrafları da dahil) bu çalışmayı daha zevkli ve kolay bir hale getirdi.

Paris incelemesinin II. Bölümü *Consciousness and the Urban Experience* (John Hopkins University Press ve Basil Blackwell tarafından 1985'te ortak yayımlandı) makalesinin gözden geçirilip genişletilmiş versiyonudur. Bitiş bölümü olan "Sacré-Coeur Bazilikası'nın İnşası" bölümü aynı kitaptan kısmen düzeltilerek alındı. İlk olarak 1979'da, *Annals of the Association of American Geographers*'da yayımlanmıştı. Balzac incelemesi Vinay Dharwadker'in editörlüğünü yaptığı *Cosmopolitan Geographies*'de (Routledge, 2001) ve Joan Ramon Resina'nın editörlüğünü yaptığı *Afterimages of the City*'de (Cornell University Press, 2002) ayrı ayrı yayımlanan önceki denemelerin genişletilmiş ve düzeltilmiş versiyonudur. İkinci bölüm ve bu giriş metni ise tamamen yeni.

1

TEMSILLER:
PARİS 1830-1848

BÖLÜM I

Modernitenin Mitleri, Balzac'ın Paris'i

Balzac dünyanın mitik yapısını kesin topografik çizgilerle güvenceye almıştır. Paris Balzac'ın mitolojisinin üreme alanıdır. İki üç büyük bankerin (Nucingen, du Tillet), büyük doktor Horace Bianchon'un, girişimci César Birotteau'nun, beş altı ünlü koketin, tefeci Gobseck'in, türlü türlü avukat ve askerin Paris'i. Ama hepsinden önemlisi -ve bunu tekrar tekrar görürüz- aynı sokak ve köşelerden, aynı küçük odalar ve girintilerden bu dünyanın figürleri aydınlığa çıkar. Bu ancak şu anlama gelebilir: Geleneğin bu mitik mekânın temel planı bu topografidir. Sanki her mekâna aittir ve gerçekten de her mekânın anahtarı olabilir.

-Walter Benjamin

Balzac'ın *Otuz Yaşındaki Kadın*'da gözlemlediği gibi, modern mitler, eski zamanların mitlerinden daha az anlaşılır ancak onlardan çok daha güçlüdür. Güçleri, kökenleri anlatan olağanüstü hikayeler, insanın tutkuları ve arzularının çatışmasına dair olağanüstü hikayeler olmalarından değil, hayal gücümüzün içinde günlük deneyimlerden kaynaklanan kesin, tartışılmaz gerçekler olarak barınmalarından kaynaklanır. Modernitenin kendi mitlerini yaratması gerektiği fikrini daha sonra Baudelaire "1846 Salonu"nda ele aldı. Burada modernin oluşturduğu "tutkunun yeni biçimlerini" ve "kendine özgü güzellik formlarını" tanımlamaya girişiyor, zamanın sanatçıları etraflarındaki "kahramanlığı görmedikleri ve bilmedikleri için eleştiriyordu. "Paris hayatı şiirle ve harikalarla dolup taşmaktadır... Ama biz görmüyoruz." Yeni bir unsuru ("modern güzellik") ortaya atan Baudelaire yazısını şöyle bitiriyordu: "Vautrin, Rastignac ve Birotteau ile

(hepsi de Balzac romanlarından karakterler) İlyada'nın kiler bile boy ölçüşemez." Bizzat Honoré de Balzac çizdiği karakterlerin, "En kahramanı, en harikası, en romantiği ve şiirselidir." ¹

RESİM 13 Daumier'in gözünden Rue de Rivoli (1852) Balzac'ın ileri görüşlü Paris tasvirleriyle aynı duyguyu yakalar. "İnşaat çılgınlığına" kapılmış Paris (arka plandaki kazmaya dikkat) ve "koşuşturma", "hareketler, makineler ve fikirlerin hayret verici bir birleşimi, ucube bir mucize" olarak görünür. Burada "olaylar ve insanlar tepetaklak birbirinin üzerine devrilir" öyle ki "sokakta yürümek bile göz korkutucu olabilir."

Balzac tablolarını düzyazıyla yaratıyordu ancak çevresindeki günlük yaşamın şiirselliğini ve zenginliğini görmemek konusunda suçlanamazdı. "Bu kıpır kıpır şehirler kraliçesinin ortasında üstünüze üstünüze gelen dramlar, felaketler, ilginç tipler, seyri hoş olaylar karşısında insan iki üç dakikasını nasıl harcamaz!" der. "Alçıdan yapılmış şu kocaman kafesi, kara ırmaklarla dolu şu arı kovanını dolaşın, onu kıskırtan, hareket ettiren, mayalayan fikrin delifışeklerini izleyin."² Baudelaire görsel sanatlar manifestosunu yazmasından (ve

Benjamin'in bitmemiş *Pasajlar* projesiyle modernite mitlerini çözmeye girişmesinden bir yüzyıl önce) Balzac modernite mitlerini mikroskop altına almış ve bu iş için de *flaneur* (aylak) figürünü kullanmıştı. Burjuva iktidarının sermaye şehrine dönüştürdüğü bir başkent olan Paris ise bu dünyanın tam ortasında yer almıştı.

19. yüzyıl başlarında Paris kentinin hızlı ve karmaşık görünen büyümesi kent yaşamının anlamını çözmeyi, okumayı ve onu temsil etmeyi zorlaştırıyordu. Dönemin pek çok romancısı bu kentin neye dair olduğu konusuyla yüzleşmeye çabalıyordu. Bunu tam olarak nasıl yaptıkları yoğun bir incelemenin konusu olmuştur.³ Çevrelerindeki maddi dünyayı ve cereyan eden toplumsal süreçlerin çoğunu kaydettiler. Bu dünyayı sunmanın farklı yönlerini araştırdılar, kentin ne olduğu ve ne olabileceği konusunda genel hayal gücünü biçimlendirmeye katkıda bulundular. Alternatifleri ve olasılıkları değerlendirdiler; bazen didaktik bir biçimde (Eugène Sue'nun ünlü romanı *Les Mystères de Paris*'de yaptığı gibi) ama daha çok insan arzularının toplumsal yapılar, kurumlar ve geleneklerle oynadığı oyuna dair yaptıkları çağrışımlar aracılığıyla. Kenti çözdüler, onu okunur hale getirdiler, böylece kentsel değişimin görünüşte tam oluşmamış yıkıcı süreçlerini kavramak, göstermek ve biçimlendirmenin yollarını sundular.

Balzac'ın bunu nasıl yaptığı büyük bir ilgiyi hak eder çünkü bütün eserlerinde Paris'i merkeze koyar, neredeyse ana karakteri yapar denebilir. Ancak "İnsanlık Komedyası" 1828'den 1850'de elli bir yaşında, aşırı kahve içmeye bağlı ölümüne kadar yirmi yılda yazdığı doksan roman ve kısa romandan oluşan ilk bakışta birbirinden ayrı, geniş, kimi tamamlanmamış, dağınık bir dizi eserden oluşur. Bu inanılmaz ölçüde zengin ve çoğu zaman kafa karıştırıcı eserlerin içinden modernite ve kent mitlerini ayıklamak kolay bir iş değildir. Balzac çeşitli romanlarını "İnsanlık Komedyası" olarak bir araya getirme fikrini 1833'te düşündü, 1842'de yapıtlarını kişisel yaşantı, taşra yaşantısı, Paris yaşantısı, politika, askerlik ve kır yaşantısından sahnelerle ayıran bir planda karar kıldı, bunlar felsefi ve analitik incelemelerle tamamlanıyordu.⁴ Ancak Paris hepsinde önemli bir rolde-dir (bazen yalnızca kırsal kesime düşen bir gölge olarak da olsa). Bu nedenle de bulunabileceği her yerde kentin izini aramak gerekir.

İnsanlık Komedyası'nın çoğunu bir edebiyat eleştirmeni olarak değil de şehir planlamacı olarak okumak oldukça olağanüstü bir deneyimdir. Yapıt, kent ve tarihsel coğrafya konusunda başka türlü gizli kalabilecek her türlü şeyi ortaya çıkarır. Balzac'ın geleceği gören kavrayışı ve temsilleri, okurlarının zihninde zamanının edebiyatçılarının çok ötesinde derin bir iz bırakır. Modern kent yaşamının altındaki politik ekonomiyi daha iyi anlayabilecek (hatta bilmeyerek ya da esfle de olsa kabul etmelerini sağlayacak) bir kamuoyu ortamı yaratmaya, böylece İkinci İmparatorluk zamanında Paris'te gerçekleşen sistematik dönüşümlerin yaratıcı ön koşullarını biçimlendirmeye yardımcı olduğu kesindir. Balzac'ın en önemli başarısının, burjuva toplumunun rahminde her zaman var olan toplumsal güçleri incelemek ve temsil etmek olduğunu ileri süreceğim. Kenti ve kenti dolduran modernite mitlerini çözerek, yalnızca kentin ne olduğu konusunda değil aynı zamanda neye dönüşebileceği konusunda da yeni bakış açıları geliştirdi. Aynı derecede önemli olarak, kendi tasvirlerinin psikolojik temelleri hakkında da pek çok şeyi ortaya dökerek şehir arşivlerinin cansız belgelerinde kaybolan arzusun daha belirsiz oyunlarına (özellikle de burjuvazi içinde) ışık tuttu. Sonuç olarak şehrin diyalektiği ve modern benliğin nasıl oluşturduğu açıkça ortaya konur.

Balzac'ın Ütopyacılığı

Balzac “Düzenli bir toplumun yegâne sağlam temeli”nin, “toprak ya da para olsun” özel mülkiyete dayanan aristokrasinin gücünün doğru kullanımına bağlı olduğunu yazmıştı.⁵ Toprakla sermaye arasındaki ayrım önemlidir. Toprak sahibi zengin ile paranın gücü arasındaki bazen ölümcül olabilecek bir çatışmanın varlığına işaret eder. Balzac'ın ütopyacılığı genellikle toprak sahibine seslenir. Edebiyat kuramcısı Fredric Jameson'ın Balzac'ın çalkantılı dünyasının “hareketsiz noktası” dediği şey “ütopyacı bir dileğin gerçekleşmesinin somut şekli olarak sıcak ve ılımlı toprak mülkiyeti fantezisi”ne odaklanır. Burada “Paris'in rekabetçi dinamizminden ve metropolün iş mücadelesinden kurtulmuş ama yine de somut toplumsal tarihin içinde mevcut olan durgun bir noktada hayal edilebilir bir huzur” bulunur.⁶

Balzac ilk romanlarından (örneğin *Köylü İsyanı*) itibaren sık sık huzurlu kır hayatından manzaralara başvurmuştur. Son romanlarından biri olan *Köylüler*, kraliyet taraftarı Parisli bir gazetecinin uzun mektubuyla açılır. Gazeteci, kırsal kesimde bir malikâne ve çevresini betimlemektedir. Bu “Arkadya’ya özgü” huzurlu sahne Paris’in “coşku verici temaşalarına ve amansız savaşımına” tezat oluşturur. Bu idealleştirme daha sonra romandaki olaya bir çerçeve oluşturur ve toplumsal yapıların gözlemlenip yorumlanabileceği özgün bir bakış açısı sağlar. *Tılsımlı Deri*’de ütopya teması ön plana çıkar. Ömrünü uzatmanın çaresini arayan Raphael de Valentin, “içgüdüsel olarak doğanın, gerçek duyguların ve kendimizi tarlaların ortasında huzurlu hissettiğimiz o dingin yaşamın keyfini” çıkarmak ister. Yalnızca doğaya yakın olmanın sunabileceği güçlendirici ve yenileyici güçlere ihtiyacı vardır. Raphael, “doğanın, hazinelerini şirin ve sevimli bir çocuk gibi gizlediği bir cennetin ortasında” bulur kendini ve yakınlarında;

Toprak zeminin en geniş noktasında granitten yapılp üzeri ahşapla kaplanmış mütevazı bir evi fark etti. Manzarayla ahenk içerisinde olan bu kulübenin çatısı mazesinin epeyce eskilere dayandığını gösterircesine yosunlar, sarmaşıklar ve çiçeklerle kaplıydı. Yıkık duvardaki bacadan, artık kuşları ürkütmeyen ince bir duman yükseliyordu. Kırmızı çiçekleri hoş kokular yayan iki devasa hanımeliinin arasında kalan kapıya bir sıra yerleştirilmişti. Duvarlar, asma dallarının ve kendi kendilerine gelişi güzel yetişen gül ve yasemin bezeklerinin altından güçlükle görülebiliyorlardı. Kırsal bölgelerin bu doğal güzelliklerine alışık görünen ev sakinleri doğayı kendi hallerine bırakmış gibi görünüyorlardı.

Burada yaşayanlar da bir kadar kır hayatına aittir:

Köpeklerin havlamasıyla şaşkın bir halde dışarı çıkan topluca bir çocuğu beyaz saçlı, orta boylu bir ihtiyar izledi. Her ikisi de manzarayla, havayla, çiçeklerle ve evle uyum içindeydiler. Sağlığın fışkırdığı bu verimli doğada yaşlılık ve gençlik delindiğince yaşanıyordu; nihayet bu yaşam tarzında ahlaki söylevlerimizi boşa çıkartan vöe yüreği abartılmış tutkulardan temizleyen bir kanaatkarlık ve mutluluk hali sezileniyordu.

RESİM 14
Daumier çoğu zaman burjuvazinin pastoral ütopyacılığını alaya alıyordu. Burada erkek, gururla malikanesinin oturdukları yerden ne kadar güzel gözüktüğünü işaret ederek gelecek yıl elma yeşiline boyatacağını da ekliyor.

Bu tür ütopyik tablolar geri kalan her şeyin yargılandığı bir şablon işlevini görürler. Örneğin *Tılsımlı Deri*'deki orji sahnesinde Balzac, ahlaksızlık karşısında duygusuzlaşmış kızların uyanırken aileleriyle kırsal kesimin basit ortamında mutlu geçen saf ve masum günleri andıkları yorumunu yapar. Bu pastoral ütopyacılığın kentsel bir karşılığı bile vardır. Paris'te beş parasız yaşayan Raphael daha öncesinde bir anne-kızın yoksul ancak onurlu yaşantısına tanık olmuştur. "Neşeyle katlanılan bu bitmek bilmez çalışmalar soylu duygularla beslenen dini bir tevekkülü belirtiyordu. Orada nesneler ve insanlar arasında tasvir edilmesi güç bir uyum yaşanıyordu."⁸ Ancak yalnızca *Köy Hekimi*'nde Balzac böyle bir ütopya alternatifinin etkin kuruluşunu tasarlamıştır. Süreğen bir cehalet ve yoksulluk barındıran kırsal kesimde gerekli değişimleri gerçekleştirebilmek tutkulu, merhametli ve reformcu bir burjuva olan doktor adına önemli bir kişisel feragat eylemi gerektirir. Amaç toprak üzerinde uyumlu bir kapitalist üretimi özel mülkiyetin verdiği mutluluğu es geçmeyen imece usulü komüniter bir çaba yoluyla örgütlemektir. Ancak Balzac karanlık bir üs-

lupla köylülerin yozluğu ve bencilliği karşısında böyle bir planın kırılma-
nı işaret eder. Ancak *İnsanlık Komedyası*'nda tekrar tekrar
bütün toplumsal ilişkilerin yorumlandığı bir bakış açısı olarak ütopya-
cı temanın yankılarını buluruz.

Balzac liderlik için esas itibarıyla aristokrasiden medet umuyordu. Aristokrasinin görevleri ve yükümlülükleri açıktır: “Bir ülkenin baş-
şında kalmak için onu yönetmeye layık olmak ve ülkenin ellerini ha-
rekete geçirebilmek adına onun ruhu ve zekası olmak şart değil
midir?” Ancak artık ortaya çıkması gereken “modern bir aristok-
rasi”dir, “sanat, bilim ve para, iktidarın armasında yazılı ve içinden
modern aristokrasinin çıkacağı sosyal üçlüyü oluşturur.” Yöneticiler
“bilgece yargılayacak kadar yeterli bilgiye sahip olmalı, tebaasının
ihtiyaçlarını bilmeli, ulusun durumunu, pazarlarını, ticaretini, toprak-
larını ve mülkiyetini kavramalıdır.” Tebaa “eğitimli ve itaatkâr” ol-
malı, “yönetim sanatında” rol almak için “sorumlulukla hareket
etmelidir.” “Eylem yolları,” diye yazar, “tarihi hatıralar değil reel
güçler olmalıdır.” İngiliz aristokrasisine hayranlık duyar (daha sonra
göreceğimiz Saint-Simon gibi) çünkü İngiliz aristokrasisi değişme
gereğini kavramıştır. Yöneticiler “kurumlarda aynı kelimelerin farklı
anımlar kazandığı, fikirlerin başka kılıklara büründüğü ve temeli
fazla değişmese de, politik hayatın koşullarının tepeden tırnağa şekil
değiştirdiği dönemler olduğunu zamanında görmek gibi bir dirayete
sahip olmalıydı.”⁹ “Temeli fazla değişmese de” ifadesi bizi yine Bal-
zac'ın pastoral ütopycılığının hareketsiz noktasına geri götürür.

Modern aristokrasinin yönetmek için paranın gücüne ihtiyacı var-
dır. Bu durumda, kapitalist (ancak toprak sahibi türünden) olmaktan
başka bir yol olabilir mi? Hangi sınıf düzeni bu ütopycı bakış açısını
destekleyebilir?

Balzac sınıf ayrımlarıyla sınıf çatışmalarının ortadan kaldırılma-
yacağının kesinlikle farkındadır: “Aristokrasi bir bakıma bir toplu-
mun düşünce sistemi demektir, burjuvazi ve proletarya ise orga-
nizması ve faaliyeti.” Uyum bu sınıf güçlerinin “zıt oluşlarından” ku-
rulmalıdır, “görünüşte doğan soğukluk, gerçekte aynı amaç için ya-

pılan eylemlerin başka başka oluşundan ileri gelir.” Yine bütün bunlarda Saint-Simon’un ütopyacı öğretisine dair (her ne kadar Saint-Simon liderlik konusunda aristokrasi yerine sanayicilerden medet ummuşsa da) bir anıştırmadan daha fazlasını buluruz. O halde sorun, toplumsal farklılıklar ve sınıf ayrımlarının varlığı değildir. Şehrin “fizyonomisine bir şekilde katkıda bulunan çeşitli tipler, bütünün karakteriyle harika bir uyum içindedir.” Çünkü “uyum, düzenin şiiiridir ve halkların düzene şiddetle ihtiyaçları vardır. Şeylerin kendi aralarındaki uyumu, tek kelimeyle söylemek gerekirse birlik, düzenin en basit ifadesi değil midir?” Emekçi sınıfların bile “düzenli ve verimli bir hayat biçimine doğru çekildiğine” inanır.¹⁰

Bu farklılıktan şekillenen ideal sınıf uyumu ne yazık ki aleyhinde işleyen çeşitli süreçlerle bozulur. İşçiler “toplum tarafından tekrar batığa itilirler.” Parisliler çağın sahte yanılsamalarına, en başta da eşitlik yanılsamasına kurban olmuştur. Zenginler “zevkleri ve kendilerine ait olan şeyler konusunda otuz yıldan beri hiç bu kadar tekeldi olmamış”tır. Aristokratların hayatta kalmak ve yeni toplumsal düzeni güvenceye almak için paraya ihtiyacı vardır, ancak parasal gücün kovalanması onların yetilerini bozacaktır. Bundan dolayı zenginler “görülmemiş bir bireysellik fanatizmi”ne yenik düşerler.¹¹ Para, cinsellik ve güç elde etme uğraşı ayrıntılı, gülünç ve yıkıcı bir oyuna dönüşür. Borsa, anlamsızca zenginlik ve haz peşinde koşma sonucunda toplumsal düzen yerle bir olur. Yoz bir aristokrasi tarihsel misyonunu gerçekleştiremez, Balzac’ın nefretinin odaklandığı burjuvazinin ise sunacak uygun bir alternatifi yoktur.

Ancak bu başarısızlıkların hepsi Balzac’ın ütopyacı alternatifiyle kıyaslanarak yargılanır. Pastoralizm duygusal içeriği sağlar, ilerlemeci bir aristokrasi sınıf temelini güvenceye alır. Sınıf görüşleri tamamen farklı olsa da Marx yine de Balzac’ın *İnsanlık Komedyası*’ndaki burjuva toplumuna dair çözümlemesinin ileri görüşlü, isabetli ve öngörülü niteliklerine yoğun bir hayranlık ifade etmiş ve onu incelemesinden oldukça esinlenmiştir.¹² Biz de bu esere hayranlık duyuyoruz çünkü sunduğu netlik yalnızca modernite ve kent mitlerini anlaşılır kılmakla kalmaz, aynı zamanda burjuvazinin kendine bakışındaki fetiş nitelikleri de temelden açığa çıkarır.

Paris Ve Taşrası: Kentteki Kırsal Kesim

Balzac'ın ütopyacılığında belirgin biçimde toprakla ilgili, taşraya ait, hatta rustik bir tat bulunsa da bu tat, kırdaki ve taşradaki gerçek toplumsal ilişkilerle son derece çarpıcı bir tezat oluşturur. Balzac'ın yapıtlarında sayısız karakter tıpkı Balzac gibi taşradan şehir hayatına geçerken zorlanırlar. Bazıları *Goriot Baba*'daki Rastignac gibi bu geçişi başarıyla gerçekleştirir. *César Birotteau*'da bir rahip şehrin karmaşasından öylesine dehşete kapılır ki, Tours'a dönene kadar kendini odasına kilitler ve bir daha şehre ayak basmamaya yemin eder. *Sönmüş Hayaller* ve *Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü*'nde Lucien başarılı olamaz ve sonu intihar olur. Yine *Bette Abla* gibi başkaları köylü düzenbazlıklarını beraberlerinde getirip onları kent toplumunun ulaşabildikleri bölümünü yıkmak için kullanır. Aralarındaki sınır gözenekli olsa da, taşralı ve kentli yaşam tarzı arasında derin bir düşmanlık vardır. Paris'in gölgesi ülkenin üzerindedir ancak ondan uzaklaştıkça yoğunluğu azalır. *Köylü İsyanı*'ndaki Brittany uzak bir sömürge karakolunu andırır, Burgonya ve Angoulême de bağımsız hayat tarzlarının geliyeceği kadar uzaktadır. Burada yasalar yerel olarak anlaşılır ve uygulanır, her şey ulusal iktidar ilişkileri yerine yerel ilişkilere dayanır.

Taşradaki sınıf ilişkilerinin karakteristik modeli *Köylüler*'de zekice ortaya konur. Balzac burada “yeni konular ardında koşan pek çok yazar tarafından unutulmuş bir halkın başlıca simalarını belirgin biçimde” gösterir. “Güçsüzler diye adlandırdığımız kimselerin, yani köylülerin, kendilerini güçlü sananlara, yani zenginlere karşı sürekli olarak kurdukları komployu” ele alır. Zayıfların pek çok silahı olduğu (James Scott'un daha yakın bir geçmişte öne sürdüğü gibi) açığa çıkar. Balzac, “toprağı bölüp parçalara ayıran, bir dönümden yüz parsel çıkaran yorulmak bilmez” kemiriciyi betimler. Burjuvazi onu bu bölünmeye karşılık şölene konmaya davet etmekte, onu hem kendisine yardımcı olarak kullanmakta, hem de sonunda pençesine düşürmektedir. “Sessiz sakin köy hayatı”nın altında “çirkin bir anlam” yatar. Köylü yasaları burjuva yasalarıyla aynı değildir diye

yazar Balzac: “Vahşi” (James Fenimore Cooper’ın Kuzey Amerikan yerlisi tanımıyla pek çok benzerlik taşıır) “ve onun yakın akrabası köylü, düşmanlarına tuzak hazırlamak dışında düşüncelerini açık seçik ifade etmez.”¹³

Köylüler ve aristokrasi arasındaki mücadele serttir, ancak savaş-taki asıl başrol; yerel avukatlar, tüccarlar, doktorlar ile tefecilik, tek-elcilik, hukuki hileler yoluyla karşılıklı bağımlılık ve stratejik ittifaklardan (fırsatçı evliliklerle sağlamlaşan) oluşan karmaşık bir ağ örerek para edinme hırsına sahip karışık bir gruba aittir. Bu grup Paris’teki merkezi otoriteye karşı gelip onu yıkacak, aristokrat gücünü kuşatacak, olayları kendi yararına yönetecek yerel güce sahiptir. Köylüler, sonuçtan yararlanamayacakları ortaya çıksa da, kaçınılmaz olarak aristokrasiye karşı yerel burjuva çıkarlarıyla bir ittifaka çekilirler. “Vadinin kan emicisi” burjuva avukat Rigou ağır ipotekler koyar, bunları kullanarak “gizli iplerle” kontrol ettiği köylüleri zorla çalıştırır. Küçük bir arazi almak için Rigou’dan borç almış olan köylü Courtecuisse, eşiyle birlikte ne kadar çalışırsa çalışsın borcun ancak faizini ödeyebilir. Sürekli haciz tehditi altında olan Courtecuisse, Rigou’nun her dediğini yapmak zorunda kalır. Rigou’nun isteği ise köylünün gücünü (özellikle süregelen ve korkunç yoksullukları, hınçları, geleneksel hasat ve kereste elde etme hakları) aristokrat sınıfın kazanç kapasitesini yavaş yavaş yok etme yolu olarak kullanmaktır. Sezgileri kuvvetli bir köylü şöyle der:

Haklarınızı korumak için Aigues’in sahiplerini korkutun, ona bir diyeceğim yok! Ama onları memleketten kaçmaya ve Aigues’i satmaya zorladınız mı, bu, çıkarlarımıza aykırı olur. Vadinin burjuvaları da bunu istiyorlar. Eğer büyük toprakların bölüştürülmesine yardım edersiniz, gelecek ihtilalde nereden bulacaksınız satılık mülkü?.. İhtilal olursa toprakları bedava alırsınız, Rigou gibi. Ama toprakları burjuvaların ağzına attınız mı, burjuvalar o toprakları kırıp hem de pahalıya verecek size. Herkes nasıl Riogu için çalışıyorsa, siz de burjuvalara çalışacaksınız. Baksanıza Cortecisse’e!¹⁴

Köylülerin, bağımlı oldukları yerel burjuvaziye direnmektense aristokrasiye karşı çıkması, kötü durumları nedeniyle onları suçla-

ması daha kolaydır ancak yine de yerel burjuvazinin gücüne duyulan hınç her zaman yüzeye yakın bir yerlerde dir. O halde bu hınç nereye kadar denetlenebilir, hem Paris hem de kırsal kesimdeki burjuvanın ondan çekinmek için nedenleri yok mudur? Kırsal kesim istikrarsızlık ve sınıf savaşının hüküm sürdüğü bir alan oldukça Paris dünyasına karşı oluşturduğu tehdit daha da belirginleşir. Paris en tepede olabilir ama ipler kırsal bölgenin elindedir.¹⁵

Hangi sınıftan olurlarsa olsunlar Parisliler taşra kökenlerine karşı bir yadsıma ve güvensizlik duyarlar. Taşradan göç edenlerin kentle bütünleşmesini ilgilendiren karmaşık ritüeller ancak bu açıdan açıklanabilir. *Sönmüş Hayaller* 'in açılış bölümünde Angoulême'nin küçük kasaba taşralılığını acımasızca eleştiren Balzac, Lucien ve Madame de Bargeton'un birlikte olmak için Paris'e taşınması sırasında dayanılmaz sahneler betimler. Çevresi geniş bir kadın olan Madame d'Espard tarafından operaya götürülen ve zaten az olan parasını giysilere harcamış olan Lucien "terzi mankeni" ya da "Pazar giysilerini giymiş bir esnaf" olarak görülür. Bir eczacının oğlu olduğu ve annesinin aristokratik kökeni üzerinde hak iddia edemeyeceği ortaya çıkınca Madame de Bargeton dahil olmak üzere herkes ondan uzaklaşır. Başlarda Madame de Bargeton'un şansı yaver gider. Paris'te Lucien'e "uzun boylu, çilli, kurumuş bir kadın. Soluk tenli, çarpıcı kıvıllı saçları olan, soğuk, yapmacık, gösterişçi, taşralı gibi konuşan ve en önemlisi kötü giyinen biri" olarak görünür. Operada iğneli yorumların hedefi olan de Bargeton, Madame d'Espard'ın dostu için herkes "taşradan gelen yoksul bir akraba, her aile benzer bir derde sahip olabilir" diye düşündüğü için kurtulabilir.¹⁶ Madame d'Espard'ın himayesi altındaki Madame de Bargeton hızla Paris adetlerine alışır, ancak artık Lucien'in aşığı değil onun düşmanı konumundadır.

Balzac sık sık taşra kökenlerinden Paris hayatına katılmaya ilişkin ritüellerden sahneler aktarır. Bu ister *César Birotteau*'daki gibi bir tüccar olsun, ister Rastignac gibi genç bir aristokrat ya da Madame de Bargeton gibi çevresi geniş bir hanım. Bir kez bu hayatta katıldılar mı, Birotteau ve Lucien gibi sonunda Paris'te başarısızlıklarıyla mah-

RESİM 15 Daumier'in gözünde köy hayatının gerçekleri huzurlu olmaktan çok uzaktı. Burjuvazi ya korkunç kazalar geçiriyor ya da (genellikle köy hayatının tatsız yanlarıyla karşı karşıya gelerek) sıkılıyorlardı.

volsalar bile asla arkalarına bakmazlar. Taşra kökenlerinin ve taşralı güçlerin bu ateşli yadsınması Paris hayatının kuruluş mitlerinden birine dönüşür: Paris başlı başına bir varlıktır ve nefret ettiği taşra dünyasına hiçbir şekilde dayanmaz. *Bette Abla*'da böyle bir yadsımanın ne kadar pahalıya patlayabileceğini görürüz: Köy kökenli bir kadın, konumunu kışkandığı aristokrat aileyi yok etmek için düzenbazlıklarını kullanır. Paris taşraya önemli ölçüde bağımlıydı ancak bu gerçeği yadsımak için büyük gayret gösteriyordu.

Koşuşturma

Taşra ve kırsal kesimdeki hayatın sakin akışıyla Paris'in hızlı günlük temposu arasındaki tezat çarpıcıdır. Balzac'ın Paris'le ilgili bir fikir vermek için kullandığı benzetmelerin çeşitliliğini düşünelim: “Şehir,” diye yazar, “hep hareketlidir. Hep o canavarlık harikasıdır, şaşırtıcı bir hareketler, çarklar ve düşünceler yığılmasıdır, yüz bin romanlı şehirdir, dünyanın başıdır.” “Paris'in koşuşturmasında” insanlar ve olaylar bir curcuna halinde birbirine karışır. Sokakta yürümek bile tehlikeli olabilir. “Kalabalığın her bir üyesi kendi meşrebine göre havaya şöyle bir bakar; ya acelesi olduğundan, ya rüzgâra ve her yeri basan sulara aldırmandan yürüyen vatandaşları gördüğünden... Ya da üstüne çamur sıçratmamak için sıçraya hoplaya oradan uzaklaşır.” Bu hızlı tempo, zaman ve mekânın sıkıştırmalarıyla, kısmen Paris'in “haz imal edilen büyük bir atölye” haline gelmiş olmasından kaynaklanır. Paris, “ahlak, ilke ve samimi duygulardan” yoksun bir kenttir. Ama onun içinde bütün duyguların, ilkelerin ve ahlakın başı ve sonu yer alır. Modernite şehrine özgü, Simmel'in daha sonra “bıkılmış tavır” olarak tanımlayacağı şey olağanüstü bir biçimde canlandırılır:

Paris'te türlü şeyler arasındaki oyuna hiçbir duygu dayanamaz. Bu oyunların akışı da insanı tutkuları gevşeten bir boğuşmaya sürükler! Aşk orada bir istektir, hınç da gelip geçici bir heves... Sokakta olduğu gibi eğlenti odasında da kimse göze batmaz. Kimse ne tam yararlıdır ne de tam zararlı... Orada her şey hoş görülür; hükümet de, giyotin de, din de, kolera da. Bu dünyaya siz de uyuyuverirsiniz, hiç yadırgamazsınız.¹⁷

Ticari pazarlar karmaşayı şiddetlendirir:

Perrin-Gasselin kentin iç organlarını oluşturan labirentteki gizli yollardan biridir adeta... Burası sonsuz çeşitlilikte mal kaynar. Farklı farklı, karışık, leş kokulu ve şık, balıklar ve muslinler, ipekler ve bal, tereyağı ve bürümcükler ama hepsinden önemlisi bir yığın küçük dükkân. Nasıl dalaklarında olup bitenden haberleri yoksa, Parisliler bunların varlığından da habersizdir.

Paris'i tam olarak anlamak için görünüşün, bu çılgın karışıklığın, kaleideskopik değişimlerin altına inip, labirenti çözümlemek üzere "ruhu bulmak için bedeni kesip açarsınız" ama çekirdekte burjuva yaşamının kofluğu hepten ortadadır. Etkili olan baskın güçler çeşitli şekillerde yorumlanırken arkalarında senet kıran Giggonet, banker Gobseck ve tefeci Rigou'nun gölgesi görülür. Her şeyin kalbinde altın ve haz yatar. "Bu iki sözcüğü birer ışık gibi elinize alın", her şey açığa çıkacaktır. "Hiçbir diş kemire kemire oyuk açmaktan geri kalmaz, her şey de paraya doğru yükselişi kamçılar." Paris'te "Küçükler, Ortalar, Büyükler hep koşarlar, atlarlar, sıçrarlar. Amansız bir tanrıça, onları boyuna kamçılar durur: İhtiyaç. Para, şan şeref, eğlence ihtiyacı".¹⁹ Sermaye dolaşımı ipleri eline almıştır.

Özellikle "dalavere denen canavar" egemenliği ele geçirir. *Eugénie Grandet* bu dönüşümün kilit tarihsel anını kaydeder: Altın biriktiren cimri, faizli kağıtlara oynayan rantiyeciye dönüşür ve öz çıkarları parasal çıkarlarla denkleştirir. Marx şunları Grandet'i düşünerek yazmış olabilir: "Bu sınırsız zenginlik hırsı, bu değişim-değeri avcılığı tutkusu, kapitalist ile cimride ortak bir yandır; ne var ki, cimri, çılgın bir kapitalist olduğu halde kapitalist, akıllı bir cimridir."²⁰ Grandet'de de durum böyledir. Ancak egemen olan her türden vurgunculuktur. Çalışan sınıflar "akıllarını başlarından alan altını kazanmak için didinirken" vurgunculuk yaparlar. Hatta bu durumu devrime kadar bile götürürler. Her zaman, "altın ve zevk anlamına gelen aldatici bir söz üzerine... Devrim yangınına hazır hale gelirler." Orta halli tabakanın "çalışan, düşünen, tasarlayan" üyeleri Paris'te talebi

belirler ve temin eder. Satacak mal için dünyayı alt üst ederler. “Kazanç için can atarlar, bonoları kırar, bütün tahvilleri burup sandığa koyarlar.” “Çocukluk heveslerini”, yetişkinlerin “heveslerini ve kötü alışkanlıklarını” gözlerler. Hatta gerçek ya da hayali hastalıkları bile sömürüp sahte tedaviler önererek kar payı çıkarırlar.²¹ Parfümcü César Birotteau ürününün rakiplerininkinden daha üstün olduğunu gösterip onların önüne geçmek için reklam kullanılmasında öncüdür. Daha büyük bir ölçekte ise gayrimenkul ve toprak kirası üzerinden yapılan vurgun kenti yeniden biçimlendirir.

Eğer Paris bir canavarsa kesinlikle canavarların en takıntılısıdır. Bin bir fanteziye kapılır. Önce mala kullanmayı seven bir büyük asilzade gibi inşa eder... Sonra kederlenir, iflas eder, Chalet Meydanı'nda mobilyalarını satar, sıfırı tüketir; ama birkaç gün geçmeden işlerini toparlar, vur patlasın çal oynasın eğlenip dans eder... Bir günlük saplantıları olduğu gibi, aylık, mevsimlik, yıllık saplantıları da vardır. Yani o günlerde herkes bir şeyler yıkıp yapıyordu ama ne yaptığı henüz belli değildi.²²

Ancak gayrimenkul spekülasyonundan getiri, ağır ve değişken olabilir. (*Bette Abba'da* kurnaz burjuva Crevel'in mahallelerin ıslahından kiralari artırmanın yararlarını fark etmesi sekiz yıl sürmüştür. Bekleyecek kadar paraya sahip olmayan César Birotteau gibileri ellerindeki her şeyi vicdansız bankerlere kaptırabilirler.) Bugün “mutenalaştırma” dediğimiz şeye bile tanık olabiliriz: “Kapıcıların beklediği güzel ve zarif evler yaparak, sokakları kaldırımlar ve dükkanlarla doldurarak yüksek kira alırlar. Bu arada da istenmeyen kişileri, malı mülkü olmayan aileleri ve parasını ödemeyen kiracıları uzaklaştırırlar. Böylece mahalleler istenmeyen sakinlerden temizlenmiş olur.”²³ Büyük bankerler yalnızca Birotteau gibi dürüst burjuva yatırımcıları mahvetmek için hazır beklemezler, Baron Nucingen örneğinde olduğu gibi paralarını almak için yoksul insanları da kandırmaya hazırdırlar. “Ticari işler dediği şey nedir biliyor musunuz?” diye sorar Madam Nicungen sarsılmış Goriot'ya:

RESİM 16 Daumier kısa yoldan köşeyi dönmeye çalışan şarlatan, fırsatçı ve palavracı Robert Macaire'i tasvir ettiği geniş bir dizide Balzac'ın çizdiği "telaşlı, entrikacı, spekülasyon yapan" alt sınıftan kişi figürünü; işler. Burada "para kaybetmeye hazır olanlara" hisseler satmaya çalışıyor ve bir satıcıya ürününü toz halinde öğütürse ya da losyona dönüştürüp şu ya da bu hastalığa deva olarak satarsa daha çok para kazanacağı öğüdüünü veriyor. Çuvalın içinde mısır olduğunu öğrenince, "Daha da iyi ya!" diyor.

Kendi adına arsalar alıyor, sonra gölge adamlar aracılığıyla evler yaptırıyor buralara. Bu adamlar müteahhitlerle pazarlık edip binaların yapımı konusunda bir sonuca varıyor, borçlarını uzun vadeli senetlerle ödeme konusunda anlaşıyorlar. Sonra küçük bir para karşılığında kocama bir aklama kağıdı vermeye razı oluyorlar. Kocam da o zaman evlerin sahibi oluyor.

Bu yeni toplumu yöneten gücün ipleri para sisteminin içinde yatar. Birkaç zeki banker (Paris'te Nucingen ve Gobscek, Bour-gogne'de Rigou) diğer her şeye hâkim olan güç ağlarındaki düğüm noktalarını tutarlar. Balzac burjuva gücü ve değerlerinin yalanlarını açığa çıkarır. Bu hayali sermayenin -yaratıcı muhasebecilikle artan borç senetleri, değerli kağıtlar- hükmettiği her şey (Keynes'in daha sonra *General Theory of Employment, Interest, and Money*'de [Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi] öne süreceği ve yakın geçmişteki bol sayıdaki finansal skandalın gösterdiği gibi) beklentiler ve umutların istediğini yapar ve dürüst çalışmayla yalnızca rastlantısal bir bağ taşır.

Bu uydurma dünya kişisel davranışlara da yansır; zenginliğin bütün süsünü benimsemek, özellikle onu dışarıdan belli edecek kılığa bürünmek (giyim kuşam, tavır, uşaklar, güzel döşenmiş daireler) ve bunu yapmak için borca girmek, zenginliğe ulaşmak için gereken bir başlangıçtır. Fantezi ve hayal özellikle hayali para ve faiz gerçekliğe dönüşür. Bu temel modernite mitlerinden biridir. İncelikli toplumsal dış görünüşler ve “koşuşturmanın” karışık çalkantısının gizlediği de budur. Balzac fetişizmi sıyırır (mali aldatmacanın yapısal değil de rastlantısal olduğu düşüncesi) ve içindeki burjuva değerlerinin kofluğunu göstermek için uydurmacaları açığa çıkarır. “Politik ekonomi hazretlerinin” istediklerini yapmanın devrimci imaları bile olabilir:

Bütün sınıflarda kibrin tükettiği ihtiyaçlar en üst noktadır. Siyaset ahlak kadar korkusuzca bu gereksinimleri karşılayacak gelirin nereden geleceğini sormalıdır. Hazine'nin dalgalı borcunu gördüğümüzde ve kendine devleti örnek alan her hanenin dalgalı borcuyla haşır neşir olduğumuzda Fransa'nın yarısının diğer yarısına borçlu olduğunu görürüz şaşkınlıkla. Hesaplar kapandığında borçlular alacaklıların önüne geçmiş olacak... Bu da muhtemelen sanayi çağı denen dönemin sonunu getirecek... Zengin burjuva soylulardan daha çok kesecek başı var; silahları olsa da düşmanlarını silahları yapanlar arasından bulacaklardır.²⁵

1848'de bu gerçek belirginleşecekti.

Cehennem ve Ahlaki Düzeni

Yüzeydeki görüntüsü altın, güç ve zevk için acımasız bir mücadele veren bireyler arasında tam rekabet içeren kaotik bir yarış olsa da Balzac bu karman çorman görünümün dünyasının içyüzünü kavrayarak sınıf güçlerinden oluşan kümeler ve çarpışmaların ürünü bir Paris portresi inşa eder.

Altın Gözlü Kız'da bu sınıf yapısını betimlemek için hayranlık verici bir benzetmeler bileşimi kullanır. Önce Dante'nin (Balzac'm “İnsanlık Komedyası” başlığını da esinlemiştir) cehenneme inişteki katlar kavramından yararlanır: “Paris'e cehennem denilmesi bir şaka değildir. Bu sözü doğru bilin. Orada her şey tüter, her şey yanar, her şey

parlar, her şey kaynar, her şey alev saçar, buharlaşır, söner, yeniden alev alır, kıvılcım saçar, çıtırdar, yanıp tükenir... Ölümsüz yanardağ ağzından ateşler, alevler püskürtür.”²⁶ Balzac hızla bir benzetmeden diğerine geçer. Bu kez kendimizi tipik bir Paris apartmanının katlarından yukarı çıkarken buluruz. Yukarı çıktıkça sınıf katmanlaşmasını (toplumsal sınıf düzenini) sonra da birbirinden çok farklı kişiler olan tayfaların yönettiği bir devlet gemisi olarak görürüz Paris’i. Ardından bir yosma ya da kraliçe olarak görülen Paris’in hücre dokusu incelenir.

Ancak sınıf yapısı baştan sona açıkça kendini gösterir. Yığının en dibinde proletarya, yani “mülkiyetsiz sınıf” yer alır. İşçi “gücünü kötüye kullanır, karısını makineye bağlar, çocuğunu çarka mıhlar.” Yayımevi sahibi kılavuz ipleri (toplum yüzeyine dağılmış bulunan para kaynaklarını, tek ya da ortaklık halindeki kapitalistlerin ellerine çeken görünmeyen iplerden söz ederken Marx bu ifadeyi yankılar) çeken kişidir. “Bu ter çaba dünyasına, bu göz nuru, sabır dünyasına, ister şehrin saçma hevesleri adına, ister Dalavere denen şu canavar adına aşırı bir ücret” vaat ederek bu kuklaları harekete geçirir. Bunun sonucu olarak işçiler “sabahlara kadar uyumamaya, yağurmaya, çalışmaya, küfür savurmaya, aç kalmaya, yürümeye” başlar. Hepsi akıllarını başlarından alan altını kazanmak için didinirler. Balzac’ın hesabına göre üç yüz bin kişiyi bulan bu sınıf, tipik olarak zar zor kazandıkları paralarını şehri kuşatan barlarda saçarak boşa harcar, yorucu bir hovardalığa dalarlar, arada sırada devrimci bir ateşle patlar, sonra yine kan ter içinde çalışmaya döner. Ateş ve madencilik tanrısı Vulcan gibi çarka bağlı oldukları halde (Marx’ın da *Kapital*’de kullandığı bir imge) örnek alınacak erdemde işçiler de bulunur. Bunlar “toplum içindeki varlıklarını düşünceyle eylemin, sevinç katmaktan çok, acının etkisini düzenlemek üzere birleştiği bir hayat içinde özetlerler.” Başka işçilerse küçük dükkânlar açmak üzere gelirlerini ellerinde tutarlar; Balzac’ın “tuhafiyeci” figürünün de içinde yer aldığı bu tabaka saygın aile hayatı, gazete okunan saatler, opera ve -cilveli dükkân görevlilerinin beklediği- yeni dükkânlara ziyaretlerle oldukça farklı bir yaşam tarzına sahip olur. Ailesi konusunda hırslıdır ve sınıf atlamanın bir aracı olarak eğitime önem verir.²⁷

İkinci çemberi, “toptancılarla çırakları, görevliler, ufak bir bankanın büyük doğruluk sahibi adamları, düzenbazlar, şeytana uymuşlar, başkâtipler, çömezler, icra, avukat, noter kâtipleri... Orta halli kimseler tabakasının çalışan, düşünen, tasarlayan ögeleri” oluşturur. Altın ve zevk arzusuyla yanıp tutuşan ve çıkarların kamçısıyla itilen bu kişiler, “kendilerini uçurumlardan aşağı atarlar.” Böylece günlerini “yıpranmış, ablaklaşmış, kocamış” yüzlerle “gözlerinde fer kalmamış, bacaklarında güç kalmamış” bir halde şaşkın şaşkın bulvarlarda ayak sürüyerek geçirirler.

Üçüncü katta bulunan toplum tabakası, “Paris’in karnı gibi bir şeydir. Şehrin çıkarları orada sindirilir, alışveriş işleri biçiminde yoğunlaşır.” Burada “ekşili, safralı bir bağırsak işleyişiyle”, “avukat, hekim, noter, dava vekili, işadamı, banker, toptancı, aracı, yargıç”lardan oluşan üst orta sınıfı buluruz. Kazanmak ve parayı çekmek için aralarında vicdan sahibi olanlar, her sabah “ailelerini bunaltan sıkıntıların dibine inmeden önce” kalplerini bir yere bırakırlar. Bu katta Balzac yapıtlarının büyük bölümüne egemen olan, pek çok eleştiri yönelttiği (Dau-mier’in Robert Macaire karakteriyle burjuva toplumunu hicvettiği dizide ölümsüzleşen) karakterleri buluruz. Artık egemen sınıf budur, ancak bu egemenliği kendi yok edici alışkanlıkları, eylemleri ve tavırlarını içeren kendi kendine zarar verici yöntemlerle sağlarlar.

Bunun üzerinde sanatçılar dünyası yaşar. Balzac gibi kimseye benzememeye çalışırlar ama “kibarca parçalanırlar; kırılmışlardır, yorulmuşlardır, eğrilip bükülmüşlerdir.” Yine Balzac gibi “alacaklının baskısı altında” soluk soluğadırlar. Böylece aşırı çalışarak geçirdikleri uzun gecelerin telafisi olarak günaha ve zevke teslim olurken “dünya ile şan şerefi, para ile sanatı bağdaştırmaya çalışırlar ama boşuna”. “Birbirini geçme çabası, çekememezlikler, birbirine kara çalmalar” yeteneğin ölümcül düşmanlarıdır, diye gözlemler Balzac. (Bunun ne anlama gelebileceğinin örnekleri için *Sönmüş Hayaller*’de anlatılan gazetecilik yeteneğinin yozlaşmasına bakmak yeterli olacaktır.)²⁹ Artık egemen olan bu orta sınıf en korkunç koşullarda yaşar ve çalışır. Ne var ki:

Paris'in mal mülk sahibi yüksek tabakasının dayandığı dört toprak parçasından ayrılmadan önce -manevi nedenleri belirttiğimize göre- maddi nedenleri de bulup çıkarmak, böylece işin temelinde gizli diyebileceğimiz bir belayı gözden geçirmek gerekmez mi? Bu öyle öldürücü bir etkidir ki yaptığı kötülükler yaşamasına büyük bir hoş-görüyle göz yuman Parisli yöneticilerin ettikleri kötülükten aşağı kalmaz! Esnafın oturduğu evlerin çoğu pisse, sokakların havası dükânların dibindeki o boğucu arka odalara zehir gibi koku tütürüyorsa, bilin ki, bu veba kumkuması yerlerin dışında da, bu büyükşehrin kırk bin evinin ayakları pislik içinde yüzer... Paris'in yarısı avlulardan, sokaklardan, derme çatma yerlerden yükselen pis kokular içinde yaşar.³⁰

Yirmi yıl sonra Haussmann'ın çözmek üzere görev başına getirildiği yaşam koşulları bunlardı. Ancak orta sınıfın çalışma koşulları da en az yaşadıkları yerler kadar kötüdür (*Sönmüş Hayaller*'de yayıncıların Palais Royale çevresindeki sefalet içindeki yazıhanelerinin tasvirlerinden de anlaşılacağı gibi). “Hemen hepsi pis yazıhanelerde, kokmuş toplantı odalarında, parmaklıklı ufacık bölmelerde yaşarlar, günleri işlerin ağırlığı altında iki büklüm geçirirler.”

“Havalandırılmış, yaldızlı büyük odalara, bahçeli konaklara, varlıklı, aylak, mutlu, geliri yerinde dünyaya” geldiğinde ikisi arasındaki muazzam zıtlık görülür (Fauburg St. Germain'da odaklanan aristokratlar bu durumun tipik örneğidir). Yine de Balzac'ın kızgın açıklamasına bakılırsa bu üst katta yer alanlar mutlu olmanın çok uzağındadır. Zevk arayışıyla yozlaşmış (afyon ve zinadan ibaret), can sıkıntısıyla duygularını aşırıya vardırmış, kendini beğenmişlikle (Tom Wolfe'un daha sonra New York'tan söz ederken adlandıracağı gibi “şenlik ateşiyle”) solmuş, kemirilmiştir. Tuhaf bir biçimde aşağı sınıfların kurbanı olurlar. Bunları kötü alışkanlıklara çevirip sömürmek için “aşağı sınıflar varlıklıların önünde pusuya yatarlar, zevklerini gözetlerler.” “Bir türlü gelmeyen bir zevki” boşuna bekleyerek kof bir yaşayış sürdürürler. Balzac'ın ütopyacı umutlarını yatırdığı işte bu sınıftır. Ama belki tam da bu yüzden en çirkin çehreye bürünür: “Mukavva suratları, erken belirmiş kırışıklıkları, şu varlıklı kişi yüzünü yaratır; bu yüzlerde güçsüzlük surat asar, altın yansır, zekânın izi kalmamıştır.”³¹

RESİM 17 Daumier, farklı sınıfların Balzac'ın çizdiği ayırt edici fizyonomilerini yansıtıyor. Boulevard des Italiens'de zengin sınıflar (yukarıda) ve Boulevard du Temple'da "kaygılı" orta sınıflar (altta).

Balzac durumu şöyle özetler: “Demek ki emekçilerin aşırı didinmeleri, küçük ya da büyük her iki esnaf tabakasını ezen çıkarların doğurduğu bozulmalar, sanat düşüncesinin verdiği amansız acılar, kodamanların boyuna aradıkları zevklerin aşırılığı Paris’in yüzünün çirkinliğinin neden ileri geldiğini açıklıyor.”³² Kentin “ölü yüzünü andırması” ve “kaleydoskopik” deneyim böylece anlaşılır.

Bu sınıf ayrımlarının görünüşteki katılığı (taşra kökeni ve toplumsal tarihle ilgili önemli ayrımlar) bireyler para, cinsellik ve güç arayışına katılırken meydana gelen büyük değişimler tarafından dengelenir. Örneğin Lucien, *Sönmüş Hayaller*’in sonunda beş parasız, zayıf ve rezil bir halde taşra kökenlerine geri döner ama hemen ardından başsuçlu Vautrin’le tanışıklığından dolayı yeniden güçlenmiş olarak Paris’te boy gösterir. Vautrin onun *Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü*’nde banker Nucingen’in zengin metresi ile ilişkisini ayarlar. Rastignac, *Goriot Baba*’daki yoksul ama kibar pansiyonerler ve öğrenciler arasında yaşar. Ama soylular arasında gezinir (bunun için gerekli kıyafeti alabilmek uğruna ailesinden borç alarak). “Her tabaka, böylece, yavrularını daha üstteki tabakaya atar. Varlıklı bakkalın oğlu noter olur, oduncunun oğlu da yargıç.”³³ Yine gördüğümüz gibi zenginliğin bütün süslerine bürünerek vurgunculuk ve toplumsal ilişkilerin hileli yönetimiyle bazen bu zenginliği hakikatte gerçekleştirmek mümkündür. Ancak Paris toplum düzeninin karmaşık alanlarında kimlikler ve tanımlamalar birbirine yapışırken bu süreç sayısız tuzak ve sınır barındırır.

Mekânsal Plan Ve Ahlak Düzeni

Paris’in her bölgesinde “ne olduğunuzu, ne yaptığınızı, nereden geldiğinizi ve ne sunduğunuzu açığa vuran bir var olma biçimi vardır.” Sınıfları ayıran fiziksel mesafeler, “onları ayırması gereken manevi mesafelerin somut bir kabulü” olarak anlaşılır. Toplumsal sınıfların ayrılığı hem mekânsal ekolojiler hem de dikey ayrılıklar olarak var olur. Paris’in “tavan araları ilim ve dehayla dolu kafalar; birinci katlar dolu mideler; butiklerse gerçek ayaklardır; kaldırım aşındıranların, telaşlıların hepsi buradan yollara dökülür.” Balzac

kentin gizli mekânlarına duyduğumuz merakla oynar, onları ilgimizi uyandıran gizemlere dönüştürür. “İnsan yerel rengin açılmamış bir kitap olduğu bir halka hikaye anlatmaya isteksiz olur” diye belirtir mahcup bir tonla³⁴ ama hemen bu kitabı açarak mekânsallık ve temsilleriyle dolu koca bir dünyayı gözler önüne serer. Mekânsal plan ahlaki bir düzeni destekler.

Sosyolog Robert Park mekânsal bir plan ve ahlak düzeni olarak kent üzerine düşündürücü bir makale yazmıştır. Toplumsal ilişkiler şehrin mekânlarına öyle bir biçimde kazılıdır ki, mekânsal planı ahlak düzeninin yeniden üretiminde hem bir yansıma hem de etkin bir an haline getirirler. Bu fikir Balzac romanlarında da baştan sona doğru- dan rol alır: “Tarihin her döneminde yüksek sınıf ve soyluların, tıpkı alt tabaka Paris’i gibi kendi merkezi olmuştur.”³⁵ Kentin sosyo-mekânsal biçimine incelikli çeşitlemeler inşa edilmiştir.

Paris’te bu canavar kentin fizyonomisine bir şekilde katkıda bulunan çeşitli tipler, bütünü karakteriyle harika bir uyum içindedirler. Kapıcı, kapı görevlisi, kavas, İsviçreli kapıcı, ne ad verilirse verilsin, Paris canavarının ana kaslarından biri olan bu tip, daima bir parçası olduğu mahalleye uyum içindedir ve çoğu zaman onun bir özetidir. Saint-Germain semtinde herkesin girdisinden çıkışından haberdar olan aylak kapıcı, kimden ne koparsam hesabına yatar; Chaussee-d’antin’deki kapı görevlisinin keyfi yerindedir, Borsa mahallesindeki gazeteleri takip eder, Montmartre semtindekinin bir mesleği vardır. Kapıcı kadın fuhuş semtinden eski bir fahişedir; Marais’de ahlaklı geçinir, huysuzdur, bir anı bir anına uymaz.³⁶

Bu mekânsal plan ahlaki bir düzeni mecbur kılar (kapı görevlileri ve kapıcıların kurduğunun da ötesinde). *On Üçlerin Romanı*’nı oluşturan üç hikayeden “Çakalların Başı Ferragus”ta bu mekânsal planı bozan, yanlış zamanda yanlış yere giden herkes ölür. Olması gereken yerde olmayan karakterler ekolojik uyumu bozar, ahlak düzenini lekeler ve bedelini ödemelidir. Bu kenti tehlikeli bir yer haline getirir, çünkü içinde kaybolmak, hızlı akışında sürüklenip gitmek ve kendini yanlış yerde bulmak çok kolaydır. “Sen bu karmaşanın içine bir adım daha atarsan, kuvvetle inanıyorum ki, biz bir uçurumun içine yuvar-

lanacağız, ben orada ölüp gideceğim” der Madame Jules.³⁷ Saf ve mükemmel bir varlık olan Madame Jules, babası Ferragus’a karşı duyduğu evlat sadakatiyle Paris’in, kendi toplumsal konumuna uymayan bir bölümüne girer. “Bu kadın gerçekten de kötü yola düşmüştür” der Balzac, çünkü yanlış yere girmiştir. En sonunda ruhundaki hastalık ilerlemiş ve daha da ağırlaşan fiziksel durumunu sarsmış olduğu için kirlenmiş olarak ölür. Madame Jules’un hayranı Auguste’de ölmeye mahkumdur çünkü “gelecekteki talihsizliğine” Madam Jules’un “gizlice gittiği binanın her katını dikkatle incelemiştir.” Ferragus’a bakan, Jules’u burjuvaziye özgü evinde ziyaret etmeye cüret eden Ida Gudget de ölür.

Madam Jules’un babası Ferragus, On Üç adıyla bilinen gizli bir örgütün üyesidir. Bu örgüt üyeleri ne olursa olsun birbirlerini her yaptıklarında desteklemeye ant içmişlerdir. Balzac onların kendilerine kanat takmış olduğunu söyler. “Toplumu dipten doruğa dolaştılar, istedikleri her şeyi yapabildikleri için de, bu toplumda bir şey olmaya tenezzül etmediler.” Ahlak düzeninin üzerinde ve dışındadırlar çünkü yerleri bulunamaz ve herhangi bir yere konamazlar. Hem Auguste hem Jules hem de polis tarafından aranan Ferragus asla bulunamaz. Sadece istediği anda ve istediği yerde ortaya çıkar. Herkes mekâna tutsak olurken o mekâna hükmeder. Gizli gücünün ana kaynağı da budur.³⁸

Ancak Balzac’ın eserindeki bu bakış açısı bir evrim geçirir. *On Üçlerin Romanı*’nda belirleyici bir rol oynayan mekânla ilgili katılık daha sonraki yapıtlarında daha esnekleşir. Sharon Marcus’un gözlemlediği gibi *Kuzen Pons*’taki (Balzac’ın bitirdiği son romanlarından biri) aynı adlı başkarakter kapıcı kadın tarafından yıkıma uğrattılır. Çünkü bu kadın yalnızca Pons’un oturduğu yere hükmetmekle kalmaz (ona yemeklerini de verir), aynı zamanda Pons’un tablo ve çeşitli parçalardan oluşan koleksiyonunun bulunduğu daire-sine girmek için şehrin bir ucundan diğerine birbirine bağlı komplocular arasında bir entrika ağı (kapıcılığın “sinir sistemini” ni kullanarak) oluşturmayı başarır.³⁹ Mekâna bu şekilde hükmetmek ve onu üretmek, toplumun en alt tabakasındaki kişilerin bile mekânsal plan ve ahlak düzenini bozmak için kullanabilecekleri bir güçtür. Sonradan

polis şefi olan azılı suçlu Vautrin kentin mekânsal ekolojisi üzerine olan bilgisini, ona hükmetme ve kendi amaçlarına göre kontrol etme bilgisini bu şekilde kullanır. Böylece kentin mekânsallığı giderek pasif ya da yalnızca yansıtıcı olmaktansa diyalektik, kurgulanmış ve mantıklı boyutuyla bir değer olarak görülmeye başlar.

Sokaklar, Bulvarlar ve Kamusal Alanlar

Paris'te yüz kızartıcı suç işlemiş bir adam kadar onursuz bazı sokak ve caddeler vardır; sonra asil ve nezih sokaklar, sonra düpedüz namuslu sokaklar, sonra ahlakı konusunda halkın henüz bir fikre sahip olamadığı genç sokaklar vardır; sonra katil sokaklar, en yaşlı soylu hanımefendilerden de yaşlı sokaklar, saygın sokaklar, her daim temiz, her daim pis sokaklar, işçi sokaklar, çalışan sokaklar, tüccar sokaklar vardır. Yani Paris sokakları insani niteliklere sahiptir ve fizyonomileriyle bizde elimizde olmayan bazı fikirler uyandırır.⁴⁰

Bunlara birbirinden farklı sokakların tarafsız betimlemeleri demek zordur. Balzac karakterlerinin umutları, arzuları ve korkuları sokaklara, yürüdükleri semtlere anlam ve kişilik katar. Boş vakitlerini geçirebilir ya da uyumsuzluğun sıkıntısını hissedebilirler ama hiçbir şekilde konumlandırılmış olmalarını görmezden gelemesler. Balzac bize sitüasyonistlerin (durumcuların) daha sonra kentin semtleri ve sokaklarının “psiko-coğrafya”sı olarak adlandırdığı bir şeyi sunar. Ama bunu kendi bakış açısından çok, sayısız karakterinin bakış açısını kullanarak yapar.⁴¹ Karakterler bir yerden diğerine geçtiklerinde kişiliklerini de değiştirirler. Faubourg St. Germain'e girmek (bütün aristokratik imtiyazlarıyla) ya da Palais Royale'in kaosuyla bütünleşmek (yalnızca kadınların değil, gazeteciliğin keyifsiz kâr amaçlarına hizmet eden edebi yeteneklerini de içeren fahişelik temasıyla) katılımcılar üzerinde dayanılmaz baskılar dayatır. Tek direniş biçimi hareket etmektir. *Sönmüş Hayaller*'de Lucien, Rue St. Honore'un (özellikle de Opera Binası'ndaki felaket niteliğindeki boy gösterişinden sonra) bayağı yayıncılık dünyasına hakim olmayı başaramaz ve Sorbonne yakınlarında sol yakanın münzevi dünyasına kaçır. Burada

RESİM 18 Paris sokaklarının kişilikleri ve ruh halleri Balzac'ı büyüliyordu. 1850'lerden kalma Marville'in bu fotoğrafı bu ruh halinin bir parçasını yansıtır. O dönemde fuhuş merkezi olan "Erdemler Sokağı". Uluslararası İşçi Birliği'nin 1860'larda Paris merkezini kuracağı Rue des Gravilliers ile kesişiyordu.

beş parasız ancak kıyasıyla dürüst bir öğrenci rolünü üstlenir. Sıkı bir dost çevresi tarafından en kötü zamanlarında korunur. Ancak onun yakışıklılığına kapılan aktrist Coralie ile birlikte kentin diğer tarafına taşındığında kızın, Lucien'in eski ikametgahına ilişkin yalnızca korunç derecede yoksul değil aynı zamanda ahmakların oturduğu bir yer olduğu yargısını kabul eder. Hatta bu yeni bakış açısıyla politik konumunu bile değiştirerek eski dostlarının yazılarına saldırır.

Kenti çoklu bakış açılarından kavramayı öğreniriz. Bir yanda kaleydeskop özellikleri taşıyan çö-

zülmez bir labirenttir. Kaleydeskopu çevirdiğimizde kent manzarasının sayısız kompozisyonu ve renkliliğini görürüz. Yine de bazı düğüm noktalarının çevresinde kent, daha kalıcı ve somut bir şey olarak bütün haline gelir. Faubourg St. Germain, Seine nehrinin sol yakasındaki bulvarlardaki ticaret dünyası, Borsa ("gürültü patırtı, koşuşturma ve fuhuş") ve Palais Royale, Rue de St Honoré, Sorbonne çevresindeki öğrenci mahallesi ve işçilerin Paris'inin daimi karanlık varlığı *Bette Abba*'nın sanayide çalışmasını işlediği yapıtı dışında başka hiçbir yerde açıkça akla getirilmez. Burada hem kötü şöhretli Petite Pologne hem Faubourg Sainte-Antoine genel terimlerle anlatılır ancak insan Balzac'ın bütün yapıtlarında sanayi işçisi olmanın verdiği güvensizlik ve aşağılamayı yaşayan bir karakterin tasvirini

boş yere arar.) Kentin okunurluğu temaşalarla daha net ortaya çıkar. Kentin dokusunda tekrar tekrar parlak noktalar ve çizgiler olarak ortaya çıkan Opera, tiyatrolar, bulvarlar, kafeler, anıtlar, parklar ve bahçeler, başka türlü hiç ışık geçirmeyecek kent yaşamının üzerine bir anlamlar ağı örерler. Özellikle bulvarlar kentin temsil edildiği şiirselliği oluştururlar.

Sokak düzeyinde böylesi ibrelerle donanmış olduğumuzda, bütünü yukarıdan gözümüzde canlandırabilir, olaylar ve insanları Paris'in günlük hayatının kaleideskopu ve labirenti içine yerleştirebiliriz. Örneğin Balzac'ın bunu *Goriot Baba*'nın olağanüstü açılışında nasıl yaptığını ele alalım. İzleyen sahneleri ancak "Montmartre ve Montrouge tepecikleri arasından değerlendirebilir", "her an dökülebilecek alçı ve sıva yığınlarından, kara çamur derelerinden oluşan bu ünlü vadinin" içine bakarız. Madame Vauquer'in pansiyonu Val-de-Grace ve Pantheon arasında sıkışmış bir sokaktadır;

Bu durum, burayı sarı renklere boyayıp, her şeyi kubbelerinden yansıyan somurtkan renklerle karartıp hava koşullarını değiştiren iki anıt, Val de Grace ve Pantheon arasında sıkışmış sokaklarda gezip duran sessizlik için elverişlidir... Burada en gamsız insan bile hüznü ve rahatsız, gelip geçenler tasalı, evler kasvetlidir. Duvarlar hapishaneyi andırır. Bir araba sesi olay olur. Yolunu şaşırarak buraya düşmüş bir Parisli bile küçük pansiyonlar, okullar, düşkünlük ve sıkıntı görür yalnızca. Can çekişmekte olan yaşlılığı, çalışmak zorunda olan sevinçli gençliği görür. Paris'in hiçbir semti böylesine ürktücü, hatta yabancı değildir.

Bütün bu süreci yeraltı mezarlıklarına inmeye benzeten Balzac önce semte, eve ve bahçeye, odalara ve insanlara bir lazer keskinliğiyle nüfuz eder. Karanlık çöktüğünde parmaklıklı kapının yerini kapalı bir kapı alır. Duvarların her biri Madame Vauquer için "cılız ve tozlu meyveleri korku ve pansiyonerleriyle bir tartışma konusu olan meyve ağaçları ve asmalarla örtülüdür." Duvarlar boyunca, "sık ihlamur ağaçlarıyla son bulan daracık bir yol vardır". Ihlamur ağaçlarının altında "çevresinde iskemlelerin bulunduğu, yeşil boyalı yuvarlak bir masa durur." "Yazın en sıcak günlerinde kahve içmek

için kesenin ağzını açabilecek kadar zengin müşteriler burada yumurtadan civciv çıkartabilecek bir sıcaklıkta ağız tadıyla kahvelerini yudumlar.” Üç katlı ev “üstünde çatı odaları olan ön bölüm molozlarla örtülmüş, Paris’in bütün evlerine iğrenç bir görünüm veren o sarı renkle badanalanmıştır.” Evin içinde “pansiyon kokusu” yayan hüzün verici bir salon ve ondan daha da kasvetli bir yemek salonu (eşyalar ayrıntılı ve korkunç bir biçimde tarif edilir) buluruz. Burada her şey “saçak saçak bir çürümüşlükle belirlenen bir sefalet” sahiptir. Bu betimlemenin sonunda Madame Vauquer’in kendisiyle tanışırız.

Az sonra bir yanından eğreti oturtulmuş bir takma saç parçası çıkan tül başlığıyla dul kadın çıkar ortaya, çarpık terliklerini sürükleyerek ilerler. Ortasından bir papağan gagası gibi çıkan burnuyla yaşlı ve dolgun yüzü, küçük tombul elleri, bir kilise faresi gibi semiz ve toparlak bedeni, bir o yana bir bu yana yalpa vuran fazlaca dolgun göğüsleri, ılık ve pis kokulu havasını hiç midesi bulanmadan ciğerine çektiği, her yanından mutuzluk sızan bu odayla tam bir uyum içindedir. Sonbaharın ilk donları kadar taze yüzü, oyuncu kızların göstermek zorunda oldukları gülümsemeden tefecinin acı surat asmasına geçiveren, kırışık gözleri, kısacası bütün varlığı bu pansiyonu açıklar.⁴²

Çevreyle kişilik arasındaki tutarlılık çarpıcıdır. Yukarıdan bakıldığında Madame Vauquer ve pansiyonun diğer sakinlerini yalnızca bir bütün olarak Paris’le ilişkili olarak değil, aynı zamanda kent dokusu içindeki ekolojik konumları açısından da görürüz. Kentin ekolojisi ve sakinlerinin kişiliği birbirlerinin aynadaki görüntüsünü oluşturur.

İç Mekânlar Ve Mahremiyet Korkusu

Balzac romanlarında iç mekânlarının ayrı bir yeri vardır. Sınırların geçirgenliği ve kent yaşamını beslemek için gerekli olarak aralarında akan trafik, hiçbir biçimde iç mekânlara istenmeyen kişilerin girişini (sözcüğün cinsel çağrışımları da yerindedir) engellemek ve erişimlerini sınırlandırmak için verilen amansız mücadeleyi azaltmaz. Marcus’un gösterdiği gibi bu, ilişkilerin en kolay biçimde betimlene-

bileceği maddi bir zemin sunar.⁴³ Balzac romanlarında olayların büyük bölümü kişilerin kendilerini başkalarının sürekli olarak nüfuz etmek, kolonileştirmek ve ezmek için uğraştığı bir dünyada yakınlığa karşı koruma çabalarıyla ortaya çıkar. Başarıya ulaşmış bir nüfuz etme hiç istisnasız olarak kurbanın ölümüyle sonuçlanır. Mezarlıktaki son istirahat yerinde mahremiyete yönelik bütün tehditler yok olur. Gerçek aşka ve yakınlığa teslim olmaya hazır olanlar (genellikle kadınlar) ölümcül sonuçlara katlanırlar. (*Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü*'ndeki Lucien'in aşığı gibi bazen kurban olurcasına hatta mutlu bir biçimde.) Yakınlık arzusu ve yücelik arayışı sürekli olarak onun ölümcül sonuçlarından kaynaklanan can korkusunun önüne çıkar.

Ancak Balzac'ın burjuvaziye yönelik ana eleştirisi onun yakınlık ya da iç duygular hissetme yeteneğinden yoksun olmasını hedef alır. Çünkü burjuva her şeyi parasal değerlendirme, hayali sermaye ve kâr arayışının soğuk hesabı ve egoizmine indirgemıştır. Balzac kahramanlarının en kabalarından olan Crevel, *Bette Abba*'nın başında oğlunun kayınvalidesinin sevgisini elde etmeye çalışır. Ancak kocasının hovardaca savurganlığı yüzünden borca batan Adeline en sonunda teslim olduğunda, Crevel onu umursamazca reddeder. Ama önce dikkatli bir biçimde böyle bir jestin sermayesine getireceği zararları kadının yüzüne karşı sayar. Yakınlık korkusu ve onun tehlikeleri her yere yayılmıştır. *Altın Gözlü Kız*'da Henri de Marsay, Tuileries'de gördüğü bir kadının güzelliğine vurulur. Kadını koruyucu duvarların ardına kadar gayretle izler. Ona ulaşmak için her türlü toplumsal ve insani engeli aşar. Gözleri bağlı olarak koridorlardan geçirilir ve gizli yatak odasında Paquita'nın sevgisini kazanır. Bu yatak odası da tıpkı Madame Vauquer'in pansiyonu gibi bize Paquita hakkında bilmemiz gereken herşeyi anlatır.

Odanın duvarları al bir kumaşla kaplanmış, üzerine de bir Hint tülü örtülmüştü. Biri oyuk biri çıkık yan yana yollarla işlenmiş bir sütun gibi dokunmuş olan bu tül yukarıdan, aşağıdan yine koyu kırmızı bir şeritle sona eriyordu; şeridin üzerine de siyahla girişik bezemeler işlenmişti. Tülün altında kumaşın koyu kırmızısı pembe oluyordu

ki bu aşk rengi pencerenin perdesinde de görülüyordu. Perdeler de Hin tülündendi. Pembe atlas astar geçirilmiş, siyahla koyu kırmızı karışık püsküllerle süslenmişti. Minderi aydınlatmak üzere, duvara eşit aralarla, her birinde iki mum bulunan ateş kırmızısı altı ayak dizilmişti. Tavanın ortasından donuk ateş kırmızısı bir avize sarkıyor, tavanın beyazlığı ışık saçıyordu. Korniş de yaldızlıydı. Yerdeki halı Doğu işi bir şalı andırıyor, çiçekleri İran şiirlerine benziyordu. Bu halıyı İran'da köle kızların elleri dokumuştı. Koltuklar beyaz kaşmir kaplanmış, siyahlı, koyu kırmızı tüylerle bezenmişti.

Bu mahrem yerde De Marsay "tanımsız bir şehvetin dürtüsünü" tadar. Hatta "sinirleri gevşer, soğukluğu erir." "Sıradan kimselerin pek budalacasına hayali alanlar dedikleri o tatlı belirsizlikler içinde" kaybolur. Ama Paquita ölüme mahkum olduğunu bilir: "Onu kolları arasında öyle bir sıktı ki bu sarılıştaki ölüm korkusu vardı." Ona şöyle der: "Tez elden ölümüne yol açarsın benim." Kızın başka biriyle ilişkisini öğrenerek öfkelenen Henri onu bu iç mekândan çıkararak oç alma düşüncesiyle geri döndüğünde onu kadın aşığına karşı verdiği mücade- lenin sonunda bıçaklanmış bir halde bulur. Paquita'nın sevgilisi olan kadın Henri'nin uzun zaman önce kaybolmuş olan üvey kız kardeşi çıkar. Paquita'nın "delik deşik olan vücudu hayatı uğruna -Henri'nin onun için pek değerli bir şey haline getirdiği hayatı uğruna- nasıl boğuştuğunu gösteriyordu." Yatak odasının fiziksel alanı yok edilmiştir. Yastıkların üzerinde "Paquita'nın ellerinin izi" görülür.

Langeais Düşesi'nde konu tam tersi yönde ilerler ancak benzer biçimde sonuçlanır. Kadınlar kaçamaklara, geçici ilişkilere, hesaplı ilişkilere, stratejik evliliklere başvurarak kendilerini yakınlıktan korurlar. General Montriveau evli olan Düşes'in tutkularını hafife alması karşısında çok öfkelenir. Onu kamusal alandan (sürmekte olan bir balo) kaçırarak özel sığınağına götürür. Burası bir keşiş hücresinin gotik havasına sahiptir. Burada, kendi mahrem yerinde, Düşes'i alnına bir mahkum damgası vurmakla tehdit eder. Bir ateşin titrek ısıltısı vardır, bitişikteki hücreden tulumbarın sesi gelir. Kaçırılmış Düşes boyun eğer ve aşkını köle bir ruh olarak tanımlar. "Seven kadın kendi kendine damga vurur." Baloya geri götürülen, duygusal anlamda damgalanmış kadın bazı talihsizce kaçırılmış yakınlıkla-

fırsatlarından sonra Akdeniz'deki bir adada bulunan uzak bir manastıra kaçır ve Rahibe Thérèse olarak kendini Tanrıya adar. Montriveau yıllar sonra kayıp aşkının izini bulur. Rahibeyi kaçırma planı başarıya ulaşır. Ama alabildiği kadının ölü bedeni olur ve düşesin “ölümün yüzlerimize verdiği o kendine özgü sükûnetten ileri gelen yüce bir güzellik ve sevgiyle” parlayan yüzüyle baş başa kalır.⁴⁵

Balzac bu temayı kadın erkek ilişkilerinin ötesine götürür. (Marx ve Picasso'nun tamamen farklı nedenlerden de olsa yoğun hayranlık beslediği) *Bilinmeyen Şaheser*'de yetenekli bir çırak ünlü bir ressamla tanıştırılır ancak bir türlü ustanın başyapıtını yapmakta olduğu iç taraftaki stüdyoya giremez. Ressam aynı zamanda başyapıtının hayattan daha gerçek olduğuna ikna olmak için yapmakta olduğu portreyi güzel bir kadınla karşılaştırmak ister. Çırak genç aşığını feda ederek (ve aynı zamanda onun kendisine olan aşkını da yok ederek) onun (istememesine rağmen) ressama karşılaştırma amacıyla çıplak poz vermesinde ısrarcı olur. Karşılığında başyapıtı görmek üzere muhteşem resimlerle dolu stüdyoya girmesine izin verilir. Ancak tuval neredeyse bomboştur. Bunu söyleme cüreti gösterdiğinde yaşlı ressam öfkeye kapılır. O gece yaşlı ressam bütün tablolarını yaktıktan sonra kendini öldürür.⁴⁶

Bette Abba'da taşra ve köy kökenli içten pazarlıklı bir akraba, aristokrat bir aileye yakın ve melek yüzlü bir dost olarak kendini kabul ettirir. *Kuzen Pons*'ta bu temanın tam tersi yinelenir. Pons hayatta antika koleksiyoncusu olarak var olur. Onun için en önemli şey koleksiyonudur ancak onun maddi değeri konusunda bir fikri yoktur. Koleksiyonunu dairesinin iç kısmında tutar. İşbirliği yapan güçlerin (görünüşte kendisine bakan kapıcı kadının ön ayak olduğu) bu özel odaya girmesi ölümünü de beraberinde getirir. Pons'un dairesine izin verilmeden girilmesi “kalenin kalbine düşmanı sokup Pons'un yüreğine bir hançer saplamakla aynıydı.” Pons gerçekten de bu saldırının sonuçları nedeniyle ölür. Ancak ölüm sebebi aslında nedir? Bu durumda ticari değerlerin özel mekânına girmesidir, bu mekânda Pons'a koleksiyoncu olarak hayat veren değerler hüküm sürer. Benjamin'in şu satırları Pons'u düşünerek yazdığı kuşkusuzdur:

İçmekân, sanatın sığımağıdır. Koleksiyoncu ise, içmekânın gerçek sahibidir. Nesneleri yüceltmeyi görev edinmiştir. Nesneler üzerindeki mülkiyeti aracılığıyla, onları mal olma niteliklerinden arındırma gibi umutsuz bir işlevi de üstlenmiştir. Sonuçta yaptığı, yalnızca mala kullanım değeri yerine koleksiyoncu değerini kazandırmak olur. Koleksiyoncu yalnızca uzak ya da artık geçmişe karışmış bir dünyayı değil, daha iyi bir dünyayı da düşleyen insandır; insanlar, günlük yaşamlarının dünyasında olduğu gibi, düşlenen dünyada da gereksindikleriyle donatılmış olmaktan uzaktırlar.⁴⁸

O halde neden kişi böylesi tehlikelere rağmen yakınlığa değer verir ya da onu arzu eder? Neden yakınlığı göze almak, aşkla damgalanmak ya da ölümü kucaklamak anlamına gelirken yüzeysel ya da toplumsal olanı tercih ettikleri için kadınlar cezalandırılır? Yakınlıktan her ne pahasına olursa olsun kaçındığı için burjuvazi bu denli acımasızca alaya alınır? Yakınlık hiçbir zaman vazgeçemeyeceğimiz insani bir niteliktir. Ama her zaman amansızca değişim değerinin kovalanmasının tehdidi altındadır. Balzac'ın ütopyacılığı mahremiyet ve değerli mallardan oluşan yerleşik hayatıyla güvenli ve kırsal bir yer önerir. Burası hayatın itiş kakışından uzak, metalaştırmadan korunaklı bir yerdir. Ancak Balzac'ın düşü her zaman en iyi ihtimalle Montriveau ve Düşes'in aşkı gibi hüsrana uğramaya ya da Paquita ve De Marsay örneğinde olduğu gibi son derece yıkıcı olmaya mahkumdur.

Bu öneri *Kuzen Pons*'ta açıkça dile getirilir. Pons'un dairesine girilmesine ön ayak olarak bu denli ölümcül sonuçlara yol açan kapıcı Madame Cibot, haksız edindiği serveti kullanarak taşraya yerleşmeyi düşünür. Ancak danıştığı bir falcının orada bir cinayete kurban gideceği uyarısı karşısında buna cesaret edemez. En çok istediği şey olan kırsal yaşamdan mahrum olarak hayatının sonuna kadar Paris'te kalır. Burjuvazi de aynı şekilde cezaya çarptırılır, yakınlıktan kaçındıkları için değil maddi değerlerle meşguliyetlerinden dolayı bunu yapamadıkları için. Ancak burada etkili olan başka bir şey daha vardır:

Gerçekten yüksek yaratılışlı bütün erkeklerin sonsuzluğa karşı duydukları bir tutku vardır ki Paquita buna karşılık veriyordu. Bu anla-

şılmaz tutku Faust'ta pek gösterişli bir biçimde belirtilmiş, Manfred'de pek şairane biçimde dile getirilmiştir; Don Juan'ı şu sonsuz düşünceyi bulmayı umarak, kadın kalplerinin altını üstüne getirmeye sürükleyen de bu tutkudur. Bu sonsuz düşünceyi de nice hayal avcılarını aramaya koyulmuştur; bilginler onu bilimde görür gibi olurlar, gizemciler de ancak Tanrı'da bulurlar.⁴⁹

Peki Balzac onu nerede bulur? İç mekânların mahremiyetinden daha geniş bir dış dünyaya kaçarak mı yoksa bu yakınlık aracılığıyla sıradan insanların pek budalacasına “hayali alan” dedikleri bir tür esriklik anını mı yaşayarak mı? Balzac iki olasılık arasında gidip gelir.

Zamanın ve Mekânın Yok Oluşu

“Balzac'ın bütün yapıtlarında,” der Poulet “zaman-mekânın irade sonucu yok oluşunun ifadesi kadar sık tekrarlanan bir şey yoktur.”⁵⁰ Balzac şöyle yazar: “Elimde zaten uçsuz bucaksız bir inancın kudreti vardı, İsa'nın sözünü ettiği o inanç, dağları yerinden oynatan, yardımcıyla zaman ve mekânın yasalarını kaldırabileceğimiz o büyük irade.” Balzac her şeyi kendi içinde içselleştirebileceğine ve bunu zihnin yüce bir eylemiyle ifade edebileceğine inanıyordu. “Sırf, insanın içinde çifte bir varlık oluşturan iç duyuların gücüyle” yaşıyordu. “Şeylere yönelik bu derin sezgi onu bitkin düşürse de,” ruh yine de “Leibniz'in mükemmel ifadesiyle, evrenin bir aynası olmayı arzulayabilir.”⁵¹ Balzac da iç mekânlarını tam olarak böyle oluşturur. Pons'un iç mekânı yalnızca onun değil aynı zamanda Avrupa'daki sanatsal üretim evreninin eşmerkezli bir aynası olduğu için çift anlamda değerlidir. Paquita'nın yatak odası Doğu'yla, Hint adalarıyla, köle kız ve sömürgeleştirilmiş kadınla bağdaştırılan egzotizmi hatırlattığı için caziptir. Langeais Düşesi'nin zorla kaçırıldığı Montriveau'nun odası bir ortaçağ keşişinin hücresiyle bağdaştırılan gotik sadeliğin verdiği sofuluk hissini içselleştirir. İç mekânların hepsi dış dünyanın bir yanını yansıtır.

Zaman ve mekânın yok oluşu Balzac zamanında yeterince bildik bir temaydı. Bu deyimden kökeni muhtemelen Alexander Pope'un bir beyitiydi: “Ey Tanrılar! Zamanı ve mekânı yok edin? Mutlu olsun iki

aşık.”⁵² Goethe, *Faust*’ta bu metaforu son derece etkili bir biçimde kullanmıştı. 1830 ve 1840’larda bu fikir genel olarak demiryollarının gelişile ilişkilendirildi. O sırada deyim Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde, yeni ulaşım ve iletişim teknolojileriyle (kanallar ve demiryollarından günlük gazeteye, ki Hegel bunu çoktan sabah duasının yerine geçen şey olarak nitelemişti) yeniden yapılanan bir dünyanın içerdiği olasılıklar ve sonuçlara kafa yoran geniş yelpazedeki düşünürler arasında epeyi yaygındı. İlginç bir biçimde aynı kavram Marx’ta da bulunabilir (*Komünist Manifesto*’da üstü kapalı ve *Grun-drisse*’de açık bir biçimde.) Marx bu deymi kapitalizmin coğrafi yayılma ve sermaye dolaşımında hıza olan düşkünlüğünün devrimci niteliklerini ifade etmek için kullanır. Deyim doğrudan kapitalizmin dönemsel “zaman-mekân sıkışması” nöbetlerine olan eğilimine atıfta bulunur.⁵³

Ancak Balzac’ta bu fikir genelde zaman ve mekânın tek bir bireyin zihninde ve varlığında o bireyin dışında kalan dünyanın bütün kuvvetlerinin içselleştirildiği yüce bir anı betimler. Yoğun bir aydınlanma anı gibi bir anda “şimşek çakar”, dinsel imalarını fark etmemek zordur. (Balzac’ın din, mistisizm ve gizil güçlerle eğlenceli oyunu açıkça göze çarpar.) Bu yüce olanın anıdır (Balzac’ın sevdiği sözcüklerden biri). Ama edilgen bir an değildir. Zaman ve mekânın yok oluşuyla birlikte gelen kör edici içgörü dünyada belli bir tür eyleme izin verir. *Mutlak Peşinde*’de Marguerite babasıyla yaptığı şiddetli bir tartışmanın ardından şöyle davranır:

Gittiğinde Marguerite hissiz bir sersemlikle kalakaldı. Sanki bütün dünya ayaklarının altından kayıp gitmiş gibi geldi ona. Artık o bildik odada değildi. Fiziksel varlığının bilincinde değildi. Ruhu kanat takmış da düşüncenin zaman ve mekânı yok ettiği bir dünyaya yükselmişti adeta. Geleceğin üzerine çekilen perde ilahi bir güç tarafından kaldırılmış gibiydi. Babasının merdivenlerdeki her bir adımı arasında günler geçmiş kadar uzun bir zaman vardı. Üst katta odasında hareket ettiğini iştince soğuk bir ürperti dolaştı bedeninde. Zihninde şimşek çakarcasına bir görüntü belirdi. Ok gibi merdivenlerden yukarı fırladı, babasını tabancayı şakağına dayamış bir halde buldu.⁵⁴

Zaman ve mekânın dışında yüce bir aydınlanma anı insanın dünyayı bir bütün olarak kavramasına ve kararlılıkla hareket etmesine izin verir. Cinsel tutku ve “ötekine” (aşığa, kente, doğaya, Tanrıya) sahip olmayla bağlantısı açıktır (baştaki Pope dizesinin de belirttiği gibi). Ama bu Balzac'ın belirli bir kavramsal güce sahip olmasına imkan verir, bu olmadan kente ve dünyaya ilişkin uyumlu sinoptik bakışı olanaksız olacaktır. Tılsımlı yaban eşiği derisini satan antikacı Raphael'e şöyle sorar: “Yanılmış iradenizin tüm yıkımlarını, evrenin içinde kendini keşfetmenin yüce yetisine, zamanın ve mekânın zincirlerine bağlı kalmadan hareket edebilmenin doyulmaz keyfine, her şeyi kucaklamanın, her şeyi görmenin, diğer evrenleri araştırmak, Tanrı'yı duyabilmek için dünyanın bir ucuna yönelmenin coşkusuna tercih etmeyi nasıl anlamlandırmalı?”⁵⁵ Raphael de zaman ve mekân kurallarının kesin olarak uygulanmasıyla bunaltıcı ve zalim hale gelen bir ev ortamında yetişmiştir. Bu nedenle de tutkulara tanınan, onlara zaman ve mekânı yok etme gücünü veren ayrıcalıklar onu derinden çeker. Sorun her isteğiyle birlikte tenin küçülmesi ve Raphael'i giderek ölüme yaklaştırmasıdır. Tek yapabileceği ona babasının dayattığı her kuraldan daha sert bir biçimde zaman-mekân disiplini benimsenektir. Hareket istemenin bir işlevi olduğuna göre Raphael kendini mekâna (karanlık bir odaya) kapatmalı, herhangi bir şeyi istememek için kendisine ve çevresine katı zamansal kurallar koymalıdır.⁵⁶

O halde burjuvazinin uzamsal ve zamansal bütün engelleri azaltıp ortadan kaldırmak için duyduğu daimi arzu, bu devrimci arzunun dünyevi bir yorumu olarak görünecektir. Balzac burjuvazinin ticari uygulamalarının bu dünyevi yanlarının ayrıntısına girer. “Doktorlar, hukukçular, işadamları, bankerler tüccarlar büyük oranda,” der “zamanı yutmalı, zamanı sıkıştırmalıdır,” çünkü “zaman onların tiranıdır, daha fazlasına ihtiyaç duyarlar, zaman onlardan kaçır, onu ne kısaltabilir ne de uzatabilirler.” Zaman ve mekânı yok etme güdüsü her yerde açıkça görülür:

İnsan, kendine dair olarak yalnızca kendisine ilişkin olarak var olan mekânı yok etme gibi ölçsüz bir yeteneğine sahiptir; içinde bu-

RESİM 19 Balzac'ın zaman ve mekanın yok edilmesine verdiği önem 1830'lar ve 1840'larda demiryollarının gelişiyle yakından ilgiliydi. "İzlenimler ve sıkışmalar" üzerine 1843-44'ten kalma bu Daumier karikatürünün en önemli noktası tren ilerlediğinde yolcuların geriye doğru gideceğinin aşıkardır.

lunduğu çevreden kendini tamamen yalıtırmak ve neredeyse sonsuz bir lokomotif gücünün sayesinde fiziksel doğanın muazzam sınırlarını aşmak. Ben buradayım ve başka bir yerde olma gücüm var! Ne zamana ne mekâna ne de mesafeye bağılıyım. Dünya benim uşağım.⁵⁷

Zaman ve mekânı yok etme ideali, yüce olanın kapitalist ve burjuva versiyonunun nasıl oluşturulduğunu belirgin biçimde ima eder. O halde zaman ve mekânın alt edilmesi, dünyaya hakim olma, (Doğa Ana'ya) sayısız kapitalist fantezide cinsel arzusunun yer değiştirmiş ama yüce bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Burada burjuva modernite mitine ilişkin hayati önem taşıyan bir şey açığa çıkar. Balzac için gelecek zamanla geçmiş zamanın şimdiki zaman üzerine çöktüğü an tam da umut, bellek ve arzusunun birleştiği andır. "Kişi gelecek özlemleri ve geçmişin anılarıyla şimdiki mutluluğunu üç misline çıkarır," diye ya-

zıyordu. Bu bireysel aydınlanma ve toplumsal devrimin yüce anıdır, bu Balzac'ın hem korktuğu hem de arzu ettiği olağanüstü andır.

Balzac'ın Sinoptik Bakışı

Zaman ve mekânın geçici yok oluşu hayali dünyayı değiştirmese bile anlamak ve incelemek için Balzac'ın Arşimet noktasını inşa etmesini sağlar. Kendini dünyayı “bir uçtan diğerine kat ederken” hayal eder. “İçindeki her şeyi kendi isteğine göre ortadan kaldırıyorum... Parmağımı kıpırdatmadan dünyaya sahip oluyorum ve dünyanın üzerimde hiçbir gücü yok.” Engin bakış açıkça görülür: “Bir düşüncenin gelişmesi için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu ölçüyordum, elimde pergel, yalçın kayalıklarda, köpüklü dalgaları oynaşan okyanusun yüzlerce fersah üzerinde geleceğimi inceliyordum, onu tıpkı bir mühendisin boş bir arazi üzerine kaleler ve saraylar yerleştirmesi gibi sanat eserleriyle donatıyordum.”⁵⁸ Descartes'ın mühendisi ve Goethe'nin *Faust*'undan yankılar açıkça ortadır. Hareket ve hareketsizlik (statis), akış ve dolaşım, mekân ve yer, kent ve taşra arasındaki diyalektik ilişkiler araştırılıp temsil edilebilir.

Balzac, Paris'e sahip olmak için yola çıkar. Ama “ahlaki bir varlık”, “bilinçli bir varlık” olarak, sırf hakim olmayacak kadar sever ve saygı duyar ona. Onun sahip olma arzusu yok etmek ya da eksiltmek arzusu değildir. Kentin onu imgelerle, fikirlerle ve duygularla beslemesine ihtiyacı vardır. Ona cansız bir nesne gibi gibi davranamaz (daha sonra kendi farklı tarzlarında Haussmann ve Flaubert'in yaptığı gibi). Paris'in bir kişiliği ve bedeni vardır. “Tatlıların tatlısı bir hilkat garibesi” olan Paris çoğu zaman kadın olarak tasvir edilir (Balzac'ın erkek fantezilerinin karşısında rol alır): “Paris şurada güzel bir kadinken; biraz ötede yaşlı ve yoksuldur; burada, yeni bir saltanatın bastırdığı para kadar gıcır gıcır; şu köşede modaya uymuş bir kadın kadar şıktır.” Paris “hüzünlü ya da şendir, çirkin ya da güzeldir, ölü ya da diridir; onlar için Paris bir yaratıktır: Her insan, her ev, başını, kalbini ve fantastik adetlerini çok iyi bildikleri bu koca yosmanın hücre dokusundan bir lokmadır.” Ancak zihinsel işlevlerinde Paris dünyanın entelektüel merkezi olarak eril bir kişilik alır: “Dehadan

çatlayan, uygarlığa önderlik eden bir beyin, bir büyük adam; durmadan yaratan bir sanat adamı; sezişi olan bir siyaset adamı.”⁵⁹

Bitmiş ürün, kentin kişiliği ve fizyonomisinin olağanüstü betimlemeleri içinde sarmalanmış sinoptik bir bakıştır. (*Altın Gözlü Kız*’ın girişindeki tasvirler gibi.) Tekrar tekrar kenti bir bütün olarak, bu şekilde kavranabilir görmeye zorlanırsınız. *Çakalların Başı Ferragus*’tan alınan şu pasaja bir göz atalım:

Ayrıca burası sokakları, tabelaları, zanaatları, otelleriyle bütün bir Paris; ama dürbünün küçülten camıyla bakılan, gölgelerin, larvaların, ölülerin, büyüklük olarak sadece kendini beğenmişliği kalmış kalmış bir insan türünün küçük boyutlarına indirgenmiş mikroskobik bir insan türünün küçük boyutlarına indirgenmiş mikrobkobik bir Paris... Sonra Jules ayaklarının altında, uzayıp giden Seine vadisinde, bağlılık Vaugirard, Meudon tepelikleri arasında, Belleville ve Montmartre tepeleri arasında, baca dumanlarının neden olduğu ve güneş ışınlarının saydamlaştırdığı mavimsi bir sis perdesiyle örtülmüş gerçek Paris’i fark etti. Bu kırk bin evi kaçamak bir bakışla kucakladı ve Vendome Meydanı’ndaki sütunla Invalides’in altın kubbesi arasında kalan alanı göstererek şöyle dedi: “Sırf harekete geçmiş ve acele etmiş olmak için harekete geçen ve acele eden bu dünyanın o uğursuz merakı yüzünden onu orada benden aldılar.”⁶⁰

Goriot Baba’nın sonunda aynı mezarlıkta duran Rastignac:

Paris’i içinde ışıkların parıldamaya başladığı Seine Irmağı’nın iki kıyısı boyunca kıvrılıp yatmış gördü. Gözlerini Vendome Alanı’nın sütunu ve Invalides’inkubbesi arasına, girmek istediği kibar çevrenin yaşadığı yere dikti. Yiyecek gibi baktı. Bu uğuldayan kovana, balını daha şimdiden çekerek gibi olan bir bakış atarak şu görkemli sözleri söyledi: “Şimdi çık ortaya!”⁶¹

Bu sinoptik bakış yüzyıl boyunca yankılanır. Balonlar ve nirengi kuleleriyle donanmış olan Haussmann aynı şekilde Paris’i yerde yenden biçimlendirmeye başlarken zihninde benzer biçimde sahiplenmişti. Ama önemli bir fark vardır. Balzac saplantılı bir biçimde, bilinçli bir varlık olarak kent hakkındaki her şeye kendi içinde hakim

olmaya, nüfuz etmeye, her şeyi parçalara ayırmaya, sonra da içsel-
leştirmeye çabalarken Haussmann bu düşsel dürtüyü, devlet ve ser-
mayedarların temsil ve eylem tekniklerinde öncülük ettikleri özgün
bir sınıf projesine dönüştürür. İlgi çekici bir biçimde Zola *La Cu-
rée'de Jules* ve Rastignac'ın bakış açısını yineler ancak bu kez şehre
bakan vurgun cümbüşünü izleyen ve şehrin damarlarına girerek kâr
etmeyi amaçlayan vurguncu Saccard'dır.

“Umut Arzulayan Bellektir”

“Umut,” diye yazar Balzac “arzulayan bellektir.”⁶² Bellekle ar-
zunun bu eşleştirilmesi modernite mitlerinin nasıl bu denli etkili bir
güçle dolaşımda olduğunu netleştirir. Elbette Balzac'ın romanlarının
çoğu tarihe yerleşiktir. Sık sık 1814'te monarşinin restorasyonundan
sonra gerçekleşen toplumsal değişim süreçlerine odaklanır ve sık sık
İmparatorluk'un yıkıcı sonunun ardından ilerlemeci, aristokrat, Ka-
tolik monarşik iktidarın “gerçek” restorasyonunun gerçekleşmemesi
karşısında hayıflanır. Bu geçmişin mirası ağır bir yükür. Karakter-
lerinin çoğu belirli bir tarihsel döneme ait değildir: “İmparatorluk ve
Göç anıları arasında bölünmüşlerdir.” Bu nedenle bellek tarihselci-
likle çarpıtılır ve bazı durumlarda onunla karşı karşıya gelir.

Colonel Chabert'in teması budur.⁶³ İmparator tarafından çok se-
vilen bu ünlü asker, öldü sanılarak Almanya Eylau'da savaş alanında
bırakılır. Çırılçıplak ortak bir mezara atılır ama mucizevi bir biçimde
üzerine yığılan cesetlerin arasından çıkar, yakınlardaki bir köyde ya-
şayan aile tarafından kurtarılarak tedavi edilir. Kim olduğunu aylar
sonra hatırlar ama siması korkunç biçimde değiştiği için kimse ona
inanmaz. Paris'e doğru yola çıkar ancak yolda deli olduğu gerekçe-
siyle hapse atılır. Ancak kendisinin Albay Chabert olduğunu söyle-
mekten vazgeçtiğinde serbest bırakılır. Restorasyondan sonra onu
Paris'te görürüz. Yoksul mu yoksuldur, kimliğine ve haklarına tekrar
kavuşmak için yasal yardım arar. Koruyucusu olan İmparator artık
yoktur. Öldü sanıldığı için mal varlığı dağıtılmış, eşi bir kontla yeni-
den evlenmiş iki de çocuğu olmuştur. Kontesi temsil eden bir avukat
onun davasını almaya ikna olur ancak avukat yaşadığının saptanması

ve mirasına kavuşmasının mahkeme yoluyla yıllar süreceğini bunun yerine karısıyla anlaşma yapmasını söyler. Karısı onun söylediği kişi olduğunu kabul etmez. Aralarındaki acılı yüzleşmede eşine onu Palais Royale'den (fahişelerin mekânı) bulduğunu hatırlatır. Kadın onu taşradaki evlerine götürür. Kadın ve anne civeleriyle kurnazlığını kullanarak çocukların hatırı için onu davadan vazgeçmeye ikna etmeye çalışır. Bu sırada da kocasının akıl hastanesine kapatılmasını planlar. Planı öğrenen Chabert oradan ayrılarak ortadan kaybolur. Yıllar sonra avukat onu mahkemede görür, avare bir olarak yargılanmaktadır. 1840'ta ise Bicêtre'deki yaşlı insanların yattığı bir akıl hastanesinde Hyacinthe (Chabert adını inkar eden) adında biri olarak karşısına çıkar. Karısıyla ilgili her şeyi belleğinden silmiştir ama askeri başarılarını gururla hatırlar. Tarihi güçler ve toplumsal kurumlar onu hayal kırıklığına uğrattığı için bütün arzusunu kaybetmiştir. Avukat bile hayal kırıklığı içindedir. Rahipler, doktorlar ve avukatlar hepsi kara cüppe giyer, çünkü her bir erdem ve her bir umut için yas tutarlar. Paris'ten bıktığını söyleyen avukat, eşiyle birlikte taşrada inzivaya çekilir.

Albay Chabert'in sonunda pastoral ütopyacılığın tekrar doğrulanması, Balzac'ın nostaljiyle olan savaşını kaybetme tehlikesi içinde olduğunu akla getirir. Christine Boyer'in "nostaljinin pis kokusu" olarak adlandırdığı şeyden kaçmanın, kenti temsil etme ve kavramlaştırma konusundaki en can sıkıcı sorunlardan biri olduğu ortaya çıkar.⁶⁴ Ancak Balzac'ın buradaki kusurları ona özgü olmaktan çok geneldir. Marx sorunu net bir biçimde görmüştü. Ütopyacılığa itiraz etmişti çünkü çoğunlukla geleceğe değil geçmişe bakıyordu ve devrim şartlarında zarar verici sonuçlar verebiliyordu:

Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker. Ve, onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle, tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır göründüklerinde bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırlar, tarihin yeni sahnesinde o saygıdeğer eğreti kılıkla ve başkasından alınma ağızla ortaya çıkmak üzere, onların adlarını, sloganlarını, kılıklarını alırlar... 19. yüzyılın toplumsal devrimi, şiirsel anlatı-

minı, geçmişten değil, ancak gelecekte alabilir. 19. yüzyılın devrimi, geçmişin bütün hurafelerinden kendisini sıyırmadan, kendisiyle harekete geçemez.

Ancak bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır. Marx devrimcilerin devrimin şiirsel anlatımını serbestçe gelecekte almaları, hayal güçlerini dünyanın inşasına vermeleri fikrini, bilincin temellerinin günlük hayatın maddi şartlarında yattığı inancıyla nasıl bağdaştırıyordu?

Balzac'ın bu soruya verecek kendi özel yanıtı vardır. Tarih ile (düzenli ve tasarlanmış) bellek (örtük, planlı olmayan ama beklenmedik biçimlerde patlak veren) arasında bir ayrım yapar.⁶⁶ Chabert ölümünün resmi tarihi karşısında boyun eğmek ve bütün belleğini silmek zorundadır ama bunu yaparken aklını yitirir. *Langeais Düşesi*'nde Montriveau de aynı dersle yüzleşmek zorunda kalır: Hayatın ölüme indirgenmesine “yalnızca tam olarak kim olduğumuz anımsamakla karşı” konulabilir. Benjamin burada kritik bir bakış açısı sağlar. Homojen, boş zamanda ilerleyen evrensel tarihle son bulan tarihselliğe saldırır. Benjamin üzerine açıklayıcı yazılarında Christine Boyer tarihin her zaman “farklılıklarını silmek ve onu kabul edilebilir bir anlatıya dönüştürerek boğmak üzere olan konformizmden arınma ihtiyacı içinde” olduğunu söyler. Benjamin şöyle yazar: “Geçmiş tarihsel biçimde ifade etmek onu ‘gerçekte olduğu gibi’ kabul etme anlamına gelmez. (Ranke) Tarihte bir anı yakalamak anlamına gelir. Bellek tarihin tersine kaydetmekten çok tepki gösterir, sahneye beklenmedik bir biçimde fırlar.” Tıpkı Albay Chabert'in, eşine Palais Royale'den geldiği hatırlattığı belirleyici an gibi. Boyer Benjamin'in dünyasında “geleniğin doğal zincirlerinden boşalan bellek tezahür gibi olmalı, gelip geçici buhran anlarında aniden belirmeli, insanın yolunu geleceğe çevirmek için o belirli zamanda dünyanın yönünü sergilemeye çabalamalı” diye yazar. Balzac'ın gözünde bellek “bizi yaşıtan tek yeti”dir.⁶⁷ Düşüncelere dalmış ve edilgen olmaktan çok etkin ve enerji doludur, iradeli ve hayalperesttir. Şimdide gerçekleştirilen eylemlerle geçmiş ve gelecek zaman arasında birliğe izin verir, bu nedenle tam olarak Benjamin'in ortaya koyduğu biçimlerde, teh-

like anlarında patlayabilir. Geçmişte gizli kalmış, atıl bir halde içimizde yatan çok sayıda gücü şimdiye getirir.

Ama bellek kolektif olarak da işler. Aldo Rossi bir zamanlar şöyle yazmıştı:

Kentin içinde yaşayanların kolektif belleği olduğu söylenebilir. Ve bellek gibi o da nesneler ve insanlarla ilişkilidir. Kent kolektif belleğin yeridir. Yerle ve yurttaşlık arasındaki ilişki kentin hem mimarlık hem de peyzaja dair baskın imgesi haline gelir. Belirli yapılar belleğinin parçası haline gelirken yenileri ortaya çıkar. Bu bütünüyle olumlu anlamda kentin tarihinde büyük fikirler akar ve onu biçimlendirir.⁶⁸

Balzac bu bağıntıyı “İnsanlık Komedyası”nın başından sonuna özenli bir biçimde işler. Kentin tarihi boyunca gerçekleşen büyük fikirler akışına ilave yapar ve onu büyütür. Şehri unutulmaz kılar, böylece hayal gücünde kolektif bir bellek için özel bir yer kurar. Bu, devrim anlarında “aniden belirecek” bellek belirli bir politik duyarlılığın temelini atar. Bu temelini kentte bulan işbaşındaki devrimci dönüşüm olarak modernite mitidir. Bellek devrimci duyguların ifade edilmesinde önemli bir rol üstlenmek üzere önce 1830’da sonra 1848 ve 1871’de de “birden belirir.”⁶⁹ Bu devrimci anlar hiç kuşkusuz geleceğe çağrının yükünü taşıyorlardı ama aynı zamanda geleceğe giden tümüyle farklı bir yolun açılacağı o kökten kopuşu arayan yoğun bir modernist boyutu da vardı. O halde belleğe kılavuzluk eden umut değil, arzuyla birleştiğinde umut üreten bellektir. Belki de bu nedenle Hugo ve Baudelaire Balzac’ın muhafazakar siyasi görüşüne rağmen onun devrimci bir düşünür olarak görüyorlardı.

Fetiş ve Flaneur

Kenti bilinçli bir varlık olarak temsil etmek yalnızca ona insan nitelikleri verme tehlikesiyle (Balzac’ın arsızca kullandığı bir mecaz) değil, aynı zamanda kenti fetiş nesneye dönüştürme tehlikesiyle de karşı karşıya kalır. *Fetişten* kastım en başta, nesnelere çevremizdeki

dünyayı dönüştürüp biçimlendirebilecekleri ve böylece doğrudan hayatımıza müdahale edebilecekleri şekilde büyü, gizemli ve genellikle gizli güçler atfetme alışkanlığıdır. Balzac romanlarının pek çoğundaki kent ortamlarının nitelikleri görünüşte tam olarak bu işlevi yerine getirirler. (*Goriot Baba*'da Madame Vaquer örneğinde olduğu gibi.) Ancak Marx meta çözümlemesi aracılığıyla fetişizmde daha derin bir anlam yattığını ortaya koyar. Bu kez fetişin gerçek bir temeli vardır, yalnızca hayali değildir. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkiler nesneler, ürettiğimiz ve dolaşıma soktuğumuz (insanlar arasındaki toplumsal ilişkilere maddi şeyler arabuluculuk eder) şeyler aracılığıyla kurulur. Aynı şekilde nesneler ve şeyler toplumsal anlamlarla doludur, anımsatır, çünkü toplumsal emek ve amaca yönelik insan eyleminin cisimleşmiş halleridir (maddi şeyler toplumsal ilişkileri temsil eder, onların cisimleşmiş halidir). Marx'a göre kapitalizmde meta fetişizminden kaçmak imkansızdır çünkü bu tam da pazarın çalışma şeklidir. Örneğin para (şey) onu elinde tutana toplumsal güç verir, bu nedenle herkes bir ölçüde paranın fetiş güçlerinin tutsağıdır (para elde etmek, paranın dayattığı değer türünden bilgi birbirimizle ilişkilerimizdeki davranışlarımızı anlamlandırmanın merkezine yerleşir). Marx, araştırmacının görevinin fetişin ötesine geçmek, toplumsal ilişkiler ve maddi beklentilerin evrimini yöneten gizli güçleri daha derinden kavramak için görünüşün altına inmek olduğuna inanıyordu. "Her şey yüzeyde görüldüğü gibi olsaydı, bilimlere gerek kalmazdı," demişti bir seferinde. Fetiş (devrim dışında başka bir yolla) silinemez ancak onunla yüzleşilebilir ve kavranabilir. Ancak her zaman dünyayı yalnızca görünenler aracılığıyla yorumlayıp fetiş düşüncede tekrarlama tehlikesi mevcuttur.⁷⁰

Kapitalist kent tam da bu ikinci anlamda fetiş nesnedir. Bunun nedeni yalnızca meta dolaşımına dayanması ya da Balzac'ın sık sık öne sürdüğü gibi içindeki herkesin "acımasız tanrıça, para zorunluluğunun kırbacı altında" koşup oynaması ya da "Dalavere denen şu canavar tarafından" yutulması değildir. Sokaklar, mahalleler, merdivenler toplumsal anlamla doludur. Balzac bu gerçeği vurgulamak için sokaklarına insan karakteri verir. İç mekânlar daha geniş çaptaki toplumsal güçleri içselleştirip yansıtır. İnsanlar kaosu, başkalarının te-

laşlı koşuşturmasını, çoklu toplumsal etkileşimleri ve tesadüfi karşılaşmaları, kendi eylemleri ve zihniyetlerini (örneğin bıkkın bir tavır geliştirmek) uydurmaları gereken, kendilerinin dışında bir şey olarak yaşarlar. Toplumsal ilişkilerin şeylerin bünyesinde cisimleştiği sayısız biçim gibi insanlar arasındaki maddi ilişkiler de her yerde açıkça ortadadır. Bu nedenle şeylerin herhangi bir şekilde yeniden inşası toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirir. Kenti yaparken ve yeniden yaparken, hem bireysel hem de kolektif olarak kendimizi yapar ve yeniden yaratırız. Kenti bilinçli bir varlık olarak tasarlamak, onun politik bir beden olarak potansiyelini kabul etmektir.

Kentte yaşamak her zaman onun fetiş güçlerine tabi olmak anlamına gelir. Lucien (*Sönmüş Hayaller ve Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü*), Madame Vaquer ve Goriot Baba (*Goriot Baba*), Adele (*Bette Abla*) ve Pons (*Kuzen Pons*), César Birotteau ve daha pek çoğu bu güçlere kurban olur. Ancak Balzac'ın diğer pek çok karakteriyle birlikte Rastignac, De Marsay ve "On Üç"ün diğer üyeleri onu aşmaya çalışır. Fetişi anlamaya, yüzleşmeye hatta ona hakim olmaya çabalarlar. Balzac'ın zaman ve mekânı yok etme konusundaki saplantısı onun fetişten kaçabileceği, kent dünyasını dönüştürüp ona hakim olabileceği bir Arşimet noktası bulma dürtüsünü yansıtır. Balzac için zaman ve mekânın dışında olmak dünyaya yapılacak dramatik ve öngörülü bir müdahaleye hazırlık niteliği taşır, düşünmek için geri çekilmeye hazırlık değildir. Yüce içgörü anlarında ulaşılan beraklık, kentin fetişizmini delebilmek için zorunlu olarak -tamamıyla mistik kalmaması için- bir başka yolla bağlantılı olmalıdır.

Bu diğer yol *flaneur*'un (aylak) alışkanlıkları aracılığıyla verilir. Balzac bazen bu edebi figürün yaratıcısı olarak görülür (gerçi İmparatorluk dönemine kadar gittiği hatta ondan da eski olabileceğine yönelik kanıtlar vardır).⁷¹ İlk yapıtlarından *Evliliğin Fizyonomisi*'nde (pek çok kişi bu kitabı "İnsanlık Komedyası"nın başlangıcı olarak görür), Balzac *flaneur* figürünü şöyle sunar:

1822 yılında güzel bir Ocak günü Paris bulvarlarında yürüyordum. Huzurlu Marais semtinden şık Chaussée d'Antin'e giderken ilk kez, bir parça da filozofça hazla Rue du Pas-de-la Mule'den Madeleine'e

bulvarın her bir bölümünde farklı küçük bir dünya oluşturan tuhaf yüz değişimlerini ve kılık kıyafetteki çeşitliliği gördüm. Bütün bunlar Paris'in o bölgesindeki davranışlara dair eğitici bir örnek sunar. Hayatta henüz beni nelerin beklediğini bilmedence bir gün evlilik kurumuna girmeye cüret edeceğime kuşku duymadan okul arkadaşlarımdan biryle öğle yemeği yemeye gidiyordum. Bu arkadaşım bir eş ve iki çocuğun yükü altındaydı, erkenden evlenmiş olması belki de üzüntü vericiydi. Matematik hocam dostumun evini hemen yakınında oturuyordu. Nazik dotluğun keyfini çıkarmadan önce değerli matematikçiye ziyaret etmeye söz vermiştim kendi kendime. Her şeyin tozla kaplı olduğu ve bir profesörün çalışma yerini taşıyan büyük bir odaya girdim. Beni bir sürpriz bekliyordu.⁷²

Balzac'ın *flaneur*'ü bir estet, gezgin bir gözlemciden fazlasıdır. O aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve kentin gizemlerini çözmeye, fetişe nüfuz etmeye çalışan amaç sahibi biridir. Balzac kendini "hiçbir zaman etrafa aval aval bakmadan yürüyen"lerden biri olarak tanımlar. "Kendi Parislerinin tadını çıkaran, en küçük bir et benini, sivilceyi, kızarıklığı anında fark edecek kadar şehrin fizyonomisine hakim küçük bir Paris severler topluluğu vardır." Bu anlayışta son derece demokratik ve seçkincilik karşıtı bir şey mevcuttur. Hepimiz *flaneur*'ü oynayabilecek, bu nedenle fetişizmi aşıp ondan kaçabilecek konumdayızdır. Balzac'ın kenti araştırma ve kendi başına bazı şeyleri anlamaya yönelik daimi çağrısının önem kazandığı yer burasıdır. Yorumları yinelenmeye değerdir: "Bu tedirgin kentler kraliçesinin kalbinde dikkatinizi çeken dramları, felaketleri, manzaraları, renkli olayları seyretmekle geçirdiğiniz birkaç dakikayı esirger misiniz?" "Alçıdan yapılmış şu kocaman kafesi, kara ırmaklarla dolu şu arı kovanını dolaşın, onu kışkırtan, ayaklandırıan, işleten düşüncenin delifişeklerini izleyin." Üstelik bunu yapabilecek olan yalnızca erkekler de değildir. Örneğin Madame Cibot'nun, Pons'u mahvetmek ve sanat koleksiyonunu ortaya çıkarmak amacıyla bir biçimde kentin mekânlarını ve toplumsal ilişkilerini keşfetmesini (sanat koleksiyoncuları, kapıcılar, aristokrat haneler, avukatlar arasında dolaşarak) ele alalım. Balzac'taki *flaneur*, amaçsız ve sadece oradan oraya sürüklenir olmaktan çok amaçlı ve etkindir.

Balzac'ın flaneur'ü (ya da kadın *flaneur*) kentin topoloji haritasını çıkarır, canlı niteliklerini uyandırır. Bu nedenle şehir özgün bir biçimde okunaklı kılınmış olur. "Binlerce kökünden koparılmış hayatı" kullanır ve *Bette Abla* gibi en panoramik romanlarında kenti bilinçli bir varlık olarak etkileyici bir biçimde oluşturur. "İnsanlık Komedyası" ise bu bütünlüğe birbiriyle kesişen sayısız hayattan parçalarla yaklaşır. Rastignac, Bette, De Marsay, Nucingen, Madame Cibot, Vautrin. "Genel sistem, toplumun karşılıklı ilişkilerini bir kesinlik varsayar ama onunla hiçbir zaman yüz yüze karşılaşmayız... çeşitli karakterler arasında çok sayıda karşılıklı ilişki, var olan ve hiç olmayan ve hiç bilincimize sunulmayacak karakterler arasında tesadüfler, buluşmalar, tutkular vardır." Bu kaleideskopik tekniktir. "Bunda," diye yazar Jameson, "Balzac kendi dünyamızdan başkasını görmediğimiz ama bir dış yüzey olduğuna ve çok sayıda başka mahrem dünyayla bir arada var olduğumuza kesinlikle inandığımız bireysel deneyime bir biçimde daha sadıktır." Balzac kentle fetiş nesne olarak bu yolla yüzleşir ve aynı anda onu temsil eder.⁷³

Baudelaire'in üzerinde durduğu gibi Balzac gerçekçi olduğu kadar hayalci bir yazardı. Kente dair toplumsal bakışının giderek daha çok burjuvazinin ayrıcalıklı gücü ve devletle ittifak içindeki finansörlerle çevrenemeye başlaması (ya da zaten çevrenemmiş olması), Balzac'ın kararlılıkla ama umutsuzca savaştığı bir durumdu. Ne yazık ki Balzac'ın da ileri görüşlülükle gözlemlediği gibi "bir edebiyat onu destekleyecek genel bir sistemden yoksunsa, bir bütün haline gelemmez ve ait olduğu çağla birlikte çözülür."⁷⁴ Eğer sermaye kentin bir imgesi olmasını istemiyorsa Balzacvari fantezi ve demokratikleştirilmiş kartografik güç de yok edilmiş ve silinmiş olacaktı (ilerleyen yıllarda sık sık olacağı gibi). Ancak onun bakışını yeniden ortaya çıkarmak seçeneği her zaman açıktır. Bu geçici bir ilgiden fazlası için de yapılabilir çünkü Balzac'ın tekniğinde yıkıcı bir özellik vardır. Sıradan ve daha edilgen temsil biçimlerinin dikine gider. Burjuva değerlerinin iç mekânlarına sızarak kapitalist modernitenin mitlerini açığa çıkarır. Toplumsal ilişkilerin, insan yapımı bir ortamın en ufak ayrıntıları tarafından bile nasıl iletildiğini, kentin özgün fiziksel

niteliklerinin nasıl toplumsal ilişkilere müdahale ettiğini inceler. Yadsımayı sergiler (taşra kökeni ve bellek). Sadece parasal hesaplara dayanan değerlerin mutlak boşluğunu, toplumsal ilişkileri ve kentsel süreçleri yürüten kredi ve faiz gibi hayali sermaye biçimlerinin kurularını, başkalarının arzuları üzerine oynanan ve yıkıcı sonuçlara yol açan kumarı gösterir. Ancak geçerli düşünce ve korkular üzerine de söyleyeceği pek çok şey vardır. Sonu gelmez sermaye birikimiyle faiz ve kredinin uydurma büyüünden oluşan burjuva dönemin yıkıcı bir duraklamaya girdiği gün için uygun bir mezar taşı yazısı bile yazmış olabilir. “Dünyayı böylece düşünceyle sarıyor, onu yoğuruyorum, biçimlendiriyorum, içine giriyorum, onu kavıyorum ya da kavradığımı sanıyorum ama birden tek başıma uyanıp kendimi karanlık bir ışığın derinliklerinde buluyorum.”⁷⁵

Balzac’ın monadik düşüncesini burjuva evreninin bir aynası olarak kullanıp bir gün burjuvazinin bütün tarihi hakkında şöyle söyleyebiliriz: “Dünyayı böylece düşünceyle sarıp onu yoğurdular, biçimlendirdiler, içine girdiler onu kavradılar ya da kavradıklarını sandılar ama birden yalnız başlarına uyanıp kendilerini karanlık bir ışığın derinliklerinde buldular.”⁷⁶

BÖLÜM II

Politik Bedeni Hayal Etmek

Devrimci Politikalar ve Ütopyacı Planlar 1830-1848

“Dünün güzel ütopyası bugünün gerçeği olacak.”

İlk Resmi Komünist Toplantısının Kapanış Konuşması
Belleville, 1 Temmuz 1840

Sanat tarihçisi T. J. Clark *The Painting of Modern Life*'ta Haussmann'ın İkinci İmparatorluk Parisi'ni yeniden biçimlendirmesinin kentin ne olduğu ve olabileceğine dair kapitalist bir yeniden tasarımılamaya dayandırıyordu. Clark'a göre, sermayenin “toprağa evler şeklinde bir temsilinin yerleştirilmesine ya da kent sakinlerinin zihinlerine bir harita olarak kazınmasına ihtiyacı yoktu. Hatta sermayenin kentin bir imge olmamasını tercih ettiği bile söylenebilir: Bir biçimi olmaması, hayalgücünün kavrayışına, okuma ya da yanlış okumalara, alanı konusunda sahiplenme çabılarına kapalı olması tercih edilir, böylece yok ettiklerinin yerine kendine ait bir imgenin seri üretimini gerçekleştirebilir.”¹ Bu görüş ilgi çekicidir ancak Clark daha önce olup bitenin yerini alan metalaştırma ve temsil mekanizmalarına aşırı önem verirken yerinden edilen kent imgesi ya da imgeleri hakkında pek az şey söyler.

1830 ve 1840'larda Fransa'da bu denli önlenemez biçimde serpilen romantizm ve sosyalist ütopyacılık 1848-1851 karşı devrimiyle sert biçimde bastırılmıştı. 1848 devrimini doğuran bütün bu çalkantılı sosyal akımlarda etkili olan insanların çoğu ölüm, sürgün ya da yıldırma gibi

RESİM 20 Daumier'in
Burjuva ve Proleter'i (1848)
 o sırada pek çok
 kişinin temel
 olduğunu düşündüğü bir
 ayrımı yakalıyordu.
 Durağan ve şişman burjuva
 açgözlülükle vitrindeki
 malları gözden geçiriyor,
 zayıf ve hareket
 halindeki işçi ise
 kararlılıkla bir ilham bulmak
 için bir gazeteye (işçi
 basınından) göz geziyor.

nedenlerden dolayı davadan uzaklaşmıştı. Fransa'da, 1848'den sonra hem solda hem sağda siyasi mücadelenin neye dair olduğunu yeniden tanımlayan bir tür bilinç değişimi gerçekleştiği kesindir. Örneğin sosyalizm (Marx'ın ısrar ettiği şekilde) daha "bilimsel" bir hale geldi. Ancak bu fikrin meyve verebilmesi bir kuşak sonra olacaktı. Bu sırada burjuva düşüncesi daha pozitivist, yönetsel ve duygusuz bir yöne girdi. Bazı yorumculara göre modernite ve modernizme geçiş çoğunlukla bununla ilgiliydi. Ancak bazı belirteçlere ihtiyaç vardır çünkü İkinci İmparatorluk Parisi'nde olanların hikayesi, aynı zamanda 1848-1851 karşı devriminde bastırılan, yok edilen, asimile edilen şeyin tam olarak ne olduğunun daha karmaşık bir hikayesidir. O halde 1848'den önce genelde insanlar, özelde ilerlemeciler kenti ve toplumu nasıl görüyor, nasıl hayal ediyorlardı? Ve gelecek için ne olasılıklar öngörüyorlardı? Bütün bunlarda İmparatorluğun karşı koymak zorunda olduğu şey neydi?

Cumhuriyet ve Politik Beden Olarak Kent

22 Ekim 1848'de sekiz bin kadar işçi, halkın bağışlarıyla Flora Tristan anısına dikilen anıtı açmak üzere Bordeaux mezarlığında bir araya geldi. Flora Tristan *L'Union Ouvrière* adlı en ünlü yapıtım yayımladıktan kısa bir süre sonra 1844'te bu kentte ölmüştü. *L'Union Ouvrière*'de kadınların kurtuluşuyla birlikte kadın erkek bütün işçilerin birleşmesine yönelik güçlü bir çağrıda bulunuyordu. Sosyalist feminizmin öncüsünün 1848'de böylesine bir saygı görmesi şaşırtıcı gelebilir. Ancak bunun önemi başka bir şekilde de açıklanabilir: 1789'dan beri Cumhuriyet, İhtilal ve özellikle Özgürlük kadın olarak tasvir edilmişti. Bu da Ortaçağın sonlarından bu yana devlet ve ulusun Kantorowicz'in "Kralın İki Bedeni" (insan olarak kral ve devlet ile ulusun vücut bulmuş biçimi olarak kral) dediği şeyden oluştuğu fikrine seslenen monarşik yönetimin siyasi kuramına aykırı düşüyordu.² Fransız ihtilali sırasında Kralın tasviri ve "l'état, c'est moi" ("Devlet benim") fikri çokça köktenci yergiye maruz

RESİM 21 Daumier'in *Gargantua*'sı (1834) politik beden fikrini kelimenin sözlük anlamıyla ele alır. Louis Philippe bir dolu uşak tarafından beslenirken iskemlesinin altında burjuva tayfasını korur. Bu karikatür yüzünden Daumier altı ayını hapiste geçirir.

kaldı. Özgürlük simgesi Frig şapkasını Kralın başına koymak onun iktidarsızlığını göstermenin bir yoluydu (şapkanın düşük bölümü inik bir penise benzer). Kararlı bir cumhuriyetçi olan Daumier, 1834'te Louis Philippe'yi yoksul işçiler ve köylülerle beslenirken tahtının altındaki birkaç varlıklı burjuvayı koruyan Gargantua olarak çizdiği karikatür nedeniyle hapse girdi.

Agulhon 19. yüzyıl boyunca devam eden ikonografik mücadelenin hikayesinin ilginç bir örneğidir.³ Özgürlük ve Devrim'in kadın olarak simgelenmesi teması 1830 devriminde güçlü bir biçimde yeniden ortaya çıktı. En etkili biçimde Delacroix'nın "Halka Yol Gösteren Özgürlük" tablosunda simgeleniyordu. 1848 sonrasında bütün Fransa'da buna benzer çok sayıda imge ortaya çıktı. Ancak kadının nasıl temsil edildiği önem taşıyordu. Cumhuriyet karşıtları çoğu zaman temsile karşı çıkmamakla birlikte, kadını saf ve aptal (köyden gelmiş "Marianne" olarak) ya da dizginlenemez, şehvet düşkünü sıradan bir fahişeden farksız olarak tasvir ediyordu. Burjuvaziye mensup saygın cumhuriyetçiler klasik giyim ve tavır taşıyan azametli figürleri tercih ediyordu, bunlar adalet, eşitlik ve özgürlüğün elzem simgeleriyle çevrelenmiş oluyordu. (En sonunda bu ikonografik biçim New York limanını Fransa'nın başışı olarak süsledi. bkz. res. 17) Devrimciler ise figürün biraz daha ateşli olmasını bekliyorlardı. Balzac bunu *Köylüler*'deki Catherine figüründe şöyle yansıttı:

Uzun boylu, güçlü kuvvetli bir kızdı. Bir zamanlar Cumhuriyetin yaptığı gibi heykeltıraş ve ressamların da model olarak seçtikleri özgürlük timsallerine tıpatıp benzerdi. Aynı iri memeler, aynı kaslı bacaklar, aynı gürbüz ve çevik gövde. Tombulca kolları, kıvılcımlar saçan gözleri, gururlu bir havası, kol kalınlığında örülmüş saçları vardı. Alın erkek alına benzerdi, ağzı kırmızıydı, dudakları yırtıcı bir gülümsemeyle kıvrıldı. Bu haliyle Avonne vadisinin delikanlılarını kendilerinden geçirtirdi. Eugene Delacroix da, David d'Angers de bütün bu özellikleri yetkin bir biçimde yakalayıp canlandırmışlardır. Halkın ta kendisi olan ateşli ve haşın Catherine'in insanın içine işleyen, kaba bir küstahlıkla dolu açık sarı gözlerinden isyan fişkırırdı.⁴

RESİM 22 Delacroix'nın Halka Yol Gösteren Özgürlük tablosu, özgürlüğü barikatlardaki kadın olarak tasvir eden en ünlü resimlerden biridir.

Louis Phillippe'ise iktidara getiren "Temmuz Günleri" kutlamalarında sergilenmek üzere yapıldı ancak halk için fazla tahrik edici bulundu, bu nedenle tabloyu Kral satın alıp, sakladı.

Eugene Delacroix da, David d'Angers de bütün bu özellikleri yetkin bir biçimde yakalayıp canlandırmışlardır. Flaubert tersi görüşü benimsemişti. *Duygusal Eğitim*'de Tuileries Sarayı'nın 1848'deki istilasını sırasında tanık olduğu bir sahneyi tasvir eder: "Girişteki holde bir orospu bir elbise yığınının üstünde hürriyet heykeli gibi sessiz dikilip durmaktaydı; korkudan gözleri iyice açılmıştı."⁵

1848'de Daumier'in hükümet tarafından cumhuriyetin temsilini yaratmak için açılan ödüllü bir yarışmada yer alması için yaptığı versiyonu bu mücadeleyi iki kat ilginç bir hale getirir. Çünkü yalnızca Cumhuriyet'in politik bedeni bir kadın olarak temsil edilmez -gerçekten de bu koşullar altında kadın olarak temsil edilmemesi şaşırtıcı olurdu- aynı za-

manda anaç bir yorum da katılır. Burjuva haklarının siyasi sembolizmi ya da barikatlardaki kadının devrimci sembolizminin aksine Daumier'in tasvir ettiği besleyici bir sosyal cumhuriyettir. Daumier'in versiyonu Danton'un devrimci bildirisini yankılar: "Halkın temel ihtiyacı önce ekmek sonra eğitimidir." Politik beden bu besleyici yorumu 1840'ların sosyalizm ve ütopya programlarına derin bir biçimde yerleşmişti.

İdeal cumhuriyetin imgeleriyle ideal kent imgeleri ayrılmaz bir biçimde birbiriyle bağlantılıydı. Foucault, devletin büyük bir kente benzediği fikrinden yola çıkarak geliştirilmiş bir dizi ütopya ve proje olduğunu yazar. Gerçekten de "Fransa gibi büyük bir devletin yönetimi, topraklarını kent modeline dayandırarak düşünülmelidir."⁶ Tarihsel açıdan bu bağlantı her zaman güçlü olmuştu, zamanın pek çok radikali ve sosyalisti için kimlik açıktı. Örneğin Saint-Simoncular malzeme ve toplum mühendisliğine gösterdikleri açık ilgiyle kendilerini demiryolları, kanallar ve her türlü bayındırlık projesi gibi yeni toplumsal ve uzamsal

RESİM 23 Daumier'in Cumhuriyet'i devrimci hükümetin cumhuriyetin erdemlerini kutlamak için yeni bir sanat isteğine karşılık olarak yaratıldı. İki güçlü bebek memelerini emerken ayaklarının dibinde oturan bir başkası kitap okur. Daumier, Danton'un "ekmekten sonra halkın en önemli ihtiyacı eğitimidir" sözünü ciddiye alan besleyici bir politik beden ima eder.

formların üretimine adanmışlardı. Duveyrier'in 1833 tarihli "Yeni Kent ya da Saint-Simoncuların Paris'i" tanımında Paris'in baş yapısı bir kadın heykeli formundaki dev bir mabetti (Dişi Mesih, Ana). "Bu dev anıtın cüppesindeki çelenkler gezinti koridorları, eteğin kuyruğundaki katlar oyunlar ve eğlence için bir anfitiyatronun duvarı olacak, sağ elinin yaslandığı küre de tiyatro olacaktı."⁷ Fourier'in esas ilgisi sanayileşme öncesi tarım topluluklarına yönelse de kent tasarımı ve planlaması üzerine de söyleyecek pek çok şeyi vardı. Kentlerin korkunç durumu ve kent hayatının onur kırıcı karakterinden yakınıyordu. Birkaç istisna dışında 1840'ların sosyalist, komünist, feminist ve reformcuları kente siyasi, toplumsal ve maddi bir örgüt -politik bir topluluk- olarak ilgi gösteriyorlardı, bu da iyi bir toplumun nasıl olması gerektiğinin temeliydi. Bu geniş güdü, César Daly'nin etkileyici kişiliğiyle fikirleri mimari formlara ve uygulanabilir projelere çevirmeye başladığı (bazıları 1840'ta hayata geçirildi) mimariye ve kent yönetimine de taşındı.⁸

Cumhuriyet ve kentle ilgili düşünceler arasındaki genel bağlantı açık olabilirken ayrıntılar siyasi topluluğun tam olarak nasıl oluşturulacağı ve yönetileceği konusundaki karmaşada kayboldu. 1820'lerden sonra düşünür grupları oluştu, birleşti, kendi içine çöktü ya da parçalanarak benimsenen ve tamamen farklı düşünce biçimleri olarak yeniden birleştirilen düşünce parçaları ortaya çıkardı. Hizipler, bölünmeler, parçalanmalar, yeniden yapılanmalar birbirini izledi. Rasyonel Aydınlanma ilkeleri romantizmle, Hristiyan mistisizmiyle birleştirildi. Bilim göklere çıkarıldı ama sonra düşsellik neredeyse mistik bir konumda görüldü. Katı materyalizm ve ampirisizm, düşsel ütopyacılıkla birbirine karıştı. Genel bir düşünce birliği peşinde olan düşünürler (Saint-Simon ve Fourier gibi) geride hemen her sonucun çıkarılabileceği karmakarışık eserler bıraktılar. Politik liderler ve düşünürler iktidar ve nüfuz sahibi olmak için itişip kakışırken kişisel rekabet ve bol miktarda kibir de süreci yıpratıyordu. Politik-ekonomik koşullar değiştikçe, düşünceler sayısız biçimde uyarlanarak 1848'in fikirlerini 1830'un fikirlerinden kökten farklı kıldı. O halde bu çalkantılı düşünce akımlarını nasıl kavramalıyız?

Dünyayı Ayakları Üzerine Oturtmak

1819-1820 arasında “Şimdiki haliyle toplum,” diye yazıyordu *Claude-Henri de Saint-Simon* “gerçekten de tepetaklak bir dünya.” Elbette işleri düzeltmenin tek yolu da onu doğru yönüne döndürmekti, bu da bir tür devrimi akla getiriyordu. Ancak Saint-Simon devrimin şiddetinden nefret ediyordu (giyotinden kılıpayı kurtulmuştu) ve pasif, ilerlemeci ve akılcı bir değişim aramayı tercih ediyordu. Politik yapı hastaydı ve canlandırılması gerekiyordu. Ama sonuç bir devrimle aynı olacak, dünya doğru yöne çevrilecekti.

Tepetaklak olmuş dünya algısı Christopher Hill’in parlak biçimde belgediği gibi Manş Denizi’nin karşı kıyısında 1640-1688 yıllarında Cromwell’in iktidarı ele geçirip Kral Charles’ın idam edilmesini izleyen çalkantılı yıllarda hüküm sürmüştü.¹⁰ Hemen hemen aynı olgu Fransa’da 1830-1848 yılları arasında, deneyleme ve kurgulamanın yaygın olduğu dönemde de gözlemlenebilir. Ancak 1830-1848 arası dönemde ütopyacı, devrimci ve reformist fikirlerin bu olgunlaşması nasıl açıklanabilir? Fransız İhtilali iki anlamlı bir miras bırakmıştı. Hem akılcı, doğru ve aydınlanmış bir şeyin son derece yanlış gittiği yönündeki ezici duygu, hem de kimin ya da neyin suçlanacağı konusunu bir sonuca bağlamaya duyulan umutsuz ihtiyaç. Bu anlamda 1840’ların tarihçileri kaybedilen çoğu şeyin anısını inşa edip etkili bir tarihsel çözümleme oluşturarak önemli bir rol oynadılar. Ancak İhtilal aynı zamanda geride ortak bir iradeyi harekete geçirerek işleri düzeltmenin “halk” için mümkün olduğu (özellikle de Paris’in siyasi yapısı içinde) duygusunu bırakmıştı. 1830 devrimi bu gücü gösterdi ve kısa bir süre için meşruti monarşi ve sağ burjuva, tıpkı 1688 İngiltere devriminde olduğu gibi cumhuriyetçiliği gereksiz kılacak şekilde birlikte var olacaktı gibi göründü. Ancak bunu izleyen hayal kırıklığı, para sahibi aristokrasi mevki sahibi aristokrasiden yönetimi devralırken (ve beraberinde konuşma ve basın özgürlüğü gibi pek çok anayasal özgürlüğü bastırırken), muhalif düşüncede (Daumier’in acımasızca Louis Philippe’i Gargantua olarak tasvir etmesi gibi) bir patlamaya yol açtı. Bunun da etkisi cumhuriyetçi alternatiflere olan ilginin canlanması oldu. Ancak bunun arkasında daha acil bir takım sorunlar gözüküyordu: Ezici yoksulluk ve güvensizlik, habisleşmiş sosyal eşitsizlik, giderek Paris ve

Lyon gibi kent merkezlerinde yoğunlaşan yeni doğan bir sanayi işçisi sınıfı ve ezilen köylü sınıfını azaltmak için işle emeğin en iyi nasıl örgütlenebileceği. Bu da hem işçiler hem de ilerlemeci aydınlar arasında sosyalist bir alternatif düşüncesinin uyanmasını sağladı.

İhtilal dönemi düşünürlerinin bıraktığı miras önemliydi. Örneğin François Babeuf'un "eşitlerin komplosu", ekonomik ve politik sosyalizmi "çok daha büyük, çok daha ciddi olacak son devrimin öncüsü" olarak görülen Fransız İhtilali'nden sonraki adım olarak ilan etmişti. Babeuf varolan toplumsal ve siyasi düzeni zor kullanarak yıkmayı amaçlıyordu (1797'de Beşler Heyeti'nin emriyle giyotine gönderilecekti). Babeuf'un komplo ortağı Buonarrotti, İtalyan olması nedeniyle giyotinden kaçmayı başardı ve 1828'de komplo'nun kuruluşunun tamamını anlattığı eserler (muhtemelen hayali eklemelerle ilginçleştirilmişti) yayımladı. (Bu yüzden de Rose'un görüşüne göre Babeuf'un, hatalı biçimde Marx ve Lenin tarafından devrimci komünizmin öncü bir kişiliği gibi görülmesine yol açtı.)¹¹ August Blanqui'nin 1839'da Temmuz Monarşisini yıkmaya çalışıp başarısız olan Société des Saisons (Mevsimler Derneği) gibi birkaç komplo planında dirilttiği gelenek buydu. Bu gizli cemiyetin andı "aristokrasinin toplumsal bünyede kanser etkisi" yarattığını ilan ediyordu. "Toplumsal bünyenin yeniden adalate kavuşması için tek koşul aristokrasinin ortadan kaldırılmasıydı." Devrimci eylem, monarşi ve aristokrasinin tüm katmanlarının yok edilmesi ve eşitliğe dayanan cumhuriyet hükümetinin kurulması, toplumsal bünyeyi "kangrenden" kurtarmanın tek yoluyla.¹²

Blanqui bu sava iki özel çözüm ekledi. 1832'de komplo suçundan tutuklandığında mesleğini kulaklarına inanamayan yargıç karşısında "proleter", "emekleriyle yaşayan ve siyasi haklarından yoksun otuz milyon Fransızın mesleği" olarak açıklamıştı. Savunmasında "zenginle yoksul arasındaki savaş"a dikkat çekerek, "en saf kanlarını çıkarıp ayrıcalıklı sınıfın damarlarına aşılacak için yirmi beş milyon köylü ve beş milyon işçiyi ezen acımasız makineyi" suçlar. "Hayret verici bir ustalıklı bir araya getirilmiş bu makinenin dişlileri, günün her anında yoksula dokunur, mütevazı hayatının en ufak gerekliliğinde, en sefil zevkinde bile peşini bırakmaz, en küçük lokmasının bile yarısını alır." Ancak Blanqui ütopyacı projelerden de nefret ediyordu. "Geleceğin gizlerini kimse bi-

lemez,” diye yazmıştı. “Yalnızca araziye temizleyen devrim ufku gösterecek, yeni bir toplumsal düzene gidecek perdeleri kaldıracak yolları ya da daha doğrusu patikaları açacaktır. Ceplerinde bu bilinmeyen ülkenin eksiksiz bir haritasını taşıdıklarını düşünenler tam anlamıyla delidir.”¹³ Blanqui bir geçiş programına sahipti. Devrime girişecek olanlar -çoğunluğu mevkisini kaybetmiş köktencilerd- devlet gücünü üzerlerine almalı, proletarya adına kitleleri eğitmek ve kendi kendini yönetme kapasitelerini telkin etmek için bir diktatörlük kuralıydı. Blanqui hapiste olmadığı zamanlarda birbiri ardına devrim kompolarına girşerek burjuvaziye özellikle de cumhuriyetçilere korku aşıladı. Ancak 1876 Komün’ünün başarısız olmasından sonra Benjamin’in yazdığı gibi “umutsuz bir teslimiyeti” kabul etti. Sessizce toplumsal devrimin on dokuzuncu yüzyılın yaşadığı maddi, bilimsel ve teknik değişimlere ayak uydurmadığını belki de uyduramayacağını fark etmişti.¹⁴

Saint-Simon (ölümü 1825) ve Fourier (ölümü 1837) muhalif ve ütopyacı düşüncenin sosyalist/reformist biçimine oldukça farklı bir malzeme sağladı. Saint-Simon ve Fourier alternatifler ararken Devrim’in hataları üzerine düşünen önemli isimlerdi. İkisi de arkalarında evrenselliğe öykünen miraslar bıraktı (ikisi de kendilerini Newton’la karşılaştırıyordu) ancak mirasları eksik, çoğu zaman kafa karıştırıcı ve bu nedenle çoklu yorumlara da açıktı.

Saint-Simon genellikle pozitivist sosyal bilimin kurucusu olarak görülür.¹⁵ Ona göre çözümleyicinin görevi toplumun gerçek durumunu incelemek ve bu temel üzerinden politik bedeni daha uyumlu ve üretken bir duruma getirmek için ne yapılabileceğini bulmaktır. Bu nedenle eserlerinin çoğu nüfuzlu kişilere (Kral, diplomatlar vb.) yazılmış açık mektup, broşür ve duyuru biçimindeydi. Bu tür kaynaklardan genel ilkeleri eleyp çıkarmak oldukça zordur. Saint-Simon’un düşünceleri 1802’den yeni Hristiyanlık üzerine tamamlanmamış en son yapıtına kadar çeşitli biçimlerde gelişmiştir. (1826-1827 arasında, ölümünden sonra basılmıştır.)

Saint-Simon’un görüşüne göre sipolitik beden eskiden uyumlu biçimler almıştı (on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda feodalizm gibi) ama bunlar da yeni bir politik beden ortaya çıkaran çelişkiler arasında erimişti. Yeninin tohumları eskinin rahminde mevcuttu. İnsanın evrimine

ait bu tarihçi görüş sonraki pek çok düşünürü (Marx dahil) etkilemiştir. Saint-Simon zamanında politik bedendeki buhran “feodal dinsel sistemden, sını ve bilimsel sisteme” tamamlanmamış bir geçişten kaynaklanıyordu.¹⁶ Fransız İhtilali kalıtsal imtiyaz sorununu ele almıştı ama Jakobenler merkezi devlet iktidarına adli ve anayasal haklar yüklemeye çabaladıkları için başarısız oldular. Kendi iradelerini kabul ettirmek için terör ve şiddete başvurdular. “On sekizinci yüzyıl eleştirel ve devrimciydi,” diye yazıyordu ama on dokuzuncu yüzyıl, “yapıcı ve yaratıcı” olmalıydı. Ana sorun sını düzenin -Saint-Simon bununla işçiler ve köylüler, sermaye sahipleri, bilim adamları, düşünürler ve eğitimciler dahil yararlı bir üretken etkinlikle uğraşan herkesi kastediyordu- düşüncelerini feodalizmin askeri ve teokratik gücünden alan tembel ve asalak bir aristokrat sınıf tarafından yönetiliyor olmasıydı.

Bu nedenle manevi güç sahiplerin elinden fikir adamlarının -bilimadamları ve sanatçılar- maddi iktidar da sanayicilerin arasındaki önde gelen kişilerin eline geçmeliydi. Sanayicilerin ilgisi devletin müdahalesini en aza indirmeye yönelmeli, doğrudan üreticilerin etkinliklerini kolaylaştırmak için en düşük maliyetli ve verimli yönetim biçimini kurmalıydılar. Devletin görevi “yararlı işlerin aksatılmaması” olmalıydı. Devlet etkili bir yönetimi sağlamalıdır.. Dahası sistem ulus çapında değil, Avrupa çapında olmalıdır. (Saint-Simon’un bugünkü ünü, barışçı ve ilerlemeci bir ekonomik ilerleme organizasyonu için bir Avrupa Birliği gibi bir örgüt gerekliliğini önceden görebilmiş olmasında yatar.) Saint-Simon 1803 gibi erken bir tarihte “bütün insanlar çalışacaktır” diye yazmıştı. Toplumsal bünyenin hastalıkları tedavi edilecekse o zaman üretim ve yararlı emeğin doğru düzenlenmesine başvurulmalıydı. Bireysel inisiyatif ve özgürlüğü vurgulayan Saint-Simon, zaman zaman Adam Smith gibi iktisatçıların *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) ideallerini akla getirir.

Ama Saint-Simon bireysel özgürlüğü azami düzeye çıkaracak ve ortak projelerle faydalı işleri teşvik edebilecek politik kurumların kesin doğasıyla ilgileniyordu. İşbölümünü yansıtan dernekler ilkesine hayati bir rol verir ancak bütün sanayiciler arasında (işçiler ve köylüler olduğu kadar işverenler, sermayedarlar ve bilimadamları bu gruba dahildir) genel dernek ideali sık sık hatırlatılır. Bir noktada devletin üç meclisten oluşmasını önerir. Sanayiciler tarafından seçilecek bu üç meclisten biri

Keşif Meclisi (“Fransa’nın zenginliği ve sakinlerinin tümünün gelişmesi, yararlılık ve hayatı kolaylaştırmanın her boyutunu kapsamak” için kanallar, demiryolları ve sulama gibi bayındırlık projelerini planlayacak bilimadamları, sanatçılar, mühendislerden oluşur), biri Yürütme Meclisi (projelerin uygulanabilirliği ve eğitimin örgütlenmesinden sorumlu bilimadamlarından oluşur), biri de İnceleme Meclisi’dir (bütçeye karar verecek ve büyük ölçekli toplumsal ve ekonomik gelişim projelerini yürütecek sanayicilerden oluşur).¹⁷

Saint-Simon, sanayicileri homojen yapıda düşünmez. Ancak aralarında ortak çıkarlarına gözlerini kapatacak ya da cahil kitleler (eğitimleri hedeflenen) adına karar verecek üreticiler, bankerler, tacirler, bilim adamları, sanatçılar gibi eğitilmiş seçkinlerden oluşan iktidar hiyerarşisine itiraz etmelerine yol açacak bölünmeleri kabul etmez. “Doğal liderler” teknik yetenek ve meziyetlerine göre tanımlanır. “Herkes kapasitesine göre bir konuma yerleştirilecek ve işine göre ödüllendirilecektir.” Halk iradesi yararlı bir yönetim ilkesi değildi çünkü “halk birkaç dakikalık geçici hezeyan anları dışında insanların kral olmaya zamanları olmadığını çok iyi biliyor”du. Ama manevi teşvik sorununu derinlemesine ele aldı. Çıplak bencillik ve bireysel çıkar önemliydi, ancak ekonomi ortak hedefleri gerçekleştirecekse o zaman bunlar başka güdülerle düzeltilmeliydi. Bu Hristiyanlığın vaat ettiği ancak hiç yerine getirmedığı güçtü. Politik-ekonomik projelerin amacı olarak evrensel esenliği sağlamak için ahlaki ilkeler üzerine kurulu yeni bir Hristiyanlık biçimi gerekliydi. “Bütün insanlar birbirine kardeş gibi davranmalı” diye öne sürüyordu, “toplumun bütünü en yoksul sınıfın maddi ve manevi varoluşunu iyileştirmek için çalışmalı.”¹⁸ Saint-Simon bununla kökten değişimin temeli olarak dini mistisizm ve “mutlu gelecekçi” düşünceye giden yolu açmış oluyordu.

Saint-Simon’un fikirlerinin yayılışı karmaşık bir hikayedir. Yakın takipçileri Saint-Simon’un ölümünden sonra seçilmiş bir açıklamasını yayımladılar (bazıları bunun sansürden geçmiş bir metin olduğunu söyleyebilir) ve (Saint-Simoncuların etkin bir rol almadığı Temmuz devriminden sonra, fikirlerine duyulan ilgi arttı. 1830’ların başlarında reform yanlısı burjuva ve işçilerden destek alan yüksek katılımlı pek çok

toplantı gerçekleşti. İşçileri eğitmek için bir hareket başlatıldı ama Rancière'in gösterdiği gibi pek çok işçi, ilgili hareketin nedenlerini ve patronun işçisine babalık ettiği görüşünü takdir etmek konusunda sıkıntı yaşıyordu.¹⁹ 1830'ların başlarında köylüler ve işçilerin yoksulluğunu ve güvensizliğini hafifletmek için çalışma hakkı ve işin doğru örgütlenmesi hakkında çalışma yapan hemen hemen herkes Saint-Simon'un fikirlerine öyle ya da böyle temas etmişti. Alternatif kent biçimleriyle ilgili görüşlerin çoğu da bu düşünce tarzından derin biçimde etkilenmiştir. Ancak kadınlar ve dinin rolü tartışmalı konular haline geldi, hareket kısa bir süre sonra karizmatik (bazılarına göre büyüleyici) Barthélemy Enfantin (Tanrılık özentisi içindeki) ve daha az fanatik olan Saint-Armand Bazard'ın önderlik ettiği fraksiyonlar arasındaki çatışmayla içine çöktü. Bundan sonra bu etkinin mirası dini tarikatların faaliyetlerine dağıldı. Ancak Saint-Simoncu feministler (bazen Fourierizm'e dokunarak) boşanma ve kadın emeğinin örgütlenmesi gibi konularda fikirlerini geliştirdiler. Daumier'den yergisine maruz kalacak kadar seslerini duyurup güçlendiler ve 1848'de önemli rol oynadılar.

Bazı Saint-Simoncular ise Hristiyanlık yolunu benimsediler. Pierre Leroux dernekçi bir tür Hristiyan sosyalizmine döndü. Leroux bireyciliği politik beden içindeki ana ahlaki hastalık olarak tanımladı, sosyalizmin -genellikle 1833'te bu sözcüğü ilk bulan kişi olduğu kabul edilir- parçalar arasındaki karşılıklı ilişkilerin birliğini yeniden kurup politik bedeni dirilteceğini öne sürdü ama politik bedenin rolü herkese uymacılık aşılacak değil, daha çok "kendi gereksinimlerini karşılayan bağımsızca gelişen bireylere" hizmet etmek olmalıydı.²⁰ Kimileri de bağlılıklarını Fourier'e kaydıldılar. Marx toplumsal bilimsel araştırma, üretkenlik, tarihçilik, çelişki ve toplumsal değişimin kaçınılmazlığı fikirlerini Saint Simon'dan aldı ama tarihsel değişimin dinamiği olarak sınıf mücadelesine döndü. Yine de Pereires, Enfantin ve Michel Chevalier gibileri sermaye, bilim adamı, mühendis ve sermayedar seçkinlerin önderliğinin birliği fikrini kovaladı. Bu kesimler İkinci İmparatorluğun büyük ölçekli bayındırlık işleri sayesinde (Süveyş Kanalı ve demiryolları) devlet, yönetim ve sermaye birikimi yapılarında önemli kişiler haline geldiler.

RESİM 24

Feminist hareket 1830'larda ve 1840'larda Daumier'in "okumuş kadınlar" (sanat kadar güçlendi. Bu karikatürde erkek, kadınların bir halk toplantısına katılmalarını engellemekle suçlanıyor. Kadınlar erkeği cezalandırmaktansa onu vicdanıyla başbaşa bırakıyorlar.

Bu son grubun bu yönde evrilmesi kısmen Louis Napolyon'un Saint-Simoncu fikirlere bağlılığını yansıtıyordu.²¹ Büyük ölçekli bayındırlık işleri müstakbel imparatorun büyük ilgisini çekiyordu. 1840 gibi erken bir tarihte Ham'da hapis olduğu sırada (Boulogne'yi işgal edip bir devrim başlatmak için talihsiz bir girişimden sonra) bağımsızlığını yeni kazanmış Nikaragua hükümetinin Atlas ve Pasifik okyanusları arasında (Napolyon'un adını taşıyacak) bir kanal inşa etme önerisini incelemişti. Aynı zamanda *The Extinction of Pauperism* (Yoksulluğun Yok edilmesi) adında bir broşür de yayımlamıştı. Bu broşürde çalışma hakkını temel ilke olarak savunuyor, (devlet kredisıyla) zorunlu olarak çorak arazileri satın alma izni verilmiş işçi cemiyetleri kurmak için kanun tasarısı öneriyordu. Bu topraklar işlendiğinde bunlar hem iş hem de tarım ürünlerinin satış ve üretiminde kârlı ve sağlıklı bir etkinlik sağlayacaktı. Devlet kredilerinin geri ödenmesinde döner sermaye ve toprak sahiplerinden alınacak tazminat projeyi finanse edecekti. Sosyalist liderler ve reformcular bu amaç için bir araya geldi. Hatta Louis Blanc ve George Sand gibileri onu Ham'da ziyaret bile etti. İşverenler ve ekonomistler bu öneriyle dalga geçerek onu avare ve yeteneksiz, ütopyacı bir hayalperest

(başarısız devrimine dayanarak) olarak tanımladılar. (Bu durum 1848’de Cumhurbaşkanı seçildiğinde pek çok kişinin onun potansiyelini hafifsemesine yol açtı.) Önerileri için Saint-Simon’a kısmen borçlu olsa da aynı zamanda Fourier’den de izler taşıyordu. (Napolyon’un 1848 gibi geç bir tarihe kadar Fourierci gruplarla temas halinde olduğu söylenir.) İmparatorluğun ilk zamanlarında işçi sınıfının konut sorununa çözüm olarak Fourier’in Phalanstère’lerini (bahçe şehirler) model alan *cités ouvrières* (işçi kentleri) inşa etmeye epeyi ilgi göstermiştir.

O halde Fourier için neler söyleyebiliriz? Kendi kendini yetiştirmiş olan Fourier 1808’de temel yapıtı olan *Dört Hareketin Teorisi*’ni yayımladı. Burada iki temel ilkeye başvurarak “toplumsal kaostan evrensel uyuma” geçişi istiyordu: Tarımsal birlik ve birbirine karşı tutkulu bir çekim. Fourier’in hayranları bile yapıtının “dağınık ve anlaşılmaz” olduğunu itiraf ederler. “Kuramın daha anlaşılması güç yanlarına anlık bakışlar sunan, Uyum’un cinsel ve gastronomik harikalarının tablosu, güncel felsefe ve politik ekonominin ‘yöntembilimsel akılsızlığı’nın eleştirel ‘açıklamaları’ndan oluşan sahiden çılgınca bir yama işi.” Fourier’in bazı savları (örneğin gezegenlerin çiftleşmesi ile ilgili olan) tuhaf, bazıları da öylesine ipe sapa gelmezdir ki onu kaçık olarak gözardı etmek çok kolaydır. Yalnız ve çoğu zaman sıkıntı içindeki bir kişi olan Fourier varolan düzene dair eleştirel anlayışını derinleştirip ayrıntılandırmakla birlikte karmaşıklığı açığa kavuşturmak konusunda işe yaramayan bir eser yığını bıraktı. Tutkulu ilgi ve cinsellik konusundaki fazla aşırı fikirlerini saklamaya çabaladı (örneğin şimdi olduğu gibi o zaman da çoğu kişinin cinsel sapkınlık olarak göreceği şeyleri savunması). Ölümünden sonra Fourierciler bu saklama işine daha da hararetle bir biçimde devam ettiler, Victor Considérant’ın otoriter liderliği altındaki Fourierciler yazılarının sansürlü versiyonlarını dikkatle denetleyerek pasifist sosyalist demokratik akımın önemli bir kanadı olacak şekilde biçimlendirdiler (etkili bir gazete *Phalanstère* ile birlikte). “Temmuz Monarşisinin son yılları sırasında ve 1848 devriminin ilk aşamalarında önemli entelektüel ve hatta siyasi bir güç haline” geldi. Ancak devrimin ezilmesiyle birlikte Fourier’lerin pek çoğu Considérant gibi sürgüne gitmek zorunda kaldı ve hareket doğrudan etkisini kaybetti.²²

Fourier sağlıklı tutku içgüdülerinin örgütlü bir bastırma sistemi “uygarlığa” karşı genel bir saldırıya girişmişti (bu anlamda Freud’un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*’ndaki savlarının bazılarını öngörmüştü). İçten içe eriten yoksulluk sorunu üretim, dağıtım ve tüketimin verimsiz şekilde düzenlenmesinden ileri geliyordu. Asıl düşman ticaretti, insanın esenliğiyle beslenen bir asalaktı ve yıkıcıydı. Çalışmak kaderimizde olsa da onu bize libidinal tatmin, mutluluk, rahatlık ve tutku doyumunu verecek şekilde örgütlememiz gerekiyordu. Saatler boyunca kötü ve monoton işlerde tükenmenin onurlu ya da doyurucu bir yanı yoktu. Uygarlık her yıl milyonlarca kişiyi aç bırakmakla kalmıyor aynı zamanda, “bütün insanları en azından içgüdülerini izlemekte özgür olan hayvanlardan bile daha kötü duruma düşürerek duygudan yoksun bir hayata maruz kaldırıyordu.”²³ O halde alternatif neydi? Üretim ve tüketim “falanster” denen topluluklarda kolektif olarak örgütlenecekti. Bunlar çeşitli iş ve çeşitli toplumsal ve cinsel meşguliyetler sağlayarak mutluluk ve istek, ihtiyaç ve arzuların doyumunu garanti edecekti. Fourier “falanster”lerin nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda örgütleneceğini bütün ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. (Örneğin uyum ve mutluluğu garanti etmek için kimlerin birbiriyle eşleştirilmesi gerektiği üzerinde durması gibi tutkulu ilişkilerin karmaşık ve matematiksel olarak düzenlenmiş bir tanımını yapmıştı.)

1840 ve Onca Şey

Saint-Simon, Blanqui ve Fourier ilk kıvılcımları sağladıysa da alternatif düşüncenin alevlerini her yöne yayan çok sayıda yazar oldu. Örneğin 1840 yılında Proudhon’un *‘Mülkiyet Nedir?’* isimli çalışması, Etienne Cabet’nin etkileyici ütopya hikayesi *Voyage in Icaria* (Robespierre’i komünist kahraman olarak tasvir ettiği uzun Fransız devrimi araştırmasından kısa bir süre sonra) basıldı. Flora Tristan’ın Londra’daki işçi sınıflarının yaşadığı sefalet ve yoksulluğu ifşa ettiği *Promenades in London*; Lous Blanc’ın sosyal demokrat metni *Çalışmanın Örgütlenmesi*; Pierre Leroux’nun sosyalizmin Hristiyanlıktaki kökenlerini araştırdığı iki ciltlik araştırması *İnsanlık Üzerine*; Agricol Perdiguier’in göçmen işçi sistemi içinde reform arayışı içine girdiği *Birlik Kitabı* ve alternatifleri ararken toplumsal koşullar üzerine eleştirel yorumlar sunan pek çok başka kitap ve broşür vardı.²⁴ Villermé’nin Fransız tekstil en-

düstrisinde işçilerin koşulları üzerine olan araştırması geniş bir okur kitlesi buldu, Fregièr'nin Paris'in alt sınıflarına yönelik incelemesi burjuva okurların pek çoğunun yüreğine korku saldı. Hugo, Lamartine, Musset, Sand gibi romantik yazarlar işçi-şairlerle kardeşlik bağları kuruyor, radikal reforma destek veriyorlardı. İlk örgütlü komünist toplantı Belleville'de gerçekleşti. Paris'te genel grev oldu ve komünist bir işçi krala suikast girişiminde bulundu. Hareketin önü açılmıştı, baskı ve polis denetimine rağmen devrim ve karşıdevrimden başka karışıklığı engellenmenin yolu yoktu.

Bu yıllarda ifade bulan köktenci savların çeşitliliği içindeki yoğunluğunu, yaratıcılığını ve ortaklığını yakalamak zordur. Ancak sorunun doğası üzerinde pek çok kişinin paylaştığı bir fikir birliğine ulaşılmıştı. Yılgınlık içindeki Flora Tristan *l'Union Ouvrière*'deki sözleri (basım 1843) ardılı sayısız siyasal yorumcuyu hatırlatıyordu:

Yazılarında, konuşmalarında, raporlarında anılarında, araştırmalarında ve istatistiklerinde Devlet'e ve zenginlere, işçi sınıfının halihazırdaki durumunda maddi ve manevi olarak katlanılmaz yoksulluk ve sefalet koşullarında yaşadığını göstermiş, işaret etmiş ve kanıtlamışlardır. Bu terk edilmişlik ve ihmal durumunda, cehalet ve yorucu işlerle yıpranan, talihsizlikleri nedeniyle hırçınlaşan işçilerin büyük bir bölümünün kaçınılmaz olarak toplum için tehlikeli olmaya başladığını göstermişlerdir. Devlete ve zenginlere, emeğin örgütlenmesine izin verecek bir yasa ile çalışan sınıflarının yardımına koşmanın yalnızca adalet ve insanlık görevi olduğunu değil, aynı zamanda genel çıkar ve güvenliğin de bu önlemi zorunlu kıldığını kanıtlamışlardır. Ama öyle bile olsa neredeyse yirmi beş yıldır, pek çok kişi incelikli bir biçimde dile getirdiği halde, ihmal ve mutsuzlukla tükenmiş, pek çoğu intiharla hırsızlık arasında kalmış yedi sekiz milyon işçi karşısında toplumun karşı karşıya bulunduğu tehlikelerle ilgili olarak Devlet'in ilgisini uyandıramadı!²⁵

Tristan anlattıklarını amaca uygun olarak biçimlendirse de çağdaşlarının hiçbirisi nadir olduğu söylenemeyecek işçi intiharlarına kadar, onun tasvir ettiği genel tabloya karşı çıkamazdı.

Ancak bu teşhis geniş bir çeşitlilik gösteriyordu: Uygarlık ve ticaret (Fourier), rahipler ve aristokratların eski güçleri (Saint-Simon, Blanqui),

bireycilik (Leroux), eşitsizlik özellikle de kadınlara karşı eşitsizliğe kayıtsızlık (Tristan), ataerkillik (Saint-Simoncu feministler), mülkiyet ve kredi (Proudhon), kapitalizm ve düzensiz sanayileşme (Considérant, Blanc), devlet mekanizmasının yozlaşması (romantikler, cumhuriyetçiler, hatta Jakobenler), işçilerin ortak çıkarları etrafında örgütlenip birleşmeyi başaramamaları (Cabet ve komünistler). Liste böylece uzayıp gitmektedir. Bu konuda ne yapılması gerektiği, dönüşümcü toplumsal hareketlerin amaçlarının ve hedeflerinin ne olması gerektiği konusu daha da karmaşıktır. Teşhis ve siyasi topluluğun sorunlarının iyileştirilmesi sorunu, anlamları hızlı ve tehlikeli değişimlerden geçen ortak dil nede niyle daha da zorlaşıyordu. Sewell'in gösterdiği gibi işçiler arasındaki dilsel değişimler 1793-1848 arasındaki siyasi yorumları ve eylemleri değiştirmede önemli rol oynadı.²⁶ Fakat bazı ortak temalar vardı. Farklılıklar çoğu zaman bu ortak temalar üzerinde yani eşitlik, özgürlük, cumhuriyetçilik, komünizm ve derneklerle ilgili fikirlerin nasıl harmanladığında ortaya çıkıyordu. Saint-Simonculardan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Leroux'nun İnsan Hakları Cemiyeti için ortaya koyduğu ilkeler bu türün tipik örneğiydi:

Bu parti oy birliğiyle eşitliği amacı olarak belirlemiştir, ilk görevi proleterya yardım etmektir. Araç olarak cumhuriyetçi kurumları, ilke olarak halkın egemenliğini benimser. Son olarak biraraya gelme ve örgüt kurma hakkını bu ilkenin nihai sonucu ve gerçekleştirme sinin aracı olarak kabul eder.²⁷

Ancak tek tek bu terimler ne anlama gelir?

Eşitlik

Eşitliğin bir sorun olduğu herkesin ortak görüşüydü. Ancak amaç düzelmeysse o zaman nasıl bir eşitlik için, ne amaçla ve kimin için çalışılmalıydı? Elbette bu devrim *égalité* sözcüğünü sancağı üzerine kazıdığından beri tartışmalı bir meseleydi. Ancak 1840'a gelindiğinde farklı yorumların karmaşası altında ortak bir görüş ortaya çıkmıştı. Blanqui, Jakobenlerin laik eşitçilik fikrinden vazgeçmiyordu ancak bu proleteryanın diktatörlüğü aracılığıyla gerçekleştirilecekti. 1000'den fazla

kişinin katıldığı 1840 komünist toplantısında konuşmacılar tekrar tekrar politik eşitliğin toplumsal eşitliğin olmadığı bir durumda anlamsızlığı üzerinde durmuşlardı. Saint-Simoncular için esenlikte eşitlik önemliydi ancak çalışan sınıfı da teknik açıdan üstün elit bir sanayici kesimin inisiyatifiyle bir araya getirilerek eğitim ve doğru yönetimle geliştirilecekti. Bütün olarak politik bedenin sağlığı ve esenliği (Leroux'nun Saint-Simonculardan ayrıldığı ve onların bazen ilk faşistler olarak tanımlanmalarına yol açan bir nokta) bireylerin esenliğinden daha önemliydi. Komünistler ve Jakobenler hayat fırsatlarında olduğu kadar yetkide de eşitlik istiyorlardı. Ancak işçiler arasında bütün sistemi devirecek ve yerine eşitlikçi bir komünizmi koyacak devrimci bir eyleme yönelik fazla destek yoktu. Bu daha çok insan muamelesi görme ve burjuvaziyle aynı seviyeye konurken bir nebze iş güvenliği sağlanması ve adil ücret verilmesi isteğiyle ilgiliydi.²⁸ Örneğin işçiler, onlara güvenilir işler vermek yerine eğitmeye çabalayan radikal küçük burjuvazinin (özellikle Saint-Simoncuların) buyurgan tavrına karşı çıkıyor, bu kendini beğenmişliği neredeyse işverenlerinin kayıtsızlığı kadar katlanılması güç buluyorlardı. Agricol Perdiguier adındaki bir işçi tam da bu tür bir eşitlik üzerinde duruyordu: “Bizim zenginlerden daha kaba ya da bozuk bir özden oluşmadığımızı anlamalısınız, kanımız ve bünyemiz onlarda gördüklerimizden farklı değil. Aynı babanın çocukları olarak kardeş gibi yaşamalıyız. Özgürlük ve eşitlik birlikte getirilmeli ve büyük insanlık ailesi içinde uyum içinde egemen olmalıdır.”²⁹

Eşitsizlik kadınların ikinci sınıf cins olarak görülmesinde de ortaya çıkar. 1808’de Fourier’in dediği gibi “bir çağdan diğerine toplumsal ilerleme ve değişim kadınların özgürlüğe yaklaşmasıyla orantılıdır, kadınların özgürlüğü azaldıkça toplumsal düşüş gerçekleşir.”³⁰ Kadınların özgürlüğü insanlık ve tutkulu arzuların özgür kalması için gerekli bir koşuldur. Enfantin de kadınların özgürlüğünü desteklemiştir (ancak farklı bir erkek bakış açısından). 9 Saint-Simoncu hareket içinde birkaç kadın bu düşünceleri uygulamayla birleştirmek istediler ve çıkardıkları *La Tribune des Femmes* adındaki dergide cinsel özgürlük ve kadınların eşitliği gibi konuları tartıştılar. Fourierciler cinsellik ve cinsiyet sorunlarını hafifseyedururken, kısa bir süre içinde pek çok feminist Fourier’in görüşlerinin çekimine kapılmıştı. Örneğin Flora Tristan erkeklerinkiyle

eşit ücret ve yasal boşanma hakkını kadınları fahişe olarak kölelik yapmalarından farksız olan evlilik bağından kurtarmak adına en önemli reformlar olarak görüyordu. Ancak cinsel özgürlük meselesi yavaş yavaş yerini erkek egemenliğinden kurtulmanın koşulu olarak kadınların özerkliği ve çalışma hakkı üzerine görüşlere bıraktı. “Özgürlük ya da eşitlikten söz ederken ne demek istiyoruz?” diye yazıyordu *La Tribune des Femmes*’e katkıda bulunanlardan biri. “Yani mal sahibi olabilmek, çünkü bunu yapamadıkça erkeklerin kölesi olmaya devam edeceğiz. Maddi ihtiyaçlarımızı karşılayan erkek her zaman karşılık olarak arzularına boyun eğmemizi gerekli görecek.”

Ama bu nokta başka bir engel ortaya çıkıyordu (ki bu engel hala üzücü bir biçimde tanındıktır): “Sanayide önümüze pek az meslek seçeneği sunulmaktadır. Kabul edilir bütün işler erkekler tarafından yapılmakta geriye hayatta kalmaya ancak yetecek kadar ücret veren işler kalıyor. Bir işi yapabildiğimizi anladıklarında erkekler kadar kazanmamız için hemen ücretleri indiriyorlar.”³¹ Tristan, Sand’in tersine, işçi sınıfından kadınları ya da köylü kadını romantikleştirmiyordu. Kötü eğitim almış, yasal haklarından yoksun, küçük yaşta evliliğe ve bağımlılığa zorlanmış kadın, sivri dilli bir kocakarı haline gelmeyi öğrenmiştir. Böylece kendisi dahil herkesi feraha çıkartacak sıcak bir yuva kurmaktansa kocasını kabareye, çocuklarını hırsızlığa ve şiddete yönlendirecekti. Tristan erkeklerin özçıkartlarına sesleniyordu: Kadınların eğitimi ve özgürleşmesi, işçi sınıfından erkeğin özgürlüğü için zorunlu bir koşuldur. Ancak Proudhon bu ilişkiyi reddediyordu, aile kutsaldı, kadının yeri erkeğin egemenliği altında olduğu evdi.

Maddi ile manevi eşitlik arasındaki, güvenli koşullar altında asgari geçim ücreti alma ile kişinin sınıfı ya da cinsiyeti ne olursa olsun saygılı ve onurlu davranılma hakkı arasındaki ilişkiler karmaşıktı. Ancak bu durumda rahip uygulamalarına değilse bile Hıristiyan öğretilerine derinden gömülü kişisel saygınlık ve özdeğer kavramlarının Proudhon (ilk yılları), Tristan, Saint-Simon, Cabet gibi birbirinden çok farklı yazarlar ve diğer pek çok reformcu arasında kullanılmasını anlamak güç değil midir? Kilise aleyhtarı olmak farklı bir şeydi, ama köktencilleştirilmiş bir Hıristiyanlık (Saint-Simon’la Leroux’nun önerdiği türden) pek çok kişi için cevabın

bir parçasını oluşturunuyordu. Özgürlük teolojileri, mutlu gelecekçiler ve hatta mistik düşüncelere bolca rastlanıyordu. Azımsanmayacak sayıda lider “iyi haberleri” bildirmeye hazır ve toplumun hastalıklarını toplumsal iyileşme yolunu sunacak “yeni mesih” konumunu (Enfantin ve hatta Fourier gibi kendini “mantık mesih” olarak adlandırmayı sevenleri) ya benimsiyor ya da Cabet gibi kendini bu konumda buluyordu. Eşitliğin ilahi bir armağan mı ya da laik mantığın bir zaferi olarak mı görüleceği açık değildi. Romantik şair Lamartine çalışma hakkını güvence altına almak için “sanayici bir İsa” umuyordu.

Birlik

Dönemin edebiyatında politik kurumların ve eylemlerin aracı ya da amacı olarak örgütlenme ilkesiyle karşılaşmadan derinlere inilemezdi. Ama bir kez daha örgüt, çeşitli anlamları barındırıyordu. Bazen o kadar dar bir biçimde tanımlanıyordu ki diğer anlamları bir başkasının lehine hafıfsenebiliyordu; örneğin sendika (Tristan) ya da topluluk gibi (Leroux). Burada tehlikede olan, eğitim ve kişisel doyum için uygun bir çevre yaratırken maddi ihtiyaçları karşılamak için topluluğun daha iyi nasıl örgütlenebileceğiydi. Fourier 1822’de basılan *Tarım ve Yerel Örgütlenme* adındaki broşüründe durumu bu şekilde görmüştü. Falansterler inşa etme önerisinin esasıydı. Ancak Fourier’in vizyonu tarımsal üretimle sınırlıydı (o bile daha çok bahçecilik alanındaydı) ve örgüt kuramını hiçbir zaman sanayi ortamına uyarlamadı. Dahası Fourier için derneklerin kurulması ya hayırsever sermayeye ya da eldeki özel yatırımlara dayanıyordu. Emekçilerin kendini örgütlemesi bir rol oynamıyordu.

Saint-Simoncular için sanayiciler arasında dernek fikri esas nitelikteydi ancak iki farklı düzeyde işliyordu. Siyasi topluluk içindeki farklılaştırılmış (ayrılmış) çıkarlar (özellikle de işbölümü ya da işlevin bölünmesi sonucu olanlar) bu çıkarları ifade eden dernekler olarak örgütlenecekti. Örneğin bilim adamları ve sanatçılar kendi ayrı örgütlerine sahip olacaklardır. Ancak bu dernekler, kamu yararına çalışan, kaynakları bir merkezde toplayacak, üretkenliğe ve yeteneklere göre katkıda bulunup alacak “evrensel bir derneğin” içine oturtulmuş olmalıydı. Bu fikirlerin İkinci İmparatorluk sırasında örgütlenme, yönetim, kredi ve

sermaye ilkeleri olarak yeniden nasıl ortaya çıktığını hatta imparatorluk şemsiyesi altında işçi derneklerinin dahi sınırlı da olsa bir rolü olmasını anlama zor değildir. Burjuva ve işçi çıkarlarının arasında bir köprü oluşturacak bir tür büyük çıkar ve sınıflararası ittifak birliği ideali, (kendi sınıf kökenlerine ve görüşlerine sadık), işçi ve köylülerin eyleme ön ayak olacak kadar güçlü ya da eğitilmiş olmadığını hissettikleri için pek çok radikal arasında önemini korudu. 1840'ların başlarında Cabet burjuvazi desteğini aradı ancak arka arkaya gelen reddedilmelerden sonra ayrılıkçı bir yol benimseyerek komünist komüniteryalizmi amacı olarak tanımladı. Leroux da aynı biçimde burjuvazinin desteğini aramış (Hristiyan değerlerini esas alıyordu) ve yeteri kadar alarak (öncelikli olarak Goerge Sand'den) Lussac'da nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanan tarıma dayalı komününü ve basımevini kurmuştu.

İşçilerin kendileri tarafından kurulan bağımsız örgütler fikrinin uzun bir geçmişi vardı. İhtilalden sonra bastırılan bu fikir 1830'un devrimci günlerinde güçlü bir biçimde su yüzüne çıktı ve muhalif bir Saint-Simoncu olan Buchez'in eserlerinde hemen taraftar buldu. Buchez evrensel dernek ilkeleri tarafından verilen yukarıdan aşağıya görüşüne karşı çıktı ve işçileri ücret sisteminden kurtarma ve onları rekabetin haksız sonuçlarından korumak amacıyla alttan üste bir üretici derneklerini savundu. Bu açıdan fabrika sahipleri ve işçiler de aristokrasi ve toprak sahipleri kadar asalaktı. Daha sonra bu fikir *Çalışmanın Örgütlenmesi*'nde Louis Blanc tarafından ve Proudhon tarafından da kuvvetli biçimde kabul edilmişti. Ancak Blanc bu örgütleri kurma ve para sağlamanın ve yönetimlerini gözetmenin devlet gücünün ve siyasi yasamanın bir ödevi olarak görüyordu. (Daha sonra 1848'de ulusal atölyeleri devletin finanse etmesi konusunda ısrar edecekti.) Proudhon kendi adına devletin bundan tamamen elini çekmesini istiyor, atölyeyi toplumsal reform mekânına dönüştürecek bir kendi kendini yönetme modeli arıyordu. Ancak düşünceleri sürekli değişiyordu, bunun nedeni kısmen örgütlerin sorunu çözeceğine ya da işçilerin mutlaka doğru şeyi yapacağına güvenememesiydi. Vincent onun görüşlerini şu şekilde yeniden inşa eder:

Temelde Proudhon'un arzuladığı varolan toplumun çelişkilerini aşacak ve bu şekilde onu dönüştürecek birbiriyle bağlantılı ortak demek

grupları örgütlemektir. Bu tasarlanan toplumsal dönüşüm birbirleriyle kardeşlik bağları kuracak yüz kadar işçinin çevresinde örgütlenen küçük gruplarla başlayacaktı. Bu dernekler öncelikle ekonomik olacaktı ama aynı zamanda eğitim ve toplumsal etkileşim merkezleri olarak işleyecekti. Proudhon üstün ahlaki ve ekonomik nitelikleri nedeniyle bunların benzer dernekler kurulmasına örnek olacağını öne sürüyordu... ayrıca... “özgürlük ve kanun arasındaki zıtlığı” çözecek ve “özgürlük ve düzen”in bir sentezini ortaya koyacaklardı... Derneğin belirleyici işlevi, birlikte uyum içinde üretip tüketen siyasal ve toplumsal eşitliğe dayanan bir toplum meydana getirmektir, böylece kapitalist ve işçi, aylak ve emekçi arasındaki karşıtlığı kökünden yok edeceklerdi.³²

Bu Cabet’in görüşleriyle bazı ortak noktalar taşısa da Fourier ya da Louis Blanc’ın görüşlerinden çok farklıydı. Ancak Proudhon örgütlerin bireysel özgürlük ve inisiyatifi bastıracağından kaygılanıyordu ve sermaye ve emek arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya hiçbir zaman çalışmadı. Yalnızca ilişkilerin daha adil ve uyumlu olmasını istiyordu. Proudhon aynı zamanda ortak derneklerin işleyebilmek için para ve krediye ihtiyaç duyduğunu da kabul ediyordu. Fikirlerini uygulamaya dönüştürebilmek için 1848’in devrimci günlerinde bir Halk Bankası’nı faaliyete geçirdi ancak bu girişim başlar başlamaz başarısızlığa uğradı.

İşçilerin kendi örgütlerini kurabileceği düşüncesi çeşitli iş kollarında temel ve giderek yaygın bir fikre dönüşüyordu. Cumhuriyetçi ve işçi temelli yayımlarda önemli bir tartışma konusu haline geldi. Ana farklılık dernekler arasındaki rekabeti iş disiplini ve teknolojik yenilik için değerlendirmek isteyenlerle bütün bir ticaretin tekelleri kontrolünü isteyenler arasındaydı. Hareket 1849’da bir Dernekler Birliği mevzuatıyla sonuçlanacaktı. (Sosyalist feminist Jeanne Deroin’in çabalarıyla geçen) mevzuat tam uygulamaya geçecekken liderler tutuklandı ve hareket bastırıldı. O sırada Paris’te 120 meslekten üç yüz sosyalist derneğin yaklaşık elli bin üyesi vardı. 1851 hükümet darbesinde tamamen bastırılmalarına kadar bunların yarısından fazlası hayatta kaldı.

Topluluk/Komünizm

Proudhon topluma şiddetle karşıydı. “Mülkiyet hırsızlıksa, toplum ölümdür,” diyordu. 34 1840 Komünist toplantısında pek çok konuşmacı için *komünizm* ve *topluluk* birbirinin yerine geçebilen terimlerdi. Proudhon ise merkezi siyasi iktidar ve karar oluşturma sürecinden nefret ediyordu. Toplantının başlıca düzenleyicilerinden biri olan Dézamy 1842’de komünal bir saray planıyla birlikte ayrıntılı bir Topluluk Tüzüğü yazmıştı. Endüstriyel parklar ve zararlı tesisler kırsal alana dağılıyordu. Bahçeler ve bağlar daha yakındaydı. Tüzükte topluluklar arasındaki ve içindeki ilişkileri yöneten bir de yasal sistem vardı. Dağıtım ve ekonomiyle ilgili yasalar, endüstriyel ve tarım yasaları, hijyen yasaları, eğitim yasaları, kamu düzeni, siyasi yasalar ve cinsiyetlerin birleşmesi üzerine, “bütün ahlaksızlık ve anlaşmazlıkları engelleme amacıyla” aileyi bulundurmayan yasalar eksiksiz olarak belirtilmişti. Bu yasalar “sadece ve sadece birlik ve beraberliğin gerçekleşmesi” ve “en gerçek ve eksiksiz birlik; eğitimde, dilde, işte, mülkiyette, barınacak yerde, yaşamda, yasalarda ve siyasi etkinlikte vb. her şeyde birlik” olarak yorumlanan topluluk kavramı içinde kapsanıyordu.³⁵ Proudhon gibi pek çoğuna bu korkunç bir biçimde baskıcı geliyordu.

Dézamy, Cabet’nin yakın çalışma arkadaşıydı ama kısmen militanlık düzeyinde ve ideal topluluğun nasıl örgütleneceğinin ayrıntıları üzerinde anlaşamadıkları için ondan ayrılmıştı. Ancak 1840’ların sonlarında Cabet daha etkili bir komünistti. *İkarya*’da pasif yöntemleri ve topluluk örgütlenmesinde daha kabul edilebilir biçimleri destekliyordu: “Topluluk egoizmi, bireyciliği, imtiyazı, hâkimiyeti, serveti, tembelliği, aile hayatını ortadan kaldırır, bölünmüş özel mülkiyeti bölünemez toplumsal ya da ortak mülkiyete dönüştürür. Bütün ticaret ve sanayiye değiştirir. Bu nedenle topluluğun kurulması insanlığın giriştiği en büyük reform ya da devrimdir.”³⁶ Hem Proudhon hem de Cabet; Fourier, Enfantin ve Dézamy’nin tersine geleneksel aile hayatını savunuyorlardı. Kadınların hayatlarının olumsuz yönlerinin (özellikle Cabet bu durumu kabul ediyordu), üretim ve tüketimin komünal düzeyde yeniden düzenlenmesiyle büyük ölçüde ortadan kalkacağını öne sürüyorlardı.

Cabet ve Proudhon yorulmak bilmez polemikçiler ve teşkilatçılardı. 1840'ların sonuna gelindiğinde eski İkaryacı komünist hareket epey güç kazanmış, genelde Fourierci ya da Saint-Simoncu yönelime sahip eğitilmiş profesyonellerden daha çok o sıradaki tanımıyla çalışan sınıflardan ve Blanqui ya da komünizmin daha köktenci kanadını destekleyen komününü kaybetmiş radikallerden destek alır pozisyona gelmişti. 1842 gibi erken bir tarihte binin üzerinde Parisli işçi Cabet'nin gazetesi *Le Populaire*'de (1848'e gelindiğinde gazetenin tirajı beş bini aşıyordu) şu bildiriği imzalamıştı:

Aylak yaşamak istediğimiz söyleniyor... Bu doğru değil! Yaşamak için çalışmak istiyoruz, bize çamur atanlardan daha çok çalışıyoruz. Ama bazen iş olmuyor, bazen çok uzun oluyor, bizi öldürüyor ya da sağlığımızı bozuyor. Ücretler hayati ihtiyaçlarımızı karşılamada yetersiz kalıyor. Yetersiz ücretler, işsizlik, hastalık, vergiler, erken gelen yaşlılık, bizi sefaletle sürüklüyor. Pek çoğumuz için hayat korkunç. Ne bizim ne de çocuklarımızın bir geleceği var. Bu yaşamak değil! Oysa her şeyi biz üretiyoruz. Biz olmadan zenginlerin hiçbir şeyi olmazdı ya da yiyecek ekmek, giysi, eşya ya da kalacak yer için çalışmak zorunda kalırlardı. Bu haksızlık! Farklı bir işçi örgütü istiyoruz, bu nedenle komünistiz.³⁷

Cabet'nin reform görüşlü cumhuriyetçilerle sınıflararası işbirliği çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve 1840'ların sonlarında Cabet, hareketinin yalnızca işçilere özel bir hareket olduğunu fark etmeye zorlandı. 1847'de düşünceleri Hristiyanlığa yöneldi, aniden cevabın Amerika Birleşik Devletleri'ne göç edip İkarya'yı kurmak olduğuna karar verdi. Johnston, Cabet'nin o sırada, burjuvaziye karşı verilecek sınıf mücadelesinin (belki de şiddet içeren biçimlerinin) radikal bir ilerlemenin tek yolu olduğu ihtimaliyle -Marx ve Engels'in sonradan yüzleşeceği gibi- yaradılışı gereği yüzleşemediğini tahmin eder. Bu konuda Cabet, muhtemelen işçilerin duygularıyla uyum içindeydi; Rancière'in tekrar tekrar gösterdiği gibi kendi gazetelerine yazan işçiler "haysiyet, özerklik ve vakarsız sokak gösterilerine başvurmadan işverenleriyle eşit muamele görmeyi talep ediyordu."³⁸ Cabet çok sayıda takipçisini de beraberinde götürdü, bu nedenle de Marx'ın şikayet ettiği gibi Avrupa'daki çok sa-

yıdaki komünisti devrimci ödevlerden başka bir yöne çekti. Ancak Marx ile Cabet'yi birbirinden net bir çizgiyle ayıran bir diğer şey de çözümlerini tasarladıkları coğrafi ölçektir. Cabet, komünist alternatiflerin çerçeve içine sokulduğu yüz yüze ilişki ve yakınlıkla sınırlı, küçük ölçekli bütünleşmiş topluluktan ötesini hiçbir zaman düşünemezdi.

İş ve Emegin Örgütlenmesi

Zamanın yazarları yaşadıkları dönemdeki toplumsal düzenin pek çok yönünü eleştirseler de herkes iş ve emek meselesinin hem varolan toplumsal düzenlemelerin eleştirisi hem de önerilen çözümler için esas temel olduğunu kabul ediyordu. Varolan onur kırıcı koşullar tekrar tekrar olabilecek bir dünyayla karşılaştırılıyordu. Burjuvazinin kendine mâl edip tükettiği değeri esas olarak emegin ürettiği inancı yaygındı. Ancak alternatif görüşler geniş bir çeşitlilik gösteriyordu.

Örneğin, Fourier çözümü iş çeşitliliğini güçlü tutkuyla eşleştirme meselesi olarak görmüştü. Toplumsal işbölümü tamamen kaybolacak, iş oyunla eşit hale gelecekti. Muhtemelen bu Fourier'in sisteminin uygulanabilirliği en az mümkün yönüydü, çünkü bu yalnızca belirgin bir sanayiden yoksun, varolan sanayinin de çok küçük ölçekte olduğu bir dünyada olabilirdi. Falansterlerine benzer bir şey ortaya çıktığında bunlar etkin üretim girişimleri olmaktan çok yerel tüketici ve yaşama kooperatiflerinin öncü biçimleri işlevini görüyorlardı. Yine de Fourier'in çalışma etkinliğinin doğayla olan ilişkimizi ve insan doğasının özündeki nitelikleri tanımladığı konusundaki ısrarı, hem kapitalizm hem de sosyalizm/komünizm altında emek sürecinin eleştirisinde tekrar tekrar kullanılan bir nokta oldu. Bugün bile aynı şekilde yankılanmaya devam etmektedir. Öte yandan Saint-Simoncular, daha fazla verimlilik gözeterek işbölümünü çok daha büyük ölçeklerde yeniden düzenlemeye hazırdılar. Ancak bu da, emirlerine isteyerek boyun eğmesi beklenen işçiler için, görev ve iş belirleyecek sanayici bir seçkin sınıfın idari ve teknik becerilerine dayanıyordu. İşçilere çıkarının her şeyin yoksul sınıfın en fazla yararı gözetilecek biçimde düzenlenmesinde olduğu gibi bir ahlaki varsayıma yaslanıyordu. (John Rahl'ın çağdaş adalet kuramıyla taşıdığı paralellik ilginçtir.)

Saint-Simoncu doktrinde iş deneyiminin niteliğinin önemli olduğunu ima eden pek az şey vardır. Hemen hemen her çalışma sistemi, örneğin daha sonra Taylorizm ve Fordizm olarak adlandırılanlar, (Lenin'in de inandığı gibi) kapitalizmle olduğu kadar sosyalizm/komünizmle de tamamen uyumlu olacaktır. İkinci İmparatorluk sırasında etkili olan Saint-Simoncular emek sorununa karşı seçmeci bir tutum benimseyerek adalet getirme yönündeki ahlaki gerekliliği işlerine gelecek biçimde unuttular. Proudhon'un adalet ilkelerini mükemmel biçimde savunması bu ihmali belirtme amacını taşıyordu. Ama "Saint-Simoncu görüş ve daha sonraki, Marksist, kıt ve düşman bir çevreden bolluk içinde geçimini sağlayan makineleştirilmiş sosyalist insanlık hayali, Fourier'e korkunç bir yağma kabusu gibi görünürdü çünkü o dünyanın doğal kaderinin bir cennet bahçesi, daima değişen bir İngiliz bahçesi olması gerektiğini biliyordu."³⁹

Çok daha sonraları işçi özyönetimi modelleri, 1840'larda Proudhon'un mutualizmin, Cabet'nin komünizmin, hatta Leroux'nun Hristiyan komünalizminin rakip alternatifler olarak ortaya çıkmasıyla birlikte çoğaldı. Ama Proudhon işçilerin değer ürettikleri ve ürettikleri değere göre karşılığını almaları gerektiği olgusunu yansıtabilmek için bir iş ölçüm standardı bulabilme (banknot) arayışıyla türlü türlü kördüğümün içine girdi. Proudhon temelde düşüncelerini küçük ölçekli atölye ya da girişime yöneltti, ayrıntılı işbölümlerinin onur kırıcı koşulları olarak gördüğü unsurları barındırabilecek büyük ölçekli projeler düzenleme konusundaki girişimler onu rahatsız ediyordu. Bu da onu rekabeti istenmeyen ama zorunlu bir düzenleyici araç olarak kabul etmeye getirdi ve pazarın anarşisini olumlu bir biçimde parlatmak için emeği varolan işler arasında paylaştırmanın en uygun toplumsal biçimi olarak görerek bir noktada "anarşizan mutualizm" dediği şeyi övdü. Bütün bunlar 1848'den sonra Marx'tan bir dizi sert tepki almasına yol açacaktı.⁴⁰

Bu savlar son yıllarda ilginç biçimde yeniden dirilmiştir, özellikle de Piore ve Sable'ın *The Second Industrial Divide*'ından (İkinci Endüstriyel Bölünme) sonra. Piore ve Sable kökten farklı ilkelere göre düzenlenmiş, işçilerin denetimi altında küçük ölçekli ticarethaneler olarak, işgücünü örgütlemeye müthiş bir fırsatın 1848 civarında kaybedildiğini öne sürerler. Bu fırsat 1970'lerden sonra esnek uzmanlaşmaya, küçük ölçekte öz yönetime ve üretimin yeni sanayi bölgelerine ("Üçüncü İtalya gibi") da-

ğılımına olanak veren yeni teknolojilerle tekrar ortaya çıkmıştır. Piore ve Sable'a göre 1848'lerde kaybolan örgütsel biçimin büyük bölümü, Fourier, Cabet, Louis Blanc, Saint-Simon ya da komünistler değil, Proudhon tarafından önerilendi (kadın düşmanlığı bölümü hariç). Rekabetçilik yararlıydı, sermaye mülkiyetinde, para kurumlarına dayanmada, bunlar "mutualist" çizgide örgütlenebileceği sürece özde bir yanlışlık yoktu. Piore ve Sable bunun on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış olması halinde, büyük ölçekli sermaye (çoğunlukla tekel) tarafından örgütlenen fabrika sistemi ve komünizmin aynı derecede kötü fabrika sistemlerinden kaynaklanan felaketlerden kaçınmış olacağımızı öne sürerler.

Elbette bu hem tarihte hem de bugün için tartışılabilir bir savdır. Piore ve Sable esnek uzmanlaşmada çalışma açısından çekici gelebilecek olan tarafın, sorumsuz ve merkezsizleştirilmiş taşeron biçimleri ve sermaye tarafında esnek birikim için de bolca fırsat sağlayacağı sorunu dışlarlar. İkincisinin kapitalizmin yakın geçmişinde baskın bir hikaye olduğu bana göre inkar edilemeyeceği gibi, göreceğimiz üzere İkinci İmparatorluk Parisi'nde de sanayi örgütlenmesi büyük ölçekli fabrikalardan çok küçük ölçekli taşeron yapıları sömürmüştür (bkz. Bölüm 8).⁴¹ Aynı şekilde Saint-Simoncu ve Marksist çözümlerin de yetersiz kaldığını itiraf etmemiz gerekir. 1840'larda tartışıldığı şekliyle çalışma meselesi masaya hâlâ ele alınmayı bekleyen geniş yelpazede bir dizi sorun koydu. Günümüzün küreselleşme karşıtı hareketlerinde Proudhon'un mutualizmi, Leroux'nun Hristiyan toplulukçuluğu, Fourier'in tutkulu çekim ve özgürlük kuramları, Cabet'nin topluluk/komünizm uyarlaması ve Buchez'nin dernekçilik kuramlarının yankılarını bulabiliyorsak, 1840'ların Fransa'sından tarih dersleri çıkarabilir, aynı zamanda ilgili ana meseleleri daha derinden kavrayabiliriz.

Kent Sorunu:

Hausmann'dan Önce Modernite

1840 yılında yirmi dokuz yaşındaki parlak mimar/mühendis César Daly, *Revue Générale de l'Architecture et des Travaux Publics*'i faaliyete geçirdi. Bu dergi mimari, kent tasarımı ve kentleşme meselelerinin gelecek elli yıl ve daha uzun bir süre boyunca tartışıldığı ana araç olacaktı. ⁴² İlk sayının giriş yazısında Daly şöyle yazmıştı:

İnsanları, hayvanları ve toprak mahsullerini barındıran yapılara nezaret etmekle görevli kişiler mimarlar ve mühendislerdir. Muzzam sanayi falliyetlerini barındıracak binlerce fabrika ve imalat atölyesini dikenler; görkemli anıtlarla döşenmiş, dev duvarların çevirdiği nehirlerin içinden geçtiği, kayalardan oyulmuş havzalar, koca gemi filolalarını barındıran limanlarla donanmış muazzam kentleri inşa edenler; yollar ve kanallar yaparak, nehirlerin üzerine köprüler atan, derin vadilere viyadükler kuran, dağları delip tünel açarak insanlar arasındaki irtibatı kolaylaştıranlar; alçak ve nemli yerlerden fazla suyu alıp kurak ve verimsiz yerlere dağıtan, böylece tarım alanlarının muazzam derecede genişlemesini sağlayan, toprağı değiştirip verimli kılan, hiçbir zorluğa yenilmeden eden güzel yapılmış, kalıcı anıtlarla insanın dehası ve gücünü kazıyanlar da onlardır. Bu eserlerin muazzam faydaları ve mutlak gerekliliği, iş verdikleri binlerce insan düşünöldüğünde bu harika yaratıları borçlu olduğumuz bilimin önemini takdir etmemek ve bu konularda en küçük bir ilerlemenin bile dünyanın bütün ölkelerini ilgilendirdiğini hissetmemek elde değildir.⁴³

Daly'nin Fourier'den fazlasıyla etkilendiğı düşünölürse Saint-Simoncu tonu ilk bakışta tuhaf görünebilir. *Revue* çoğu zaman Saint-Simoncuların büyük ölçekli kamu projelerine olan eğilimini, Fourier'in iyi düşünölmüş, "bilimsel" ve uyumlu ilkelere göre ele alınması yönün-

RESİM 25 1840'larda gerçekleştirilen ve teklif edilen yeni yol sistemleri.

deki ısrarıyla (Fourierci İlkeler) birleştiriyordu. Fourierci hareketin önderi Considérant ve zaman zaman birlikte çalıştığı Perreymond (gerçek kimliği bilinmemektedir) Paris'in iç mekânını yeniden düzenleme ihtiyacı üzerine olağanüstü bir dizi makale yazmışlardır.

Dönemin yöneticileri, düşünürleri ve yazarlarının çoğunun kent sorunu üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak söyleyecek bir şeyleri vardı. Söylemek zorundaydılar, çünkü bu göz ardı edilemeyecek kadar ortada ve fazlasıyla ivedi bir konuydu. Gelecek vaat eden Adolphe Thiers 1833 yılında Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na geldi. Anıt projelerinin, kanallar, yollar ve tren yollarının yapımını finanse edecek yasa tasarılarını kabul ettirmek için epey bir zaman ve para harcadı. Ana katkısı -ki bu yüzden şiddetle eleştirildi- Paris'i istiladan korumak için yeni bir istihkâm sistemi üzerine büyük miktarda para harcamak oldu. Otuz beş yıl sonra kaderin tuhaf bir cilvesiyle Paris Komünü'nü ezmek için aynı istihkâmları yıkmak zorunda kaldı. Paris Valisi Rambuteau ulaşımı iyileştirmek için planlar tasarlayıp uygulanmasına girişti. (Planlar arasında kendi adını taşıyan sokak da vardı.) Kent sağlığı ve hijyen, 1832'deki kolera salgınından sonra önemli meseleler haline geldi. Mimar Jacques Hittorff, Paris'in merkezindeki akışı kuzeye ve batıya hareketlendiren Place de la Concorde (Concorde Meydanı) ile birkaç başka projeyi tasarlamakla meşguldü. Kâr amaçlı yapıların harekete geçirdiği bu akış fazlasıyla kalabalık ve sıkışık olan merkezin kuzeyi ve batısında yeni bir Paris yaratıyordu. (Balzac'ın *César Birroteau*'da Madeline'in çevresinde tasvir ettiği türden bir akıştı bu.) 1830'ların sonlarında Belediye Meclisi'nde başkanlık yapan hırslı bir işadamı olan Lanquetin, Paris'in yeniden canlanması için hem mali açıdan hırslı hem de çeşitli başka sonuçları olacak bir plan ısmarladı. Pinon'un kısmen yanlış olarak "1840'ların ütopyacıları" olarak adlandırdığı kimseler kent sokaklarını yeniden düzenlemek adına somut bir dizi plan için baskı yaptılar, bunların bazıları gerçekleştirildi (bkz. resim 28).⁴⁴ Bu etkinliklerle Haussmann'ın yaptıkları arasındaki iki fark vardı. İlki bu uygulamaların (fikirlerin tersine) metropol ölçeğinde büyük çaplı bir vizyonu içermemesiydi. Tasfiye işlemleri parça parça ve temkinli bir biçimde yapıldı. İkinci fark, Rambuteau'nun kent bütçesini aşma konusundaki isteksiz-

liğiydi. Mali açıdan tutucu olmak bir kuraldı ve Rambuteau da bundan gurur duyuyordu.

Ancak fikir konusunda bir sıkıntı yoktu. Dönemin büyük düşünürlerinin neredeyse hepsinin kent meselesi üzerine söyleyecekleri vardı. Fourier'in Paris'le ilk karşılaşması 1790'lardaydı. "Geniş bulvarları, sık sıra evleri ve Palais Royal'ı onda daha sonra ideal kentinin projesi olacak yeni bir tip 'merkeziyetçi mimarının' 'kurallarını' oluşturmaya esinlendirecekti." 1796 gibi erken bir tarihte "modern kentlerimizin çirkinliği ve tek-düzeliği" onu öyle etkilemişti ki "yeni tip bir kent" tasarlamıştı. Bu kent "yangının yayılmasını engelleyecek, küçük büyük her kentte insan ırkına karşı hakiki bir savaş yürüten kirliliği defedecek" şekilde tasarlanacaktı.⁴⁵ 1808'e gelindiğinde "kentteki sefaleti ve acımasız ekonomik rekabeti daha derin bir toplumsal hastalığın belirtileri" olarak gördü. Ancak yıllar boyunca ayrıntılandığı kent yaşamı için alternatif tasarıları, o dönemin Paris'indeki geliştirilmiş ulaşımdan doğan sanayi faaliyetleri ve geniş ticari ilişkiler açısından çok, içselleşmiş üretim ve tüketime sahip tarıma dayalı bahçeci bir topluluğa daha uygundu. Benjamin "Fourier, pasajlarda Falanster'in mimarlık alanındaki örneğini görmüştür," der. Ancak Marrey'nin belirttiği gibi bundan kuşku duymak için bazı nedenler vardır.⁴⁶ 1830'larda pasajlar çoğunlukla zemin katta ticaret mekânları olarak inşa edilmişti. Fourier'in birbirine benzer mekânları oturmaya elverişli ve ikinci kattaydı, büyük olasılıkla Louvre ve Versailles'daki galeriler örnek alınmıştı. Fourier 1830'lara kadar pasajlardan açıkça söz etmemiştir. Ancak falanster, tam olarak Fourier'in düşündüğü şekilde olmasa da kent tasarımı tarihçesinde etkili bir unsur olacaktı. İkinci İmparatorluğun ilk yıllarında denenen *cités ouvrières* gibi, sanayicilerin kolektif ve kooperatif yaşam düzenlemeleriyle yaptığı gibi (dönüştürülüp özellikle de cinsel ve toplumsal ilişkilerle ilgili olan toplumsal özelliklerinden arındırıldığında) çeşitli deneylerin ilk örneğini oluşturacaktı. Ancak falanster, kentin beden politikasını bütün olarak yeniden yapılandıracak alternatif bir kent planı sağlamıyordu. Fourier'in tasarıları, Paris gibi bir kentin yeniden inşası için somut bir yardım sağlamayacak kadar küçük ölçekli ve uzun zaman önce kaybolmuş bir geçmişe özlem taşıyan yapıdaydı.

Dönemin başka düşünürleri söz konusu olduğunda da aynı güçlük ortaya çıkıyordu. Proudhon daha büyük düşünebileceğini zaman zaman

göstermişse de (pek çok şeyin kredi kurumlarının yeniden yapılanmasına dayandığını söylerken güçlü önsezisine tanık oluruz) düşüncelerinin büyük bölümünü esinleyen Lyon imalathanelerinin ölçeğinde kalmıştır. Leroux (beklenebileceği) ve Cabet (hayalkırıklığı yaratacak şekilde) küçük ölçekli topluluklarla denemelerin ötesine geçememişlerdir. Cabet'nin çabaları Amerika'da teoride olduğu gibi kurulmaya kalkıldığında uygulamada felaketle sonuçlanmıştır. Komünistler daha büyük düşünebileceklerinin işaretlerini gösteriyorlardı. Dézamy'nin kent yasaları yalnızca kolektif mülkiyet hakları ve radikal eşitlikçiliği vurguladığı için değil, aynı zamanda kardeşçe dayanışma ilişkileri içindeki bölgesel olarak örgütlenen komünler sisteminde, yaşam ve işgücünün ortak örgütlenmesini önerdiği için de Fourier'inkilerden ayrılıyordu. Sanayi orduları “kültür, ağaçlandırma, sulama, kanallar, demiryolları, nehirler ve derelere koruyucu setler yapma vb.” işlere girerken sağlık ve hijyen konularına özenli bir dikkat gösterilecek, komünler sağlığa en uygun yerlere kurulacaktır.⁴⁷ İnsan sağlığı ve esenliği için akılcı arazi kullanımını sağlayacak imar kanunlarının yanı sıra komünler, herkese eşit eğitim, geçim ve bakım sağlayacak şekilde yönetilip düzenlenecektir. Gerçekten de burada Cabet ve Fourier'in en iyi niteliklerini Babeuf ve Blanqui'nin ilkeleri ve Saint-Simon'un yönetim idealleriyle birleştiren büyük ölçekli olmasa bile geniş bir ölçekte bütün bir politik beden vardı. Onu ütopyacı ve nostaljik kılan küçük, dolaysız topluluklar idealine sıkı sıkıya bağlılıktı.

Bu nedenle kent hayatının hızla dönüşen gerçekleriyle ütopya planlarının çoğu arasında bir ayrım vardı. Ancak istisnalar yok değildi. Saint-Simon yönetimi ele almaları için sanayicilere ve bilimadamlarına, kenti gerekli ölçekte tekrar hayal edebilecek teknik bilgiye sahip politeknisyenler ve mühendislere başvurmuştu. Tutarlı bir akım olarak Saint-Simoncular 1830'larda enerjilerini kaybedip dağıtmış olsalar da (Daly'nin sözlerini de gösterdiği gibi) düşünceleri sermayedarlar, bilimadamları, mühendis ve mimarlardan oluşan teknik bilgiye sahip seçkinler arasında büyük rağbet görüyordu. Diğerlerinin tasarladığı reformlar o kadar küçük ölçekteydi ki, kentteki sosyal ilişkilerin çalışma ve yaşam koşullarının yerel ölçekte radikalleştirilmesinden başka bir şey olamazlardı. Ya bu ya da bunlar “Amerika ya da sömürgeler gibi boş” alanlarda oluş-

turulacak yeni topluluklar olarak tasarlanmıştı. (İşgal sırasında Cezayir tartışmalarda sıkça yer alıyordu; kendini Saint-Simoncu hareketin babası sayan Enfantin 1843'te Cezayir'in, Saint-Simoncu çizgide sömürgeleştirilmesi planları üzerine ayrıntılı bir kitap yazmıştı.)

En büyük istisnalar Fourierciler, Considérant ve Perreymond'du. Gerçekte Fourier'in uyum ve tutkulu çekim fikirlerini büyüterek Saint-Simoncu düşünceyle birleştirmişlerdi. İkisi de o sırada inşa edilmekte olan demiryollarını insani çıkarları yıkıcı ve insanın doğayla ilişkisini bozmada ana etken sayıyorlardı. Ulaşımın geliştirilmesine karşı değillerdi ama akıldışı bir biçimde gerçekleştirilmesine karşı çıkıyorlardı. İktidar ve sermayenin büyük kentlerde seçkin sermayedar sınıf arasında merkezleşmesinin artışı teşvik edeceğini, hayati önem taşıyan tarım yerine endüstri ve kent gelişimini harekete geçirmeye yaradığını; "düz hatlar" eğiliminin, doğayla bedensel olarak daha tatmin edici bir ilişkinin yerine getirildiğini söylüyorlardı. Demiryolu ağının ve yapımının özel sermayeye başvurmaksızın akılcı uyum (yani Fourierci) ilkelere göre devletleştirilmesini öneriyorlardı. Hükümet etkilenmişti ve demiryolu yapımı için ulusal bir bildirge çıkardı ama yapımını Paris'e odakladı ve özel işletmeye izin verecek bir madde ekledi. Bildiri ilginç bir biçimde Benjamin Considérant'm demiryollarına itirazını alıntılar, ancak olumlu önerilerini görmezden gelir.⁴⁸

Hem Considérant hem Perreymond Paris'in sorunlarının toptan düzeltilmesi için kapsamlı tezler sundular. Bunu da anlamsız bir ütopyacılıkla suçlanmaktan kaçınabilecek kadar uygulanabilir ve mantıklı bir biçimde yaptılar. Bu sorun en sistematik biçimde Perreymond tarafından 1842'den başlayarak "Paris Kenti Üzerine Araştırmalar" başlıklı bir dizi makalede ele alındı.⁴⁹ Şehir merkezini kuşatan karmaşa, düzensizlik ve kalabalık, parçalar arasında uyumlu bir ilişki noksanlığı, kuzeye ve batıya akan gelişim ana endişe kaynaklarıydı. Perreymond durumun titiz ve deneysel bulgulara dayanan bir teşhisini koyarak çözüm için Fourier'in bilimsel ilkelerine başvurdu. Kentin geleneksel merkezine dönmesi sonra tutarlı ve uyumlu bir biçimde dışarıya doğru büyüyen parçalarla bağlanması gerektiğini öne sürdü. Bu şehrin içindeki iç ulaşımın kökten yeniden düzenlenmesini gerektiriyordu (demiryolu erişimi için daha iyi bir konumlandırma ve bulvarların yapımı) ancak şehir merkezinin bü-

tünüyle yeniden inşası da aynı derece de önemliydi. Seine'in sol kolunun Austerlitz'den Pont-Neuf noktasına kadar kapatılması ve Ile de la Cité'deki mülklerin toptan tasfiyesine de dayanacak yenilenmiş bir kent merkezinde bu alanının ticari, endüstriyel, idari, dini ve kültürel işlevleri toplamak üzere kullanılmasını önerdi.

Perreymond projenin uygulanabilirliğini kanıtlamak için teknik özellikleri ve maddi hesaplamaları da vermişti. Borç finansmanına hazırды, Rambuteau'nun mali tutuculuğuna eleştirel yaklaşıyordu. Bu proje Haussmann'ın daha sonra tasarlayacakları kadar cüretkâr ve iddialıydı. Demiryollarıyla ilgili planlarla karşılaştırıldığında Paris kent alanının rolü ve yapısı meselesini etkileyici biçimde ülkenin bütünüyle ilişkili olarak ele alıyordu. Her halükarda modernist bir tarza sahipti ama Haussmann'dan en büyük farkı Perreymond'un arazi ve mülk üzerinde sermaye dolaşımına ve özel sektör spekülasyonuna başvurmaktan kaçınmasıydı. Devlet müdahalesinin ayrıcalıklı bir seçkin sermaye sınıfı yerine herkesin yararına olması gerektiğinde ısrar ediyordu. Muhtemelen bu büyük ama uygulanabilir planın hiçbir zaman ciddi biçimde tartışılmış olmamasının nedeni de buydu.

Benzer biçimde, sonuçları çok çeşitli olacak öneriler, 1843'te *Paris Pittoresque* adlı kitabı basılan Meynadier'den geldi. Perreymond gibi Meynadier de tasfiyelerle demiryollarıyla bütünleşecek çok daha akılcı bir yol sisteminin inşasıyla kent merkezinin yeniden canlandırılmasında ısrar ediyordu. Marchand'ın da işaret ettiği gibi yeni bulvarlarla ilgili planları Haussmann'ın planlarının habercisidir (özellikle de düz çizgiyi savunması).⁵⁰ Sağlığa zararlı meskenlerin tasfiyesi ve yerine yenilerini konması da öncelikler arasında sayılıyordu. Meynadier sağlık ve hijyen sorunlarıyla da yakından ilgileniyordu. Paris için Londra'dakine rakip bir park düzeni fikrinde ısrar etti. Doğanın canlandırıcı güçlerine kentin içinden erişilemiyorsa, o halde erişim sağlandığında banliyöler ve kırsal kesim dinlendirici bir alternatif sunabilirdi. Balzac'ın pastoral fantazisi kırsal kesimdeki küçük bir ev biçiminde gerçekleştirilebilirdi. Haussmann pek çok açıdan 1850'lerde Meynadier'in daha önce önerdiklerini uygulamıştır.

Considérant, Perreymond, Meynadier hatta Lanquentin düşüncelerini harekete geçiren Saint-Simoncu ve Fourierci fikirler de olsa ütopyacı ide-

aller yerine uygulanabilir planlar ürettiler. Bu düşünce yapısının özüne karşı olmasına rağmen Haussmann'ın pratikte yaptığını bu tür düşüncelerle birlikte okumak gerekir. Haussmann sıfırdan başlamıyordu, aksine bu öncü düşünce biçimlerine çok şey borçluydu. (Daly'nin *Revue*'sini okuduğu kesindir.) Hausmann için sorun bu fikirlerin pek çok bakımdan nefret ettiği Bonapartizmin siyasi varsayımları ve ütopyacı hayallerinden çıkmış olmasıydı. Haussmann'ın köktenci bir kopuşu başlattığı miti de buradan kaynaklanır. Haussmann'ın yaptığı pek çok şeyin 1830 ve 1840'larda embriyo olarak var olduğu gerçeği, giriş bölümünde öne sürüldüğü gibi modernitenin 1848'den sonra yeni ve ayrı bir aşamaya girmiş olduğu ve Haussmann'ın bu yeni modernite biçiminin ifadesine muazzam bir katkıda bulunmuş olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

1848'de Ne Kaybedildi?

1848'de dünya doğru biçimine kavuşmadı. Sosyalist devrim başarısız oldu, ortaya çıkmasında katkıda bulunanların çoğu açığa alındı, sürgün edildi ya da Aralık 1851 gerçekleşen hükümet darbesinden sonra sindirildi. 1848'den sonra başlayan karşıdevrim, umutları ve korkuları alt üst etmişti; 1830'larda ve 40'larda zengin bir biçimde ifade edilen olasılıkların çoğaldığı algısını da dizginledi. Çünkü 1848 Haziranı'nda bulvarlarda gerçekte ezilen şey birbirinden tamamen farklı iki modernlik kavramıydı. Birincisi tamamen burjuvaziye aitti. Özel mülkiyet temelinde kurulmuştu, ifade ve eylem özgürlüğünü pazarın içinde algılıyor ve paranın gücüyle birlikte varolan türden bir tür eşitlik ve özgürlük istiyordu. En büyük sözcüsü Adolphe Thiers'dı; başında meseleyi karıştıran bir kral olmasa meşruti krallıktan sonuna kadar memnun kalacak biriydi. 1831'lerde başbakanlık yapan Thiers 1848'in Şubat ayında monarşiyi kurtarmaya çalışmak için devreye girmeye hazırdı. Aynı Thiers 1848 Nisanı'ndaki seçimlerden sonra Ulusal Meclis'te "Düzen Partisi" olarak ortaya çıkan partinin rehberi oldu ve ulusal politikayı burjuva hakları ve ayrıcalıklarının korunması doğrultusunda yönlendirmeye yoğun gayret gösterdi.

İkinci modernlik kavramı ilkinden çok daha az tutarlıydı, Sosyal Cumhuriyet fikri üzerine kurulmuştu. Sosyal Cumhuriyet nüfusu bir bütün olarak besleyecek, Fransız halkının çoğunun hem kırsal kesimde

hem de gelişmekte olan kentlerde yaşadığı yoksulluk ve kötü yaşam koşullarıyla başa çıkabilecek yetide olacaktı. Özel mülkiyet konusunda çelişkiliydi, özgürlük, eşitlik ve topluluk kavramlarının anlamları üzerinde sık sık anlaşmazlık yaşanıyordu. Ama örgütlenmiş emek ve ortak etkinliklerin daha uygun toplumsal ilişkiler ve geçim standartlarına temel olacağı konusunda derin bir inanç besliyordu. Bu hareketin Louis Blanc, Lamartine, Blanqui, Proudhon, Jeanne Deroin, Cabet, Considérant, Leroux gibi pek çok sözcüsü vardı ve çoğu zaman farklı yönlere işaret ediyorlardı. Ancak modernizmin burjuva yorumuna (ki o da çoğunluğu her türlü moderniteden korkuya kapılan muhafazakar taşra tabanlı geleneksel sağın tehditi altındaydı) ciddi bir tehdit oluşturacak kadar güçlü bir takipçi kitlesine sahipti. Sosyal Cumhuriyet arayışı Haziran barikatlarında ezildi. Modernizmin burjuva yorumu için beslenen umutlar ise 1851 Aralık darbesiyle birlikte beklemeye geçti. İkinci İmparatorluğun arayışının, otoriterliği özel mülkiyete huzursuz bir saygıyla birleştiren ve piyasayı popülist tabanını besleyecek düzenli girişimlerle kesintiye uğratan üçüncü bir tür modernlik olduğu ortaya çıktı.

1848 felaketinden türlü sonuçlar çıkarıldı. Sosyal bir cumhuriyet eziyorsa kent ve politik bir beden olarak sosyal cumhuriyet arasındaki güçlü ilişki nasıl devam ettirilecekti? Hatta bir kere bilinçli bir varlık ve politik bir beden olarak konumu inkar edildiğinde kent nasıl temsil edilecekti? Sonuç bir temsil kriziydi. Bu nedenle 1848 devrimi kenti temsil etmenin kökten farklı biçimlerini birbirinden ayırmada can alıcı bir unsurdur.

Bu yalnızca Haussmann'ın Berger ve Rambuteau gibi öncüllerinden farkı için geçerli değildi. Bu, Balzac ve Flaubert'in yapıtlarında kentin nasıl temsil edildiğine kadar inen bir farklılıktı.⁵¹

Balzac izlenimci bir üslupla ve geniş fırça darbeleriyle yazarak sürekli akış halindeki kent hayatının görsel bir psiko-coğrafyasını ortaya koyuyordu. Balzac'ın dünyasında 'flaneur'ün (aylağın) mutlak bilgiye ulaşma olasılığı vardı, kente ve onun sırlarına vakıf olmaya heveslenebilirdi. Flaubert analitik bir neşterle yazar, cümle cümle her şeyi parçalarına ayırıp tahlil eder, kentin statik bir sanat eseri olarak sunulduğu olgucu bir estetik ortaya koyar. Ancak estetik bir nesneye indirgenen kent, Balzac'ın son derece ustaca aktardığı toplumsal, siyasal ve de kişisel anlamlarını kaybeder. Flaubert'in dünyasında flaneur keşiften çok kuralsızlığı ve ya-

bancılaşmayı simgeler: *Duygusal Eğitim*'de Frédéric hiçbir zaman kesin olarak nerede olduğunu bilmeyen ya da yaptığı şeyin önemini kavrayamayan bir flaneur'dür. "Frédéric kenti hiçbir zaman algılayamaz. Gerçek ve hayaller arasındaki çizgi her zaman bulanık kalır".⁵²

Balzac'ın çevreyi, odalardaki eşyaları, o odalarda yaşayan insanların kişilikleri hakkındaki en ufak ayrıntıları bir araya getirdiğini anımsayalım. (*Altın Gözlü Kız*'da Paquita'nın yatak odasının renkli tasviri ya da *Goriot Baba*'da Madam Vauquer'in karakterinin tasviri.) Flaburet de bunun önemini kavrar. *Duygusal Eğitim*'de Frédéric, Madame Arnoux'yu (çılgınca âşık olacağı kadın) ilk gördüğünde uyanan merakı şöyledir: "Adı neydi bu kadının, nerede otururdu, hayatı, geçmişi nasıldı? Odasındaki eşyayı. ne kadar tanımak isterdi..." Ama Flaubert eşyaların, odaların ve hatta bütün bir mahallenin tasvirini verdiğinde, nesnelerin insan sakinleriyle ilişkisi tamamen tesadüfidir:

"Sonunda renkli camların düzensiz bir şekilde aydınlattığı tuvalet odası gibi bir yere girdi, kapıların üstü tahtadan oyma yoncalarla süslüydü; bir trabzanın arkasında üç şiltenin meydana getirdiği bir divanın üstünde platin bir nargilenin marpucu atılmıştı; şömenin üstünde ayna yerine piramit biçimde bir etajer vardı ve bunun raflarında bir "ender şeyler" koleksiyonu: eski gümüş saatler, Bohemya vazoları, mücevher kopçalar, yeşim düğmeler, mineler, porselen üstüne işlenmiş resimler ve kırmızı kaftanlı, Bizanslı küçük bir Mer-yem tasviri; bütün bunlar yaldızlı bir alacakaranlık içinde, halının mavimsi rengine, taburelerin sedef ışıltısına, kahverengi deri kaplama duvarların ala rengine karışmaktaydı. Köşelerde küçük ayaklıklar üstüne yerleştirilmiş bronz vazolarda havayı ağırlaştıran çiçek demetleri vardı.

Rosanette görüldü; pembe saten bir ceket, beyaz kaşmirden bir pantolon giymiş, gümüş kuruşlardan bir kolye takmıştı; bir yasemin dalıyla çevrelenmiş bir takke vardı başında."⁵³

Frédéric'in (okuyucu gibi) bu uyumsuzluk karşısında "şaşırdığını anlatan bir hareket" yapması şaşırtıcı değildir. Bu tasvirle Balzac'ın *Altın Gözlü Kız*'da Paquita'nın odasına ait tasviri arasındaki fark çarpıcıdır. Ferguson şu sonuca varır:

Nihai olarak Paris Mme Arnaux gibi fethedilemez olmaktan çok uçucudur. Flaburet ikisini birleştirmeye özen gösterir çünkü Frederic ikisini de aşağı yukarı aynı ışıktaki görür. Paris'in her şeyi "kadınla ilişkilidir", Frederic'in "onu aşığı yapma yönündeki çabalarının boşa çıkacağı"na olan inancı Paris algısı için de geçerlidir. Birini ya da diğerini, kadını ya da kenti fethetme yönündeki gönülsüz girişimleri hayalciliğin yarattığı ataletle yenilir. Flaubert'in burada ve başka yerlerde Balzac modelini alıp tersine çevirmesi raslantı değildir. Her iki yazar da Paris'i kadınla flaneur'u erkek arzusuyla ilişkilendirir. Ancak mecazın uyuşması yalnızca bu dünyalar arasındaki farklılığı vurgulamaya yarar. Balzac'ın sahip olma için kullandığı metafor Flaubert tarafından tam karşıtı anlamında kullanılır. Duygusal Eğitim'de arzu hayal edilir ama hiçbir zaman gerçekleştirilmez.⁵⁴

Balzac ve onun dönemindeki pek çok kişi (örneğin kentin uygun bir biçimde yeniden düzenlemeye çalışan ütopyacı düşünür ve kuramcılar) doğru ya da yanlış, kenti sahiplenip onu kendilerine ait kılabileceklerine inanıyorlardı. Kenti yeniden oluştururken toplumsal düzeni olmasa da kendilerini yeniden oluşturmuş olacaktı. Ancak 1848'den sonra kente hakim olan ve onu kendi özgül çıkarları ve amaçları doğrultusunda biçimlendiren Haussmann ve imarcılar, spekülâtör ve sermayedarlar piyasa güçleri oldu ve toplumun çoğunluğunu bir kayıp ve mahrumiyet duygusu içinde bıraktılar. Flaubert de bu koşulu edilgen bir biçimde kabul edenlerden biriydi.

Bu nedenle "bilinçli bir varlık" ya da "politik beden" olarak bir tanımlı şöyle dursun bütün olarak kentin tek tanımı yoktur. Flaubert kenti ne kadar güzel inşa edilmiş ne kadar güzel döşenmiş olursa olsun içinde ve üzerindeki insan eylemlerine fon görevini görür. Kent cansız bir nesne haline gelir (Haussmann'ın planlamasında büyük ölçüde olduğu gibi). Haussmann'ın çalışmalarını tamamlamasından sonra, 1869'da yayımlanan *Duygusal Eğitim* kenti oluşturan cansız nesnelerin ayrıntılı (ve harikulade) tasvirleriyle doludur. Kent algımızda bağımsız bir sanat yapıtının kimliğini kazanır, bağımsız bir sanat yapıtı olarak takdir edilmeli ya da eleştirilmelidir, ancak "bilinçli bir varlık" ya da "politik beden" olarak karakterini kaybeder.

Bundan 1848'de parçalanan, İkinci İmparatorluk Parisi'nin ticari metalaştırma ve temaşa dünyasında gömülenin politik beden olarak kent

fikri olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Büyük ihtimalle Clark'ın düşüncesi de budur. Ancak politik beden olarak kent düşüncesinin İmparatorluğun ilerleyişi ve Haussmannizasyonun kaybedildiğini önerirken tam olarak haklı değildir. Louis Napolyon "imparatorun iki bedenini" dışının karşıtı olarak "erkeksi ve ataerkil" biçimde sundu. İmparatorluğun politik bedeni tutsak alan bir ideoloji olarak işlev gördü. Ancak bu çerçeve içinde belirli Saint-Simoncu ilkeler ve etkiler sansürlenmiş bir biçimde de olsa rollerini oynayabilirlerdi. Enfantin 1858'de yayımlanan *Science of Men*'inin (İnsanların Bilimi) başına Louis Napolyon'u öven açık bir mektup koymuştu. İkinci İmparatorluk tarihi politik bir beden algısını, Clark'ın -doğru olarak- böyle bir politik biçime düşman gördüğü sermaye birikimi güçlerinin karşısında ve imparatorluk gücü çevresinde yeniden oluşturma girişimi olarak okunabilir. Ekonomik liberalleşme (eski Saint-Simoncu Michel Chevalier'in Britanya'yla imzaladığı serbest ticaret anlaşmasıyla başlayarak) yavaş yavaş imparatorluk gücünün altını oydu. İmparatorluğun yıkılmasına cumhuriyetçilik ya da işçi muhafazetisi kadar sermaye de sebep oldu (çoğu her halükarda özel mülk serbestliği ve girişimci özgürlüğüne bağlıydı). Ancak 1848'de kesin olarak kaybedilen şey Daumier'in ikonografisinde de ifade edildiği gibi besleyici devlet olarak politik beden fikriydi.

Tartışmanın özü de kaybedildi. Fransa'da 1830-1848 arasında yaşanan dönem alternatifler konusundaki fikirler açısından inanılmaz derecede zengindi. Hem sosyalizm hem de komünizm bu dönemde entelektüel ve siyasi açıdan şekillenmeye başlamıştı. Düşünce biçimlerinde genel bir oturmamışlık söz konusuydu ama her çeşit farklı vizyon ve kurgusal olasılık açılmıştı. Bazı akıl almaz ve tuhaf planlar, bilimkurgunun ve ütopyacı eserlerin bütün niteliklerine sahipti ama çoğu güçlü bir uygulanabilir yön taşıyordu. Bunlar bol miktarda siyasi akım ve azımsanamayacak sayıda uygulanabilir plan ürettiler ve bazıları da gerçekleşti. İşçi sınıfının koşulları, yoksulların içinde yaşadığı sefalet, kentlerin sağlıksız ve karmakarışık düzeni, katı bir sınıf sistemine bağlı toplum tarafından halk yığınlarına (köylüler dahil) yüklenen yoksulluk konusunda bir şeyler yapılması gerektiği açıktı. Her aşırı katı yapıda olduğu gibi, içeride biriken basıncın en sonunda bir çatlaktan dışarı çıkması kaçınılmazdı. Nihayet 1848 Devrimi'nde de bu gerçekleşti. Yaratıcı düşü-

nürlerin sürgün edildiği, yaratıcı alternatif düşüncenin bastırıldığı aynı derecede katı bir İmparatorluk yapısı içine tekrar nasıl sokulduğu başka bir hikâyedir. İmparatorluk bir süre serpilip gelişti ama sırası geldiğinde sermayenin gücü karşısında zayıfladı.

Nihayet 1870-71’de savaş ve devrimin şiddeti altında İmparatorluk da parçalandı. Ama o zamana kadar Paris’te çok şey değişmiş, belirgin biçimde kapitalist bir modernite, başkente son derece özgül biçimlerde egemen olup onu biçimlendirmişti. 1848’den önce aşırı önemsenen temsilin çözülmemiş soruları, şaşırtıcı bir materyalist dönüşüm programına boyun eğmişti. Ancak Marx’ın dediği gibi en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın binayı inşa etmeden önce hayalinde kurmasıysa, 1830’dan 1848’e kadar girilen hayal gücü egzersizleri, hayal edilenlerin bir kısmını pratik zemine yerleştirenler esin kaynaklarının büyük bir kısmını inkar etse de, ardından gelen pek çok şeyin yolunu açtı.

2

GERÇEKLEŞMELER:
PARİS 1848-1870

RESİM 26 Gustave Dore bütün alegori gücünü Paris'in kökten dönüşümünü yansıtmak için kullanır. Yukarıda Haussmann bir Paris haritası üzerine eğilmiş, aşağıda ise arabacılar işçilerin tezahüratı eşliğinde ortaçağ yapılarını götürüyorlar.

BÖLÜM III

Prolog

Paris bir okyanustur gerçekten de. İskandil edin, dibini bulamayacaksınız. Onu gözlemleyin, kaydedin! Gözleminiz ve kaydettikleriniz ne kadar titiz olursa olsun bu denizin kaşifleri ne kadar çok ve inatçı olursa olsun, her zaman bakir yerler, keşfedilmemiş mağaralar, çiçekler, inciler ve canavarlar... Edebiyat dalgıcının kaçırdığı olağanüstü bir şeyler her zaman olacaktır.

-Balzac

Eğer her şey yüzeyde görüldüğü gibi olsaydı bilime gerek kalmazdı.

-Marx

1850'lerde Paris toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlarla ve olasılıklarla kaynayan bir şehirdi. Bazıları onu siyasi sancılarla yıkılmış, sınıf mücadeleleriyle parçalanmış, kendi yozluğu ve çürümüşlüğü, suç ve koleranın ağırlığı altında çöken hasta bir kent olarak görüyordu. Bazıları içinse kişisel hırslar ya da toplumda ilerleme için fırsatlarla dolu bir kentti. Kentin olanaklarının gizemini çözecek doğru anahtar bulunursa Batı uygarlığının tümü dönüşebilirdi. Ne de olsa 1831'de 786.000 kişi olan kent nüfusu 1846'da 1.000.000'u geçmişti (tablo 1). Endüstrisi dikkate değer derecede büyümüş, hatta ulaşım, finans, ticaret, kültür ve elbette devlet yönetimi olarak geleneksel merkezi rolünü pekiştirmişti. Böyle dinamik bir geçmişe sahipken geleceğinin de dinamik olması kaçınılmazdı.

Ancak 1850 yılında kent her biri diğerini güçlendiren çifte bir kısıtlama içine sıkışıp kalmış görünüyordu. En başta o zamana kadar görülmedik derecede derin ve yaygın bir sermaye krizinin sonuçlarını yaşıyordu. Kent daha önce doğal afet ya da savaşın yol açtığı pek çok

ekonomik kriz yaşamıştı. Ama durum bu kez farklıydı. Durum basitçe tanrıya ya da doğaya bağlanamazdı. Elbette 1846-47 arasında yetersiz hasat kırsal kesime sefalet getirmiş, iş ya da yardım arayan insanlar sel gibi kente akmıştı. Ama bunun 1848'de en kör burjuva savunucularının bile gördüğü gibi mali durumun, pervasız spekülasyon (özellikle demiryollarıyla ilgili olarak) ve aşırı üretimin 1847'de Britanya'dan çıkıp kısa sürede o dönemin kapitalist dünyasının bütününe yutan insan trajedisiyle bir bağlantısı vardı. Avrupa'nın çoğu krizi aynı anda yaşadı, bu nedenle de krizin yorumunu devletin şu ya da bu türden başarısızlığı gibi bir açıklamayla sınırlamak zordu. Bu, kapitalist aşırı birikimin yarattığı gerçek bir krizdi. Büyük çapta sermaye ve işgücü fazlalığı, görünürde onları tekrar karlı şekilde bir araya getirmenin hiçbir yolu olmadan, yan yana birlikte yatıyorlardı. 1848'de ya sermaye reformu ya da sermayenin devrimci bir biçimde iktidardan düşürülmesi şıkları herkes için açıkça ortadaydı.

RESİM 27

Daumier'in *Nouveau Paris*'i (1862)
Haussmannizasyonun
getirdiği
değişikliklerin pek çok
yönünü yansıtır.
"Acelesi olan insanlar
için ulaşım yollarını
genişletmiş olmaları
ne mutlu," diye yazar.
Burjuva saatine bakar,
karısı ve çocukları
duraksar, trafik
yoğundur.

TABLO 1 Paris'in nüfusu, 1831-1876

Yıl	Eski Paris	1860'ta merkeze katılan komünler	1860 sonrası Paris	%Değişim
1831	785.866	75.574	861.436	
1836	899.313	103.320	1.002,633	16,39
1841	936.261	124,564	1.059,825	5,70
1846	1.053,897	173.083	1.226,980	15,77
1851	1.053,261	223.802	1.277,064	4,08
1856	1.174,346	364.257	1.538,613	20,48
1861			1.696,141	10,24
1866			1.825,274	7,61
1872			1.851,792	7,61
1876			1.988,800	7,45

Kaynak: Chevalier (1950).

Paris'in önden giderek devrimci yolu seçmiş olması tam anlamıyla bir rastlantı sayılmazdı. Paris sakinlerinin en küçük bir ekonomik zorluğu siyasi yorum getirmelerine sebep olan, onları sokaklara dökən, barikatlar kurduran ve haklarını insan hakları olarak ilan etmelerini sağlayan şey ünlü devrimci geleneklerinden fazlasıydı.¹ Kentin elini kolunu bağlayan bir diğer kısıtlama da imalat, finans, ticaret, devlet ve işgücü ilişkilerine hakim olan on sekizinci yüzyıla ait sosyal uygulamalar yapısı ve altyapıydı. Üstelik bu uygulamalar ve etkinlikler hâlâ genel olarak ortaçağdan kalma bir fiziksel altyapı çerçevesiyle sınırlıydı. Kent yenilenmesi üzerine yapılan konuşmalar, Temmuz Monarşisi'ne arada sırada indirilen darbelerle rağmen Paris bunalmış durumdaydı. Chevalier şöyle yazar:

Bu yıllarda Paris çevresine bakındı ve kendisini tanıyamadı. Daha büyük bir başka kent sokaklar, konaklar, evler ve geçitlerden oluşan aynı kalmış bir çerçeveye taşmış, insanları, iş kollarını birbiri üzerine yığmış, her köşe bucağı doldurmuş, asillerin ve orta tabakanın eski meskenlerini atölyelere ve pansiyonlara dönüştürmüştü. At arabalarının sessizce çürüdüğü bahçeler ve avlulara fabrika dikip mal istifliyor, aniden daralan sokaklara ve artık kalabalıklaşmış gotik

mezarlıklara taşıyor, unutulmuş lağımlara aşırı yüklenip, yakınındaki kırsal bölgeye çöp ve pis koku yayıyordu.²

Buna eşlik eden sefalet, kötü yaşam koşulları, hastalık, suç ve faşizlik yeterince sıradandı; en azından endüstriyel kapitalizm koşullarında her yerde rastlanabilecek unsurlardı. Ancak eski kent altyapısı yeni imalat kentlerindeki -yalnızca Fransa'nın ticaretteki baş rakibi Britanya'da değil, aynı zamanda Belçika, Almanya, Avusturya ve Fransa'nın bazı belirli bölgelerinde ortaya çıkan- giderek karmaşıklaşan ve uzmanlaşan kapitalist üretim ve tüketim düzeniyle uyuşmuyordu. Çünkü Paris 1830 devriminden sonra uluslararası iş bölümündeki konumunu güçlendirirken, bunu üretim sistemlerinin dönüştürülmesiyle değil de eski yöntemlerin parça parça uyarlanmasıyla gerçekleştirmişti. Üretiminin özel nitelikleri ve iç piyasasının hacmiyle desteklenen emeğin artan bölünmesi ve farklılaşması, imalat dinamizminin temeli olmuştu. Ticareti bile -ekonomik sağlığı açısından imalatından çok daha önemliydi- sıkışık sokaklarda sıkışıp kalmış, yol parası ve barikatlar gibi türlü engellerle kuşatılmış, malların yüklenip

RESİM 28 1850'lerin başlarından kalma iki Marville fotoğrafında görülen eski Paris sokakları. Dar ve hareketi kısıtlayıcı, sağlıksız sokaklar (sokağa akan kanalizasyon) ve yıkıntı halindeki binalar sıralanır. Sağdaki omnibüs ve demiryolu yolculuğu afişleri eski Paris'i kaplayan başka bir mekan ilişkileri dünyası vaat eder.

boşaltılması ve dağıtım biçimi süregelen bir verimsizlikte takılmıştı. 1847-1848 buhranında yaşadığı sancılar Paris'in sermaye birikiminin yeni ve ayrıntılı gerekliliklerini etkili bir biçimde yerine getirememeye derecesini iki misli arttırmıştı. Paris için düzelmeye giden yol türlü çeşit engelle kaplıydı ve kuşku, karmaşa ve korkudan başka bir şey yaratmayan politik ve kültürel evrimle kapatılmıştı.

Toplumun farklı kesimleri buhranı farklı açılardan değerlendiriyorlardı. Örneğin korporatist geleneklerle donanmış el işçilerine göre sorunun özü, kapitalist üretim ve dağıtım kontrolünün artan bir biçimde dayattığı vasıfsızlaştırma, bağımsızlık, saygı ve onurun yitilmesi, görevlerin bölünmesi, iş güvencesinin yokluğu. Şubat Devrimi onlara emek ve çalışma hakkı sorununu siyasi gündeme sokma ve toplumda eşitler olarak onurlu muamele görme haklarını savunmalarına izin verdi. Sosyal Cumhuriyet onlar için siyasi cumhuriyet olarak önemliydi. Bu noktada yeni üretim ve dağıtım sistemi nedeniyle kendilerini tehdit altında hisseden küçük patronlardan esnafa, mevkiisini kaybetmiş radikallere (gazeteciler, sanatçılar ve yazarlar, Blanqui gibi inatçı Jakobenler) ve romantikleştirilmiş bir zanaatkar geleneğinin nispeten güvenli sınırları içinde iş ve çalışmanın soyluluğuna inanan Lamartine, Hugo ve George Sand gibi romantik yazarlara kadar tuhaf çeşitlilikte burjuva müttefiklere sahiptiler. Romantikler barikatlarda gerçek işçilerle karşılaştıklarında çabucak uyandırlarsa da, 1840'ların toplumsal hareketi el işçilerinin 2. bölümde gördüğümüz gibi besleyici bir sosyal cumhuriyetin nasıl işlemesi gerektiği konusunda çok sayıda beklenti üretme bilinciyle kesişti.

Bu tür sosyalist duyguların burjuvayı telaşlandığı açıktı. "Kızılar" korkusu, çözümleyici bir eylem gerektiren siyasi-ekonomik buhranın nasıl temsil edileceği, açıklanacağı ve tepki gösterileceği konusunda hâlihazırda karışık olan kafaları daha da bulandırıyor. Bazıları sorunun kaynağı olarak devlet ve sermayenin eski yapıları ve uygulamalarını görüyordu. Fransız devletini modernleştirmeye, sermaye akışını serbest bırakmaya, ekonomiye daha büyük hareket kazandırmaya çalıştılar. Öte yandan Paris'teki ilerlemeci unsurlar uzun zamandır bozulduğu açık olan fiziksel altyapıları yenilemek ve modernleştirmek için güçlü devlet müdahaleleri arayışı içine girmiş-

lerdi. Ancak çabaları ciddi ekonomik buhran zamanında tümünden felci garanti eden mali tutuculuk ya da ulusal yıkımın ortasında kişisel kur-tuluş umudu sunarmış gibi görünen geleneksel malvarlığı haklarına tutunan (çoğu başka bir ülkede ya da kırsal kesimde ikamet eden) başka burjuva gruplaşmalar tarafından engellendi. Arazi sahiplerinin çoğu 1848’de kentten kaçarak alım güçlerini de beraberlerinde gö-türdüler. Bu da Paris endüstrisini, ticaretini ve emlak piyasasını daha da derin bir buhran batağına soktu.

“O aptal” (bu laf Marx’tan çok “kusursuz burjuva” Adolphe Thi-ers’e aittir) Louis Napolyon Bonaparte’ı Aralık 1848’de (genel se-çimle) cumhurbaşkanlığa, dört yıl sonra da imparator olarak iktidara taşıyan karmaşık olaylar dizisiyle oyalanmamıza gerek yok, başta Marx’ın *Fransa’da Sınıf Savaşmaları* ve *18 Brumaire*’i olmak üzere bu konuyu işleyen pek çok parlak kaynak bulunmaktadır.³ Emek so-runu ve krize verilen sosyalist tepkinin, Paris işçilerinin Ulusal Atöl-yelerin kapanışını (İkinci Cumhuriyet’in çalışma hakkı talebine verdiği karşılık) protesto etmek üzere sokaklara döküldüğü 1848 Temmuz Günlerinin amansızca bastırılmasından sonra siyasi gün-demden silinip atıldığını söylemek yeterlidir. Ancak sonraki seçimler demokratik-sosyalist duyguların hala capcanlı olduğunu gösterdi. Daha da kötüsü, beklenebileceği gibi yalnızca Paris ve Lyon’da değil, bazı kırsal bölgelerde de ortaya çıkmış, Fransa’ya hem devrimci hem de gerici kökenlerinin çok büyük ölçüde kırsal bölgelerde yattığını hatırlatmıştı. Bu tehdit karşısında burjuvazi Aralık 1848’de o zamana dek sürgünde bulunan Louis Napolyon’un cumhurbaşkanı seçilme-sini geniş bir memnuniyetle karşıladı. Sonrasında Aralık 1851’deki darbeye ve Aralık 1852’de İmparatorluğun ilan edilmesine kolayca boyun eğdiler.

Toplumsal düzene yönelik diğer tehdit genel ekonomik krize bağlı olarak varlıkların devalüasyonu ve yıkımından geliyordu. Öldürücü mücadeleler içinde sıkışıp kalmış burjuva gruplarının hiçbiri kendi iradesini kabul ettirecek otorite ya da meşruluğa sahip değildi. Louis Napolyon, grupların kontrol edilebileceğini düşündükleri bir uzlaşma

noktası gibi görünüyordu; halk iradesi, hizipçilik ve Napolyon efsanesine geleneksel sadakatiyle (özellikle orduda) birbirine düşürebileceği ve böylece son derece kişisel bir iktidarı sağlamlaştırabileceği bir koma getirildi. Bu da reform ve modernleşme, işçi hareketi ve iddiaları, ekonominin canlandırılması gibi karmaşık sorunların, Fransa'nın 1848-1851 yılları arasında onu zayıf düşüren derin ekonomik, siyasi ve kültürel sıkıntıdan çıkması gibi sorunların tümüyle birden yüzleşmek zorunda bıraktı.

İkinci İmparatorluğun on sekiz yılı siyasi yelpazenin iki ayrı ucunda yer alan Thiers ve

Marx'ın öngördüğü gibi "budalaca" ve "gülünç" olmanın çok uzatındaydı. Çok ciddi bir ulusal sosyalizm biçimi -popülist tabanlı, polis kuvvetine dayanan otoriter bir devlet- deneyiydi. Benzeri pek çok deney gibi o da ihtilaf ve savaşın ortasında çöktü, ancak hayatta kaldığı süreye işçi sınıfına yüklenen disiplin ve sermaye dolaşımını önceki kısıtlamalardan kurtarılması damgasını vurdu. Ancak (şimdiki gibi) o zaman da hangi yeni toplumsal uygulamaların, kurumsal çerçevelerin ve yapıların ya da toplumsal yatırımların işleyeceği belirgin değildi. O halde İkinci İmparatorluk farklı ekonomik ve siyasi çıkarların, şu ya da bu avantajı ya da çözümünü aradığı, sonuçta kendi uygulamalarının istenmeyen sonuçlarına sıkışıp kaldıkları, yeni yeni tizlenen ve talepkar bir kapitalizme uyum çabası dönemi.

İmparator ve danışmanları bu bağlamda Paris'i -Paris hayatını, kültür ve ekonomisini- uzak geçmişte onu sınırlayan kısıtlamalardan kurtarmaya çalıştı. Bazı acil ihtiyaçlar daha belirgin bi-

RESİM 29 Rizzo, Mayer ve Saint Victor'a ait Louis Napolyon Bonaparte'in foto portresi.

çimde ortada olsa da, Les Halles'deki ana pazara olan erişimin geliştirilmesi, kent merkezi çevresindeki gecekondu mahallelerinin tasfiyesi, tren istasyonları arasındaki ve hükümet binalarına giden trafiğin dolaşımı gibi meşakkatli başka pek çok mesele vardı. Amaçlar ve araçlar sorunu, özel çıkarlar ve sermaye dolaşımıyla ilgili olarak devletin rolü; işgücü, endüstriyel ve ticari faaliyetlerde devletin müdahalesi, mesken ve sosyal yardım tedariki vb. Her şeyden önce hala güçlü olan üst düzey burjuvazinin katı direnişini uyandırmadan, sağlam bir biçimde yerine yerleşmiş görünen ancak daima marjinalleşme tehdidi altında olan orta sınıfın güvensizliklerini beslemeden, işçi sınıfını açık bir devrime zorlamadan Paris ekonomisini düze çıkarmak gibi bir politik mesele vardı. Bu bakış açısından İmparatoru eninde sonunda, başlangıçta böylesine coşku ve küçümsemeyle alt etmiş görüldüğü sınıf güçlerinin bir esiri olarak görmeliyiz. Bu kadar ileri gidebilmesi ve çok fazla şey yapabilmesi yalnızca 1848'in ateşinin ardından gelen muazzam bozgunu ve alabora olma halini gösterir, bu bozgun yalnızca ekonomi ve rejimi değil, dünyayı temsil etme ve bu temsillere göre eyleme geçmenin geleneksel yollarını da etkilemişti. Burada da 1848-1851 arasında Paris hayatı tam bir kargaşa içindeydi, bu kargaşa resim sanatını (bu dönemde Courbet onun ne olduğunu anlayamayan bir sanat dünyasına bomba gibi düşmüştü), edebiyat, bilim ve idarenin yanı sıra sanayi, ticaret ve işçi sınıfı ilişkilerini de etkilemişti. Yalnızca bütün bu kargaşa yatıştıktan sonra İmparatorluğun otoritarizmine karşı gerçek bir direniş başlayabilirdi.

1870'lerde Paris, 1850'lerdeki koşullarından çok farklıydı. Bu değişimler geniş kapsamlı ve köklüydü ancak Paris tarihindeki başka bir olayı, 1871 Paris Komünü'nün doğmasını sağlayan ayaklanmayı engellemeye yeterli olmadı. Ancak 1848 ve 1871 devrimleri arasında süreklilik olmasına rağmen ikisini ayıran pek çok şey vardı. İmparatorluğun on sekiz yılı, Haussmann'ın eserlerinin kentin fiziksel dokusunu kesip yeniden inşa etmesi gibi, Parislilerin bilincinde de derin izler bırakmıştı.

Haziran 1853'te imparatorluğun ilan edilmesinden yedi ay sonra, kentin kaderinin Hausmann'ın ellerine teslim edilmesi hiç kuşkusuz anlamlıydı.⁴ Haussmann önceki bölümlerde gördüğümüz gibi kendi

önemine ait belli bir mitik açıklama kurdu, geçmişle toptan bir kopuş algısını ve kendisinin masumca İmparator'un iradesini gerçekleştirdiği düşüncesini teşvik etti. Haussmann *Mémoires*'ında açığa vurduğundan çok daha Makyavelist bir kişiliğe sahipti. Hırslıydı, güç onu cezbediyordu, kendine ait tutkulu bağlılıkları vardı (kamu hizmeti konusunda kendine özgü bir bakış açısına sahipti), amaçlarını gerçekleştirmek için her yola başvurmaya hazırdı. Doğrudan Louis Napolyon'un otoritesinden olağanüstü düzeyde bir kişisel güç alıyordu ve bunu son haddine kadar kullanmaya hazırdı. İnanılmaz derecede enerjik ve düzenli ve ayrıntı düşkünüydü, İmparator'un otoritesini bile yıkmaya ve fikirlerine karşı gelmeye hazırdı. Günümüzde "yaratıcı muhasebe" olarak adlandırdığımız biçimde mali durumu ustalıkla idare etmeye, yasaların çevresinden dolaşmaya, başkalarının fikirlerini ezip geçmeye ve demokrasiden ödün vermeye hazırdı. Bu özelliklerini çoktan sergilemişti. Yerini aldığı mali açıdan muhafazakar, demokratik yönden kısıtlanmış Berger'le karşılaştırıldığında onu Louis Napolyon için bu kadar çekici kılan da bu özellikleriydi. Haussmann en azından 1860'ların başlarına kadar doğru biçimde İmparator'un kendisini her zaman destekleyeceğini düşündü. İlk yaptığı iş temkinli Berger'i kısıtlayan Belediye Meclisini açığa almak oldu. Ve Planlama Komisyonunu yok saydı (bunu da İmparator'un işbirliğiyle yaptığını idda ediyordu ama bu noktayı uydurduğu açıktır). Kısacası otorite yanlısı bir Bonapartçı'ydı. Ancak Bonapartçılık zayıflayıp 1860'larda yerini liberalizme bırakmaya başlarken Haussmann'ın konumu da zayıfladı ve liberal demokrat Emile Ollivier Ocak 1870'te başbakan olduğunda adeta kurban edilerek azledildi ve yerinden oldu.

Haussmann'ı ilginç kılan bir yandan Paris gibi bir kent ekonomisinin kendine özgü buhranı bağlamında karşı karşıya olduğu makro-ekonomik sorunun ciddiyetini çok iyi kavrayıp aynı zamanda buna karşılık olarak ayrıntılara verdiği yoğun hatta çoğu zaman dayanılmaz önemdi. Caddelere konulan malzemelerin tasarımını yakından denetledi (gaz lambaları, kulübeler hatta *vespasiennes* denen çiş kaplarını bile). Hizalamanın ayrıntıları zihnini sürekli meşgul ediyordu.

Sully Köprüsü'nü Seine üzerinde Parthenon'u Bastille sütunuyla bir doğru oluşturacak şekilde açıldırılmıştı ve olağanüstü bir mühendislik becerisiyle Zafer Anıtı'nı yeni yapılan Place Chalet'nin tam ortasına gelecek şekilde taşıdı. Daha da tuhafı mimar Bailly'nin, Tribunal de Commerce'inin kubbesini yeni inşa edilmiş Boulevard de Sebastopol'den aşağı inenlerin göz hizasında olacak şekilde yerini değiştirmesi konusundaki ısrarıydı. Daha büyük kent ölçeğinde simetri etkisi yaratmak için lokal bir simetri oluşturulmuştu.

Hausmann azledildiğinde harekete geçirdiği kentsel dönüşüm öyle bir ivme kazanmıştı ki artık durdurulması olanaksızdı. Avenue de l'Opéra'nın tamamlanmasıyla temsil edilen Hausmannizasyon yıllar sonrasına kadar devam etti. Bu süreklilik kısmen Hausmann'ın çevresinde topladığı yetenekli yöneticiler ve teknokratlardan oluşan güçlü ve yetenekli ekibe dayanıyordu. Parkların başındaki Alphand, su ve kanalizasyon şebekesinin mühendisliğini yürütecek Belgrand, Les Halles'ı baştan yapacak Baltard, anıtları yapacak Hittorff gibi mimarlar ve çeşmeleri yaratacak Davioud. Bu isimlerin hepsi de güçlü kişiliklere ve yeteneklere sahipti. Başlangıçtaki (ve bazen de devam eden) sürtüşmelerinden sonra İmparator'un desteğini arkasına alan Hausmann'ın tam yetkiyle hareket etmesi gibi kendilerinin de yeteneklerini serbestçe kullanabileceğini anladılar. Bu kişilerin işbirliğinin meyveleri bugün bile görülebilir. Square de Temple'm ortasında yer alan park Alphand'a aittir. Ona bakan Belediye Başkanlığı Sarayı Hittorff'a, yanındaki Kapalı Çarşı ise Baltard'a aittir. Bu eserlerin değerleri o kadar iyi kanıtlanmış, idareciler ve yöneticilerin ünlere o denli yerleşmiş, genişleyen kent planının mantığı o denli sağlama bağlanmış ve genel kavram o kadar iyi kabul edilmiştir ki, Paris sonraki otuz yıl ve daha uzun bir zaman boyunca Hausmann'ın tanımlandığı çizgi boyunca gelişmiştir.

O zamana gelindiğindeyse, tersine çevrilmesi zor olan yeni bir eylem ve düşünce ölçeği de tanımlanmıştı. Bu en iyi Les Halles'in dönüşümünde görülebilir, çünkü bu basitçe tek tek binalar ya da mimari tarzın ölçeği meselesi değil, tek bir işleve adanmış bütün bir kent

RESİM 30 Petit'e ait Haussmann portresi ve "Düz Çizgi'nin Atilla'sı" olarak temsil edildiği karikatürü pergel ve gönyeyyle Paris'in planına egemen olan Haussmann.

sathının üretimi ve mühendisliği demek olan "yeni ticari kentçilik tasavvuru"ydu. Sonuç tamamen yeni bir kent dokusunun üretimi oldu. Ancak Van Zanten'e göre Haussmann daha sonra yolunu kaybetti: "1860'ların başlarında, 1853'ün ilk projeleri bitmiş ya da epey yol katetmiş olduğu sırada, bir şey oldu, orijinal projenin çeşitlemeleri, ayırtılandırımları ve genişletilmiş hali olan yeni projelere girişilirken ölçek değişti, odak kaybedildi, eşgüdüm aksadı... İlk on yılki işin inanılmaz başarısının mümkün kıldığı bu yeni projeler çığıından çıkarak 1867-69 mali krizine ve Haussmann'ın görevden alınması yol açtı."⁵ Haussmann bir süre egemenliği eline almayı arzulamış hatta kısa bir süre için buna ulaşmış olabilirdi ama korumayı başaramamıştı.

İkinci İmparatorluk döneminde Paris'in muazzam dönüşümün hikeyesini nasıl anlatmalı? Tarihsel-coğrafi değişimin basit ve doğru bir anlatımı yeterli olabilir. Aslında bunu yapan birkaç mükemmel kısa yapıt vardır.⁶ Ancak kent ekonomisinin, yönetimin, toplumun ve kültürün iç işleyişini ve ilişkilerini doğru anlamadan böyle bir hikaye nasıl kurulabilir? Haussmann'ın açıkça gördüğü gibi ayırtıların önemli olduğu kabul edilmeden bütün bir Paris vizyonu

RESİM 31 Güzel giyimli, buyurgan tavırlı bir kadın olarak ortaya çıkmış Paris, onun için aldığı bütün muhteşem hediyelere rağmen Haussmann'ı nankörce küçümser.

nasıl korunabilir? Bütünü bileşenlerine ayırmak birbirine geçmiş karmaşık ilişkileri takip edememe tehlikesini içerir. Oysa ayrıntıları anlamadan, bileşenlerin, parçaların nasıl işlediğini kavramadan bütünü de anlayamayız. Burada orta bir yol benimseyip İkinci İmparatorluk sırasında Paris'in tarihsel-coğrafi dönüşümünü, birbiriyle kesişen ve birbirine bağlanan, biri olmadan diğerini de anlayamayacağımız temalar açısından anlamaya çalışacağım. Sorun karşılıklı ilişkileri sıkıcı yinelemelere girmeden sunabilmektir. Burada, ele alacağım temaları belirli bir zaman ve yerdeki toplumsal dönüşümün itici gücünü oluşturan karşılıklı ilişkiler bütünü'nün bir parçası olarak işleyebilmek ve belirli bir perspektif içinde sunabilmek amacıyla, okura bir sorumluluk yükleyeceğim.

Temalar belirli başlıklar altında toplanıyor. Mekân ilişkileri ve kısmen mekan ilişkilerinin maddeselliği ve toplumsal sonuçları sorununu, çözümlemenin en önüne koymanın önemli olduğunu düşünüyorum. Sırf sık sık sonradan akla gelen bir düşünce konumuna

RESİM 32 Haussmann ayrıntılara olağanüstü önem veriyordu. Solda yeni gaz lambalarını pisuvarla birleştirmesini görüyoruz. Sağdaki fotoğraf cadde ayrıntısına özeni (gaz lambası aydınlatma), düz çizgi ve inşa tarzının aynılığı tutkusunu (bu örnekte Boulevard de Sebastopol'da) yansıtır. Marville'in bu döneme ait yüzlerce cadde fotoğrafı ayrıntılı bilgi veren harika bir kaynaktır.

itildiği için bile böyle yapılabilir. Çözümlemenin bütününde onu ayrıcalık sağlayacak bir konuma getirmeyi kastetmiyorum ama bir tartışmada kaçınılmaz olarak bazı ayrıcalıklar oluşacaksa o zaman, neden bir kez olsun bu ayrıcalığı mekân ilişkilerinin üretimine teslim etmeyelim? Sonraki üç tema -mali sermaye, mülke ilişkin hak ve devlet-, toplumsal ürünün faiz, kira ve vergi olarak dağıtım konusundaki teorisinin birer parçası olarak birbirine bağlanırlar. Dağıtım meselelerini üretim meselelerinin önüne koymak biraz tuhaf görünebilir ama Marx'ın dediği gibi, "üretimi belirleyen ilk dağıtım" kapitalizmin nasıl işlediğini anlamada büyük önem taşır. Bu durumda bu konumlandırma büyük ölçüde yeni mekân ilişkilerinin (hem iç hem de dış) devlet, mali sermaye, arazi sahibinin birleşmesinden ortaya çıkması ve her birinin kent dönüşümü açısından yapılması zorunlu olan şeyleri yapmak için acılı bir uyum sürecinden geçmek zorunda kalması

RESİM 33 Haussmann'ın hizalama tutkusu Bailly'ye yeni Ticaret Mahkemesi planını değiştirmesi için ısrar etmesine yol açtı. Kubbenin yeri binanın yanına doğru, Sebastopol Bulvarı'ndan bakıldığında Conciergerie kulesiyle simetrik bir etki oluşturan şekilde değiştirildi. Bina'nın simetrisi kentin bütün olarak simetrisi uğruna feda edildi. Marville'in fotoğrafı.

gerçeğinden çıkıyor. Elbette devlet dağıtımın bir yüzü olmanın ötesindedir (ancak vergiler olmadan fazla ileri gidemeyecektir), haliyle devlet eyleminin diğer boyutları, meşruiyet ve otorite burada ve uygun görüldükçe ilerleyen bölümlerde de ele alınacak.

Üretim ve emek sürecini inceleyeceğiz. Teknik, örgütlenme ve konumların değişimi, değişen mekân ilişkilerine (yeni bir uluslararası işbölümünün doğuşu ve Paris'in içinin düzenlenmesi) olduğu kadar kredi, kira maliyetleri ve devlet politikasına da bağlıydı. (Bu kent bağlamı içinde dağıtım ve üretimin nasıl birbirine bağlandığını gösterir.) Ancak üreticilerin aynı zamanda ana üretici güç olarak da işgücüne ihtiyacı vardı. Bu da bizi nüfus büyümesi, göç, ücret oranı tespiti, işsizlerden oluşan yedek bir endüstriyel ordunun harekete geçirilmesi, beceri düzeyleri ve işgücü örgütlenmesine yönelik tutumlar gibi çok boyutlu sahip Paris işgücü piyasasını ele almaya götürüyor.

İşgücüne kadınların katılımı da önemli ve tartışmalı bir konuydu. Evlerinde işgücü piyasası ve emek gücünün yeniden üretimi arasında bir köprü konumunda oldukları sürece Paris toplumunun bütünündeki rolleri net bir şekilde ele alınmayı hak ediyor. Bu uzun vadeli yönle-riyle işgücünün yeniden üretimini ele almak için sosyolojik bir bağ-lam oluşturur. Bu süreç büyük ölçüde Paris dışında gerçekleşti çünkü taşra Paris pazarını 1850 ve 1860'larda göçmenlerle besliyordu. Bu da bizi Paris içinde sınıf ilişkilerinin tüketim ve görünüşler aracılı-ğıyla nasıl üretilip toplumsal denetime tabi tutulduğunu düşünmeye götürür. Bu açıdan her ikisinin de radikal bir dönüşümden geçtiği bir toplumda topluluk ve sınıf kavramlarının karşılıklı birbirini destek-leyen gerçekliklerini ele almak daha kolaydır.

Kentler çoğu zaman insan ihtiyaçları, istekleri, arzuları, kapasite-leri ve güçlerine göre inşa edilen yapay yapılar olarak düşünülse de metabolizma ve doğaya "uygun" bir ilişki sorularının açıkça so-rulabileceğini, ekolojik ve "doğal çevre"ye yerleşmiş olduklarını gör-mezden gelmek imkansızdır. Örneğin 1832 ve 1849'daki kolera salgınları kent sağlığı ve hijyen sorununu net bir şekilde vurguladı. Bu meseleler İkinci İmparatorluk dönemi Parisi'nde ciddi biçimde ele alındı. Daha sonra, insanların ne bildiğini, nasıl bildiğini, fikirle-rini toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak nasıl kullandıklarını ortaya koymak üzere bilim ve duygu, söylem ve temsil sorunları ele alındı. Burada ideolojileri ve bilinç durumlarını yeniden kurmaya çabaladım, en azından şu an ele alınabilecek şekilde kurtarılabilecek ve ifade bulmuş olanları. Bu da bizi son bölümde "tarihi coğrafi bir kent jeopolitiği" dediğim konuyu daha iyi anlayabilecek konuma getiriyor. O halde yaşayan bir kentin gerçek tarihi coğrafyası olarak mekânı harekete geçirmek için, mekan ilişkilerinden başlayarak dağıtımdan (kredi, kira, vergiler), üretim ve işgücü piyasasından, yeniden üretim (işgücü, sınıf ve topluluk ilişkileri) ve bilinç oluşumundan geçen bir temalar sarmalı oluşturmayı planlıyorum.

BÖLÜM IV

Mekân İlişkilerinin Örgütlenmesi

Üretim, giderek daha fazla değişim değerine, yani değişime dayandıkça, değişimin fiziksel koşulları – iletişim ve ulaşım – da dolaşım maliyetleri açısından o kadar önem kazanır. Sermaye, bir taraftan her tür mekânsal engeli aşmak ve bütün dünyayı pazarı olarak fethetmek için çabalarken, öbür taraftan bu mekânın zaman tarafından yok edilmesi için uğraşır.”

-Marx

Fransa'nın ulusal alanının bütünleşmesi uzun zamandır gündemde olan bir konuydu. Ancak 1850 yılına gelindiğinde “büyük ölçekli modern kapitalizm yöntemlerinin ve yapılarının yerleşmesi, mekanın fethini ve akılcı örgütlenmesini, yeni ihtiyaçlara daha iyi uyum sağlamasını zorunlu kıldı.”¹ Paris'in iç mekanının ıslahı 2. bölümde gördüğümüz gibi Temmuz Monarşisi boyunca belli aralıklarla tartışma konusu olmuş ve bu yönde kısmen harekete geçilmişti. 1850'ye gelindiğindeyse bu bir zorunluluk haline gelmişti. Louis Napolyon iki açıdan da hareket etmeye hazırdı. Aralık 1850 gibi erken bir tarihte kenti güzelleştirmek ve sakinlerinin yaşam koşullarını düzeltmek için her türlü çabanın gösterilmesi ihtiyacını doğrudan dile getirmişti. “Yeni yollar açacağız, havası ve ışığı olmayan popüler mahalleleri genişleteceğiz, böylece Tanrının ışığının yüreklerimizi aydınlatması gibi güneş de kentin surlarını aydınlatacak.” 9 Ekim 1852'de barışçı bayındırlık işlerine adanmış bir İmparatorluğun ilan edileceğinin sinyallerini verdi. “Muazzam işlenmemiş topraklarımız, açılacak yollarımız, kazılacak limanlarımız, seyredilebilir hale getirilmesi gereken arklarımız, bitirilmesi gereken kanallarımız, tamamlanması gere-

RESİM 34

Daumier'in tasvir ettiği gibi demiryolları kentteki telaş ve karmaşa duygusunu artırırken, aynı zamanda Paris çevresindeki kırsal bölgeyi de kent ağı içine katıyordu. Ama zamanlama her şeydi!

ken demiryolu ağlarımız var.”² Saint-Simoncu doktrinin yankıları açıkça beli oluyordu. 23 Haziran 1853’te Haussmann kenti plana göre yeniden inşa etme talimatıyla, Seine valisi oldu.

İktidar, tam da işi üstlenebileceği ve uzun zamandır beslenen umutları ve hayalleri kanlı canlı gerçeğe dönüştürebileceği hamleyi yapmak için can atan toplumsal ve siyasi bir sistemin oluşmaya başladığı bu ana yoğunlaşmıştı. 1848’de ezici bir şekilde belirgin olan sermaye ve işgücü fazlalığı, mekân ilişkilerinin düzeltilmesine odak-

lanan, mamur çevreye uzun vadeli dev bir yatırım programı aracılığıyla emilecekti. İmparatorluğun ilanından birkaç yıl sonra binden fazla işçi Tuileries şantiyesinde çalışıyordu. Sayısız kişi de demiryolu inşasında çalışmaktaydı, 1848 gibi geç bir tarihe kadar ıssız durumda olan madenler ve demirhaneler artan talebi karşılamak için yarışıyordu. Kapitalizmin belki de ilk büyük buhranı aşılmıştı. Bu da görünüşe göre emek ve sermaye fazlalığının uzun vadede ulaşım ve nakliyenin yeniden yapılandırılmasında kullanılmasıyla olmuştu.

TABLO 2
Mal
(bin km/ton)

Yıl	Yol	Kanal Seyredilebilir Suyolu	Nakliye Kotası	Demiryolu	Toplam
1852	2,6	1,7	1,3	0,6	6,2
1869	2,8	2,1	0,8	6,2	11,8

İç Ulaşım Şekil ve Hacmi
(km'ye düşen bin yolcu)

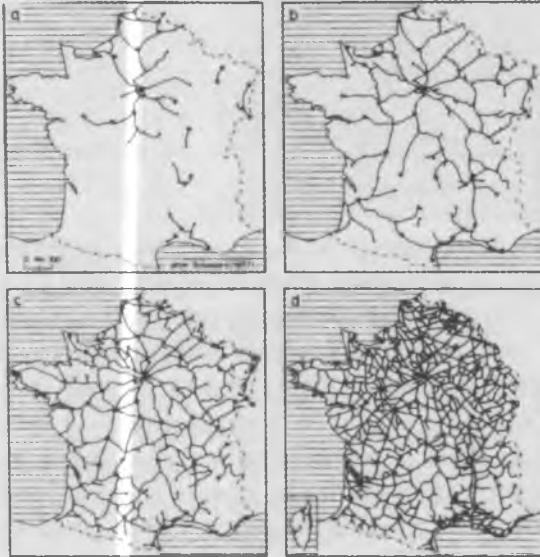
Yol	Demiryolu	Toplam
1,36	0,99	2,35
1,46	4,10	5,56

Kaynak: Plessis (1973), 116.

Yapılanlar dikkate değer, sonuçları daha da çarpıcıydı. Demiryolu ağı 1850 yılında sağda soldaki birkaç hattan (tam olarak 1931 kilometre) ibaret iken, 1850'de 17.400 kilometrelik karmaşık bir ağa dönüşmüştü. Trafik hacmi diğer ulaşım yollarından demiryoluna kayarken, aynı dönemdeki sınai üretimin iki katı hızlı genişledi (bkz. tablo 2.) İmparatorluk yolları etkinliğini yitirirken demiryolu sistemine giden yan yollar giderek daha çok kullanılmaya başlandı ve geliştirildi. Telgraf sistemi 1856'da sıfırdan, on yıl sonra yalnızca devlet işleri için kullanılmayacak bir duruma gelerek 23.000 kilometre

ulaştı. “III. Napolyon’un eşsiz zaferi, telgraf ve ulusal basını elinde tutan herkesin büyük bir ulusu yönetebileceğini göstermek olacaktır” diye yazmıştı Baudelaire.³ Telgraf aynı zamanda piyasalarla mali kararların uyumunu hızlandırdı. Paris, Lyon, Marseille ve Bordeaux’daki ticari malların fiyatları hemen elde edilebilirdi, bundan kısa bir süre sonra aynı bilgi Londra, Berlin, Madrid ve Viyana için de elde edilebilir hale geldi. İmparator sadece limanlar ve deniz ticaretiyle ilgili olan sözlerini tutmamıştı ama bu da yurtdışında Fransız sermayesinin yükselmesiyle fazlasıyla telafi edildi. Harcanabilir sermayenin üçte biri başka ülkelerde alan açmaya gitti.⁴ Fransız sermayesiyle yapılmış demiryolları ve telgraf sistemlerinin kolları İber ve İtalya Yarım Adaları’na, Orta Avrupa’dan Rusya’ya ve Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanıyordu. Fransız sermayesiyle yapılmış Süveyş kanalı 1869’da açıldı. Yeni bir dünya pazarının ve yeni bir uluslararası işbölümünün temeli olacak ulaşım ve nakliye sistemi geniş anlamda 1850-1870 yılları arasında hazırlandı.

Rejim ne olursa olsun, aynı şeylerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışmalı bir konudur. Çünkü bu ne de olsa ileri kapitalist dün-

RESİM 35 Fransa’da değişen demiryolları ağı: (a) 1850, (b) 1860, (c) 1870, (d) 1890.

yanın genelinde ulaşım ve iletişimde dev yatırımların yapıldığı bir dönemdi. 1852'deki ilk atılımdan sonra Fransa'nın icraatları diğer büyük güçlere zorlukla ayak uydurabildi, hatta bazı durumlarda onların gerisinde kaldı. Süveyş Kanalı gibi birkaç örnekte Fransa, mantık çerçevesinde, projenin tamamlanmasında rehber vizyonunun ve maddi yardımının vazgeçilmez bir rol oynadığını iddia edebilirdi. Bir de büyük ölçüde İmparator'un ve bazı yakın danışmanlarının Saint Simoncu yöneliminden kaynaklanan (başta Maliye Bakanı Persigny olmak üzere) mali reformlar ve devlet politikalarının 1852'den hemen sonraki göz kamaştırıcı yükselişte büyük rolü olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır. Böyle bir sermaye fazlası ve işgücü fazlasının emilme sürecinin sınırları olduğu kısa sürede anlaşıldı. Kapitalizm altında "üretken" iş her zaman "kârlı iş" demekti; sorun elbette buydu. 1855 yılında demiryolu ağının daha seçkin ve kârlı bölümleri tamamlandıktan, Haussmann'ın 1856'daki onu izleyen yol ağı bittikten sonra devlet çalışmaları sürdürmek için giderek daha karmaşık yollar bulmak zorunda kaldı. 1860'ların ortalarına gelindiğinde bütün süreç olduğu gibi kapitalist sermayenin gerçeklikleriyle karşı karşıya kaldı. Çünkü bu, kesinlikle, mutlak güce sahip bir İmparator ve önemli danışmanlarının (Haussmann dahil olmak üzere) emriyle girilen bir projeden ibaret değil, sermaye desteği sayesinde ve sermayelerin birliği için örgütlenmiş bir projeydi. Bu yüzden de sermaye birikimi aracılığıyla kâr elde etmenin güçlü ama çelişkili mantığına tabiydi.

Örneğin Paris'i yeni demiryolu ağının merkezine yerleştirme kararı görünüşte siyasi ve stratejik nedenlerle alınmış olsa da Paris'in ülkenin hem ana pazarı hem de ana imalat merkezi olması dolayısıyla ekonomik açıdan da anlamlıydı. Toplanma ekonomileri doğal olarak yeni ulaşım yatırımlarını ve ekonomik etkinlik biçimlerini Paris'e çekiyordu çünkü burası demiryolu bağlantılarının en kârlı olduğu yerdı. Bunun etkisi Paris endüstrisi ve ticaretini bölgesel ve uluslararası rekabete açmak oldu. Karşılığında da ihraç pazarlarına daha kolay erişim kazandılar. Böylece Paris endüstrisi ve ticareti, gözle görülür derecede, değişen uluslararası işbölümüne göre değişti. Paris'te hammaddenin montaj fiyatı düştü (Paris'teki kömür fiyatları düşerken, Pas-de-Calais'deki kömür fiyatı yükseliyordu). Bunun etkisi Paris

sanayisinin dayandığı maddelerin girişinin çoğunun buna bağlı olarak ucuzlamasıydı. Fabrikaya malların girişi ve kent pazarlarına çıkışında artan devamlılık, hacim ve akış hızı sermayenin devir zamanını azalttı ve hem üretimde hem de dağıtımda büyük alım satım işlemlerinin önünü açtı.

Büyük mağazaların 1840’larda yükselişinin öncülük ettiği perakendecilikteki devrim — tüccarlarla üreticiler arasında değişen güç ilişkileri, kısmen yeni mekân ilişkilerinin bir sonucuydu.⁵ Paris gıda pazarı da aynı şekilde sağlığa zararlı yerel erzaklara olan bağımlılığından kurtuldu ve giderek daha çok taşradan ve yabancı kaynaklardan yararlanmaya başladı, bu da “tüketimde gerçek bir devrime” yol açtı.⁶ Bir zamanlar şehirde gelişen sebze, meyve bahçeleri ve hayvancılık 1870’lere gelindiğinde büyük ölçüde ortadan kalkmıştı.⁷ Burjuvazi artık Cezayir’den ve Midi’den gelecek taze sebzeleri bekleyebilir, yoksullar öğünlerini batıdan gelen patates ve doğudan gelen turpla destekleyebilirdi. Taşınan yalnızca mallar da değildi. Dünyanın her yerinden turistler Paris’e geliyor (böylece efektif talebe katkıda bulunuyor), banliyölerden insanlar alışveriş için Paris’e akıyordu.

RESİM 36 Haussmann'ın farklı yapım aşamalarındaki yeni bulvarları.

Paris emek piyasası işgücüne yönelik artan talebi karşılamak için kol-
larını giderek daha uzak bölgelere uzatıyordu.

Dış mekân ilişkilerinin dönüşümü Paris'in iç mekânını rasyonel-
leştirme atılımına yoğun bir baskı getirdi. Haussmann'ın yaptıkları bu
bakımdan modern kent planlamasının en büyük efsanelerinden biri
oldu.⁸ İmparator tarafından desteklenen geniş bir bayındırlık işleri
programında sermaye ve emek fazlalığını emecek araçlarla silahlan-
mış olarak, başkentteki sosyal ve ekonomik hayatın mekansal çerçe-
vesini yeniden düzenlemek için tutarlı bir plan oluşturdu. Yatırımlar
yalnızca yeni bir yol ağını değil, kanalizasyonları, parkları, anıtları ve
sembolik yerleri, okulları, kiliseleri idari binaları, konutları, otelleri,
işyerleri vs. kapsıyordu.

Haussmann'ın uyguladığı kentsel mekân kavramı hiç kuşkusuz
yeniydi. “Bağlantısı ya da birleşimi olmadığı düşünülen umumi yol-
ların kısmi planlarının toplamı” yerine Haussmann “farklı bölgesel
koşulların birbirine uyumunun sağlanabileceği kadar ayrıntılı genel
bir plan” arıyordu.⁹ Kentsel mekân kentin farklı semtlerinin ve farklı
işlevlerinin işleyen bir bütün oluşturacak şekilde birbirleriyle ilişki-
lendirildiği bir bütünlük olarak görüldü ve bu şekilde ele alındı. Kent-
sel mekânın bütünlüğü konusundaki bu sonsuz endişe, Haussmann'ın,
dizginsiz büyüdükleri için metropoliten bölgesi içindeki akılcı bir me-
kânsal düzenin gelişimini tehdit eden banliyöleri anakente katmak
amacıyla şiddetli bir mücadele vermesine yol açtı. Bu konuda İmpa-
rator'un tam desteğini aldığı söylenemez ama en sonunda, 1860 yı-
lında bunu başardığında, bu yeni ve daha büyük mekânda bölgesel
yönetimin karmaşık bir hiyerarşik biçimini yarattı. Doğal olarak ken-
disi en üstteydi. Bu sayede karmaşık Paris bütünü, örgütlü bir mer-
kezsizleşmeyle, yetki ve sorumluluk yirmi *arrondissement*'e dev-
redilerek daha iyi denetlenebilirdi. Halka böyle bir yönetsel varlığı
simgelemek üzere her bir *arrondissement* de bir *mairie* (belediye bi-
nası) inşa etti. Ve sonunda o kadar başarılı olmasa da, kentte akılcı ve
düzenli mekân ilişkilerinin gelişimi için başından sonuna savaşıyor
kamu çıkarlarına odaklanan yasalar ve retorik aracılığıyla, bireysel,
yerel ve özel çıkarların dar görüşlülüğüne karşı koydu.

Hausmann'ın mekânsal koordinasyona olan katı tutkusu, 1853 yılında kentin ilk doğru topografik ve kadastro haritasını ortaya koyan nirengilemeyle simgelenir. Düz çizgi mantığını dayatan, simetride direten, bütünü mantığını görerek hem ölçek hem üslubun hem de mekânsal tasarımın ayrıntılarını ayarlayanın İmparator değil de Hausmann olduğuna hiç kuşku yoktur. Ancak Hausmann'ın modern kent planlamacılığının kurucularından biri olarak yerini sağlamlaştıran şey; ölçeğin büyüklüğü ve planın ve fikrin kapsamlılığıydı. Daniel Burnham yıllar sonra, “planlarınız küçük olmasın” diyecekti, bu, hiç kuşkusuz Hausmann'ın tarzıydı.

İster Roma İmparatorluğu'na rakip olacak bir başkent yaratarak yeni bir imparatorluğu kutlamak, ister “tehlikeli sınıflar”, sağlıksız konutlar ve sanayinin kent merkezinden dışlanması; Hausmann ve İmparator'un aklındaki ne olursa olsun, çabalarının en net sonuçlarından biri de kent sınırları içinde mal ve insan dolaşımı kapasitesini artırmak oldu. Yeni kurulan demiryolu istasyonları arasında, merkezle çevre arasında, Sol Yaka'yla Sağ Yaka arasındaki akış, Les Halles gibi önemli pazarlara giriş ve çıkış, eğlence yerlerine gidiş geliş (gündüz Bois de Boulogne, geceleri geniş bulvarlar), endüstri ve ticaret arasındaki akış (yeni mağazalar); hepsi de ulaşım masrafını, zamanını ve -genellikle- sıkıntısını kayda değer miktarda azaltan doksan yıllık geniş bulvarların inşasıyla kolaylaşmıştı. Hausmann Pereire Kardeşlerle birlikte 1855'te bütün omnibus şirketlerinin konsolidasyonunu planladı: *Compagnie des Omnibus de Paris* isimli özel şirketle 1855'te 36 milyon olan taşınan yolcu sayısı 1860'ta 110 milyona yükseldi. Yeni yol sisteminin bir başka avantajı da devrimci karışıklığın bazı geleneksel yuvalarını topluca kuşatması ve gerektiğinde asayiş güçlerinin serbestçe dolaşımına izin verecek olmasıydı. Aynı zamanda sağlıksız semtlerin havalanmasına da katkıda bulunurken, gündüz gün ışığı, gece yeni kurulan gaz lambaları, bulvarlardaki kamusal hayatın kentin özünün odak noktasına dönüştüğü, daha dışa dönük bir kentçilik biçimini vurguluyordu. Bugün bile hayret verici olan olağanüstü bir mühendislik başarısıyla yağmur ve atık suların tahliyesi ve kanalizasyon şebekesi kökten değiştirildi.

Bütün bunlar acımasızca gerçekleştirildi, zaman, para ve teknik beceri gerektirdi. Haussmann inanılmaz bir gayret ve idari beceriye sahipti. Haussmann'ın ulaşım yollarını geliştirme konusunda ne kadar tutkulu ve bitmez tükenmez bir adanmışlığı olduğu kuşku götürmez. Ne de olsa 1832'de ilk tayininde uzak Nerac'a belediye başkanı yardımcısı olarak atandığında, belediye başkanının yetkisini atlayarak yasal olup olmadığı kuşkulu yaratıcı muhasebe yöntemleri kullanan da oydu; beş yılın sonunda bölgeye birkaç kilometrelik asfalt kaplı yerel yollar, yeni köprüler ve merkez ilçeye bağlanan düzgün kaplanmış bir anayol bıraktı.

Yine de Paris'in iç mekânının dramatik dönüşümü bir tek Haussmann'ın işi değildi. Temmuz Monarşisi'nde uzun süre tartışılan trafiğin Seine ana ekseninden çeşitli garlara doğru yeniden düzenlenmesi, (bkz. resim 25) bu çalışmanın sonucu değil onun zorunlu bir koşuluymdu. Haussmann Paris'e ana giriş noktaları olan demiryolu istasyonlarını "geniş yollarla şehrin merkezine doğrudan bağlamanın birinci dereceden zorunluluk" olduğunu hemen kavramıştı.¹⁰ Paris'i kuşatan ve banliyö büyümesine dinamizm katan Petite Ceinture demiryolu da Haussmann'a pek az şey borçluydu. Arazi ve emlak piyasalarındaki işlemlerde, endüstriyel mahalleler ve emek süreçlerinde, pazarlama ve dağıtım sistemlerinde, nüfus dağılımı ve aile oluşumunda her türlü değişimin gerçekleştiğini, Haussmann'ın bunlara öncülük etmekten çok uyum sağladığını göreceğiz. Bu nedenle Paris iç mekânının yeniden biçimlenmesi zaten hareket halindeki süreçlere gösterilen bir tepkiydi. Ancak bu süreçlerin -endüstriyel ve ticari gelişme, konut yatırımları ve yerleşim yerlerin bölünmesi vb.- bir araya gelerek kendi yörüngelerini izlediği ve böylece kent evriminin yeni tarihsel coğrafyasını tanımladığı mekânsal çerçeveyi oluşturan da Haussmann'ın gösterdiği bu tepkiydi.

Haussmann'ın hakkını vermemiz gerekirse, kendi sınırlı rolünü çok iyi kavramıştı. Çünkü otoriter gücüne ve sık sık görkemlilik kurntusuna kapılmasına rağmen, Paris dönüşecekse yalnızca insanları ve malları ortaçağ kısıtlamalarından serbest bırakmanın yeterli olmayacağını biliyordu. Harekete geçirmek zorunda olduğu güç -en sonunda da ona yenecek olan da bu gücü - sermaye dolaşımıydı. Ama

bu da zaten İmparatorluğun doğumunda var olan zorunlu bir koşuldur. İmparatorluk hayatta kalacaksa sermaye ve emek fazlasının emilmesi zorunluydu. Bu fazlaların Paris'in iç mekânını toptan dönüştüren banyındırlık çalışmaları aracılığıyla emilmesi, mamur çevrenin serbest sermaye dolaşımına olanak sağlayacak özel bir mekânsal düzenlemeyle inşasını gerektiriyordu. Elini kolunu bağlayan feodal kısıtlamalardan kurtulan sermaye, kendine özgü benzersiz ilkelere göre Paris'in içini yeniden düzenledi. Haussmann Paris'i, Batı uygarlığına, olmazsa Fransa'ya layık bir başkent haline getirmek istiyordu. En

RESİM 37 Bulvarlar boyunca omnibüs trafiğindeki artış, en azından Daumier'in 1856'dan kalma bu tasvirine göre kent içindeki ulaşımın kalabalığını ve rahatsızlığını azaltmadı.

sonunda yalnızca, sermaye dolaşımının gerçek imparatorluk gücüne dönüştüğü bir kent haline gelmesine yardım etmiş oldu.

Yeni mekân ilişkilerinin Paris ekonomisi, politikası ve kültürü üzerinde önemli etkisi oldu. Parislilerin anlayışı üzerindeki etkisi de oldukça fazlaydı. Sanki bir anda mekân ilişkilerinin süratli bir sıkışmasına, hızlandırılmış hayat verici bir dünyaya dalmış gibiydiler. İkinci İmparatorluk şiddetli bir zaman-mekân sıkışması nöbeti yaşıyordu, bunun çelişkili etkileri (özellikle de

zaman ve mekân bakımından) her yerde gün gibi ortadaydı. Örneğin yeni ulaşım yatırımlarının yönelimi, yönetim, finans, ekonomi ve nüfusun Paris'te merkezileşme eğilimini bir kez daha vurguluyordu. Ülke içinde siyasi gücün coğrafi merkezileşme ve ademi merkeziyetçilik arasındaki doğru dengesi gibi belalı bir meseleyi tekrar ortaya

atıyor, bunu da yurttaşlık ve politik kimliklerin oluşumunda yerel idarenin rolünü etkin bir tartışma konusu haline getirecek şekilde yapıyordu.¹¹ Merkezileşme pek çok kişi tarafından erdem olarak görülüyordu. İmparator gururla şöyle demişti: “Paris merkezileşmenin ta kendisidir.” Haussmann, “O Fransa’nın kalbi ve başıdır,” diye açmıştı.¹² Ama bu Paris’in içinde bile yerel cemaatin varlığını sürdürebilmesini ve anlamını sorgulanır hale getiriyordu; politik çıkarların coğrafi sınırları giderek belirginliğini kaybediyor, bölgeye dayalı politik kimlikler yalnızca yaşanmaktan çok giderek savunulur hale geliyordu.

Ölçek sorunu yalnızca Haussmann için değil, sermayedarlar ve burjuvazi için de bir sorundu. İşçi hareketinin yeni enternasyonallığı, bu arzuya karşı tedirgin oldu ve 1840’larda işçileri harekete geçiren ve daha sonra Paris komününe (yerel özyönetim hakkı üzerinde mutlak ısrarıyla) o özel siyasi rengini verecek yerel özerklik arzusu için mücadele etti. Parasallaşma ve mal değişimiyle dünyanın birleşmesi 1855

RESİM 38 Demiryolu ulaşımı insanların kamu alanlarını deneyimlemeyebilme tarzı için dramatik imalar içeriyordu. Herhangi bir mahremiyet duygusunu korumak özellikle zordu. Daumier pek çok karikatüründe bu konuyu ele alır. Üst sınıftan yolcuları yalıtılmış kompartmanlarla halktan koruma girişimi bir yolcunun kompartmanda ölü bulunmasıyla hemen bırakıldı. Bu karikatürde Daumier (1864) üçüncü mevkî yolculuğunu över, çünkü havasızlıktan boğulma tehlikesine rağmen en azından öldürülemezsiniz.

ve 1867’de Paris’te düzenlenen Evrensel Fuarlarla kutlanmıştı. Her iki durumda da odak teknolojik gelişme değil, modern ulaşım ağlarıyla kolaylaşan ve ticaret borsası aracılığıyla gerçekleşen yeni bir mekânsal bağlantılar dünyası üzerindeydi. 1867Paris Guide’ındaki makalesinde

Hugo -büyük ölçüde o yılki fuar için yazılmıştı- (Saint-Simon'un 1820'lerde ifade ettiği türden) birleşik bir Avrupa'ya yönelik basite indirgenmiş bir övgü ortaya koydu. Qlusal sınırlardan kurtulmuş, ortak bir kültürü ifade eden bu birleşik Avrupa övgüsü coğrafi gerilimlerin tırmandığı ve üç yıl sonra Fransa-Prusya savaşının bu birliği yerle bir edip İmparatorluğun sonunu getireceği bir anda yapılmıştı. Evrensel kapitalist kültürün fantazmagoryası ve Evrensel Fuar'da cisimleşen mekân ilişkileri, mekâna sadakat ve mekânla özdeşleşmenin gücü ve önemine Hugo'nun bile gözünü kapamıştı.

Çoğu durumda olduğu gibi ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelerin etkisi, tıkanmayı rahatlatmaktan çok onu farklı bir ölçek ve hızda yeniden yaratmak oldu. 1855-1860 arasında omnibüslerde taşınan yolcu sayısının üç kat artması bize çok şey şey anlatır. Dautmıer'in yeni ulaşım biçimlerine tepki olarak çizdiği karikatürlerin çoğu demiryollarında, istasyonlarda ve bulvarlar boyunca koşuşturmayı ve hızı; aşırı kalabalığın yoğun baskısını ve özel mahremiyetle kamu varlığı arasındaki değişen dengeyi vurgular (bkz. resim 19, 34, 37 ve 38). Demiryolu vagonlarında sınıfa göre bölünme, omnibusun "üzerinde veya içinde" yolculuk etme bir parça ayrılmaya izin veriyordu ama kalabalık vagonlarda hangi kompartımanda yolculuk edilirse edilsin mahremiyeti korumak mümkün olmuyordu. Demiryolları yalnızca mekân ilişkilerinin maddeselliğini değil toplumsal ilişkileri, yakınlıkları ve anlayışı da kökten değiştirmişti.¹³ Banliyöler ve daha uzaktaki kırsal bölgelerin Paris hayatının girdabına katılması kentleşme sürecinden bir kaçış olmadığı anlamına da geliyordu; orta ve varlıklı sınıfın artık daha kolay erişilebilir olan kırsal kesimde zevk ve sefa arayışı izlenimci resmin en büyük konularından biri haline gelecekti.

Hızlanma aynı zamanda insanların, fikirlerin ve malların hareket ettiği alanları da genişletti. Bu da kent sürecini tamamen farklı bir ölçekte yeniden düşünme ve yeniden inşa etmeyi zorunlu kıldı. Yalnızca Haussmann ve yardımcıları uyum sağlamak zorunda kalmadı (ki bu konuda öncülük ettiklerine şüphe yoktur). Aynı zamanda sermayedarlar, ticari çıkar çevreleri ve sanayiciler de düşünme tarzlarını uyarlama ve daha büyük coğrafi ölçekte çalışmak için örgütlü yollar

bulmak zorunda kaldılar. Haussmann'ın banliyöleri şehir yönetimine katma dürtüsü bu değişen ölçeğin bir sembolüydü. Elbette Perreymond ve Meynadier gibi kentçiler 1840'larda bu düşünüş tarzına öncülük etmiş ve aynı zamanda, en azından Voltaire ve Diderot'ya kadar giden bir kent mekânını rasyonelleştirme geleneğini Paris'in karmaşık ve sürekli tırmanışta olan kent büyümesine uyarlamayı başarmışlardı. Hatırlayacağımız gibi, Balzac da kenti bir bütün olarak görmek üzere yola çıkmıştı. *Goriot Baba*'nın ünlü sonunda Rastignac, Père Lachaise mezarlığının tepelerinden Paris'i ele geçirmeyi düşünür. Ancak Rastignac'ın projesi bireysel yükselişle ilgilidir.

Zola yıllar sonra Balzac'ın sahnesini *La Curée*'de yeniden işler. İkinci İmparatorluk döneminin büyük spekülâtörü Saccard bir gün Angèle ile Butte Montmartre tepelerinde akşam yemeği yer. Paris'e tepeden bakarken "aşağıda gökten yirmi frankların yağdığını" hayal eder. Şen şakrak "birden fazla mahallenin eriyeceğini, harcı karıştırıcıların parmaklarına altın yapışacağını" gözlemler. Angèle "belli belirsiz bir dehşetle ayağının altında uzanan bu deve karşı dimdik duran, yumruklarını sallayıp dudaklarını alayla büzen ufak tefek adama" bakar. Saccard, Paris'in Grand Croisée tarafından çoktan dörde böldüğünü, ikinci ve üçüncü ağların "amelelerin kazmalarıyla" "damarlarının açılıp yüz binlerce amele ve duvarcıyı doyuracağını" anlatır. Saccard'ın "kuru, sinirli eli boşluğu yarıp" dururken, Angèle "bu canlı bıçak karşısında hafifçe titredi. Ucu bucağı olmayan karanlık çatıları acımasızca kesen demir parmak, dev bir avın üzerine acımasızca kapanmaya hazır elinin küçüklüğü huzursuzluk vericiydi... Hiç zahmetsizce dev kentin bağırsaklarını parçaladı, alacakaranlığın lacivertinde çeliğin garip yansımasına bürünür gibi oldu."¹⁴ Böylece Zola, Paris'in yaratıcı yıkımını tepeden ve kenti bir bütün olarak görerek yeniden canlandırır. Ancak bu kez bütünü onu deşip bağırsaklarından yararlanmak amacıyla elinde tutan spekülâtördür.

Mekân ilişkilerini yeniden biçimlendirilmesi ve mekân ölçeğinde gerçekleşen dönüşümler kent sürecinde pasif olmaktan çok etkin anlardı. Ulaşım ve haberleşme aracılığıyla mekânın fiili olarak yeniden örgütlenmesi bütün tarihsel ve coğrafi çözümlemelerin eğilmesi ge-

reken birinci derecede önemli bir gerçektir. İkinci İmparatorluğun hem Paris içinde hem de dışında gerçekleştirdiği mekân ilişkilerindeki devrimin kökenleri daha erken aşamalarda yatıyor olabilir ama değişim hızı, mekânsal ölçek ve coğrafi genişleme açısından 1852'den sonra olanlarla daha öncesi arasında bir farklılık derecesi olduğuna kuşku yoktur. Bu devrimin nasıl gerçekleştiği konusu keşfedilmeyi beklemektedir.

BÖLÜM V

Para, Kredi ve Finans

Kredi sistemi, üretken güçlerin maddi gelişmelerini ve bir dünya pazarı kurulmasını hızlandırmaktadır.

-Marx

2 Aralık 1851 sabahı Emile Pereire, aceleyle James Rothschild'ın evine giderek yatağa bağlı olan bankere hükümet darbesinin yolunda gittiği haberini verir. James'in 1868'deki ölümünden bir yıl önce Pereire Kardeşlerin batışına kadar süren parçalanmaları ve müthiş mücadelelerinin hikayesi yüksek finans çevrelerinin efsanevi mücadelelerinden biridir. Bu mücadele çok sonra Zola'nın *L'Argent* (Para) adı romanına konu oldu.¹ Romanın arkasında ekonomik gelişmede para ve finansın rolüne dair birbirinden çok farklı iki anlayış yatıyordu. Rothschildların *haute banque*'si bir aile işiydi. Özel ve gizliydi, göz önünde olmadan zengin dostlarıyla iş yapıyor, paraya derin bir tutuculukla yaklaşıyorlardı, bu tutuculuk da gerçek para biçimi, gerçek değer ölçüsü olarak altına bağlılıklarında ifade buluyordu. Bu bağlılık Rothschildların çok işine yaramıştı. 1848 yılına ait işçi sınıfı yayınlarından biri James Rothschild'ın "genç cumhuriyetçilerin karşısında güçlü", "eski hanedanlıklardan bağımsız bir güç" olduğundan yakınıyordu. "Bir devlet adamından fazlası, kredinin sembolü"ydü. 1830'ların başlarından itibaren Saint-Simoncu düşünce tarzında yetişen Pereire Kardeşler ise bu sembolün anlamını değiş-tirmeye çalışırlar. Uzun zamandır kredi sistemini ekonomik gelişme ve toplumsal değişimin merkezi görmüşlerdi. Bir tanıtım kargaşasının ortasında uzun süreli projeleri üstlenebilecek, ayrıntılı bir kredi kurumları hi-

RESİM 39 Borsa “başkalarının parasıdır” demişti Dumas. Chagot’nun karikatürü Bourse’u vampir ini olarak tasvir eder.

yerarşisi vasıtasıyla birikimleri demokratikleşme arayışına girdiler. Ana fikirleri “sermaye birleşmesi”, uğraşları ise gelecekteki gelişmelere yönelik büyük, açık spekülasyonlardı. Rothschildlarla Pereireler arasındaki çatışma kapitalizm içinde sermaye üst yapısıyla parasal tabanı arasındaki gerginliğin kişiselleştirilmiş bir biçimiydi.² 1867’de nakit kontrolünü ellerinde tutanlar (Rothschild gibi) Pereirelerin kredi imparatorluğunu yıkmayı başardıysa da bu kısa süre sonra göreceğimiz gibi bir tür Pirus zaferiydi.

1851’deki sorun sermaye ve işgücü fazlasını emmekti. Paris burjuvazisi henüz çıktıkları ekonomik buhranın kökenlerinin farkına varmakla birlikte ne yapılacağı konusunda derin bir görüş ayrılığı içindeydi.³ Hükümet Saint-Simoncu yolu benimsedi. Doğrudan hükümet müdahaleleri, kredi yaratılması ve finans yapılarının reformunun bir karışımıyla ekonomik dirilmenin temeli olarak sermaye ve

işgücü fazlasının yeni fiziksel altyapılara dönüştürülmesini kolaylaştırmaya çalıştı. Bu ılımlı bir enflasyon ve dürtülü genişleme politikası (bir tür ilk Keynescilik), California ve Avustralya'dan güçlü altın akışıyla hızlanan bir siyasetti. *Hautes banques* ve müşterileri derin bir kuşku içindeydi. Rothschild imparatora yazarak yeni girişimleri güçlü bir biçimde eleştirdi. Bankerlerin Orléanist siyasi sempatisine güvenmeyen hükümet ekonomik gelişim ve toplumsal barışa giden yolun evrensel krediden geçtiğini kabul eden Persigny, Pereireler ve Haussmann gibi yöneticilere başvurdu. Bunu yaparken Marx'ın parasal tabanın "Katolikliği" olarak söz ettiği şeyi terk ederek, banka sistemlerini "üretimin papalığına" dönüştürdüler ve Marx'ın "inanç ve kredi Protestanlığı" dediği şeyi benimsediler.⁴ Ancak buradaki dini benzetmenin önemi üstünkörü değildi. Katolik Kilisesi 1840'ların sonuna kadar faizi tefecilikle bir tutmuş ve yasaklama çabasına girmişti. Pek çok dini bütün Katolik için yeni finans sisteminin ahlaksızlığı ciddi bir konuydu. Rothschild ve Pereirelerin Yahudi, Haussmann'ın Protestan olması da durumu onların gözünde hafifletmiyordu. Gavarni'nin karikatürünün de gösterdiği gibi bir-çoğu kapitalizmi faşilelikle bir tutuyordu. Çöküşünden sonra yeniden son derece güçlü bir biçimde su yüzüne çıkan imparatorluğun ahlaki açıdan kınanması sık sık mali işlemlerinin çarpık ve günahkar olması konusuna dönerdi. Görünüşe göre yeni bir mali sistemin yaratılabilmesi için ahlaki olduğu

RESİM 40 Pek çok muhazakar Katolik faiz bedelini fuhuşla bir tutuyordu. Gavarni karikatüründe güzel giyimle bir genç kadın adamı kötü şöhretli bir yatırım evine girmesi için kandırmaya çalışır, ona karşı nazik ve şefkatli olacağını söyleyerek ortaya koyacağı her şeye iyi bir yüzdeyle karşılık vereceğini söyler!

kadar siyasi, teknik ve felsefi engellerin de aşılması gerekiyordu.

İkinci İmparatorluk dönemindeki mali reformun hikayesinin ayrıntıları karmaşıktır.⁵ Ancak Pereirelerin *Crédit Mobilier*'i en tartışmalı odağını oluşturur. Demiryolu inşaatı ve yan sanayisini yeniden faaliyete geçirmek için kurulan *Crédit Mobilier*, şirketlerde hissesi olan ve onların büyük ölçekli girişimler için gerekli sermayeyi bir araya getirmelerine yardım eden bir yatırım bankasıydı. Aynı zamanda halka, kontrol edilen şirketlerin kazançlarının garanti ettiği bir getiri oranıyla borç da satabiliyordu. Böylece o zamana kadar para yatırma fırsatından mahrum kalan küçük birikimcilerle geniş çaptaki sanayi işletmeleri arasında aracı rolü üstlenmiş oluyordu (Pereireler kredinin “demokratikleştirilmesi” konusunu fazlasıyla önemsiyorlardı). Hatta bunu fonları ve birleşmeleri bir araya getirerek bütün ekonomik faaliyeti (devletinki de dahil olmak üzere) kontrol altına alacak evrensel bir holding şirketine dönüştürmeyi umdular. Bugün “tekelci devlet kapitalizmi” olarak bildiğimiz şeyin planlı bir evrimi anlamına gelen bu duruma, hükümet içindekiler de dahil pek çok kişi kuşkuyla yaklaşıyordu. Pereireler en sonunda tutucu bir muhalefet ve kendi aşırı abartılı spekülasyonlarının kurbanı olarak (Rothschild, İmparator’a yazdığı mektupta bu yazgıyı tahmin ederek belirlenmesine de yardım etmişti) sonunda başarısız olsalar da karşıtları yeni yöntemleri benimsemek zorunda kaldılar. Rothschild 1856 gibi erken bir tarihte aynı biçimde bir örgütlenmeyle karşılık vermek zorunda kaldı, İkinci İmparatorluğun sonunda ortaya çıkan bir yığın yeni finansal aracı kurumu (1863’te kurulan *Crédit Lyonnais* gibi) Fransa’nın finansal yaşamına o günden sonra hakim olacaktı.

Pereirelerin de fark ettiği gibi *Crédit Mobilier* geniş çapta bir dizi başka kurumu içine ya da yönetimine almadan kendi içinde etkili olmayacaktı. *Banque de France* (devlet düzenlemesine tabi özel bir kuruluş) giderek daha çok bir ulusal merkez bankası rolünü üstleniyordu. Pereireler için mali açıdan fazlasıyla tutucuydu. Kredileri kısma ve iskonto oranını Pereirelerin ekonomik büyümeye zararlı olarak gördüğü seviyelere yükseltme pahasına bile olsa paranın değerini koruma işini çok ciddiye alıyordu.⁶ *Banque de France*, Perei-

relerin görüşlerine mali açıdan karşılığın en önemli merkezi oldu. Hemen hemen yalnızca kısa vadeli ticari senetlerle ilgileniyor, ticari poliçelere iskonto işlemi yapıyordu. Nihayet 10 Aralık 1852'de *Crédit Mobilier*'in kurulmasından kısa bir süre sonra bir araya getirilen *Crédit Foncier*, arazi ve emlak ipotek piyasasına rasyonellik ve düzen getirecekti. Pereirelerin etkisi altında kurulan *Crédit Foncier*, Pereirelerin üzerinde durduğu meselelerde önemli bir müttefik olacaktı. *Comptoir d'Escompte de Paris* (kuruluş 1848) ve *Crédit Industriel et Commercial* (1859) özel kredi türlerini ele alacaktı. Hükümetin de onayıyla Pereireler kendi imparatorlukları içinde arazi geliştirmenin finanse edilmesine odaklanan *Compagnie Immobilière* gibi hiyerarşik düzenli, geniş çapta bir dizi kuruluş yarattılar. *Crédit Mobilier* zirvedeyken olağanüstü güçlü örgütlenmesiyle Fransa merkezli yirmi ve yabancı merkezli on dört şirketi bünyesine katmıştı.

Bütün bunların Paris'in dönüşümü üzerindeki etkisi muazzam oldu. Gerçekten de finansın bir tür yeniden yapılanması olmadan dönüşümün aynı hızla gerçekleşmesi olanaksızdı. Sorun yalnızca yerel idarenin borç almak zorunda olması değildi. Haussmann'ın projeleri, açtığı alanları geliştirecek, inşa edecek, sahip olacak ve yönetecek kuruluşların varlığına dayanıyordu. Böylece Pereireler pek çok açıdan ve pek çok yerde valinin sivil kolu haline geldi.⁷ 1858'de Pereirelerin 1854'te yarattığı örgütlenmeden doğan *Compagnie Immobilière de Paris* Haussmann'ın büyük projelerinden ilkinin, Rue de Rivoli ve Hotel du Louvre'nin tamamlanması işini üstlendi. Bu ilk örnekte olanlar yeni sistemin nasıl çalıştığını oldukça iyi biçimde gösterir. Sermaye tedarik etme ve Rue de Rivoli boyunca mağazalar ve otel inşa etme kararı 1855 yılında düzenlenmesi planlanan Evrensel Fuar'ına hazırlık amaçlı spekülative bir girişim olarak üstlenildi. Orijinal plan tek tek mağazalardan oluşan bir kemer altıydı ancak ilgi görmeyince Pereireler yeni ve bir o kadar spekülative bir girişim olan bütün alışveriş alanını tek bir büyük mağazaya dönüştürme teklifini kabul ettiler. 1855'te açılan mağaza kötü yönetildi ve mali açıdan kâr sağlamadı. Pereireler bütün girişimi yeniden düzenlemek, sermaye yapısını da yenilemek zorunda kaldılar, ancak kâr etmesi 1861 yılını buldu.⁸ Bu sırada Pereireler inşaat girişimi için aldıkları borcu öde-

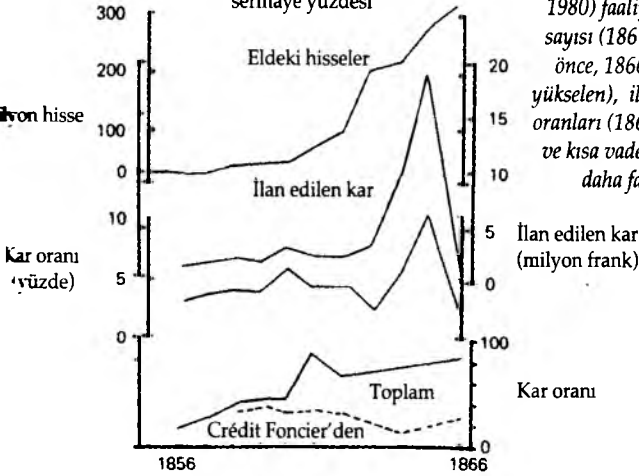
mek için mağazaya sermaye tedarik ettiler. 1861'den önce herhangi bir noktada işin içindeki yaratıcı muhasebeciliği sorgulayan olsaydı (ya da daha fazla para yatırmayı reddeden) Pereireler derin bir mali zorlukla karşı karşıya kalabilirlerdi. Ama kısa vadede ustalıklı durumu idare ettiler ve uzun vadede de başarılı oldular.

Şirket daha sonra Champ Elysées, Malesherbes Bulvarı, Park Monceau ve Opéra civarını inşa etti. Ancak kâr kaynağı olarak giderek daha çok spekülasyon işlemlere dayanmaya başladılar. 1856-1857 arasında gelirinin dörtte üçünü konut ve sanayi tesislerinden alınan kira bedellerinden sağlıyor, yalnızca dörtte birini arazi ve gayrimenkul alım satımından elde ediyordu. 1864 yılında ise oranlar tamamen tersine dönmüştü.⁹ Şirket *Crédit Mobilier* (hisselerinin yarısını elinde tutan) yoluyla sermayesini kolayca artırabilir, *Crédit Foncier*'le yakın ilişkiye dayanan manivela etkili bir faaliyetle kârını destekleyebilirdi. (Pereire'in şaşkın hisse sahiplerine anlattığı şekliyle *Crédit Foncier* yarı sermayesini yüzde 8,7 bırakan bir proje için yüzde 5,75 ile almış, şirket yüzde 11,83 kazanmıştı). Şirket giderek kısa dönemli finanse etmeye yöneldi, bu da onu *Banque de France* tarafından belirlenen faiz oranlarındaki hareketler karşısında korunmasız bırakıyordu. (Bu durum Pereirelerin bu kurumun politikalarına ve ucuz kredi saplantısına duyduğu tahammülsüzlüğü açıklar.) *Compagnie Immobilière de Paris* aynı zamanda *Crédit Mobilier* tarafından finanse edilen yatırımlara bina işletme sözleşmeleri yapıyordu. (Bu şekilde istihdamın inşaat sektöründe yoğunlaşmasına ve artmasına yol açtılar. bkz. tablo 4) Ayrıca *Crédit Mobilier*'in benzer çıkarı olduğu yönetim şirketlerine ya da ticari gruplara da bina satıyor ya da kiraliyordu.

Pereireler demiryolları inşaatını yapabilecek, her türlü ulaşım, endüstriyel ve ticari girişimi faaliyete geçirecek, mamur çevrede büyük çapta yatırımlar yaratabilecek dikey, bütünleşmiş finansal sistemler yaratmakta ustaydı. "Fikirlerimi arazinin üzerine yazmak istiyorum," diye yazmıştı Emile Pereire. Gerçekten de o ve kardeşi böyle yapmıştı. Ancak bu alanda yalnız değillerdi. Rothschild bile Gare du Nord'un yakınlarındaki mal varlığını, kâr getiren gayrimenkul girişimi olarak değerlendirmeye tenezzül etti. Ve göreceğimiz gibi Paris'teki tek arazi geliştirme sistemi bu değildi ama Paris'in

Credit Foncier'den
Kısa vadeli borç olarak alınan
sermaye yüzdesi

RESİM 41 *Compagnie Immobiliere*
1856-1866 (Lescure'den sonra,
1980) faaliyetleri toplam pay
sayısı (1867 iflasından hemen
önce, 1866'dan sonra hızla
yükselen), ilan edilen kar ve kar
oranları (1865'ten sonra düşen)
ve kısa vadeli borçlara giderek
daha fazla dayanma.

Hausmannizasyonunu planlayıp düzenlemenin ana aracıydı.

Ancak bu, Paris ekonomisi ve yaşamı üzerindeki dev bir buzdağına benzetilebilecek etkilerinin yalnızca bir bölümüydü. Para, finans ve spekülasyon Paris burjuvazisi arasında büyük bir saplantıya dönüştü. ("Ticaret başka insanların parasıdır," diye iğnelemişti oğul Alexandre Dumas.) Öyle ki Paris Borsası pek çok toprak sahibinin servetini yiyen bir yozlaşmanın ve cüretkâr spekülasyonun merkezi haline geldi. Borsanın günlük hayat üzerindeki kötü etkileri sonradan Zola'nın *La Curée* ve *L'Argent*'inde Saccard'ın (Pereirelere dayanan) kişiliğinde ölümsüzleştirildi. Saccard bu romanlardan *La Curée*'de Paris'in dönüşümüyle bağlantılı önemli bir spekülatördür. *L'Argent*'da ise Doğu'daki yatırım planların arkasındaki sermayedardır:

Tarlalar açılacak, yollar ve kanallar yapılacak, topraktan yeni şehirler fışkıracak, hayat hasta bir bedene geri geldiği gibi gelecek, yorgun damarlarına taze kan aşılayıp düzeni uyandırdığımızda Evet! Bu mucizeler parayla gerçekleşecek... Spekülasyon, yani kumar, bizimki gibi büyük bir işin kalbi, ana mekanizması. Evet, kan çekiyor, küçük derecikler halinde her kaynaktan alıp biriktiriyor, dört bir yan-

daki ırmaklara gönderiyor, büyük yatırımların can damarı olan dev bir para dolaşımı yaratıyor... Spekülasyon yaşamak için en büyük vesile. Yaşamamızı ve mücadele etmemizi sağlayan sonsuz arzu. Spekülasyon olmadan ticaret de olmaz sevgili dostum... Tıpkı aşk gibi. Aşk da tıpkı spekülasyon gibi ahlaksızlık barındırır. Aşkta da insanlar önce kendi tatminlerini düşünür ama aşk olmadan hayat devam etmez, dünya sona ererdi.¹⁰

La Curée de aynı süreci akla getirir ama bu kez planlar Paris'in içi içindir. "Paris'in dönüşümünü sağlayacak büyük bir projenin," haberini alan Saccard işin içyüzüne ait bilgisinden kâr etmeye girişir. ("Valinin odasında 'hayranlık verici bir elin' kırmızı mürekkeple ikinci demiryolu ağını çizdiği o ünlü plana başvurmayı bile göze almıştı.") "Hotel de Ville'de geleceği okuduktan sonra", "arazi ve evlerin alım satımında ne çalınacağını" çok iyi bildiği ve "her türlü dolandırıcılık numarasında usta olduğu" için Saccard,

beş yüz bin franka mal olan şeyin bir milyona satılacağını bilirdi. Gülümseyip gözlerini kapatan Devletin hazinesini talan etme hakkım nereden elde edeceğini; eski bir semtin ortasından bir bulvar geçirirken, kandırdıklarının ortak alkışları arasında altı katlı evlerle nasıl hokkabazlık yapılacağını bilirdi. Ve bulutların hala dağılmamış olduğu o günlerde, spekülasyon yarası henüz kuluçka dönemindeyken, onu zorlu bir kumarbaz yapan üstlerinden daha ileriye görüp Paris'in kaderindeki taş ve harç geleceği görmesiydi.¹¹

Büyük spekülâtör figürü yalnızca Paris'i ve kent formunu biçimlendirme işini üstlenmez aynı zamanda bütün dünyaya egemen olmaya da heveslenir. Onun aracı sermayenin birleşmesidir. Zola'nın Saint-Simoncu doktrini ilk ifade edilişinden yetmiş yıl sonra en kibirli biçimini rahatça ele alabilmesi, Fransa'da bu düşünce biçiminin yüz-yıl boyunca istikrarlı bir kalıcılığa sahip olduğunu gösterir. Zola'nın hatırlattığı "paranın yardım ettiği bilim, ilerlemeyi getirir" formülü her seviyede yankılanıyordu. Görünüşe göre spekülâtif sermayeyi bir araya getirmeden modernite olamazdı. Burada anahtar, küçük sermaye dereciklerini etkili bir dolaşım halinde bir araya getirmektir. Pereireler tam olarak bu konuya odaklanıyordu ve finanstaki kurumsal

değişimlerle başarmayı amaçladıkları şey de buydu.

Ancak bir uçta paranın demokratikleşmesi sayesinde diğer uçta muazzam ölçüde finansal gücün merkezileşmesi mümkün oldu. En üst sıralardaki altı aile, Paris'te 1860'ların ortasında kayıtlı şirket kurullarındaki 920 koltuktan 158'ine sahipti. Pereireler kırk dört, Rothschildlar otuz iki koltuğa sahipti.¹² Yeni bir "finans feodalitesi"nin gücüyle ilgili şikayetler yaygındı ve *Duchêne* gibi popüler yapıtlarda eleştirel bir gözle halkın önüne seriliyordu.¹³ Bu güç uluslararası ölçekte olduğu kadar (aleyhtarları Pereirelerin kendi denetimleri altındaki yeni bir uluslararası para birimini altının yerine getirmekle tehdit ettiklerini söylüyordu) kent örgütlenmesinin her alanında da hissediliyordu. Pereireler, gaz şirketlerini denetim altındaki tek bir tekel olarak birleştirerek Paris'in büyük bölümüne sanayi ve sokak aydınlatmasını getirdiler. Yine şirketlerin birleşmesiyle *Compagnie des Omnibus de Paris*'i kurdular, ilk büyük mağazalardan birini finanse ettiler (Louvre), ambar ve antrepo ticaretini tekelleştirmeye çalıştılar.¹⁴

Kredi sisteminin yeniden düzenlenmesinin Paris endüstrisi ve ticareti, emek süreci ve tüketim biçimi üzerinde geniş kapsamlı etkileri oldu. Ne de olsa herkes krediye dayanıyordu. Tek sorun krediyi kimin kime hangi şartlarda kullanılabilecekti. Dönemsel işsizlikle mağdur duruma düşen işçiler krediyle yaşıyordu. Küçük zanaatkarların, küçük esnafın dönemsel taleple başa çıkmak için krediye ihtiyaçları vardı, zincir böyle sonsuza kadar uzanıyordu. Borçluluk her sınıfın ve her etkinlik alanının kronik sorunuydu. Ama 1840'lardaki kredi sistemi keyfi ve her an değişebilir olduğu kadar güvenilmezdi de. (Yalnızca arazi ve emlak gerçek teminat sağlıyordu.) 1848'de kredi sisteminin reformu için bolca öneri dolaşıyordu. Zanaatkarlar, küçük ustalar ve esnaf yerel ve demokratik bir denetim altındaki bir tür karşılıklı kredi sistemi arayışı içindeydi. "Para tüccarları, artık hükümlerinizin sona erdi!" sloganı altında karşılıksız kredi veren Proudhon'un *Banque du peuple* (Halkın Bankası) deneyi, 1849'da tutuklanmasıyla çöktü.¹⁵ Ama fikir hayatta kaldı. İşçiler 1860'larda örgütlenmeye başladığında giderek daha çok karşılıklı kredi sorununa döndüler. 1863'te başlayan *Crédit au Travail* 1868'de battı, "on sekizi batmış yalnızca dokuzu ödeme yapabilen kırk sekiz kooperatife ve-

rilen krediler”le umutsuzca iflas etmişti.¹⁶ Bu işin sorumlusu olarak devletin ve daha da şaşırtıcı olarak diğer işçilerin kayıtsızlığı gösterildi. Tüketici kooperatifleri de benzer sorunlarla karşılaştı, pek çok aile dönemsel işsizlik ve azalan gerçek gelirler altında kooperatiflerin ekonomik yükü altında ezilmektense yerel esnafa borçlu kalıp düşmanca ilişkiler içinde olmayı tercih etti. Belediyenin rehin dükkkanı Mont-de-Piété, Paris nüfusunun çoğu için son çare olmaya devam etti. Karşılıksız kredi hayali giderek daha uzakta kaldı. 1867 İşçi Konseyi üyelerinden biri şöyle diyordu: “Bu, tüccarların, arazi sahiplerinin, devletin vb. üzerinden geçindiği bütün bir özel mülkiyet sisteminin tersine çevrilmesini gerektiriyor.”¹⁷

Kredi sistemi, sermaye birliği aracılığıyla modernleştirildi, genişletildi ve demokratikleştirildi. Bunun bedeli ise denetimsiz spekülasyon ve bütün birikimlerin giderek artan bir biçimde ve hiyerarşik düzenlenmiş, merkezi bir sistem tarafından emilmesi oldu. Böylece en alttakiler bir parça mali gücü olanların keyfi ve değişken kaprislerine daha da açık bir hale geldi. Yine de mekân ilişkilerinde bir devrim yapmak için kredi sisteminde devrim yapılması gerekmişti. Paris içinde bu süreç, finans sermayesi ve gayrimenkulün çok daha sıkı biçimde bütünleşmesine dayanıyordu. Şimdi bu bütünleşmenin tarzına dönüyoruz.

BÖLÜM VI

Kira ve Arazi Çıkarları

“Hızla büyüyen şehirlerde yapı spekülasyonunun asıl hedefi ev değil toprak kirasıdır.”

-Marx

1848-1852 yılları arasında Paris emlak piyasası yüzyılın en ciddi ve en uzun buhranını yaşadı. Krizin en çok etkilediği bazı burjuva semtlerinde boş ev oranları altıda bire kadar yükseldi. Kiralar yarıya düştü, emlak fiyatları (satış mümkün olabiliyorsa) şiddetli bir düşüş gösterdi.¹ İkinci İmparatorluk bütün bunları tersine çevirdi. Bu dönem Paris emlak piyasasının nispeten güvenli olduğu, yüksek kar oranı getirdiği, değerinin arttığı bir altın çağ oldu. Ama bu aynı zamanda kentte mülk sahibi olmanın toplumsal anlam ve yöneliminin kökten değiştiği bir dönemdi. Paris'teki gayrimenkuller giderek daha fazla saf mali varlık, genel sermaye dolaşımına dahil olan değişim değeri, kullanım değerine tamamen egemen olan bir hayali sermaye olarak değer kazandı. Zola'nın da fark ettiği gibi, Balzac'ın *Bette Abla*'sındaki ufak tefek spekülasyonlar ya da hatta *César Birotteau* ve *Goriot Baba*'da harekete geçirilen daha sistematik istismarla Saccard'ın büyük çaplı spekülasyonları arasında büyük fark vardı.

Paris emlak piyasasında spekülasyonun uzun ve pek de saygın denemeyecek bir tarihi vardı. Louis Philippe'in başbakanı François Guizot'nun ünlü “enrichissez-vous” davetine, Paris burjuvazisi 1840'lara kadar süren bir spekülasyon çılgınlığıyla cevap verdi. İkinci İmparatorluk zamanında standart hale gelen spekülatif apartman binası tasarımı, bu dönemde yüksek yoğunluklu kent yaşamına bir çözüm olarak etkin bir öncü oldu. Burjuvazinin bu yöne dönme-

sinin nedeni kısmen gayrimenkulün birkaç güvenli yatırım biçiminden biri olmasıydı. Kazançlıydı, çünkü konut tedariki nüfus artışının gerisinde kalmıştı ve bu yetersizlik sömürülebilirdi. (Bu durum sömürücü ev sahibi, hayali M. Vautour figürünü 1840'larda halkın hakaretlerinin odağı, 1848'de ise ana hedefi haline getirmişti.) Kentteki evlerin sayısı 1817'de 26.801'den 1851'de 30.770'e çıkarken, nüfus 713.966'dan 1.053.897'ye yükseldi. 1820'lerde işçi konutlarının karlılık oranı yüzde yedide seyrediyordu, Eugène Sue'un romanlarında ve Balzac'ın *Bette Abla*'sında o denli açık ve net tasvir edilen sağlıksız semtlerde yetersiz bakım ve aşırı kalabalıklaşma pahasına böyle devam etti. Burjuva semtlerinde kazanç oranı yüzde beşe yaklaşıyordu (nadir olarak daha azdı), bunun nedeni de kiracıların daha az bulunur ve daha titiz olmasıydı.² Yine de bu devlet borcuyla alınabilecek yüzde üçle karşılaştırıldığında oldukça avantajlıydı.

Daumard'ın titiz araştırmaları sayesinde değişimleri bugün ana hatlarıyla takip edebiliyoruz. Paris emlak piyasası burjuvazinin bütün kesimlerinde varlık biriktirmenin gözde bir yoluyken, 1840'larda esnaf ve zanaatkârların hakimiyetindeydi (yarısı), serbest meslekler ve ticari çıkarlarsa kalan üçte birini kontrol ediyordu. 1880'lere gelindiğinde bu şema tamamen değişmişti. Esnaf ve zanaatkârlar yüzde 13,6'ya, serbest meslekler yüzde 8,1'e düşmüş, yerlerini yalnızca emlak sahipleri olarak nitelenen bir kesim almıştı (yüzde 53,9). Yalnızca ticari çıkar çevreleri (özellikle de yeni bir kategori olan "şirketler"le birleştiklerinde) konumlarını korumuşlardı (tablo 3). Esnaf yalnızca şehrin dış taraflarında kayda değer bir varlık koruyabildiler. 1870'te bu bölümdeki satışların dörtte birine sahipken 1880'de yüzde 18,17'ye düştüler. Ticaretle uğraşanlar, şirketler ve serbest mesleklerin sahip olduğu şehir merkezindeki gayrimenkul payları birbiriyle orantısızdı. Ancak mülk sahipleri kadar piyasaya egemen değillerdi. Alt orta sınıf ve küçük burjuvazi mülk sahipliğinden adım adım dışlandı (özellikle de merkezi yerlerde). Yerlerini ev sahipleri ve ticari çıkar çevrelerinin oluşturduğu yüksek burjuvazi aldı. Bu değişim ticari, finansal ve imalat yapısındaki başlıca değişimlerle tutarlıydı. Bu değişimler sonucunda zanaatkârlar, küçük ölçekteki üreticiler ve esnaf büyük ticaret ve finansın hegemonyası altına girdiler. Bütün

RESİM 42 Daumier sık sık ev sahiplerini ve varlıklı sınıfları eleştirirdi. Burada ev sahipleri bir sonraki ödeme tarihinde kirayı artırmak için gizlice anlaşılıyorlar.

RESİM 43 M. Vautour açgözlü evsahibi için kullanılan popüler lakaptı. Daumier onu yıkımlar karşısında mutlu olarak tasvir eder çünkü yıkılan her evle birlikte kirasını 200 frank artıracaktır (1852)

toplumsal grupların spekülâtif bir etkinlik olarak emlak alım satımıyla uğraşmaya istekli olduğunu gösteren kanıtlar da vardır.

Mülkiyet oranları dağınık başladı ve dağınık olmaya devam etti. 1846'da Daumard'ın hesabına göre ortalama bir mülk sahibi elinde iki mülk tutuyordu, bunlar bazen büyük olabilse de çoğunlukla değildi. Semtten semte kayda değer bir değişkenlik vardı ve bu durum devam ediyordu. Gaillard'ın önerdiğine göre bütün bunların 1850'de herhangi bir düzeni varsa, "ilerici" büyük ölçekli mülk sahibi çevreler sol yakadan çok sağ yakaya ait, dış kesimlerde olmaktan çok merkezdeydi.³ Daumard'ın sağ kıyının bazı merkezi alanlarında saptadığı mülkiyet yoğunlaşması eğilimi 1850 ve daha öncesinde kendini gösteren bir şemanın devamıydı. Gerçekten de Paris'te mülk edinmenin önceki biçimi, bu mekânın izleyen yeniden düzenlenmesinde önemli rol üstlenecekti. Sol Yaka'daki arazi mülkiyetinin biçimi ve tarzı (zanaatkârlarla, esnafın arasına karışmış büyük ölçekli aristokrat mal sahipleri) buranın, Haussmann'ın çalışmalarına karşı, sonuçlarının bugün bile farkedilebildiği, derin bir direnç göstermesine yol açtı. Sağ Yaka'nın merkezinde toplanmış büyük ölçekli ticari çıkarlar yalnızca değişime yatkın değildi, aynı zamanda Temmuz Monarşisi altında değişimi etkin biçimde teşvik edip planlamışlardı.

Paris'te kent kökenli mülk sahipleri, Temmuz Monarşisi altında etkili bir siyasi güçtü ve siyasi görüş bakımından Orléansçı sayılıyorlardı. Toplumsal tutumları ve güçleri 1850'nin Paris manzarasında kalıcı bir iz bıraktı. Tipik olarak kişisel kazanç, istek ya da statü arayışıyla ilgili olanlar dışında pek az gelişmeyi üstlendiler. Bağladıkları sermaye genel olarak geliri güvenceye almak, ya da esnaf örneğinde, sermaye dolaşımından çok mamur çevrenin imarıyla kullanım değeri olarak görülüyordu. Sipariş yapıların aksine yapı spekülasyonları hala nispeten sınırlı, plansız ve küçük ölçekte, büyük oranda dış kesimdeydi. (Bu, bu dönemde kent genişlemesinin kuzeybatıya doğru, Chaussée d'Antin ve ötesine doğru olduğu anlamına geliyordu.) Genel gereksinimlere cevap vermekte yetersiz kalınca, kötü şöhretli Petite Pologne gibi gecekondu mahallelerinin oluşumuyla takviye edildi. Konutlar pahalı ve genel olarak kötü durumdaydı. Mülk sahipleri du-

Tablo 3 Kişisel Servette Gayrimenkulün Rolü, 1840-1880

Sosyo-ekonomik kategori	Gayrimenkul olarak tutulan servet yüzdesi, 1847			Toplumsal grupların elindeki servet yüzdesi			
	Paris içinde	Paris dışında	Toplam	1840	1880		
				%	Toplam	Merkezde	Çevrede
Mülk sahipleri ^a	39.8	21.3	61.1	8.9	53.9	49.1	59.3
Tüccarlar ^b							
Etkin	16.0	5.3	21.34	14.2	14.5	17.7	11.0
Emekli	23.5	20.5	43.7				
Şirket					3.5	5.9	0.9
Esna ^c							
Etkin	18.0	7.0	25.0	48.8	13.6	9.6	18.1
Emekli	38.8	2.2	41.0				
Memurlar	13.0	33.4	46.4	4.3	2.2	3.1	0.7
Devlet görevlileri	10.7	16.5	27.2	4.0	0.6	1.0	0.2
Çeşitli çalışanlar	14.0	10.2	24.2	2.3	2.7	2.8	6.0
Serbest meslekler ^d	37.5	7.3	44.8	17.2	8.1	10.1	8.1
Farklı işlerde çalışanlar ^e	8.7	0.9	9.6	0.3	0.8	0.5	1.1
Ev işçisi	15.8	2.3	18.1				
Gündelikçi	15.6	1.6	17.2				
Hizmetli	2.8	5.3	8.1				
Toplam	27.4	17.3	44.7				

Kaynaklar: Daumard (1965), 237, 241; Daumard (1973), 216.

a Konumlarını bu şekilde listeleyenler.

b Sinaici ve toptancılar ve tüccarları kapsamaktadır.

c Zanaatkarları kapsamaktadır.

d Doktor, avukat, öğretmenler vb.

e Muhtemelen evde çalışan, gündelikçi ve hizmetlileri içeriyor.

RESİM 44 Marville'in fotoğrafları Paris konutlarının 1850'lerdeki sağlıksız ve derme çatma durumunu gözler önüne serer.

rumu düzeltmeye direnme eğilimindeydi. Bunun nedeni kısmen küçük ölçekli mülk sahipliğine bağlı olarak uzağı göremeyen bir mekânsal perspektife sahip olmalarıydı. Kısmen dağınık mülk sahipleri arasındaki dengesiz dağılımın, değişim yönündeki herhangi bir ortak görüşe ağır basması, kısmen de vergilerin yükselip gelirlerinin azalmasına ölümcül bir korku beslemeleri idi. Büyüyen ihtiyaç karşısında Paris'in fiziksel altyapısının çözülmekte olduğu yerterince açıldı. Ama mülk sahiplerinin tutumları ve

siyasi güçleri nedeniyle bu konuda çok az şey yapılmıştı. Paris modernleştirilecekse bu durumun kesinlikle değişmesi gerekiyordu.

Haussmann, Paris'e pek çok bakımdan uygun koşullar altında geldi. İmparator siyasi açıdan açıkça Orleansçı olduğunu belli eden sınıfa özel bir minnet duymuyordu. Dahası bu siyasi anlamda savunma konumuna itilmiş bir sınıftı. M. Vautour olarak karikatürize edilen açgözlü ve ihmalkâr mal sahiplerine karşı yıllarca birikmiş nefret, 1848 İşçi Hareketi'nde ortaya dökülmüştü. Haziran Günlerinden, "Düzen Partisi"nin çarpıcı seçim zaferinden sonra bile, mülkiyete derin bir düşmanlıkla bakan sosyal demokrat bir sosyalizm (zaman zaman Proudhon'un "Mülkiyet hırsızlıktır" sloganını dalgalandırarak), özellikle Paris'te her zaman gündemdeydi. Bu siyasi sıkıntılara bir de Paris emlak piyasasındaki kronik buhran ekleniyordu. Bu nedenle epey zayıf düşmüş mülk sahipleri haklarının devamını

RESİM 46 Muhtemelen 1850'lerin ortasına ait bu Marville fotoğrafı, merkezde yıkımlar sürerken dış kesimlerde var olan konut geliştirmelerini, türeyen gecekondu mahallelerinin yaşam koşullarını yansıtır.

ve piyasanın canlanmasını garanti edecek her türlü çözümü kabul etmeye hazırды.

İmparatorluk her iki koşulda da yardımını esirgemedi. Solu acımasızca bastırdı ve Paris emlak piyasasında göz kamaştırıcı bir iyileşmenin temelini attı. 1855 yılına gelindiğinde boş yerlerin yüzdesi tüm zamanların en düşük seviyesine ulaşmıştı, emlak fiyatları hızla yükseliyordu. Ayrıntılı bilgilere erişebilen Louis Lazare yüzde on iki ya da daha yüksek getiri oranından şikayet ediyordu. Daumard'ın şehir merkezinin seçkin mevkilerindeki yeni bulvarlar boyunca inşa edilen konutlar için dikkatle yeniden oluşturduğu rakamlar İkinci İmparatorluk döneminin tamamında sağlam getiri yüzdelerini işaret eder.⁴

Getiri Yüzdesi (%)	>5	5-5.9	6-6.9	7-7.9	8-8.9	9<
Vaka Sayısı (%)	4.6	6.8	32.7	36.7	13.8	5.2

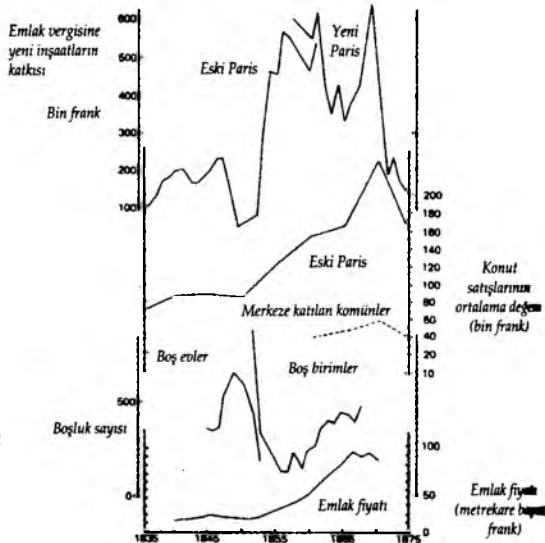
Eski konutların getiri yüzdelerinin daha az olduğunu düşündürecek pek az neden vardır. Mal sahipleri kiracılara şartlarını kabul ettirebilirdi. Kı-

sacası Paris'te gayrimenkul, borsanın simgesi olan dalgalanmalardan korunan güvenli ve yüksek getirili bir yatırım aracı haline geldi.

Parisli gayrimenkul sahipleri ve İmparatorluk arasında, siyasi bir uzlaşmanın maddi temelleri atılmıştı.⁵ Başta borçlu olmak istemeyen İmparatorluk, muhalif duyguların 1857'ye kadar etkin olduğu başkentte bu kesimi giderek bir destek tabanı olarak görmeye başladı. Haussmann'ın mülk sahibi çevreyle ilişkileri çoğu zaman sorunlu, en iyi ihtimalle ikircikliydi. Bu da mülk sahibi çevrenin İmparatorluk'a neden beklendiği kadar coşkulu bir destek vermediğini açıklıyor. En başta Haussmann'ın kentsel mekân kavrayışı uzağı göremeyen ve birbirinden dağınık mülk sahiplerininkinden tamamen farklıydı. Haussmann genelde ateşli bir özel mülkiyet yanlısı olmasına rağmen hiç kimsenin özel mülkiyet hakkı için özellikle kaygılanacak değildi. Tek tek direniş olduğunda kaba ve kırıncı olmaya hazırdı ki bu da kızgınlık doğurdu. Dahası bu kadar birbirinden ayrıken mülk sahiplerine eşit yararı sağlamak zordu. Gaillard, İmparatorluğun sonuna doğru, bayındırlık işleriyle beraber giden büyük spekülasyon ziyafetinin dışında bırakıldığını hisseden mülk sahiplerinden pek çok şikayet geldiğini yazar.⁶ Haussmann aynı zamanda

RESİM 45

Paris'te emlak fiyatları hareketleri, yeni inşaatların emlak vergisine katkısı (1855'ten sonraki inanılmaz sıçrayışı ve 1866'dan sonraki çöküşü); 1848'den 1866'ya kadar konut değerlerinde düzenli artış (merkeze katılan komünlerdeki çok daha düşük değerler dikkate değerdir), 1852'den sonra boş emlak oranlarındaki hızlı düşüş ve arsa fiyatlarındaki yükseliş (Daumard, 1965; Gaillard, 1977).

mülk sahiplerini kentsel mekânın dönüşümüne üretken olarak yatırım yapmaktan ya da böyle bir hedefi olan kamusal eylemi onaylamaktan alıkoyan mali tutuculukla da mücadele etmek zorundaydı. Paris dönüştürülecekse sermayenin, yalnızca alım satım için değil yıkım, yeniden inşa ve kentsel mekânın geleneksel mülk sahiplerinin özelciliğine oldukça yabancı kolektif ilkelere göre uzun vadeli yönetimi için de harekete geçirilmesi gerekiyordu.

Kısacası Haussmann gayrimenkulün kapitalist biçimini teşvik ediyordu ve bunu yaparken de daha geleneksel ve derine yerleşmiş tutumlar ve uygulamalarla bodoslama çarpıştı. Haussmann karşılaşabileceği direnci iyi tahmin etmişti. Yenileme kararlarını almak için mülk sahibi etkisinin iki ana kanalını merkezden kenara itti. Planlama Komisyonu aslında sadece Haussmann'a indirgenmişti, seçilmek yerine atanan Belediye Meclisini ise kolayca ekarte etti. Yine de, borç finansmanının vergi oranının artışıdan çok vergi tabanının genişlemesine dayanan yaratıcı yöntemlerini düşünerek gayrimenkul sahip-

RESİM 47 Yıkımlar herkesi etkiliyordu. Bu Daumier yorumunda (1852) bir işçi burjuva çifte hemen kalkmalarını, kazma sırasının onlara geldiğini söylüyor.

lerinin yüksek vergi korkusunu yatıştırmayı tedbirli buldu. Aynı zamanda İkinci Cumhuriyetin sosyal kanunlarından miras kalan “kamu çıkarıyla ilgili nedenler” ve “sağlıksız” yerlere el konulması gibi güçlü kamulaştırma silahlarıyla da donanmıştı. İkisini de, bu yasalara ön ayak olanların hiç tahmin edemeyeceği bir şekilde kullanmaya hazırды. Mülk sahiplerinin moralleri her halükarda bozuktu, Haussmann neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan sorunun özüne kesin bir darbe indirdi.

Mülk sahipleri sonrasında, yargı sistemi ve Danıştay (ikisine de zamanla hakim olmuşlardı) aracılığıyla başarılı bir karşı saldırı düzenlediler. Daha önce Haussmann’ın belediye adına (mali açıdan büyük yararına) elinde tuttuğu, 1858’de gayrimenkul üzerinde yapılan iyileştirme değerlerini tekrar hak olarak kazandılar. El konulan mülk için giderek daha avantajlı tazminat kararları aldıldılar ve 1860’ların başlarında kararname ve hukuki yargılardan oluşan bir labirent sayesinde durumu Haussmann’ın aleyhine çevirdiler. Haussmann daha sonra bu “özelciliğin kamu yararı üzerinde zaferi” nin ve yükselen tazminat bedellerinin bu hükümlerin sonucu olan gelir kaybıyla birlikte 1860’larda kente sıkıntı veren mali sorunların kökeni olduğunu iddia edecekti. Kuşkusuz Daumard’ın verileri 1858’den sonra mülk sahiplerinin piyasa değerinin çok üzerinde tazminatlar aldığını gösterir.⁷ Zola’nın Saccard’ın *La Curée*’de beslendiği yemlik de budur. Mülk sahipleri imparatorlukla bağlarını sağlamlaştırdıysa bu kısmen Haussmann’ın zararına olmuştur. Haussmann’ın düşüşünde doğrudan rolleri olduğunu söylemek abartılı olabilir ama düştüğünde hiç itiraz etmeyecek kadar hoşnutsuz olduklarını söylemek mümkündür.

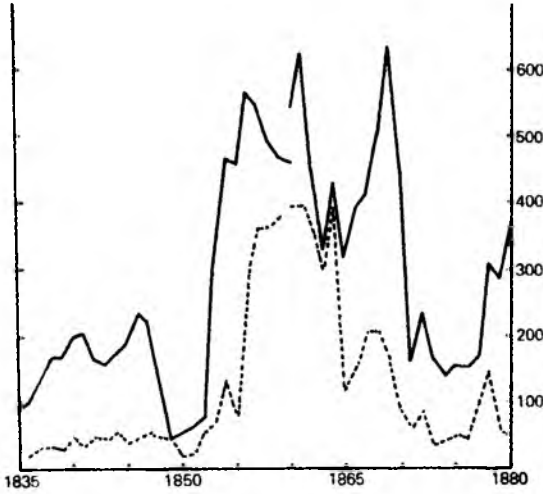
Ancak daha yakından gözlemi gerektiren daha derin süreçler vardır. Bu süreçler sağ kapitalist ve kısmen kapitalist uygulamalar çarpıştığında değil, akılcılığın kapitalist biçiminin özünde bulunan gerilimler su yüzüne çıktığında oluşabilecek çatışmaları gösterirler. Haussmann bu gerginliklerin üstesinden gelmek için yola çıktı. En sonunda bunlar tarafından boyun eğdirilmiş olması onun dehasının ölçütü değildir. Onun dehası Paris dönüştürülüp modernleştirilecekse mülk sahipliğinin yeni uygulamalarının harekete geçirilmesi gerektiğini açık bir biçimde görmüş olmasıdır.

Mamur çevrede sermaye dolaşımı

Sermaye akışını Paris'in mamur çevresini dönüştürmeye kanalizetmek göz kamaştırıcı bir olaydı. "Sermaye boşluğa dolan hava gibi akıyordu," diye yazmıştı Halbwachs. Ama akan, genel olarak belirli biçimdeki bir sermaye yani yeni finans sistemiyle birleşmiş kapitalistlerin sermayesiydi.⁸ Haussmann'ın stratejisi iki yönlüydü. Düşündüğü dev projeleri üstlenebilecek kadar kaynağa sahip ya da buna istekli bir geliştirme şirketi bulamadığında finansmanı harekete geçirme ve işin ağır kısmını üstlenmek üzere devletin gücünü kullandı. Sonrasında belediye kendi yatırımlarından gelen iyileştirme değerlerini yeniden alabilir, böylece eleştirenlerin de şikayet ettiği gibi baş spekülatör olabilirdi. Özel mülk sahipleri, yasal olarak hakları olduğuna inandıkları yararlar kentin kasasına dolarken yalnızca izlemekle yetinebildiler. Ancak 1858'deki yasal karşı saldırılarını da bu temelde harekete geçirdiler.

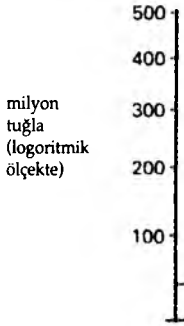
Haussmann'ın ikinci -ve tercih ettiği- stratejisi en nihayetinde daha güçlü ve dayatmacıydı. "İnsanların gerçek ihtiyaçlarını fark edip tatmin etme işini rekabetin teşvik ettiği spekülasyona bırakmak en iyisidir," diyordu.⁹ Bu amaçla kentle "birleşik" ya da "finans" sermayesinin koruyucu gücü altında bir araya gelen finansal ve gayrimenkul çıkar grupları (inşaatçılar, müteahhitler, mimarlar vs.) arasında bir ittifak sağladı. Zihninde tekellerin rekabetin iyi düzenlenmiş bir biçimini kuruyordu. Böyle de olmak zorundaydı çünkü belediye imar çalışmalarına paradan çok arazi hibeleriyle mali destek sağlıyordu. Bu şekilde Zola'nın ifadesiyle "stok ve hisseler gibi yeni caddelerin spekülasyonu yapılıyordu."¹⁰ Arazinin kendisi ve üzerindeki binalar bir hayali sermaye biçimine dönüştü. Ancak yararlanmak için şirketlerin kendi dışsal ekonomilerini düzenleyebilecek (örneğin çevredeki araziye imara açarken değeri hızla artan başlıca gayrimenkul mevkillerini ellerinde tutarak) ve arazi değeri artışının gerçekleşmesini bekleyebilecek kadar büyük olmaları gerekiyordu.

Yenileme, devlete ayrıcalıklı erişime sahip (yeni kurulan Cr dit Foncier'den fonlar da dahil) ve arkalarında sigorta, inşaat ve bina yönetimi şirketleri gibi birçok başka çıkarı bulunan sermayedarlar gru-

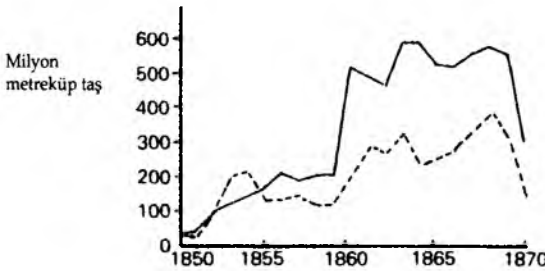
RESİM 48 Paris'te 1835-1880 arasında yeni inşaatlardan emlak vergi tabanındaki artış (kalın çizgi) yıkımlardan kaynaklanan kayıp karşılaştırması (kesik çizgi).
(Daumard, 1865)

bunun (Pereireler gibi) bulunduğu birkaç kapitalistin eline büyük tavizler verdi. Bu arazi ıslahına uygulanan birleşik ya da finans sermayesiydi, imparatorluğun özel yapılarından doğan bir yenilikti ve geleneksel toprak mülkiyeti ve kullanımına karşıtı. Ama faaliyetlerinin doğası bile sermayedarların zengin sınıflardan ya da büyük ölçekli ticaretten gelen konut ve ticari arsa talebine karşılık vermelerini kısıtlıyordu. Büyük ölçüde merkezde ve batıda etkinleşerek, Haussmann'ın yeni bulvarlarını süsleyen burjuva ağırlıklı mahallelerinin oluşumunda önemli bir rol oynadılar. Ancak toprak mülkiyeti üzerindeki kalıcı etkileri (Pereireler örneğinde gördüğümüz gibi faaliyetlerine giderek artan bir biçimde hakim olan kısa vadeli alım satıma karşılık) nispeten zayıftı, 1880'de şirketler kent merkezindeki mülklerin yüzde altısından azını ellerinde tutuyorlardı (bkz. tablo 3). Bu yine de geleneksel mülk sahibi çevrelerde kıskançlık, öfke ve korku uyandıran bir sistemdi. Bazı özel mülk sahipleri, küçük ölçekteki inşaatçılar, mimarlar ve benzerleri bir ölçüye kadar yenilemeye katıldılar ama bunu yapmalarının giderek zorlaştığını gördüler.¹¹

RESİM 49 Paris'e
giren inşaat
malzemesi hacmi
1850-1870.

Ocak taşı ve kesme
taşın grafiği 1860'tan
sonra

düzleşir ancak tuğla
hacmi (spekülatif
konut inşaatının
düşük kalitesine
bağlı olarak)
1860'larda da
yükselmeye
devam eder.

Orta ve düşük gelirli konutlandırma bu ıslah sisteminin tamamen dışındaydı. Temelden farklı başka bir konut ve arazi geliştirmesi, “nispeten yoksul” küçük ölçekteki mülk sahiplerinin faaliyetleriyle ortaya çıktı. “Kamulaştırmalarla geç beslenen, çoğunlukla Crédit Foncier’den gelen kredilerle kısmen ferahlayan” küçük ölçekli mülk sahiplerinin yine de konut yapımında spekülasyon yapmak için bolca fırsatları vardı. Özellikle kuzey ve doğu çeperindeki düşük arazi fiyatları, mütevazı birikimleri olanların bile (avukatlar, tüccarlar, esnaf, zanaatkarlar ve hatta işçiler) nüfus artışıyla birlikte düşük gelirli konutlara yönelik artan talebi değerlendirip kişisel bir kazanç dönüştürmelerine izin veriyordu. İkinci İmparatorluk sırasında bu müteahhit /geliştiriciler genel olarak dış *arrondissement*lerde ve merkeze hakim olan arazi ıslah sisteminin tamamen dışında önemli işler kurdular. Hiç kuşkusuz şehir merkezindeki yenilemeyi örnek alarak yapılı çevrede kendi yatırım biçimleri aracılığıyla sermaye biriktirmeye yönelmişlerdi. 1860'larda banliyölerin birleştirilmesine genel olarak olumlu

tepki vermeleri şehre katılmanın hem arazi değerlerini artıracak hem de onlara kamulaştırma ve krediye ayrıcalıklı erişimin zengin ayrıcalıklarını getireceği umuduna (ki bu umutları boş çıkacaktı) dayanıyordu. Bu yararlar gerçekleşmeyince 1860'ların sonlarına doğru Haussmann'ın politikalarının önde gelen muhalifleri haline geldiler.¹²

Ancak konut inşaatında kayda değer bir yükseliş vardı, öyle ki yıkımların yeni birimleri aştığı başlangıç aşamasından sonra kentin konut stokuna önemli bir katkıda bulundu ve 1860'larda konut birimleri yüzde yirmi yedi, nüfus yüzde on bir genişlediğinde yüzyıl boyunca ilk kez nüfus artışına fazlasıyla ayak uydurmuş oldu. Ancak bu dikkate değer icraatın içinde ayrılmalar da vardı. Gaillard'ın belirttiği gibi Paris iki çeşit geliştirme ve inşaat alanına bölünmüştü, "her birinin kendi coğrafi alanı, kendi alıcısı ve kendi ritmi" vardı. Kıyıda (Belleville, Batignoles ve benzer bölgeler) 1850'lerde etkin olan küçük ölçekli, yoğunluğu tuğla, düşük gelirli konut yapımı, daha önceki göç dalgasından doğan aile oluşumunun baskısı ve merkezden yer değiştirip gelen nüfusla birlikte 1860'larda patladı.¹³ 1870'e kadar kente giren tuğla miktarı (bu tür etkinliğin iyi bir göstergesi) sürekli arttı. Bu türden spekülatif etkinlik, nüfusun yoğunluğuna hizmet ediyor, kârını zaten düşük olan işçi gelirlerinden çıkarıyordu. Haussmann'ın yeni bulvarlarını donatacak taş akışı ise kamulaştırmaların sayısı ve kredi tedarikiyle tersine yükselip azalıyordu. 1854'e kadar yükseldikten sonra, fonlar için (ağırlıklı olarak demiryolu yapımından) yürüyen rekabet ve yüksek faiz oranları 1859'a kadar büyümeyi dizginledi, 1864 ve 1867-1868'in mali sıkıntıları ise bu tür inşaatlarda hızlı gerilemeye yol açtı.¹⁴

Bu sektörde genel büyüme hızının 1860'larda, yüksek gelirli sınıflara yönelik konutlara olan talep doyma noktasına ulaştığında azalması da dikkate değerdir. İşçi sınıfının ihtiyaçlarına yönelmiş Paris konut piyasasının yoğunluğu, Haussmann'ın kentsel yenilenme çerçevesinde desteklediğinden farklıydı. İkincisinin çekiciliği yersiz bir şekilde vurgulanmasına yol açmıştır ama geleneksel arazi geliştirme biçimlerinden tamamen farklı ve yenilikçi olması bakımından özel ilgiyi hak eder. Ancak ilginç olan, mamur çevrenin üretiminde sermaye dolaşımının giderek artan serbestliğinin kenarda kalan küçük

ölçekteki kentsel geliştiricilere doğru taşıp yayılmasıydı. Bu bakış açısından, Haussmann'ın banliyöleri kent çerçevesine katması, önceki dönemlerde durgunlaşan arazi geliştirme sistemlerinin büyümesini kolaylaştırmada hem idari hem de mekânsal olarak önemli rol oynayacaktı. Görünüşe göre bu sisteme işçi sınıfının verecek etkili bir karşılığı yoktu. Kooperatif faaliyetlere yönelik yapılan birkaç zayıf girişim de aşağılayıcı bir biçimde çöktü. Bu anlamda Paris'in geliştirme süreci içindeki farklılıklar ortak bir temelle, sermaye dolaşımıyla bir arada tutuluyordu.

Rant ve arazinin kullanıma göre ayrılması

Küçük ve büyük ölçekli imarcıların ortak bir yönü daha vardı: Düzenli bir gelir kaynağı olarak ranta yatırım yapmaktansa yükselen arazi ve mülk değerlerinden kâr etmeye çabalıyorlardı. İmarcı ve nihai mal sahibi arasındaki ayrılığın, arsa rantı ve mülk fiyatlarının düzeni ve seviyesi üzerinde önemli bir etkisi oldu. Bu da kent içinde farklı bir arsa kullanımı mantığı üretti. Burada İkinci İmparatorluk döneminde etraflıca ele alınan bir başka büyük dönüşümle karşılaşırız: Arsa ve gayrimenkul rantları ve fiyatları giderek artan bir biçimde, arsayı belirgin bir biçimde kapitalist mantığa göre kullanıma tahsis etme işlevini gördü.

Paris'teki arsa ve gayrimenkul değerleri İkinci İmparatorluk zamanında iki katından fazla yükseldi (bkz. resim 43). Ayrıntılardan durumu anlamak zordur ve öyle ince bir karmaşıklıkta coğrafi şema ve zamansal değişim sunarlar ki basit bir tanıma karşı direnirler.¹⁵ İç sokaklardaki arsa fiyatları yeni bulvarlardakilerin yarısı kadar olabiliyor, hatta mahalleden mahalleye çok daha fazla değişkenlik gösterebiliyordu. Büyük ölçekli imarcılar tam olarak arsa değerindeki bu dik eğimli değişimde faaliyet gösteriyorlardı çünkü yeni yol sistemi yükselen mevki gelirlerini yakalamaları için harika fırsatlar sunuyordu. Örneğin Pereireler, Parc Monceau'da (Malesherbes Bulvarı'nın bir kilometre kadar uzağında) 50 franka satın aldıkları bir arsa ve buranın ötesindeki bir başka arsaya (daha önceden 10 franka aldıkları bir yer) gidecek yolun açılmasına olanak sağlamak için Ma-

lesherbes Bulvarı'nın merkezinde metrekaareye 430 frank ödemişlerdi. Yenileme onaylanır onaylanmaz arsa fiyatları hızla arttı. 1850'de Sebastopol Bulvarı'nda 25 frank olan arsa fiyatları 1857'de metrekaresi 1000 franka çıkmıştı. 1867 Sergisi'nden sonra Sol Yaka'nın belirli bölgelerinde arazi bedelleri iki yıl içinde on kat arttı.¹⁶ Bu türden coğrafi değişim ve zamansal farklılıklarla, Paris arsa piyasasında spekülasyonun etkin bir ticari faaliyet olması şaşırtıcı değildir. Ancak spekülasyon ilerledikçe Paris'in bir zamanlar yerel zirveler ve dip noktalarından oluşan karmaşık düzendeki rant yüzeyi düzleşmeye, yerini daha sistematik bir arsa değeri haritasına bırakmaya başladı. Bu yolla aslında yeni yol sisteminde dolaylı olarak var olan mekân ilişkileri daha sistematik arazi bedelleri ve kullanımları düzenine taşındı. Rantı devam ettiremeyen kullanımlar yavaş yavaş dışarıya itildi ve yerlerini devam ettirebilecek olanlar aldı.

Ortaya çıkan şema beklenebileceği gibi merkezden kıyıya (1870'lerde buralarda hala metrekaresi 15-30 franka arsa alınabiliyordu) belirgin bir düşüş, burjuva batıyla işçi sınıfı doğu arasında muazzam bir ayrılık gösteriyordu. Batıyla doğu, dinamik Sağ Yaka'yı çok daha durgun Sol Yaka'dan ayıran yüksek rantlı bir ticaret merkeziyle bölünüyordu. Bu bölgesel arsa değerleri yapısı içinde bazı sivri eğimler var olmaya devam ediyordu ama bunlar artık kullanım farklılıklarını temsil etme eğilimindeydiler. Örneğin Les Halles çevresinde arsa fiyatları metrekaare başına 100 frank iken, Rue Saint-Denis'de 600'e çıkıyor, tamamı işçi sınıfı mahallelerinden oluşan daha doğuda ise 150 ile 250 franka iniyordu. Bir de yeni bulvarlarla ya da yeni yeni filizlenen ticari merkezler içindeki kilit kesişme noktalarındaki ana mevkilerle, arka sokaklar ve yerleşim alanları arasında modern ölçütlerle göre olağan sayılabilecek ayrımlar vardı.

Arazinin rant ayrımıyla kullanıma bölünmesi -arazi spekülasyonunun zorladığı bir süreç- emlak değerlerindeki coğrafi ve zamansal değişimleri düşündüğümüzde daha da belirginleşir. Paris taşınmazlarının toplam değerinin 1852'yle 1870 arasında 2,5 milyar franktan 6 milyar franka yükselmesi emlak patlamasının kapsamını gösterir. Zaten var olan taşınmazlar, artışın 1,5 milyarından sorumluydu. Eski Paris'te evlerin ortalama satış fiyatı aynı dönemde üçe katlandı (bkz.

resim 45). Burada da göz önüne alınması gereken karmaşık bir çeşitlilik söz konusudur. Ama aynı zamanda emlak kirası ve değerindeki bütün bu yükseliş ve artan coğrafi bölünmenin arkasında bir tür genelleştirici sürecin işlemekte olduğunu görürüz.

Haussmann bütün bunları bir arz talep meselesi olarak ele aldı. Dış kesimde imar için yeni arazilere erişimi açmamış olsa konut kiralalarının daha hızlı yükselmeyeceğini öne sürdü. Muhalifleri ona yıkımların arzı kısıtladığını ve yenilemenin talebi böylesine canlandıran göç dalgasını tetiklediği karşılığını verdiler. Her iki bakış açısında da doğruluk payı vardı ancak işler görüldüğünden daha karışıkta. En başta inşaat maliyetleri inşaat endüstrisindeki verimliliğin iyileşmesiyle birlikte düşüyordu, bir de daha önce tartıştığımız gibi özellikle 1860' larda nüfusa göre yüksek bir konut fazlası mevcuttu. Yükselen arsa maliyetleri geliştiriciler ve inşaatçılar için hayati bir kazanç kaynağı olmasına rağmen kendi içlerinde yükselen rant ve emlak bedellerini açıklamaya yeterli değildi. Daha güçlü bir açıklama Gaillard'ın Paris konut piyasasının çoğunun "burjuvalaştırılma" ya da bugün adlandıracağımız gibi "mutenalaştırma" yorumunda yatar.¹⁷

Haussmann'ın planları ve krediye erişimi, yüksek değerli konut inşasına ayrıcalık tanıyordu. Düşen inşaat maliyetleri, alanı ekonomik biçimde kullanan iç tasarımlarla birleşince bu türden konutları, geliri yükselmekte olan orta sınıfın erişim alanına soktu. Paris konut varlığının değeri de buna göre arttı. Aynı zamanda yükselen fiili talebe göre yüksek değerli konutta aşırı üretim olduğu yönündeki kanıtlar da fazladır. Örneğin Pereireler, 1860' larda Malesherbes Bulvarı'ndaki bütün taşınmazlarını elden çıkarmakta zorluk çekti, bu gelecekte yaşayacakları sıkıntının bir belirtisiydi. Ancak bu tür bir "büyüme makinesinin" mantığı bir kez harekete geçtiğinde bir daha durdurulması zordur. Bu mantığın bir parçası da hem yaratılan emlak değerlerinin hem de giderek artan mekânsal bölünmeyle hizmet verilen alıcıların korunması arayışıydı.

Bu nedenle İkinci İmparatorluk yalnızca yenilenmiş şehir merkezinin ilerleyen mutenalaştırılmasına değil, batıya doğru burjuvaziye özel mahallelerin de hızla yaratılışına tanık oldu. Bunu yüksek değerli inşaatı uygun ayrıcalıklardan yoksun alt sınıflar için "nispeten yok-

sul” konut tedariki sistemiyle karşılaştırm. Zaten tek bir odaya dönüşmüş işçi ailelerinin mekânda ekonomi yapması zor olduğu için, düşen maliyetler yükselen arazi fiyatlarıyla telafi ediliyordu. Dahası göreceğimiz gibi 1850’lerde çoğunluğu bekârlardan oluşan göç dalgasından doğan 1860’lardaki aile oluşumu konut talebinin yapısını değiştirdi. Merkezdeki yıkım ve mutenalaştırma buraya yönelik düşük gelirli arzını düşürdü ve düşük gelirlielerin talebini başka alanlara (örneğin Sol Yaka’daki pansiyonlar; sonuç olarak da buradaki kiralar hızla artış gösterdi) ya da dış kesimlerdeki yeni inşaat bölgelerine kaydırıldı. Dış kesimlerde kayda değer bir yapı artışı olmasına rağmen aşırı üretime dair pek az kanıt vardır. Konut piyasasının işçi sınıfı kesiminde yükselen emlak değerleri, spekülâtif inşaat süreci ve çoğu işçinin konuta harcamak zorunda kaldığı harcanabilir gelirin oranının artmasıyla açıklanabilir. Aynı zamanda artan mekânsal ayırım, büyük ölçüde olağandı, çünkü burjuva mülk sahiplerini ya da kiracıları, arazi geliştirme sürecinin giderek artan bir biçimde dar gelirliilere yönelik spekülâtif konuta yöneldiği alanlara çekmek zordu. Doğu-batı ayrımı (batı yakasındaki ortalama emlak değerlerinin doğudaki herhangi bir mahalleninkini geçmesini getiren ayırım) bu iki yönlü ve sınıf yönelimli konut tedarik sistemi nedeniyle sağlamlaştı.

Spekülâtif süreç farklı tipte kullanıcılar arasında yoğun rekabeti de gerektiriyordu. Finansal ve ticari kullanımlar Bourse ve Chaussée d’Antin arasındaki kiraları diğer bütün kullanıcıların dışlanması noktasına gelene kadar yükseltmiş, böylece kuzeybatı merkeze başka yerlerde olmayan güçlü bir dinamizm katmıştı. Böyle bir ticaret merkezinden yoksun ve her koşulda gereğinden fazla din ve eğitim kurumunu içine almış olan Sol Yaka’daki arazi iyileştirmesi, çok daha farklı bir dinamîğe sahipti. Kiralar kent merkezindeki yerlerinden olan işçiler ve artan öğrenci nüfusundan gelen talebin baskısıyla artış gösterse de (Odéon yakınlarındaki mobilyalı bir odanın kirası 1860’ta yıllık 500 frank iken 1864’te 800 franka fırlamıştı), yenileme hızı yavaştı, mülk sahipliği yapısının özel nitelikleri ve arazi kullanımı için finansal, ticari ya da endüstri arasında güçlü bir rekabetin olmaması nedeniyle spekülasyon da kısıtlıydı.¹⁸ Kendi açısından sanayi de

emlak değerlerinin değişen yüzeyiyle başa çıkmak zorundaydı. Yüksek kiralı merkeze yakında durmaya direnmesi, emek sürecinin zorlayıcı bir yeniden örgütlenmesi pahasına oluyor ya da erişim avantajları nedeniyle, yüksek kiralara ödenmesini olanaklı ve arzu edilir kılıyordu. Merkezdeki kent pazarlarıyla yakın bağları bulunan endüstriler, kiralara kenar kesimlerden daha yüksek, ancak ticari ve finansal iç kuzeybatıdan ya da burjuvazinin ikamet ettiği batıdan çok daha düşük olduğu kuzeybatıdaki zanaatkâr mahallelerinin ortalarında toplandılar. Bunun dışında sanayi dış kesimlerde ucuz arazi ya da özel nitelikler taşıyan (örneğin ulaşım sistemi içindeki düğüm noktaları) yüksek kira vermeye değer araziler aramaya zorlandı.

Yeni kredi sistemi tarafından harekete geçirilen, arazi ve emlak piyasalarının (özellikle Sol Yaka'da geleneksel direnişle karşılaşmış olsa da) saf kapitalist çizgi boyunca yeniden örgütlenmesinin önemli etkileri oldu. Paris iç mekânının örgütlenmesini, mekânın denetimi için farklı kullanıcılar arasındaki fiyat rekabetine bağladı. Endüstri, ticaret, devlete ait kullanım ve meskûn kullanım birbiriyle rekabet etti; farkı sanayi türleri ve farklı özelliklerde konutlar da bu rekabete dâhildi. Sermaye akışının serbest bırakılarak yapı çevrenin yeniden düzenlenmesi ve mekânın yapılandırması görevlerine aktarılma şekli düşünülürse Paris'in mekânsal açıdan 1870'lerde, 1850'lerde olduğundan daha fazla bölünmüş olması şaşırtıcı değildir. Arazi ve emlak spekülasyonu aracılığıyla örgütlenen arsa kullanımı rekabetinin yeni koşulu, kullanıcıları her türlü uyumu sağlamaya zorluyordu. İşçi nüfusu dış kesimlere dağıldı (artık işe gitmek için daha uzun yol katediyorlardı) ya da merkeze yakın aşırı kalabalık yüksek kiralı mevkiilerde ikiye katlandı. Endüstri de aynı şekilde ya emek sürecini değiştirme ya da banliyoleşme seçeneğiyle karşı karşıya kaldı.

Sermaye ve işgücü fazlasının Paris'in yeniden yapılmasıyla emilmesinin çeşitli olumsuz etkileri oldu: Yerinden olma ve ayrımı gide rek artırdı, işe gitmek için daha uzun yol katedilmesine neden oldu, kiralara yükseltti, aşırı kalabalıklaşmaya yol açtı. Birçokları o dönemde bunları düpedüz patolojik olarak gördü. Ancak Louis Lazare gibi çağdaşları bütün patolojik etkileri Haussmann'ın şeytani deha-

sına bağlarken yanıılıyorlardı. Elbette bunu yaparken muhalifler her patolojik belirtiyi, sözde mutlak güce sahip bir devletin politikalarına ya da siyasetine bağlayan geleneksel Fransız adetine uyuyorlardı. Bu genelde devletin ya da özelde Haussmann'ın gerçekte ne kadar güçlü olduğunu dikkatle irdelemeyi gerektirir.

BÖLÜM VII

Devlet

Ama, Fransız burjuvazisinin maddi çıkarı, kesinlikle, bu geniş ve karmaşık hükümet makinesinin sürdürülmesine sınıksız bağlıdır.

-Marx

Yüzyılın ortasında Fransız devleti yapı ve uygulamalarında çağdaş ihtiyaçlara uygun düşecek bir modernleşme arayışı içindeydi. Bu Paris için olduğu kadar bütün ülke için de geçerliydi. Louis Napolyon bu gereksinimleri işçi sınıfı ve radikalleştirilmiş burjuvazinin bakış açısından tanımlama girişiminin enkazı üzerine oturdu. “Kızılılar”ı hizaya getirecek tek aday olarak cumhurbaşkanı oldu. Bu düzeni koruyabilecek tek kişi gibi görüldüğü için imparatorluğu oluştururken büyük destek aldı. Ama İmparator acilen, kendisini kötünün iyisi olarak görmek yerine destekleyecek istikrarlı bir sınıf ittifakına ihtiyaç duyuyordu. Aynı zamanda etkili denetim ve idareyi sağlayacak bir siyasi modele gereksiniyordu. Başladığı model (ki bunu 1860’larda kademe kademe bırakmak zorunda kaldı) hiyerarşik düzende ama popüler tabana sahip bir otoritercilikti. Geniş bir ulusal ordunun başındaki sevilen bir lider imgesini kullandı. Herkesin yararına olacak bu ulusal gelişim projesinde her bireyin kendine ait bir yeri vardı. En tepedeki meritokrasinin dayattığı güçlü disiplin alttan gelecek halk iradesinin ifadesiyle uyumlu olacaktı. Yönetimin görevi emir vermek ve kontrol etmektir.

İkinci İmparatorluk altındaki kadrolar ve politikalarını, çevresi rüşvet yiyen ve açgözlü danışmanlarca sarılmış fırsatçı bir hayalpe-restin keyfi bocalamaları olarak yorumlamak cazip gelebilir. Siyasi

RESİM 50 En başından beri Louis Napolyon'un sorunu yönetiminin halk tabanını korumaktı. Daumier'in Napolyon'u Ratapoil adlı fırsatçı bir kişi olarak tasvir ettiği ünlü çiziminde, Napolyon 1851'de gönülsüz Fransa'yı (yine her zamanki gibi Özgürlük kılığında) baştan çıkarmaya çalışıyor. Fransa onun isteklerine "tutkusunun inanılır olamayacak kadar hızlı geliştiği" karşılığını veriyor.

yelpazenin iki ucundaki konumlarından İmparatorluk'u, bütün değişkenliğine rağmen, Fransız devleti ve politikasında devlet kurumlarını kapitalizmin modern gereksinimleri ve çelişkileriyle daha yakın bir uyum içine getirmeye yardım eden önemli bir geçiş dönemi olarak gören Gramsci ve Zeldin'i izleyeceğim.¹ Bölümün devamında bu siyasi geçiş döneminin Paris'te nasıl gerçekleştiğine ve kentin tarihsel coğrafyasına olan etkilerine odaklanacağım.

Sermaye Dolaşımında Devlet Müdahalesi

“Üretken devlet harcamaları” fikri İmparator ve Persigny'nin öncülüğündeki, Haussmann da dahil, kilit noktalardaki danışmanların az çok paylaştıkları Saint-Simoncu doktrinden doğar. Bu görüşe göre borç finansmanlı harcamalar, ek vergilendirme gerektirmez ve hazineye ek bir yük getirmezler. Bu, harcamalar “üretken” olduğu ve sabit bir vergi oranında devlet gelirlerini faiz ve amortisman maliyetini karşılayacak kadar genişleten ekonomik etkinliğin büyümesini des-

teklediği sürece geçerlidir. İmparator'un Haussmann'dan yürütmesini istediği türden devletçe finanse edilmiş bayındırlık işleri, en azından prensipte sermaye ve işgücü fazlasını emmeye ve ekonomik büyüme ürettikleri takdirde vergi mükelleflerine ekstra bir maliyet olmadan tam istihdamını sağlamaya yardım edebilirdi.

Haussmann'ın güvenebileceği ana vergi tabanı *octroi* idi: Paris'e giriş yapan mallardan alınan bir vergi. Haussmann, Paris'teki bu vergi gelirini artıracak büyük küçük her gelişime para yardımında bulunmaya ve finanse etmeye hazırды. Örneğin araziyi geliştiricilere neredeyse bedavadan verip, yapı tarzını ve malzemelerini sıkı biçimde düzenleyerek, kente giren yapı malzemelerinden vergi gelirlerini bü-yütebilirdi. Bu arada Haussmann'ın zenginlere yönelik pahalı konutlara olan güçlü taraftarlığının da bundan kaynaklandığını belirtelim.

Haussmann'ın para kaynağı sağlama konusundaki güvenilmezliği başka yerlerde ayrıntılı bir tekrarına girmemizi gerektirmeyecek kadar çok aktarılmıştır.² 1870'e gelindiğinde çalışmalarının maliyeti 2,5 milyar frankı bulmuştu ve bunun yarısını bütçe fazlalıklarından, devlet sübvansiyonlarından ve arazilerin tekrar satılmasından finanse etti. 1855'te doğrudan kamusal iştirakle (bir yenilikti) 60 milyon borç aldı ve 1860'ta bir 130 milyon arayışına daha girdi, bu da en sonunda ancak 1862'de Pereirelerin *Crédit Mobilier*'i beşte birini üstlendiğinde tamamlandı. 1865'te sert tartışmalardan sonra onaylanan 270 milyon franklık kredi ancak *Crédit Mobilier*'in etkin yardımıyla tamamlandı. Haussmann'm bir 600 milyona daha ihtiyacı vardı ve başka kredi alabilme ihtimali zayıftı. Böylece Bayındırlık İşleri fonunu kullanmaya başladı, bu kısa vadeli borç olarak planlamış, kent bütçesinden bağımsız, tamamlanması uzun süren bayındırlık işlerine bağlı harcamaları ve gelirleri kolaylaştırmak için tasarlanmış bir fondu. İnşaat masrafları normalde müteahhit tarafından karşılanı-yordu, proje bittikten sonra da belediye tarafından yılda sekiz taksitte (faiz dahil) parası ödeniyordu. Sermayeyi tedarik edecek olan müteahhit olduğu için bu aslında belediyeye verilen kısa vadeli bir borç anlamına geliyordu. 1863'te bazı müteahhitler mali zorlukla karşılaşarak kısmen bitmiş bir proje için peşin ödeme talep ettiler. Belediye *Crédit Foncier*'e başvurdu, *Crédit Foncier*, İmparator'un isteğiyle,

belediyenin müteahhitlere verdiği projenin beklenen bitiş tarihi ve ödeme programını belirten bir teminat mektubu karşılığında parayı verdi. Aslında Haussmann müteahhitler aracılığıyla Crédit Foncier'den borç alıyordu. Bütün her şey de kamu denetimine açık olmayan Bayındırlık İşleri Fonu'yla gizlenebilirdi. 1868'e gelindiğinde Haussmann bu yolla yarım milyar frank toplamıştı.

Haussmann'ın Crédit Mobilier ve Pereirelerle olan bağlantısı göz önüne alındığında suçlarının ilk kez 1865 yılında, Rothschildların himayesindeki liberal görüşlü (yani serbest piyasacı) ekonomist Leon Say tarafından ortaya çıkarılmış olmasına şaşmamak gerekir. Bu da İmparatorluk karşıtlarının eline büyük bir koz verdi. Jules Ferry, *Comptes Fantastiques d'Haussmann*'ında bütün bu süreci ve daha fazlasını gözler önüne seriyordu. 1868'de bu durum basında büyük

RESİM 51 Yıkımlar hız kazandığında her yerde inşaat işçileri görülebilirdi. Burada Daumier'in iki işçisi Tour S. Jacques'ın (bugün kentte terk edilmiş bir nirengi noktası) ayakta kalmasının tek nedeninin yıkmak için balonla tepesine inilmesi gerektiği olduğunu söyler.

bir etki yarattı. Burjuvazinin mali açıdan tutucu, hayal gücünden yoksun ve siyasi çıkarları doğrultusunda hareket eden kesimi hiç kuşkusuz Haussmann'ın azledilmesinde önemli rol oynamıştı. Ancak burada sermaye dolaşımına hükümetin dâhil olma biçiminden kaynaklanan daha derin bir sorun vardı. 1853-1870 arasında "belediyenin borcu 163 mil-

franktan, 2.500 milyar franka yükselmişti, 1870'te borç giderleri belediye bütçesinin yüzde 44,14'ünü oluşturunuyordu." Belediyenin mali durumu böylece faiz getiren sermayeye bağlı olan sarsıntılara, sıkıntılara ve belirsizliklere inanılmaz derecede açık hale geldi. Ekonomiye dengede tutmak bir yana, Paris'in geleceğini kontrol etmenin bile çok

uzağında olan Haussmann “kendisinin ve İmparator’un yarattığı makinanin egemenliğine girmişti.” Sutcliffe’in vardığı sonuca göre, Haussmann ulusal siyasi meseleler yüzünden yerinden olduğuna memnun olmalıydı çünkü aşırı gerilmiş bir mali belediye yapısı “1870 uluslararası buhranını kaldıramazdı.”³

Burada da başka yer ve zamanlarda olduğu gibi (akla 1970’lerin New York’u geliyor) aşırı birikimin büyük sorunlarının finansmanını kendi harcamalarının yarattığı bütçe açığıyla çözmek üzere yola çıkan bir devlet aygıtı, en sonunda faiz getiren sermaye dolaşımının içerdiği güvenilmez çelişkilere kurban düşmüştü. Gerçekten de Haussmann’ın kaderi Pereirelerin kaderine benzer. En azından bu açıdan İmparator ve danışmanları devleti çağdaş kapitalist finansın yaygın çelişkileri yönünde modernize etmiştir. Devleti sermaye piyasalarının insafına terk edip bunun bedelini ödemişlerdir (o zamandan bu yana pek çok devletin başına geldiği gibi).

Emek Gücünün Yönetimi

“İşsizlik temelinde yükselen isyandansa 200.000 kişilik bir düşman ordusuyla karşılaşmayı tercih ederim,” demişti İmparator.⁴ 1848 devriminin Paris’te gerçekleşip Paris’te öldüğü düşünülürse başkentte tam istihdam sorunu acil çözüm bekleyen bir meseleydi. Bayındırlık işlerinin hızlanması sorunu kısmen çözüyordu. “Artık sokaklarda asi gruplar değil de duvar ustaları, marangozlar ve işe giden başka zanaatkârlar dolaşıyordu. Kaldırım taşları yığıldığında bu artık barikat kurmak için değil, su ve gaz boruları döşemek içindi. Evler artık kundaklanma ya da yangın tehlikesi altında değil kamulaştırmadan gelecek yüklü tazminatın tehdidi altındaydı.”⁵ 1860’ların ortalarına gelindiğinde Paris’teki çalışan nüfusun yarısı inşaat işinde çalışıyordu. Bu olağanüstü başarı iki açıdan hassastı. Birincisi Nassan Senior’ün ifade ettiği gibi “İnşaat işinin bir haftalığına duraklaması hükümeti dehşete düşürebilirdi.” İkincisi sonsuz görünen üretken harcamaya döngüsü gelecekteki işçi sınıfının üzerine öyle ağır bir borç yükü getiriyordu ki nüfusun çoğunluğunu daimi bir ekonomik bü-

yüme ve zorunlu çalışmaya mahkum ediyordu. 1868'den sonra hem siyasi hem de ekonomik nedenlerden dolayı bayındırlık işleri durakladığında, düşen vergi kazançları ve yapı sektöründe işsizlik ciddi bir mesele haline geldi. Bunun da burjuvazinin düşüncesinin tersine Haussmann'a genelde düşünülmediği kadar karşı olmayan -onun ana iş kaynakları olduğunu biliyorlardı- işçi sınıfı üzerinde radikalleştirici bir etkisi olduğu, Komün'e katılan inşaat işçilerinin orantısız sayısından da görülebilir.⁶

Devletin ticareti teşvik etmek için birden fazla seçeneği vardı. İmparatorluk görkemi ordunun yeni üniformalar giymesini, saray kıyafet yönetmeliğinin resmi olarak belirlenmesini gerektiriyordu. Günün modası bütün kentte statü ve saygınlık için zorunlu oldu. 1852'den 1850'lerin sonlarına kadar giyim sektörüne muazzam bir teşvik vardı. Ancak bütün işgücü fazlası bu türden önlemlerle emilemezdi. Özellikle 1850'lerde bayındırlık işlerinin yarattığı istihdam fırsatlarına karşılık olarak Fransa'dan bütününden Paris'e büyük bir yedek işgücü akışı oldu. Yani yoksulluk oranı (artık emeğin yaklaşık bir göstergesi) 1853-1862 arasında her 16,1'de birden 18,4'te bire düştü. Oran 1869'da yine 16,9'da bire yükselirken yoksulların mutlak sayısı hiçbir şekilde azalmadı.⁷

Haussmann'ın bu muazzam sanayi yedek ordusuna karşı tutumu ilginç bir evrimden geçti. 18. yüzyıl geleneklerinden olan belediye yardımı hakkı, belediyenin yoksulları (taşradan gelenler dâhil) besleme görevi yavaş yavaş bir kenara bırakıldı. Haussmann bunun yerine daha neo-Malthusçu bir politika getirdi. Kent bütçesi, sosyal yardım sorununun boyutu, finans sağlamanın değişen biçimleri göz önüne alındığında başka şansı yoktu. Belediyenin görevini en iyi sosyal yardım değil iş sağlayarak yapacağını öne sürdü; eğer iş imkânı yaratılmaya çalışılırsa sosyal yardım sağlama zorunluluğu makul biçimde azaltılabilirdi. Eğer iş sağlandığı halde yoksulluk devam ediyorsa bunun, devlet desteği hakkını kaybeden yoksulların suçu olduğunu ima ediyordu. Bu elbette aşına olduğumuz bir savdır. 1990'larda hem Britanya hem de Birleşik Devletler'in sosyal yardım sisteminin reformunda bu savın merkezi rol oynadığını biliyoruz. Paris'teki devlet aygıtı 1870'te yoksul, hasta ve yaşlılara karşı sorum-

luluklarını, 1848'de olduğundan daha farklı tasavvur ediyordu. Yönetimin sosyal yardım, tıbbi yardım, eğitim ve benzerlerine karşı değişen tutumu, Gaillard'a göre 1868'den 1871'e kadar olan toplumsal kargaşanın kökeninde yatan sosyal hakların ve topluluğun kaybına katkıda bulunmuştur. Bu tür neo-Malthusçu politikaların böylesine yaygın tepki uyandırması şaşırtıcı değildir. Elbette Komün bu hakları geri getirmeye çalıştı, hasta bir rejime destek bulmak isteyen Haussmann bile, işsizlik artarken, İmparatorluğun doğumdan ölüme kadar sosyal yardım sağladığı yönündeki kendi propagandasında vaat ettiklerine uyum çabası içinde, sosyal yardım meselelerine daha çok ilgi göstermek zorunda kaldı.

Hausmann erzak fiyatlarına yönelik olarak da benzer ilkeler benimsedi. Fiyatlar aşırı derecede artınca toplumsal protestolar genellikle acil bir devlet desteği getiriyordu. Ama Hausmann serbest piyasaya inanıyordu, en azından işçi sınıfı ve orta sınıf için. Değişken hasatlara bağlı fiyat dalgalanmaları zorluk yaratıyorsa, o halde cevap fırıncılar ve kasapların arz fiyatları düşük olduğunda ödeme yapıp arz fiyatları yüksek olduğunda para çekebilecekleri bir fonda yatırıyordu. Belediye bütçesi üzerinde önemsiz bir yükü fiyat istikrarı sağlandı. Hausmann böylece 1930'larda yaygınlaşan mal-fiyat istikrarı türünden tasarılar öncülük etmiş oldu. Ancak bunlarsız yapmayı tercih ediyordu. 1860'tan sonra serbest piyasa liberalizmi hükümet politikasının merkezine geldiğinde, bütün bu tür tasarıları bir kenara bıraktı. O zamana kadar mekânsal bariyerlerin kaldırılması ve çok farklı kaynaklardan elde edilebilir olması, Paris'in gıda arzında doğal hasat koşullarına olan korunmasızlığını ortadan kaldırıyordu. Kent içinde daha iyi bir dağıtımla birleşince de bu kentin yiyecek arzına daha yüksek oranda bir güvenlik getiriyordu.

Kentin muazzam derecede karmaşık sosyal yardım mekanizmasının yönetiminde basit rehber ilkeler saptanmış olmasa da, Hausmann'ın içgüdüleri onu ilk bakışta İmparatorluğun merkezi otoriterliği ile tutarsız görünen oldukça modern iki yöne götürdü. İlk olarak yapabildiği durumlarda sosyal yardım işlevlerini özelleştirmeye çalıştı (örneğin devletin rolünün yalnızca yoksulların öğretimiyle kısıtlı olduğunu tasarladığı eğitim örneğinde olduğu gibi).

İkincisi yerel sorumluluk ve inisiyatifı vurgulamak için kontrollü ademi merkeziyet arayışına girdi. Sosyal yardım yükünün Paris'ten taşraya dağılışı ve tıbbi yardım, eğitim ve yoksulların bakımının sorumluluğunun *arrondissement*lere dağıtılmasını sağlıyor, hiyerarşiyi hiçbir şekilde terk etmeden, hizmet beklentisini yerel ödeme yetisiyle ilişkilendiren bir idari şemaya uyuyordu. Böylece *arrondissement*ler sosyal yardıma ihtiyacı olanların ihtiyaçlarının karşılanması için gittikleri kurumsal merkezler olarak kentin yerini almış oluyordu.

Gözetim Ve Denetim

İkinci İmparatorluk otoriter bir polis devletiydi. Gözetim ve denetim eğilimi de oldukça ileri düzeyde ve geniş çaplıydı. Doğrudan polis faaliyetleri, muhbirler, casuslar ve yasal tacizin yanı sıra imparatorluk yetkilileri de bilgi akışını kontrol etmeye çalışıyor, olağanüstü propaganda çabalarını harekete geçiriyor, dostu ve düşmanı kontrol ve asimile etmek için siyasi güç ve iltimas kullanıyorlardı.⁸ Bu sistem taşrada iyi işliyordu ancak kentlerde uygulanması daha zordu. Paris kısmen devrimci geleneği kısmen de büyüklüğü ve labirentimsi nitelikleri nedeniyle ciddi sorunlar oluşturuyordu.

Hausmann ve polis şefi (yetki sorunları nedeniyle çoğu zaman anlaşmazlığa düşüyorlardı) gözetim ve denetimin ana çarklarıydı, işin içinde çeşitli devlet makamları (İçişleri, Adalet Bakanlığı vb.) da bulunuyordu. Yasalar bu amaç gözetilerek şekillendiriliyordu. İkinci Cumhuriyet döneminde basına sansür yeniden dayatıldı. Bir İngiliz ziyaretçinin ince bir alayla belirttiği gibi “bütün cumhuriyetçi gazeteler yasaklanmıştı”, “olanlar da Orléansçı, Bourbon Krallığı taraftarı (Legitimist) ya da Bonapartçı grupları temsil ediyordu.”⁹ İmparatorluk basın yasaları, cumhuriyetçi “parti düzeninin” zaten dayattıklarını sertleştirdi. Yetkililer tarafından sosyalizm ve yıkıcılık şarkıları ve sahneleri sergilediği düşünülen sokak şarkıcıları ve sanatçıları bile 1853'te çıkan bir yasaya göre resmi izin almalı, şarkıları polis şefi tarafından resmi olarak damgalanıp onaylanmalıydı. Sokak sanatçıları'nın çoğu gibi popüler kültürün siyasi içeriği de sokaklardan ko-

vulmuştu. Ancak Four-nel gibi aynı dönemde yaşayanların böyle karakterlerle sık sık karşılaşması, örneğin Daumier'in çoğunlukla bun-ları konu etmesi yetkili-lerin popüler kültürün bu boyutunu tamamen bastıramadığını göste-rir.¹⁰

İşçilerin her zaman casus olarak söz ettiği polis, kendini suçu de-netim altına almaktan çok bilgi toplayıp en küçük bir siyasi muha-lefeti bile kayda geçir-meye adanmıştı. Kayda değer ölçüde korku aşılamlarına ve 1854'te büyük bir yeniden idari örgütlenmeye rağmen fazla etkili olamadık-

ları görülür. Korku daha çok geniş potansiyel muhbir ağından kaynaklanıyordu. "Polis kentler kadar atölyelerde de örgütleniyor. İşçiler arasında artık ne güven var ne de iletişim. Yerin kulağı var."¹¹ Pansiyonlar sıkı denetim altında tutuluyor, ikamet edenlere dair tuttukları kayıtlar, bu kişilerin geliş gidişleri düzenli olarak denetleniyordu. Kapıcılar genellikle polisin muhbir ağına dâhil ediliyordu. İmparator 1852'de işçilerin dernek kurma, birleşme ve kongre hakkını (grev hakkıyla birlikte) lağvettiğinde yerine *conseils de prud'hommes* (hakem heyetleri, bir işkolundaki anlaşmazlıkları çözmek amaçlı işçi ve işverenlerden oluşan kurul) ve işçiler için karşılıklı çıkar derneklerinden oluşan bir sistem getirdi. Sosyalizm yuvası haline gelmelerini önlemek

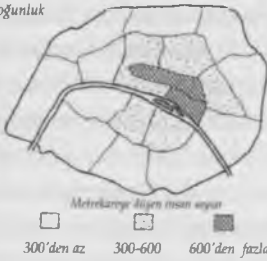

RESİM 52 Sokak sanatçıları Paris sokak hayatında önemli bir unsurdur. Ama onları kontrol edip herhangi bir politik ifadede men etmek zordur. Daumier sokak sanatçıları gösteri sırasında tasvir eden bu portresinde ustalığını konuşturur.

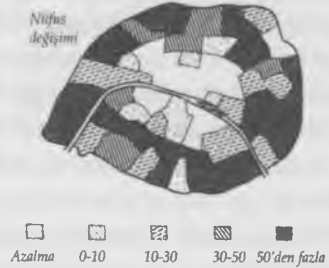
için ikisine de (genellikle polis şefinin tavsiye ettiği) düzenli raporlar sunan idari memurlar atadı. Benzer bir denetim sistemi miting düzenleme hakkı, en sonunda 1868 yılında kabul edildiğinde kuruldu: Gereksiz “siyasi” toplantıları gözlemlene ve kesme gücünü sahip “denetçiler” atandı, bu kişiler kapsamlı raporlar düzenlemekle yükümlüydüler. Propaganda sistemi de en az bunun kadar ayrıntılıydı.¹² Resmi ve yarı resmi basın yoluyla kontrollü haber ve bilgi akışı, her türlü resmi açıklama ve idari eylemler (bunların çoğundan vali sorumluydu) popüler sınıfları tepede görevli kişilerin meziyetleri yönünde (özellikle de İmparator ve İmparatoriçenin) ikna etmeye çalışıyordu. Adeta hayır işleri, resmi destekli galalar, sergiler ve ziyafetlerin bireysel özgürlüğün kaybını telafi etmesi bekleniyordu.

Böyle bir sistemin sınırları vardı. Sermaye dolaşımının serbest bırakıldığı, rekabet ve teknolojik ilerlemenin başa baş gittiği ve her türlü kültürel akım ve uyumu tetiklediği bir ekonomide denetim ve gözetimi korumak zordu. Avrupa’da kolaylaşan haberleşme Brüksel’i eleştirel yayınların merkezi haline getirmişti, bu yayınların Fransa’ya akışını durdurmak zor, hatta imkansızdı. Basın sansürünün çelişkileri bu sorunu örneklendirir. Paris basınının tirajı 1852’de 150.000’den 1870’te bir milyona çıktı.¹³ Tamamen yeni parasal çıkarların egemenlik kurmasına rağmen gazeteler ve dergiler hükümet politikalarına değinmesi zorunlu ihtilaflar yaratacak kadar çeşitliydi. Say, Haussmann’ın maliye yönetimine mali tutumluluk adına saldırdığında İmparator’un yetkisini aşındırıyordu. Jules Ferry gibi cumhuriyetçi muhalifler bundan yararlanarak onun örneğini izleyebilirdi. Üstelik sansür siyasetle de sınırlı kalamazdı. Kamu ahlakıyla da uğraşıyordu. Yetkililer tarafından reddedilen şarkıların çoğu siyasi değil müstehcendi¹⁴ ve hükümet Baudelaire, Flaubert ve diğerlerinin genel ahlaksızlık nedeniyle kovuşturmalarında türlü türlü karmaşaya bulaştı. Bunun etkisi İmparator’un esas temeli olması gereken sınıf ittifakını aşındırmak oldu. Kısacası siyasi sistem bu bakımdan yeni yeni filizlenen kapitalizme uygun değildi. İmparatorluk toplumsal ilerlemeye giden kapitalist bir yolda kurulduğu için de, Zeldin’e göre, liberal imparatorluğa kayan değişim onun temelinde yatıyordu.¹⁵

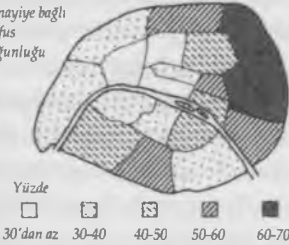
Yoğunluk

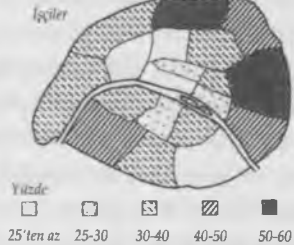
Nüfus değişimi

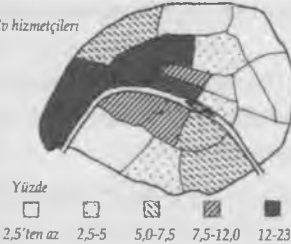
Sanayiye bağlı nüfus yoğunluğu

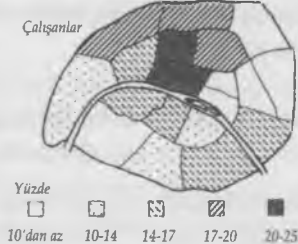
İşçiler

Ev hizmetçileri

Çalışanlar

RESİM 53 1866'da nüfus yoğunluğu ve 1855-1866 arası Paris'te nüfus değişimi (Girard 1981; Canfora-Argondona ve Guerrand, 1976) ve Paris'te 1872'de arrondissementlere göre sanayiye bağımlı nüfusun, işçiler, çalışanlar ve hizmetçilerin dağılımı (Chevalier, 1950).

Aynı zorluklar alt sınıfları kontrol etme çabasında da ortaya çıkıyordu. İmparator'un meziyetlerine yönelik propaganda, hayırseverliği dışında bir şeye yaslanmak zorundaydı. “Ziyafet ve ekmek” formülü işçi sınıflarının gerçek bir sevinç duyduğu ziyafet bakımından iyi durumdaydı ancak ekmek konusunda aynı derecede başarılı değildi. 1860'larda düşüş gösteren gerçek ücretler sosyal gelişim id-

dialarını aptalca, ziyafetleri de işçi sınıfının zararına düzenlenen korkunç piyesler gibi gösteriyordu. O halde İmparator burjuvazinin elindeki bir aletten ibaret olmadığı yönündeki kendi söylemine nasıl uyabilirdi? İmparator'un taktiği Paris işçilerine grev (1864), toplanma ve dernek kurma hakkını (1868) tanıyarak onları sistemin parçası haline getirmeye çalışmak oldu. Böylece 1862'de Uluslararası İşçi Birliği'nin Fransa şubesinden işçilerin Londra'da düzenlenen Evrensel Fuar'a devlet destekli ziyareti gerçekleşti (ve doğal olarak İmparatorluğun aracı olduğu kuşkusunu uyandırdı). Popüler kültür yıllar süren baskıyla görünüşte bir uyuşukluk durumuna sokulduysa da yeraltındaki siyasi söylem akımı 1868'de ilk fırsatta ortaya çıktı.¹⁶

Kent dönüşümünün gözleme ve denetleme gücü konusunda çelişkili etkileri oldu. Çıkmazlar, kenar mahalleler, kolayca barikat kurulabilen sokaklar yok edilerek yerine rahatça denetlenebilen bulvarlar getirildi. Ancak merkezden dağılan, yerinden edilmiş bir nüfus, göçmen seliyle daha da çoğalarak Belleville ve Gobelins gibi yalnızca onlara ait hale gelen yeni bölgelerde kaynaştı. İşçiler örgütlü bir tehdit olmaktan çıktı ancak izlenmeleri daha zor bir hale geldi. Bu nedenle sınıf mücadelesinin taktikleri ve coğrafyası temelden bir değişim geçirdi.

Toplumsal Yeniden Üretimin Mekânlarını Biçimlendirirken

“İktidar mekânında, iktidar iktidarmış gibi görünmez, mekânın düzeni altına gizlenir.”¹⁷ Haussmann'ın mekânı biçimlendirme gücünün aynı zamanda toplumsal yeniden üretim süreçlerini etkileme gücü olduğunu kavradığı açıktı.

Paris'i, sinai temeli ve işçi sınıfından temizleyip muhtemelen burjuva düzeninin devrimci olmayan kalesine dönüştürme yönündeki açık arzusu bir kuşakta tamamlanamayacak kadar büyük bir işti (gerçekten de ancak yirminci yüzyılın son yıllarında gerçekleştirilebildi). Yine de Haussmann 1870'te şehir merkezinin büyük bölümünün sanayiden arındırılması işi başarıma noktasına gelene kadar ağır sanayiye, kirli endüstrilere ve hatta hafif sanayiye durmaksızın saldırdı.

İşçi sınıfın çoğu da endüstriyle birlikte kent merkezini terk etmek durumunda kaldı ancak kesinlikle Haussmann'ın istediği kadar uzağa gitmediler (bkz. resim 53). Kent merkezi imparatorluk gücü ve yönetiminin, finans ve ticaretin, yeni yeni filizlenen turizmin çevresinde türeyen ve büyüyen hizmetlerin anıtsal temsillerine terk edildi. Yeni bulvarlar yalnızca askeri kontrol fırsatı vermiyor, aynı zamanda (gaz lambalarıyla aydınlatılıp, gerektiği gibi devriye gezildiğinde) ticaret ve eğlence bölgelerinde burjuvazinin serbestçe dolaşımına da izin veriyordu. Bütün toplumsal ve kültürel etkileriyle “dışa dönük” kentçilik biçimine geçiş güvence altına alınmıştı. (Durum yalnızca tüketimin artmasından ibaret değildi, tüketimin öne çıkan nitelikleri herkesin görebileceği şekilde belirginleşti.) Semtler arası ayrımının artması burjuvaziye yalnızca tehlikeli ve suç eğilimli sınıfların gerçek ya da hayal edilen tehlikelerinden korumakla kalmıyor, kenti giderek farklı toplumsal sınıfların yeniden üretiminin güvenli mekânları olarak biçimlendiriyordu. Bu amaçlar doğrultusunda Haussmann, yasal ve planlama güçlerini kullanarak ve bu semt yayılma etkisinin (bir yerdeki yatırımın bir başka yerdeki yatırımın değerini artırdığı) coğrafyasına hakim olarak farklı toplumsal süreçleri planlamakta dikkate değer bir beceri gösterdi.

Elbette etkiler her zaman Haussmann'ın düşündüğü gibi olmadı, bunun nedeni kısmen planlamaya çalıştığı ortak süreçlerin tamamen farklı bir yön almasıydı (bu daha sonra göreceğimiz gibi sanayi üretimi için geçerliydi). Ancak projesi en başından beri siyasiydi ve yalnızca işçi sınıfı içinde değil, burjuvazinin farklı grupları arasında da otomatik olarak bazı siyasi karşı projeleri harekete geçirdi. Bu yüzden Michel Chevalier (İmparator'un gözde iktisatçısı) sabit istihdama zarar vereceği ve toplumsal huzuru tehdit edeceği gerekçesiyle kenti sanayiden arındırmaya karşı çıktı. Haussmann kapattırana kadar Louis Lazare etkili *Revue Municipale*'i kullanarak yalnızca Pereirelerin spekülasyonlarını lanetlemekle kalmıyor, aynı zamanda Haussmann'ın bayındırlık çalışmalarını da “Eski Paris ile Lüks Paris”, “Yeni Paris ile Yoksul Paris” arasındaki sosyal ve coğrafi ayrımları vurgulama biçimi nedeniyle kınıyordu. Bu Lazare'a göre başkaldırı için kesin bir tahrikti. *Revue Municipale*'in kapanmasından sonra da

Lazare, Haussmann'ın bayındırlık çalışmalarının toplumsal etkilerini eleştiren kitaplar yazdı ancak kitaplar yayımlandığında Haussmann çoktan yerinden olmuştu. Haussmann (ve İmparator) bu muhalif seslerin arasında çıkarlarının birleştiği birilerini aramak zorundaydı.¹⁸

Sınıf İttifakı Arayışı

İktidardaki hükümet için siyasi destek kazanmak ve desteği sağlamlaştırmak her valinin göreviydi. Arkasında siyasi bir parti, hitap edeceği doğal bir sınıf ittifakı bulunmayan III. Napolyon, iktidarı için yalnızca aile adı ve ordu desteğinden daha derin bir toplumsal temel bulmak zorundaydı.¹⁹ Haussmann'ın siyasi açıdan düşman bir kentte böyle bir sınıf ittifakı oluşturmak ve böylece İmparatorluk iktidarına dolayısıyla da kendi gücüne daha sağlam bir temel sağlamak için yardıma ihtiyacı vardı.

Düşüşünün ardındaki dram Haussmann'ın "huzursuzluk, yatıştırılmaz kıskançlıklar ve siyasi düşmanlıklar" yaratması zorunlu (hızlı kentsel büyüme ve sermaye birikimiyle biçimlenen) değişen sınıf düzenlemeleri ve gerginlik yaratan modernleştirme koşulları altında bu işte ne kadar başarılı olduğunu gizleme eğilimindedir. Yine de inanılmaz bir "büyüme makinesinin" kilit kişisi olarak her türlü cömertliği dağıtabilir, bu cömertliklerin çevresinde de her türlü çıkar çevreleri bir araya gelebilirdi. Elbette sorun değirmenin suyu bitince bu çıkarların başka bir yerden beslenecek oluşuydu. Dahası Marx'ın da sık sık belirttiği gibi burjuvazi "her zaman kendi sınıfının genel çıkarlarını şu ya da bu özel amaç uğruna feda etmeye eğilimliydi." Bu, *Mémoires*'ında "özelciliğin kamu çıkarları üzerinde" olduğundan yakınan Haussmann'ın da hemfikir olduğu bir yargıydı. Güçlü bir siyasi partinin yokluğunda ya da bir tür egemen sınıf ittifakından doğan besleyici desteğin vasıtası olmadan Haussmann, her zaman dar görüşlü maddi çıkar çevrelerinden gelecek ani ihanetlere karşı korumasızdı.²⁰ Güvenilmez finansman yöntemlerinin, Haussmann'ın bakış açısından, gücünü korumak adına değirmene su akışını sağlayacak umutsuz hamleler olarak görülmesi gerekir.

Dar görüşlü özel mülk haklarının tanımladığından daha geniş bir mekân yapısı görüşüne sahip Haussmann'ın mülk sahibi sınıfla iliş-

kisi her zaman sıkıntılı olmuştı. Mülk sahibi sınıf ise feodal ve modern, büyük ve küçük, merkez ve çevre olarak kendi içinde ayrılmıştı. Gaillard “İmparatorluk ve Parisli mülk sahipleri arasındaki ittifakın giderek gerildiğini” sezmekte muhtemelen haklıydı.²¹ Ancak bu mülkiyet sahipliğindeki geçişle olduğu kadar hükümet tarafındaki her türlü temel uyumla da ilgiliydi. Her halükarda mülk sahipleri dar görüşlü özel kazanç için sınıf çıkarlarına ihanet etme olasılığı en yüksek kişilerdi. Haussmann, Pereirelerle ittifakı devam ettiği sürece son derece güçlüydü ancak burada da finans sermayesi değişim geçirmekteydi. Pereirelerin çöküşü ve finans çevrelerinin artan mali tutuculuğu 1860’ların sonlarında daha öncesinde sağlam bir destek sütunu olan şeyi aşındırdılar. Haussmann’ın, finansman yöntemlerine ilk saldıran Rothschildlara hamilik eden bir kişi olduğunu hatırlayalım. Haussmann’ın aynı dönemde sanayi çıkar çevreleriyle de kötü olan ilişkileri iyice bozuldu, bunlar İmparatorluğun son dönemlerinde artık tamamen ona karşı hale gelmişti. Bu noktada kenti sanayiden arındırma mücadelesi sırasında ektiğini biçtiği kesindir. Haussmann’ın yaptıklarından en çok faydayı sağlayan ticari çıkar çevreleri ise genel anlamda faydacıydı, alabildiklerini alıyorlardı ama karşılığında coşkulu bir destek sundukları söylenemezdi. En ilginç Haussmann’ın işçilerle olan ilişkisiydi. İşçiler 1867 gibi erken bir tarihte cumhuriyetten yana oy vererek sonsuza dek Haussmann’ın gazabını ve hoşnutsuzluğunu kazandılar.²² Haussmann popülist bir taban kazanmaya çalışmak için ender olarak çaba gösterdi. Yine de şaşırtıcı bir biçimde 1868-1870 arasındaki sıkıntılı yıllarda işçilerin Haussmann’a yönelik bir galeyanı olmadı. Azledilmesi, yapı sektöründe umutsuzluk ve gösterilerle karşılandı. Önemli bir iş sağlayıcısı olarak en azından işçi sınıfının bir bölümünün sadakatini kazanmış görünüyordu. Yüksek kiralarla ilgili bir sorun varsa da, işçiler parayı cebe indirenin Haussmann değil ev sahipleri olduğunu biliyordu.

Kent içinde sabit bir sınıf ittifakını korumayı özellikle zorlaştıran daha derin huzursuzluk kaynakları vardı. Dönüşümün kendisi de “Eski Paris’in” kayboluşundan duyulan yaygın bir nostalji ve pişmanlık duygusu uyandırmış (bu hem aristokrasi hem de işçiler için geçerliydi) ve Gaillard’ın fazlasıyla önemseydiği topluluğun kaybı his-

sine katkıda bulunmuştu.²³ Eski adetler ve yapılar altüst olmuştu. Bunu bilen Haussmann kaybolan şeyi bir araya getirmek, kataloglamak ve kaydetmek için kurumlar kurdu. *Bibliothèque Historique de la Ville de Paris*’i kurdu, kent peyzajındaki değişiklikleri kaydetmek üzere Marville işe alındı. Ancak kaybolanların yerine gelecek net bir şey çıkmadı. Kentte seçilmiş bir belediye idari teşkilatı kuramama eksikliği kesin bir zarar vermişti. Haussmann değişmez biçimde, Paris’i sıradan anlamda bir topluluk olarak görmeyi reddediyor, onu herhangi bir somut ya da kalıcı topluluk hissinin oluşmasına engel olacak şekilde her çeşit farklı, değişken ve “göçebe” çıkarların ve bireylerin gelip gittiği bir başşehir olarak ele alıyordu. Bu nedenle Paris’in ulus için ulus tarafından yönetilmesi hayati önem taşıyordu. Bu amaçla gerçek idare gücünü seçilmiş memurlar yerine atanmış bir valiye veren 1855 yasasını düzenleyip savundu. Haussmann, Paris topluluğunun geçici nitelikleri konusunda haklı olabilirdi ama başkentte halk iradesinin inkâr edilmesi pek çok işçi ve burjuvayı Komün’ü desteklemeye çeken yakıcı bir sorundu.²⁴ Bu bakış açısından Haussmann’ın kalıcı bir sınıf ittifakını sürdürememesi, ne yaptığından çok nasıl yaptığıyla ilgiliydi. Ama dahası Haussman’ın yönetiminin otorite yanlısı tarzı en başta hükümet darbesinin yapılmasına yol açan koşullarla ilgiliydi. Bu nedenle liberal imparatorluğa geçişte uzun süre ayakta kalamaması mantıklıydı.

İkinci imparatorluk boyunca Paris’in devlet aygıtına Haussmann’ın dev figürü egemendir. Sermayenin hızlı birikiminin serbest bıraktığı toplumsal güçlerden sağ salım çıkmadığını söylemek onun önemini hiçbir şekilde azaltmayacaktır çünkü bu fırtınanın azgın gücünü şaşırtıcı bir beceri, uzgörü ve mükemmel bir sanat becerisiyle on altı yıl boyunca yönetti. Ancak bu Haussmann’ın yarattığı ya da dize getirdiği bir fırtına değil, Fransız ekonomisi, siyaseti ve kültürünün evriminde derin bir kargaşaydı ve ortaçağ Parisi’ni yıkıcıların önüne attığı gibi en sonunda kendisini de acımasızca harcadı. Bu süreçte kent hem idari hem de fiziksel altyapılarıyla, bugüne kadar devam eden kapitalist bir modernite halesi kazandı.

BÖLÜM VIII

Soyut ve Somut Emek

Sermaye tek bir yerde geniş kitleler halinde topladığı ve doğrudan doğruya komuta ettiği fabrika işçilerinden manüfaktür işçilerinden ve el zanaatçılarından başka, şimdi gözle görünmeyen iplerle, diğer bir orduyu da harekete geçirmiştir: bunlar büyük kentlerde oturanlarla birlikte bütün ülke yüzeyine yayılmış bulunan ev sanayisi işçileridir

-Marx

Temmuz Monarşisinin devrilmesinde işçilerin ortak gücü ve baskısı, vazgeçilmez bir unsur olduklarını göstermişti. Sonrasında gelen alçaltıcı koşullarda, 1840'larda toplum ve sanayi alanında reform için sayısız öneri ve hareket üreteceklerdi. 1848'de Parisli işçilerin en önemli meselesi emek sorunuuydu. Ancak zanaat geleneğinden gelen vasıflı işçilerin -Corbon'a göre İkinci İmparatorluğun orta döneminde işgücünün yüzde kırkını oluşturan üstün nitelikli bir sınıftı-kesin rolünü belirlemek kolay bir iş değildir.¹ Standart açıklamaya göre ustalıklarına güvenen bu işçilerin morali süregelen güvensizlik nedeniyle bozuktu. Bir ideal olarak işin yüceliğine ve emeğin bütün zenginliğin kaynağı olduğuna inanan ancak iş deneyiminde sürekli sıkıntı çeken bu işçiler işin güvensizliğini azaltacak, göreceli yoksulluklarını kısmen giderecek, giderek artan vasıfsızlaştırma ve artan sömürüye olan eğilimi bertaraf edecek yeni bir tür sanayi düzeni arayışına girdiler. Ancak Rancière zanaat geleneğinin gücü ve niteliği üzerinde şüphe uyandırır.² Büyük ölçüde *L'Atelier* gazetesine katkıda bulunan işçi şair ve yazarların yazdıklarına dayanan kanıtları, zanaatkârı, ayırıcı biçimde proleter devrimci bilinç taşıyan kişi olarak romantikleştirme ve homojenleştirmenin tehlikelerine işaret eder. Rancière'in yazışmalarını ve yazılarını incelediği işçiler, iş sıkıntısından kurtulmaya çabılıyor ve bedenen yıpratıcı emeğin yüceliği

konusunda kuruntulara kapılmıyorlardı. Devrim yapmaya değil işverenlerinden saygı görmeye çabıyorlardı. Eşit muamele istiyor, kiralık eller değil de insan olarak görülmek isteği taşıyorlardı. Özel sorunlarıyla ilgili kişisel yardım ve ivedi çözümler istiyorlardı. Blanquist proletarya diktatörlüğü fikrine pek sıcak bakmıyor, büyük çoğunluğu Saint-Simoncu akımı toplumsal reform fikirlerinin kaynağı olarak değil de mali destek ve iş kaynağı olarak görüyordu.

Rancière'in açıklamaları zaman zaman Marksizmden esinlenmiş emek tarihçilerinin yaydığı devrimci romantizmi düzeltiyorsa da barikatlarda savaşı, Lüksemburg Komisyonu'nun müzakerelerine katılan, Cabet, Considérant, Proudhon ve zamanın komünist sosyalistlerinin çabalarını etkin olarak destekleyen işçilerin duygularını yansıtır yansıtmadığı şüphelidir. Daha net konuşmak gerekirse, işçilerin çoğu merkezi devlet denetimi yerine bir tür birlik, özyönetim ya da karşılıklı fayda arayışı içindeydi. Ancak genelde burjuvazinin,

RESİM 54 Daumier'in "İşçi"si Paris işçilerini hem özgüvenli hem de boyun eğen durumunu yansıtır. Poulot işçilerin fazlasıyla kendini beğenmiş olduğuna inanan işverenlerdendi.

özelde işverenlerin inatçılığı onları (Cabet, Considérant, Leroux ve diğerleri gibi) daha devrimci bir duruştan başka seçeneklerinin olmadığı bir pozisyon almaya zorluyordu. Hem gündem hem de araç konusunda (özellikle şiddete başvurmaya ilgili olarak) epey bir karmaşa ve değişkenlik söz konusuydu. Zanaatkarların büyük bölümünün de 1848’de, işi yeniden örgütleme çabalarını destekleyecek, üretimin toplumsal ilişkilerini iyileştirecek ve gelecek on yıllar boyunca kendi toplumsal ilerlemelerinin temelini oluşturacak bir sosyal cumhuriyetin oluşumunu beklediğine kuşku yoktur.

İkinci İmparatorluk döneminde Paris sanayisinin evrimi son derece özel bir yola girdi. Yüzyılın ortasında Paris açık farkla Fransa’nın en önemli ve en geniş çaplı imalat merkeziydi. Belirgin bir tüketime sahip büyük bir merkez imgesine rağmen aslında üretimin büyümesine bağlı bir işçi kentiydi. Örneğin 1866’da 1,8 milyonluk nüfusun yüzde 58’i sanayiye dayanırken, yalnızca yüzde 13’lük bir bölümü ticarete dayanıyordu.³ Ancak sanayi yapısı ve örgütlenmesinin bazı çok özel nitelikleri bulunuyordu (bkz. tablo 4, 5, 6). İmalat şirketlerinin yarısından fazlası ikiden az çalışana, yalnızca yüzde 11’i on kişiden fazla çalışana sahipti ve ancak 425 tanesi “büyük işletmeler” (500’den fazla çalışan) olarak nitelenebilirdi. Pek çok durumda iş sahipleriyle işçileri ayırmak güçtü. Scott, 1847-1848 araştırmasının küçük işletmelerde kategorileri siyasi nedenlerle nasıl kasten birbirine karıştırdığını gösterir.⁴ Zanaatkarlar her halükarda gelişmiş hiyerarşik bir yetki düzeni geliştirmiş olduğu için, küçük işletmelerde güçlü sınıf düşmanlığına yol açacak pek az dayanak vardı. (Bu, İkinci İmparatorluk boyunca devam eden ve özellikle Proudhon’dan etkilenen bütün bir işçi hareketi kanadının grevleri onaylamamasına ve muhalefetlerini özel mülk ve sermaye sahipliği yerine finansörler, tekelciler, mülk sahipleri ve otoriter devletle sınırlamalarına yol açan bir durumdu.) Ticareti imalattan ayırmak da aynı derecede güçtü çünkü çoğu zaman arka taraftaki atölye sokağa bakan mağazayla birleşik olurdu.

Bu koşullar sanayiden sanayiye, mekândan mekâna değişiyordu. Sanayiyle ticaret arasındaki ayrımın tanımlanmasının özellikle zor olduğu yiyecek ve erzaktan başka, tekstil ve giyim ticaretine, mobilya

Tablo 4 Paris'in istihdam yapısı 1847 ve 1860

Meslek	1847 (Eski Şehir)			1960 (Yeni Şehir)		
	Şirketler	İşçiler	Şirket başına işçi sayısı	Şirketler	İşçiler	Şirket başına işçi sayısı
Tekstil ve giyim	38.305	162.710	4.2	49.875	145.260	2.9
Mobilya	7.499	42.843	5.7	10.638	46.375	4.4
Metal mühendislik	7.459	55.543	7.4	9.742	68.629	7.0
Grafik sanatlar	2.691	19.132	7.1	3.018	21.600	7.2
Yiyecek	2.551	7.551	3.0	2.255	12.767	5.7
İnşaat	2.012	25.898	12.9	2.676	50.079	18.7
Hassas aletler	1.596	5.509	3.5	2.120	7.808	3.7
Kimyasal maddeler	1.534	9.988	6.5	2.712	14.335	5.3
Taşıma	530	6.456	12.2	638	7.642	12.0

Kaynak: Daumas ve Payen (1976).

ve metal işçiliğine, kentin haklı olarak ünlü olduğu ve ünlü kalacağı her türlü “*articles de Paris*” hakimdi. Bu nedenle kapitalist sanayi gelişiminin klasik sektörlerinin çoğu başkentte yoktu. Hatta önemli olan tekstil bile 1847’ye geldiğinde taşraya dağılmış, Paris’te giyim sanayisini bırakmıştı. Paris sanayisinin çoğu kendi pazarına hizmet etmeye yönelmişti. Yalnızca metal yapımı ve mühendislik sektörlerinde kapitalist sanayi yapısının “modern” bir biçimi fark edilebilirdi.

Bu yaygın ekonomik girişim modeli kolayca dönüştürülemezdi. Ancak yine de endüstriyel kaynaşma, teknoloji, örgütlenme ve konumlanma konusunda önemli bir gelişim gösterdi. 1848-1850 buharından ilk başta hafif sanayiye etkileyen, ardından 1853’ten sonra inşaat sektörüne, ağır mühendisliğe, metal işleme ve ayrıca konfeksiyona yayılan şaşırtıcı bir canlılıkla çıktı. 1860’larda özellikle de büyük ölçekli sanayide büyüme hızı yavaşladı ve sektör ve mevki açısından daha seçici oldu.

1847-1848, 1860 ve 1872 anketleri hatalı olsa da endüstriyel evrimin izlediği genel yolu yeniden oluşturmamıza izin verir.⁵ 1860 anketi 416.000 işçi çalıştıran 101.000 şirketi listeler. 1847’den beri

Tablo 5 Paris'in ekonomik açıdan bağımlı nüfusu, 1866

Meslek	İş sahipleri	Çalışanlar ve İşçiler	Aileler	Toplam	%
Tekstil ve giyim	26.633	182.466	103.964	313.063	25.3
İnşaat	5.673	79.827	71.747	157.247	12.7
Sanat ve grafik ^a	11.897	73.519	60.449	145.865	11.8
Metal	4.994	42.659	50.053	98.906	8.0
Ahşap ve mobilya	5.282	27.882	33.093	66.257	5.3
Ulaşım	9.728	35.022	48.938	93.688	7.6
Ticaret	51.017	78.009	101.818	240.840	18.6
Çeşitli ^b	10.794	50.789	58.435	120.018	9.7
Sınıflandırılmamış	2.073	4.608	5.417	12.098	1.0
Toplam	128.091	575.981	533.914	1.237.987	(100.0)

Kaynak: Rougerie (1971), 10. (N.B. Paris'in 1866'daki toplam nüfusu 1.825.274'tü; bkz. tablo 1).

a Baskı, *articles de Paris*, hassas aletler ve değerli metalleri işleme.

b Deri, seramik ve kimyasal maddeleri içerir.

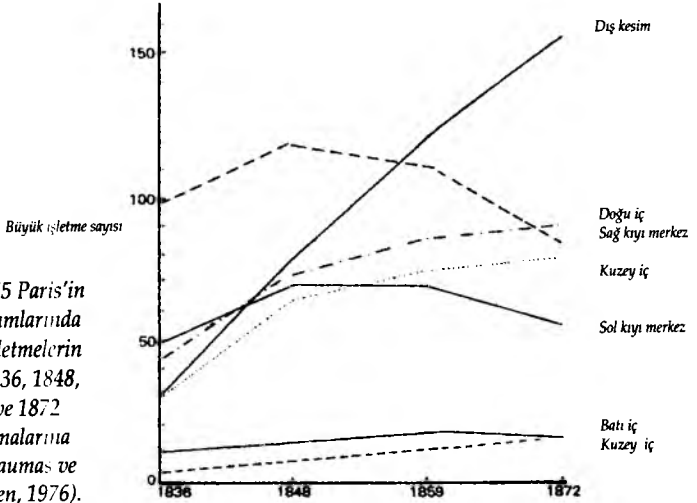
Tablo 6 Paris endüstrilerinin iş hacmi, 1847-1848 ve 1860

(milyar frank)

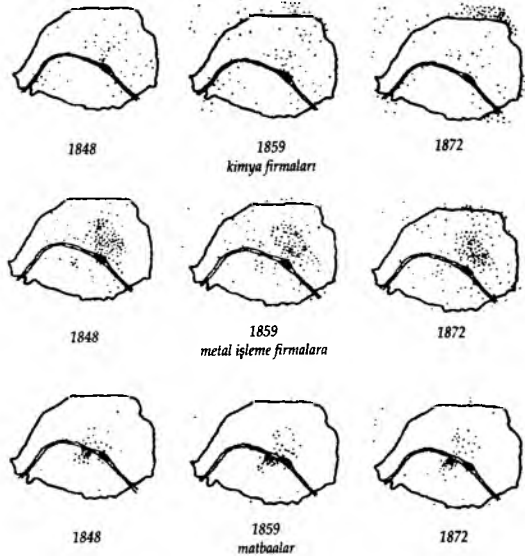
İş	1847-1848	1860
Yiyecek İçecek	226.9	1.087.9
Giyim	241.0	454.5
<i>Articles de Paris</i>	128.7	334.7
İnşaat	145.4	315.3
Mobilya	137.1	200.0
Kimya ve seramik	74.6	193.6
Değerli metaller	134.8	183.4
Ağır metaller	103.6	163.9
Kumaş ve iplik	105.8	120.0
Deri ve pösteki (kaplama)	41.8	100.9
Matbaacılık	51.2	94.2
Fayton yapımı	54.4	93.9

Kaynak: Gaillard (1977), 376.

RESİM 55 Paris'in farklı kısımlarında büyük işletmelerin sayısı 1836, 1848, 1859 ve 1872 araştırmalarına göre (Daumas ve Payen'den, 1976).

RESİM 56 Paris'te büyük ölçekli kimya, metal işleme firmaları ve matbaalar 1848, 1859 ve 1872 Anketlerine göre (Retel, 1977).

RESİM 57 Bu kimya işletmesi gibi büyük fabrikalar, 1860'larda La Villette gibi banliyö mevkilerinde de ortaya çıkmaya başladı.

yüzde 11'lik bir artış gösterir, net kazancın çoğu banliyölerin merkeze katılmasına bağlıdır çünkü eski Paris için karşılaştırılabilir veri 19.000 işçinin kaybedildiğini gösterir. Ancak yüzde 30 artan şirket sayısı küçük şirketlerde şaşırtıcı bir büyümeyi gösteriyordu. Ancak ikiden az işçi çalıştıran şirketlerin sayısı yüzde 62'ye yükselmiş (1847-1848 arası yüzde 50'den) ve on işçiden fazla çalışanı olanların sayısı yüzde 11'den yüzde 7'ye düşmüştür. Kimya sanayinde rakamlar daha da şaşırtıcıydı. Şirket sayısı yüzde kırk beş daha fazla, işçi sayısı yüzde 5 daha azdı. 1847-1848 arası en büyük ölçekli sanayi olan makine yapımı, şirket başına düşen ortalama 63 çalışan sayısından 1860'a gelindiğinde parçalanarak ortalama 24 işçiye düşmüştü. Bu konu üzerinde yapılacak kesin açıklama tartışmalıdır. Görünüşte her şey pek çok küçük şirketin güçlü bir büyüme gösterdiğine ve sınıai yapının artan parçalanmasına -ki bu süreç İmparatorluğun sonunda ve daha sonrasında da devam etmiştir- işaret eder. Dahası küçük şirketlerin bu artışı ve parçalanması hem merkeze yakın hem de dış ke-

simlerdeki yerlerde görülebilirdi. Büyük şirketlerin 1847-1848 arasında ve 1860'taki güçlü mutlak büyümesine (sayı 1860'tan 1872'ye kadar neredeyse hiç değişmemiştir) banliyöleştirilmeleri eşlik ediyordu. Ama burada bile hareket düzenli değildi. Büyük ölçekte matbaalar Sol Yaka'daki merkez konumlarını korurken, metal işleme tamamen iç kuzey ve doğu kenarlarına taşınmıştı. Büyük ölçekli kimyasal faaliyetler ise çok daha uzağa gitme eğilimi gösteriyordu.

Kimya sanayi örneği bu dönemde Paris sanayisinde yaşanan karmaşık hareketi yansıtmaya açısından ilginçtir. Bir yanda büyük ölçekli ve çoğu zaman kirli sanayiler ya merkezden ayrılmaya zorlanıyor ya da kendi istekleriyle arazilerin nispeten ucuz olduğu, dış kesimlerde bulunan ama ulaşım ağı içindeki avantajlı noktaları arıyorlardı. Öte yandan "ürün geliştirme"nin artışı, porselen, eczalık ürünleri, ısmarlama mücevherat, yapma çiçek yapımı gibi belli bir amaca yönelik ürün üreten küçük firmaların çoğaldığı anlamına gelirken, genel olarak "*article de Paris*" kategorisindeki diğer sanayiler, küçük miktarda boya, kumaş boyası gibi maddelere yönelik, en iyi küçük çapta üretimle karşılanabilecek özelleşmiş talepleri karşılıyordu. Pek çok endüstri de benzer bir iki yönlü hareket içindeydi; banliyö mevkilerine taşınan birkaç büyük firmanın büyümesine özellikle merkeze yakın ekonomik etkinliğin uzmanlaşması ve artan parçalanması eşlik etti.

Bu son derece özelleşmiş gelişme, küçük bir grup "üstün nitelikli" işçinin üstün becerilerinin korunmasıyla yakından ilgiliydi. Parçalanma ve evde yapılan parça başı işe dönük eğilim, aynı zamanda zanaatkarların emek süreçleri üzerinde kendi özerkliklerini, bağımsızlıklarını ve nominal denetimleri korumayı güçlü biçimde yeğlemelerine karşılık verilen tavizler olarak da görülebilirdi. Yine de toplumsal ilişkilerde ham istatistiklerin sakladığı önemli bir dönüşüm vardı. Çünkü Gaillard'ın ikna edici biçimde öne sürdüğü gibi aslında olan bireylerin, küçük kuruluşların, evinde parça başı iş yapanların ve parça başı çalışanların ürünlerinin son derece verimli bir biçimde üretim sistemine katıldığı giderek karmaşılaşan, ayrıntıda uzmanlaşmış bir iş bölümüydü. Pek çok küçük işletme daha büyük örgütlenme biçimlerinin taşeronuydu yalnızca. Bu nedenle onları uzaktan kontrol eden kapitalist üreticilere ya da tüccarlara karşı yükümlüy-

düler.⁶ Evde parça başı iş yaptıran kapitalistler tesis ve enerji gibi genel giderlerinden tasarruf edebiliyorlardı. Dahası işverenler bu elemanları her zaman iş için birbirleriyle rekabet eder durumda tutarak işçilik maliyetini inmeye zorlayabilir ve kendi karlarını azami seviyeye çıkarabilirlerdi. İşçiler sözde bağımsız olsa da itaate ve fabrika sisteminde bulunabilecek herhangi bir unsur kadar acımasız ve aşağılayıcı olabilecek öz sömürü biçimlerine zorlanıyorlardı.

Bunun için de ustalar, kalfalar, taşeronlar ve başka araçlardan oluşan fazlasıyla nefret edilen baskıcı bir sistem (1848 sosyal kanunlarıyla yasaklanıp 1852'den sonra tekrar geri getirilmişti) sınıksız yerine yerleşebilirdi. Sonuç olarak zanaatkârlar önemlerini korumaya devam etseler de konumları azımsanmayacak ölçüde kötüleşti. Aşırı işbölümü bazı alanlarda benzersiz bir kalite ve teknik kusursuzluğa ulaşılmasına yardım ettiyse de işçiye ne yüksek ücret ne de artan bir özgürlük getirdi. Daha çok, öncesinde bağımsız olan zanaatkârlar ve iş sahiplerinin yavaş yavaş, sıkı denetim altındaki ticari ve sınai bir örgütün resmi egemenliği altına girmesi anlamına geliyordu. Sonuç olarak (zamanının çoğunu işçilerinin tembelce alışkanlıklarını ve itaatsizliklerini eleştirmekle geçiren) Poulot bile şöyle itiraf etmek zorunda kaldı:

Paris insanların dünyada hiçbir yerde çalışmadığı kadar çalıştığı bir kent... Taşradan Paris'e gelen işçiler her zaman kalmıyorlar çünkü geçinmek için çok çalışmak gerekiyor... Paris'te parça başı ücretle işleyen bazı iş kolları var, buralarda yirmi yıl çalışan bir işçi sakatlanırve tükenir, tabii hayatta kalması şartıyla.⁷

Bu genel gelişmenin ardında daha derinlemesine incelenmesi gereken çeşitli güçler yatar. Mekânsal engellerin azalması geniş ve değerli Paris pazarını taşradan ve dışarıdan gelecek rekabete açtı. (1860'taki serbest ticarete yönelimden sonra daha da teşvik edilen bir süreçti bu.) Ancak bu aynı zamanda Paris endüstrisinin, işçilerini beslemek ve daha düşük maliyetle ara mamul talebini karşılamak için daha geniş bir coğrafi alana dağılmış hammadde ve gıda kaynaklarına erişimi olduğu anlamına geliyordu. Sanayinin Paris pazarındaki güçlü

tabanı göz önüne alınırsa bu Paris'in taşrada ve dışarıda, kendisiyle edilebildiği kadar kolay rekabet edebileceği anlamına geliyordu.

Aslında Paris büyüyen Fransa ihracatında payını 1848'de sahip olduğu yüzde 11'den 1860'ların başlarında yüzde 16'ya çıkardı.⁸ Beklenebileceği gibi Paris'in uzmanlaştığı lüks tüketim malları bu geniş ithalat artışında yüksek bir orana sahipti. Ancak Paris'te üretilen lokomotif ve demiryolu teçhizatının yarısından fazlası ve buharlı makinelerin beşte biri Fransız sermayesiyle birlikte dışarıya taşındı, hatta gıda sanayi (şeker rafinerisi gibi) taşra pazarlarında yer bulabilirdi. Paris sanayisindeki pay sahipleri taşradaki karşılıklarının tersine hiçbir şekilde serbest ticarete karşı değildi. Çünkü Paris imalatı belirli üretim alanlarında taşra ve uluslararası pazarlara hakim olabilme yetisine sahipti.

Ancak bu yeni uluslararası işbölümündeki avantajlı konumu bazı bedelleri de yanında getiriyordu. Paris sanayisi giderek daha fazla yabancı pazarların ani hareketlerine açık hale geliyordu. Bu dönemde dünya ticaretinin de genel olarak büyümesi elbette muazzam bir avantajdı ama sanayicilerin, yabancıların zevkindeki değişimlere, aniden dayatılan gümrük vergisi engellerine, yabancı imalatın yükselişine (ki Fransız tasarımlarını taklit edip daha ucuza ve düşük kalitede üretmek gibi alışkanlıkları vardı) ve savaş nedeniyle ticaretin sekteye uğramasına (Amerika önemli bir ithalat pazarı olduğu için Amerika'daki iç savaşın son derece kötü etkileri olmuştu) çok çabuk adapte olmaları gerekiyordu. Paris sanayisi aynı zamanda dış ticaretin özel akış gereksinimlerine de uyum sağlamak zorundaydı. Örneğin Amerika'da ticaretin büyümesi mevsimlik işsizlik sorunlarını artırdı. Sonbaharda Amerika'dan ham pamuğun gelmesi parayı Amerikalı alıcıların eline veriyor, onlar da ürünlerini ilkbaharda Amerika Birleşik Devletleri'ne geri götürebilmek için bu parayı olabildiğince çabuk harcıyorlardı. Üç aylık yoğun faaliyet döneminin ardından dokuz aylık bir "ölü sezon" gelebiliyordu. 1860 anketi Parisli işletmelerin üçte birinin ölü sezon geçirdiğini ve "*articles de Paris*" üreten üçte ikisinden fazlasının; mobilya, giyim ve mücevherat ticareti yapanların yarıdan fazlasının dört ile altı ay arası bir ölü sezon yaşa-

dıklarını gösterir.⁹ Bunun üretimin örgütlenmesi ve işgücü piyasası için oluşturduğu sorunlara birazdan değineceğim.

İç ve dış rekabet Paris sanayisini yalnızca iç ve uluslararası pazarlarda zorlamakla kalmıyor, aynı zamanda Paris'in sunduğu muazzam ve genişleyen tüketim ürünleri ve ara mamuller pazarına da aç gözlerle bakıyordu. Dış rekabet 1860'larda giderek kızıştı. İlk meydan okuma ucuz emek ve hammaddeye kolay erişime sahip olan iç ve dış pazarların, düşen taşıma ücretleriyle daha da aşikar hale gelen belirgin bir maliyet avantajına sahip olduğu seri üretilen mallar alanında geldi. Ayakkabı üretimi bu nedenle taşraya, Pas-de-Calais, l'Oise ve benzer yerlere dağıldı. Ancak seri üretimin gittiği her yere lüks mallar da kolayca gidebilirdi. Bunun tam olarak nasıl gerçekleştiği en iyi Paris'te sanayi ve ticaret arasında ortaya çıkan yeni ilişkilerin incelenmesiyle görülebilir.

RESİM 58 Les Gobelins'de halı dokuma İkinci İmparatorluk döneminde ayakta kalan tipik bir yüksek kaliteli zanaat sanayisiydi ve dış pazarlara daha iyi ulaşmanın yararını görüyordu (Doré).

Finans ve Ticaretle İlişkili Olarak Sanayi

İkinci İmparatorluk döneminde Paris'te sanayi, finans ve ticari çevrelerinin nispi güçleri önemli bir değişim geçirdi. Bazı belirli büyük işletmeler etkilenecekken, küçük ölçekli sanayi tümü artan biçimde sermayedarlar ve tüccarların dayattığı dış otoriteye maruz kalıyordu. Gerçekte de bunlar somut emeğin soyut gereksinimlere dönüşümünü garantileyen araçlar oldu.

Yeni bir kredi sisteminin doğuşu büyük ölçekli üretimi ve hizmet işletmelerinin yaratılmasını birkaç farklı yönden destekliyordu. Modern teknoloji biçimleri ve sanayi örgütlenmesi kullanarak fabrika üretiminin doğrudan finansmanı mümkün hale geldi. Bu konuda Pereireler öncülük etmişti ama kısa sürede onları her çeşit finans kurumu izledi. Ancak dolaylı etkileri en az bunun kadar derin oldu. Bayındırlık işleri ve inşaatın değişen ölçeği (yurt içinde ve yurt dışında) ve pek çok ürün için (kendisi de kredi sisteminin bir ürünü olan büyük mağazaların doğuşunun işaret ettiği) bir kitle pazarının oluşması büyük ölçekli sanayiye destekliyordu. Küçük tasarrufların yeni kredi yapılarının içinde emilmesi küçük işletmelerin küçük, yerel, tanıdık kredi kaynaklarını, yerine bir şey koymadan kurutma eğilimindeydi. Bunun net etkisi mevcut kredinin yeniden dağıtılması ve krediyi giderek küçük üreticilerle esnafın doğrudan erişiminin dışına çıkarması oldu.

Bu nedenle yeni kredi sistemi, finansörleri kontrol ve şirket birleşmesi araçları olarak (Pereireler örneğinde bu fazlasıyla doğrudu) gören çoğu sanayici tarafından hoş karşılanmadı. Üreticiler ve para kapitalistleri arasındaki sınıf ilişkisi tipik olarak güvensizlik üzerine kuruluydu. Gerçekten Pereirelerin çöküşü Rothschildların kişisel düşmanlığıyla olduğu kadar *Banque de France* içindeki ticari ve endüstriyel çıkar çevrelerinin gücüyle de ilişkiliydi. İkinci İmparatorluğun sonuna doğru sermayedarların aşırı tekelleşmiş gücüne karşı başlayan uzun polemikler, esnaf ve küçük işletmelerin takdirini kazanmıştır ve burjuvazinin İmparatorluğun ekonomi politikasına karşı giderek güçlenen muhalefetini de kısmen açıklar.¹⁰

Yine de sık sık ölü sezonlar ve her türlü ödeme tarihiyle karşı karşıya olan küçük ölçekli üreticiler ve zanaatkârların kısa vadeli krediye umutsuzca ihtiyaçları vardı. *Banque de France* ticari senetlerde iskonto kredisi sağlıyor ancak yalnızca birkaç müşteriye hizmet veriyordu.¹¹ Ancak dönemin sonuna doğru ortaya çıkan başka finans kurumları bu boşluğu doldurmaya başladı. Onlara alternatif olan akrabalık bağlarına ya da alıcılarla satıcılar arasındaki küçük ölçekli kredilere dayanan gayri resmi, mütevazı bir finans sistemiydi. Bu sistem veresiye satın alamadıkları takdirde hayatta kalamayacak olan işçi sınıfının en alt seviyelerine kadar yayılmıştı. Böyle bir sistemin içinden çıkan ve yeni yeni güçlenen bir tüccar sınıfı Paris'teki sanayinin örgütlenmesi ve büyümesinde giderek artan bir denetime sahip olmaya başlamıştı.

Ticaret elbette Paris ekonomisinde her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Ancak yüzyılın ortasında imalat ve ticaret yapma arasındaki ayrımlar o kadar karışmıştı ki ayırıcı tüccar çıkarlarının ifadesi çeşitli türde uzmanlaşmış tacirlerde yatıyordu (örneğin şarap). Ticaret esas olarak sanayinin uşağıydı. Ancak İkinci İmparatorluk'a, üretimin ticaretten giderek ayrılması ve güç ilişkilerinin Paris'teki sanayinin çoğunun giderek ticaretin şartlarına uymaya zorlandığı bir noktaya gelene kadar bu ilişkinin yavaş yavaş tersine dönmesi damgasını vurdu.¹² Dönüşümün çoğu sarsıcı olmaktan çok kademe kademe gerçekleşti. İş sahipleri butiklerini tutup atölyelerini tasfiye etmeye karar verdiler. Ancak üreticilerle doğrudan bir ilişkiyi korudular. Taşeronluk, talep üzerine ya da evde parça başı üretimden oluşan bir ağın merkezi haline geldi. Böylece giderek özerkleşen bir tüccar sınıfı, zanaat ve el sanatı emeğinin resmi olarak tüccar sermayesinin yönetimi altına girmesinin aracısı oldu. "Bazen," diye yazar Cottureau, "birkaç yüz sahte zanaatkâr ve birkaç düzine küçük atölye, her biri binlerce kişiyi çalıştıran, tüccarlar, sanayiciler ya da büyük mağazalar tarafından yönetilen büyük giyim çıkarlarının son anteninden başka bir şey değildi." Daha da kötüsü, "kapitalist örgüt bu yeni ağların mümkün olduğu kadar çoğunu geçerli bir becerisi olmayan bir işgücünün -emekçiler, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar- eline vermek için işi sürekli yeniden dağıtıyor, faaliyetlerini yeniden düzenliyordu."¹³

Paris sanayisindeki dikkate değer ölçüdeki görev bölünmesi ve uzmanlaşma hem yerel hem de uluslararası pazarda ona rekabet gücünü ve kalite konusunda itibarını kazandırmıştı. İkinci İmparatorluk döneminde ise bu örgütlenme biçiminde giderek tasfiyeler gerçekleşti. Yapay çiçek yapımı bile 1848'de farklı atölyelerde farklı çiçek çeşitlerinin yapıldığı şekilde uzmanlaşmalar göstermeye başlamıştı. İmparatorluğun sonlarında ise belirli çiçeklerin parçalarını yapan atölyeler olarak örgütlenmişti. Maxime du Camp basit bir bıçağı yapmak için dokuz farklı becerinin birleştirilmesini gerektiren "sonsuz işbölümü"nden şikayet etmiştir.¹⁴ Böyle bir sistemin işleyebilmesi bile tamamen hammaddeleri sağlayan, çok sayıda dağınık durumdaki atölyeler arasında ya da evde yapılan parça başı iş aracılığıyla ayrıntılı işbölümünü örgütleyen, ürün kalitesini ve akış zamanlamasını yöneten ve en sonunda bitmiş ürünü iyi tanımlanmış pazarlara sokan tüccar girişimcilerin verimli örgütlenme becerileri sayesindeydi.

RESİM 59 1843 gibi erken bir tarihte Daumier yeni manifatura mağazalarını alaya alıyordu. Tezgahlar müşteriye pamuklu bone satılan bölüme gitmesi için dükkanda dolaşacağı karmaşık yolu açıklıyor.

Ancak dış rekabeti önlemek için Paris sanayisini yeniden örgütleyen aracılar aynı zamanda Paris pazarının kalbine iç ve dış rekabeti getirenlerdi. Kârları en üst seviyeye çıkarmak için rekabetçi baskı altındaki Paris tüccarları,

taşradan hatta yurtdışından her türlü farklı tedarik yerleri aramaktan, güç ve evde parça başı iş ağını Paris'in epey dışına, maliyetlerin daha ucuz olduğu yerlere yaymaktan hiçbir şekilde çekinmiyorlardı. Böylece dış rekabeti geri püskürtmeyi örgütledikleri kadar teşvik de ettiler, bazı durumlarda etkin olarak üretimin bazı aşamalarının taşraya coğrafi dağılımını örgütlediler. Bir zamanlar kentte gezgin ya da mevsimlik bir varlık olan dışarıdan ve taşradan gelen tüccarlar kalıcı olarak yerleşme eğilimi gösterdiler. Yurtdışındaki ve taşradaki bağlantılarından yararlanarak Paris pazarına giderek artan mal akışını ve rekabeti örgütlediler. Hatta buna ilişkin örnekler bile bulunur; şapka ve eldiven işinde üretimle (taşraya gitmiştir) başkentte kalan tasarım ve pazarlama ayrılmıştır.¹⁵

Paris sanayisinin çeşitli alanlarında güçlü etkisi olan başka ticari gelişmeler de vardı. Büyük mağazaların doğuşu hazır giyim kitle pazarlarının oluşumu anlamına geliyordu. Talep kullanımı, kalitesi ya da değeri ne olursa olsun kârlı bir şekilde seri imalatı yapılabilecek mallara kaydı. Toplu pazarlama ille de seri fabrika üretimi anlamına gelmiyordu ancak farklı alanlarda üretim yapan küçük atölye üretimi örgütlenmesini içeriyordu (taşeronluk başta olmak üzere). İşçilerin ürün kalitesine yönelik endişelerin azalması ve zanaat geleneğinde işin vasıfsızlaştırılması konusundaki şikayetleri, bu tür ticaretin göz kamaştırıcı büyümesi kadar Bon Marché (1852'de kuruldu, 1869'a gelindiğinde ise 7 milyon frank kâr ediyordu), Louvre (1855) ve Printemps'in (1865) Paris ticaretinin merkezi olmalarıyla ilgiliydi.¹⁶

1860'lara gelindiğinde hiyerarşik yapıli bir kredi sistemi sınai gelişimin güçlü sinir merkezi haline geliyordu ama henüz küçük işletmelere kadar uzanmamıştı. Gerektiğinde hem yeni hem de eski kredi sistemlerinden yararlanan tüccarlar küçük sanayinin büyük bölümünü örgütleyen güç olarak devreye girdiler. Bu tüccar sınıfının İkinci İmparatorluk sırasında giderek artan özerkliği Chaussée d'Antin çevresinde, daha küçük oranda Mail et Sentier çevresi ve kuzeybatı merkezde (Rue Paradis şimdi olduğu gibi o zaman da cam ve porselen eşyaların satıldığı canlı bir merkezdi) ayrı tüccar semtlerinin oluşmasıyla kendini belli ediyordu. Paris pazarı ve yerel, taşra ve uluslararası ithalat için yapılan üretim giderek buradan örgütlenmeye

RESİM 60 1860'lardan kalma bu Marville fotoğrafında son derece kirli Bièvre Irmağı boyunca sıralanan tabaklama fabrikaları görülüyor. Haussmann bu türden kirli sanayiye kentin merkez bölgelerinden çıkarmaya çalışıyordu.

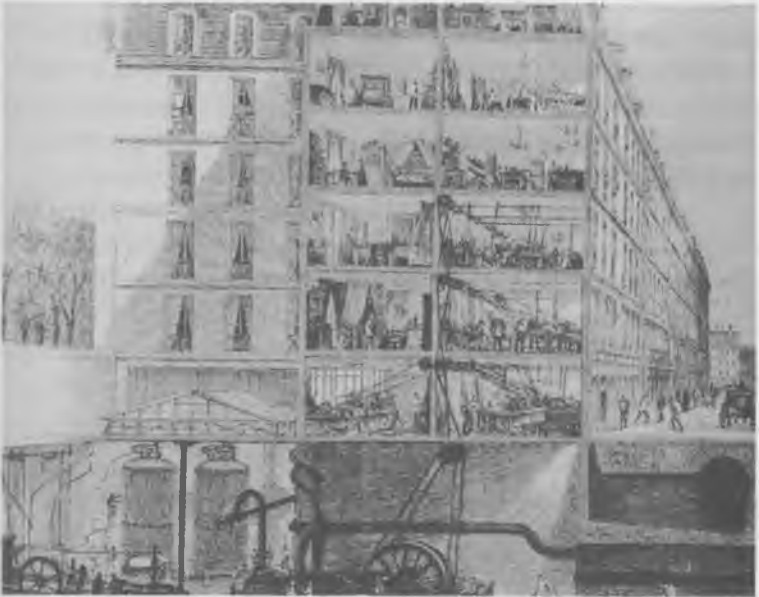
başladı. Bu semtler aynı zamanda beyaz yakalılara özel tür işler sunuyordu, bu da kentin toplumsal mekânının bölünmesinde etkili oldu (bkz. resim 53). Bu semtlerde siyaset, eğitim, din vb. ile ilgili ortaya çıkan özel gelenekler, tüccarların Komün'ün oluşmasında ya da bastırılmasında çok az rol almasına yol açtı.

Tüccar sınıfının artan özerkliği ve yeni finans gücünün ortaya çıkışı Paris'teki sanayinin büyük bölümünün çevresinde karmaşık bir denetim ağı ördü, tüccarların kar endişesi ve faaliyetlerinin coğrafi yelpazesi onları Paris'teki sanayiye yeni bir uluslararası işbölümünün koşullarını karşılamak üzere yeniden yapılandırmaya götürdü. Bir zamanların gururlu ve bağımsız zanaatkârları ve sanatkârları olan küçük ölçekli üreticiler giderek borç ve yükümlülük, özel yetkiler ve kontrollü malzemelerden oluşan bir ağ içinde hapsedildiler ve gelişiminin kontrolü ellerinden kaçan, izleyemedikleri bir toplam üretim sisteminde ayrıntı işçisi konumuna indirgendiler. 1848'den önce de

belirgin olan vasıfsızlaştırma ve hakimiyet süreçleri böyle bir sistem içinde üretim sistemi aracılığıyla işlemeye devam edebilirdi. İşçilerin kendi sorunlarının doğasını kavradığı son derece açıktır. 1867 İşçi Konseyi sorunları uzun uzadıya tartışmış, sosyal kredi ve çalışma özgürlüğü sorunlarını sosyal gündeminde ön planda tutmuştur. Ama o zamana kadar sermaye birliğinin emek birliğinin soylu vizyonuna egemen olduğu bir yirmi yıl geçmişti.

Endüstri, Devlet ve Özel Mülkiyet

Daha önce de gördüğümüz gibi Haussmann'ın zararlı ya da istenmeyen sanayiye (tabaklama ve kimya sanayi gibi) kent merkezinden doğrudan tasfiye ya da sağlığa aykırı yerler yarasını kullanarak uzaklaştırmak konusunda hiçbir tereddüdü yoktu.¹⁷ Aynı zamanda her

RESİM 61 Buharlı makinelerin kolektif kullanımı bu dönemde Paris sanayisinin bir özelliği haline geldi. 1872'den kalma bu planda bodrumda çalışan buharlı makineyle birkaç kat üstte enerji dağıtılan sistemin binanın farklı iş kollarınca kullanılmasına izin verildiğini gösteriyor.

türlü dolaylı yolla (vergilendirme, banliyöleri kent merkezine katma, hizmetlerin yönelimi) lüks mallar ve “*articles de Paris*” sanayisi dışında çoğu sanayiye kent merkezinden uzaklaştırmaya çabaladı. Sanayi karşıtı politikaları kısmen Batı uygarlığının bütününe layık bir “imparatorluk başkenti” yaratma arzusundan geliyordu ama istihdam fırsatlarını yok ederek Paris’i işçi sınıfının siyasi gücünden kurtarma endişesi de aynı derecede önemliydi. Bu anlamda kısmen başarılı olabildi.¹⁸ Merkezin sanayiden arındırılması 1870’e geldiğinde başarılıymıştı ancak ulaşım ve kentsel altyapılardaki iyileşmeler (gaz, su, kanalizasyon vs.) Paris’i son derece çekici bir mevki haline getiriyordu. Haussmann bir eliyle yapmaya çalıştığını diğer eliyle bozuyordu. Ancak sanayinin gereksinimlerine karşılık verememesi ve açıkça konut imarını kayırması (örneğin üçüncü yol ağının tasarımı) yüzünden sinai çıkar çevrelerinin giderek artan muhalefetiyle karşılaştı. Ki bu çevreler de her halükarda İmparatorluğun yeniden yerleştirme planlarının bazılarına engel olabilecek kadar güçlüydü. Haussmann’ın sanayiye karşı mücadelesi 1860’larda iç ve dış rekabetin kazandığı hız ölçüsünde yoğunluk kazandı. Paris sanayisinin yaşadığı zorluklar giderek onun üstüne yıkıldı ve İmparatorluk’a karşı hareketli bir muhalefet uyandı.

Kira. Paris’teki sanayinin üzerinde önemli bir maliyeti. Yeni finans ve ticaret mahallelerinde (Bourse, Chaussée d’Antin), batıya ve kuzeybatıya doğru uzanan yüksek kalite semtlerde hızla yükselen kiralar ya var olan sanayiye yerinden olmaya zorladı ya da (örneğin batı kenarında) yeni sanayinin yerleşmesine engel oluşturdu. Merkezdeki yükselen kiralar endüstriyi ya dışarı banliyölere doğru itti ya da bir araya toplanmaya ya da özel avantajı olan mevkilerde mekân kullanımını yoğunlaştırmaya zorladı. Örneğin metal işleme kuzeydoğuya doğru nispeten kısa bir mesafeye dağıldı. Burada iyi bir ulaşım ve daha iyi bir emek arzına erişebildi (bkz. resim 56). Merkeze yakın yüksek kiralı bölgelerin de son derece çekici mevkiler olduğu ortaya çıktı. (Haussmann bunları, yükseğe çıktıkça toprağın bereketinin arttığı Vezüv Dağı’ndaki üzüm bağlarıyla karşılaştırıyordu.) Bu özellikle lüks tüketim malları pazarına doğrudan erişimin hayati önem

taşıdığı (ya da bu pazarlara mal tedarik eden) sanayiler için geçerliydi. Merkezi mevkinin çekiciliği, ticaretin büyük mağazalarda toplanmasıyla, büyüyen turizme hizmet eden otellerle ve her çeşit insanı kendine çeken ana pazar Les Halles ile arttı.

Bayındırlık işleri ve kentsel yatırımlar sonsuz görünen bir talebe yönelik ek bir pazar yarattı (pahalı mobilyalar ve süslemeler de dahil), bu pazarın da büyük bölümü merkeze yakın yerlerde yoğunlaşıyordu. Pek çok sanayi için merkezi mevkilerde olmalarının -eczacılık, tuvalet eşyaları, boyalar, metal işleme (özellikle de dekoratif amaçlıysa), marangozluk, ağaç işçiliği, moda giysi ve “*articles de Paris*” imalatçıları- güçlü nedenleri vardı. Yüksek kiralar ödenmiyordu. Burada, evde parça başı iş sektörünün büyümesini öngören yönelim son derece mantıklıydı. Çünkü o zaman işçiler ya yüksek kiranın (aşırı kalabalık mahallelerde evde çalışırken) ya da merkeze erişemez olmanın maliyetini taşıyorlardı. Tüccarlar kira maliyetinden tasarruf edebilirken bir yandan da üretimin talep noktalarına düzgün akacak bir biçimde örgütlendiğinden emin olabilirlerdi. Böylece kalan bağımsız atölyeler masraf kısma kısı kacına yakalandılar, bu da onları tüccarların eline düşürdü ya da iç işbölümünü işçilik maliyetini düşürmek üzere yeniden örgütlemeye itti. Kent merkezindeki yükselen kiralar sanayi ve emekçilere ciddi bir yük bindirdi ve bunu yaparken de İkinci İmparatorluk iktidarı altında Paris’te sanayinin yeniden yapılandırılmasında önemli rol oynadı.

Üretkenlik, Verimlilik ve Teknoloji

Daha üstün bir verimlilik sağlayabilmesi nedeniyle büyük ölçekli sanayinin küçük ölçekli sanayiye sürdüğü konusunda tarihçilerin şimdilerde bizi doğruluğuna ikna ettikleri genel bir mit vardır.¹⁹ İkinci İmparatorluk sırasında Paris’te küçük ölçekli sanayinin devamlılığı bu miti çürütür görünür çünkü küçük atölyelerin tam da üstün üretkenlikleri ve verimlilikleri nedeniyle ayakta kaldıklarına kuşku yoktur. Yine de bu çürütmeyi fazla ileri götürmek tehlikelidir. Ölçek ekonomilerinin kolaylıkla gerçekleştirilebileceği sanayiler (tekstil ve daha sonra giyimin bazı alanları) taşraya dağıldı ve büyük ölçekli

mühendislik ya banliyöleşti ya da başka yere gitti. Geride kalan ve bu kadar canlı büyüme sergileyen küçük ölçekli sanayi, işletmelerin birleşmesiyle değil de sanayilerarası bağlantıların örgütlenmesi ve sayısız uzmanlaşmış görevin bir araya toplanmasıyla ölçek ekonomisini başarmıştır. Önemli olan işletmenin boyutu değil tüccar ve girişimcilerin örgütlenme gücü altındaki sayısız üreticinin coğrafi yoğunluğuymuştu. Bu da aslında Paris bölgesinde bu tür sanayinin başardığı toplam ölçek ekonomisi, yeni uluslararası işbölümündeki rekabet avantajının temelini oluşturuyor demekti.

Yokedilmesi daha zor olan bir başka mit de zanaatkârlar tarafından gerçekleştirilen küçük sanayi ve üretimin yeni ürünler ya da emek süreçleri söz konusu olduğunda daha az yenilikçi olmasıdır. O zamanlar Corbon buna şiddetle karşı çıkmış, yeni ürün grubu ve yeni teknikler ve bilim kullanımı konusunda “üstün nitelikli” işçiler ve zanaatkârlar arasında canlı bir ilgi fark etmiştir. Ancak sonrasında yeninin uygulanmasına karşı hayranlıklarının kendi meslekleri dışındaki yerlerde olduğunu da belirtmiştir.²⁰ Ama ürün yeniliği (özellikle lüks mallar sektöründe) küçük dükkân sahiplerinin fırsatı kaçıramayacağı kadar büyük başarıyı da beraberinde getiriyordu. Böylece yeni teknolojiler de hızla çoğaldı. Zayıf bir beygir gücünde oldukları kesin olsa da buharlı makineler bile atölyeler arasında ortak kullanım düzeni biçiminde organize edilmişti. Giyim sanayi dikiş makinesini benimsedi, deri işinde güçlü (elektrikli) kesim bıçakları, doğramacılıkta mekanik kesiciler kullanıldı, “*articles de Paris*” imalatçıları boyama, renklendirme, özel karışımlar siparişi, mücevherat vb. konusunda adeta bir yenileme hummasına kapıldılar. Yapı ve inşaat işlerinde önemli yenilikler meydana geldi (mekanik asansörlerin kullanılması gibi).

Ortaya canlı bir yenilik ve yeni emek süreçlerinin hızlı uyumundan oluşan bir portre çıkar. Zanaatkârların itirazları yeni tekniklerin kendilerine yönelik değildi; 1867 İşçi Konseyi’nden Varlin gibi işçilerin yazdıklarına bakılırsa bu, tekniklerin ürünün standartlaştırılması, vasıfsızlaştırma ve ücret indirimi sürecinin bir parçası olarak kabul ettirilme biçimine yönelikti.²¹ Burada da uzmanlaşmış, ayrıntılı işbölümünün giderek tüccar ve girişimcilerin emri altında bütünleşmesi emek sürecinin dönüşümüne özel nitelikler kazandırıyor. Paris’teki

küçük sanayinin teknolojik canlılığı ile de işçilerin takdir edeceği türden bir canlılık değildi. Bunun için de iyi bir nedenleri vardı: Poulot (yenilik taraftarı olmasıyla ünlü bir sanayici), yenilikleri geliştirirken aklındaki üç ana amacın kesinliği artırmak, üretimi hızlandırmak ve “işçilerin özgür iradesini azaltmak” olduğunu itiraf etmişti.²²

Bu açıdan Xavier-Edouard Lejeune’nin anıları da yol göstericidir.²³ Büyükannesi ve büyükbabası tarafından kırsalda yetiştirilen Lejeune, 1855’te on yaşındayken annesinin yanına (annesi de önemli bir burjuva ailesinin oğlu tarafından aşkta ihanete uğratılmıştır), Paris’e gider. Annesi perakende satış yerlerine özel bağlantılarla yüksek kalitede bayan paltosu imal eder ve yanında altı-sekiz kadın çalıştırır. O yıl İmparatorluk sarayında ve tüm Paris’te modanın yükselişiyle teşvik edilen giyim sanayinde hızlı büyümenin doruğa ulaştığı yıldır. Annesi oldukça geniş ve merkezi konumda bir dairede yaşar. Bir hizmetçisi vardır, akrabalarını ve dostlarını ağırlar. Altı yıl sonra yanında tek bir kişi çalıştırmaktadır ve çok daha düşük kirası olan daha küçük bir yere yerleşmiştir. Konuk ağırlamayı bırakır, hizmetçiye yol vermiştir. Bir süre ev işini ve alışverişi Xavier-Edouard yapar ancak sonra “ekonomik nedenlerden” ötürü kalacak bir yer ve ufak bir ücret karşılığında bir perakendeci dükkanında çalışmaya gönderilir. Annesinin sorunu dikiş makinesinin gelişmesi ve durgunlaşan talep koşulları altında daha acımasızlaşan piyasa rekabetidir. Xavier-Edouard’ın annesi giderek yoksulluğa itilir. (Anılarında 1868’den sonrası yer almaz, ancak sonraki araştırmalarda 1872’ye kadar işine devam ettiği ama 1874’e gelindiğinde tamamen yoksullaştığı görülür. Akli dengesinin bozuk olduğuna karar verilerek 1891’deki ölümüne kadar hastaneye kapatılmıştır.) Sanıyorum bu hikaye genel hatlarıyla pek çok küçük iş sahibi için de geçerlidir.

Emek Deneyimi

O halde İkinci İmparatorluk zamanında Paris’te sanayide çalışmak nasıl bir şeydi? Bu kadar çeşitli çalışma deneyiminden karma bir portre oluşturmak zordur. Pek çok hikaye vardır, bazıları oldukça fazla insanın yaşadığı çalışma deneyimine ilişkin bir fikir verdiği için burada yinelemeye değerdir.

1865'te Lorraine'den yeni gelen bir göçmen, eşi ve iki çocuğuyla Paris'in dış kenarına yakın olan Belleville'de iki küçük oda kiralar. Her sabah saat beşte evinden çıkar, bir lokma ekmekle kent merkezine kadar olan dört mili yürür, burada on dört saat boyunca bir düğme fabrikasında çalışır. Kirasını ödedikten sonra normal ücretinden cebinde günde 1 frank kalır (bir kilo ekmek yaklaşık 0,37 franktır). Böylece eve karısının yapması için parça başı iş getirir, karısı neredeyse hiçbir şey kazanmadan saatlerce evde çalışır. Zamanın yaygın bir deyişindeki gibi; "emekçi için yaşamak ölmemektir."²⁴

Zola bu tür açıklamaları *L'Assommoir*'da (Meyhane) dramatik bir etki yaratmak için kullanmıştı. (Romanın hazırlık aşamasında Poulot'nun metnini dikkatle incelediği kolayca anlaşılabilir.) Coupeau ve Gervaise, Lorilleux ve eşini yaşadıkları yerle bağlantılı küçük, dağınık ve boğucu sıcaklıktaki atölyelerinde ziyarete giderler. Çift birlikte çalışmakta, zincir yapmak için haddeden altın bir teli çekmektedirler. "Çubuktur bu!" diye açıklar Coupeau. "Daha kaytan var, forsa var, suluk zincir var, kordon var." Ama on iki yaşından beri sekiz bin metre çubuk yaptığını hesaplayan ve bir gün "Paris'ten Versailles'a" kadar uzatmayı uman Lorilleux sadece çubuk zincir yapar. "İşçiler; istenen kalınlığı sağlamak için, teli ilkin haddeden geçiriyorlar, bu işler sırasında kopmaması için de beş altı kez ateşte kızdırıyorlardı." Bu iş büyük güç gerektirmesine rağmen karısı tarafından yapılır çünkü aynı zamanda sağlam bir bilek gerekir ve Lorilleux korkunç öksürük krizlerine girer. İkisi de nispeten gençtir ama yorucu ve çetin iş sistemi yüzünden bitik bir görünümüleri vardır. Lorilleux'nün teli çelikten ince çubuğun etrafına sarışını, teli kesişini, her kıvrımın halka oluşunu ve lehimlemesini izler. "Bunu sürekli bir düzen içinde yapıyor ve halkalar birbirini öyle çabuk izliyordu ki, kordon Gervaise'nin işi anlamasına meydan vermeden usul usul uzayıp gidiyordu."

Bu lüks malların özel parçalarının böylesine kasvetli ve yoksul bir ortamda üretiliyor olmasının ironisi Zola'nın gözünden kaçmaz. Böyle bir sistem yalnızca üretimi örgütleyenlerin sıkı denetimiyle işleyebilirdi. Bu nedenle başka türlü son derece ılımlı olan kuyumcu işçileri heyetinin 1867 sergisinde, raporlarında her türlü özgürlüğün tadını çıkaran birikmiş sermayenin, işleri düzenleyen ve daha fazla

uzmanlaşmış iş yaratmak için işi dağıtan bir tür yasal baskıya dönüştüğünden ve kendilerini büyük imalat merkezlerinde görülen “açık ve yıkıcı kötülük”e karşı savunmasız bırakan, itiraz etmelerine olanak vermeyen “doyumsuz kapitalizm”den şikayet etmeleri şaşırtıcı değildir.²⁵ İlginçtir ki bu Marx’ın *Kapital*’inin ilk cildinin Leipzig’de yayımlandığı yıl yazılmıştır.

Gervaise daha sonra Paris’in kuzeybatısındaki sanayi bölgesine gerçekleşen korkutucu bir yolculuktan sonra metal işçisi Goujet’yi ziyaret ettiğinde çok farklı bir üretim süreciyle karşılaşır. Burası eldeki tüm verilere göre inanılmaz etkileyici bir sanayi bölgesidir. Lejeune bu döneme ait anılarında burayı şöyle anlatır:

Avluların ve çıkmaz sokakların en uzak köşelerine kadar uzanan fabrikalar ve imalat kuruluşları vardı. Evlerin en alt katından en üst katına kadar atölyeler bulunuyor, işçilerin inanılmaz yoğunluğu mahalleye canlı ve gürültülü bir atmosfer veriyordu.

Zola’nın romanında Goujet, Gervaise’ye akkor halindeki demir çubuktan altı köşeli perçin çivisi yapmayı gösterir, bir günde beş librelilik çekiçe yirmi milimetrelük üç yüz perçin çivisi çıkarır. Ama bu zanaat da zordadır, çünkü patron yeni bir fabrika kurmaktadır:

Buharlı motor bir köşede; küçük bir duvarın arkasında gizliydi... Daha sonra Goujet, sesini yükselterek açıklamalar yapmaya başladı, makinelere geçti; dişleriyle demir çubukları yiyen, her seferinde bir parça koparan ve bunları birer birer geriden fırlatıp atan kırma makineleri; güçlü vidalarının bastırışında çivi başı yapıveren, yüksek, bir sürü girdisi çıktısı olan çivi ve perçin aygıtları; her parçanın pürüzlerini aldıktan sonra onu şiddetle sarsan yuvarlak çarklı, dökme demirden temizleyiciler; kadınların işlettiği ve pırlıl pırlıl yağlı dişlilerinin düzenli tiktaklarıyla vida ve çivilere yiv açan makineler... Makine bir dev rahatlığı içinde kırk milimetrelük perçin çivisi döküyordu. Bu şeytan işi aygıt, on iki saatte yüzlerce kilo çivi yapıyordu. Gouje’nin içinde kötülük yoktu ama ama arada sırada..makinenin kendi kollarından daha kuvvetli olduğunu görerek öfkeye kapılıyor, bütün bu demir yığını balyozla dövmek istediğini duyuyordu içinde. Etin demirle başa çıkamayacağını düşününce de

büyük bir üzüntüye kapılıyordu. Gün gelecek makine işçiyi öldürecekti daha şimdiden ücretleri on iki franktan dokuz franka düşmüştü; daha da düşeceği söyleniyordu.; kısacası sosis yapar gibi çivi yapan bu koca hayvanların kişiye neşe verecek bir yanları yoktu...Yanına sokulmuş bulunan Gervaise'e dönerek hüzün dolu bir gülümsemeyle..." Ama belki bir gün herkesin iyiliğine yarar.²⁶

İkinci İmparatorluk döneminde somut çalışma deneyiminin üzerine kapitalizmin soyut güçleri işte böyle yükleniyordu.

BÖLÜM IX

Emek Gücünün Alım Satımı

Onun [Sermayenin] doğabilmesi için, ancak üretim araçları ve ham-medyi elinde bulunduran kimse ile emek-gücü satan özgür emekçi-lerin pazarda karşı karşıya gelmesi gerekiyor. Ve bu tek tarihsel koşul, bir dünya tarihini içeriyor.

-Marx

Sanayi ve ticaretin büyümesiyle birlikte Paris'in inşasının genişle-mesi İkinci İmparatorluk zamanında emek pazarları üzerinde güçlü bir baskı oluşturdu. Arz nereden gelecekti? İşçiler nasıl ve ne koşullar altında emek güçleri üzerindeki haklarını başkalarına teslim etmeye hazırды? Paris'te sunulan emek gücünün niteliği ve miktarı ekonomik etkinliğin biçimini ve coğrafi dağılımını nasıl etkiliyordu?

1848'de Paris'te muazzam miktarda işgücü fazlası mevcuttu. Pa-ris'te sanayi ve ticaretin çöküşüyle işsiz kalanlara bir de sıkıntılı za-manlarda Paris'in geleneksel korumasına sığınmaya çalışan işçi seli eklenmişti. Mart- Haziran 1848 arasında ulusal atölyelere kaydolan-ların sayısı 14.000'den 17.000'e çıktı.¹ Haziran Günlerinin baskısı pek çok kişinin kentten kaçmasına yol açmıştı ama işsizlik hala hem Paris hem de ulusun en büyük sorunuydu. Paris'teki işgücü fazlası 1849-1850 arasındaki canlanmada kısmen emilmişti, işgücü fazlasını (giderek düşen ücretlerle birlikte) 1860'a kadar işgücü eksikliği ve yükselen nominal ücret oranlarına -artışlar büyük ölçüde enflasyonla dengelense de- dönüştürmek için 1852'den sonraki ekonomik etkin-liğin çarpıcı yükselişi gerekti.² Bu işgücü eksikliğine verilen tepki 1850'lerde kente yönelen muazzam göç dalgası oldu. Bunu,

RESİM 62 Yapı sanayi, kente bir göçmen selinin akmasına yol açtı. Bazıları belirli bölgelerden geliyordu. Daumier burada Paris bulvarlarında akşam saat altıda Limousin'den gelenlerle karşılaşmanın, onlarla bu bölgenin başlıca kenti olan Limoges'de karşılaşmaktan çok daha kolay olduğu yorumunu yapar.

1860'larda nominal ücret oranları durgunlaştığında ve gerçek ücret oranları düştüğünde artan bir ölçüde yedek sanayi ordusunun diğer parçasının -kadınların- emilmesi izledi. Böylece Paris sanayisi ve ticaretinin niceliksel ihtiyacı geniş ölçüde karşılanmış oldu.

Emek arzının niteliklerini incelemek daha da zordur. Paris gerçek zanaatçılarının -kendi emek süreçlerini kontrol eden ve piyasada emeklerini bağımsız olarak değişen işçiler- çoğunu kaybetmişti. Cottereau'ya göre 1847'de ekonomik açıdan faal insanların nüfustaki oranları yüzde beşten fazla değildi. Ama bir de az sayıda makine operatörü vardı. İşgücü kitlesi bir işkolunun bütün boyutlarında genellikle çiraklıktan geçerek tam olarak ustalaşmış nitelikli işçiler; ayrıntılı işbölümü içinde vasıfları uzmanlaşmış görevlerle sınırlı va-

sıfırlı işçiler ve “tehlikeli sınıflar” ya da “lumpen proletarya” olarak anılan, yoksul ve suçlu sınıflar şeklinde derecelenen, çoğu kez gezici gündelik vasıfsız işçiler olarak ayrılıyordu. Okuryazar ve rakamları okuyabilen işçiler banka ve ticaret alanlarında ve turizmin yükselişiyle ortaya çıkan mesleklerde beyaz yakalı çalışan olarak iş bulabirlerdi.³

Zanaatçılar geçen elli yılda emek piyasalarında gayri resmi kontrol yöntemleri geliştirmişlerdi.⁴ Gizli korporatist örgütlenmeye sahiptiler ve işin bedeli, çalışma koşulları ve istihdam süresi konusunda dükkan sahipleriyle toplu olarak pazarlık edebilirlerdi. Emek piyasaları çoğu zaman merkezileşmişti ve ortak kontrol altındaydı: İşverenler, işçilerin bilgi alışverişinde bulunabileceği ve işverenlerle diğer işçilere ortak kurallara uyma konusunda baskı yapabileceği merkezi toplanma noktalarından ya da belirli bir yerden işçi tutuyorlardı. Bu güç sabit ya da güvenceli iş garanti etmiyordu. İşin iniş çıkışları ücret oranlarında değişimlerden çok, dönemsel ve bazen de uzayan işsizlik (bu daha çok siyasi protesto ve toplumsal huzursuzluğu tetikliyordu) olarak hissediliyordu. Bu denetim sistemin ek bir avantajı daha vardı: Göçmen zanaatkârların kent emek piyasasıyla kolayca bütünleşmesini sağlıyordu. (En az iki yüzyıldır taşradan gelen işgücünün göç hareketlerini örgütleyen *compagnonnage* [kompanyonaj-kalfa derneği] sisteminin *tour de France*'sına ait bir kalıntı.)

Bu tür emek pazarlarında çalışan Parisli işçilerin oranına ait kesin bir tahmin bulmak zordur ancak önemli oranda olduğu açıktır. Zanaatkârlar da oluşturdukları örnek ve siyasi liderlikleriyle inkâr edilemeyecek şekilde Paris emek pazarının karakterini belirlemiş, 1848'deki işçi hareketinin özünü oluşturmuşlardı. Sermaye birliğinin savaşmak zorunda olduğu grup da onlardı.

İkinci İmparatorluk döneminde zanaatkârların emek pazarı üzerinde giderek azalan denetimine tanık olundu.⁵ Aynı zamanda üretimde ayrıntılandırma ve toplumsal işbölümünün artışıyla makine ve fabrika düzenine geçilirken Marx'ın *Kapital*'inde son derece iyi açıkladığı şekilde becerilerin yeniden tanımına tanık olundu. Bazı sanayilerde el becerisinin yerini ayrıntılı bir işbölümünün içinde yer alan uzmanlaşmış beceriler aldı. Bazılarında zanaatkârların yerini makine

operatörleri aldı. Emek sürecinin dönüşümlerinden ortaya çıkan bazı uzmanlaşmış beceriler tekelleştirilebilir nitelikteydi ama diğerlerinin yeniden üretilmeleri nispeten kolaydı. Burada da vasıfsızlaştırma ve düşük kaliteli seri üretim sistemlerinde (fabrika ya da birleşik atölyelerde) kolayca yeniden üretilabilir becerilerin kullanılmasına yönelik bir eğilim vardı. Teknikte ve örgütlenmedeki değişimlerle birlikte vasıfsız göçmenler ya da kadınların atölyelere girmeleri kolaylaştıkça vasıfsız ve vasıflı işçi arasındaki ayrım da belirsizleşti. Paris emek pazarının boyutları şişip mekâna dağılırken geleneksel emek pazarı denetimleri de işlemez hale geldi. 1847-1848 anketinde hala bir açıklama konusu olan merkezi işe alım noktaları 1870'e gelindiğinde neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı.⁶ Çoğu yorumcu da emek pazarını 1870'te 1848'de var olandan çok daha yaygın bir rekabetçi bireyciliğin nitelediği konusunda hemfikirdir.

Yine de işçiler olağanüstü bir güç ve etki uygulamaya devam ediyorlardı. Denis Poulot'nun 1870'te Paris atölyelerindeki hayat ve adetlere yönelik renkli tanımlarına göre (1980) işçiler küstahlık derecesinde özgüvenli, dikbaşı, taşkın ve itaatsizlik derecesinde bağımsız olmaya devam ediyorlardı (bkz. tablo 9). Poulot'nun bir işverenin bakış açısından bakarak küçümser bir biçimde "yücelik" olarak adlandırdığı şekilde kapitalistlerin otoritesine karşı direngendiler. Aralarından biri olan Varlin'in "çoğu işçinin işlerinde beceri sahibi olmayan ve yalnızca sömürücü olan iş sahiplerinden öğrenecek bir şeyi yoktur"⁷ sözleriyle ifade ettiği iflah olmaz bir inançtan muzdariptiler. Genellikle kentsel yenilenme ve yükselen kiralara rağmen geleneksel semtlerinden ayrılmadan emek pazarlarında ortak bir baskı uygulamaya devam ediyorlardı. Becerilerine ihtiyaç duyan sanayiler onların ayağına gitmek zorundaydı (bu da sanayinin merkeze yakın ve kuzeydoğuya doğru konumlanma konusundaki ısrarını açıklar). Gerçekten de İkinci İmparatorluk zamanında Paris sanayinde mevkisel değişim ve yenilenme düzeninin bir bölümü, bu çeşit işçilerin ancak vasıfsızlaştırma ve endüstriyel yeniden örgütlenmeyle aşılabilecek gücüne bir karşılık olarak yorumlanmalıdır. Elbette işçi hareketinin siyasi liderliğinin büyük kısmını da bu grup üstlenmiştir. Komün'ün patlayıcı siyasi gücünün büyük bölümü işçi mahallelerinden yayılmıştır.

Bu güç ve etkinin varolmaya devam etmesi 1852'den sonra işçi hareketine yönelik şiddetli baskı düşünüldüğünde daha da şaşırtıcıdır. Dernek, bir araya gelme, sendikalaşma, miting ve grev haklarından mahrum bırakılmış işçiler aynı zamanda *livret* (her işçinin sahip olması gereken bir tür iş kayıt defteri), yetki anlaşılmazlığı (yasaya göre işverenle işçi arasında herhangi bir fikir ayrılığı durumunda işverenin sözü geçerliydi) ve işçilerin *conseils de prud'hommes*'a (iş mahkemeleri) katılmasını kapsayan (ki bu da her zaman azınlıkta olmaları anlamına geliyordu), bir dizi yasayla karşı karşıyaydılar. Aynı zamanda en ufak bir gayri resmi ya da açık tartışmayı komplo ilan etmeye fazlasıyla hazır bir denetim sistemiyle karşı karşıyaydılar. Ancak işçiler bu tür baskıya koşullanmışlardı ve içlerinde gizlice örgütlenmeyi fazlasıyla iyi biliyorlardı. Alay ve saygısızca konuşmalara başvurmaları, her türlü direniş işaretini karmaşık biçimde şifrelemeleri sınıf savaşında vazgeçilmez silahlar oldu. "Yüceliğin" özü buydu ve sanayinin ilerlemesi için onun ortadan kalkmasını şart gören Poulot gibi işverenleri çileden çıkardığı çok açıktı. Ama Paris'te işçilerin başka bir gücü daha vardı. Paris'teki sanayinin büyük bölümü için yetenekleri ve becerileri vazgeçilemezdi. Bu nedenle zanaatkârlar arasında *livret* yönetmeliği büyük ölçüde geçersiz bir yasa oldu.⁸

En sonunda işçilerin gücünü zayıflatan, herhangi bir siyasi baskıdan çok emek sürecindeki dönüşümler oldu. Soyut emek koşulları değiştikçe zanaatkârların sunduğu somut emeğin önemi azaldı. Ama işçilerin güçlerini yeni biçimlere yönlendirmek için hala bolca fırsatları vardı. Patronla işçi arasındaki sınır çoğu zaman oldukça gözenekliydi, sınıf atlama (evlilik ya da doğrudan veraset yoluyla) eskiden olduğu kadar çok olmasa da mümkündü. Kendi iş sistemlerinin hiyerarşik düzeni de ayrıntılı ve toplumsal işbölümü içinde yönetici, usta ve taşeron rolünü üstlenmelerine izin veriyordu. Becerileri, eğitimleri ve uyum yetenekleri, yenileri açıldıkça işkollarını sömürgeleştirmelerine ve becerilerini tekelleştirmelerine izin veriyordu. Bunu yaparken zanaatkâr konumlarını kaybederek 1871'den sonra sendika sosyalizminin temelini oluşturacak bir "emek aristokrasisi"nin de çekirdeğini oluşturdular. Bu dönüşümün zaten gerçekleşmekte olduğu en iyi, 1864'ten sonra Enternasyonal'in zanaat geleneğinden yayılan

Tablo 7 Mesleklere göre yıllık gelir ve günlük ücret dereceleri, Paris, 1847-1871

Oranlar	Duvean Tahminleri, 1860			Ortalama		
	Yıllık Ücret	Günlük Ücret	Ölü Sezon (Ay)	1847	1860	1871
<i>Erkekler</i>						
Makinist	1,500	5.00-6.50	3	4.50	4.50	5.00
Dülger	1,350	5.50-6.00	4	5.00	5.00	6.00
Duvarcı	1,150	4.50-5.50	4	4.00	5.00	5.00
Şapkacı	1,150	4.00-5.00	3	4.00	5.00	6.50
Kuyumcu				4.00	5.00	6.00
Bronz işçisi				4.50	5.00	7.00
Çilingir	1,050	4.00-5.00	4	4.00	4.50	4.50
Matbaacı				4.50	5.00	5.00
Terzi				3.50	4.50	5.00
Doğramacı	1,000	4.50-5.00	4	3.50	4.00	5.00
Boyacı	980	4.00-5.00	5	3.50	4.50	6.00
Ayakkabıcı	950	3.00-3.50	2 ^{1/2}	3.00	3.00	3.50
Fırın İçisi	900	4.00-5.00	düzensiz	4.25	5.00	6.60
Ayakçı	850	2.00-2.50				
Marangoz	700	3.00-4.00	4	3.50	4.50	5.00
Gündelikçi				2.50	3.50	3.25
İnşaat İşçisi				2.75	3.00	4.00
<i>Kadınlar</i>						
Çamaşırcı	685	2.00-2.25				
Tezgahtar	640	2.25-3.50				
Çiçekci	420	1.50-2.25	3-6			
Makinist	387	1.50-2.25				
Özel Terzi	340	1.00-2.25				

Kaynak: Duveau (1946), 320-328 (ilk 3 sütun) ve Rougerie (1968a) tablo 4 ve 6 (4. ve 6. sütunlar arası). Simon (1861), 286-287, Kadınlar için ölü sezon tahminleri.

karşılıklı fayda ideolojisi ifade etmekten, sanayi proletaryasının devrimci sendika bilincini ifade etmeye geçen Fransa kolunun evriminde görülür.

Ticaret ve işkollarının örüntüsü 1848-1870 arasında önemli bir yapısal devrim geçirdi. Yeni iş alanları doğarken (örneğin elektrikçilik) bazılarını da ortadan kaldırmıştı (Hausmann'ın bayındırlık işlerinden sonra örneğin su taşıyıcılığı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı). Makine becerileri fabrika ve atölyeye girdi -dikiş makinesi giyim işinde özellikle kötü sonuçları olan bir devrim yarattı- ve eski zanaatların yerini aldı. 1860'larda tezgâhtarlar, banka kâtipleri, yöneticiler, otel çalışanları ve bürokratlar; bankacılık, ticaret ve turizmde uzmanlaşmış beyaz yakalı meslekler daha da öne çıktı. Burada sınıf atlama eğilimi gösteren küçük burjuvanın tohumları yatıyordu ve kısa süre sonra, düşüşe geçmiş esnafla zenginlik ve güç açısından boy ölçüşebileceklerdi. Taşradan gelen göçmenler ve kadınlar işte bu akışın içine sokuldular ve zanaatkârlar emek pazarında kökten yeni yapılar yaratmak için dönüştüler.

Bütün kaynaklar İkinci İmparatorluk döneminde ücretlerin yüzde yirmi ya da daha fazla artış gösterdiği konusunda hemfikirdir. Artışlar kadınların hakim oldukları da dahil farklı mesleklere (bkz. tablo 7) dağılmıştı. İkinci İmparatorluğun sonlarına doğru başında olduğu kadar olmasa da epeyi standart kalan ücret oranlarını tasnif etmek, değişken istihdam ve kötü ünlü ölü sezon nedeniyle işçi gelirlerini tasnif etmekten daha kolaydır. Duveau, zamanın pek çok monografından yararlanarak ölü sezon ve yıllık işçi gelirlerinin kaba tahminlerini çıkarır. Yıllık işçi gelirleri erkekler için mesleğe göre 700 frank ile 1500 frank, kadınlar içinse 345 ile 685 frank arasında değişiyordu. Bu rakamların İmparatorluğun aşağı yukarı ortasına kadar devam eden koşullara ait olduğu göz önüne alınırsa, dönemin sonuna doğru olan yıllık gelirler için muhtemelen eksik çıkarlar.⁹

Reel ücretlerin hareketi çok daha farklıdır. Geçim giderlerindeki yükseliş nominal ücretleri neredeyse dengelemiştir. İşçilerin gereksinimlerinin maliyeti standart alınırsa, nominal ücret oranlarındaki artış fazlasıyla dengelenecektir. Nominal ücret oranlarının hesabı

özellikle risklidir, çünkü İkinci İmparatorluk döneminde tüketim alışkanlıklarında işçileri olduğu kadar burjuvaziye de etkileyen devrimler yaşanmıştır.¹⁰ Bu nasıl olmuş olursa olsun bütün kaynaklar fiyatların İkinci İmparatorluk zamanında yükseldiğini, işçilerin hayat standardını temelden etkilediğini gösteriyor. Thomas¹¹ dört kişilik bir ailenin geçim giderleri için şu tahminleri verir:

Yıl	Barınma	Gıda/Isınma vs.	Toplam
1852-1853	121	931	1051
1854-1862	170	1052	1222
1864-1873	220	1075	1295

Her zaman bir şikayet kaynağı olan kira artışlarının başını çektiği bu masraflar yüzde yirmi artmıştır. Bu masrafları Duveau'nun yıllık tahminleriyle (bkz. tablo 7) karşılaştırdığımızda yalnızca makine işçisi ve marangozların dört kişilik bir aileyi geçindirecek ortalamaya ulaştığını görürüz. Diğer tüm grupların temel aile gereksinimlerinin karşılanması için, kadının çalışmasıyla gelecek ek bir gelire ihtiyaçları vardır. Bu koşul 1867 İşçi Konseyi'nin önünde yaygın bir yorum ve endişenin hedefi olacak kadar evrenseldi. Konseyde hazırlanan bütçeler (daha gerçek dışı olanların dışında) dört kişilik bir ailenin yıllık ihtiyaçlarının 1670 ile 2000 frank arasında tuttuğunu gösteriyordu, oysa o yıl 337 gün çalışan (sıra dışı bir durumdu) bir marangoz ancak 1470 frank kazanabilirdi. Temel ihtiyaçlarını 700 frank gibi bir miktarla karşılayabilen bekar erkeğin, bu koşullar altında çalışır bir kadınla olmadığı sürece aile kurması önerilmezdi. Ancak kadınların tek başlarına aldıkları ücretle yaşamaları da kesinlikle imkânsızdı. Bu eşitsizliğin işçi sınıfının hayatında muazzam toplumsal etkileri olacaktı.

Ancak nominal ve reel ücretlerin bu genel görünümünde, zamanlama ve şekil açısından bazı değişimler vardı. Örneğin Duveau işçi sınıfı içinde gelirleri geçim giderlerini misliyle karşılayan (hatta mal varlığı edinmeyi arzulayacak) küçük ama büyüyen bir grup ayrıcalıklı işçiyle, ne yaparlarsa yapsınlar geçimlerini sağlayamayan, giderek

büyüyen “mutsuz” işçi kitlesi arasında giderek artan bir kutuplaşma sezinler. Böyle bir yönelimi doğrulamak zordur. Ancak döneme ait açıklamalar en azından bazı işçilerin küçük birikimler edinebilecek kadar ya da Pazartesileri kendi istekleriyle çalışmayıp biriktirdiklerini kabarelerde harcayacak kadar iyi durumda olduğu gösterir.¹²

Ancak geçim zorluğu ekonomiye dayanıyordu. 1857’den önceki koşulların son derece zor olduğu görülür. Kötü hasat ve bütçe açığı, finansmanın enflasyona yol açan etkileri, California ve Avustralya’dan gelen altın akışı gibi unsurlar birleşerek, durgunlaşan ücretler karşısında fiyatlarda güçlü artışa yol açmıştır. İşgücü açığı ücretleri yükselmeye zorlayıp iyileşen ulaşım ile fiyatlar indikçe koşullar da hızla düzeldi. 1860’ların başlarında hakim olmuş görünen, ücret hareketleriyle geçim giderlerindeki değişim arasındaki kaba denge, 1866’dan sonra mali güçlükler (Crédit Mobilier’in çöküşü) ve bayındırlık çalışmalarının durması daha acımasız dış rekabetle birleşerek, Paris’in işçi sınıfı için hayatı son derece güç kıldığında bozuldu. Bu genel tablo hiç kuşkusuz meslek, cinsiyet ve mevkiye bağlı sayısız ince ayrıntı içerir. Bu ince ayrıntıların bazıları daha derin bir incelemeyi hak eder.

Emek Pazarında Zamansal ve Mekansal Parçalanma

Başka yerlerde olduğu gibi Paris’te de emekçinin zamanı üzerinde hakimiyet için verilen mücadele muazzamdı. Paris’te işgününü on saatle kısıtlayan Mart 1848 kanunu Eylülle gelindiğinde on iki saate dönmüştü; üstelik daha sonra öyle çok istisna ile delindi ki, işçilerin bu konuda neredeyse hiçbir korumaları kalmadı. Duveau İkinci İmparatorluğun büyük bölümünde işgününü on bir saat olarak öne sürer ama (hala “Saint Monday” gününü izinli geçiren) zanaatkârlarla bazı küçük ve az ücret veren işyerlerinde on dört saat çalışan işçiler arasında çok büyük oynamaların altını çizer.¹³ Ancak en büyük sorun İkinci İmparatorluğun kötü bir ün sahibi olduğu istihdam güvensizliği konusuydu. Bazı sektörlerde ölü sezon o kadar uzundu ki yılın bir bölümünde yüksek ücretler karşılığında yüksek kalite ürün üreten zanaatkârlar bile, yılın geri kalanında düşük ücretle seri üretime katıla-

rak ek gelir kazanmak zorunda kalırlardı. Bu nedenle bir meslekte verilen standart oranı işçi gelirleri kavramına dönüştürmek zordur. Dahası zanaatkârların yılın bir bölümünde yalnızca vasıflı işçilere dönüşümü için akışkan bir yol bulunuyordu. Ölü sezon sorunu bü-tünde azalma eğilimi gösterse de İkinci İmparatorluğun son yıllarında belirli işlerde artışını önemli bir sorun olarak gören pek çok çağdaş gözlemci vardır.¹⁴ Belirli zanaatlarda istihdam güvensizliği, düşük ücretler ve emekçi için emek süreci üzerinde azalan kontrole rağmen düzenli fabrika istihdamını daha çekici hale getirmiş olabilir. Paris'in çekici yanlarından biri de hiç kuşkusuz ölü sezonda düşük maliyetle kaliteli işgücünün bulunabilir olmasıydı.

Paris emek pazarı aynı zamanda coğrafi açıdan daha da parçalanmış hale geldi. Nüfus, konut ve istihdam büyümesiyle dağılımına ev ve işin arasındaki artan mesafe eşlik ediyordu. Önemli bir çağdaş gözlemci olan Lazare, özellikle de dış kesimlere yerleşmek zorunda kalan göçmen işçiler üzerinde büyüyen bir yük olarak işe gitmek için katedilen yolu (genellikle uzun mesafeler yaya olarak katedilirdi) önemser. Tartaret adında bir işçi 1867 İşçi Konseyi'nde tanık olarak pek çok işçinin evden işe gidip gelmek için üç saat boyunca yürüdü-ğünden şikayet etmiştir.¹⁵ İşçilerin ihtiyaçlarına yönelik daha ucuz ulaşım sistemleri ya da artan gidiş geliş zamanını telafi etmek için çalışma saatlerinin azaltılması önemli meseleler olarak ortaya atılmıştır. Merkezi mevkilerden ayrılmayan zanaatkârların bu konuda fazla şikayeti yoktu ancak onların öfkesi de yüksek kiralara yönelikti. Emek pazarının giderek parçalanması ve dağılımının çok çeşitli etkileri oldu. Bir başka çağdaş gözlemci Cochin her biri kendi geleneklerine, tarzına ve bağlantılarına sahip yeni istihdam merkezlerinin ortaya çıkışının Paris'i yurttaşların değil ahalinin yaşadığı bir kente dönüştüreceğinden endişeleniyordu. Kentin bir bölümündeki ücretlerle bir başka bölgesi (özellikle merkezle banliyö) arasındaki ücret farklılıkları hiç kuşkusuz daha da belirginleşti. Ama coğrafi parçalanma aynı zamanda eskiden genellikle aynı çatı altında yaşayan işçilerle patronların arasındaki ayrılık hissini de artırdı, çıraklık sisteminin son bulmasını hızlandırdı, emek pazarı kontrolünün gayri resmi biçimlerinin korunmasını zorlaştırdı. Marangozlar gibi bazıları

korporatist geleneklerini Komün'den sonra korumuş olsalar da başka işkolları coğrafi yayılım ve parçalanma yüzünden ortak güçlerinde ciddi bir yıpranmayla karşılaştılar.

Paris emek pazarı elbette hiçbir zaman tam olarak merkezileşmemişti. Poulot'nun *Le Sublime*'inin de çok iyi açıkladığı gibi Fransız işçiler bireyci olmak gibi hak edilmiş bir üne sahipti. Enternasyonal'in Paris kolundaki karşılıklı faydadan devrimci sendikacılığa kayış, tam olarak böyle bir intibak olarak okunabilir.

Göç

1851'de yalnızca 1,3 milyon olan, 1870'te Paris kuşatmasının arifesinde neredeyse 2 milyona fırlayan nüfus (bkz. tablo 1) 400.000 ile 450.000 kişi arasında değişen göç dalgasıyla beslenmişti.¹⁶ Paris'teki işgücü yedeğinin büyük bölümü taşradan geliyordu. 1850'lerde göç hareketi kısmen kırsal kesimdeki sıkıntılı koşullara bağlıydı – bunu da kırsal kesimdeki bazı sanayileri yok eden, yerel kendine yeterliliğe son veren ve Fransa tarımında ağır bir modernleşme sürecini başlatan değişen mekân ilişkileri ateşlemişti.¹⁷ Durum böyleyken ve Paris'teki bayındırlık çalışmalarının ve Paris'teki sanayinin yarattığı muazzam istihdam fırsatlarının oluştuğunu da göz önüne alırsak, göçün arkasındaki temel dürtüyü anlamak zor değildir. Paris emek pazarı uzun yıllar boyunca kollarını taşraya, genel olarak kuzeye, Creuse ve Limousin'li taşçıların ünlü göçleri gibi bazı özel durumlarda, Fransa kırsalının derinliklerine uzatmıştı. Ancak demiryollarının gelişiyile daha da büyük bir coğrafi bütünlük ve çeşitlilik verecek şekilde emek pazarı istihdam alanını dışarıya doğru kaydırdı. Dahası Paris emek pazarının çeşitliliği ve boyutu, ücret oranlarındaki farklılıklar ne olursa olsun onu çekici kılıyordu. 1860'larda kırsal kesimde koşullar iyileştiğinde ve Paris'te ücretler durgunluk dönemine girdiğinde bile 1850'ler kadar hızlı olmasa da göç akını devam etti.

Göçmenlerin Paris emek pazarıyla bütünleşmesi karmaşık bir olaydı.¹⁸ En başta göçmenlerin sahip olduğu becerilerle Paris'te çalıştıkları işler arasında pek az bağlantı vardı. Çoğu en azından Paris'in sunduğu işlerde vasıfsızdı ve iş olanaklarında kendi yollarını bulmak zorundaydı. Süregiden vasıflı işgücü eksikliği Paris'in sanayisinde

teknik ve örgütsel bir değişime yönelik bir dürtü sağladı. Göçmenler de esas itibariyle önlerinde açılan yeni becerilere uyum sağlamakta yetenekli olduklarını gösterdiler. Elbette belirli istisnalar vardı. Vasıflı inşaat işçilerinin geleneksel mevsimlik göçü giderek daha kalıcı bir duruma dönüştü, duvarcıların pansiyonları hala yeni göçmenler için iş bulma ve işe alınma noktaları görevini görüyordu. Özel bölgelerden gelenler için (Auvergne hatta Faubourg Saint-Antoine'dan gelen Almanlar için) ayrıcalıklı bütünleşme yolları vardı. Bazı durumlarda vasıflı işçi eksikliği çeken Paris sanayileri -Alsace'dan ahşap ve metal işçileri örneğinde olduğu gibi- doğrudan işçi alıyordu. Ancak bayındırlık işleri nedeniyle talebin fazla olduğu ve bu nedenle göçmen dalgasının ön sırasında bulunan yapı sanayi dışında göçmenlerin geleneksel emek biçimlerini koruyacak niteliklere sahip olmadıkları ancak yeni emek süreçleri için gerekli nitelikleri hızla oluşturdıkları görülür.

Bu büyük ölçüde vasıfsız ama uyumlu göçmen kitlesi akını Paris'teki sanayi için çok çeşitli fırsatlar yarattı. Çalışılabilecek pek çok pis iş vardı -fondöten imalathaneleri sokakta işçilerin kaçınacağı kadar ün salmış bir ölüm tuzağıydı- seri üretimin büyümesi, yeni göçmenlerin nispeten kolayca eğitilebileceği yarı vasıflı pek çok iş yarattı. Bu göçmenlerin çoğu dış kesimlerde konut bulduğu ölçüde belirli bazı yeni sanayiler için banliyö mevkilerinin çekiciliği de arttı. Böylece vasıfsız göçmen kitlesi, zanaatkârların dönüşümüyle hayata geçenden çok daha farklı bir toplumsallaşma sürecinden geçerek sanayi kapitalizmi yoluna girdiler. Paris emek pazarı içinde aşılması güç bir toplumsal bölünme oluştu ki bunun Komün olaylarında, banliyödeki sanayi işçilerinin düşük katılımıyla kendini gösteren derin siyasi etkileri olacaktı.

Kadınların İstihdamı

Artık emeğin bir diğer büyük birikimi olan kadınların istihdam edilmesinde 1848'den sonra bazı çok özel dönüşler yaşandı. Kadınlar 1847-1848 arasında (evdekiler hariç) işgücünün yüzde kırk ikisini oluştururken, bu oran 1860'ta yüzde 31'e düştü. 1872'de tekrar yüzde

41,3'e yükseldi.¹⁹ 1850'lerdeki azalan katılım kısmen istatistiki bir sapmaydı, çünkü 1860'ta merkeze katılan banliyölerdeki sanayi bileşimi daha çok erkek istihdamına yönelikti. Ama buna rağmen Paris'i 1850'lerde istila eden göçmen dalgasında erkeklerin ağırlıkta olması ve kadınların çalıştığı işlerin ana kalesi olan kent merkezinin sanayiden arındırılması ve nüfuz azalmasına uğraması ile açıklanabilecek son derece somut bir nispi düşüş vardı. Erkek işçilerin yükselen maaşları, evli kadınların her halükarda düşük ücret aldıkları bir işte çalışma nedenini de azaltmış olabilir; eşit işlerde çalışan kadınların ücret oranları erkeklerin aldığından yarisından düşüktü. Göç eden bekar genç kızlar ise soyluların kırsal kesimdeki malikanelerinden hizmetçi olarak getiriliyor, bu da çoğunun kentin sanayiden arınmış batı tarafına yerleştiği anlamına geliyordu. Paris'te işçi sınıfı içindeki doğu-batı ayrımı demografik biçim olarak erkeklerin ağırlıkta olduğu doğu ve kadınların çoğunlukta olduğu batı biçimindeydi.

1860'tan sonra kadınların katılımının genel olarak tersine dönmesinin aynı derecede ikna edici açıklamaları vardı. Paris sanayisinde giderek artan rekabet baskısı özellikle iş maliyeti açısından düşük ücretle çalışan kadınların istihdamını yalnızca çekici değil bazı sektörler için zorunlu hale getiriyordu. Azalan göç karşısında 1850'lerde dış kesimlere dağılan geniş kadın işgücü yedeği pek çok işverenin aç gözlerine hedef olmuş olmalıdır. Ancak kadınların ücret oranları düşüktü ve banliyöde merkezde olduğunun üçte biri kadardı. Kadınların çalıştırılması yalnızca ücret oranlarını aşağı çekecek bir baskı uygulamakla kalmıyor, aynı zamanlarda belirli işlerde zanaatkarların gücüne karşı da kullanılıyordu. 1862'de matbaalarda yasal olmayan ilk grevin kırılmasında kadınların kullanılması hem işçi hem de işverenlerin üzerinde derin bir etki bıraktı.²⁰ Erkekler kısmen bunun bir sonucu olarak kadınların çalıştırılmasını şiddetle eleştirse de 1860'larda giderek erkeğin aldığı ücretin tek başına bir aileyi geçindirmeye yetmeyeceğini kabul etmek zorunda kaldılar. 1850'lerde göç edenlerin 1860'larda aile oluşturduğu göz önüne alınırsa kadınların istihdamı gitgide tamamen bir ekonomik zorunluluk halini aldı.

Elbette bu genel eğilimlerin içinde sayısız ince ayrıntı; bazı yeni iş kollarını açan (özellikle de Zola'nın betimlediği türden makine ba-

kımı) bazılarını yok eden teknolojik ve örgütsel değişimlere, ürün yeniliklerine bağlı sayısız ince ayrıntı vardı. Kadınların eğitimi ve konumu ve emeklerinin örgütlenmesi konusunda da kayda değer miktarda tartışma koptu.²¹ Öte yandan Paris manastırları kadın emeğinin sıkı biçimde örgütlenmiş, düşük ücretli ve yüksek oranda rekabetçi merkezleri haline geldi, bu da erkek işçilerin öfkesini oldukça çekerek Komün altında yeşerecek olan din karşıtı hareketi ateşledi. 1860'ların küçük sosyalist feminist grupları 1848 deneylerini kadın üretim ve tüketim kooperatifleriyle diriltmeye çalıştılar, daha sonra da Komün'de önemli bir örgütleyici güç haline geldiler.²² Ancak bu da bizi başlı başına ele alınmayı hak eden kadınların konumu üzerine daha geniş sorulara getiriyor.

BÖLÜM X

Kadınların Durumu

Bir tarihsel dönemdeki değişim, kadınların özgürlüğe doğru ilerlemesiyle ölçülebilir.

-Marx

“Bir kadın için en kötü kader,” diye yazar Michelet *La Femme*’da (basım, 1859), “yalnız yaşamaktır.” Ailesinin koruması olmadan yaşayan bir kadının kaçınılmaz kaderine yönelik tezine ürkütücü bir destek olarak da ölü bedenleri devlet hastanelerinden alınmayan genç kadınların yüksek oranına atıfta bulunur.¹ İkinci İmparatorluk dönemin bu üzücü gerçeğini ahlaki bir yargının temeli olarak kullandı. Ama bunu yaparken burjuva çevrelerinin yaygın bir korkusunu da ifade etmiş oluyordu. Asi ve bağımsız kadına duyulan korkuyu. Burjuva için *femme isolées* (ayrı, tek, yalıtılmış kadın) terimi “yoksulluk, çalkantılı bir cinsel dünya, yıkıcı bağımsızlık ve tehlikeli başkaldırıyı simgeliyordu. Fahişelikle ilişkilendirilen bu kadınlar büyük kentleri ‘daimi hastalık merkezleri’ yapan ‘ahlaki cüzzam’ı taşıyorlardı. Politik karışıklık dönemlerinde -1848 devriminde olduğu gibi- bütün bir toplumsal düzeni altüst edecek ‘fırtınalı ihtirasları’ ifade ediyor ya da ifade edilmesine izin veriyorlardı.”² Böylece daha sonra göreceğimiz gibi cinsiyet, cinsellik ve devrim arasında güçlü bir bağlantı kurulacaktı. Napolyon kanunu altında yasal olarak “reşit” değillerdi. Bir kadın için ekonomik ya da toplumsal olarak, baba, koca, akraba, âşık, pezevenk, manastır ve okullar gibi kurumlar ya da işverenin koruması olmadan kendi yolunu çizmek zor ama imkansız değildi. Ebeveynlik sorumluluklarını ciddiye alan pek çok erkek olsa da böyle bir korumanın (toplumsal, ekonomik ya da cinsel) her türlü suistimale açık

olduğu kesindi. Yine de kadınlar bireysel ya da bazen kolektif olarak çevrelerini kuşatan kısıtlamalar içinde kendilerine özel konumlar oluşturabiliyorlardı.

En başta kazançlı bir işle makul bir ekonomik bağımsızlık elde etme olasılığını ele alalım. Kadınların aldığı ücret (bkz. tablo 7) temel ihtiyaçlarını bile karşılamaya yetersizdi. Simon'un 1861 tarihli araştırması kadının günde on iki saat evde çalıştığı zaman, mümkün olan en kısa ölü sezonla ve iyimser bir tahminle yıllık 500 frank gelir elde ettiğini ifade eder. Kira ve giyim gibi temel masraflar çıkarıldığında yiyecek için günde 50 centime ile kalır, bu miktar ancak biraz ekmek ve süt için yeterlidir. Elbette bu durum da kadının sağlıklı kaldığı ve tam kapasite çalıştığı varsayımına dayanır. Atölyeler ya da hizmet işi ve perakende de (işportacılık ve yiyecek hazırlama) eşit derecede iç

RESİM 63 Daumier'in "La Muse de la Brasserie"i, Manet'nin ünlü tablosu "Folles Bergères"te barda çalışan kıza esin kaynağı olmuştur. Fête impériale'de kadınların giderek artan rollerinden birini işaret eder. Barlarda ve büyük mağazalarda cinselliğin metalaştırmayla ilişkili olarak abartılı sergilenişi, bu yıllarda standart bir uygulama haline gelmiştir.

karartıcı seçenekler sunuyordu.³ Kadınların çalışanların çoğunluğunu oluşturduğu işlerde de, Paris'teki 70.000 kadın çamaşırcı (1870'te) örneğinde olduğu gibi, aynı şekilde düşük ücretlerle çalışıyorlardı.

Vasıflı bir kadın terzisi, dikişçi ya da ciltçi ender de olsa ekonomik bağımsızlığını kazanabilirdi.⁴ Özellikle kadın terzileri, dikişçiler ve çamaşırcılar arasında kendi küçük işletmelerini yürüten az miktarda bağımsız kadın bulunabilirdi ancak bu yol riskliydi çünkü işler zora girdiğinde sermaye ya da krediye ulaşmak için fazla seçenekleri yoktu. Giyim işinde ısmarlama giysinin yerini hazır giyimin alması da bağımsız kadın girişimcilerin başarılı şekilde rekabet edebileceği birkaç alandan birini daha eksiltmiş gibi görünür. Hazır giyim sunan yeni mağazalar ise çekici ve şık giyinen kadınlar için yeni bir tür fırsat sunuyordu. Bu kadınlar ataerkil bir kontrol sistemi içinde yakından himaye ediliyordu. Ticaret işçilerinin 1869'da yaptığı bir grevden sonra işverenlerin daha "uysal" olan kadınların emeğine ağırlık vermesi bu fırsatları daha da genişletti.

Kentteki kadınlar için en önemli iş olan ev içi istihdamın (1861'de çalışan sayısı 111.496'ydı) özel nitelikleri vardı. Yeterli yiyecek, barınma ve daha az yoğun çalışma koşulları sunuyordu. Ancak çalışma saatleri uzundu (günde on beş, on sekiz saat ve bütün hafta göreve hazır dılar) ve yaşam koşulları da sıkı biçimde düzenleniyordu (evde çalışanlar da bütün kadınlar gibi yasal açıdan reşit sayılmıyor ve sıkı denetime tabi tutuluyorlardı). Sık sık işveren değiştirebiliyorlardı ancak her zaman işverenin kaprislerine gerçek birer köle olarak hizmet etme koşulundan kurtulamıyorlardı. Bu bazen cinsel istekler anlamına da geliyordu (evin oğlunun cinsel ihtiyaçlarını karşılayan hizmetçilerle ilgili de pek çok hikaye dolaşıyordu). İstenmeyen gebelikler ise hemen işten çıkarılmayla sonuçlandığı için, kürtaj ya da fahişelik anlamına geliyordu. Fahişelerin çoğu "düşmüş" hizmetçilerdi, gayrimeşru doğumların çoğu da bu kesimden geliyordu. Michelet'nin sözünü ettiği sahipsiz cesetlerin çoğunluğu da muhtemelen yine bu kadınlardı. Yine de alternatifler göz önüne alındığında tehlikelerden kaçınılabildiği sürece hizmetçilerin konumu nispeten daha çekiciydi. Düşük olsa da ücretlerini biriktirebilir (hizmetçiler küçük tasarruf sahipleri arasında

RESİM 64 Gustave
Doré'den Opéra'daki
koridor (metres
bulmak için gözde bir
mekkidir) ve
Cafée Concert tasviri.
Burada kadınların
rollerinin cinsel
konumla tanımlandığı
yerler çizilir.

en büyük grubu oluşturunuyordu) ve bir tür eğitim hatta öğrenim bile sağlayabilirlerdi. Sadık hizmetçiler yaşlılıklarında emekli maaşı ya da miras beklentisi içinde olabilirlerdi. Ev hizmeti aynı zamanda kırsal kesimden gelen genç kızları batıdaki güvenli burjuva semtlerinde yoğunlaştırıyordu. Bu, kentin tehlikeleriyle karşılaşmadan sosyalleşmeleri için nispeten korunaklı bir yoldu. Çalışırken evlenmek zor, çocuk sahibi olmak daha da zor olsa da, kenarda bir çeyize sahip olan ve ev idaresi becerisi kazanmış genç ve akıllı bir hizmetçi esnaf ya da sanatkârlar için kötü bir evlilik adayı değildi. Bu nedenle hizmetçilerin çoğu gençti. (Yüzde kırkı yirmi beş yaşın altındaydı.)

Eğitimli kadınlar dadı, refakatçi ve okul öğretmeni olabilirdi, bunlar da pek az hareket özgürlüğü veren ve ücretlerin genelde düşük olduğu mesleklerdi. Yılda 400 franktan daha az kazanan dört bin okul öğretmeni bulunuyordu.⁵ Yalnızca bağımsız gelire sahip kadınlar (*la regime dotal* adı verilen sistem altında evlenenlerin belli hakları vardı ve çeyiz olarak getirdiği mülkleri koruyabilirdi) kurumların baskısından ve erkek egemen toplumun adetlerinden kaçabilirlerdi.⁶ İyi donatılmış bir dul olmak çok kişinin umduğu ama az kişinin elde ettiği bir ayrıcalıktı. George Sand gibi evlenip boşanmış kadınlar ancak yasal bir mücadeleden sonra mülkleri üzerinde söz sahibi olabilirlerdi. Bu da genellikle kadının, eğer rızası olmadan terk edilmişse onu üç yıla kadar hapsedirebilecek yasal güce sahip olan kocasından izin koparmasına bağlı olurdu. O halde ekmek ve biraz sütle yaşayıp günde on iki saat çalışan bekar bir kadın ne yapabiliirdi? Kadınların önünde burjuva yorumcularının hemfikir olduğu gibi iki temel seçenek vardı: Fahişelik yaparak ek gelir elde etmek ya da bir erkekle ilişki kurmak (resmi ya da gayri resmi). Fuhuş son derece yaygındı, 1850'lerde Paris'te fahişelik yapan kadın sayısının otuz dört bin olduğu ifade ediliyordu ve burjuvazi tarafından alışıldık ikiyüzlülükle ele alınıyordu.⁷ Denetime bağlı kuruluşlarda -genelevler ve diğer ruhsatlı yerler- hayat kadınlarının etkinlikleri ve sağlıkları yetkililer tarafından denetlenebilirdi. En büyük sorun kendi hesabına kayıt dışı çalışan kadınların sayısının fazlalığıydı. (1850'lerin başlarında dört bin kadar kayıtlı hayat kadını vardı.) *Femmes isolées* terimi (Scott'ın

ifade ettiği gibi) hem denetimsiz çalışan hayat kadınlar hem de terzi ya da dikim işinde bağımsız çalışan kadınlar için kullanılıyor, dolaşısıyla ikisi arasında bir ilişkiyi ima ediyordu.

Fuhsu geniş çapta pek çok başka etkinliğe dönüşebilirdi, alt sınıfa hitap eden dans salonlarından, yüksek sınıfa hitap eden opera ve tiyatroya girebilir ve “metreslik” mesleğine karışabilirdi. Kadınlar için pek çok cezbedici şey vardı ama güzelliğinden yararlanıp bir bankerin servetinden pay kapma olasılığı çok düşüktü (Zola’nın Nana’sı gibi). Ayrıca kibar fahişelik ve burjuva hayatının yüksek noktaları doldurulmuş olduğu için “yukarısı” için çok fazla rekabet vardı. (Hertford Markizi bir zamanlar 3. Napolyon’un metresi olan enfes güzellikteki Castiglione Kontesiyle bir gece geçirebilmek için gerçekten bir milyon frank vermiş miydi?) Ama Paris gibi belirli bir gizliliğin korunabileceği büyük bir kentte her türlü ilişki mümkündü ve hiçbir tehlikeden arınmış değildi. Örneğin taşradan gelen çok sayıda öğrencinin metres tutması alışılmış bir durumdu, bu da *grisette* (işçi sınıfından, “çapkın” ya da “şuh” kadın) denen ilginç bir mesleği doğurdu. Öğrenci yaşamını yakından inceleyen bir İngiliz gözlemci bir yandan bu durumu hoş görür bir konuma düşmemeye çabalarken bir yandan da bu tür kadınlar için belli bir hayranlık ifade etmiştir. Bu kadınlar düşük ücretli olan monoton bir işten kurtarılma karşılığında kendilerini tutan öğrenciye sadakat ve özenle bakıyor, bütçeyi bile idare ediyorlardı. Hugo’nun *Sefiller*’indeki şanssız Fantine gibi öğrenci taşradaki sorumluluklarına döndüğünde birden terk edilebiliyorlardı. Evlilik söz konusu bile olmazdı ama bazen çocukları için para alabiliyor ve belki de sadık hizmetleri karşılığında belirli bir ödül kazanabiliyorlardı (bir dükkân açmak en çok istenen şeydi - pek çok bağımsız kadın mal sahibi işe böyle başlıyordu).

Grisettelerin yerini “*lorette*”lerin almasından üzüntü duyanlar vardı.⁸ Notre Dame de Lorette semtinden gelen bu ad (genelde bu kadınların yaşadıkları yer) kısa vadeli kazançlar için (yemek, eğlence, hediyeler ve para) çekiciliklerini kullanan kadınları tanımlıyordu. 1850’lerde bir mağazada satış elemanı olarak yaşadıklarını anılastıran Lejeune bu kadınların nasıl çalıştıklarına dair bir örnek verir. Son dakikada yaşlı bir satış elemanının yerine bakmak üzere çağırılan Le-

RESİM 65 Griset ve lorette meslekleri Gavarni'nin en sevdiği konulardı. Solda grisettenin baktığı öğrenci Adalet Bakanı olduğunda kadınların öğrencileri çalışmaktan engellemesini yasaklayacağını söyler (kadın da buna karşılık sohbetten mahrum kalacağını söyler). Sağda lorette, kendisini ziyarete gelen kibar beye her zamanki gibi güzel oduğunu ve elbette bunun hayattaki görevi olduğunu söyler.

jeune, satış için malları muhtemel müşterinin evine götürdüğünde kapıda şeffaf sabahlık içinde bir kadın tarafından karşılanır. Şaşırdığı belli olan kadın o sırada parası olmadığını, düşünmesi için malları bırakmasını daha sonra diğer satış elemanının gelip parayı almasını söyler. Lejeune malları aldığı gibi evden aceleyle uzaklaşır, İngiliz ziyaretçiye göre "lorette"nin bu rolü "zevk-i sefa peşinde olan erkeklerin korunması" için oluşturulmuş görünen bir yasal sisteme uygun bir karşılıktı.

Metreslerini açıkça sergilemenin gösterişi (bir metres tutabilmek orta sınıflar için zenginlik belirtisiydi) ve kafelerin, bulvarların, tiyatroların ve operaların 'demimonde'ları ('kibar fahişe' ya da 'şüpheli kadın') ile burjuvalar arasındaki sayısız kesişme düşünüldüğünde, olasılıklar ve baştan çıkma ihtimali sınırsızdı. Örneğin Haussmann'ın onun koruması altında başarı kazanan operadaki bir aktrisle uzun süren ve herkesçe bilinen bir ilişkisi vardı.

Ancak fahişelik çoğunlukla çaresizlik ve açlık nedeniyle yapılıyordu. (Şartlar Nana'nın göz kamaştırıcı yükseliş ve düşüşünden çok,

Zola'nın *Meyhane*'sinde Gervaise'nin üç gün aç yaşadıktan sonra bulvarlarda sendeleyerek yürümesine yakındı.) Fahişelik genellikle ona yol açan yoksulluk kadar korkunç ve yaygındı. Ancak arada sırada bir *madame*, fahişeliği makul bir işe çevirecek kadar yetenekli olurdu - 1870'lerde genelev sahiplerinin yüzde on beşi kadındı - ki bu durumda bile kadın tüccarlarını uzak tutmak zordu.⁹ Ancak yalnızca ekmek ve süt almaya yetecek kadar para kazanan, yalnız bir kadın için dışarıda geçirilecek bir gece ya da ucuz bir mücevher yeterince baştan çıkarıcıydı. Yokluk çeken aile sahibi evli kadınlar için de çoğu zaman fahişelik tek seçenektir. Sanayici Poulot işçi sınıfından kadınların (evli olanların bile) sınıf intikamı ve sınıf savaşı ruhuyla sokağı ele geçirmelerinden endişeleniyordu.

Bununla karşılaştırıldığında servet sahibi bir erkekle nispeten güvenli bir ilişki gerçek bir ekonomik özgürlük gibi görünmüş olmalıdır. "Yaşayacak kadar para sahibi olmak için," der Paule Minck, "kadınlar bir aşık bulur ve alay ederek bunu itiraf eder."¹⁰ Sorun kadınların erkeklere ekonomik açıdan gereksinim duymasıydı, oysa bir erkek için kadın ve çocuklar kadın çalışmadığı sürece ekonomik yükümlülüktü. Bu eşitsizlikten her türlü ilişki doğabiliyordu. Paris'in işçi sınıfı içinde nikâhsız birliktelikler evlilik kadar yaygındı. Bunun bir nedeni evliliğin pahalı olması (evlilik cüzdanı pahalıydı) ve çeşitli yasaların aşılması gerekliliği (yirmi beş yaşın altında ebeveyn izni şarttı). 1860'tan önce pek çok kişi "13. *Arrondissement*"te evlenirdi (gerçekte *arrondissement*'lerin sayısı on ikiydi). İşçi sınıfındaki ender evlilikler dini, ekonomik ya da çoğu zaman taşra kökenlerine kadar dayanan uzun süreli aile ilişkileri nedeniyle gerçekleşiyordu. Metreslik bazen geçici ilişki anlamına da geliyordu ama çoğu nispeten kalıcı, adı evlilik olmayan birlikteliklerdi. Sorun, ilişkiye girerken ekonomik açıdan güçsüz, ilişki bittiğinde herhangi bir hak sağlayamayan kadınların ege-men erkekler tarafından her türlü sömürüye açık olmalarıydı. Ya dışarıdan gelirleri zorunluydu (bu durumda kadınlar cinsel taciz ve şiddetin yaygın olduğu atölyelere atılıyordu)¹¹ ya da emek güçleri evde çalışan erkeklerin yardımcıları ya da sekreterleri olarak emiliyordu (Zola'nın *Meyhane*'sinde altın işi örneğinde olduğu gibi). Hi-maye altına alınabilir ve korunabilirlerdi ama sonra çalıştırılabilirlerdi

(emek güçleri aynı koşullar altındaki çırağın daha ucuzdu), hamile kaldıklarındaysa terk ediliyorlardı. Genellikle evi de çekip çevirmeleri bekleniyor, ancak iş yükü çoğu zaman eş ve anne olarak etkili katılımlarını engelliyordu.

İkinci İmparatorluk sırasında Paris sanayisinin pek çok alanındaki korkunç iş koşulları ve yüküne karşı kadın ve erkeklerin itirazlarının odağı buydu. Örneğin 1862 Londra Evrensel Fuarı'na katılan terzi temsilcileri giderek daha çok maruz kaldıkları evde çalışma sisteminin burjuva kuramcılarının belirttiği gibi daha tatmin edici bir aile hayatı oluşturmada kendilerine yardımcı olmadığından şikayet ediyorlardı. Günde on altı-on sekiz saat ve karşılık olmadan çalışan kadınlardan yardım alan kocaların aile işlevlerine ayıracak zamanları yoktu. "Kadın dinlenirken kocası kendi payına düşen işi yapar ve karısının yapacağı işleri hazırlar, erkek işini bitirdiğinde ya da bitkin düştüğünde karısı kalkar ve kocasının yerini alır... Bu acınacak koşullarda bir kadın nasıl çocuklarını gerektiği gibi yetiştirip eğitebilir?"¹² Daha da kötüsü erkekler pek çok atölyedeki acımasız koşulların etkisiyle hasta ve harap düşerken (nispeten erken bir yaşta) onlara ve aileye bakıp geçindirme sorumluluğu çok düşük bir ücretle kadınlara yükleniyordu. Erken yaşta bir işçinin dul eşi olmak muhtemelen bir kadının düşebileceği en kötü durumlardan biriydi.

Kabare ya da şarap evindeki bir başka kadın için terk edilen bir kadının izleyebileceği gerçek bir yol yoktu. Başarısız ilişkilerin içinde hapsolmek 1868'den sonra mitinglerdeki kadın konuşmacıların boşanma hakkı ve serbest beraberlik hakkını vurgulamasını gerektirecek kadar ciddi bir sorundu.¹³ Ancak yasal formlara yoğunlaşmanın günlük hayatını var olma mücadelesiyle geçiren işçi sınıfından kadınlar için fazla bir anlamı olduğuna dair bir kanıt yoktur. Ancak kadınlarla erkekler arasında, evlilik bağı içinde ya da dışında, en kötü ekonomik koşullar altında bile sevgiye dayanan pek çok ilişki kuruluyordu. 1867 İşçi Konseyi'nde çoğu erkek aile hayatının değerlerinden sıcak bir dille söz etmişti. 1848'de doruk noktasına ulaşan coşkulu hareketten geriye kalıp İkinci İmparatorluk dönemini görebilen birkaç sosyalist feminist, eşit ücretli çalışma hakkı talebini toplumsal hayatta ailenin (ve kadınların anne olarak ayırıcı rollerinin) önemini kabul edilmesi

talepleriyle birleştiriyordu. Poulot işçileri arasında gelip geçici ilişkiler, kavgalı evlilikler kadar birbirini destekleyen çiftler de gözlemlenmiştir. Kadınların “haşmetlilik” oyununu en az erkekler kadar iyi oynadığından ve işverenlerine karşı birleştiklerinden şikayet eder. Le Play’ın toplumsal araştırmaları ev bütçesini çoğu zaman kadınların kontrol ettiğini hatta kocalarına öğle yemeği parasını onların ayırdığını gösterir. İşverenlerin net gelir makbuzlarıyla güçlendirdiği bu uygulama Poulot’nun “iyi eşi”, tasarruf yapmasını bilen ve ev harcamalarını idare ederken bir yandan da eşinin ayık ve çalışkan olmasını teşvik eden kişi olarak tanımlamasına yol açar. İşverenler işçilerini kontrol etme mücadelesinde eşleriyle müttefik olmaya çalışmışlardır (bu da işverenlerin kadınların eğitimiyle ilgilenmesini açıklayabilir). Ama böyle bir stratejinin fazla yararı olmamıştır, işveren sömürüsü karşısında karı-koca dayanışması yaygın davranış biçimi olduğu görülür.¹⁴

“İyi eş” burjuva düşüncesinde birkaç önemli ideal role sahipti. Kadınların kamu hayatına erişimi üzerinde artan kısıtlamalar, ev ve iş yerinin ayrılması, kent yaşamının artan karmaşası ve düzensizliği 19. yüzyıl Paris’inde burjuva kadınların rolünü kökten değiştirdi.¹⁵ Burjuva kadınlar yalnızca evin idarecisi ve patronu (aristokrat atalarının çekindiği bir rol) değil, aynı zamanda özellikle ev içinde mekânsal ve zamansal düzenin yaratıcıları rolünü de üstlendiler. Ev giderek kadınların alanı haline geldi, hizmetlileri yönetiyor, hesabı tutuyor ve evin iç düzeninde sıkı bir disiplin uyguluyorlardı. Bu disiplin aynı zamanda kapitalist mantığın bir ifadesi ve yalnızca sokaklarda değil pazarda da hüküm süren düzensizlik ve dizginsiz tutkulara verilen bir tür planlı ve kontrollü tepkiydi. Aşırı dürtü ve tutkulardan oluşan bu dış mekânın kadınlara kapalı olması gerekiyordu. “Korsenin içinde sıkışan, evin içinde tutulan, baskı altındaki kadın düzenli bir kadındı.” Michelet’nin tanımladığı gibi pazarda sergilenenden farklı bir tür özel yakınlık ve ilginin gözeticisiydiler.¹⁶ Empresyonist resmin en ünlü iki kadın ressamı Berthe Morisot ve Mary Cassatt’ın dikkatlerini çevirdiği alan da burasıydı. Ama bunun aile hayatı ve annelik ideallerini desteklemeye Michelet ya da Simon kadar bağlı küçük bir grup kadının karşısında kadınların genel durumunu yansıttığı sonucuna varmak yanlış olur. Pollock, Morisot ve Cassatt’ın sanatının “pek çok yer kadınlara ka-

RESİM 66 İyi eş ve burjuva aile, Daumier'in tasvir ettiği şekliyle, pek çok empresyonist tabloda da bulunabilecek huzur ve sakinliğe ulaşırlar.

palyken ve erkek meslektaşları popüler eğlencenin, ticaretin ya da gündelik cinsel ilişkilerin toplumsal olarak akışkan sahasında rahatça hareket edebilirken, kendilerine sokakların kapalı olması” gerçeğini yansıttığını iddia ederken bir parça abartmış olabilir. Burjuva düşüncesine göre başka yerlerde olmamaları gerektiği ve bunu sanatlarına yansıttıkları inkâr edilemez ancak bu mekanların onlara pratikte kapalı olup olmadığı başka bir konudur.¹⁷

Daumier ise Paris toplumu ve kamusal alanındaki farklı sınıftan kadınların değişen rollerine ilişkin çok farklı bir izlenim verir. Bazı burjuva kadınlar iş ve iktidar dünyasına yakın olmaya çalışmış, hatta borsaya bile bulaşmışlardır (kendi başlarına ticaret yapmasalar da dışarıdaki koridorlarda beklerken araçlar onlar adına alım yapabiliyorlardı). Alıcılar ve tüketiciler ve ayrıca modayı sergileyen kişiler olarak

göreceğimiz gibi tüketim kültürü ve sunumunda, malların seyirlik olarak kamuya sergilenmesinde önemli rol oynadılar. Dahası İkinci İmparatorluk döneminin salonları siyasi, finans ve kültürel entrika merkezleri olarak öncülleri kadar hatta onlardan daha ünlüydü. Ama Olivia Haussmann gibi tatminkâr bir biçimde evini yöneten “iyi bir burjuva eş”in yolunun bu olmaması gerekiyordu. İşte bu iç mekânda, kadın gücünün merkezi olarak bir tür “ailevi feminizm” doğabilirdi. Belki de kadın empresyonist ressamların yakalamaya hatta yüceltmeye çalıştığı da buydu.

Kadın, ev içinde, eğitimci olarak son derece önemli bir rol kazanmıştı, bu Proudhon’un çocukların eğitiminin babanın otoritesi altında olması gerektiği itirazlarının etkisine rağmen gerçekleşmişti. Ancak kadınların eğitimi yoğun toplumsal tartışma ve endişelerin de hedefi oldu. Kilise, ahlaki etkisini sürdürebilmesi açısından kız çocuklarının eğitiminin tek elde olmasını gerekli görüyordu. Jules Simon ve Victor Duruy gibi burjuva reformcular ise toplumsal ilerlemenin her toplumsal sınıftan kadının liberal ve ayrıntılı eğitimine can alıcı bir biçimde bağlı görüyordu. Anneye gösterilen saygı olağanüstüydü. Örneğin Le Play marangozlar birliğinin töreninde anneye saygının önemli bir unsur olduğunu kaydeder. *Mère terrible* (korkunç anne) dönemin neredeyse her şiiri ve romanında arka planda daima varlığını hissettirir (Baudelaire ve Flaubert örneği). Zamanın çeşitli elkitablarına bakacak olursak cinsel partnerin rolü de ihmal edilmemelidir, acılı jinekolojik hastalıklar vakası (Parisli kadınların belki yüzde seksenini etkileyen) o kadar çoktu ki düzenli bir cinsel birliktelik önündeki büyük bir engeldi.¹⁸ Zührevi hastalıklar korkunç bir bedele mâl olup acı veriyordu.

Bu roller işçi sınıfının en alt katmanlarına kadar taşınmış görünür.¹⁹ Ama elbette işçi sınıfından evli kadının evi çekip çevirmenin yanı sıra; dikişçi ya da evde parça başı çalışan kişi olarak; yiyecek satarak, eve çamaşır işi getirerek ya da atölye ve dükkânda erkeğin yardımcıları olarak çalışarak aileye ek gelir sağlamasının beklendiği gerçeği vardır. Daha iyi durumdaki işçiler eşlerini bakkal, şarap satıcısı, çamaşırcı vs. olarak bir yerlere yerleştirmeyi umabilirlerdi. Ancak bazı kadınların ev yönetimi ve hesapları, eğitim, sağlık, bakım ve hatta aile planlaması üzerinde önemli ölçüde kontrole sahip olduğu görülür.

Bu rollerde kadınlara güvenildiği ve yüksek değer verildiği görülür. Pek çok feminist reform tasarısı, aileyi iyi bir yaşamın inşası için temel kurum olarak gören ama tatmin edici cinsten bir aile hayatının kapitalizmin toplumsal ilişkileri ve geçerli ekonomik koşulları altında imkansız olduğunu farkedene Flora Tristan'ı izler. İşçi sınıfından kadınların konumunun, Tristan'ın unutulmaz "proletaryanın proletaryası" deyiminin, sınıf ve cinsiyet, feminizm ve sosyalizm arasındaki gerilimlerin bu yıllarda nispeten yumuşamış olduğu anlamına geldiği de kabul edilir. Kadınlar Sendikası Paris Komünü'nde çok önemli bir rol oynayacaktır.

Aile planlaması konusu kürtaj gibi sıkıntılı bir konuyu da beraberinde getirir. Hizmetçiler, metresler ve aktrislerin istenmeyen gebelikleri sona erdirmek için güçlü nedenleri vardı. Aile gelirlerine katkıları tehlikeye giren işçi sınıfına mensup kadınlar da aynı durumdaydı ve genellikle "kendi rakiplerini üretmekte bir anlam görmeyen" erkeklerin sessiz onayını almış görünürler. Ulusal ortalamaya göre Paris'te doğum oranı oldukça düşüktü. Sonraki gözlemciler kürtajın 1850'lere gelindiğinde büyük ölçekte bir ticarete dönüşmüş olduğunu görürler, yüzyılın ilerleyen yıllarında kürtaj yöntemlerinin her türüne dair yaygın bilginin kökleri hiç kuşkusuz daha eskiye dayanır. (Bazıları folklorik, bazıları daha etkili ve hatta tehlikelidir).²⁰ Burada kadınlar -güçlü bir kamusal ve siyasi bir feminizmden çok ailevi feminizmin varlığı teziyle tutarlı bir şekilde- kendi bedenleri üzerinde belirli ölçüde kontrole sahip görünürler.

Geleneksel aile yapıları yasal açıdan onaylanmış olsun olmasın ayakta kalarak kadınların böyle bir durumun taşıdığı bütün olasılık ve sınırlamaları yaşamasına izin verdi. Burjuva evliliklerinin çoğu ticari teşebbüslerdi, bu esnafa ve *petits commercants*'a (küçük tüccarlara) kadar yayılan bir adetti. Ancak işçi sınıfı ilişkileri burjuva düşüncesinin (örneğin Zola) izin verdiğinden daha dayanışmacı olmuş gibidir. Poulot sınıf mücadelesinde kadınları yanına çekme çabalarının sık sık geri teptiğinden şikayet eder. Cumartesi geceleri şarap dükkânları o hafta işverenlerine karşı elde edebildikleri en ufak bir üstünlüğü kutlayan ailelerle doludur. Kuşatma ya da Komün'e katılan kadınların çoğu burjuvazinin tanımladığı gibi öfkeli, şirret kadınlar olmaktan çok son de-

rece geleneksel yollarla erkeklerine destek olan kadınlardır. Kadın cemiyetleri ve derneklerinde görülen alternatif feminist politikalar, yalnızca boşanma ve çalışma hakkına değil, aynı zamanda üretim ve tüketime kolektif örgütlenmesi aracılığıyla kadınların özgürleşmesi için de ekonomik bir temel yaratmaya yönelikti. Komüne katılan kadın işçiler, terziler, apreciler, makasçılar, çamaşırcı kadınlar, kırpıcılar ve yapay çiçek yapıcılardı (hizmetçilerden neredeyse hiç katılım yoktu). Bu kadınlar kendi egemenliklerinin ekonomik temelini uzun süre deneyimlemiş (çoğu kırk yaşının üzerindeydi), çözümü erkekler gibi kolektivist ve kooperatif politikalarda gören kadınlardı.

Ancak İkinci İmparatorluk döneminde öne çıkan tek bir tema varsa, bu da ev içindeki giderek artan kadın denetimi ve onunla birlikte kadınların kamu hayatında gitgide metalaştırılmasıdır. Bunun tıpkı arazi ya da finansal spekülasyon gibi tamamıyla yeni olmadığını fark etmek için Balzac'ı okumak yeterlidir ama bütün bu diğer örneklerde olduğu gibi İkinci İmparatorluğun farkı, uygulama düzleminde önemli bir atılımın yaşanmasıydı. Cinsel ve kişisel ilişkilerin bütün sınıflarda parasallaşması ve metalaşması, kadınların emek pazarında olduğu kadar ev idaresinde de öneminin artması, kadının toplumdaki rolünde büyük değişiklikler olduğunun işaretiydi. Ama bu erkek egemenliğinin geleneksel yasal yapıları ve ekonomik örgütlenmesi tarafından önu kapatılan bir değişimdi. Yine de toplumsal ilişkilerin gitgide parasallaşması içinde bir gerilla savaşı geliyordu, bu; hizmetçilerin işverenlerini nasıl kullanacaklarını hatta dolandıracaklarını, fahişelerin müşterilerini aldatmayı, *lorettelerin grisettelerin* yerini almayı, eşler ya da dostların gelirlerin dolaşımını daha çok kısmayı, burjuva kadınların tüketici moda kültürünü biçimlendirmeyi, çalışan kadınların yeni tip fabrika işi ve hizmet rollerinin güçlüğünü üstlenmeyi ve gelecekteki özgürlüklerine ekonomik temel oluşturabilecek alternatif örgütlenme biçimlerini keşfetmeyi öğrendiği bir savaştı.

Kadınlar kendilerinin parasal karşılığı olan değerli bir mal olduklarını öğrendiklerinde, ister tüketici ister üretici olarak olsun, paranın demokrasisini kendi özgürleşmelerinin bir aracı olarak kullanabileceklerini de öğrendikleri bir savaş...

BÖLÜM XI

Emek Gücünün Yeniden Üretimi

Değişen sermaye, bu nedenle, emekçinin kendisiyle ailesinin varlığını sürdürmesi için gereksinim duyduğu ve toplumsal üretim sistemi ne olursa olsun kendisinin üretmek ve yeniden üretmek zorunda olduğu emek fonunun özel bir tarihsel formundan başka bir şey değildir.

-Marx

Erkek işçilerin çoğunluğu için kullanılabilir kaynaklar, ortalama olarak günlük ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yetiyor, uzun vadeli çocuk yetiştirme ihtiyaçları için oldukça yetersiz kalıyordu. Bu genel yargı -ince ayrıntısına girmek hiç kuşkusuz zorunludur- İkinci İmparatorluk sırasında Paris demografisinin temel gerçeklerinin çoğuyla tutarlılık gösterir. Örneğin 1866'da toplam nüfusun yalnızca üçte biri doğum yerini Paris olarak gösterebilirdi. Büyük göç dalgasının inişe geçtiği 1860'larda bile, yıllık on sekiz bin göçmene karşılık doğal nüfus artışı yılda dokuz bindi.¹ Emek gücünün uzun vadeli yeniden üretimi daha çok taşraya özgü bir durumdu. Paris, emek talebini Marx'ın bir zamanlar ifade ettiği gibi, "ilkel ve fiziksel olarak bozulmamış unsurların taşradan sürekli emilmesi"yle karşılamıştır. Ancak taşrayla bağlantılar çıplak göçmenlik gerçeğinden daha karmaşıktı. Çoğu zaman çocuklar yetiştirilmek üzere taşraya geri gönderilirlerdi, hatta işçi sınıfı bile Fransa'daki yaygın uygulamaya uyarak çocuklarını kırsal kesimdeki sütannelere verirdi ki bu da yüksek ölüm oranı göz önüne alındığında emek gücünün yeniden üretilmesinden çok örgütlü çocuk cinayetine benziyordu.² Her halükarda Paris, bekar erkeklerle dolup taşıyordu (1850'de erkeklerin yüzde altmışı yirmi bir ile otuz altı yaş arasındaydı). Evlilikler yapılsa bile bu nispeten geç bir yaşta oluyordu

(1853'te erkekler için bu yaş 29,5'tu, 1861'de ise neredeyse 32'ye dayanmıştı). Ev başına ortalama çocuk sayısı 2,40'tı, taşradaysa 3,23, gayrimeşru çocuk oranı başka yerlerdeki yüzde 8'e kıyasla yüzde 28 idi. Dahası, var olan doğal nüfus artışı neredeyse tamamen nüfusun genç yaş yapısına bağlıydı. Bu da göçün bir işleviydi.

Demografik tablo İkinci İmparatorluğun sonlarına doğru biraz değişti. Aile oluşumu 1860'larda hız kazanıp banliyölere doğru kaydı ve merkezin yaş yapısını bekar ve daha yaşlı bıraktı. Merkezin süreğen çoğunlukla yaşlıları ve yeni göçmenleri etkileyen kenar mahalle yoksulluğu, şimdi de gençleri etkileyen aile yoksulluğunun banliyöleşmesiyle birleşmişti (bkz. resim 69). 1850'lerdeki genel olarak genç bekarlardan oluşan geniş göçmen dalgasının tetiklediği değişken yaş yapısı semt semt kentin demografisine yerleşti. Bu emek gücünden böylesine özgürce yararlananların yeniden üretiminde bir tür sorumluluğu ve öz çıkarı olduğunu burjuvazi yavaş yavaş kavradı. İmparator gibi 1848 olaylarının şu ya da bu biçimde burjuvazinin başarısızlığıyla

RESİM 67 Daumier'in "La Soupe"u işçi sınıfı içinde ailevi yeniden üretim ilişkilerini tasvir eder. Burjuva ailesinin huzuruyla karşıt olarak (ve Daumier'in Cumhuriyet'teki tavırdan çok uzak bir biçimde) kadın bir yandan bebeğini emzirirken bir yandan da aceleyle ve açlıkla çorbasını içer.

ilgili olduğunu görenler bile müdahale için ortak bir görüşü bırakın, bir zemin bile tanımlayamadılar. Burjuva reformcuları yine de bu sorunla yakından ilgileniyorlardı. Uygulamada eksik kalsa da bol miktarda fikirle dolu olan tartışmaları, araştırmaları sonucunda, Komün sarsıntısından sonraki Üçüncü Cumhuriyet altında sosyal reforma temel oluşturan pek çok bilgi ve fikir elde edildi. Sınıf güçlerinin yapılandırılmasının konut, beslenme, sağlık hizmetleri ve sosyal refah çabalarını nasıl ve neden engellediği dikkatli bir yeniden kurgulamayı hak eder.

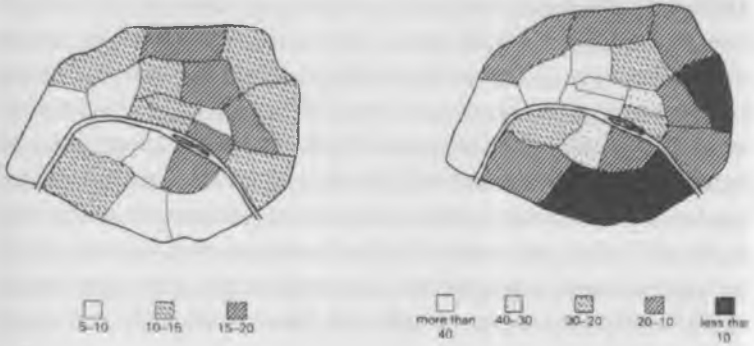
Konut Sorunu

İkinci İmparatorluk konut tedarikinde kökten bir dönüşüme tanık oldu. Burjuva konutları geniş ölçüde yeni finans, arazi geliştirmesi ve inşaat sistemi tarafından ele geçirilmişti, bunun da etkisi kent içinde meskûn bölgelerin giderek artan ölçüde birbirinden ayrılması oldu. İşçi sınıfının konut talebine yönelik, merkezin dışındaki açık alanda ufak çapta paralel bir spekülatif bina sistemi türedi. Ancak konut tedariki sistemi değişmiş olsa da, işçi gelirleri buna kıyasla düşük kalmaya devam etti ve paralarının yeteceği konutlara oldukça katı sınırlar koydu. Sabit iş sahibi, iki kişinin çalıştığı nispeten varlıklı bir aile 1868 yılında 2.000 frank kazanabilir ve yıllık 350 franktan fazla kira vermeye gücü yetmeyebilirdi. 350 frank ve daha azıyla nasıl ve hangi nitelikte bir konut sağlanabilirdi? En iyi koşullar altında bile bunun çok iyi olmadığını söylemek gerekir. Arazi ve inşaatın pahalı olduğu yerlerde ve arazi sahiplerinin saldırganca yüzde sekiz ya da daha fazlasını kazanmaya çalıştığı durumda ise konut koşulları tek kelimeyle korkunçtu.

Hızla yükselen kiralara çalışan nüfus üzerine ağır bir yük bindiriyordu. 1855 gibi erken bir tarihte Leon Say kentin bütününde yüzde 20 ile yüzde 30 arasında değişen artışlara işaret eder. Bu durumda tek bir odanın kirası en az 150 franka mal olmaktadır. Corbon 1862'deki işçi sınıfı konutlarının kirasına 1848'e göre yüzde yetmiş artış ekler. Thomas'a göre konut maliyetleri İmparatorluğun her on yılında bir yüzde elli artış gösterir. Flaus tarafından toplanan istatistik verileri

bütün dönemde yüzde 50-60 gibi daha düşük bir rakam belirtir. 100 franktan aşağı kiralar yalnızca yüzde 19,5 artmıştır. Ancak kirası 100 franktan aşağı olan yerlerin sayısı çok azdı, kayıtlı yoksullar için tek bir odanın kirası 1866'da 100 ile 200 frank arasında değişiyordu. Sayıları kırk bin kadar olan muhtaç ailelerin ödediği kiralar üzerine olan bir rapor, 1856'da 113 frank olan ortalama kiranın 1866'da ucuz banliyölerin konutlarının merkeze katıldığı halde bile 141 Frank'a yükseldiğini gösterir. Yükselen kiralara özellikle 1860'larda işçilerin nominal gelirlerini geride bıraktığı yönünde güçlü bir fikir birliği vardır.³ Kiralardaki artışlar mülk değerlerindeki genel artışla tutarlıydı ve bütün toplumsal sınıfları etkiliyordu. Sabit gelirli ya da kırsal kesimdeki gayrimenkullerinin büyümeyen kiralalarıyla geçinenler ve 700 franktan fazlasını vermeye gücü yetmeyenler özellikle güçlük çekmişlerdir. Burjuvazinin bu kesiminde sayısız sıkıntı ve zorunlu yer değiştirme vakası görülebilir. Ancak İkinci İmparatorluk döneminin ekonomik kazançlarına katılanlar için yükselen kiralar sorun teşkil etmiyordu. Kentte emekleriyle geçinen yarım milyon insan için ise durum bambaşkaydı.

İşçiler bu duruma birkaç şekilde uyum sağlayabilirdi. Bütçelerinin giderek artan bir oranını konuta harcadıklarını gösteren ve genellikle anekdotlara dayanan kanıtlar vardır. Daha önce bu oran onda bir iken, 1860'ta işçilerin gelirlerinin yedide birini konuta harcamak zorunda kalabiliyorlardı. 1870'te bu rakam yüzde 30'lara kadar çıkabiliyordu.⁴ Aynı zamanda yerden de tasarruf etmek zorunda kalabiliyorlardı. Tek bir odaya sıkışmış bir aile için (1866'daki araştırmalara göre yoksulların üçte ikisi için bu durum geçerliydi), ikiye katlanan insan sayısı zordu ama daha yoksul aileler için alışılmadık bir durum da değildi. Bekarlar için durum daha kolaydı, gerçekten de düşük ücretli çalışanlar için odalara konan birden çok yatakla pansiyonların çoğu kışla niteliğini kazandı. Merkezden uzakta düşük maliyetli kalacak yerler bulmak da mümkündü, bu da daha düşük kira ödemek uğruna işe gitmek için daha uzun bir yol kat etmek anlamına geliyordu. Ancak merkezden uzaktaki spekülasyon konutları için kiralar düşük olmasına rağmen, özellikle banliyö müteahhitlerinin ve emlak

RESİM 68 1876'da Paris'te pansiyonlarda yaşayan toplam nüfus ve 1869'da muhtaçlık oranı (Gaillard, 1977).

sahiplerinin Paris emlak piyasasındaki hızlı büyümeden işçilerin zararına vurgun yaparak pay alma yönündeki güçlü eğilimleri yüzünden o kadar da düşük değildi. Son çare merkezden uzak ya da bazen merkeze yakın boş arsalarda bazen geçici olarak türeyen sayısız gecekondu semtine yerleşmek oluyordu.

İşçi gelirlerinin kiralara oranla yetersizliği kentin konut durumunda kalıcı bir iz bıraktı. Engels burjuvazinin konut sorununu çözmek için tek yolunun onu oradan oraya taşımak olduğu savını kısmen bu tarihten yola çıkarak oluşturdu. Haussmann'ın idaresi altındaki Paris bu tezin en iyi göstergesidir. Sağlık Kurulunun üyeleri kent merkezindeki yeni inşaat alanlarının yanı başında biten geçici gecekondu mahallelerinden şikayet ediyordu. Gecekondu semtlerinde herkesin görmezden geldiği tek kelimeyle korkunç koşullar hüküm sürüyordu.⁵ Merkeze yakın bölgelerde türeyen aşırı kalabalık pansiyonlar; derhal gecekonduya dönüşen havasız, dar, bakımsız meskenlerin inşası; bazı durumlarda Haussmann'ın parlak cephelerinin arkasındaki iç avluları yüksek kar getiren işçi sınıfı gecekondularına dönüştüren ünlü "ekler"; bunların hepsi de işçi gelirlerinin insana yakışır bir konutun maliyetini karşılamaya yetmediğinin doğrudan kanıtlarıydı. Haussmann'ın bayındırlık işleri kenti gecekondundan temizlemek şöyle dursun, gecekondu oluşumu sürecini işçi gelirlerinin durağan

kaldığı bir dönemde kiralardaki genel artışa yardımcı oldukları sürece kentin ortasında bile hızlandırdı. Louis Lazare kent merkezinden istihkâmlara kadar bir uçtan diğerine yapılan basit bir yürüyüşte hiçbir belediye denetimine maruz kalmamış 269 ara sokak, avlular, konutlar ve gecekondu mahallesi saymıştı. Yoksul aileler için konutların çoğu kentin doğusunu saran ve özellikle kuzeydoğu ve güneydoğuda yoğunlaşan yarım daire şeklindeki banliyö bölgesindeydi. Ancak kent merkezine yakın pansiyonlarda bekar işçilerden oluşan aşırı kalabalık bir yığılma vardı ve genelde burjuva semtlerinden mütevellit batının aralıklarındaki arazi parçalarında bile yoksul konutların bulunduğu yerler vardı.

Böyle kasvetli bir konut tablosunun toplumsal etkilerinin olması kaçınılmazdı. Bu tahminen aile oluşumunun önündeki zaten güçlü olan engeli daha da pekiştiriyordu. Hem Simon hem de Poulot işçi sınıfının istikrarsızlığı ve hafifmeşrepliği olarak gördükleri şeyi yüksek kiralara ve elverişsiz konutlara bağlıyorlardı (Poulot örneğinde, kendisinin verdiği düşük ücretin bununla bir ilgisi olduğunu ima etmekten kaçınmış oluyordu). Aynı zamanda azalan ama sürüp giden kolera ve tifo gibi salgın tehditlerini de elverişsiz ve sağlıksız konutlara bağlamak için hatırı sayılır ölçüde kanıt vardı.

Mekân eksikliği sosyal yaşamın çoğunun sokaklarda yaşanmasını gerektiriyordu, bu yemek pişirme altyapısının genel eksikliğiyle de artan bir eğilimdi. Bu yeme ve içmeyi zorunlu olarak kafe ve kaba-relere itti, buraları da siyasi çalkantı ve bilinç oluşumunun ortak merkezleri haline getirdi.

Bu şartların bilincinde olan tedirgin burjuva reformcular ve (1844'te yazdığı bir broşürden alıntılanmak gerekirse) “sefaletçiliğin sonunu getirerek” işçi sınıfının desteğini sağlamlaştırmının yönetim için önemli olduğunu fark eden bir İmparator olduğu halde somut reform adına pek az şeyin yapılmış olması şaşırtıcıdır. İkinci İmparatorluk altında Katolik bir reformcunun teşvikiyle geçen sağlığa aykırılık yasaları Haussmann tarafından ya seçmece şekilde kendi amaçları doğrultusunda kullanılıyor ya da geçersiz kalıyordu. On sekiz yılda toplam konut stokunun yüzde 18'den azı denetlenmişti.⁶

Bir dizi *cités ouvrières* yapma planı (Fourier'in kolektif işçi sınıfı konutları, *phalanstère* fikrinden bir parça esinlenen büyük ölçekli işçi sınıfı konutları) 1849'da başlatıldı, fonların bir kısmını Louis Napol-yon bağışlıyordu ama *cités ouvrières*'i sosyalist bilincin üreme yeri ve potansiyel devrim yuvaları olarak gören kin dolu muhafazakar muhalefet karşısında bu plan çabucak durduruldu. Zaten işçiler onlara bir hapishane gözüyle bakıyorlardı çünkü kapılar saat onda kapanıyor ve içerideki hayat sıkı biçimde disiplin altına alınıyordu. Solda Pro-udhoncular pek çok plan ürettiler (hatta 1867 Paris Fuarı'nda bir ya-rışma bile düzenlendi) ama fazla bir eylem olmadı çünkü düşük gelirli konut tedariki için ayrılan ödenek 1870'e kadar yalnızca altmış üç birim üretmişti ve bir kooperatif topluluk aynı tarihte kırk bir bi-rimden fazlasını inşa etmişti.

İmparator'un belirgin ilgisine rağmen (hem kolektif hem de bi-reysel inisiyatiflere kişisel destek vermiş, makaleleri ve devlet prog-ramlarını teşvik etmiş, sorun üzerine olan İngilizce broşürleri çe-

RESİM 69 Daumier ev sahiplerini geceyi dışarıda geçirmek zorunda kalan çocuklar ve hayvanlar gibi "istenmeyen unsurları dışarı atma" yetkileri nedeniyle eleştiriyor.

virtmişti) eyleme geçememe, kısmen kafası karışık ideolojilerin bir sonucuydu. Kolektivist modeliyle Fourier ve işçiler için bireysel evlerin güçlü bir taraftarı olan Proudhon solu böldüler. Proudhon'un etkisi o kadar güçlüydü ki Komün bayrağı altında, mülk sahiplerine karşı öfke doruktayken mülkiyet sahipliğine karşı hiçbir meydan okuma oluşmadı. Katolik sağda Le Play'den sosyalist solda Proudhon'a uzanan geniş bir mutabakatta tek gerçek seçenek konut sorununun özel mülk çerçevesinde ele almaktı. Ancak işçiler için ev sahibi olmak devlet desteğiyle olmadığı sürece olanaklı değildi. Bu noktada da hükümet, iktidarının temeli olarak gitgide daha fazla muhtaç olduğu toprak sahiplerinin güçlü çıkarlarına ve Haussmann gibi biri için başlıca eylem ilkesi olan piyasa özgürlüğüne genel bir bağlılığa tosladı. Egemen sınıf güçleri konut sorunu üzerine Haussmann'ın yönettiği gecekondu tasfiyesinin ötesinde ve üzerinde herhangi bir eylemi engellemek için ideolojik karmaşayı şiddetlendirdiler. Ancak Komün'den sonra reformcular, acınası gecekonducular ve iç avluların *cités ouvrières*'in hiç olamayacağı kadar çok devrimci eylemin üreme yeri haline geldiğini görünce konut reformu somut bir biçimde ele alınmaya başlandı.

Beslenme

“Tüketim devrimi”, tarım ürünlerinin taşıma maliyetlerinin düşmesi ve ölçek ekonomileri ile hızlandı. Bu aynı zamanda toplumsal sınıflarda artan bir “beslenme biçimi ve damak tadı katmanlaşması” anlamına gelse de Paris dağıtım sistemi içindeki verimlilik işçiyi bütünüyle pas geçmedi.⁷ İşçi sınıfının karakteristik beslenme biçimi ekmek, et ve şaraptan oluşuyordu. Taşradakinden oldukça farklıydı. Buna gitgide daha çok taze sebze ve süt ürünleri ekleniyor, çeşit fazlallaşıyordu.

Et tek başına ender yenirdi elbette ama ana yemeği oluşturan çorba ve yahnilere katılırdı. Yiyecek arzının çeşitliliği ve güvenliğinin düzeldiği ölçüde, hayat pahalılığı artarken aynı anda beslenme standartlarının düzeldiğine dair kanıtlar vardır. 1868-1869 arasında, 1853-1855 arasındaki gibi fiyatların yüksek olduğu son derece zorlu dönem tekrar yaşanınca, Paris'in kötü hasat mevsimleri karşısında

hâlâ korumasız olduğu aşikâr hale geldi. Daha sonra kısıtlı işçi gelirlerinin de nüfusun çoğunun, burjuvazinin aksine daha çeşitli bir yiyecek skalasından yararlanmasını zorlaştırdığı da açığa çıktı.

Yiyecek dağıtımının bazı önemli özellikleri vardı. Pansiyonlarda yaşayan büyük nüfus ve pek çok aile için iç mekânda yemek pişirme imkânının bulunmaması (yoksulların yüzde 63'ü yemek hazırlamak için yalnızca ocağa sahipti) yiyecek tüketimi ve hazırlanmasını sokaka, lokantalara ve kafelere itti. İşçi gelirlerinin dönemsellliği (özellikle ölü sezonda), yiyeceğin borçla alındığı anlamına da geliyordu. Yine de merkezleşmiş pazarlara (Les Halles) ya da kesimevlerine (La Vilette) ya da şarap depolarına (Bercy) yüksek oranda toptan yiyecek giriyordu. Satıcılar, sokak satıcıları ve benzerlerinden oluşan bir sistem aracılığıyla kütlenin eritilmesi de borca dayanıyordu. Bu da küçük ölçekli girişimci etkinliğine sayısız olanak veriyordu, bunların büyük bölümü, genelde erkek hakimiyetinde olsalar da, kadınlar tarafından örgütleniyordu.

Bu karmaşık aracı sisteminin ilginç toplumsal sonuçları oldu. İşçiler besbelli buna ikircikli bakıyordu. Bir yandan ek iş için (özelliklere kadınlara) pek çok fırsat, hatta esnafa küçük burjuva dünyası içinde sınıf atlama imkânı sunuyordu. Öte yandan araçlar çoğu zaman ölüm kalım meselesi olan borcun vadesinin uzatılıp uzatılmayacağı gibi kararları veriyorlar ve onlara çoğu zaman küçük sömürücüler gözüyle bakılıyordu. İşçi hareketinin 1860'larda tüketici kooperatifi hareketini inşa etmeye başlaması bundan kurtulmak içindi. Bu kooperatiflerin çoğu da kayda değer başarı sağladı. Nathalie Lemel yorulmak bilmez Varlin'e katılarak *La Marmite*'i kurdu. Bu, işçilerin yılda 50 frank karşılığında abone olup restoranlarda mâl olduğundan çok daha düşük bir ücretle ucuz, iyi yapılmış yemek hakkına sahip olabilecekleri bir sistemdi. 1870'e gelindiğinde yoğun çalışan üç şubesi vardı.⁸ Lemel ve Varlin'in amaçları iki yönlüydü. Yalnızca kendileri için yemek pişiremeyecek durumda olanların ihtiyaçlarını karşılayanın yanında, kooperatifleri örgüt ve kolektif eylemin siyasi merkezleri olarak görüyorlardı.

Bu noktada burjuva reformcularının hissetmeye başladıkları sabit bir aile hayatının rahatlık ve olanaklarından yoksun Paris nüfusunun

büyük bölümünün siyasi galeyan ve ortak eylem ideolojilerine av olabilecekleri sokaklara ve yerlere çıkmaya zorlandığı yönündeki korkularını doğruluyorlardı. Kabareler, kafeler ve şarap evlerinin toplumsal düzenin sert eleştirisi ve yeniden örgütlenmesi planlarına olanak sağlayan yerler olduğu Poulot için apaçık ortadadır. 1867'den sonra siyasi çalkantılar tırmandığında buraların işçi sınıfı bilincinin ve kültürünün oluştuğu ve ifade edildiği yuvalar olduğu açıkça anlaşıldı. Jules Simon gibi burjuva cumhuriyetçilerin sabit bir aile hayatının erdemlerine verdiği önem (düzgün bir evde yeterli yemek pişirme imkânlarıyla), yiyecek, içki ve politika, kolektif bir işçi sınıfı kültürünün parçası haline geldiğinde ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı bir tepkiydi.

Eğitim

İkinci Cumhuriyet'in sosyal reformcuları her iki cinsiyet için de serbest, laik ve zorunlu ilkokul eğitiminden oluşan bir sistem öngörmüştü. "Düzen Partisi"nin zaferinden sonra ellerine geçen, biri kilise diğeri de devlet tarafından verilen ikili bir eğitim sistemini destekleyen 1850'deki Falloux Yasası oldu. Falloux Yasası aynı zamanda bütün eğitimi, üniversitenin geleneksel gücünün artık kilise ve seçilmiş ve atanmış görevlilerle eşitlendiği yerel kurulların denetimi altına alıyordu. Bu yasanın genel olarak pek az yarar ve pek çok yükümlülük getirdiği kabul edilir. Buna devletin eğitime ayırdığı sınırlı bütçeler de eklenince İkinci İmparatorluk zamanında eğitim alanındaki icraatın iç karartıcı sicili ortaya çıkar.⁹

Sorunlar kısmen eğitim politikasının devlet-kilise ilişkilerinin insafına kalmış olmasından doğuyordu. Katolikleri kendi amacına çekmek isteyen İmparator yalnızca Falloux Yasası'nı desteklemekle kalmamış, 1863'e kadar gücünü zayıflatmaya da isteksiz yaklaşmıştı. İtalya politikası yüzünden Papayla arasının zaten açık olduğu bir sırada, Eğitim Bakanı olarak özgür düşünceli bir liberal ve reformcu olan Duruy'i atadı. Duruy zorlu şartlara karşı mücadele etti ve devlet eğitimine daha büyük bir dinamizm kazandırıp böylelikle kilisenin gücünü zayıflatma konusunda sınırlı bir başarı elde edebildi. Bedava ve zorunlu ilkokul eğitimi ve kız çocukları için devlet eğitimine yö-

nelik hamleleri çoğu zaman yasalarda tahrif ve kısıtlı eğitim bütçeleriyle bozuldu. Ama çok çeşitli başka çatışmalar vardı. Bitmek bilmez felsefi ve teolojik tartışmalar dışında (örneğin dine karşı materyalizm) burjuvazi içinde eğitimin amaçları konusunda net bir fikir birliği yoktu. Bazıları eğitimi otorite, aile ve geleneksel dini değerlere saygıyı öğretecek bir toplumsal denetim aracı -yani sosyalist ideolojilere karşı tam bir panzehir ki 1848'in baş döndürücü günlerinde bazı öğretmenler bunu teşvik edecek kadar aceleci davranmıştı- olarak görüyorlardı. Geleneksel olarak papaz sınıfına muhalif cumhuriyetçiler bile burjuva değerlerini koruyacaksa eğitimde ağır dozda din görmeye olumlu bakıyorlardı (Falloux Yasası'nı pek çoğu bu yüzden desteklemişti). Sorun kilise içinde teşvik edilen dini değerlerin genellikle olağanüstü muhafazakar ve çağdışı türden olmasıydı. 1830 gibi geç bir tarihte bile kilise, faiz ve krediye karşı vaaz vermişti. 1850'lerde ise materyalist bilime sempatiyle baktığı söylenemezdi. Kilisenin bu tür meselelerdeki geri kalmışlığı Blanquist devrimci hareketin kalbini oluşturan pek çok öğrencinin (özellikle de tıp öğrencilerinin) ruhban sınıfına şiddetle karşı olmasını kısmen açıklar.¹⁰

Ancak başkaları eğitimi, bilimsel ilerleme ve genel oy hakkı dünyasına uygun özgür, bilimsel araştırma ve materyalist bilim ve mantığın ideallerini aşılayarak halkı modern zamanların ruhuna iletilecek bir yol olarak görüyorlardı. Sorun bunun nasıl yapılacağıydı. Proudhon gibi bazıları devlet denetimindeki eğitime şiddetle karşıydı. (Proudhon, eğitimin her zaman babanın kontrolünde olması gerektiğini söylüyordu.) Bazıları da merkezi devlet denetimi olmadan yıkıcı propagandanın yayılmasını önleyecek hiçbir şey olmayacağından korkuyordu. Duruy, sorumlu ve ilerlemeci eğitim için mücadele etti ve aynı anda hem iki tarafın da hayranlığını kazandı hem yerildi. Bu tür karmaşalar göz önüne alındığında açık sonucun eğitim sağlamada ve eğitimin içeriğinde eşit derecede kıt bir ilerlemenin olması şaşırtıcı değildir. Yine de 1860'lardaki eğitimin rolü üzerine olan tartışmanın Fransız siyasi hayatında kalıcı bir etkisi olacaktı.¹¹ İlerici Katolikler de Cumhuriyetçiler de, konut ve sosyal yardımın diğer boyutları gibi eğitim konusunda da burjuva toplumunda kitle eğitimine yeni bir anlam verecek bir felsefe ve uygulama tanımlama çabası içindeydi.

1870'ten önce pek az aşama kaydedilmiş olsa bile bu tartışma hayati önem taşıyordu.

Paris'in emek gücünü Fransa'nın dört bir yanından alması nedeniyle, eğitimi iyileştirme konusundaki genel başarısızlığının burarlardan gelecek emek gücünün niteliği üzerinde de ciddi bir etkisi oldu. Fransa'da okuryazarlığın genel olarak yükselmesine elbette yardımcı olmuştu ama 1872 yılında Parislilerin yüzde 20'si hâlâ okuma yazma bilmiyordu. Okuyup yazabilenlerin pek çoğu da yalnızca temel eğitim almıştı ki bu da onları formel eğitim talep eden her türlü beceri söz konusu olduğunda sınırlı yetenekleriyle baş başa bırakıyordu. Paris'teki eğitim sisteminde bu iç karartıcı tabloyu telafi edecek pek az şey vardı. Hükümet ilk başta eğitimi yalnızca bir denetim aracı olarak görenlerin yanında yer aldı. Devlet ve dini okullar yan yana eşit ölçüde büyüdüler.¹² Haussmann, bayındırlık işlerine yaptığı bol keseden harcamaya kıyasla eğitime ayırdığı bütçe konusunda son derece eli sıkıydı. Yeni göçmenlerin ve yeni oluşan banliyö topluluklarının ihtiyaçlarını karşılamak için dini ve özel okullara güveniyordu. Parasız eğitimi yoksul çocuklarıyla sınırlamak için elinden geleni yaptı, böylece devlet okullarına kaydolmak isteyenlerin genellikle para ödemesi gerekti. Yıllık 1500 frank olan öğretmen ücretleri bekar bir insanın ancak geçinebileceği kadardı, bu parayla bir aile kurmaksa imkansızdı. Haussmann (ve çok sayıda vergi mükellefi) tamamen bütçeye dayanan nedenlerle, eğitim konusunu özel sektöre, özellikle de öğretmen ücretlerinin daha da düşük olduğu (800 frank civarında) dini kurumlara bırakmayı tercih ediyordu.

Bu tablo Paris'te ancak 1868'den sonra, Duruy en sonunda parasız milli eğitim ilkesini kabul ettirip Greard da eğitim sağlama koşullarında reforma giriştiğinde değişmeye başladı. Ancak bu zamana gelindiğinde Haussmann'ın *laissez-faire* ve özerci stratejisi kentte ayırıcı nitelikte bir eğitim hizmetleri haritası biçimlendirmişti. Merkeze katılan banliyöler, birkaç yetersiz devlet okulu, zayıf dini okullar ya da özel girişimle ancak bir eğitim çölü denebilecek bir manzara oluşturunuyordu çünkü buralar eğitime para ayırabilecek zengin ailelerin oturduğu bölgelerden sayılamazdı. Haussmann'ın eğitim konusundaki ihmali, en iyi 1860-1864 arasında merkeze katılan bölgedeki

yeni okullara yalnızca dört milyon frank harcamış olmasıyla gösterilebilir. Oysa yeni *mairies*ler (belediye) için kırk sekiz milyon, yeni yollar için altmış dokuz milyon, yeni kiliseler içinse beş buçuk milyon harcanmıştı. Okula devam ve okur-yazarlık oranı kent ortalamasından daha da düşüktü. “Cehaletleri dışında hiçbir ortak noktası olmayan her yaştan çocuğun” toplandığı “bakımsız” okullar burada bulunuyordu. Buralar yoksul ve eğitim açısından kenara itilmiş işçi sınıfının toplumsal yeniden üretim mekânıydı. Batıdaki burjuva semtlerinde Haussmann’ın sistemi işe yarıyordu çünkü yoksulların yararlandığı parasız devlet okulları burjuvazinin tercih ettiği dini ve özel okullardan belirgin ölçüde ayrıydı. Zanaatkârlar, küçük burjuva ve ticaretle uğraşanların oturduğu bazı merkezi semtlerde devlet okulları, çocukları Katolik okullarının vermekte zorlandığı teknik ve kıl-gısal becerilerde eğitmek için yaygın bir araç olarak görülüyordu. Böylece kent mekânın giderek artan toplumsal ayrımı eğitim hizmetleri haritasında da kendini göstermiş oluyordu.¹³

Bu eğitim sisteminin nitelikleri de büyük ölçüde birbirinden ayrırlıyordu. İlerici Katolik okulları olmasına rağmen (kilise Paris’te eğitim alanındaki çabalarını özellikle vurguluyordu), devlet okulları genellikle bilim ve diğer modern dersler açısından avantajlıydı. Ancak öğretmenlerin 1850’de kurulan teftiş kurulları tarafından yakından denetlenmesi, eğitim sisteminin tamamını materyalizmle aydınlanmış bilimdense kontrol ve dini öğretime eğilimli kıldı. Ancak Katolik okullarının geleneksel değerlere saygının yanı sıra hoşgörüsüzlüğü vaaz etmesi, buraları liberal burjuvazinin gözünden giderek düşürerek Protestan okullarına yönelmelerine neden oldu. Duruy’nin 1860’ların sonlarındaki reformlarına kadar kız çocuklarının eğitimi neredeyse tamamen kilisenin elindeydi. İlginçtir, burada ahlaki öğretilerle mesleki beceriler arasındaki doğru denge kadınların rolü meselesi öne çıktıkça daha da belirginleşti.

Formel eğitim sisteminin modern teknik becerilere sahip bir emek gücü oluşturmaması, beceri oluşumunun daha geleneksel biçimlerindeki çöküş olmasa fazla ciddi olmayacaktı. 1848’de zaten tehlikede olan çıraklık sistemi İkinci İmparatorluk döneminde genel bir krize girdi.¹⁴ Bazı işkollarında rekabet ve görevlerin parçalanmasının

getirdiği baskılarla, çıraklık sistemi bozularak ucuz çocuk emeğine dönüştü. Emek pazarının coğrafi dağılışı ve işyeriyle evin giderek birbirinden uzaklaşması bütün tarafların yakın gözetimi ve kontrolü olmadığı takdirde her zaman suistimale açık olan bir sistem içinde daha da büyük baskı yarattı. Bu sistem kuyumculuk gibi işkollarında makul ölçüde ayakta kaldı. Dahası Paris emek pazarı için beceri oluşumuna yönelik geleneksel taşra merkezleri, mevsimlik göçmenler yerlerini kalıcı ikamete bıraktıkça giderek yok oldu. Böyle olunca hem işverenler hem de işçi sınıfı tarafında, eğitim kurumlarında verilecek mesleki eğitim ve beceri formasyonu aracılığıyla çıraklık sisteminin yerine gelebilecek bir okul sistemi talebi oluştu. 1860'larda kurulan birkaç özel kurum bir parça başarı kaydederek Komün'den sonraki eğitim reformunun yolunu açtı. Fakat bu okullara ancak yeterli parası ve zamanı olan küçük burjuva ya da varlıklı işçilerin çocukları gidebiliyordu. Aynı kısıtlama 1860'larda kentin merkezi bölgelerinde kurulan ve yetişkinlere eğitim veren kursları da etkiledi.

İşçi sınıfı temel eğitimi şimdi olduğu gibi o zaman da evde veriliyordu, Proudhon'un uyarılarına rağmen burjuva gözlemcilerin çoğuna göre bu konuda kadınlar başroldeydi. Simon'un kadınların eğitimine olan ilgisi, kısmen annelerin vereceği (hem ahlaki hem de teknik) eğitimin niteliğinin artırılması ihtiyacı olarak gördüğü şeyden kaynaklanıyordu. Daha sonra çocukların eğitimi "ne kadar çok öğrenirlerse o kadar az kazanırlar" çatışmasıyla karşılaştı - var olma sınırındaki aileler için bu önemli bir sorundu. Eğitimsiz işçi sınıfının çoğu sırf bu nedenle zorunlu eğitime ve çıraklık sistemine karşıydı. Çıraklık sistemini kutsal sayan ve çözülmesini üzüntüyle karşılayan zanaatkârlar arasında ise farklı bir tutum yaygındı. Parasız, zorunlu ve mesleki yönelimli eğitim talebi en güçlü olarak işçi sınıfının bu kesimi tarafından talep ediliyordu. Ve meseleyi kendi ellerine almaya da hazırıldılar. Paris'te Blanquiciler gibi siyasi nedenlerle ya da az miktarda para karşılığında eğitim verebilecek bolca özgür düşünceli muhalif kişi ve öğrenci vardı. Örneğin Varlin hem kendi kendini eğitmiş hem de yarı zamanlı çalışan bir öğretmenden siyasal iktisat ve ahlaki ekonominin ilkelerini öğrenmişti.¹⁵ Bu noktada Poulot gibi sezgileri kuvvetli burjuvaların fark ettiği ciddi bir tehdit yatıyordu: Zanaatkâr-

lar arasındaki otodidaktlar, özgür düşünceleri ve eleştirel ruhlarıyla “haşmetli” eğitimsiz emekçi kitlesini siyasi bir ayaklanmaya sürükleyebilirdi. Enternasyonal’e katılan, Blanquist devrimci hareketin çekirdeğini oluşturan ya da popüler radikal basına katılan özgür düşünceli öğrencilerin de benzer radikalleştirici rolleri üstlenebileceği, 1868’den sonra pek çok eğitimsiz işçiye kendine çeken çok sayıdaki mitingle fazlasıyla aşikâr olmuştu. Ne de olsa anarşist Louise Michel de olağanüstü ve çalkantılı öğretmenlik kariyerine dış kesimlerin “eğitim çölünde” başlamıştı. Bu bakış açısından burjuvazi, eğitim reformu ve yatırımı alanında kendi ektiğini biçecekti: Komün’den sonra gelen Üçüncü Cumhuriyet’e istikrar kazandırma çabalarında eğitimin köşe taşı haline gelmesinden de anlaşılabileceği gibi dersini çok iyi öğrenmişti.

Ailenin Denetimi

Meşru olsun ya da olmasın aile içinde olup bitenler bir gizem perdesinin arkasındadır. Göçmenleri Paris hayatı ve kültürüyle bütünleştirmede ve bir çeşit sosyal güvenlik sağlamada akrabalık sisteminin ne kadar etkili olup olmadığı da tartışmaya açıktır. Nadaud, Varlin, Louise Michel ve Edouard Moreau gibilerinin yaşam öyküleri Paris sosyal hayatının toplumsal ağları içinde aile (ya da özgür birliktelik) ve akrabalığın muazzam önemine işaret eder. Burada yalnızca siyasi açıdan faal insanları değil, aynı zamanda toplumsal durumları eğitimsiz göçmenlerden oldukça farklı olan eğitimli zanaatkârlar ya da küçük burjuva meslek sahipleri ya da esnafı da ele alıyoruz. Ancak göçmenlerin çoğu geldikleri illerden eş ediniyor ve muhtemelen Fransa taşrasında varolan ne kadar aile ve akrabalık sistemi varsa Paris’e taşıyorlardı.¹⁶ Bu göçmenlerin ilk kuşağı için Paris’in bir eritme potası olarak fazla bir anlamı yoktu; Brittany, Creuse, Auvergne ve Alsace’den gelen farklı kolonilerin oluşumuyla Paris hayatının bütünsel çerçevesi içinde taşra kültürlerini bile koruyabiliyorlardı. Ancak büyük ölçekli kent hayatının yabancılaşma ve kuralsızlığına aşırı hızlı bir karışmanın olduğuna dair işaretler de vardır. Hastanelerdeki sahipsiz ölümler, serserilik yüzünden tutuklu olan ya da terk

edilmiş çocuklar, öksüzler, hepsi de işsizlik tehlikesi, sefil yaşam koşulları ve Paris hayatının bütün diğer patolojileri ve ayartmaları (içki, fuhuş) karşısında aile ve akrabalık örgütüne yerleşmiş geleneksel güvence sistemlerinin çöküşünü işaret eder.

Ayakta kalan aile ve akrabalık sistemleri içinde yaşça büyük kadının anne, hemşire, eğitmen, ev içindeki emek gücünün yeniden üretiminin yöneticisi olarak yetisi oranında belli bir prestij kazandı-

RESİM 70 Daumier çoğu kez aile hayatının hiç de huzurlu olmadığını gösterirdi, tıpkı bu felaketteki gibi.

Bu örnek Cassatt ve Morisot gibi dönemin kadın empresyonist ressamlarını tanımlayan idealleştirilmiş dinginlikle kesin tezat oluşturur.

ğı görülür. Bu pek çok erkeğin değer verdiği, burjuva reformcuların toplumsal istikrarın dayanağı olarak teşvik ettiği ve kilisenin dinsel değerlerin ve ahlakın koruyucuları olarak kızların eğitimiyle yaydığı bir roldü. Böyle bir rol çifte önem taşıyordu çünkü kadınların aşılarmaları beklenen ana değerlerden biri de evin içinde baba figürüne ve ev dışında kilise veya devletin otoritesine saygıydı. Böyle bir ideolojinin egemen olması en radikal feministlerin bi-

le özgür birliktelik içinde saygı talep etmekten ileri gitmemeleri gerçeğinden anlaşılabilir. Çünkü daha önce gördüğümüz gibi kadınların bir erkekle ilişki kurmak dışında ekonomik ya da sosyal olarak hayatta kalma şansları yok denecek kadar azdı.

Paranın kontrolü kadınların elinde olsa da bu para çoğu zaman emek gücünün yeterli yeniden üretimini sağlayamayacak kadar az oluyordu. Ölü sezonun gelirler üzerinde korkunç yüklerinin yanı sıra

kira ödeme tarihleri de (genelde üç ya da altı aylık peşin verilirdi) giderlere benzer bir yük bindiriyordu. Bu maddi koşullar altında başka bir destek biçimi olmadan ailelerin bir arada kalması çok zordu. *Caisses d'épargne*'de (işçi sınıfı tasarruflarını teşvik etmek için 1818'de kurulup 1837'de birleştiler) tasarrufu bulunanların sayısı büyük ölçüde arttı ama biriktirilen ortalama miktar 1870'te mevduat sahibi başına 250 Frank'a denk geliyordu ki bu da bir iki yağmurlu gün için ancak yeterdi. Bir diğer seçenek, çocukları akrabalara göndermek de aynı derecede sınırlı bir çözümdü çünkü akrabaların çoğu da aynı şartları paylaşıyordu.¹⁷ Acil ihtiyaçları olanlar için iş fırsatlarını takip etmek, akrabalık sisteminin en etkili olduğu yerdi. Bunun dışında ailenin devletten ya da hayırseverlerden yardım alması gerekirdi.

Paris geleneksel olarak Fransa'nın refah başkenti olmuştu, devlet ve kilise yardımı geleneksel olarak bütün yoksulların sahip olabileceği bir haktı. İkinci Cumhuriyet'in muhafazakar cumhuriyetçilerinin saldırısı altında bu sistem, sosyal yardım meselesine yönelik neo-Malthusçu tutumlarını daha önce vurguladığımız Haussmann tarafından adım adım yürürlükten kaldırılmıştı. Elbette buradaki fikir maddi yükü azaltmak ve yardım tedarikini yine ailevi sorumluluk çerçevesine sokmaktı. Bu strateji (şimdi olduğu gibi o zaman da) ailelerin bu yükü taşıyabilecek maddi kaynağının olması durumunda daha anlamlı olabilirdi. Ancak hastaneler ve tıbbi bakım kolayca yerinden edilemezdi ve yoksulluk sorunu, yoksullara yardımın kent bütçesinde önemli bir unsur olarak kalmasını sağlayacak kadar büyüktü.

Haussmann'ın sosyal yardım tedarikinin sorumluluğunu dağıtma ve yerelleştirme stratejisi sonuçta aile ve çocuk yoksulluğunun hızlı banliyöleşmesine ayak uydurdu. Geriye kalan tek diğer strateji, işçi sınıfı içinde karşılıklı çıkar toplulukları oluşumu ve başka yardımlaşma biçimlerinden medet ummaktı. Hükümet bu tür örgütleri teşvik etmek için birkaç adım attı ancak gizli siyasi bir seferberliğin merkezleri olacağı korkusuna kapıldı, nitekim böyle de oldular. Önemli ölçüde büyümeleri ve hükümetin onları gözetim ve denetim altında tutma çabaları siyasi haklar ve ekonomik güvenlik mücadelesinde ilginç bir bölüm oluşturur. Kadınlar için bu tür topluluklara girmek

zordu ve bu topluluklardan bağımsız olarak yararlanamazlardı. Bu, kısmen aileye yardımın temel amacını çürüten bir sınırlamaydı. Ancak hükümetin yoksullara verilen sosyal yardıma iliştiirdiğı sıkı gözetim sisteminde olduğı gibi burada da otoriter devlet kabaca ailenin denetimine doğru giden yola adım atıyordu; bu gelecek kuşağın burjuva reformcularının daha kapsamlı olarak yürüyeceğı bir yoldu.

BÖLÜM XII

Tüketicilik, Gösteri ve Boş Zaman Uğraşları

Bir bireyin emeğini diğerlerinininkine bağlayan ilişkiler, çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal ilişkiler olarak değil, tersine, aslında tam da olduğu gibi, kişiler arasında maddi ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür.

-Marx

İmparatorluğun gösterisi başlarda, Napolyon efsanesinin popülerliği ve imparatorluk gücünün sunumu üzerinde odaklanan tamamen siyasi bir boyuta sahipti. Paris'in İmparatorluk Roması'nın rolünü üstlenmesi, Avrupa'da uygarlığın beyni ve kalbi olması planları Haussmann'ın emirlerinin bir parçasıydı. Saray törenleri, imparatorluk ailesinin evlilikleri, cenaze törenleri ve yabancı ülkelerden gelen liderlerin ziyaretleri, askeri resmigeçit törenleri (1859'da İtalya'dan dönüşte olduğu gibi zaferle sonuçlanan girişimlerden sonra birliklerin önünde atına binen İmparator) imparatorluk gücünü desteklemek için temaşanın kullanılmasına olanak sağlıyordu. Haussmann'ın Paris'e tayini kısmen Louis Napolyon'un 1852 sonbaharında İmparatorluk ilan edilmeden kısa bir süre önce Bordeaux'ya girişini başarılı bir biçimde planlamış olmasından kaynaklanıyordu. Haussmann bu tür törenleri düzenleme konusunda ustaydı. Hotel de Ville'i önemli balo ve galaların kutlandığı bir merkeze dönüştürdü. Bulvar açılışlarının yanı sıra -Sebastopol (1858), Malesherbes (1861) ve Prens Eugene-anıt açılışları da (Saint Michel Çeşmesi, 1860) titizlikle hazırlanmış ve süslenmiş organizasyonlardı. Bütün bu etkinlikler hayranlık içindeki halkın İmparatorluğun görkemini, gücünü alkışlayabileceği se-

RESİM 71 Daumier
henüz 1849'da zorlu bir iş
gününün ardından
temaşanın halk sınıflarına
iyi gelebileceği fikrini
benimsemişti.

yirlik kutlamalardı. İmparatora yönelik halk desteği de aynı şekilde, galalar, şöenler ve balolarla (Cumhuriyetçi olmalarıyla bilinen Les Halles kadınları bile 1852'de Napolyon İmparator ilan edildiğinde büyük bir halk balosu düzenlemişlerdi) harekete geçiriliyordu. 15 Ağustos İmparatorluk Bayramı ilan edildi.

Kentsel dokunun yeniden inşasına eşlik eden daha daimi bir anıtsallık (mekânlar ve perspektiflerin imparatorluk gücünün önemli sembollerine odaklanacak biçimde tasarlanması) yeni rejimin meşruluğunu desteklemeye yardımcı oluyordu. Bayındırlık işlerinin çarpıcılığı ve yeni mimarının görkemi imparatorluk rejiminin kendisini kuşatmasını istediği bir amacın hüküm sürdüğü ama aynı zamanda bayram niteliği taşıyan atmosferi vurguluyordu. 1855 ve 1867'deki evrensel fuarlar İmparatorluğun şanına itibar kattı. Yine de Van Zanten'in (1994. 211) belirttiği gibi 1862'den sonra İmparatorluğun gücü Paris'in yeniden inşasındaki itici güçler olan sermaye ve ticaret karşısında gerilerken bu teatrallikte de hızlı bir düşüş meydana geldi. Haussmann bundan sonra kentleşme sürecinin hakimiyetini kaybet-

meye başladı. Mimar Garnier 1867 Evrensel Fuarında ve 15 Ağustos bayramının arifesinde yeni opera binasının tamamlanmış cephesini hiçbir kamusal yardım ya da katılım olmadan açmıştı.¹

Gösteri, kentin bizzat kendisi olarak bile, kentsel yaşam için her zaman temel bir konuydu; politik meşruluğun inşasında ve toplumsal denetimde önemli rol oynamıştı. Temmuz Monarşisinde de temaşa boyutu eksik olmamıştı ancak bu gösterilerin çoğu yetkililerin toplumsal denetiminden çıkmıştı. Pazar gezintileri işçileri kent sınırlarından dışarıya çıkararak Belleville gibi yerlerin dans salonlarına götürüyordu. Kaba saba, cümbüslü bir akşamdan sonra yeniden kent merkezine iniyorlardı. Bu türden bir temaşanın kolayca isyan ve devrime yol açabileceği yönünde gizli bir korku vardı. Bu özellikle 1840'larda Büyük Perhiz'den önceki "metropolün nüve halindeki ideolojilerine karşı sert darbe indiren sanayi devrimi öncesi bir aşırılık tiyatrosunun son coşkun kaçamağı" olarak nitelenen Karnaval için geçerliydi. "Rastgele kurulan cinsel ilişkiler", karşı cinsin kılığına girme, sınıf ayrımlarının geçici olarak kaybolması toplumsal düzeni tehdit ediyordu. Karnaval "kentin bir ucundan diğerine uzanan kentsel tehdit

RESİM 72 Askeri resmigeçitler İmparatorluk temaşasının dokusunda önemli rol oynuyordu. Mayıs 1852'de gerçekleşen bu tören İmparatorluğun resmi ilanından öncedir.

ile gösteri arasındaki dikkatli ayarlamalarla fazlasıyla kaba bir biçimde alay ediyordu. Jestleri, görünüş ve görünüşleri hem daha belirgin hem de daha net bir biçimde sahte hale getirip, karışmaktan hiçbir zarar gelmeyecekmiş gibi onları harmanlayarak Boulevard des Italiens kandırmacasına Chaussée d'Antin diyorlardı." Yetkililer ve bu çılgınlığa katılmayan burjuvazi endişeli ve korku içindeydi.² 1848'in o Şubat akşamında Boulevard des Capucines'de vurulanların bedenlerinin devrimi körüklemek amacıyla taşındığı grotesk gösteri bu gelenekleri kullanıyordu. İkinci İmparatorluğun sosyal denetim altındaki gösterisi bunun yerini almak üzere yola çıkmıştı. Amaç faal oyuncuları pasif izleyicilere dönüştürmektir. Belleville Karnavalı İkinci İmparatorluk zamanında yer değiştirme, etkin bastırma ve idari değişimlerden oluşan bir karışım karşısında geriledi. (Belleville'in 1860 yılında merkeze bağlanması gibi.) "Belleville'den iniş"in can sıkıcı imgesi geride kaldı; nihayet 1860'ların sonlarında diriltildiğinde bu İmparatorluk'u sona erdirmek ve devrim yapmak gibi net bir amaç taşıyordu.

Ancak İkinci İmparatorluk temaşası imparatorluk görkeminden ibaret değildi. İlk başta doğrudan modernin doğuşunu kutlamayı amaçlıyordu. Bu özellikle evrensel fuarlar söz konusu olduğunda geçerliydi. Dünya fuarları Benjamin'in söylediği gibi "adına mal denen fetişin hac yerleri"dir. Buralarda kapitalist kültürün fantazmagoryası en görkemli biçimde sergilenir.³ Fuarlar aynı zamanda modern teknolojilerin de kutlandığı yerlerdir. Pek çok açıdan İmparatorluğun temaşası metalaştırma ve sermaye dolaşımının günlük hayat üzerindeki derinlere inen gücüyle muntazam bir biçimde birbirine geçiyordu. İstihdam üretmekle kalmayıp malların, paranın ve insanların dolaşımını kolaylaştırıyordu. Taşradan ve yurtdışından büyük kalabalıkları çekiyor, tüketici talebini uyandırıyor. Bütün bu temaşayı düzenlemek için beceri, emek, mal ve para gerekiyordu. Bu nedenle ekonomiyi canlandırıcı etkisi kayda değer boyuttaydı.

Hausmann bütün bu konularla aynı anda ilgileniyordu. Yeni şose yapılmış (bazı radikaller bunun, kaldırım taşlarını barikata dönüştürmelerini önlemek için yapıldığını düşünüyordu), yüzeylerin üzerinde gidip gelen at arabaları ve toplu taşıma araçlarıyla yeni bulvarlar kendi

RESİM 73 Bulvar
açılışları: 1858
Sebastapol (yukarıda,
yaratıcısı bilinmiyor)
ve 1862'de Prens
Eugene (aşağıda,
Thorigny ve Lix)
gösteriş vesileleriydi.

RESİM 74 Gündüzleri Bois de Boulogne'ye yapılan gezintiler ve geceleri Opéra ziyaretleri gücü olan herkesi eğlendiriyordu. (İkisi de Guerrard'a aittir.)

RESİM 75 Galalar ve balolar 15 Ağustos'a denk gelen dönemlerde yoğunlaşan bayram benzeri etkinliklerdi. Les Halles ve Les Marches kadınları bile (tarihsel olarak cumhuriyet sempatisenleriydılar) Ağustos 1853'te İmparatorluğun gelişini kutlamak bir etkinlik düzenlediler. Daha sonra Tuileries Bahçeleri 15 Ağustos bayramı ve havaifşek gösterileri için tıklım tıklım doluyordu.

temsil biçimlerini yaratıyordu. Yeni mağazalar ve kafeler yeni bulvarların kaldırımlarına taşıyordu, kamu ve özel mekân arasındaki sınır geçirgen bir hale geldi. Kabareler, sirkler, konserler, tiyatrolar ve opera binaları bir popüler eğlence çılgınlığı yarattı. (Offenbach'ın İtalyan operalarının *opera bouffe* formunda parodileştirilmesi de güçlü biçimde İkinci İmparatorluk kültürünün ciddiyetsizliği ile bağlantılıydı.) Bois de Boulogne, Monceau gibi parkların hatta Temple'dakilere benzer meydanların sosyallik ve boş vakit geçirilen yerlere dönüşümü aynı şekilde kişisel servetin kamusal gösterisini, herkesin içinde teşhir edilmesini sağlayan dışadönük bir kentleşme biçimini öne çıkarmaya yardım etti. Bulvarlara çekilen kitlelerin sosyalliği şimdi kolluk kuvvetleriyle olduğu kadar ticaretin zorunluluklarıyla da kontrol ediliyordu.

Malın temaşa olarak gitgide güçlenmesi en iyi ifadesini yeni mağazalarda buluyordu. 1852'de açılan Bon Marché öncüydü, onu 1855'teki Louvre izledi. (İlk örnekler 1840'lara kadar gidiyordu.) Bu türden yüksek iş hacimli mağazaların bütün kentten gelecek geniş bir müşteri kitlesine ihtiyacı vardı. Yeni bulvarlar da bu gidiş geliş kolaylaştırıyordu. Mağaza vitrinleri durup bakılacak ayartıcı bir unsur olarak düzenleniyordu. Mağazaların içinde tavana kadar yığılı malların kendileri de bir gösteri haline geldi. Mağazalar sokağa bakıyor, halkın satın alma zorunluluğu olmadan içeri girmesini teşvik ediyordu. İç mekânda teşrifatçılar ve tezgahartarlardan (olağandışı çekicilikte genç erkek ve kadınlar) oluşan bir ordu, tüketici arzularını karşılarken aynı zamanda davranışları da denetliyordu. Burada işin içine cinselliğin girdiği aşikârdır. Kadınların hem alıcı hem de satıcı olarak çok daha önemli rolleri vardı. Zola'nın retrospektif romanı *Kadınlar Cenneti*'nde, Haussmann'ndan esinlenerek yaratıldığı açık bir baron "modern iş tekniklerini" açıklar. Mouret, en önemli şey "kadının sömürülmesidir" der.

Her şey bunun içindir. Sermayenin sonsuz yenilenmesi, malları yığma sistemi. insanları çeken düşük fiyatlar, güvenlerini tazeleyen etiketli fiyatlar. Mağazalar kadınlar için birbirleriyle kıyasıya yarışır. Vitrinleriyle onların gözlerini kamaştırıp ucuzluklarıyla sürekli tuzağa düşürürler. Zayıf bedeninde yeni bir arzu oluşturmuşlardır, eninde sonunda teslim olacağı bir cazibedirler. İlk başta evi için bir şeyler al-

maya boyun eğe, sonra koketliğe; en sonunda da tutku onları tüketir. Satışları ona katlayarak, lüksü demokratik hale getirerek mağazalar para harcamak, evleri yıkmak için korkunç birer araçtır. Modadaki son çılgınlıkla el ele verip giderek pahalılaşırlar... “Kadınları ele geçirdin mi” dedi Baron küstah küstah gülererek, “dünyayı satarsın.”⁴

Baştan çıkarma sanatı vitrin dekorasyonu ile başlar ve bu da dolgun ücretli ve beceri gerektiren yeni bir iş sahası açar. Mouret Paris’teki en iyi vitrin dekoratörü olarak tarif edilir. “Paris’in en iyi vitrin dekoratörüdür, teşhir sanatında sert ve devasa ekolünü kuran devrimci bir vitrin dekoratörü.”

Bulvarların Temmuz Monarşisi altında teşhir merkezleri olarak çoktan yerleşmiş rolleri tekrar vurgulanarak daha da geniş kapsam kazandı. Teatrallikleri, burjuva zenginliği, gösterişi tüketim ve kadın modasının sergileneceği mekânlar yaratmak üzere, yanlarında türeyen çok sayıdaki tiyatronun, kafenin ve başka eğlence yerlerinin gösteri dünyasıyla birleşti. . Kısacası bulvarlar mal fetişizminin en önemli kamusal hakimiyet alanları oldu. Yeni açılan demiryolları yeni dinence biçimlerinin doğuşunu da kolaylaştırmıştı. Çok daha fazla sayıda yabancı turist ülkeye gelir oldu ve hafta sonu sahilde ya da kırsalda yapılan gezintiler (Daumier buralara aşırı kalabalık “zevk trenlerinde” gitmenin stresini vurgulamış olsa da empresyonist ressamların en sevdiği konulardandı) son derece yaygınlaştı.

RESİM 76 Kırsal kesimde tembellik günleri ikinci İmparatorluk döneminin göze çarpan bir özelliği idi ama burada Daumier aşırı kalabalık trenlerde bu yerlere gitmenin rekabetçi sarsıntısına bir yorum getirir. Empresyonist ressamların tablolarındaki huzur sahneleriyle tam bir tezat oluşturur.

Ticari ve kamusal alanlar arasındaki simbiyotik ilişki ve tüketim yoluyla bireyin buraları kendine mal etmesi hayati önem kazandı. Mal temsili kamu ve özel ayırımına hükmü altına aldı ve ikisini etkili biçimde birleştirdi. Burjuva kadınlarının rolü pasajlardan mağazalara bu geçişle bazı açılardan büyümüş olsa da kaderleri yine istismar edilmekte; ancak bu kez evin idarecileri olarak değil de tüketiciler olarak istismar ediliyorlardı. Bulvarlarda gezmek, vitrinlere bakmak, satın almak ve aldıklarını evde ya da yatak odalarında saklamak yerine kamusal alanda sergilemek, moda zorunluluklar haline geldi. Onlar da kendilerinden beslenen gösterinin bir parçası oldular (özellikle de çemberli krolin etekler moda olduğunda) ve kamusal alanlara, üzeri cinsel arzu ve cinsel alışveriş halesiyle örtülü mal ve ticaretin teşhir alanları niteliği kazandırdılar. Bu da elbette kadınları evde tutmak isteyen burjuva ev ve aile yaşamı kültürüyle derin bir çelişki yaratır. Sennett diğer bir etkisinin apolitikleştirme olduğunu iddia eder:

Kapitalist düzenin görünüş maddelerini daimi olarak sorunlu, daimi olarak “esrarengiz bir havaya” büründürme gücü vardı. “Kamu alanında” kişi kendini satın alacağı, düşüneceği, onaylayacağı şey açısından gözlemler ve ifade ederdi. Bu, sürekli bir etkileşim sonucunda değil; pasif, sessiz odaklanmış bir dikkat süresi sonucunda olurdu. Bunun tersine “özel” insanın kendini başka bir insandan etkilenmişçesine doğrudan ifade edebileceği bir dünya anlamına gelirdi; özel etkileşimin hakim olduğu bir dünyaydı ama bu gizli olmalıydı.⁵

Yine de özel hayat, kamu hayatını ters yüz ederken bile önemli açılardan onu yansıtıyordu. Örneğin Baudelaire “neredeyse doğaüstü içsel durumlarda” diye yazmıştı, “hayatın derinliği ne kadar sıradan olursa olsun neredeyse tamamen gözümüzün önündeki gösteride ifşa olur ve bu hayatın simgesi olur.”⁶

Bütün bu tüketiciler kimlerdi? Artan mekanikleşme, hammadde fiyatlarının düşmesi, tüketim ve üretim verimliliğinin artması ve emek gücünün sömürü oranının yükselmesi pek çok malı özellikle de giyim mallarını ucuzlattı. Bu belirli bazı ürünlerin tüketim tabanını orta sınıfın alt kesimlerine ve hatta daha iyi ücret alan (bekar) işçilere kadar genişletti. Eski ayrımlar hala yerli yerinde duruyordu – Tortoni

RESİM 77 Karikatürist Cham, Arnavut kaldırımı yolların yerine gelen makadam yüzeylerin sonuçlarını ele alır. Burada kadın, yerinden sökülmüş Arnavut kaldırımalarını “belki barikat için lazım olur diye” yolun bir kenarına koyar.

ve Boulevard des Italiens hala yüksek burjuvazinin, Boulevard du Temple tedirgin orta sınıfın merkeziydi ama para demokrasisinin desteklediği kitle tüketimi bazı mekânlarda (Champs Elysée gibi) bir karışım yaratırken her yere yayıldı. Kent içinde daha ayrımcılığa dayanan bir yerleşim ekolojisi gelişmiş olmasına rağmen dış mekânlarda -bulvarlar ve halka açık bahçeler (örneğin Tuileries)- süregiden karışmanın denetlenmesi zordu. Kamusal alanı denetlemek zorlaştı. Saygıdeğer kadınlarla “hafif kadınlar” daha katı bir gözetim gerektiriyordu, sokak yaşamının politikacıları -gezici müzisyenler ve broşür yazarları- önemli ölçüde polis faaliyetinin odağındaydı. Buradan da kamusal mekânların çalkantılı gösteri ve metalaştırma maskesinin arkasında bir güvensizlik ve zarar görebilirlik, burjuva tedirginliği hatta anomi hissinin olduğu görülebilir.

Örneğin Baudelaire’in şiiri *Yoksulların Gözleri*’nde bu tedirginliğin nasıl ifade edildiğini ele alalım.⁷ Baudelaire aşığına neden birden ken-

RESİM 78 Krinolin elbise modası Daumier'in mizahi eleştirilerine vesile olmuştu.

disinden nefret ettiğini bilip bilmediğini sorar. Gün boyunca düşüncelerini ve duygularını en samimi biçimde paylaşmışlardır. Sonra o gece:

Akşam yorgundunuz biraz, yeni bir bulvarın köşesindeki, yeni açılmış bir kahvenin önünde oturmak istediniz. Henüz tamamlanmamış bir görkemi utkuyla gösterircesine sağda solca molozlar, harç dö-küntüleri vardı. Işık altında, pırıl pırıl kahve. Gaz lambaları bile ateşli bir başlangıç tutkusunu sergileyip tüm güçleriyle aydınlatıyorlardı beyaz ışıklarla kamaşmış duvarları, aynaların pırıl pırıl yüzlerini, silme çubukların ve kornişlerin altın yaldızlarını, tasmalı köpek gezdiren tombul yanaklı saray uşaklarını, bileklerine tünemiş atmacalara gülen kadınları, başlarında meyveler, börekler, kızarmış av hayvanları taşıyan su perilerini ve tanrıçaları, uzanmış kollarında küçük Bavyera vazosu ya da alacalı dondurmaların çift renkli dikilitaşlarını sunan Hebe'leri, Ganymede'leri; oburluğun hizmetine sunulmuş bütün tarihi, bütün efsaneyi.

Ama sonra sokakta kırk yaşlarında sakalı kırlaşmış, paçavralar içinde bir adam görürler. Yanında iki çocuk vardır. Eşsiz bir hayranlıkla hepsi yeni kahveyi seyretmektedirler. Babanın gözleri, “yoksul dünyanın tüm altınları gelmiş bu duvara yerleşmiş sanki” der. Oğlanın gözleri ise, “ama ancak bizim gibi olmayanların girebilecekleri bir yer burası” der, en küçüğün gözleriye şaşkın ve derin bir sevinçten başka bir şey belirtmeyecek kadar büyülenmiştir.

Halk ozanları, arzu ruhu iyileştirip yüreği yumuşatır derler. Benim o akşamki ruh halimi yansıtmayı açısından şarkıda söylenen doğrudur. O üç kişinin, o ailenin gözleri yüreğimi yumuşatmakla kalmamış, kendimden, önümüzdeki, susuzluğumuz- dan çok açgözlülüğümüzü sergileyen bardaklar ve sürahilerden utanç duymuştum. Benim bu düşüncemi, aynı düşüncüyü okumak için gözlerimi gözlerinize çeviriyordum güzelim; o öylesine güzel, o öylesine tarifsiz, tatlı gözlerinize, tutkunun ve ay ışığının konakladığı yeşil gözlerinizin ta içine bakıyordum güzelim, ve siz o anda bana: “Şunların haline bak, ne sinir şeyler, gözlerini araba kapısı gibi koca koca açmışlar, kahveciye söyleyin de lütfen uzaklaştırsınlar” dediniz.

“Anlaşmak böylesine güçtür işte,” diye bitirir şair, “düşünceler böylesine birleşmez şeylerdir, sevgili meleğim, sevenler arasında bile.”

Şiir yeni bulvarların kamusal alanında geçer. Ana niteliklerini kısmen onu aydınlatan ve taşıp dışarıya doğru yayılan ticari ve özel etkinlikler sayesinde kazanır. Özel ve kamusal alan arasındaki sınır gözenekli olarak nitelendirilir. Şiir mal sahipliğinin, estetiğin ve toplumsal ilişkilerin muğlaklığını ve kamusal alan üzerinde denetim için mücadele noktasını işaret eder. Şairin aşığı kamusal alan üzerinde birinin sahipliğini ortaya koymasını ister. Kafe de tam olarak bir kamusal alan değildir: Ticaret ve tüketim amaçları için seçilmiş kişilerin içeri girme izni vardır. Yoksul aile burayı kendilerinden alınan altını içselleştiren bir dışlama yeri olarak görür. Burayı görmezden gelemeler ve aynı şekilde kafenin içindekilerin de kendilerini görmezden gelemeyeceği bir şekilde onunla yüzleşmek zorunda kalırlar. Şair onları modernitenin bir temsili olarak görür. Paris’i oluşturan “binlerce

RESİM 79 Ünlü kafe
Tortoni's (Guerrard) ve
yeni büyük oteller çevresinde
(sahibi bilinmiyor)
gelişen bulvar yaşamı
İkinci İmparatorluk
dönemine hakim olan
tüketici kentçiliğin bir
parçası haline geldi.

kökünden edilmiş hayatın” bir işaretidirler. Şair farklılıklara ve karışmaya değer verir. Sevgilisi ise tıpkı Cavaignac’ın 1848 Temmuz Günlerinde devrimcileri bulvarlardan temizlediği gibi yoksulların tahliye edilmesini ister. Güvenliği ve dışlamayı ayrımcılıkta arar.

Clark temsilin “her zaman yerine güvenli bir biçimde oturtulmamış bir imge” olduğu konusunda ısrar eder. “Her zaman başkalarıyla

yarışan bir dünyanın tanımıdır ve bazen farklı hatta dirençli toplumsal uygulama biçimlerinin direnişiyle karşılaşır.”⁸ Haussmannizasyon “toplumsal bölünmenin tanımıyla bir anominin tanımını bir araya getirmeyi başaramamış, bir denetim biçiminin üzerine diğerini eşlemeyi başaramamıştır.” *Yoksulların Gözleri*’nde dikkat çekilen de bu başarısızlıktır. Metalaştırma ve temsilin toplumsal denetimi (“oburluğun hizmetine sunulmuş bütün tarihi, bütün efsaneyi”), yoksulların ya öfke (“lütfen uzaklaştırsınlar”) ya da suçluluk duygusu (“susuzluğumuzdan çok açgözlülüğümüzü sergileyen bardaklar ve sürahilerden utanç duymuştum”) uyandıracak şekilde sömürülmelerinin açık işaretlerine çarpar. Temaşanın ortasında burjuva tedirginliği ve güvensizliği adeta somut bir hisse dönüşür. Tedirginlik kısmen üretim ilişkileri yerine tüketim ve görünümlere dayanan yeni sınıf ayrımı algılarının doğuşunu yansıtır. Sınıf ayrımları eskisinden çok daha fazla göze batır, günlük yaşam maskeli baloda ya da Karnaval sırasında sergilenen dış görünümleri taklit ederken, maske gerçeklikten daha büyük önem kazanır. “Yüzler giysilerin, duygular manzaraların gölgesinde kalır,” diye yazar Goncourt.⁹

Bütün bunların burjuvazi içindeki siyasi kimlikler açısından nasıl gerçekleştiği varsayımlara kalmıştır. Ancak Sennett’in ‘ben’in kamusal alanda sunumunun simgenin yerine geçtiğini ve ben sunumunun gitgide daha fazla bir metalaştırma ve temaşa meselesine indirgendliğini öne sürerken yanılmadığı kanısındayım. Bunun sonucu olarak da kamu alanı giderek daha esrarengiz hale gelir. Süregiden gösteride pek az kişi etkin rol oynar. Bu nedenle kamu kişiliği söz konusu olduğunda, bireylerin gösterinin taşıyıcıları olması anlamında katılımcı (sırf canlı moda mankenleri olarak da olsa), siyasi ya da toplumsal olarak neyi temsil edebilecekleri değil de, neyi (yani mal) taşıdıkları önemli olduğu için de pasiftiler. Aynı sebepten ötürü burjuvalar arasında aile hayatına çekilme daha belirgin oldu, çünkü yalnızca ve yalnızca burada yakınlık, güven ve hakikilik mümkün görünüyordu. Ama bunun bedeli de aşırı gizlilik, yalıtım ve daimi bir teşhir olma korkusu oldu. Elbette bir de bunlara, burjuva kadınların, bu yeni gereksinimlere uymaları için bir yandan mal değerlerini taşıyanlar diğer yandan da burjuva ailesi içindeki yakınlık ve sıcaklığın koruyucuları

rolleri arasındaki çelişkiyi idare ederken amansız bir baskı altında kalmaları ekleniyordu.

Acınacak ücretlerle yaşamaya mahkûm edilen ve herkesçe bilinen değişken çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalan işçilerin çoğunluğu başka yerlerde yaşamak ve tüketmek zorundaydı. Ağırlıklı olarak erkeklerden oluşan göçmen nüfus beslenmek için sayısız küçük yeme içme mekânına giderken, eğlence için kafelere, dans salonlarına, kabarelere ve içki satılan yerlere doluştular. Balzac'ın tabiriyle "halk meclisi"ne dönüşen "semtin bütün ileri gelenlerinin" toplandığı yer olan işçi sınıfı kafeleri İkinci İmparatorluk zamanında yoğun bir denetim ve gözetim uygulanan yerler haline geldi. Ancak sayılarındaki durdurulamaz artış (1851'de dört bin iken 1885'te elli iki bine yükselmişti) toplumsal ve siyasi hayatta filizlenen önemlerini garanti ediyordu. "Kafeler pek çok işçinin hayatındaki en değişmez ve erişilebilir yer haline gelmiş olabilir." Kadınlar ve aileler de hiçbir şekilde bunun dışında değildi, çok sayıda evlilik kafelerde gerçekleştiriliyordu. (Genelde kafe sahipleri şahitlik görevini üstleniyordu.) Kafeler ya da şarap evleri bu nedenle işçi sınıfının hayatında hem kurumsal hem de siyasi ve toplumsal bir rol oynuyordu. "Sık sık mesken değiştiren işçiler çoğu zaman aynı semtte kalıyor ve aynı kafenin müşterisi olmaya devam ediyorlardı." Kısacası kafe ya da şarap evi işçi sınıfı dayanışmasının semt temelinde oluşturduğu merkezler oldu.¹⁰ İşçi sınıfı kadınları için de 1850'den itibaren çoğalan çamaşırhaneler (Zola'nın *Meyhane*'sinde canlı bir biçimde betimlendiği gibi) aynı şekilde toplumsal etkileşim, yakınlık ve dayanışmanın, dedikodunun ve olağan sürtüşmelerin biricik merkezleri haline geldiler.¹¹

Erkek işçiler arasında daha talihli olanları kendilerine farklı bir hayat kurabilirdi. Merkezde yoğunlaşan bu kesim sosyalleşme, siyasi tartışmalar ve eğlence merkezleri olarak küçük ölçekli ticari kuruluşlara (Poulot gibi birçok çağdaş yorumcunun şikayet ettiği üzere çoğu zaman eğlenceyi aşırıya kaçırarak) güveniyorlardı. Bu bölgelerdeki karanlık ve pis ticari mekânlar kamusal alanın üzerine bir gölge düşürüyor, proleter sokak hayatının bulanık kargaşası da tedirgin burjuvaziye güvenli bir dünyada yaşadıklarına ikna etmek konusunda yarar sağlamıyordu. Bu alanlar korkulması gereken yerlerdi ve çoğu burjuva

da sebatla buralardan sakınıyordu. İkinci İmparatorluk onları bir düzen altına almaya çalıştı ama bunun da bir sınırı vardı. Konut yetersizliği ve sıkışık koşullar işçi sınıfı semtlerinde sosyalleşme merkezleri olarak sokak ve kafeye her zaman talep olacağını garanti ediyordu.

İkinci İmparatorluk temaşasına muazzam bir vurguyla başlamıştı ama zaman geçtikçe üstün gelen mal temaşası oldu. Bu değişimlerden herkes hoşnut değildi. Filozof ve yazar Ernest Renan onları uzun uzadıya eleştirmiş ve etraflarını saran rezil ticari ayartılar karşısında kadınların zayıflığına saldırmıştı. Goncourt kardeşler de Renan kadar dehşete kapılmıştı, 1860 tarihli günlüklerinde Edmond şöyle yazıyordu:

Bizim Parisimiz, doğduğumuz Paris, 1830 ve 1840'ların adabını taşıyan Paris kayboluyor. Maddi olarak değil ahlaki açıdan. Toplumsal hayat büyük bir değişimden geçiyor. Kahvelerde kadınlar, çocuklar, karılar ve kocalar, aileler görüyorum. Üst sınıflar için kulüp, alt sınıflar için kafe; toplum ve sıradan insanların hali bu işte. Bütün bunlar bana manevi vatanımda bir yolcu gibi hissetmeme yol açıyor. Gelecek olana da, burada olana da yabancıyım örneğin, Balzac'ın dünyasından hiçbir iz taşımayan, insana Londra'yı ya da gelecekteki bir Babil'i düşündüren bu yeni bulvarlar...¹²

O halde bulvarlardaki artan mallarla yüzleşen huzursuz kalabalığın ortasında kişi kendini nasıl gösterecektir? Benjamin'in Baudelaire'in kalabalığın içindeki adama, kalabalıkla birlikte sürüklenen, kalabalıktan sarhoş olan ama bir biçimde ondan da ayrılan *flaneur* ve *dandy*'ye olan ilgisine yönelik çarpıcı çözümlemesi ilginç bir maskülen referans noktası sağlar.¹³ Malların artışı ve para dolaşımı zapt edilemez. Kalabalık ve para dolaşımı her türlü kişisel gizi saklayabilir. Kalabalık içindeki tesadüfi karşılaşmalar fetişizme nüfuz etmemizi sağlar. Baudelaire'in tadını çıkardığı anlar bu anlardır. Fahişe, paçavracı, yoksullar, unutulmuş yaşlı hokkabaz, hepsi de bir kent dramasında önemli karakterler haline gelir. Şair bir parktaki karşılaşmadan ırkılır: "İnsan hangi partiden olursa olsun, fabrikaların tozunu yutan, pamuk zerreciklerini ciğerlerine çeken, teninin dokusuna üstübecin, civanın, başyapıtların üretilmesi için kullanılan bütün zehirlerin işlediği bu hastalıklı halkın sergilediği temaşadan etkilenmemek olanak-

sız...”¹⁴ Tesadüfi karşılaşmalara açık olarak şair, en azından zevkine düşkün burjuva erkek için, paranın dokunduğu çeşitli eller arasındaki sayısız karşılıklı ilişkiyi yeniden oluşturabilirdi. Tedirginlik korkulması değil daha çok zevk alınması gereken bir şeydi.

Ancak yönetim kültürü ve gösteriyle pasifleştirmenin içinde daha endişe verici manzaralar işbaşındaydı. Örneğin Louis Napolyon farklı iş kollarından işçileri 1867 Evrensel Fuarında sergilenen harika yeni teknolojilerle ilgili izlenimlerini kendisine ortak olarak rapor etmeleri için davet ettiğinde, bu gösteriden etkilenmeyen işçiler bunun yerine emek ve becerilerin bozulmasını ve ürünün kalitesizliğini belirtmişti. Genel olarak, verimliliği artırmak ve çalışma koşullarını iyileştirmek için yeni teknolojilerle desteklenen işçi dernekleri (bu sihirli terim artık bir kez daha kullanılabilir) oluşturma için daha iyi olacağı sonucuna vardılar. Ve birisi 1851 Darbesini protesto etmek için kurulan birkaç barikattan birinde anlamsızca vurulan sosyalist demokrat milletvekili talihsiz Baudin’i hatırladığında sonuç, Haussmann’ın dayattığı imparatorluk anıtsallığına karşı çıkan daha genel bir çekişmenin bir parçası olarak halk bağışlarıyla bir anıt dikme seferberliği oldu. Tam bu sırada da bir özgürlük anıtının dikilmesi fikri açık imalar taşıyan bir siyasi jest olarak ilk kez gündeme getirildi. Daha da can sıkıcısı, 1848’le ya da 1851 direnişiyle en ufak bir ilişkisi olan herkesin cenazesinin ateşli mezar başı retorikine olanak sağlayan gösterişli bir politik etkinliğe dönüştürülmesi alışkanlığıydı. Napolyon’un yeğeni, 1869’da bir tartışma sırasında cumhuriyetçi bir gazeteci olan Victor Noir’ı öldürdüğünde cenazesine yirmi bin kişi katılmıştı. Père Lachaise mezarlığından dönüş ve Belleville’den iniş, bir devrim işareti olarak rejim için kötüye delalet eden tehlikeli bir gösteriye dönüştüğünde sembolik düzen kendi aleyhine dönmüş oldu. Teatrallık ve gösteri, her iki cephe tarafından da kâra dönüştürebilirdi ve İmparatorluk zayıfladıkça, gösterinin ağırlık merkezi yalnızca metalaştırmaya değil aynı zamanda politik muhalefete de kaydı.

BÖLÜM XIII

Cemaat ve Sınıf

*Demek ki, Komün, sınıfların varoluşunun, haliyle sınıf egemenliği-
nin üstüne dayandığı iktisadi temellerin kökünü sökmek için bir kal-
dıraç hizmeti görmeliydi.*

-Marx

Bireyler paranın bireyciliğinden, aileye ve akrabaya sadakatten daha geniş bağlar oluşturlar. Sınıf ve cemaat bu türden geniş iki toplumsal biçimi tanımlar. Modern zamanlarda bunları düşman bilinç ve siyasi eylem biçimlerini doğuran, birbirini dışlayıcı kategoriler olarak görme eğilimi vardır. Bu durum Paris'te ne İkinci İmparatorluk'tan önce (bkz. 2. bölüm) ne de İkinci İmparatorluk sırasında geçerli değildi. Bir cemaatin sınıfı olduğu gibi bir sınıfın da cemaatinin olması fikrini pek çok kişinin yadırgamaması ideolojik bir sapma değildi, gerçek bir maddi temele dayanıyordu. Daha da şaşırtıcı olanı pek çok kişi cemaat ve sınıfın yalnızca uyumlu kategori ve kimlikler sağladığını hissetmekle kalmayıp, aynı zamanda bunların sentezini, her ilerlemeci sivil toplumun ulaşmaya çabalaması gereken bir ideal olarak görmesiydi. 1840'larda komünizm ve -işçi hareketi içinde ve finans sermayesinin tabanındaki Saint-Simoncu idealler için oldukça gerekli olan- birlik fikrinin ya görmezden geldiği ya da ayırımında birleştiği temel düşünce buydu. Yine de hem sınıf hem de cemaat kavrayışı ve gerçekliklerinin İkinci İmparatorluk ilerledikçe çok hızlı bir evrim geçirdiği de doğrudur. Haussmann'ın bayındırlık işleri, Paris arazisi ve emlak pazarının dönüşümü sosyo-mekânsal yapıyı olduğu kadar geleneksel cemaat kavramlarını da altüst etmişti. Sermaye yapılarındaki ve emek süreçlerindeki dönüşümler de sınıf iliş-

RESİM 80 Daumier demiryollarında yerleşmiş sınıf ayrımını sınıfların fizyonomisini keşfetmek için kullandı.

kilerinin maddi temeli üzerinde aynı derecede etki yaratmıştı. Kapitalizm tarihindeki en büyük sınıf temelli halk ayaklanması olan Paris Komünü'nü oluşturan olağanüstü güç ittifakı ancak bu tür karışıklar cephesinden bakıldığında tam olarak değerlendirilebilir.

Elbette meseleyi bu şekilde ortaya koymak, tartışmayı da beraberinde getirecektir. Gould, Komün'ün sınıfla bir ilişkisi olduğu fikrini reddeder. Gould'a göre Komün baskıcı bir devlet karşısında kentsel özgürlükler kazanmak için yapılan bir mücadele idi. Bu nedenle esini tamamen cemaatçiydi. Yıllar boyunca Fransa'daki devrimci geleneğin "belediyeyi kontrolüne almak" için pek çok girişi olmuştu.¹ İyi bilinen bir örneği ele alırsak, Cobb, Soboul'un 1789'a dair sınıf temelli açıklamasını reddetmiş, daha önceki Marksist esinimli ifadelerini bir yana bırakarak, *The City and the Grassroots*'ta (Şehir ve Kökleri) Komün'ü kentsel bir toplumsal hareket olarak yorumlamıştı. Buna ek olarak Ferguson'un gibi, siyasi ve kültürel değişimde bizzat ciddi rol oynayacak, toplumsal bir role dönüştürecek şekilde kentin devrimci geleneğinin altını çizen sayısız kitap vardır. Buna karşılık, sınıfa dair yerel, semte dayanan ve hatta cemaatçi tanımlamaların uzun süreden beri var olmuş olduğu savını öne süreceğim. Cemaat dayanışmasının biçimlenmesinde cemaatin önemini kabul etmeyi reddeden Marksistler ciddi bir hataya düşmektedir. Aynı sebeple cemaat dayanışmasının sınıfla hiçbir ilgisi olmadığını söyleyenlerin de benzer şekilde gözleri kapalıdır. Sınıf ve sınıf bilinci çalışma alanında olduğu kadar yaşam alanında da önemliydi. Sınıf konumlandırması üretimle olan ilişkiler kadar tüketim biçimleri aracılığıyla da ifade edilebilirdi.

Sınıf

Daumard'ın 1847 yılında Parisliler tarafından geride bırakılan servete dair yeniden oluşturduğu tablo sosyo-ekonomik kategorilere göre servet dağılımının ayrıntılı bir portresini verir (bkz. tablo 8).² Dört ana gruplaşma göze çarpar. En tepede yüksek iş burjuvazisi (tüccarlar, bankerler, yöneticiler ve birkaç büyük ölçekli sanayici), toprak sahibi soylular ve yüksek devlet görevlileri yer alır. Örnek nüfusun yalnızca

TABLO 8 Sosyo-mesleki Kategorilere Göre Miras Kalan Servet

Kayıtlı	Ölüm Başına Ortalama Servet Değeri Endeksi	% Servet Bırakma	% Kayıtlı Ölüm Toplam Servet	% Kategori
İş (ticaret, finans vs)	7.623	26.3	1.0	13.8
Arazi ve mülk sahipleri	7.177	8.3	3.7	54.0
Üst düzey memurlar	7.091	13.0	0.6	8.0
Serbest meslekler ve yöneticiler	1.469	39.4	2.0	5.6
Orta düzey memurlar	887	16.9	1.7	3.2
Gelir sahipleri ve emekliler	709	38.2	5.7	8.3
Esnaf	467	35.7	6.1	5.8
Devlet ve özel sektör çalışanları	71	52.8	2.7	0.4
Ev işçileri	61	48.5	1.8	
Ruhban sınıfı	15	75.9	0.4	0.1
Ev işçileri	13	81.6	6.9	0.2
Niteliksiz (ve çeşitli)	4	79.2	29.1	0.1
İşçiler	2	92.8	30.2	0.2
Ağır işçiler	1	80.5	8.1	0.0
Tüm kategoriler	503	72.6	100.1	100.0

Not: Farklı oluşturulmuş tabloların bütünlüğüne zarar vermeden belirli küçük kategorileri birleştirdim.
Kaynak: Daumard (1973), 196-201.

yüzde beşini oluşturan bu grup, intikal eden servetin yüzde 75,8'ine sahipti. Daha alt sınıflar (son dört kategoriye oluşturur) nüfusun dörtte üçünü oluşturuyor ama servetin yüzde 0,6'sını alıyorlardı. Aralarında devlet memurları, avukatlar, meslek sahipleriyle birleşmiş emekliler ve faiz geliriyle geçinenlerden oluşan üst orta sınıf da vardı. Bir za-

manlar orta sınıfın omurgasını oluşturan esnaf daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumsal ölçekte inişe geçmişti. (Nüfustaki oranları aşağı yukarı aynı kalmış ama servetteki payları 1820’de 13,7’den 1847’de 5,8’e düşmüştü.) Ama yine de alt orta sınıftaki çalışanların, alt düzey yöneticilerin (genel olarak beyaz yakalılar) ve serbest çalışanların (ağırlıklı olarak zanaatkârlar) bir seviye üstündeydiler. Bu sınıf yapısı içinde muazzam bir servet eşitsizliği vardı.

Bu sınıf yapısına başka bir şekilde de bakabiliriz. Marx’ın “kent ile kırsal arasındaki eski uzlaşmaz karşıtlık, sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki rekabet” olarak ifade ettiği durum fazlasıyla belirgindir. Kırsal kesimdeki toprak sahipleri ve devlet görevlilerinin oransız varlığı doğrudan Paris’in ulusal hayattaki merkezileştirilmiş rolüne bağlıdır. Köylü sınıfı etkin olarak görülmez ancak yalnızca Paris’in yararlanabileceği yedek emek gücü olarak değil aynı zamanda devleti destekleyen vergiler ve mülk sahiplerinin çalışarak kazanmadığı ve bolca harcadığı gelirlerin kaynağı olarak varlığı her yerde hissedilir. Emekli ve rantıye sınıfı da (faiz geliriyle geçinenler) eklediğimizde servetin yüzde 70’ini kontrol eden Paris nüfusunun yüzde onunun kazanılmayan gelirle geçindiğini görürüz. Paris’in sanayisinin hoşnut etmek için son derece iyi konumda olduğu muazzam fiili talebin çoğu da burada yatıyordu. “Miskin zenginler” ya da “tüketici sınıfların” hakimiyetinin, tıpkı devlet görevlilerinin abartılı rolü gibi, Paris’in hayatı, ekonomisi ve siyaseti üzerinde muazzam olumsuz etkileri oldu. Ekonomik açıdan kazançlı etkinliklerle uğraşan kesimin yalnızca yüksek burjuvazinin beşte biri olduğunu görürüz. Bunun burjuvazinin hareket tarzı, toplumsal tavırları ve iç bölünmeleri üzerinde de büyük etkisi oldu.

Alt sınıf kitlesi içindeki iç bölünmelerin (Daumard’ın 1847 örneğine göre yüzde 74,3) fark edilmesi daha zordur. Poulot daha sonra işe karşı yaklaşım, iş becerisi ve disiplin temelli ayrımları tercih etmiş olsa da zanaatkârlar, nitelikli, niteliksiz, gündelikle geçinen ve ev içi çalışan emekçiler elbette ilişkiliydi. Çağdaşları çoğu zaman (önemli ölçüde korkuyla) toplumsal ayrımların en tartışmalı olanı yani emekçilerle “tehlikeli sınıflar” arasındaki ayrım üzerinde durmuştur. 1848’den önce burjuvazi çoğunlukla onları birlikte gruptuyordu.³

1848 işçi hareketi illüzyonu tam olarak dağıtmadı ama farklı bir gerçeklik tanımladı. Ama sokak satıcıları, paçavracılar ve çöp karıştırıcıları, sokak müzisyenleri ve hokkabazları, ayakçılar ve yankesiciler, evde ya da atölyede çalışan tek tük emekçilerden oluşan karışık kitlenin nasıl sınıflandırılacağı konusunu açık bıraktı. Haussmann için bunlar Paris'in "gerçek göçebeleri"ydi; kent duygusu ya da bağlılığından yoksun bir şekilde işten işe gecekondudan gecekonduya sürükleniyorlardı. Thiers için bu kişiler, barikatların kuruluşunu ve hükümetin devrilmesini bir tiyatro ve eğlence olarak gören "sefil güruh"u oluştururlar. Marx da en az bu kadar acımasızdı. "Başiboş serseriler, yol verilmiş askerler, zindandan çıkmış forsalar, sürgün kaçını kürek mahkumları, hırsızlar, şarlatanlar, lazzaroniler [Napolili evsizler/dilenciler], yankesiciler, gözden sürmeyi çeken hokkabazlar, kumarbazlar, pezevenkler, genelev işletenler, hamallar, işsiz yazarlar, org çalıcıları, paçavracılar, bileyciler, kalaycılar, dilenciler"den oluşan "bu ne olduğu belirsiz, çürümüş, kararsız tüm yığın", lümpen proletarya, Bonaparte'ın hükümet darbesinin yaslandığı önemli bir destektir.⁴

Bir gözlemci olan çağdaşı Corbon, tezatların içerdiği dramı öne çıkarmak ister.⁵ "İşe yaramaz sınıf" alt sınıfların yalnızca beşte birini oluşturur, paçavracılar gibi pek çoğu o kadar yoksuldur ki hem pasif hem de "zararsız"dırlar (sefil görünüşleri dışında), düzenli çalışmak üzere sosyalleşmemişlerdir, neredeyse hiçbir tüketim ya da üretimleri yoktur, zekâdan ya da hırstan yoksundurlar, kamu işleriyle ilgilenmezler. Aralarındaki "tehlikeli" grup, tembel ve kötü huylu olabilirdi ama yine de Hugo, Sue ve Balzac'ın romanlarında fazlasıyla önemsenen, Thiers ve Marx gibi birbirinden apayrı çözümleyiciler tarafından politik önem verilen gerçek anlamda "saldırgan" "tehlikeli sınıflar" azınlığından ayırt edilmeliydiler. Şimdi olduğu gibi o zaman da "marjinallik" in ya da "gayri resmi kesimin" ve onun ekonomik ve politik rolünün nasıl tanımlanacağı tartışmalı ve kafa karıştırıcıydı. İstihdam güvensizliği göz önüne alındığında "sokak insanlarıyla" işçiler arasındaki sınır oldukça gözenekli olmalıydı. Fuhuş yapmak zorunda kalan yoksulluğun pençesindeki çok sayıda kadın da nüfusun bu en alt katmanının mevcut oluşumuna güçlü bir cinsiyet bileşeni

katıyordu (ve daha sonra da göreceğimiz gibi cinsel korkuları devrim korkusuyla birleştireyordu). Sokaktaki insanlar -şehirde yaşamaktan çok şehirden geçinenler- Paris ekonomisi, yaşamı ve kültüründe hayati öneme sahiptiler.

Bu alt sınıflar ve üzerlerindeki sosyo-ekonomik gruplar arasındaki sınır da karışıkta, toplumsal ve ekonomik güvensizlik bu sınırı geçirgen bir hale getiriyordu. Örneğin Hugo bunu, “orta ve alt sınıflar arasına sıkışmış, hayatta yükselmiş ayaktakımından ya da düşmüş daha kültürlü kişilerden oluşan ve her iki sınıfın en kötü özelliklerini birleştiren, ne işçinin cömertliğine ne de burjuvanın saygıdeğer dürüstlüğüne sahip toplumun bu belirsiz katmanı,”⁶ diye tanımlamıştır. Esnafın büyük bir kısmı (daha önce gördüğümüz gibi bütün olarak güçlü bir konum kaybı içindeydiler) ayakta kalmanın kıyasındaydılar. Bir borç ağı içine sıkışmış halde, bir ömür boyu çok çalışıp biriktirdiklerini kaybetmemek adına aldatma, kemerleri sıkma ve kestirme yollara başvurmaya zorundaydılar. Hizmet ettikleri insanları acımasızca sömüren esnaf bile ekonomik bir düzelme umuduyla devrimi benimseyebilirdi. Çok sayıda atölye sahibi de benzer durumdaydı. 1848’de az sayıda büyük ölçekli fabrika vardı, bu nedenle üretimdeki sermaye ve emeğin doğrudan karşı karşıya gelmesi için güçlü maddi koşullar mevcut değildi. Paris’in sanayisine hakim olan küçük ölçekli atölyelerde, işçilerle patronlar arasındaki ayrım çoğu zaman tam tanımlanmamıştı, sempati ve işbirliği bağlarının çoğu zaman günlük düşmanlıklar kadar güçlü olacağı derecede yakın çalışıyorlardı.⁷ Her ikisi de yeni seri üretim tekniklerini ve taşeronluğun “imalat” sistemine öfke duyuyor, yüksek finansmanın ve ticaretin gücü karşısında baskı altında hissettikleri kadar, aylak zenginlere de -Poulot’nun şikayet ettiği gibi zenginlere de hayatlarını elleriyle kazananlara da aynı ölçüde tiksinti ve küçümsemeyle bakıyorlardı- kıskançlık ve öfke besliyorlardı. Yeni üretim süreçleri ve borçlanma tehdidi altındaki küçük patronlardan oluşan çoğunluğu radikal küçük burjuvazi, Paris’in siyasi hayatında her türlü kapitalist sanayici sınıfından daha önemliydi.

Burjuvazi de bazı karışıklıklardan etkileniyordu. *La bohème*, yoksul bir grup sefih genç öğrenciden daha fazlasıydı. Çoğu zaman aşırı

bireyci -yazar, gazeteci, ressam ve her türlü sanatçı olarak kimlik arayan-, kendi başarısızlıklarını bir erdem olarak gören, burjuva yaşamı ve kültürünün katılığıyla alay eden, gerçek anlamda muhalif bir burjuva karışımından oluşuyordu. Courbot'un kafelerden arkadaşları Poulot'un "haşmetli" işçileriyle burjuvazinin başka her katmanından daha çok benzerlik taşıyordu. Çok sayıda öğrenci de (genellikle taşra kökenli ve az bir aylıkla yaşayan) sınıf karışıklığına katkıda bulunuyordu. Kuşkucu, hırslı, geleneklere ve hatta burjuva kültürüne küçümsemeyle bakan bu öğrenciler, Paris'i "geniş bir fikir laboratuvarı" ve ütopyacı planlarla ideolojilerin giriş noktası haline getirmeye yardım ettiler.⁸ Nispeten yoksul olduklarından sokak insanlarıyla ve bazı işçilerle bir tür ilişki kurmaya zorlandılar, esnaf ve tefecilerinin açgözlülüğünü de fazlasıyla iyi biliyorlardı. Pek çok devrimci komplo-nun çekirdeğini oluşturdular (örneğin Blanquistler), Enternasyonal'de etkindiler ve Sol Yaka'nın sokaklarında kendiliğinden oluşan protesto hareketlerini başlatmaları muhtemeldi. Çoğu zaman da *la bohème*'in hoşnutsuz katmanlarıyla birleştiler. Burjuvazi içinde, bazen nispeten iyi durumdaki avukatlar ve meslek sahiplerini, başarılı yazar ve sanatçıları kapsayan, güçlü bir muhalif hareketin kökleri nüfusun bu katmanlarında yatıyordu.

İkinci İmparatorluk sırasında bu sınıf yapısı belirli bir dönüşümden geçti. Kesin karşılaştırmalar yapacak veriler eksik olsa da, pek çok gözlemci servetin oransız dağılımında herhangi bir değişiklik olmuş olsa bile bunun, daha büyük bir eşitsizliğe doğru olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak sınıf bölünmeleri içinde önemli değişimler gerçekleşti. İş etkinlikleri (bankacılık, ticaret, limited şirketler) yüksek burjuvazi içinde diğerlerine göre önem kazandı. Yanlarına yalnızca Saint-Simoncu vizyon etkisindeki devlet görevlileri (örneğin Haussmann) değil, aynı zamanda kırsal kesimdeki durağan kiralara kıyasla yatırımlarını Paris gayrimenkul pazarında ve borsada çeşitlendirmeyi daha kazançlı bulan mülk sahibi sınıfın bir kesimini de çektiler. Ancak geleneksel taşınmaz mal önemini yitirdiyse de, finans, ticaret ve sanayi arasındaki ayrımlar daha fazla öne çıktı, bu sırada fraksiyonlar arasındaki rekabet (Rohschildlarla Pereirelerin arasın-

daki türden) daha büyük önem kazandı. Yüksek burjuvazi 1870’te 1848’de olduğundan daha fazla bölünmüş değildi ama ayrımlar farklı çizgilerdeydi.

Benzer şekilde işçi sınıfı içinde de önemli değişiklikler vardı. Emek sürecindeki ve sanayi yapısındaki dönüşümlerin de etkileri oldu. Büyük ölçekli sanayinin basım, mühendislik ve hatta ticaret (büyük mağazalar) gibi sektörlerle birleşmesiyle işyerinde emek ve sermaye arasında daha doğrudan bir karşılaşma için zemin hazırlandı. 1862 matbaacı grevi ve ticaret işçilerinin 1869’daki grevi bunun işaretleriydi. El işinin yeniden örgütlenmesi, vasıfsızlaştırılması da küçük patronlar ya da yüksek oranda parçalanmış üretim sistemini kontrol eden araçlar tarafından dış hakimiyet hissini şiddetlendiriyordu. 1867’deki terziler ve bronz işçilerinin, 1869’daki tabakçı ve doğramacıların ve 1870’te Cail’de dökümhanelerin grevleri evde parça başına iş ve küçük ölçekli üretimin kural olduğu işkollarında bile sermaye ve emek arasındaki büyüyen cepheleşmeyi doğruladı. El işçilerinin küçük çaplı patron olma beklentileri, patronlar proleterleştikçe ya da bütün gerektirdikleriyle kendilerini ayrı bir patron tabakası olarak ayırmaya zorlandıkça azalmış görünüyordu.

TABLO 9 Paulot'nun Paris İşçilerinin Tipolojisi Üzerine Yazdıkları, 1870

	Gerçek işçiler	İşçiler	Melez işçiler
Çalışma alışkanlıkları ve becerileri	Her zaman "yüceler" kadar yetenekli olmayan vasıflı işçiler. Terfi kazanmak için patronun her talebini yerine getirirler. Geceleri ve pazar günleri isteyerek çalışırlar. Dostları, yoldaşları ya da aileleri onları işlerinden alıkoymaz.	Çok daha vasıflı değildirler ama geceleri ve Pazarları çalışmaya hazır dırlar. Pazartesieleri daima işlerinin başında olurlar. Salt parasal kazanç güdüsüyle hareket ederler.	En az vasıflı sınıftır, kimseyi denetleyemezler. Akısa uyarlar bazen Pazartesieleri izin yapan işçilerle birlikte izin yaparlar.
Alkol ve çevre	"Örnek bir aynıklık". Hiçbir zaman içmezler ve keyifsizliklerini ve üzüntülerini kendilerine saklayarak dizginlerler. Teselliye çalışmakta bulurlar. Atölyedeki yoldaşlığı reddederler ve çoğu zaman iş arkadaşları tarafından da bu sebeple reddedilirler.	Arada sırada "sarhoş" olurlar ama Pazarları genelde evdedirler. İş arkadaşlarıyla içmezler çünkü birlikte oldukları kadınlar buna izin vermez.	Evde ama en çok da iş arkadaşlarıyla içerler, maaş günlerini Pazartesi sabahlarını ve ortak etkinlikleri kutlarlar.
Evlilikten önceki yaşam	Baştan çıkarılma yerine profesyonel hayat kadınlarını tercih ederler ve nikahsız birliktelik yaşamadan evlenirler.	Çamaşırcı kadınlarla, hizmetçilerle vs. birlikte olurlar, böylelikle kira masrafindan ya da ustalarıyla birlikte yaşamaktan kurtulurlar. Evlendiklerinde metreslerini genellikle terk ederler ve geldikleri yöreden iyi bir ev hanımı ararlar.	Ya pansiyonlarda bekar hayatı yaşarlar ya da aksi bir kadınla evlenirler... Ya da "yüceliğe" geçerler.
Ekonomik durum	En iyi durumda olanlar bunlardır. Binkimleri vardır, "yüceleri" dışlamaya çalıştıkları ortak çıkar cemiyetlerine katılırlar. Eşleri çoğu zaman kapıcı ya da küçük çaplı satıcılarıdır.	Bazen borçlarını ödeyecek fazladan paraları olur. Eşleri çoğu zaman kapıcı ya da küçük çaplı satıcılarıdır.	İki yakalannı bir türlü bir araya getiremezler.
Aile hayatı	Evin reisidirler, kadınları doğuştan ikinci sınıf görürler. Aile ve iş hayatları arasında güçlü engeller koyarlar.	Evi genellikle kadın yönetir. Kocasının arkadaşlarını ve davranışlarını kadının kontrolü altındadır.	Kadın kocası tarafından kullanılan sert bir polistir. Paranın dizginleri onun elindedir ve işçile "yücelik" arasındaki ana engeldir.
Siyaset	Gerçek birer demokratlardır. Hem İmparatorluğa hem de sosyalizme karşıdırlar. Proudhon'un "küçük ölçekli mülkiyet sahipliği" görüşünü paylaşırlar, sermaye emek arasında birliği onaylarlar. Cumhuriyet karşıtı gazeteleri okurlar, siyasi toplantılara ender olarak katılırlar. Ütopacı planlara ve çalışılmış demagogluğa karşıdırlar. Cumhuriyeti savunur ve sosyalistler tarafından hor görülürler.	Sosyalist retorığı anlamazlar daha ileri fikirleri reddederler. Demagoglar tarafından ikna edilecekleri siyasi toplantılara gitmekten hoşlanırlar.	"Tanrının oğulları"nın fikirlerine uyarlar ve onların tavsiye ettiklerini okurlar. Çoğu zaman halk toplantılarına gider ve tamamen liderlerin fikirlerine uyarlar.

Bir ekip yönetme yetisine sahip vasıflı işçiler ama çoğu zaman patronlarından "para çalışmay" görev bilirler. Katı disipline girmektense işi bırakırlar, bu nedenle sürekli patron değişirler. Pazartesi her zaman izne çıkarlar, pazarları ve gece çalışmayı reddederler.

İçki içerek iki haftada bir en az bir gün kaybederler. Cumartesileri ve Pazartesileri çoğunlukla içerler ama Pazar gününü aileleriyle birlikte geçirirler.

Ya pansiyonlarda idare ederler ya da metres hayatı yaşarlar. Yaşlılarındaki kendilerine bakacak çocuklarının olması için evlenirler.

Daima maddi zorluk içinde, günlük yaşarlar. Sürekli borç içindedirler ve borçlarını ödemeyi iş sayarlar. Eşleri de çoğunlukla işçidir.

Eşlerinin burjuva tavırları varsa, pek çok sürtüşme yaşanır. Kadın çalışmıyorsa hayatta kalmak için sosyal yardıma başvurması gerekir. Çalışan kadınlar genellikle ev ve işe karşı kocalarıyla aynı tavır takınırlar ve onlarla dayanışmalarını açıkça gösterirler.

Her maaş gününde sosyalizm üzerine düşünürler, kendilerinin patronlar ve ev sahipleri tarafından sömürüldüğü fikrindedirler. Bazen halk toplantılarına neredeyse her zaman bir "tanrının oğluyla" giderler.

Sıradışı vasıflara sahip seçkin işçiler. Misillenme korkusu olmadan patronlarını açıkça baş kaldıracabilecek kadar vazgeçilmezdirler. Çoğu zaman haftada üç buçuk gün çalışarak geçimlerini sürdürürler.

Gerçek alkolikler. Eau-de-vie olmadan işyerinde ve dışında iş göremezler.

Özgürlüklerini hasetle korurlar, yalnız ya da nikahsız beraberlik yaşarlar. Yaşlılıklarında kendilerine bakacak çocuklarının olması için evlenirler.

Her zaman ekonomik güçlük çekerler, birlikte oldukları kişi çalışıyor olsa bile bir aileyi geçindirecek kaynakları yoktur.

Eşi yüce değilse, sarhoşken pek çok dövülme, şiddet olayı ve ağır dalışı yaşanır. Karısı yüce ise pek çok kavga olsa da ortak bir anlaşma zeminine varılır. Karısı "sokakta çalışacak", sömürrenler pahasına çocuklarını bu şekilde geçindirebilmekten gurur duyacaktır.

Ender olarak siyasetten konuşurlar. Halk toplantılarına gitmez, kitap okumazlar ama "tanrının oğullarının" yorumlarını can kulağıyla dinlerler.

Üretim ekiplerini diğerleri üzerinde büyük kişisel bir nüfuz göstererek yönetebilirler. Patronlara karşı ortak direnişi örgütler ve işin temposunu belirler. "Yücelerin yücesi" atölye disiplinine uymaz, evde çalışır. Ama işgücünün içinde "direniş peygamberliği" yapar.

Yalnızca bayram günleri, ailesi ve dostlarıyla içer. İçki içip siyaset konuşmayı severler. İçkiden çok siyasetten sarhoş olurlar.

Otuzlarının sonlarına kadar çapkınlık yapar ekiplerindeki işçilerin karılarını kızlarını rahatça baştan çıkarır, çocuklarının yaşlılıkta kendilerine bakacağından emin olmak için evlenirler. Evliliklerini geç yaşta yaparlar. Ama çoğu zaman da nikahsız birliktelik yaşarlar. Eşleri de çoğunlukla çalışır.

Ekonomik durumları çok kötü değildir ama satıcılara ya da evsahiplerine borçlarını ödememeyi ilke edinmişlerdir.

Erkek yaşlanıp gücünü kaybetmeye başladıca kadın dizginleri daha çok eline alır.

Her gün gazete okurlar, siyaset üzerine, diğerlerinin saygıyla dinlediği derin yorumlar yaparlar. Sosyal sorunlara çözümler hayal ederler, Proudhon'a karşıdır ve işçi hareketini canlandırmak için şehitliğe hazırdırlar. Yücelerin yücesi daha düşüncelidir. İşçi hareketinde peygamber ve önder olarak hareket eden "ilkeli insandır". Cumhuriyete karşı savaşmaya hazırdır ve toplantılarda en çok saygı gören konuşmacıdır.

Ancak Paris 1870 yılında 1848’de olduğundan daha geleneksel türde bir proletaryaya sahip olsa da çalışan sınıflar oldukça farklılaşmıştı. “İşçilerin biçim aldığı pota incelikli işliyordu,” der Duveau; “kent işçi sınıfı hayatından bir birlik yaratıyordu ama gelenekleri aralarındaki nüanslar kadar çeşitliydi.”⁹ Yedek sanayi ordusu ve eksik istihdamın ağır yükünü düzeltmek için de hiçbir şey yapılmıyordu. Varolmanın kıyısında yaşayan, sayıları göçle artan bu kesim, Haussmann yardım tedarikiyle ilgili olarak devlet aygıtını tutumunu daha neo-Malthusçu bir çizgide değiştirirken, geleceği daha sıkıntılı görünen devasa gayri resmi sektörle birleştiler. Ancak yoksulluk sınırında ya da altında yaşayan yaklaşık bir milyon kişi varken (Haussmann’ın kendi tahminlerine göre) Haussmann’ın bile aşmayı göze alamayacağı sınırlar vardı. 1867’deki büyük işsizlik artışı bu nedenle İmparator’u açları beslemek için yaygın bir aşevleri ağı açmaya itmişti.

Orta sınıfların iç düzeni de yerinden oynamıştı. Serbest meslekler, yöneticiler ve devlet memurları ekonomik gelişmenin meyvelerinden yararlanırken, rantiyeciler ve emekliler, Paris’te hayat pahalılığı servetlerinin bir kısmını eritirken biraz daha zor zamanlar geçiriyorlardı. (Elbette daha spekülâtif yatırımlara geçmedikleri sürece. Zola’nın *L’Argent*’ı biraz olsun gerçeği yansıtıyorsa, durağan kırsal kesimin kiralarnı artırabilecekleri gibi servetlerini borsa kurtlarına kaptırmaları da bir o kadar muhtemeldi.) Esnaf, azalan mülkiyet sahipliğine bakılacak olursa, farklı satış biçimleri (üst sınıflara ve kenti dolduran turistlere hizmet eden büyük mağazalar ve belirli bir malda uzmanlaşmış butikler) bulanların dışında alt orta ya da hatta daha alt sınıflara inmeye devam etti. Bu Zola’nın *Kadınlar Cenneti*’nde acı veren ayrıntılarıyla kaydettiği türden bir geçişti. Aynı anda bankacılık ve finansdaki ani yükseliş, bazıları nispeten iyi ücretli çok sayıda beyaz yaka mesleği yarattı.

Paris’in sınıf yapısı İkinci İmparatorluk sırasında tam bir dönüşüm geçiriyordu. 1870’e gelindiğinde eski sınıf ilişkileri düzeninin özellikleri -geleneksel toprak sahipleri, zanaatkârlar, esnaf ve devlet çalışanları- hala kolayca ayırt edilebilirdi. Ancak yüksek iş burjuvazisinin çoğunluğu tarafından uygulanan tekelci devlet kapitalizmi ve bütün işgücünün (zanaat ve vasıflı), küçük ölçekli Paris sanayi ve ti-

caretinin geniş alanlarında, kapitalist üretim ve değişim ilişkileri altında toplanması arasında kalmış yeni bir tür sınıf yapısı, eskisinin üstüne yerleşerek onu baskılıyordu. Zanaatkârların gücünü azaltan vasıfsızlaştırma işlemeye devam ediyordu. Ekonomik güç de bu çerçeveler içinde değişiyordu. Sermaye sahipleri finans ve ticaret üzerindeki güçlerini pekiştirirken küçük bir grup işçi de giderek büyüyen vasıfsız işgücü kitlesi ve yoksul kesim içinde ayrıcalıklı bir emek aristokrasisi konumunu kazanmaya başladı. Bu türden değişimler bolca gerilim üretti, hepsi de 1868-1871 arasında Paris'te verilen amansız sınıf mücadelesinde belirginleşti.

Cemaat

Günümüzde olduğu gibi o zaman da cemaat gerçekleri ve ideallerini ortaya çıkarmak zordu. İş Paris'e gelince Haussmann ideallerle hiç ilgilenmiyordu ve var olan bir gerçek varsa ona da gözleri kapalıydı. Paris halkı yalnızca "belirsiz, dağınık, oradan oraya sürüklenen" göçmen, göçebe ve her türlü servet ve zevk arayıcısından ibaretti. (Yalnızca işçiler değil, öğrenciler, avukatlar, tüccarlar vs.) Sabit ya da sadık bir cemaat algısı edinmesi mümkün olmayan kişilerden oluşuyordu.¹⁰ Paris yalnızca ulusal başkentti, "merkezileşmenin kendisi" de böyle ele alınmalıydı. Haussmann bu görüşünde yalnız değildi. Thiers'den Rothschild'a yüksek burjuvaziden pek çok kimse Paris'i yalnızca "ulusal iktidar mücadelesinde coğrafi bir anahtar" olarak görüyordu. Paris'in iç çalkantıları ve devrim eğilimi onu herhangi bir devamlılığı olan gerçek bir cemaat olarak ele alınamayacak bir duruma getiriyordu.¹¹ Yine de Paris kuşatmasında ve Paris Komünü'nde savaşılan ve ölenler bunu kente duydukları ateşli bağlılık duygusuyla yapmışlardı. Courbet gibi onlar da Komün'e katılımlarını Paris'in vatanları olduğu ve cemaatlerinin en azından başkalarına sağlanan özgürlüğün bir parçasını hak ettiği gibi basit bir savla savunuyorlardı. Kentin en saygın 125 yazarının ortak çalışması olan 1867 *Paris Rehberi*'ni pek çok kişinin tutkulu ve kalıcı bir sadakat bağıını itiraf ettiği bir kentin güçlü tasvirine boyun eğmeden okumak zordur. Ancak Rehber bize ne kadar çok Parislinin cemaati semtler, bölgeler ve hatta yedi yıl önce

oluşturulan *arrondissement*ler gibi küçük ölçeklerde düşündüğünü de anlatır. Bu türden sadakat de önemliydi. Komün sırasında, pek çok kişi kent surlarındansa kendi bölgelerini savunmayı tercih etmiş ve böylelikle hükümet güçleri kolayca kente ulaşabilmişti.

“Cemaat” farklı insanlar için farklı anlamlara gelir. Anlamlar yüklememek ve insanların hissettiği ve hareket ettiği biçimlere zarar vermemek zordur. Örneğin

Hausmann’ın yargıları cemaatin kırsal bir imgesiyle yaptığı karşılaştırmaya dayanıyordu. Paris’te, kırsal kesimdeki hayatı niteleyen kişilerarası sıkı ilişki ağından çok “para cemaatinin” hüküm sürdüğünü çok iyi biliyordu. Sosyalistlerin besleyici bir siyasi teşkilat idealini uyandıran her türlü cemaat biçimine karşı mantığından çok duygularına dayanan bir tiksinti besliyordu. Yine de Hausmann cemaat biçiminin bir türünün varlığını reddederken, Paris’in “göçebeleri”nin bir araya top-

RESİM 81 Karikatürist Darjou burada Hausmann’ın Paris’in bir topluluk değil göçebeler kenti olduğu yorumuna, Hausmann’ın bayındırlık çalışmaları sonucunda gerçekleşen yer değiştirmelerin göçebeliğin baş nedeni olduğu cevabını veriyor.

anacağını umduğu, İmparatorluğun şanı içinde kurulmuş, otorite, iyilik, güç ve ilerleme yayan, başka bir türünü yerleştirmeye çabalıyordu. Otoriter yönetim, serbest piyasa kapitalizmi ve yeni uluslararası düzenle uyumlu bir cemaat anlayışı inşa etmek için de bayındırlık işlerini (özellikle de anıtsallıklarını), dünya fuarlarını, büyük galaları, şöenleri ve havai fişekleri, devlet ziyaretleri ve saray hayatının ihtişam ve zenginliğini, yani *fête impériale*’in bütün debdebesini kullanmıştı.

Kısacası Haussmann paranın gücünün; geniş bulvarlarda, *grands magasins*, kafeler ve yarışlarda ve hepsinden önemlisi “mal fetişizminin kutlamaları” olan muhteşem dünya fuarlarında temsil ve teşhir olarak kutlandığı modern ve yeni bir cemaat kavramı satmaya çalıştı. Ama ne olursa olsun Gaillard’a göre kimileri bunu içi boş ve yüzeysel, Komün sırasında başkaldırılması gereken bir yapı olarak görüyordu.¹² Bu dikkate değer bir girişimdi ve yalnızca İkinci İmparatorluk sırasında değil sonrasında da halk buna kanmıştı. Hizmetleri *arrondissement*lerde yerelleştirmesi ve onlara yatırdığı sembolizm (örneğin yeni belediye binaları) ile Haussmann, hiyerarşik bir denetim sistemi içinde de olsa yerel bağlılık oluşturmaya çalıştı. Yine şaşırtıcı derecede başarılıydı. Yeni *arrondissement*lere bağlılık çabucak oluştu ve günümüze kadar güçlü bir biçimde süregeldi. Komün sırasında hayati rol oynadılar çünkü *arrondissement*ler Ulusal Muhafızlar’ın askere alınma birimleriydi, Ulusal Muhafızlar sonradan, belki de bilerek, doğrudan yerel demokrasinin bir aracı olacaklardı.

Doğrudan yerel demokrasi duyusu tarihte derin köklere sahipti. 1789’da Paris bölgelerinde, 1848’in siyasi kulüplerinde ve 1868’den sonraki halk toplantılarının örgütleniş biçiminde bu duygu ifadesini bulmuştuk. Yerel cemaatle demokrasiyi birbirinden ayrılmaz gören bu siyasi kültürün güçlü bir devamlılığı vardı. Bu ideoloji Proudhon’un karşılıklı fayda, işbirliği, federasyon ve serbest birlik üzerine olan fikirlerinin büyük çapta güvenirliliği olduğu ekonomik alana taşındı. Ama Proudhon tam da, zanaat geleneğine ve hatta küçük patronlara bu kadar güçlü biçimde hitap eden ekonomik örgütlenme aracılığıyla bu cemaat hissini ifade ettiği için bu derece etkili bir düşünür olarak ortaya çıkmıştı. Paris uzun zaman önce ayrı bölgelere, kent köylerine bölünmüştü. Her biri farklı özellikler taşıyan kendi nüfusuna, ekonomik etkinlik biçimlerine ve hatta farklı yaşam tarzlarına sahipti. Semtin şarap evi, sık sık vurgulandığı gibi semt dayanışmasının oluşmasında ana kurum görevini görüyordu. Ayrıca kente akın eden göçmenlerin kökenleri ya da yaptıkları işe bağlı olarak kentin içinde kendilerine ait “kabul bölgeleri” vardı. Paris’in “göçebeleri” de kentin labirentlerinde rehber olarak çoğu zaman akrabalık ilişkileri ağını kullanmıştı.

Lefebvre ve Gaillard kadar birbirinden farklı yazarların inandığı teze göre Haussmann'ın dönüşümleri, arazi spekülasyonu ve imparatorluk yönetimi geleneksel cemaat anlayışını bozmuş ve yerine sağlam bir şey koymayı başaramamıştır. Kimileri ise yönetimin, cemaat anlayışına politik bir ifade verecek her miktarda özyönetimi reddetmesinin Parislilerin en büyük sıkıntısı olduğunu öne sürer. Bu durumda Komün, kaybolan cemaat anlayışını geri almak, atıldıkları kent merkezine yeniden el koymak ve Paris vatandaşları olarak haklarını tekrar elde etmek için sınıflar arası bir ittifakın girişimi olarak yorumlanabilir.¹³

Bu tez mantıksız değildir ancak yerine oturması için önemli ölçüde ayrıntılandırılmaya ihtiyacı vardır. Örneğin cemaat kavramının 1848'den önce daha sağlam ve değişmez biçimde yerleşmiş olduğunu öne sürmek hayalperestlik olacaktır. Bu durumda Haussmann'ın parçalamalarının, geriye dönük romantikleştirilmiş bir yeniden kurgulama olarak kolayca bir kenara bırakılabileceğini gösteren yeterince kanıt bulunur. Açık olan, İkinci İmparatorluk döneminde cemaat inşasının gerçekliğinin ve ideolojilerinin çarpıcı bir dönüşüm geçirdiğidir. Sınıf ilişkilerini de değiştiren süreçler cemaat üzerinde de aynı derecede güçlü izler bırakıyordu. Para cemaati de diğer bütün toplumsal dayanışma bağlarını, özellikle burjuvazi arasında çözüyordu. (1830'ların başlarında Balzac'ın şikayet ettiği bir süreçti bu.)

Haussmann'ın kentleşme süreci daha büyük ve yeni bir mekânsal ölçekte tasarlanmıştı. Daha önce birbirinden yalıtılmış olan cemaatleri aynı anda birbirine bağlamıştı. Aynı zamanda bu birleştirme bu tür cemaatlerin kent kalıbı içinde özelleşmiş rollere sahip olmalarına izin veriyordu. Toplumsal yeniden üretimde mekânsal özelleşme, üretim ve hizmet tedarikinde özelleşmeyle birlikte daha büyük önem kazandı. Haussmann'ın programının aynı anda bazı cemaatleri yok ettiği, (örneğin Ile de la Cité), başkalarında büyük gedikler açtığı ve mutenalaştırmayı, yerinden edilmeyi ve yer değiştirmeyi desteklediği de doğrudur.

Bu, doğrudan etkilenmiş olsun ya da olmasınlar, bütün toplumsal sınıflarda kayıp bir geçmişe yönelik büyük bir nostalji uyandırdı. Fotoğrafçı Nadar bu yüzden kendi ülkesinde kendini yabancı gibi hisset-

RESİM 82 Ile de la Cité’deki tasfiyeler 1860’ın sonlarından kalma bir fotoğrafta kaydedildiği gibi bugünün ölçütlerine göre bile geniş çaplıydı.

tiğini itiraf etmişti. Yerinden edilenler için “her şeyi, anıları bile yok ettiler” diye yas tutuyordu.¹⁴ Ancak yerlerinden edilenlerin duyduğu kayıp hissi ya da “kaybedilen ev için duyulan üzüntü” ne kadar büyük olursa olsun, gerçekte ortak anıların ömrü şaşırtıcı derece kısa ve insanın adaptasyonu hızlıydı. Chevalier eski Ile de la Cité’e ait anılarla ve imgelerin, neredeyse yıkılmasının hemen ardından yok edildiğini kaydeder.¹⁵ Pek çok burjuva gözlemcinin yasını tuttuğu cemaatin kaybı, aslında muhtemelen hızlı nüfus büyümesine bağlı geleneksel toplumsal denetim sistemlerinin çöküşü, yeni yerleşim alanlarının giderek artan bir biçimde birbirinden ayrılması ve sosyal hizmetlerin (kiliselerden okullara kadar), toplumsal yeniden üretim mekânının hızlı yeniden örgütlenmesine ayak uyduramamasının sonucuydu. Haussmann’ın sosyal yardım konusundaki neo-Malthusçu yaklaşımı, kentsel özyönetim yerine otoriter yönetim üzerinde durması hiç kuşkusuz tehlikeleri daha da büyüttü. Sorun Belleville’in bir cemaat olmaması değil buranın burjuvazinin korktuğu, polisin giremediği, hükümetin denetleyemediği, zapt edilmez tutkulara sahip ve politik hınçla dolu halk sınıflarının üstün olduğu türden bir cemaat haline gelmesiydi. 1855’te polis şefinin şikayetinin temelinde de bu yatıyordu:¹⁶

İşçileri Paris’in merkezinden taşınmaya zorlayan şartların, genel olarak işaret edildiği üzere davranış ve ahlakları üzerinde kötü etkileri oluyor. Eskiden alt katlarında işadamlarının ailelerinin ve başka hali

vakti yerinde kişilerin oturduğu binaların üst katlarında otururlardı. Bir binanın kiracıları arasında bir tür dayanışma oluşurdu. Komşular birbirine yardım ederdi. Hasta olduklarında ya da işsiz kaldıklarında işçiler yardım alabilirlerdi. Öte yandan bir tür insani saygı, işçi sınıfı alışkanlıklarına belirli bir nizam aşıliyordu. Saint Martin kanalı hatta bariyerlerin ötesine taşınan işçiler artık burjuva ailelerin olmadığı bir yerde yaşıyor ve hem onların yardımından yoksun, hem de aynı zamanda bu tür komşuların kendileri üzerindeki denetiminin de dışına çıkmış oldular.

Sanayi, ticaret ve finans alanındaki büyüme ve dönüşümler, göç ve banliyöleşme, emek pazarı ve çıraklık sisteminde denetimlerin çöküşü, arazi ve emlak pazarlarının dönüşümü, yerleşim bölgelerinin ayrılması ve semtlerin özelleşmesi (ticaret, zanaat, işçi sınıfının yeniden üretimi vs.), konutun yeniden örgütlenmesi, sosyal yardım tedariki ve eğitim... Bütün bunlar hep birlikte para işlerinin baskın gücü altına alındığında cemaat deneyimi ve anlamında hayati değişimlere önyak oldular. 1848’de cemaat algısı ne olmuş olursa olsun 1870’te kökten değişmişti ama en az eskisi kadar tutarlı ya da uygulanabilirdi. Komün’ün de kanıtlayacağı gibi. Bu farklılıkları biraz daha derinden inceleyelim.

Sınıfın Topluluğu Ve Cemaatin Sınıfı

Haziran 1848’deki işçi hareketi taşradaki üç yüz merkezden gelen Ulusal Muhafızlar tarafından ezilmişti. Paris’in ticari yörüngesinde hareket eden burjuvazi, işçi sınıfına göre “uzun mesafeler söz konusu olduğunda çok daha iyi haberleşme” avantajına sahipti, “işçi sınıfı güçlü bir yerel dayanışmaya sahipti ancak bölgesel ya da ulusal eylem için kapasitesi sınırlıydı.”¹⁷ Burjuvazi ticari bağlantılarının uzaklara yayılmış mekânsal ağını da kullanarak ekonomik ve siyasi gücünü koruyabiliyordu. Bu olayın arkasında oldukça önemli bir sorun ve ilke yatar. “Cemaat” bölgesel bir bütünlüğü zorunlu kılar mı?” Kılıyorsa bu sınırlar nasıl sabitlenir? Ya da “cemaat” basitçe özel mekânsal sınırlara bakılmaksızın bir çıkar topluluğu anlamına gelebilir mi? Gerçekte gördüğümüz burjuvazinin sınıf çıkarlarına dayanan mekâna yayılmış cemaat tanımlamasıdır. Örneğin Rothschild-

ların başarısının arkasında yatan sır buydu (farklı ulusların başkentlerinde bulunan uzaklara yayılmış aile ağıyla). 1848'den ders çıkarmış, sınıf çıkarlarını izleyen ticaretin ve yönetimin başındaki yüksek burjuvazi (Thiers, Haussmann ve Pereire gibi) giderek bu çizgide düşünüp hareket ediyordu. Thiers, Komün'ü aynı 1848'de yaptığı gibi bastırmak üzere harekete geçti. Belirli bazı yerlerde yerel dayanışma ne kadar yoğun olursa olsun burjuvazi mekân üzerindeki üstün kontrolünü sınıf hareketlerini ezmek için kullanabileceğini keşfetmişti.

İşçiler de cemaati sınıf ve mekân açısından yeniden tanımlama baskısı altındaydı. 1848 hareketine, yabancı işçilere duyulan düşmanlığın, nerede olursa olsun baskı altında olan insanlar için duyulan yoğun sempatiyle birleşmesi damgasını vurmuştu. (Polonya'yla dayanışma 1848 Mayıs'ında Paris sokaklarına önemli ölçüde yansımıştı.) Yeni mekân ilişkileri ve değişen uluslararası işbölümü Courbon gibi yazarların işgücü sorununun artık yerel bir çözümü olmadığı, en azından Avrupa perspektifinde ele alınması gerektiğini savunmasına yol açtı.¹⁸ O halde sorun, bu uluslararası perspektifi işçi sınıfı geleneğinin içindeki karşılıklı faydacı ve korporatist duygularla uyumlu hale getirmektir. *Compagnonnage* ve *tour de France* geleneği, mekân üzerinde burjuvaziyle kıyaslanabilir biçimde kontrol sağlayabilecek yeni türde işçi örgütlerini ele almak için bir çeşit temel oluşturdu. Bu, yeni doğmuş *Uluslararası İşçi Birliği*'nin karşı karşıya olduğu sorundu. Bu yönde atılan adımın burjuvazinin saflarında etkisi muazzam ve dizginlenemez bir panik oldu; tam nedeni Enternasyonal'in "bütün illeri, sanayi merkezlerini ve devletleri" kapsayan bir sınıf cemaati tanımlamak ve böylece burjuvazinin 1848'de o denli etkili kullandığı güce rakip olmak üzere yola çıkmış olmasıydı.¹⁹

Uygulamada burjuvazinin duyduğu korkunun sağlam bir nedeni yoktu. Son derece yerelleşmiş bir karşılıklı faydacılığın güçlü tortusuyla birleşen Enternasyonal'in bağlantılarının nispeten güçsüzlüğü, 1870 savaşında ve Komün sırasında iyice belirginleşti. 1869'da ise aksine kent çapında girilen *Fédération des Chambres Syndicales Ouvrières* -yeni meşrulaşmış işçi sendikaları için Varlin'in önderliğinde kurulan şemsiye kuruluş- emek sorunu üzerinde işçi sınıfı perspektifinin, Haussmann'ın kentleşmesiyle tutarlı bir biçimde kent

ölçütünde oluşturulmasına yardımcı oldu. Bu tür bir örgüt, yerelleşmiş karşılıklı faydacılık ve doğrudan demokrasi gibi güçlü geleneklerini, emek süreci ve çalışma koşullarıyla ilgili kent çapındaki sınıf mücadelesi stratejileriyle sentezliyordu. Bu Komün'ü bu kadar güçlü kılan uçucu karışımın bir parçası olacaktı.

Cemaatin tanımlandığı uzam, kentleşme ölçeği değişip mekânsal engeller azaltıldıkça değişti. Ama aynı zamanda iştirakçilerin, mekân ve mekânsal ağ üzerindeki denetimin toplumsal güç kaynağı olduğunu öğrendikleri yeni sınıf düzenlemeleri ve mücadelelerine cevap olarak da yön değiştirdi. Bu noktada sınıf ve cemaat gelişimleri, yeni ve ilginç olasılıklar ve biçimler yaratmak için kesişti.

Sınıfın yeni cemaatleri, cemaatin yeni sınıf biçimleriyle paraleldi. Paris'in sosyal alanı her zaman ayrılmış durumdaydı. Merkezin ısıltı ve zenginliğiyle banliyönün tatsız yoksulluğu, ağırlıklı olarak burjuvalardan oluşan batı ile işçi sınıfı doğu, ilerici Sağ Yaka'yla gelenekçi ama öğrencilerin istilası altındaki Sol Yaka uzun zamandır bir karşıtlık içindeydi.²⁰ Bu genel tablo içinde dikkate değer ölçüde mekânsal karışım da yok değildi. Kasvetli gecekondu gösterişli evlerin arasına karışmıştı; zanaatkârların işyerleri Sol Yaka'da ve Marais'de aristokrat konutlarıyla karışıyordu. Ünlü dikey ayırım azalmış olsa da (tavan arasında işçi aileleri, zemindeki butiğin üzerinde, ikinci katta zengin burjuva otururdu) sınıflar arasında hala sosyal bir bağlantı vardı. Sanayi ve ticaret alanındaki patronlar ve işçiler de, özellikle kent merkezinde, geleneksel olarak birbirine yakın yaşamıştı ve bu düzen Haussmann'ın sanayiden arındırma çabalarına rağmen tutunmaya devam etti.

Haussmann'ın kentte mekânsal ayırım yarattığını söylemek doğru olmasa da, onun çalışmaları değişen arazi ve mülk pazarı bağlamında kiranın arazi kullanımını sınıflandıran etkisiyle de birleşerek, kentte büyük oranda sınıf farklılıklarına dayanan mekânsal bir ayrışma üretti. Kenar mahallelerin kaldırılması ve bina spekülasyonu burjuva mahallelerini batıda birleştirirken, kuzey ve doğu dış kenarlarında üst sınıflarla herhangi bir karışmadan yararlanmayan düşük gelirli konut alanları üretti. Belleville, La Villette ve Montmartre'da bu, belirli bir meslekten gelen işçilerden ziyade genel özellikler taşıyan bir

yoğunlaşmaydı, buralar Komün'e giden çalkantıda önemli rol oynayacaklardı. Arazi rekabeti ticaret ve finans semtlerini de birleştirmişti, sanayi ve ticari faaliyetler merkezin belirli bölgelerinde daha sıkı bir mekânsal kümeleşme eğilimi gösteriyordu. Sol Kıyı'da basım, kuzeydoğunun iç kesiminde metal işleme, Arts et Métiers çevresinde deri ve pösteki, hemen bulvarların dışında ise hazır giyim vardı. Her istihdam semti, çoğu zaman çevredeki meskûn bölgeye sosyal biçimini de veriyordu – beyaz yakalı çalışanlar iş merkezinin kuzeyinde, zanaatkârlar kuzeybatı merkezde, matbaacılar ve ciltçiler (son derece savaşçı bir grup) Sol Kıyı'da yoğunlaşıyordu. 1870'te bölgeler ve kesimler, merkezler ve kenarlar, hatta semtlerin iç içe geçmesinin inceleli biçimleri bile 1848'de olduğundan çok daha açık şekilde sınıf ya da mesleki tanıma dayanıyordu.

Bu durum Haussmann'ın harekete geçirdiği sürecin mekânsal ölçeğiyle yakın şekilde ilişkiliyse de aynı zamanda emek süreci ve sanayi yapısındaki temel dönüşümlerin, zanaat ve mesleğin bütünde daha az önemli rol oynadığı, yeni ortaya çıkan sınıf ilişkileri düzeninin bir yansımasıydı. Ticaret ve finans gücünün birleşmesi, yüksek ve orta burjuvazinin bazı kesimlerinin artan zenginliği, işçilerle patronların büyüyen ayrımı ve iş bölümünde vasıfsızlaştırmaya izin veren artan uzmanlaşma; tümü yeni sınıf cemaatlerinin oluşmasında etkiliydi. Eski örüntüler hala ayırt edilebilirdi, Sol Kıyı'daki birbirine karışma her zamanki gibi düzensizdi. Ama üzeri artık toplumsal yeniden üretimin mekânlarının daha kesin ve sert bir yapılandırmasıyla kaplanmıştı. Mekânsal örgütlenme ve cemaat algısı, sınıf düzenlemelerinin yeniden üretim süreçleri içinde kayboldu. Sennett'in zekice vardığı sonuçla, İkinci İmparatorluk zamanında "mahalli bağlılık ve alt sınıf birleşti." Bu ille de işçiler böyle istediği için değil, toplumsal güçler üzerlerine böyle tanımlamalar yüklediği için oldu.²¹

Sınıf cemaatinin tam olarak nasıl işlediğini en iyi Poulot'nun Parisli işçiler arasındaki "haşmet"le ilgili açıklaması gösterir. Önemli bir sanayici ve işveren olarak Poulot işyerinde itaatsizliğe, otorite karşıtı tavırlara ve sınıf muhalefetine öfke duyuyordu. Aile oluşturmundaki başarısızlıkları sorunun büyük bir bölümü olarak görüyordu.

RESİM 83 İşçi sınıfından olanlar ihtiyaçlarını karşılamak için ya dış kesimlerdeki konutları (geçici nitelikte) ya da merkez içinde aşırı kalabalığın kronikleştiği daha sağlam iç avluları arıyordu.

(Kadınları asimile etme çabası ve “saygın” aile yaşantısını teşvik etmesi bu yüzdendi.) Semtin şarap evleri de sorun yaratıyordu. İşçilerin ve hatta ailenin tümünün burada toplanması alışkanlıktandı, atölyedeki baskıcı çalışma koşulları altında ya da evde taşeron işin yarattığı yalnızlıkta işitilmeyecek şikayetlerini burada yüksek sesle dile getirirlerdi. Şarap evi müşterilerinin iş temelli olmak yerine²² çoğunlukla semt temelli olması, belirli bir işkolundaki çalışma koşulları yerine işçi sınıfının genel koşullarıyla ilgili bir bakış açısı oluşmasına izin verdi. Sennett’in belirttiği gibi şarap evinin neyle ilgili olduğu konusunda içinde ve çevresinde gerilimler de vardı: “Kafe aynı işyerinde çalışanların konuşma yeri haline gelince, toplumsal düzeni tehdit eder oldu, kafe alkolizmin konuşmayı yok ettiği bir yere dönüştüğünde toplumsal düzeni korudu.”

Varlin gibi sosyalistlerin kooperatif yeme içme kurumlarını (La Marmite) sosyalist ideallerin ifade edileceği siyasi mekânlar olarak geliştirmesinin nedeni de buydu. Poulot’nun fark ettiği, sınıf dayanışması ve özdeşleşmeleri, cemaat örgütlenmesi (madenci cemaatleri bu açıdan örnektir) tarafından desteklendiğinde ya da desteklenmiyorsa bile teşvik edildiğinde çok daha güçlü olduğuydu. Sınıf kimliği işyerinde olduğu kadar cemaat içinde biçim alıyordu. Poulot’nun öfkesi işyeri üzerinde bir düzeyde denetim uygulayabilse de cemaat alanında denetimi olmamasından kaynaklanıyordu.

Gould bu görüşe katılmaz. “Merkez Paris’in yeniden inşa edilmesi, çok sayıda sanayileşmekte olan işkolundaki işçilerin coğrafi dağılımı ve nüfusun önemli ölçüde yeni dış *arrondissement*lere doğru yayılması,” diye yazar, “cemaatin ortak kimliğinin, zanaat ve onun tarifi daha zor kuzeni sınıfın iş temelli kimliklerinden büyük ölçüde ayrı olduğu bir toplumsal muhalefet biçiminin koşullarını yarattı.” Semt, “çalışma dünyasıyla pek az ilişkisi bulunan bir ortak kimliğin temeliydi.” Bu nedenle Komün “zanaat ve sınıf yerine kent topluluğu ile özdeşleşmeye dayanıyordu.”²³ Gould bu sonuca yalnızca “tarafsız” deneysel kanıta dayanarak vardığını iddia eder ve sözüm ona inatçı gerçeklere bir sınıf yorumu yerleştiren bizim gibilerden yakındır.

Gould, Komün’de oldukça önemli rol oynayan yeni kenar bölgelerin (örneğin Belleville) tanımında zanaatın daha az rol oynadığı ko-

RESİM 84

*Les Halles
çevresinde*

*işçi sınıfının sokak
yaşamı,
şarap evlerindeki
gece hayatı burjuva
saygınlığından
çok uzaktı. Kadın
ve çocukların
şarap evi
ortamıyla
bütünleşmeleri
dikkat çekicidir.*

nusundaki ısrarında haklıdır ancak “daha zor tanımlanan kuzeni sınıf”la bir ilişkisi olmadığını varsayarken hataya düşer. Gould’un ileri sürdüğü kanıt, 1848 ve 1872’de Belleville’deki sınıf yoğunlaşmasının önemli ölçüde artmadığıdır. (Gould’a göre 1872’de geniş çapta artan bir nüfus içinde işçi olarak sınıflandırılan kesim, yüzde seksen gibi hayret verici bir düzeyde değişmeden kalmıştır.) Özellikle Poulot, Gould’un toplumsal dayanışmanın yaratılmasında semt ağları ve kurumlarının önemi üzerinde durmasını hiç kuşkusuz takdirle karşılardı ama bütün bunların sınıfla hiçbir ilgisi olmadığını öğrense hayrete düşebilirdi. Gould’un çapraz sınıf dayanışmaları için sunduğu ana kanıt, işçi sınıfı düşünlerindeki şahitlerin sınıfsal karakteridir – işçilerin şahitleri genellikle işveren ve işyeri sahipleridir. Bundan yola çıkan Gould semtteki toplumsal ağların sınıf tabanlı olmadığı sonucuna varır. Gould nikâhsız birlikteliğin kural, evliliğin istisna olduğu gerçeğini savına uyacak biçimde görmezden gelir. (1881’de Poulot’nun işçi sınıfı evliliklerini teşvik etmek için bir dernek kurmak için tüm yolları denemiş olması da bu yüzdendir.) Çoğu işçi pahalı ve fazlasıyla karmaşık işlemler söz konusu olduğu için evlenmiyordu. Evlenenler de neredeyse hiç istisnasız olarak yukarı hareket ve saygınlık peşindeydi, bu nedenle doktor, avukat ve yörenin önde gelenleri gibi “saygın” şahitler istemiş olmaları daha büyük bir ihtimaldi.

İşçiler ve küçük patronlar arasındaki ayrım sık sık belirttiğimiz gibi gözenekliydi ve bu ana sınıf ayrımı değildi, bankerler ve sermayedarlar, ev sahipleri, tüccar kapitalistler, sanayiciler ve bütün baskıcı taşeron ağı, işçilerin ana düşman sınıfıydı ve bunlardan herhangi birinin Gould’un verilerinde şahit olarak yer almadığına neredeyse eminim. Şahitlerin yerel sosyal ağın bir parçası olduğu inkâr edilemez ama atfedilecek anlam da sorgulamaya açıktır. Şarap evi ve kafe sahipleri Haine’e göre müşterilerinin evlilik törenlerinde sık sık şahitlik yapardı ama bu kurumlar çoğu zaman sınıf bilincinin ifade edildiği merkezler olduğu için bunun sınıf dayanışmasına dair kanıt eksikliği olması düşük bir olasılıktır.²⁴ Öte taraftan Gould hem Komün’den önce hem de Komün’den sonra yerel yönetim özgürlükleri meselesine önemli bir talep olarak dikkat çekerken yanılmaz. Ancak her iki tarafta da -hem burjuvazi hem de işçi sınıfı- bunun, her ne kadar burjuva siyasi cum-

huriyetçiliğinin daha radikal biçimleriyle çakışsa da, bir sınıf talebi olarak kavramsallaştırıldığını gösteren kanıtlar güçlüdür.

Gould'un 1868'den sonra gerçekleşen halk toplantılarının sosyalist içeriğinin herhangi bir etkisi olduğu konusunda "kanıt olmadığı" yönündeki doğrulanmamış fikrine karşılık Varlin'in, 1869 gibi erken bir tarihte sekiz aylık bir kamu tartışması sonucunda "komünist sistemin atölyelerde ölümüne çalışan, ücretleri yalnızca açlığa karşı mücadeleye yetecek kadar olan insanlar tarafından gitgide daha çok benimsendiği"nin ortaya çıktığı yönündeki tespiti ve Milliére'nin işçi sınıfının sorunlarına bir çözüm olarak "sosyal komün"ün vaatleri ve tehlikeleri üzerine olan 1870'teki dikkatli basın yazıları kayda değerdir. Politik cemaat üzerindeki denetim daha önce de gördüğümüz gibi 1830 hatta daha öncesinden beri sınıf çizgisinde ciddi anlamda tartışılmıştı, "komünizm"le "komün" arasındaki ilişki etkin bir biçimde canlandırılıyordu. Kentsel özyönetim talebinin işçi sınıfının açık bir çoğunluk oluşturduğu bir kentte bu denli belirgin olmasının, sınıf ilgisinin yoksunluğuna dair bir kanıt olarak ele alınması zordur. Komün yalnızca kentsel özgürlük ile ilgiliyse neden (yerel yönetim özgürlüğünü genel olarak destekleyen) cumhuriyetçi burjuvazi kentten o kadar çabuk kaçmış ve (siyasi ademi merkeziyet için uzun zaman mücadeleye vermiş olan) Monarşistler Mayıs 1871'de kanlı bir biçimde "kızıl" Komünarları ezen askeri gücün çekirdeğini oluşturmuşlardır?

Gould'un toplumsal (sınıf) ilişkilerinde mekânsal yakınlığın göze çarpması ve toplumsal dayanışmanın yerleşim alanı olarak semt kurları ve yeni *arrondissement*lerin önemi hakkında topladığı kanıtların çoğu, burada sunduğum bakış açısının tamamıyla ilginç bir biçimde tutarlıdır. Komün gerçekten de 1848'den farklı bir olaydı, nedeni kısmen Haussmannizasyon tarafından gerçekleştirilen yaşam alanlarının kökten yeniden düzenlemesi ve bunun yanı sıra emek süreçlerindeki, sermaye birikiminin örgütlenmesindeki ve devlet güçlerinin konuşlanmasındaki eşit derecede radikal dönüşümlerdi. Sınıf topluluğu ve cemaatin sınıfı İkinci İmparatorluğun günlük yaşamı ve siyasetinde giderek daha belirgin unsurlar haline geldi, bu unsurlar yakın bir biçimde birbirine karışmış olmasa Komün aldığı biçimi almazdı.

BÖLÜM XIV

Doğayla İlişki

İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir. Çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

-Marx

Hausmannizasyon, Balzac'ın ütopyacılığının pastoral özlemlerini karşılıksız bırakmadı. Fransız devletinin ortaçağ, Gotik ve Hıristiyan kökenlerine başvurarak gelecek meşruluğu da görmezden gelmedi. (Gotik katedrallerin büyük mimar ve restoratörü Viollet-le-Duc, bir kez İmparatorluğun ilanını kutlamak [aceleyle] bir kez de Hausmann'ın davetiyle Louis Napolyon'un evlilik kutlaması için olmak üzere iki kez Notre Dame'ı dekore etmişti.) Hausmann sağlık, hijyen ve insan bedeninin ve ruhunun "saf" doğanın sağaltıcı güçlerini kullanarak yeniden canlandırılması (1830'ların hijyenistleri tarafından getirilen bir dizi önerinin arkasında bu fikir yatıyordu) konularına verilen öneme de karşılıdı. Hausmann, özellikle en açık şekilde Meynadier tarafından 1843'te ortaya konan kent içindeki parklar ve (kentin "akciğerleri görevini görecek") açık alanlar önerisine de uydu. Bu meselelere kişisel olarak önem veren Hausmann yetenekli danışmanlarından (Alphand ve Belgrand) çözüm bulmalarını istedi. Temmuz Monarşisi altında "acımasız bir çöl" olarak bilinen ve Louis Napolyon'un yeniden canlandırma konusundaki ilgisine özellikle hedef olan Bois de Boulogne, Vincennes, Luxembourg, çöplükten var edilen göz kamaştırıcı Buttes Chaumont, Monceau ve hatta Temple gibi küçük yerler bile Alphand'ın yaratıcı rehberliğiyle sıfırdan yaratıldı ya da baştan sona yenilendi.

RESİM 85 Semtlerin güneşliği ve temiz hava alacak şekilde açılması, Daumier'in gösterdiği gibi, bu kent sakinine saksıya dikeceği bitkinin bir gül mü yoksa karanfil mi olacağını haber veriyor.

Elbette burada inşa edilmiş bir doğa konsepti söz konusuydu ve çok özel ölçütlere göre biçimlendiriliyordu. Kentin bu özel mekânlarında inşa edilmiş mağaralar ve çağlayanlar, göller ve yemek yenecek rustik yerler, huzur verici gezinti yolları ve çardaklar; pastoral ve kırsal hayalleri, tehdit edici olmayan (bu niyetle ehlileştirilmiş) ama yine de arındırıcı bir doğaya erişimin onarıcı güçlerine dair gotik tasarımları, romantik anlayışları vurguluyordu.¹ Bu stratejiler birkaç amaca hizmet ediyordu. “Doğanın temsili”ni kente getiriyor ve böylece imparatorluk rejiminin pırıltısına hizmet ediyorlardı. Aynı zamanda 1840’ların politikleştirilmiş romantizmini bünyesine alarak onu kentin açık alanlarında doğayla daha pasif ve tefekküre dayanan bir ilişkiye dönüştürmeye çalışıyorlardı.

Bunun için de hem burjuvazi hem de işçi sınıfının paylaştığı Restorasyon hatta daha öncesine uzanan özel bir kültürel geleneğe hitap eden pek çok şey vardı. Ama bu kapitalizmin gelişim yollarıyla hiçbir

ilişkisi bulunmayan özerk bir kültürel gelişim değildi.² Doğanın (ve doğaya erişimin) metalaştırılması ve finans sermayesiyle kredinin genişleyen etkisi Temmuz Monarşisi dönemindeki gelişmelerle yakından ilişkiliydi. Aşırı kalabalık ve sağlıksızlığın sonuçlarıyla ilgili endişeler, giderek yoksullaştırılan iş gücünün niteliksizleştirilmesi ve geçici hale getirilmesi -Marx'ın kapitalist gelişmenin "imalat" dönemi olarak adlandırdığı, genel anlamda makine ve modern teknoloji- den önceki dönemin ürünleri- doğayla ilişki sorununu Restorasyon ve sonrasında büyük önem taşıyan bir konuma getirmişti. Romantizm (Lamartine ve George Sand usulü) ve pastoral ütopyacılık (Balzac'ın ifade ettiği türden) kent yaşamının bu kötüye giden koşullarına hem bir tepki hem de bir karşılıktı. Fourierciler ütopyacı planlarının ana ilkesi olarak doğayla ilişkiyi iyileştirme konusunun özellikle üzerinde duruyorlardı. Daha uygulanabilir bir düzlemde, Temmuz Monarşisi'nin hijyenistleri (Villermé, Frégier ve Parent-Duchatalet) hem Paris hem de çevre illerde yaşayan kent nüfusunun içinde bulunduğu kötü yaşam koşullarına dair giderek daha çok kanıt üretiyorlardı. Temizlik ve halk sağlığına yönelik önlemleri (özellikle kolera salgınına) çözüm olarak görüyorlardı. Ama bu raporlarda, uygarlığın kusurlarına duyulan Fourierci tiksintiden, yaşayan doğayla daha sağlıklı bir ilişkiye dönüşü duyulan romantik özleme kadar çok çeşitli fikirleri besleyecek kadar bereketli eğilimler vardı. Bu fikirleri doğuran koşullar kapitalist gelişimin artan hızıyla çok yakından ilişkiliydi. Haussmann alışılmış tavrıyla bu sorunlara verilen cevabın ve dolayısıyla ürettiği çözümlerin ölçeğini değiştirdi:

1850'de 47 akre (190.000 metrekare) belediye parkı vardı. Görevinden ayrılmak zorunda bırakıldığında parkların alanı 4.500 akreye (18.210.000 metrekare) ulaşmıştı. Kente on sekiz meydan -merkeze katılan bölgedeki ek yedi alanla birlikte- ekledi, bulvarlar ve caddelerde sıralanan ağaçların sayısını iki katına çıkardı. Bazı büyük caddelerin iki yanına karşılıklı ağaçlar dikildi. Buna ek olarak bütün devlet arazilerini ağaçlandırdı... Paris'in yeşillendirilmesi Haussmann için siyasi bir eylemdi.³

RESİM 86 Temmuz Monarşisi altında Bois de Boulogne'nin (üstte Marville'in fotoğrafı) sayısız Gotik rotüşla "acımasız bir çölden" pastoral bir manzaraya dönüşmesi ve eski kentin çöplüğünün göz kamaştırıcı Buttes Chaumont parkına (altta Charpentier ve Benoist) dönüştürülmesindeki olağanüstü yeniden yapılandırılma Alphand'ın üstün başarılarından biriydi.

RESİM 87 *Square du Temple*'ın (Kral ve ailesinin 1793'teki idamlarından önce birkaç ay hapis tutuldukları yerin halkın belleğindeki izini uygun bir biçimde silen) yeniden tasarımı kentin kalbine yeşillik ve su getirdi. Burası gerçekte Alphand tarafından planlanan parkı, Hittorff'un Mairie'sini ve Baltard tarafından yapılmış kapalı pazarı birleştirerek, kent mekanını yönetim, dinlence ve piyasa çevresinde bütünüyle yeniden düzenledi.

Bu, ilkbaharda çiçek açan, sonbaharda yapraklarını döken kestane ağacının dönemi idi. Alphand tasarımının bütününde dehasını gösterdiyse (özellikle Bois de Boulogne'de), Bordeaux'dan getirttiği bahçe uzmanı Barillet-Deschamps da kentin parklarında ve meydanlarında dolaşanlar için sayısız romantik inceliği sağlamıştı.

Su ve kanalizasyon sistemleriyle ilgili olarak Haussmann'ın fazla seçeneği yoktu. Çünkü 1850'de Paris'in koşullar konusunda İngiliz ve Amerikan kentlerinden hatta Avrupa'nın bazı kentlerinden bile (örneğin Berlin) çok geride kaldığı aşıkardı. Fannie Trollope'un 1835'teki ziyaretinde tasvir ettiği iğrenç koşullar, 1848'de pek az değişiklik göstermişti. "Paris'in yatılacak yerlerinde ve mutfaklarında su kıtlığı çok çeşitli büyük zararları da beraberinde getiriyor," diye yazmıştı. "Çok daha bü-yük ve etkileri çok daha kötü bir eksiklik

daha var. Fransa'daki bütün kentlerin en önemli kusuru, kanalizasyon ve atık kanalı eksikliği ki bu da muazzam bir eksiklik."⁴ Marville'in 1850'lerde çektiği fotoğrafların çoğunda sokaklar yağmur henüz dinmiş gibi görünür oysa görülen küçük dereler yağmur suyu değil, açık kanalizasyon dereleridir. 1848-1849 ve 1855'teki kolera salgınları işi daha ciddiye bindirdi çünkü nedenleri henüz bilinmese de genel olarak kole-
raya sağlıksız yaşam koşullarının yol açtığı varsayılıyordu.

Haussmann'ın Paris kentinin yeraltını yeniden biçimlendirmesi-
nin hikayesi tekrar tekrar anlatılmıştır, genellikle de dramatik, göz
kamaştırıcı ve hatta destansı bir öykü olarak takdir edilir.⁵ Su tedariki
kesinlikle iyileştirilmiştir. 1850'de Paris'te günlük yirmi yedi milyon

RESİM 88 Marville'in eski Paris fotoğraflarının çoğu sağanak yağmurdan sonra çekilmiş gibidir çünkü hiç istisnasız sokaklarda akan derecikler görülür. Ancak bu derecikler açık kanalizasyonun belirtileriydi. Bu sağlıksız durumu düzeltmek için çok şey yapılması gerekiyordu.

galon olan su akışı, eşit dağıtılmış olsa (ki dağıtılmıyordu) kişi başına günlük yirmi altı galona denk geliyordu. 1870'e gelindiğinde bu, günde kişi başına elli galona çıkmıştı (hala Londra'nın çok gerisindeydi) ve bu miktarı altmış dört galona çıkaracak çalışmalar yapılmaktaydı. Dağıtım açısından Haussmann bu kadar başarılı olamadı. 1870'e kadar evlerin yarısında su yoktu. Ticari kuruluşların dağıtım sistemi de zayıf bir biçimde birbirine bağlıydı. Belgrand, Haussmann'ın desteğiyle içme suyunu, fışkiyeler, sokak temizliği ve sanai kullanımlar için içilebi-

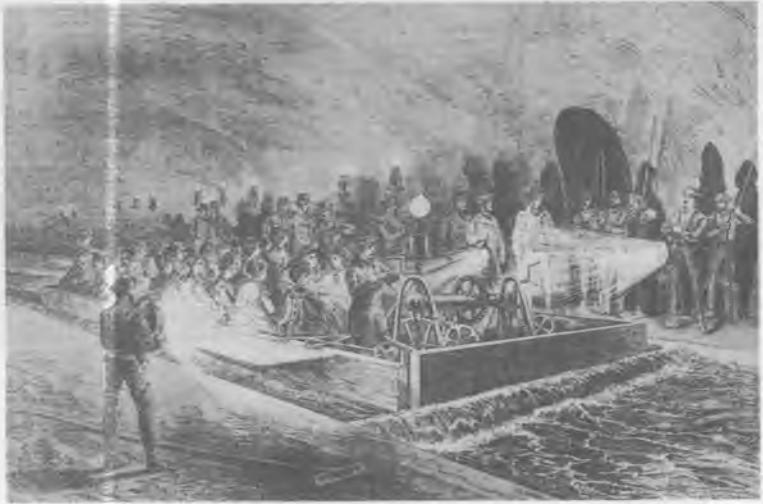
lir nitelikte olmayan sudan ayırmaya karar verdi. İlk başta bu, taze içme suyu tedarikinin maliyetini azaltmaya yaradı. Ancak Paris bölgesinde nitelikli taze içme suyu saptama ve temin etme mücadelesi uzadı ve pek çok teknik sorunla karşılaştı. Ama Haussmann bu mücadeleden de galip çıktı. Paris'in biraz uzağındaki Dhuis ve Vanne kaynaklarından temiz su getiren su kemerleri genel konseptte uygun olarak İmparatorluk Roması'nın su kemerlerini örnek alabilir ve böylece imparatorluk ruhunun yayılmasına katkıda bulunabilirlerdi. Bu kaynaklar Paris'e yeterli geldiler, dahası yerçekimi etkisiyle bütün kente su akışı sağlıyorlardı.

Su akışının artması atık su tahliyesinin de ele alınmasını gerektiriyordu. 1850'lerde hala ana lağım olarak sokak kullanılıyordu. 1852'de (Haussmann'dan önce) valilik "kanalizasyonlu sokaklarda önemli ölçüde yenilemeden geçen bütün binalarda ve yapılan yeni binalarda kanalizasyon borusu bağlantıları kurulması"nı emretmişti. Ancak bunun etkili olması için Paris'in bütün caddelerinde kanalizasyon sistemi olmalıydı. Haussmann buna kendine özgü bir çözüm buldu. "İkinci İmparatorluk döneminde caddelerin uzunluğu iki katına çıkarken (424 km'den 850 km'ye), kanalizasyon sistemi beş kat fazla büyüdü (143 km'den 7733 km'ye)."⁶ Daha da önemlisi inşa edilen kanalizasyon kanallarının kolayca onarılabilen su boruları ve diğer yeraltı altyapılarını barındıracak kadar büyük olmasıydı. Paris'te yeraltı görülecek bir yer haline geldi. İleri gelen kimseler ve o zamana kadar yoksul sınıfların kaba insanları dahil (Hugo'nun *Sefiller*'indeki ünlü Paris kanalizasyonları tasviri bu fikri güçlendirmişti) yeraltında gizlenebilecek her şeye karşı korku duyan burjuvazi için turlar düzenlendi. Belediye Meclisi'ne verdiği rapordaki epeyce ün kazanmış bir pasajda Haussmann şöyle yazıyordu:

Bu yeraltı geçitleri metropolün organları olacak ve insan bedeninin hiç günışığını görmeden çalışan organları gibi çalışacaklar. Saf ve temiz su, sıcaklık ve ışıkla birlikte, hareketi ve yenilenmesi hayatın kendisini besleyen farklı sınıflar gibi devridaim yapacak. Bu sınıflar görünmeden çalışacak ve kentin düzgün işleyişini ve dış güzelliğini bozmadan kamu sağlığını koruyacaktır.⁷

RESİM 89 Yeni kanalizasyon sistemi burjuvazi ve asillerin tura çıkartılabileceği kadar geniş ve havadardı (üstte, Valentin). Bu turlar kısmen burjuvaziye yeraltında Hugo'nun Sefiller'de tasvir ettiği türden meşum güçlerin saklanmadığı konusunda güvence vermek için tasarlanmıştı.

Gandy bunu modern öncesi kavramlara (doğanın cansız değil de canlı olduğu fikri) söylemsel bir dönüş olarak yorumlar ve “ekonomik değişimin dolaşımsal dinamiklerinin, kent düzeninin yapısal kavramlarını ezerek, doğa ve kent toplumu arasında yeni bir ilişki kümesi kuracağını,” göstermeye koyulur.⁸ Bunun Haussmann tarafından başarılmadığını ve gerçekleşmesinin on dokuzuncu yüzyılın sonunu bulduğunu ileri sürer. Elbette Haussmann’ın burada kullandığı dil, Temmuz Monarşisi hijyenistlerinin yapıtlarını dolduran uzun soluklu, biyolojik akıl yürütme ve bedensel mecaz geleneğinden esinlenen taktik amaçlı bir dil olabilirdi. Ancak mekanik mühendislik dilinin modernitenin teknik dili kadar oturmamış olduğu bir anda, dolaşım ve metabolizma benzetmesini tamamen pratik bir mesele olarak cazip bulmuş olması da bir o kadar muhtemeldir (tıpkı çoğu çağdaş çevrecinin metabolizma kavramını sürdürülebilir kentsel gelişim fikrine esas olarak alması gibi). Belgrand’ın dikkatli bilimsel araştırma ve raporları, Haussmann’ın her zaman temkinli ve kuşkulu Belediye Meclisi’nin önüne koyduğu belgeler, böyle bir organik söylemden yoksundur ve konuları mekanik bir şekilde çözümlerler. Ancak yine dolaşım fikrini vurgularlar, bu mecaz ise çifte görev üstlenir. Bir taraftan hava, güneşliği, su ve kanalizasyonun sağlıklı bir kentsel çevrenin inşa edilmesindeki arındırıcı işlevlerini vurgularken, bir yandan da tamamen doğal işlevlermiş gibi, kentin içindeki serbest para, insan ve mal dolaşımıyla bir bağlantıyı çağrıştırabilirdi. Böylece sermaye dolaşımı da doğal kılınabilir ve metropolün yeniden biçimlendirilmesi (bulvarları, park alanları, meydanları ve anıtları), doğal planla uyumlu olarak yorumlanabilirdi.

BÖLÜM XV

Bilim ve Duygu, Modernite ve Gelenek

Mülkiyetin farklı biçimleri, varoluşun farklı toplumsal koşulları üzerinde birbirinden ayrı ve her biri kendine özgü biçimlenmiş duygular, yanılsamalar, düşünce biçimleri ve hayat görüşlerinden oluşan koca bir üstyapı yükselir.

-Marx

Bilinçte nelerin yattığını görmeye çalışmak her zaman zorlu bir iştir. Yine de insanları eyleme geçmeye iten umutlar ve hayaller, korkular ve kâbuslar hakkında bir iki şey söylenmelidir. Ama bir yüzyılı aşkın bir süre önce yaşamış Parislilerin duygularını ve düşüncelerini nasıl yeniden oluşturacağız? Elbette popüler ve bilimsel geniş bir yazınsal kayıt vardır; karikatürler, resimler, heykel, mimarlık ve mühendislik eserleriyle tamamlandığında bize bazı kişilerin nasıl hissedip düşündüğünü ve hareket ettiğini anlatırlar. Ancak birçok kişi geride böylesine somut bir iz bırakmamıştır. Halkın çoğunluğu dilsizdir. Popüler düşünce ve kültürün bölük pörçük bir algısını yakalamak için bile dili; sözcükler, jestler, popüler şarkılar, tiyatro ve süreli yayımları (*La Science pour Tous*, *Le Roger Bontemps*, *La Semaine des Enfants* gibi) dikkatlice incelemek gerekir.¹

İkinci İmparatorluk pozitivizm çağı olmakla ün salmıştı. Ancak modern ölçütlere göre bu kuşku, çift anlamlılık ve gerginlikle sarılmış, ilginç bir tür pozitivizmdi. Düşünürler “farklı şekillerde ve farklı bağlamlarda, birbiriyle uyumsuz amaçları ve inançları uzlaştırmaya çalışıyordu.”² Aydın kesim, sanatçılar ve akademisyenler için doğru

RESİM 90 Modernitenin geleneği yansıtmaz tarzını Manet'in, Titian'ın *Venus d'Urbino*'sunu model alan *Olympia*'sı son derece güzel bir biçimde gösterir. Ancak itaatkar köpeğin yerini uslanmaz kedi alır (orta sınıflar arasındaki güçlü Mason hareketinin sembolüdür), hizmetli bu dünyaya ait görünür, gücü daha belirsizdir, çıplak kadın kibar fahişeye, dahası pek çok eleştirmenin o dönemde şikayet ettiği gibi sıradan bir fahişeye benzer.

olan aynı zamanda pek çok işçi için de doğrudu, ancak işçiler ilerlemeye yönelik tutkuya varan ilgilerine rağmen, emek sürecindeki uygulamalarına sık sık karşı çıkıyorlardı. Corbon şöyle yazar: “Okuyan, yazan, bir şairin ruhunu taşıyan, maddi manevi büyük özlemleri olan ilerlemenin sadık takipçisi işçi, kendi yaptığı iş söz konusu olduğunda tutucu ve gerici bir cehalet yanlısına dönüşür.”³ Zanaatkârlar için sanatları bilimleriymi, vasıfsızlaştırılmaları, Varlin gibi liderlerin durmaksızın şikayet ettiği gibi bir ilerleme işareti değildi. Paris’in ülkenin entelektüel mayasının yuvası -yalnızca aydın kesiminin seçkinleri için değil aynı zamanda işçi sınıfının “organik entelektüelleri” için de- olması nedeniyle, bu gerilimler ve belirsizlikler iki kat şiddetli hissediliyordu. Aynı zamanda işçinin kapitalizmin para gücüne gitgide daha çok teslim olduğu duygusuna karşılık gelen pazarın dayatmaları karşısında yazar ve sanatçının yeteneklerini fahişeleştirmesi gibi çok sayıda kesişim noktası bulunuyordu. *La bohème*’i devrimci işçilerin tarafına çeken ortak deneyim buydu.

Çoğu kişi bilimin gücü karşısında büyülenmişti. Tıp alanındaki başarılar özellikle önem taşıyordu. Tıp öğrencileri 1860’ın bilimsel ve politik hareketlerinde çoğu zaman öncü olmakla kalmadı, insan bedeni gibi özel bir şeyin soğukkanlılıkla kesilip parçalanması imgesi de bilimin neyle ilgili olduğunun paradigması haline geldi. Eğer insan bedeni kesilip biçiliyorsa neden aynı şey politik bedene de uygulanmasındı? Bilim bir yöntem olmaktan çok şeylerin sırrını çözmeye, esas niteliklerine nüfuz etme ve onu parçalayıp inceleme mücadelesine kendini adanmış bir tutumdur. Böyle bir tutum “sanat sanat içindir”e doğru giden hareketin temelini oluşturuyordu. Yalnızca bilim adamları değil, yazarlar, şairler, ekonomistler, ressam, tarihçiler, filozoflar da bilimi amaç edinebilirdi. “Geleneksel ahlaktan ve herhangi bir eğitici nedenden arınmıştı; sanatçıların sanatlarının ‘saf’ olmasını istemeleri gibi o da saftı ve nesnelliğiyle tarafsızlığı sanatçıların duygusallığı ve herhangi bir kişisel duyguyu açıkça göstermekten kaçınma kararlarına benziyordu.” Sainte-Beuve’nin *Madame Bovary* övgüsünde yazdığı gibi “kalemi neşter gibi kullanmak” her yazarın ulaşmak istediği noktaydı. Bir doktorun oğlu olan Flaubert hayatı boyunca kadvraların kesilip biçilmesi karşısında büyülenmişti. “Tıp

araştırmalarının bu denli ilgimi cezbetmesi tuhaf,” diye yazmıştı, “ama bugünlerde entelektüel rüzgar bu yönde esiyor.” Flaubert’in ilk yıllarındaki en yakın arkadaşlarından biri olan Maxime Du Camp sonradan Paris’in “bünyesi”nin altı ciltten oluşan “anatomik bir inceleme”sini yazdı. (Edmond Goncourt’un günlüğünde belirttiği gibi, Du Camp *Mémoires*’ında Flaubert’i de aşağı yukarı benzer bir biçimde inceledi.) Delacroix bilimin “Chopin gibi bir adamın gösterdiği gibi başlı başına sanat, dehayla donatılmış saf mantık,” olduğunu söyleyecek kadar etkilenmişti. Pek çok ressam kendilerini o sıralarda fermentasyonun sırlarına nüfuz eden Pasteur gibi bir bilim adamıyla benzer bir ruhta görüyordu.⁴

Aradaki uçurumun büyüdüğünü sezen bazıları onu kapamaya çalıştılar. Baudelaire şöyle yazıyordu: “Bilim ve felsefeyle el ele yürümeyi reddeden her edebiyat, cinayete ve intihara eğilimli edebiyattır.” Hugo da benzer bir düşüncedeydi: “Şairlerin olağanüstü vizyonunu bilimle gerçekleştireceğiz; toplumsal güzellik... Uygarlığın ulaştığı noktada kesinlik, şatafatın zorunlu bir unsurudur; bilimsel yaklaşım sanatsal duyguya hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda onu tamamlar.”⁵ Varlin gibi zanaatkâr işçiler buna kesinlikle katılabilirdi; ne de olsa bu nedenle kendilerini eğitmeye başlamışlardı. Tarihçi Michelet çok daha fazla programa bağlıydı. Michelet “doğruluğun şiirini, sağlığın kendisini, özünü bulmak için gerçeğe nüfuz eden... Ve böylece özgürlük edebiyatını biliminkinden ayıran aptalca engeli kıran şeyi,” arıyordu.⁶

Pek az kişinin bilimle duyguyu ayırmaya hazır olmasından dolayı karışıklıklar ve belirsizlikler doğdu. Bilimsel bir tavır düşünürleri romantizmin ve ütopyacılığın tuzaklarından, hepsinden önemlisi de geçerli dinin mistisizminden kurtarmaya yardımcı oluyor ama onları toplumsal ilerlemenin ne yöne gittiğini ve gelenekle ilişkisini ele almaktan da geri bırakmıyordu. “Biraz bilim sizi dinden uzaklaştırır ama fazlası dosdoğru ona geri götürür,” diyordu Flaubert. Saint-Simon yeni bilim toplumunun, ahlaki amacını yönlendirecek yenilenmiş bir Hristiyanlığın gücü olmadan bir yere gidemeyeceğinin üzerinde durarak öncülük etmişti. Saint-Simon’la ilk başlarda işbirliği yapan Auguste Comte da aynı şeyi yaptı. Soyut, sistematik ve teorik

bir pozitivist sistemicisi olan Comte, 1840’larda daha hümanist bir düşünce akımına döndü. 1849’dan 1857’deki ölümüne dek Place Sorbonne yakınlarındaki evinde art arda pozitivist hümanite kiliseleri kurulmasına odaklanan broşürler çıkardı.

Bilim toplumu yaratmakla en çok ilgilenenler, olguyu değerden ayırmak istemiyorlardı. 1848’den önce sosyal bilimler soyutlamaları ve teorileri, esin verebilecek Comte, Saint-Simon ve Fourier gibi büyük sistemcilerle, 1840’ların hijyenistleri gibi kendilerini yoksulların maruz kaldığı ve tehlikeli sınıfların eğilimli olduğu berbat patolojiler ve ahlak bozukluklarının etkileyici ama Malthusçu tanımlarıyla sınırlayan ampirikler arasında bölünmüştü. İki taktik de açık ve kesin bir toplumbilim ortaya koyamadı. Kapitalizm, sefalet ve suç arasındaki bağlantıyı daha açıkça kurmak için Proudhon’u beklemek gerekti, ilk cildi Almanya’da 1867’de yayımlanan Marx’ın *Kapital*’i bağlantılara daha da büyük açıklık getirdi. Daha sonra Blanquist hareketin özünü oluşturacak tıp öğrencileri de materyalist neşterlerini büyük bir etkiyle kullanarak toplumu ve sorunlarını incelediler. Ancak daha az umut verici eğilimler de gözlenebilirdi. Le Play, Katolik amaçları desteklemek için 1850’lerde pozitivistizmle ampirizmi birleştirerek yeni bir tür sosyal bilim inşa etti. Aile bütçeleri ve aile hayatı üzerine geniş çaplı incelemeleri toplumsal düzenin temeli olarak gördüğü Hristiyan aile kavramını güvence altına almaya adanmıştı. Liberal siyasi iktisatçılar da “nesnel” toplum bilimlerini siyasi amaçlara göre biçimlendirmekte aynı derecede gayretliydi.⁷

Bu çapraz akımları 1848’i doğuran sınıf yapıları ve ittifaklarının karmaşık evrimine başvurmadan kavramak zordur. Daha önce gördüğümüz gibi 1848 devriminde barikatlardaki ilerlemeci sosyal demokratlara, *la bohème* (örneğin Courbet ve Baudelaire), romantikler (Lamartine, George Sand), ütopyacı sosyalistler ve Jakobenlerden (Blanqui ve Delescluze) oluşan karışıma işçiler, öğrenciler, sokaktaki insanlar ve “tehlikeli sınıfların” temsilcilerinden oluşan aynı oranda karışık bir bütün daha katılmıştı. Temmuzun acı günleri bu ittifakı türlü biçimlerde parçaladı. Asıl rolleri ne olursa olsun romantiklerle sosyalist ütopyacıların 1848 retoriğine vurdukları güçlü ideolojik damga, Temmuz baskısıyla tamamen itibarını yitirdi. Flaubert şair-

lerin bu durumun üstesinden gelemeyeceğini söylemişti. Proudhon barikatlardaki demagog metotlarını anlamsız ve ütopyacı, pratik yönünü ise tamamen eksik bulmuştu. Yine de romantizm ve ütopyacılık, bütün düşünce biçimlerinin dine tabi kılınmasına karşı ilk savunma hattı olmuştu. Bazı başka savunma ve protesto yolları bulunmalıydı:

Genel konuşmak gerekirse ütopyacılık, pozitivizm tarafından yerinden edildi. İnsanların erdemli olduğuna dair mistik inanç ve manevi yenilenmeye besledikleri umutları yerini insanlık konusunda daha temkinli bir karamsarlığa bıraktı. İnsan dünyaya daha farklı gözlerle bakmaya başladı. Mükemmel bir hayal gözlerinin önünde param-parça olduğu için yazma ve konuşma biçimleri bile değişti.⁸

Courbet'nin sanatta realizme (pek çok kişi tarafından "sosyalist" olarak adlandırılıyordu bu) doğru yaptığı ani hamlenin ve Baudelaire'in 1848'in şiddetinden sonra çok daha trajik bir boyut alan moderniteyi ateşli şekilde ve şartsız kucaklamasının, Proudhon'un baştaki kafa karışıklığından sonra ütopyacı planları tamamen reddetmesinin önemi burada yatar. Courbet, Baudelaire ve Proudhon ortak bir gayede birleşebilirlerdi ve birleşmişlerdi de.⁹ Romantizm ve ütopyacılıkta yaşadıkları hayal kırıklığı, realizm ve uygulamalı bilime insan duygularını özgürleştirmenin yolları olarak bakan, 1848'e yönelik sosyal bir tepkinin tipik örneği idi. Kalben romantik kalmış olabilirlerdi ama ellerinde neşter taşıyan romantiklerdi, dinin ve İmparatorluğun otoriterliğinden pozitivizm ve tarafsız bilim kalkanının arkasına sığınarak korunmaya hazırdılar. Saygın burjuvazi de tamamen farklı nedenlerle de olsa benzer bir sonuç çıkarmıştı. "Her devlet dairesinin doğuştan ricacısı, devleti hak iddialarıyla rahatsız eden, acizlikleriyle hırçınlaşmış işsiz bekarlar," üretmek yerine "üretim mücadelesine yetkin işçiler, ustalar ve fabrika yöneticileri eğitecek profesyonel okullar örgütlenmeli," diye yazıyordu içlerinden biri.¹⁰

İmparatorluğun realizm ve bilime olan bu dönüşü, sınai ve toplumsal ilerlemeye olan ilgisi nedeniyle memnuniyetle karşılayıp teşvik etmesi ve sistemin bir parçası getirmesi beklenebilirdi. Yeni teknolojileri övmeye adanmış evrensel sergilerin teşvikiyle, tekno-

lojik değişimin uygulamaları ve meyvelerini incelemek üzere kurulan işçi komisyonlarıyla vs. görünüşte tam olarak bunu yapmıştır. Ancak İkinci İmparatorluk 1864'e kadar, çoğu yorumcuya göre yüzyılın başında zirve noktasında olan Fransız biliminin, yüzyıl sonunda orta seviyeye düştüğü ciddi gerilemeyi düzeltmek için hiçbir şey yapmadı, hatta bu durumu alevlendirdi.¹¹ Araştırmaları desteklemek için neredeyse hiçbir şey yapılmadı. Örneğin Pasteur fon bulmakta çok zorluk çekmişti. Hükümet politikaları üniversiteleri öyle bir çalkantıya sürükledi ki (örneğin siyasi sorunlarla ilgili olarak öğrencilere özgür konuşma hakkı vermeyerek) çoğu zaman öğrenci protestoları sokağa taşmak zorunda kaldı ya da Blanquistler gibi yeraltı örgütlenmelerine dönüştü. Bilim ve pozitivizm, özgür düşünce ve materyalizm protesto biçimleri haline geldi. Dinin mistisizmi, tenkitçi otoritercilik ve İkinci İmparatorluk kültürünün kofluğu ana hedefleriydi.

İmparatorluk politikasının çelişkileri Louis Napolyon'un iktidarını dayadığı güçsüz sınıf ittifakı açısından da anlaşılmalıdır. Moderniteyi gelenek adına yerleştirmeyi çalışması, özel sermaye birikiminin imtiyazlarını ve serbestliğini savunmak için imparatorluğu kullanması gerçekten de hem talihsizliği hem de dehasıydı. 1848'in sınıf ilişkilerinin istikrarsızlığı ona tam da hayal kırıklığı içindeki tedirgin bütün sınıfları, istikrar, güvenlik ve belki de ulusal şan vaat eden bir efsane etrafında bir araya getirme fırsatı verdiği için tarihte böylesine tuhaf bir yer sahibi olabildi. Ancak ileriye doğru gitmesi gerektiğini biliyordu. "Yüzyılınızdaki fikirlerin önünden ileriye gidin," diye yazmıştı, "bu fikirler sizi izleyip destekleyecektir. Onların arkasından yürürseniz, sizi peşlerinden sürüklerler. Onlara karşı yürürseniz sizi devirirler."¹² Ancak sorun, Napolyon'un, tabanı tutucu ve cahil olan, ilerleme, liberalizm ve modern uygarlıkla uzlaşmayı toptan reddeden bir Papa tarafından yönetilen Katolik Kilisesi'nden destek aramak zorunda kalmasıydı. Elbette Roma'nın pek hoşlanmadığı, Montalembert gibi darbeyi destekleyen ilerlemeci Katolikler de vardı ama sonradan Katoliklerin İmparatorluk'la ittifakından öylesine şikayet etmişlerdi ki doğruca hakimın önüne çıkarılmışlardı. Ama - en azından 1864'te ittifak bozulana kadar- bu durumun belirgin sonucu, eğitimin büyük bir bölümünün, onu toplumsal ilerlemenin

kaynağı görmek yerine geleneksel değerlerin telkini yoluyla sosyal denetim aracı olarak düşünülere teslim edilmesi oldu. Bu sansürle de birleşince üniversitelerdeki özgür düşünce hareketini imparatorluğun başlıca muhalifine dönüştürdü.

İmparatorluk modernite ve gelenek arasındaki kopuşu rahatsız bir şekilde idare ettiği için de korunmasızdı. Toplumsal ve teknolojik ilerleme amaçlıyordu bu nedenle geleneksel sınıfların ve kavramların (din, monarşi, otorite ve zanaatçılara özgü gurur) gücüne hem fikren hem de eylemde karşı koymak zorundaydı. İmparatorluk da efsane üzerine kurulmuştu ama efsane büyüteç altında ayakta kalamazdı. İki temel utanç kaynağı vardı: İlki birinci cumhuriyet sonrasında birinci İmparatorluğun ortaya çıkış tarzı ve nihai çöküşüydü. Sansürcüler bu tür meselelerin üzerini planlı bir sessizlikle örtmeye çalışarak bu konulara değinen popüler oyunları ve gösterileri (hatta Alexandre Dumas'ın bir oyunu bile yasaklanmıştı) yasakladılar. “*Le petit*” Napolyon’un haksızlıklarına sürgünde olmanın güvencesindeki Victor Hugo karşı çıktı. *Sefiller*’e Waterloo’daki yenilginin parlak ancak konu açısından epey gereksiz bir betimlemesini koydu. Bunu yaparken de Napolyon’un Waterloo’da muzaffer olamayacağını “19. yüzyıl yasasında yeri yoktu bunun artık,” yorumuyla aktardı. “Bütün insani canlılığın taşkınlıklarının tek bir başta toplanması”, “uygarlık için öldürücü”ydü. “Bu müthiş adamın düşmesinin zamanı gelmiştir artık.” *Sefiller*, Brüksel’de basılmış olmasına rağmen 1862’nin Parisi’nde “herkesin elindeydi”, Hugo’nun mesajı hiç kuşkusuz okurları tarafından fark edilmişti.¹³

Geleneğin bu türde sömürülmesi yeni değildi. Tarihçiler ve Michelet, Thiers ve Lamartine gibi yazarların Fransız İhtilali’nin anlamıyla boğuşmaları 1840’ların siyasetinde önemli rol oynamıştı. Cumhuriyetçiler tarih ve geleneği 1851’den sonra politik meselelere dikkat çekmek için kullandılar. Geleneği bulmak kadar onun belli bir yorumunu temsil etmekle de ilgiliydiler. Bu onları çarpıtmayla suçlamak değil, ancak tarih kayıtlarını belirli bir politik amaç doğrultusunda harekete geçirecek şekilde okuduklarını görmek anlamına gelir. Geleneğin yükü, Marx’ın 18. *Brumaire*’de ifade ettiği gibi “yaşayanların beyinleri üzerine” çökecek kadar ağır olmadığına bile,

adeta bütün toplumsal ilerlemenin onun çağrışımına dayanmasını gerektirecek ölçüdedir.¹⁴ Bu açıdan ressamalar, şairler, romancılar ve tarihçiler birlikte hareket etmiştir. Manet'nin İkinci İmparatorluk dönemine ait pek çok tablosu klasik tabloları açıkça yeniden yaratarak modern hayatı tasvir eder. (1863 tarihli tartışmalı *Olympia*'yı doğrudan Titian'ın *Venus d'Urbino*'sundan almıştır.) Fried, Manet'nin bunu bir yandan Michelet'nin 1846-1948 arasında yazdığı cumhuriyetçi politik broşürlerini yankılamak bir yandan da Baudelaire'in modern hayatın kahramanlıklarını temsil eden bir sanata çağrısını cevaplayacak şekilde yaptığını ileri sürer.¹⁵

Zanaat işçilerinin deneyimi de daha farklı değildir. Direnişleri Paris sanayisinin büyük bölümünü her türlü uyuma zorlamıştı. İşlerini ve hayat tarzlarını ateşli bir biçimde savunmuşlar, bunu yaparken de korporatist taktikleri kullanmışlardı. İmparator onları teknolojik gelişmenin yararlarını incelemek ve tepkilerini belgelemek üzere 1867 yılındaki Evrensel Fuar'a davet ettiğinde zanaat geleneklerini savunarak karşılık vermişlerdi.¹⁶ Yine de güçleri kemiriliyor ve bazen de yeni uluslararası işbölümü içinde rekabet ve teknolojik değişim tarafından yenilgiye uğratılıyordu. Bu durum işçi sınıfı hareketinin "organik aydınları" için olduğu kadar, geleceğe doğru bir yol arayan ama bunu şiddetle inandıkları ideolojik gelenekler temelinde yapmak zorunda olan devrimci sosyalistler (Blanquistler örneğinde bu Fransız İhtilali'nden ileri geliyordu) için de büyük sorun teşkil ediyordu. Yozlaşmış kırsal gelenekleri ve dar görüşlü bakış açılarından vazgeçmeyen çoğu vasıfsız işçinin Paris'e göçü durumu daha da kötüleştiriyordu. Ancak darbe, kırsal kesimin devrimci bilincini ve direnişinin önemli gruplarını açığa çıkardı, bunlardan Paris'in şimdiye kadar gerici olduğu varsayılan kırsal bölgelere aktarmakla övündüğü devrimci duygular yeniden geri alındı. Kırsal kesimin sınıf ilişkileri ve mücadelelerinin olduğu bir yer, dolayısıyla da sınıf siyaseti için bir gelişme alanı olması, 1. bölümde gördüğümüz gibi pek çok Parislinin inkâr etmeyi tercih ettiği bir gerçektir.

Ancak sorun, Paris'in sanayisi içindeki yeni maddi koşullar ve sınıf ilişkilerinin geleneği olmayan politik bir çözümleme ve eylem çizgisi gerektirmesiydi. Karşılıklı ve korporatist gelenekten köklenen

Enternasyonal, 1868-1871'in sınıf mücadeleleriyle başa çıkmak için yeni bir gelenek keşfetmeliydi. Bu da Komün'de gerçekleşen bazı olaylara geleceğe bakan, modernist bir görünüm katıyordu. 1871'de pek çok üyesinin şehit düşmesinden sonra, öncesinden daha başarılı olmuş olması üzücüdür. Bilincin kökleri büyük ölçüde geçmişte yatar ve yorumları şimdidedir.

Hausmann'ın yarattığı modernlik de güçlü bir biçimde gelenekten kökleniyordu. Yıkımlar ve yeniden inşaların zorunlu kıldığı "yaratıcı yıkım"ın emsalleri devrimci ruhtaydı. Hausmann bunu hiçbir zaman hatırlatamazdı ama 1848 barikatlarının yaratıcı yıkımı yolunu açmaya yardım etmişti. Ve kararlı biçimde hareket etmesi pek çok kişinin hayranlığını toplamıştı. About, 1867 *Paris Rehberi*'nde şöyle yazıyordu: "İnsan ruhundan bir *tabula rasa* yaratan on sekizinci yüzyılın büyük yıkıcılarınıninkine benzer bu yaratıcı yıkımı alkışlıyor ve takdir ediyorum." Ancak Hausmann da modernite ve gelenek, bilim ve duygu arasındaki mücadelenin dışında değildi. Sonradan kent planlamasında modernliğin öncüsü olarak övülen ve kınanan Hausmann, kısmen gelenek üzerinden düşüncelerini savunarak yaptıklarını yapabilmıştır. *Mémoires*'ında şöyle yazmıştır: "Eğer Voltaire bütün arzularını aşan bugünün Paris'inin görünümünün tadını çıkarabilseydi, Parislilerin oğullarının ve yüce ruhunun varislerinin neden ona saldırdığını, eleştirdiğini ve köstek olduğunu anlayamazdı." Hausmann doğrudan Aydınlanma çağının akılcılığına ve özellikle de Voltaire, Diderot, Rousseau ve Saint-Simon gibi çok farklı yazar - hatta Louis Blanc ve Fourier gibi sosyalistler- tarafından ifade edilen, dirençli bir kentin kaosa akılcılık ve düzen getirme arzusuna hitap etmiştir. Paris'in Hausmannizasyonu Vidler'e göre "rasyonalist çözümlemenin tekniklerini, İkinci İmparatorluk ve kurumları tarafından yenilenen şekliyle *ancien regime*'in [eski rejim] resmi araçlarını mantığın en uç noktasına" götürüyordu.¹⁷ Hausmann'ın bayındırlık çalışmalarının bu kadar kabul görmesinin nedeni de kısmen gelenekte yatan bu köklerdi. About'a ek olarak (o yılki Evrensel Fuara dikkat çekmek için seçkin yazarlar tarafından yazılan) 1867 *Paris Rehberi*'nde birkaç yazar daha Hausmann'ın işlerini tam da bu açıdan övüyordu.

Ayrıca Paris uzun boyunca hasta bir şehir olarak da adlandırılmıştı. Dolayısıyla Haussmann bir cerrah kılığına da bürünebilirdi:

Uzun süren patolojiden ve hastanın zamana yayılmış eziyetinden sonra Paris'in bedeni bütün hastalıkları, kanserleri ve salgınlarından toptan bir ameliyatla sonsuza kadar kurtulabilirdi. "Kesmek" ve "delmek" bu işlemi tanımlamak için kullanıldı, arazinin özellikle engellediği yerlerde, damarların yeniden düzenlenip dolaşımın yeniden sağlanması için "bağırsakların çıkarılması" gerekliydi. Bu benzetmeler patolojistler, cerrahlar ve hatta eleştirmenler tarafından bile tekrar tekrar yinelenmiştir, kent planlamasının bilinçdışı kıyaslamalara öylesine yerleşmişlerdir ki o zamandan beri benzetme ve eylemin bilimsel doğası karıştırılır ve birbiriyle kaynaşır.¹⁸

"Hijyenik bilim" ve "ameliyat" benzetmeleri güçlü ve çekiciydi. Kentin metabolizmaya özgü işlevlerine -hava, su ve atıksu dolaşımı- yaklaşımında Haussmann'ın kullandığı temsil stratejisi kenti, hayati işlevlerinin arındırılması gereken canlı bir beden olarak tasarlamaktı. Bois de Boulogne ve Vincennes'den hayranlıkla kentin akciğerleri olarak söz edilirdi. Ancak Haussmann kenti genel olarak mekanik ve doğal bilimsel ilkeler ve tekniklere göre tarafsızca kavranabilecek ve biçimlendirilebilecek bir yapı olarak görüyordu. Kentin nirengilenmesinin devam ettiği kuleler, Haussmann'ın düz çizgi geometrisine ve su ve kanalizasyon dolaşımını planlamak için nivelman kesinliğine olan bağlılığı gibi, kentin bütününe yönelik yeni bir mekânsal perspektifi de simgeliyordu. Uyguladığı mühendislik bilimi kesin, parlak ve titizdi. Voltaire ve Diderot'nun "hayali", Hugo'nun istediği gibi "hesap etmeyi öğrenmiş"ti ya da Carmona'nın ifade etmeyi tercih ettiği gibi "(Louis Napolyon) hayalperest hesap yapabilecek birini (Haussmann)" bulmuştu. Ama daha önce de gördüğümüz üzere Haussmann aynı zamanda duyulara da karşılık vermeye hatta onları planlayıp düzenlemeye çalıştı: Özenle düzenlenmiş sokak donanımlarıyla (banklar, gaz lambaları, pavyonlar ve Saint-Michel'deki gibi çeşmeler), bulvarlarda geniş ağaçlandırılmasıyla, parklarda gotik mağaraların inşasıyla Aydınlanma'nın akılcılığını ve İmparatorluk otoritesinin ikiz ideallerinin büyük tasarımının ayrıntılarına romantizmi yeniden getirmeye çalıştı.

Ancak kentin bedeni kökten yeniden planlanıyorsa ruhuna ne oluyordu? Bu soruya gürültücü ve tartışmalı karşılıklar veriliyordu. Örneğin “yıkımdan zevk almayı” çok iyi bilen Baudelaire Paris’in dönüşümüne itiraz etmemişti ve edemezdi. Ünlü “Ne yazık, bir şehrin şekli bir faninin kalbinden daha çabuk değişiyor!” dizesi, meydana gelmekte olan değişimlere değil de daha çok şimdiyi kabullenmeye yönelik bir eleştiridir. Hijyenle ilgilenenler içinse (özellikle de 1848-49 arasında ciddi bir zarar veren, sonraları 1853-1855 ve 1865’te tekrar ortaya çıkan kolera salgının kontrol altına alınması) kentin yeniden planlanıp düzenlenmesi hem beden hem de ruhun bir arınma biçimi olarak olumlu karşılanabilirdi. Ama suçlamalarında duygusal olan pek çok kişi vardı. Paris cerrahın neşteri altında ölüyordu, Babilleşiyor (ya da daha da kötüsü Amerikanlaşıyor ya da Londra’ya benziyordu). Gerçek ruhu ve özü yalnızca fiziksel değişimlerle değil *fête impériale*’in ahlaki yozluğu tarafından da yok ediliyordu.

Çoğunlukla nostaljiyle birleşmiş ağıtlar her yerde duyulabilirdi. Eski Paris’in yıkımı ve bütün belleğin boşaltılması sık sık akla getiriliyordu. Zola, *La Curée*’ye etkileyici bir sahne koymuştur. İstimlak tazminatını belirleyen kurulun üyesi olan eski bir işçi gençliğinde yaşadığı mahalleye gelir. Yıkılmaya terk edilmiş binada eski odasının duvar kağıdını ve “her seferinde koyduğu meteliklerden üç yüz frank biriktirdiği” rafı görünce duygulanır. Bu Daumier’in de sık sık kullandığı bir temaydı. Öte yandan Saccard, “yıkımların arasındaki bu yürüyüşte kendinden geçmiş gibiydi... Kesimi eser sahibinin gizli hazzıyla takip etmiş, sanki demirden parmaklarıyla ilk kazma darbelerini o vurmuştu. Bu yağlı çamur deresinin sonunda üç milyon kendisini inşaat molozu yığınının altında beklediğini düşünerek su birikintilerin üzerinden atladı.” Haussmannizasyonun bütün kabalığına dair yaratıcı yıkımın arsız sevincini en iyi anlatan eser bu olağanüstü romandır.¹⁹

Ancak nostalji tehlikeli bir politik silaha da dönüşebilirdi. Kral taraftarı yazar Louis Veuillot etkili *Les Odeurs de Paris*’de bu duyguyu büyük bir etkiyle uyandırıyordu. Babasının doğduğu evin yıkı-

RESİM 91 Boulevard de Sebastapol (üstte Linton ve Thorigny) ve Rue de Rennes
(altta Cosson, Smeeton ve Provost). Yıkımların temâşası sık sık dönemin
litograflarında kaydediliyordu.

mını düşünürken şöyle yazar: “Kovuldum; buraya yerleşmek üzere başka biri geldi ve evim yerle bir oldu, her yeri pis bir beton kaplıyor. Geçmiş olmaya bu kent, anısız ruhlarla, gözyaşı akıtmayan yüreklerle, sevgisiz ruhlarla doldu! Köklerinden edilmiş yığınların kenti, oradan oraya taşınabilir insan molozu yığınları, büyüüp dünyaya başkent olsan bile hiçbir zaman yurttaşların olmayacak senin.” Jules Ferry, Haussmann’ın yaratıcı muhasebesine yönelik incelemesinde “gelecek nesillere bıraktığımız muhteşem ama katlanılmaz yeni konutlar, varlıklı kalabalıklar, dayanılmaz bayağılık ve dehşet verici materyalizm” ile karşı karşıya kaldığında “eski Paris, Voltaire’in Diderot’nun Desmoulin’in, 1830’ların ve 1848’lerin Paris’i” için bolca (yalancı olmasa bile kesinlikle fırsatçı) gözyaşı dökmüştür.²⁰ Haussmann bayındırlık işlerini tamamen Voltarie ve Diderot geleneğine bağlı olduğu için savunurken zihninde bu pasajın olduğuna kuşku yoktur. Proudhon 1865’te basılan son yapıtlarından birinde delilik ve güçle bedenlenmiş yıkılan bir kent görüyor ama ruhunun yıkılmadığında, yenin altına gömülen eski Paris’in, kozmopolit ve yabancı seli tarafından görünmez kılınan yoksul halkının geçmişten hayalet gibi yükselerek özgürlük davasını uyandıracağına ısrar ediyordu. Four-

RESİM 92 Bu iki karikatürde Daumier Haussmann’ın getirdiği değişimlerden sonra kaybedilen şeylere duyulan nostalji konusunu işler. İlk karikatürde adam evinin yıkıldığını görerek şaşırır ve karısını da evle birlikte kaybettiğini söyler. İkincisinde adam işçilerin duyarsızlığından şikayet eder. Balayını geçirdiği odayı anılarına hiç saygı duymadan yıkmışlardır.

nel ve başka pek çok kişi açısından Hausmann'ın düz çizgiye geometrik bağlılığının getirdiği tekdüzelik, homojenlik ve sıkıcılıktı. Fournel, Paris'in çok yakında her şeyin aynı seviyede dümdüz ve eşit olduğu dev bir falanstere dönüşeceğinden şikayet eder. Çeşitlilik ve çokluğun Paris'i siliniyor, yerine tek bir kent geliyordu. Paris'te tek sokak vardı -Rue de Rivoli- ve her yerde aynısı yapılıyordu. Fournel belki de Hugo'nun sürgündeyken Paris'i özleyip özlemediği sorusuna verdiği anlaşılmaması zor cevabı açıklayabildiğini söyler. "Paris bir düşüncedir," demişti Hugo, "geri kalanı ise 'Rue de Rivoli'dir, ben de oradan hep nefret ettim."²¹

Elbette bunun ne kadarının samimi bir kayıp hissi ne kadarının geçmiş bir altın çağı uyandırarak İmparatorluk yönetimine saldırmak amacıyla monarşist ve cumhuriyetçilerin kullandığı bir taktik hamlesi (sanıyorum Ferry örneğinde durum buydu) olduğu açık değildir. Ama Hausmann'ın bayındırlık işleri yalnızca bir odak noktasıydı. Eski iş kollarının kaybolması, yeni istihdam ve mülkiyet yapıları, kredi kurumlarının doğuşu, spekülasyonun hakimiyeti, zaman-mekan sıkışması hissi, kamu hayatı ve temsildeki dönüşümler, göze batan tüketicilik (Goncourt'un günlüğünde yası tutulan), göç ve banliyöleşme nedeniyle mahallelerin istikrarsızlığı, tümü yeni Paris'in eskisinin yerini alma biçimine yönelik gerçek bir öfke olarak kolayca patlayabilecek hoşnutsuz bir kayıp hissi doğurdu. Baudelaire'in yaşlı soytarısı gibi geride kalanların, günlük hayat için hem gerekli hem de özgürleştirici modernite ve ilerleme hikayeleriyle yatışmaları olası değildi.

Sorun bütün bunların nasıl okunacağıydı. Bir şeyin kaybedildiği kesindi. Ama bu neydi ve kaybindan bu denli pişmanlık duyulması gerekli miydi? Baudelaire'in "Bir Işık Halkasının Yitirilmesi" başlığını taşıyan düzyazı şiirini bu ışıktaki ele alalım.²² Baudelaire kötü şöhretli bir yerde birbirleriyle karşılaşarak şaşırان bir şair ve dostu arasındaki konuşmayı kaydeder. Goncourt'un günlüğüne göre gerçekten de böyle olmuştur. Bir genelevden çıkan Baudelaire, o sırada içeriye girmekte olan St. Beuve ile çarpışır. St. Beuve o kadar kendinden geçmiş durumdadır ki fikrini değiştirip Baudelaire'le içmeye gider. Şair atlarla arabalardan korktuğunu açıklayarak hızla "O hare-

RESİM 93 Düz çizgide hizalanan Rue de Rivoli. Çoğu zaman Haussmann'ın bütün yapmaya çalıştığının belirtisiydi. Hugo'nun sürgündeyken Paris'in hala büyük bir düşünce olduğunu ama her yerin Rue de Rivoli'ye benzediği yorumunu yapması ve §"Rue de Rivoli'den nefret ederim," demesi bu yüzdendi.

ketli kaosun içinde. Ölüm her yandan dörtmala üzerime gelirken,” bulvarda yürüdüğünü anlatır. (Bu Daumier’in “yeni Paris’e” yönelik mükemmel yorumunda görsel biçim alan bir tedirginliktir. bkz. resim 27) Ani bir hareket başındaki ışık halkasının kayıp yere düşmesine neden olur, “yolun çamuruna” bulanır. Onu alacak cesareti bulamadığı için yerde bırakır, sonra bu kayıptan hoşnut olur. Çünkü artık “kimse tarafından tanınmadan hareket edebilirim, kötü eylemlere gireşebilirim ve sıradan bir ölümlü gibi, aşağılık davranabilirim.” Ayrıca “herhangi bir kötü şairin” onu yerden alıp takacağı düşüncesinden de mutluluk duyar.

“*Bir Işık Halkasının Yitirilmesi*” üzerine çok şey söylenmiştir. Wohlfarth, *Komünist Manifesto* ile yan yana koyulduğunda imgedeki “çarpıcı benzerlik”i yazar: “Bugüne dek üstün değer verilen ve sofuca bir ürküntüyle bakılan ne kadar eylem varsa burjuvazi bunların hepsinin üstündeki kutsallık halesini çekip atmıştır.” Kapitalizm “doktoru da, hukukçuyu da, rahibi de, şairi de, iktisatçıyı da, kendi ücretli emekçisi haline getirmiştir.” Wohlfarth için şiir “yazarın kapitalist kentin kör, acımasız laissez-faire’i arasında ikilemini” simgeler. Yoldaki hareket geleneksel maskesi içindeki şairi modası geçmiş bir şeye indirger ve karşısına canını ya da ışık halkasını kurtarma seçeneğiyle çıkar.” 1848’de zanaatkârların ikilemini özetlemek için daha iyi bir yol düşünülemez. Ama Berman yorumu başka bir yöne götürür.²³ Berman yoldaki trafik üzerine odaklanır:

Modern insanın ilkörneği modern kent trafiğinin girdabına atılmış bir yayadır. Ağır, hızlı ve ölümcül bir kütle ve enerji yığılmasına karşı tek başına boy ölçüşen eden insandır. Artan sokak ve bulvar trafiği mekansal ya da zamansal sınırları tanımaz, her kent mekanına yayılır, herkesin zamanı üzerine kendi temposunu dayatır, bütün modern çevreyi “hareket eden bir kaosa” dönüştürür... Bu da bulvarı kapitalizmin iç çelişkilerinin mükemmel bir simgesi haline getirir: Tek tek her kapitalist birimdeki akılcılık bütün bu birimleri bir araya getiren toplumsal sistemde kargaşalı bir akılcılıkla sonuçlanır.

Ancak ışık halkalarını kaybetmek için kendilerini bu girdaba atmaya hazır olanlar yeni bir tür güç ve özgürlük kazanırlar. Berman,

Baudelaire'in "trafiğin ortasında doğacak, onun kargaşalı enerjisinden doğacak sanat eserleri istediğini" söyler. Böylece "Işık Halkasının Yitirilmesi" kazanılan bir şeyin ilan edilmesi olup çıkar. Yalnızca kötü bir şair geleneğin ışık halkasını yerden alıp takmaya çalışacaktır. Berman bu deneyimin arkasında kapitalist geliştiricinin ilk örneği, yaratıcı yıkımın baş meleği Haussmann'ı görür. Şiirin kendisi, tıpkı Daumier'in tasvirleri gibi Paris'in dönüşümünün yaratıcı bir ürünüdür.

Wohlfarth bu durumu farklı değerlendirir. Şairin kötü şöhretli bir yerde olması tesadüf değildir. Burada "Baudelaire burjuva toplumunun artan ticarileşmesini soğuk bir kendini satma alemi olarak görür." Bu imge, Marx'ın kapitalizm altında emeğin saygınlığını yitirmesi ve toplumsal hayata parasal ilişkilerin nüfuz etmesi üzerine olan düşüncelerini hatırlatır. "Evrensel fahişelik kişisel yetenek, güç, beceri ve etkinliklerin sosyal karakterinin gelişiminde zorunlu bir aşama olarak görünür."²⁴ Baudelaire'in fahişeye olan büyük ilgisini -hem bir mal hem de paranın cinsel birleşme sırasında aktığı kişi- ve para dolaşımı tarafından tanımlanandan başka herhangi bir topluluk algısının çözülmesini "*Crépuscule du Soir*" [Akşam Kızıllığı] şiiri son derece güzel bir biçimde yansıtır:

Rüzgarın titrettiği ışıklar arasında
Yayıyor fuhuş sokağa alevini
Çıkış yollarını açarak ilerleyen
Bir karınca sürüsü gibi
Uzanyor her yere gizli bir geçitle,
Her şeye el atan bir düşman gibi, sinsice;
Göğsünde titriyor çirkefler kenti,
Kemiriyor bir kurt gibi insanların besinini.²⁵

Kentin kendisi para ve sermaye dolaşımına sermaye olmuştur (bkz. resim 40, Gavarni'nin karikatürü). Ya da Wohlfarth'ın vardığı sonuca göre, kötü şöhretli yer aslında kenttir, *Paris Sıkıntısı*'nın bitiminde dediği gibi, şairin "kocamış bir kadının kocamış belalısı gibi" gittiği yaşlı bir orospudur adeta. Kenti "hastane, hapishane, kerhane, araf, cehennem" olarak adlandırdıktan sonra şöyle der: "Seviyorum seni, rezil başkent."

Haussmannizasyonun asla çözemeyeceği gerilim elbette Paris'in imparatorluk otoritesinin koruması altında bir sermaye şehrine dönüşümüydü. Bu projenin siyasi ve duygusal tepkiler alması kaçınılmazdı. Haussmann kenti kapitalistlere, spekülörlere, sarraflara, bir kendini satma cümbüşüne teslim etti. Haussmann'ın muhalifleri arasında bu cümbüşten dışlandıklarını düşünenler ve bütün bu süreci tatsız ve korkunç bulanlar vardı. Böyle bir bağlamda Baudelaire'in kentin bir fahişe olduğuna dair imgeleri özel bir anlam kazanırlar. İkinci İmparatorluk Paris'in her zaman çekişmelere sebep olan imgesinde bir geçiş anıydı. Kent uzun zaman bir kadın olarak tasvir edilmişti. Balzac onu gizemli, kaprisli ve çoğu zaman ahlaksız ama aynı zamanda doğal, hırpani ve özellikle devrim zamanlarında tahmin edilemez olarak görüyordu (bkz. 1. Bölüm). Zola'daki imgesi ise daha farklıydı. Artık o düşmüş, kötü muameleye maruz kalmış bir kadındır. "İçi dışına çıkarılmıştır ve kanamaktadır." Spekülasyon ve her şeyi yutan açgözlülüğün kurbanıdır."²⁶ Böyle kötü muamele görmüş bir kadın başkaldırmaktan başka ne yapabilir? Burada cinsiyet ve Paris imgesi ilginç bir bağlantı oluşturur, bu da göreceğimiz gibi 1871'de hem kadınlar hem de Paris için kötüye işaret eder.

BÖLÜM XVI

Retorik ve Temsil

Bu tür dönüşümleri incelemede, doğa bilimlerindeki kesinlikle saptanabilen üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümü ile yasal, siyasi, dini, artistik veya felsefi – kısaca, insanın bu çatışmanın farkına vardığı ve savaştığı ideolojik biçimleri— ayırt etmek daima zorunludur.

-Marx

İnsanlar birbirlerini nasıl görür, kendilerini ve başkalarını, kendilerine ve başkalarına nasıl sunarlar? Paris toplumunun hatlarını nasıl tasvir ederlerdi, toplumsal ve mekânsal konumlarını ve o sırada devam etmekte olan köklü değişimleri nasıl algıladılar? Ve bu temsiller nasıl değiştirilir, kullanılır ve siyasi söylemin retorikini nasıl biçimlendirirlerdi? Bunlar ifade edilmesi kolay ve önemli ancak cevaplanması zor sorulardır.

1848 deneyimi, sonrasında gerçekleşen pek çok olayın anlaşılması için kullanılması gereken bir ölçüt sağlar. “Düzen” ve “düzensizlik” anahtar kelimelerdi ama arkalarında unutulmaz deneyimler yatıyordu. De Tocqueville’inkiler aydınlatıcıdır. 15 Mayıs’ta Ulusal Meclis siyasi kulüpler tarafından işgal edildiğinde, “Kürsüde o güne kadar hiç görmediğim ancak her hatırladığımda içimi dehşet ve tiksintiyle dolduran bir adam belirdi. Yanakları solgun ve pörsümüştü, dudakları beyazdı, kirli bir solgunluk ve çürüyen bir ceset görüntüsüyle hasta, şeytani iğrenç biri gibi görünüyordu. Görüldüğü kadarıyla bir iç çamaşırı yoktu, cılız ve sıksa kollarının üzerine eski siyah bir frak atılmıştı. Bir kanalizasyondan çıkmış gibiydi. Bana bu adamın Blanqui olduğu söylendi.” Yine 24 Haziran’da da Tocqueville’in yoluna el arabasında sebze taşıyan yaşlı bir kadın çıkar: de Tocqueville kadına sertçe, “yol vermesini” söyler.

RESİM 94 Çoğu zaman bir kadın olarak tasvir edilen Paris burada bağlanmış ve çok sayıda işçi üzerine arı sürüsü gibi üşüşmüş olarak görünür.

Yol vereceğine el arabasını bırakıp üzerime öyle ani bir biçimde, kudurmuşçasına atıldı ki kendimi savunmakta güçlük çektim. Yüzündeki yıkıcı ihtirasları ve iç savaşın hiddetini yansıtan korkutucu, iğrenç ifade karşısında korktum... Sanki bu büyük halk duyguları, kişisel duyguların kaynayıp köpürdüğü yakıcı bir atmosfer oluşturmuştu.¹

Burjuvazi yalnızca toplumsal düzenin yıkılmasından değil, aynı zamanda serbest kalmış duyguların, dizginsiz ihtirasların, fahişeler ve şehvet düşkünü kadınların dehşetinden, tehlikeli sınıfların uğrağı olan Paris'in yeraltı kanalizasyonlarından gelecek kötülük patlamasından korkuyordu. Düzensizlik korkusu ölçüsüzdü. "Düzen Partisi"nin baskıya doğru katı bir yol seçmesi, önce Cumhuriyetçileri olmayan bir Cumhuriyet yaratıp sonra tek umut olarak İmparatorluk'a razı etmesi şaşırtıcı değildir. Yine de İmparatorluk düzenli olmanın dışında başka her sıfatı hak ediyordu ve etkin bir denetim ve polis baskısıyla konumunu korumak zorundaydı. O halde düzensizliğin suçlusu kim ya da neydi? İşçiler, belirli aralıklarla gerçekleşen spe-

kölasyon krizleri, pazar çöküşü ve işsizliği; iş güvenliği, becerisi ve işçi onuruna zarar vermesiyle; genel iyilik adına sınıf savaşı yürütmesiyle serbest piyasa kapitalizminin anarşisine işaret ediyordu. (Elbette düşündüklerini söylemelerine izin verildiğinde.) Ancak aynı zamanda göçmenleri ve yabancıları, haksız rekabeti, acımasız bürokrasiyi ve onlara ne onurlarını ne de haklarını veren ilgisiz bir devleti de suçluyorlardı. Burjuvazi sorumsuz ve umursamaz hükümeti suçluyordu. Yıkıcıları, bohemleri, ahlaksız kadınları, özgür düşünürleri, sosyalistleri, kozmopolit yabancıları ve en ufak bir tahrikle “sefil halk yığını” ayaklanmaya ve devrime teşvik edebilecek ütopyacıları suçluyordu. Her iki taraf da düzeni savunmak üzere bir araya gelebilirdi ama düşündükleri “düzen” kavramı dernek aracılığıyla vasıflarını savunan zanaatkarlarınkinden farklı türdeki mülkiyet haklarını savunan bankerlerinkine doğru değişiyordu. Bir İngiliz ziyaretçi ev sahiplerinin büyük tehdit altında olduklarını söyledikleri “toplumun” yalnızca içinde bulundukları kibar çevreleri kastettiğini öğrenince çok şaşırılmıştı.² Aynı sözcüklerin farklı anlamlar taşıdığı açıktı, asıl güçlük bu anlamları doğru yorumlamaktı.

Bu güçlük siyasi baskı ve sansür ile daha da zorlu bir hale geliyordu. Politik söyleme her türlü gizli ve mecazi anlam, üstü kapalı imalar ve incelikli dokundurmalar giriyor ve görünüşe göre herkes tarafından anlaşılıyordu. Katoliklik sembolizm ve alegorinin anlaşılmasına yönelik takdir edilir bir bırakmıştı, bu da politik açıdan kullanılabilirdi. (1860’tan sonra İmparatorluğa karşı muhalefete geçtikten sonra kilise tarafından da kullanılmıştı.) Emek gücü içindeki korporatist gelenekler ve Mason hareketi (kabul törenleriyle) her türlü şifre ve dili sağlıyordu. Tarihin, özellikle de devrimci dönemin yeniden yazılması da popüler imgeleri biçimlendirmek için kullanılmıştı. Sansürcüler böylesi sorunların farkındaydı, muhtemelen cumhuriyetçi özgürlük başlığına bir gönderme olarak anlaşılır diye içinde başlık sözcüğü geçen basit bir şarkıyı reddetmişlerdi.³ Ancak İmparatorluğun muhalifleri cenazeleri, kutlamaları ve diğer kamu olaylarını kendiliğinden oluşan kitle gösterilerine dönüştürdüğünde yetkililer ne yapabiliirdi? Sorun yalnızca cumhuriyetçi bir liderin eşinin cenazesi için yirmi dört saat içinde yirmi beş bin işçinin toplanabilmesi değildi,

mezar başı söylevleri geleneğiyle her cenazenin kitlesel bir siyasi toplantıya dönüşebilecek olmasıydı.

Temsil etme ve iletişim yolları hızla çoğalıyordu. Gazete tirajındaki artışa, siyasi çeşitlilik ve sansürü nasıl teğet geçeceğini bilen yetenekli editörlerin artışı ekleniyordu. Bazıları açıkça yüzleşip, fikrini anlatıp ve öfkeli bir par-

lamayla sönmeyi tercih etti. 1860'ların sonlarına gelindiğinde her ay yeni gazeteler ve mecmualar açılıyordu. *Le Rappel* gibi etkili bir gazetenin sürgündeki Victor Hugo gibi ateşli bir muhalif tarafından kontrol edilmesi hükümetin başının dertte olduğu anlamına gelirdi. Eğitim, aşk maceraları ve geziye yönelik popüler beğeni bunu sömürecek ticari aygıtlarla bir araya geldiğinde metelik basını (o dönemin ucuz, tabloid gazeteleri) patlama yaptı. İçeriğin çoğu kitlelere

RESİM 95 Yeni sanata adanmış salonlar büyük kitleleri çekiyordu. O kadar popülerdiler ki burjuvazi halkla karışmamak için giriş parası alınmasında ısrar etti. Girişin serbest olduğu günlerde (Daumier karikatüründe görüldüğü gibi) aşırı bir kalabalık vardı.

saçma görünecek kadar zararsızdı. Ama Fransız tarihi üzerine olan broşürler gibi bazıları güçlü siyasi fikirler ima ediyordu. 1860'a gelindiğinde bu metelik basını günlük basından çok daha fazla sayıda ve popülerdi. Daha da kötüsü bu tür yayımların çoğu illüstrasyonlara dayanıyordu. Çizimler ve karikatürler -Daumier'in yapıtları çok sayıda örnekten biridir- siyasi taşlama ve polemik için olağanüstü araçlardı. Courbet'nin 1848-1851 arasında halk için halktan bir sanat yaratma yönündeki cesur atılımı da kolay kolay unutulmazdı.⁴

Salonlar burjuvazi kadar halkın da çekildiği siyasi etkinlikler olmaya devam etti. (Burjuvazi ter kokulu ayaktakımından işçilerle içli dışlı olmamak için haftada bir gün giriş ücretini artırmaya çalışıyordu.) Hükümet Victor Hugo'nun oyunlarını yasaklarken *Sefiller*'in Belçika'da 1862'de basılmasından hemen sonra neredeyse herkesin elinde olmasını engelleyemedi. İşte burada başka bir sorun yatıyordu. Gelişen haberleşme ve ulaşım sistemi, dış ülkelerden gelen ziyaretçiler (1855-1863 arası İngiltere'den gelen ziyaretçi sayısı on kat artış göstermişti), dış haberler ve eleştiri akışını büyütürken aynı zamanda sürgünde olanlar tarafından üretilen çok sayıda siyasi broşürün içeri kaçak sokulma olasılığını da artırıyordu. İmparator'un 1859'da sürgündekilere af çıkarma kararı yüce gönüllülükten çok, onları Fransa'da gözetimde tutmanın dışarıda olduğundan daha kolay olmasından kaynaklanıyordu. Bunu çok iyi bilen Proudhon bir süre, Victor Hugo ve Louis Blanc ise imparatorluk sona erene kadar dışarıda yaşamayı tercih ettiler.

İmgeler, temsiller ve siyasi retorik girdabı ve karmaşası arasından herhangi bir baskın konu seçmek belki de haksızlık olacaktır. Yine de bazı konular öne çıkar ve daha ayrıntılı açıklama talep eder. Her birinin içinde düzen ve düzensizliğin yanı sıra moderniteyle gelenek arasındaki gerilime yönelik, o her şeyden önemli kaygının belirginleştiğini göreceğiz.

Coğrafi Hayalgücü

Demiryolu ağı, deniz yolculuğu ve telgraf bağlantılarının gittikçe düzenlilik ve hız kazanması, mekân ve yer algılarını kökünden sarstı. 1870'te bilgi, mallar, para ve insanlar dünyanın bir yerinden diğerine, 1850'de olduğundan çok daha büyük bir kolaylıkla hareket ediyordu. Uluslararası işbölümü içinde artan rekabet ve bağımlılık Paris'i yerel kısıtlamalardan kurtarıyordu ama kenti çok uzaktaki olaylar karşısında korunmasız kılıyordu (örneğin hem ham pamuğun içeri akışını hem de Paris'te imal edilen Paris menşeli malların önemli bir pazara akmasını engelleyen Amerikan iç savaşı). Dış ülkelerdeki girişimlerin (Kuzey Afrika'da sömürge gücünün sağlamlaştırılması, İtalya seferleri, Maximillian'ı Meksika imparatoru olarak başa geçirme yönün-

deki verimsiz girişim, Süveyş Kanalı'nın yapımı) yerel yankılanmaları oldu. Pazarda malların değişen karışımı (temel gıdadan egzotik lüks mallarına) mekân ilişkilerindeki değişimlerin günlük kanıtıydı. Gelişen (telgrafla gelen haberlerle beslenen) basın, insanların masalarına yabancı yatırımlardan fiyat hareketlerine ve kar fırsatlarından coğrafi ihtilaflar ve yabancı ülkelerin alışkanlıkları hakkındaki tuhaf hikayelere kadar her türlü bilgiyi öğlen saatlerinde sunuyordu. Fotoğrafla birlikte zaman ve mekân tek bir basit imgeye sıkışmış gibiydi. Mekânın her yeni fethi -demiryolu bağlantılarının ya da Süveyş Kanalı'nın açılışı- muazzam kutlamalar için vesile oldu, tıpkı yeni coğrafi bağlantılarla yeni teknolojileri vurgulayan Evrensel Fuarlar gibi.

Dönüşüme uğramış mekân ilişkilerinin şokunu yaşamak için Paris sınırlarının dışına çıkmak gerekmiyordu. Zihnin coğrafyaları bu nedenle coğrafi çeşitlilik dünyasını ve politik-ekonomik etkinliğin küresel mekânını oluşturan “başkalığı” öğrenmek ve uyum sağlamak zorundaydı. Bu da başka şeylerin yanında nesnelerin pazar değişiminin gizlediği toplumsal ve mekânsal ilişkilerle uzlaşması anlamına geliyordu. (Örneğin Flaubert'in Duygusal Eğitim'de Rosanette'nin odasındaki eşyaların çeşitliliğine dair betimlemesi.) Metelik basınına istila eden seyahatnameler ve popüler coğrafya kitapları halkın yoğun ilgisini işaret ediyordu.⁵ Ancak gezi ve gezi edebiyatı insanın görüşünü genişletebileceği gibi önyargıları doğrulayıp korkuları da besleyebilirdi. Öyleyse, “öteki” bu hızlı dönüşümlerin ortasında geniş anlamda nasıl anlaşılıyordu? Bu soru önemlidir. Göreceğimiz gibi “ötekinin” geniş anlamda ırkçı ve dışlayıcı kavramlarla oluşturulmasının iç politikada olduğu kadar Fransa'nın denizaşırı ülkelerde kurmaya başladığı sömürge imparatorluğunda da yıkıcı etkileri olacaktı.

Fransız coğrafi hayal gücü uzun zamandır ağır dozda çevrecilik ve ırkçılıkla yüklü durumdaydı. Montesquieu ve Rousseau özgürlüğün her iklimde yetişen bir meyve olmadığı ve bu nedenle her halkın ona erişemeyeceği konusunda fikir birliği içindeydi. “Despotizm sıcak iklimlere, barbarlık soğuk iklimlerde ve iyi bir devlet ılıman bölgelere uygundur.”⁶ 1870'lerde bu, kuzey ırklarının üstünlüğünü beyan eden etkili “İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine De-

neme”si 1855’te yayımlanan Gobineau gibi yazarlar tarafından, “uygar”, “barbar” ve “vahşi” gibi kategorilerin dünya haritası üzerine yerleştirildiği basit bir yorum sistemine dönüştürülmüştü.⁷ “Vahşi” zaman zaman asil olarak tanımlanabilirdi ancak popüler hayal gücü Rousseau’nun idealinin yerini, Fenimore Cooper’un hikayelerinin (Balzac tarafından sık sık anılan) ve vahşi uygulamaların tasvirlerini koymuştu. Bu halklar onları insanlıkdışı, dolayısıyla herhangi bir hakkın bulunmadığı rejimler ya da yurttaşlık için elverişsiz bir doğal durumda yaşıyorlardı. Öte yandan barbarlar hesaba katılması gereken bir güç olacak kadar iyi tanımlanmış politik örgüt biçimlerine sahiptiler. Ancak değerleri ve uygulamaları (özellikle de Hristiyan değil- lerse) onları uygarlığa düşman hale getirecek nitelikteydi.

Bu yorumlama sistemi bütün dünya olduğu kadar Paris’in kendisi üzerine de serbestçe konabilirdi. Burjuvazi işçileri her zaman Belleville’in “sınırlarında” yaşayan vahşiler olarak tasvir ediyordu. Haussmann’ın muhalifleri zaman zaman onu bu tür bir toplumsal bölünmeyi artırarak böyle bir sonuca yol açmakla suçlamışlardır. “Semtleri bir tarafta şans, zenginlik ve şıklıkla kutsanmış olanlara diğer tarafta geçimini sağlamak için çalışmaya mahkûm bir halka bölünmüş bir kent artık Hristiyanların değil barbarların yaşadığı bir kenttir.”⁸ Eğer işçiler burjuvazinin onları tanımlamaya alışkın olduğu gibi “vahşiler”, “sefil güruh”, yalnızca suçlu ve “tehlikeli sınıflar” ise o zaman 1848 oluşturdıkları tehlikenin ve düşündükleri vahşiliğin ne olduğunu açıkça göstermişti; Victor Hugo gururla işçileri “uygarlığın vahşileri” ilan etti. Ama bu çağrışımın yarattığı esas eğilim 1848’de ve 1871’de “uygarlık” ve “düzen” güçlerinin devrimcileri varsayıldıkları köpekler ve vahşiler gibi vurmak için kendilerinde ahlaki hak görmesi oldu. Paris “öteki”si işçi sınıfını böylesine radikal terimlerle temsil etmek bir sınıf savaşının ne kadar olağanüstü bir şiddet ve vahşetle ile yürütülebileceğini ortaya koyar. Aristokrasi ve monarşistler için yönetme haklarını kuzeyli Franklerin (Keltler) Galyalılarından (işçiler ve köylüler) ırksal üstünlükleriyle haklı göstermeleri sıra dışı değildi.⁹ 1848’in acımasızca bastırılmasının arkasında, işini Cezayir’deki “barbarlara” karşı verilen sömürge savaşlarında öğrenen bir general olan Cavaignac olması şaşırtıcı değildir.

RESİM 96 Köy ve kent arasındaki ilişkiler yeni haberleşme biçimleri oluştuğca ve Haussmann geniş banliyö bölgelerini merkeze kattıkça hızla değişiyordu. Bu Daumier karikatüründe iki köylü aniden Parisli oluşlarını kutluyor.

Zamanın en etkili tarihçilerinden biri olan Michelet uygarlığı “akıl, ruh, Batı ve erkeğin kendini doğada, maddede, Doğuda ve dışıde yatan köklerinden ayırıp onların üzerinde güç kurma mücadelesi”nin bir ürünü olarak görüyordu. Delacroix ve pek çok Romantik yazarın pekiştirdiği bu türden erotikleştirilmiş ırkçı ve cinsiyetçi betimlemeler, Said’in “oryantalizm” dediği akımı ortaya çıkardı.¹⁰ Şark pek çok medeniyetin doğduğu rahim olarak görülüyordu ama Doğu aynı zamanda akıldışı ve erotik dışılığın yeri ve barbarca uygulamaların merkeziydi. İnsanların artık kolayca ilişki kurabilmesi de bu imgeyi etkilemedi. Flaubert 1849’da Nil’in yukarısına seyahat ettiğinde ondan önce aynı seyahati gerçekleştiren pek çok kişinin düşündüklerini düşünüyordu: Doğu kadınının cinsel duyguları uyandıran şehvetinde “bir başka yuva” bulmayı. Sonradan yazdıkları da bu imgeyi doğrular. Hitzman bunu, “korkunç anne hakkındaki endişelerin altında yatan kadim dün-

yanın görünüşlerine bilinçdışı yansımalar”¹¹ olarak yorumlar. Bu aynı zamanda “yıkıcı, hadım edici kadın cinselliği”ne duyulan, (Hugo ve de Tocqueville’in 1848’in zor günlerinde kaydettiklerine benzer ve 1871’de Komün sıralarında tekrar patlak veren) derin korkunun bir ifadesi de olabilirdi. Flaubert’in *Salammbô*’sunu (korkunç katartik şiddet içeren çarpıcı sahnelerini) ve annesine olan mektuplarını bu yorumlara hak vermeden okumak zordur.

Ancak meseleyi burada bırakmak fazlasıyla basit olacaktır. Çünkü Said’in dikkat çektiği gibi Doğu, hayal edilmiş şehvetli cinsellik, bu her ne kadar burjuvazinin aile hayali ve aile hayatı kültürü için rahatsız edici olmuş olsa da, dışında başka tehlikeler de taşıyordu. Avrupalı ve son derece kapitalist “zaman, mekân ve kişisel kimlik akılcılığının” karşısında “hayal edilemeyecek eskilik, zalim güzellik ve sınırsız mesafe” yer alıyordu. Michelet ve Saint-Simoncular Doğu’nun demiryolları, kanallar ve ticaretle delinmesini (terimin cinsel iması göze batıcıdır) ve akıldışı bir Doğu’nun üstün bir Aydınlanma akılcılığı adına egemenlik altına alınmasını bu şekilde haklı gösteriyorlardı. Doğu’nun Batı’ya boyun eğmesi uygarlığın ilerlemesi için, dışının erkek otoritesi ve denetimine boyun eğmesi kadar zorunluydu. *L’Argent*’ta Zola’nın (gerçek hayattaki Pererielere dayanan) hayali Saccard karakteri Doğu’yu Batı standartları, Batının ticari ve kapitalist idealleri doğrultusunda dönüştürmek üzere yola çıkıyordu.¹² (bkz. sf. 122) Ancak Flaubert bu yolu benimsemez. Burjuva değerleri ve kültürüne eleştiriyle yaklaşan Flaubert, Doğu mitini tıpkı metelik basının harem, şehzadeler ve 1001 Gece Masalları hikayelerinin çok sayıdaki hevesli okuru gibi kendi kişiliğindeki “ötekini” ve burjuva kültürünün alt yüzünü keşfetmek için kullandı. Mısır seyahati üzerine şöyle yazıyordu:

Hepimizde eksik olan şey üslup ya da yetenek diye bilinen parmak ve el maharetimiz değil. Büyük bir orkestramız, zengin bir paletimiz, çeşitli kaynaklarımız var. Muhtemelen hiç bilinmediği kadar çok marifet ve kurnazlık biliyoruz. Hayır bizde eksik olan esas ilke, nesnenin ruhu, konunun fikri. Notlar alıyoruz, seyahatler yapıyoruz; boşluk boşluk! Araştırmacı, arkelog, tarihçi, doktor, ayakkabıcılar zevk sahibi insanlar oluyoruz. Bunun yararı ne? Yürek, şevk, özsu

nerede? Nereden başlamalı? Nereye gitmeli? Emmek de iyiyiz, bir sürü dil oyunu oynuyoruz, saatlerce şımartıyoruz ama gerçek olan! Boşalmak, çocuğu yaratmak!¹³

O halde “öznenin tam fikri” ne olabilirdi? Flaubert “seyahat etmek kişiyi alçakgönüllü kılar” diye gözlemlemişti. Doğu fikrini kendine mal etmedi. Doğu mitini Batılılara has bir nevroz olarak gördü. Oryantalist dekoruyla *Salamambo* adlı romanında 1871 Komünü’nün şiddetinde patlak veren eril isterisinin yakıcı öfkesini etkileyici bir biçimde öngördü.

Ama bu tür yorum tarzları genel geçer değildi. Örneğin Elisée Reclus dünyaya dair Michelet ya da Flaubert’ten çok daha farklı bir coğrafi kavrayış aradı. Reclus yalnızca doğayla “insan”ın değil “ama aynı zamanda dünyayı dolduran farklı kültürlerin” olası uyumuna inanıyordu. Bunun arkasında ütopyacı bir vizyon yatıyordu. “Şimdiye kadar farklı akımlara bölünmüş olan insanlık tek bir ırmak olacak, bir akıntıda birleşerek bütün hayatın kaybolup yenileneceği büyük denize döküleceğiz.” “İlerlemeci” Michelet’in dayattığı psikodramadan kendini kurtaran, Proudhon hayranı, Bakunin’in komplo ortağı, Komün’ün katılımcısı ve Kropotkin’in gelecekteki işbirlikçisi Reclus, Paris zanaatkarlarının bütün iyimser karşılıklı faydacılığını taşıyan coğrafi bir vizyon üretti. Uluslararası İşçi Birliği’nin dünyanın bütün işçilerini ortak bir mücadelede birleştirme projesini destekledi. Reclus’un coğrafya üzerine fikirleri 1860’lardan itibaren ortaya koyduğu (uzun zamandır yatmakta oldukları bilinmezlikten şimdilerde kurtulmaya başlayan) ciltlerce yapıtta “ötekini”, eksiksiz kişisel onurun görkeminde ve olası uyumda anlamanın ve sunmanın farklı bir yolunu arar.¹⁴ Bu, Faubourg St. Germain’in zengin salonlarına özgü ırksal imalarla yüklü emperyalizmden çok Paris atölyelerinin bakış açısıyla tutarlıydı.

Ancak Oryantalizm daha genel bir noktayı açıklar. Dünya hakkındaki bilgiyi artıran süreçler aynı zamanda onun yanlış yorumlanmasını da olası kılıyordu. Değişen ulusal mekân ekonomisi içindeki kent-kırsal ve Paris-taşra imgeleri sınıf çıkarları ve önyargılarıyla karışıyordu. Burjuva çevrelerinde kırsal ve taşra hayatını belirli ölçüde

reddediyormuş gibi görünmek uzun zamandır moda olsa da, kırsal kesim Paris'e giren kazanılmamış gelirin çoğunun güvenli temeli olmuştur. Kırsal aynı zamanda Paris'in asi karmaşasına kıyasla teslimiyet ve gericiliğin hüküm sürdüğü huzurlu bir liman olarak da (bazen yanlış biçimde) ortaya çıkabiliyordu. İşler çığrından çıktığında tehdit altındaki burjuvazinin kaçtığı (Delacroix, Flaubert ve George Sand gibi ressam ve yazarlarının bile) 1848 ve 1871'deki Paris isyanlarını ezmek üzere ordu ve Ulusal Muhafız'ın harekete geçirildiği yer de burasıydı. Taşra Fransa'sı Paris yaşamı ve Fransız siyasetinin inşa edildiği görünmez ama güvenli kayaydı. George Sand'ın romanlarındaki kır hayatı imgeleri güven tazeleyiciydi. Sand'ın teşvik ettiği işçi sınıfından pek çoğu taşradan gelme şairlerin benimsedikleri sosyalizm bile tehlike oluşturmaya kadar naifti.

Bu nedenle 1851 darbesine kırsal kesimden gelen yaygın direniş sarsıcı bir olaydı. Bu durum kırsal kesimde sınıf ilişkileri, hoşnutsuzluk ve devrimci duyguların varlığına işaret ediyordu. 1851 salonuna Courbet'nin getirdiği düşünce buydu, özellikle de kırsal ve taşra Fransa'sındaki sınıf ilişkilerini açıkça ortaya koyduğu *Un enterrement à Ornans* tablosunda. Tabloda bunu da kendisine "resmin Proudhon'u" sıfatını kazandıracak biçimde sert bir realizmle yapıyordu.¹⁵ Paris'i dolduran yeni işçiler kendi sınıf deneyiminin belirsizlikleriyle zengin bu kırsal kesimden akın ediyordu. Bu göçmenler beraberlerinde Limousin, Creuse ve Var, Seint-et-Oise ve Doubs'dan kendi özel devrimci görüşlerini taşıyorlardı. 1868-1871 işçi hareketinin pek çok lideri Varlin gibi taşra ve kırsal kökenlere sahipti. Ancak İkinci İmparatorluğun sonuna doğru garip bir tersine gidiş de oldu: Alt sınıflar bile, tüketilebilir bir mal olarak doğaya erişimin metalaştırılmasının, yeni sanayi ve konut geliştirimi için açık arazi arayışı kadar önem kazandığı sınır olan kırsal bölgeye gezintiler yapabiliyordu.¹⁶ Pek çok empresyonistin eserlerini yarattığı yer de burasıydı.

Paris'in iç dönüşümü ve banliyöleştirmenin başlangıcı da aynı şekilde politik merceklerle algılanıp kavranıyordu. Sonraki yorumcular, takip eden belirsizleri bazen anlamadan tekrarlamıştır. Bir tarafta Bertran, Baudelaire'in Yoksulların Gözleri'ni, Haussmann'ın bulvarlarının nasıl "geleneksel kent yoksulluğunun kendi kendine kapalı,

sızdırmaz dünyasını bilmeyerek çökerttiği” ve böylece “bir zamanlar gizem” olan sefaleti bir olguya dönüştürdüğüünün imgesi olarak görürken, öte tarafta pek çok kişi Haussmannizasyona bağlı mekânsal ayrımı sorunun düğüm noktası olarak görüyordu. Her iki önerme de doğru olabilir. İkinci İmparatorluk altında dışa dönük, kamusal ve kolektifleşmiş bir kent tarzının oluşturulması kentteki kamusal ve özel alanlar arasındaki dengeyi bozdu. Kamu yatırımları özel kazanç çevresinde örgütlendi, kamusal alanlar özel kullanım için sahiplenildi. Burjuvazi için dışarısı içerisi haline geldi. Panoramalar, diyoramalar ve fotoğraf dışarıyı iç mekâna getirdi.¹⁷ Gaz lambalarıyla aydınlanan bulvarlar, göz kamaştırıcı vitrinler, sokağa açık kahveler (İkinci İmparatorluğun bir yeniliği) gördüğümüz gibi para ve mal gücüne saygının sergilendiği koridorlar, burjuvanın oyun alanları haline geldi. Yoksulların Gözleri’nde Baudelaire’in aşığı, garsondan kafeye bakan yoksul ailenin gönderilmesini istediğinde, esas önemli olan yoksullukla fazla samimi olan bir karşılaşmadan çok kamusal mekân üzerindeki mal sahipliğidir.

Elbette ironi yeni yeni ulaşım biçimlerinin (bulvarlar, caddeler omnibüsler) ve aydınlatmanın kenti önceden mümkün olmayan bir şekilde incelemeye açmasıydı. Kent alanı böylece temelden farklı biçimde deneyimleniyordu. Flaubert’in *Duygusal Eğitim*’inin kahramanı Frédéric Moreau, Paris banliyölerinde bir yerden bir yere gider ve bu sırada çok farklı nitelikte deneyimler edinir. Mekân algısı Balzac’ta olduğundan daha farklıdır. Aynı ayrıştırmalar Flaubert’te de bulunabilir ancak farklı olan Frédéric’in serbestçe hareket edebilmesi, 1848 devriminin mekânlarına bile girip çıkabilmesidir. Bir yerden bir yere bir ilişkiden diğerine geçer, para ve malın el değiştirmesi kadar kolayca süzülür. Bunu da aynı kinizm ve rehavetle yapar. Yine de para dolaşımının belirli bölgelerde yoğunlaşması gibi Frédéric’in avareliğinde de görünmeyen bir sınır vardır. Frédéric’in zanaat sanayisinin egemen olduğu Belleville’de ya da hatta Paris’in doğu bölgelerinde bulunmak için bir nedeni yoktur. Frédéric yalnızca ve yalnızca burjuva Paris ve çevresinde hareket halindedir. Flaubert için ayrımlar fark edilmeyecek kadar doğaldı, bunu edebiyatın merkezine getirmek için Zola’nın etnografik sorgulamaları gerekecekti.

Burjuvazi işçi sınıfının ya da tehlikeli sınıfların “diğeri”yle karşılaşmaları hoş karşılamıyordu (Yoksulların Gözleri’ndeki aşık gibi). Bir korkuları daha vardı. Kalabalık yıkıcı unsurları saklayabilir ya da bir anda asi bir güruh haline gelebilirdi. Bu korkularının geçerli bir nedeni vardı. Polisin denetleyip tahliye etme yönündeki bütün çabalarına rağmen fahişeler bulvarlardaki kalabalıklar içinde rahatça hareket edebiliyordu. Blanqui gizli ordusunu gözden geçirmeye karar verdiğinde haber salınıyor, birbirini tanımayan Blanqui’nin de tanımadığı iki bin kişilik birlik Champ-de-Mars’taki, hiçbir şeyden haberi olmayan kalabalığın ortasında geçit töreni yapılabiliyordu.¹⁸ Burjuva sınıf konumunu ve gücünü koruyacaksa mekânlar ve kalabalık denetim altına alınmalıydı. 1868-1871 ve 1848’deki ikilem cumhuriyetçi burjuvazinin kendi devrimini gerçekleştirmek için mekânını açmak zorunda kalmasıydı. Zayıf düştüğünde ise işçi sınıfının ve devrimci hareketlerin yükselen baskısına karşı koyamazdı. Alt sınıfların merkez Paris’i yeniden işgali -Belleville’den iniş- bu nedenle böylesine simgesel bir önem kazanıyordu. Çünkü yoksullar ve işçi sınıfının, hayal gücünde olduğu kadar gerçekte de stratejik mekânlardan ve artık burjuvazinin iç mekânları olarak görülen bulvarlardan bile kovulduğu şartlar altında gerçekleşiyordu. Fiziksel olarak ne kadar çok alan açılırsa, zorla gettolaştırma ve ırksal anlam yüklenmiş dışlamalar gibi sosyal uygulamalarla o kadar çok bölünmesi ve kapatılması gerekiyordu. Geçmişe dönük olarak yazan Zola, Flaubert’in açık olarak gördüğü Paris mekânlarını kapalı olarak sunar. Burjuvazinin coğrafi hayal gücü Haussmann’ın bayındırlık işlerinin açtığı alanlara, bu şekilde sosyo-mekânsal dışlama ve düzen dayatmaya çalışır.

Merkezileşme ve Ademimerkezileşme

Geleneksel olarak merkezi devlet, sivil toplum ve bireysel özgürlükler uzun zaman Fransız politik tartışmalarının dayandığı nokta olmuştur. Monarşi ve din, devlet hiyerarşisi ve sivil toplum içinde otoriteye saygı fikrinin ortak gaye haline getirmişti. Jakobenler güçlü merkezi iktidara bel bağlamış ancak meşruluğunu sivil toplumda hiyerarşiden kurtulmuş halkın iradesinin egemenliği üzerine yerleştirmeye çabalamışlardı. Dine de emek özgürlüğünü kısıtlayan işçi

birliklerine de aynı şiddetle saldırıyorlardı. İkinci İmparatorluk her ikisinden de yararlanmış, daha sonra bütün otoritenin akacağı İmparator'u meşru kılmak için genel seçim hakkını kullanmışlardı. Ancak bu tür merkezileşme biçimlerine karşı güçlü bir muhalefet vardı. Bir İngiliz ziyaretçi politik sistemi "komünizmin kaba bir biçimi" olarak nitelendirmiş, yurttaşların teoride "onları bu kadar korkuyla bastıran" bir doktrinin pratikte uygulanmasını nasıl övebildiğine hayret etmişti.¹⁹ İmparatorluğun düşmanları saldırılarını giderek, aşırı merkezileşmesi üzerinde yoğunlaştırıyorlardı. Ancak pek çok şey şikayetlerin hedefi olan ekonomik, siyasi ya da bölgesel iktidarın Merkezileşmesine bağlıyordu.

İkinci İmparatorluk döneminde devlet, sermayenin merkezileşmesi için güçlü kurumların oluşturulması yoluyla doğrudan ekonomik denetim ve dolaylı ekonomik etkiyi artırdı. Pereireler ve Haussmann arasındaki bağlantı devlet tekerciliği ya da finans kapitalizmine yakın bir örgütlenme biçiminin tipik örneğiydi. Bankacılık, ulaşım, haberleşme-basın, belediye hizmetleri ve arazi spekülasyonunu kontrol etmeleri nedeniyle finans sermayesi ve devletin yörüngesinin dışında ekonomik etkinlik alanları tek tüktü. Bu da kapitalizmin doğasıyla rekabet ve tekerciliğin göreceli yararları konusunda bir tartışmayı alevlendirdi. Tartışma genel hatlarıyla Saint-Simoncu ideoloji diyebileceğimiz şeyi serbest piyasa ekonomistlerinin doktrinleriyle boy ölçüştürüyordu. Saint-Simoncular hiçbir zaman tutarlı bir ekonomi kuramı oluşturamamışlardı ancak hem pragmatik hem de geniş çapta toplumsal sorunlara yönelik bir zihinsel tutum geliştirmişlerdi, bu da her zaman genel olarak üretim teması çevresinde de olsa fikirlerini farklı yönlerde uyarlamalarını sağladı. İmparator, imparatorluğa "at sırtında Saint-Simon olarak" girmiş olabilirdi (Saint Beuve'un ünlü deyişiyle) ama imparatorluktan liberal bir serbest tüccar olarak çıkmıştı. İlk Saint-Simonculardan, daha sonra iktisat profesörü olan Chevalier, Britanya'yla serbest ticaret anlaşmasını imzalamış, daha sonra da liberalizmi benimsemişti. Pereirelerin uygulamaları da pragmatik ve çoğu zaman kendi çıkarlarına dönük bir biçimde gelişti. Ancak Saint-Simoncu doktrin imparatorluğun ekonomi politikasına ve sermayenin merkezileşmesine meşruluk kazandırdı.

Buna karşın Bastiat ve Say gibi serbest piyasa ekonomistleri daha büyük piyasa özgürlüğünü ve rekabeti savundular (1852’de çoktan işçi sınıfının üzerine yüklenen sözüm ona yararlar). Özel mülkiyet hakları 1850’lerin sonlarında Paris’te devlet gücüne karşı tekrar ileri sürüldüğünde ve Pereirelerin gücüne duyulan korku tırmanırken serbest piyasa ideolojisi imparatorluk siyasetine saldırının bir parçası olarak harekete geçirildi. Rothschildlar gibi sanayici ve bankerlerin elinde bu savlar samimiyetten uzak ve kendine hizmet eden bir yapı sergiliyordu. Ancak 1860’larda, hem işçi sınıfı hem de burjuva hareketi içinde, ekonomik gücün aşırı merkezileşmesinin dizginlenmesi gerektiğine dair büyüyen bir fikir birliği oluştu. Sundukları çözümler çok farklı da olsa sermayenin daha fazla merkezileşmesine muhaliflik çevresinde güçlü (Duchêne gibi Proudhoncular ve Rothschild’ın himayesindeki Say’ı birleştiren) bir sınıf ittifakı oluşabilirdi. Pereirelerin ve Haussmann’ın çöküşü, liberal imparatorluğa geçiş, ekonomistlerin (liberaller) artan güvenilirliği bu ittifakın büyüdüğünü gösteriyordu.

Politik ademi merkeziyet sorunu da benzer tutkuları canlandırıyordu. İkinci İmparatorluk imparatorlardan valiler ve vali yardımcılara, tayin edilmiş belediye başkanları ve yerel meclislere, dayanışma derneklerinin tayin edilmiş başkanlarına, işçi-işveren komisyonları ve benzerlerine inen sıkı denetim altındaki bir iktidar hiyerarşisi oluşturdu. Yerel demokrasi göz ardı edilebilirdi. Ama Paris dışında yerel özerklik kısmen korunuyordu. Çoğu zaman yerel seçkinlerin şiddetle talep ettikleri yeni ulaşım ve haberleşmenin, merkezi hükümet denetimini kolaylaştırma ve yerel özerkliği azaltmak gibi ironik bir etkisi oldu. Giderek artan mekânsal ayrıma bir ölçüde yerel özyönetim için gürültülü talepler eşlik ediyordu. Legitimistler, Orléansçılar, cumhuriyetçiler ve sosyalistler tümü de 1860’larda yerel özgürlükler davasını savunmaya soyundu. Hepsi de, Bonapartçılar bile, temel siyasi kurum olarak komünün (Fransız idari örgütlenmesinin temelini oluşturan, tüzel kişiliğe sahip, merkezi yönetimden bağımsız toprak ortaklığı) önemini ilan etti. Ancak Bonapartçılar onu merkezi yönetimin yerel aracı olarak, Kralcılar ise ileri gelen kişiler ve ruhban sınıfa yetki verilmesi şartıyla destekliyordu. Cumhuriyetçiler ise yerel demokrasinin merkezi bir kurumu olarak (yerel burjuvalar ya da demo-

kratlar değişimiyle halk tarafından yönetilen) destekliyordu. Komünistlerin destekleme nedeni siyasi dayanışmanın komün içinde oluşmasıydı. Proudhon gibi karşılıklı faydacılar ise komünü federal yönetimin temeli olarak destekliyordu. Tarihçilerin tartışmasının ise sonu yoktu; genellikle Jakoben Robespierre ile daha demokrasi yanlısı Girondistlerin göreceli yararlarını karşılaştırıyor ve her zaman Girondistleri destekliyorlardı. 1860'ların sonlarına gelindiğinde "ademi merkezîyetçilik ulusal bir mücadele görünümünü almıştı". Ademi merkezîyetçiliğin Haussmann'a karşı saldırıda en önemli unsuru oluşturduğu kesindir.²⁰

Ancak iktidardan düşmüş olanların tamamen fırsatçı savları (monarşistlerin durumu özellikle şüphelidir), bağımsız ve özerk derneklerin birliğiyle devletin erimesini görenlerin idealleri ve politikayeniden örgütlenmeyi, üretimin sermayenin merkezileşmesine karşı durabilecek temelde yeniden örgütlenmesinin yokluğunda önemsiz gören Proudhon gibilerinin derinden bağlı olduğu inançları arasında ayrım yapmak zordur. Ancak temel ne olursa olsun siyasi ademi merkezîyet mücadelesi yeterince gerçekti ve Paris'te özyönetim meselesini herkesin gündemine yerleştirdi. Nerdeyse hiç kimsenin komün fikrine (küçük "k" ile) karşı olmaması, birbirinden bu kadar farklı güçlerin 1871 Paris Komünü'nü desteklemek üzere bir araya gelmesinde önemli rol oynayacaktı. Ama bu da bir başka sorun oluşturunuyordu. Çünkü Paris Haussmann'ın üzerinde durduğu gibi merkezileşmenin kendisi değil miydi? Ekonomik, siyasi, idari ve kültürel gücün Paris'te merkezileşmesinden korkan, ademi merkezîyeti destekleyen pek çok il, iş bu kadar etkili, "kızıl" olmasa bile radikal siyasi eğilimlere açık bir kentte özyönetime gelince karşı çıkıyordu. Ayrıca Paris burjuvasında, Thiers gibi, bu korkuları paylaşan pek çok kişi vardı. Paris Komünü'ne bu derece kindar davranan koalisyon bu türden bir koalisyondu. Yine de ademi merkezîyetçilik davasını destekleyen ama aynı zamanda gururla Paris'in "Avrupa'nın başı, beyni ve kalbi" olduğu görüşünü taşıyan pek çok Parisli vardı. Bu görüş de İngiliz ziyaretçinin küçümseyerek gözlemlediği gibi "Avrupa'nın neden bazen soytarı gibi davrandığını" "açıklayabilirdi."²¹ Proudhon böylece Paris'in "başkent tacını bırakmasını" ama yine de "federatif bir ulus

için verilen mücadelede özgür ve bağımsız bir komün olarak liderliği ele almasını” istiyordu. Blanqui devrimin Paris’te başlaması gerektiğine katılıyordu ama Jakobenliği elden bırakmadan geri kalmış taşrayı fetheden, yöneten ve aydınlanmayı getiren devrimci bir Paris hayal ediyordu. Blanquistler ve karşılıklı faydacıların Komün’ü yaratıp savunmak için yan yana savaşmış olmaları bu nedenle görüldüğü kadar garip değildir. Komün’ün bir anlamda yerel yönetim özgürlüğü için bir ayaklanma olduğu açıktır. Greenberg’in öne sürdüğü gibi bunun özellikle sosyal demokrat bir anlamda böyle olması ya da Gould’un üzerinde durduğu gibi tamamen cemaatle ilgili olup hiçbir açıdan sınıfla ilgili olmaması inanılabilirlik sınırlarının ötesindedir. Ancak farklı gruplaşmaların Komün’ü çok farklı şekillerde gördüğü kesindir. Karşılıklı faydacılar ve komünistler için bu, başka merkezlerdeki diğer hareketlerle birlik olarak arkasından üretim, dağılım ve tüketimin yeniden örgütlenmesi işine başlayabilecekleri kalkandı. Blanquistler için dünyanın olmasa bile Fransa’nın siyasi özgürlüğüne giden yolda ilk adımdı. *Arrondissement*lerin cumhuriyetçi belediye başkanları için Paris’i cumhuriyetçi bir hükümet sistemine katmanın ilk adımı ve gerekirse monarşist tepkiye karşı kullanılacak bir silahtı. Bu grupların tümü için de Komün’ün ne için olduğunu tanımlamaktansa neye karşı olduğunu tanımlamak daha kolaydı. Elbette paradoks, taşralardaki güçlü ademi merkeziyet duygularının iktidarın bu kadar merkezleştiği bir kentteki ademi merkeziyet hareketini ezmek için bu denli kolay harekete geçebilecek olmasıydı.

İki Kent İki Halk

Sabah saat dört. Öteki Paris, çalışan Paris uyanıyor. İki kent birbirini tanımıyor bile, bir kent öğle vakti kalkıyor ve diğeri saat sekizde uyanıyor, Birbirlerinin gözünün içine ender olarak bakıyorlar ve her zamankinden çok yalnızca devrimin üzücü ve karanlık günlerinde yapıyorlar. Birbirlerinden uzakta yaşıyorlar, farklı bir dil konuşuyorlar. Birbirlerine düşmanlar. Onlar iki ayrı halk.²²

Sınıf yapısı ve toplumsal mekân bölünmesi gerçekte ne kadar karışık olursa olsun, Paris’in iki sınıfa ve iki mekâna bölünmüş kent

imgesi dönemin tasvirlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkar. Bu imgenin uzun bir tarihi vardı. 1848'den önce "öteki Paris" "tehlikeli sınıflar" cephesinden ele alınırdı. Bu sınıfların mutlak yoksulluğu kimi zaman acıma ama çoğu zaman korku, tiksinti ve iğrenme kaynağı olurdu. "Vahşi" ve "barbar" gibi terimler, "hayvan" gibi yakıştırmalar burjuva imgelemine ırkçı bir renk veriyor, burjuvanın yoksullara ve işçilere çoğu zaman öldürücü şiddet taşıyan yaklaşımını haklı gösteriyordu.²³ "Eşitlik kendini zaferle ortaya koydu" diye yazıyordu Flaubert 1848'de. "Vahşi hayvanların eşitliği, kanlı mezalimin ortak düzeyi, çünkü zenginlerin fanatikliği yoksulların öfkesini dengeliyordu, aristokrasi ayaktakımının hiddetini paylaşıyordu ve pamuklu gece başlığı kırmızı başlık kadar acımasızdı."²⁴ 1848 emekçi sınıflarla tehlikeli sınıfın bir olmadığını kanıtlamış olsa da aynı zamanda işçilere gerçek siyasi gücü vaat edip sonra da bunu ondan esirgemişti. Güç -ortaya çıkacağı gibi nispeten kalıcı olarak- barikatların burjuvazinin olduğu tarafına kaymıştı. Bundan sonra burjuvazi, diğer tarafta yer alanların tümünü aynı kefeye koymakta kendini özgür hissetti. Daha önce tehlikeli sınıflara atfedilen tanımlamalar artık yalnızca emekçi sınıflara değil Blanqui gibi onların savunucularına da yapıştı. Dahası herkes barikatların nerede dikildiğini kentin hangi kısmının "öteki"ne ait olduğunu biliyordu. Barikat basit bir bölünme çizgisi ye-

rine geçer. 1848 deneyimi toplumsal ve fiziksel mekânın basitleştirilmiş, kutuplaştırılmış temsillerinde yaşamaya devam etti.

RESİM 97 1848 Temmuz Ayaklanması sırasında barikatların dağılımı, kentin batı ve doğu kesimleri arasındaki politik ayrılığın ne kadar güçlü olduğunu gösterir (Girard, 1981).

"Öteki tarafta" ne olduğuna dair burjuva tasarımları ilişkide bulundukları kişilerin doğasıyla renkleniyordu. Yüksek burjuvazinin çoğu ya ekonomik açıdan atıl ya da hükümet hizmetindeydi. Ekonomik açıdan

etkin olanlar yüksek finansa odaklanıyordu. İşçilerle çalışan sanayiciler (Poulot gibi) pek azdı ve nadirdi ve her koşulda aşağı dereceden sayılıyorlardı. Yine de Paris bir işçi sınıfı kentiydi ve giderek bu şekilde örgütleniyordu. Böylece gösteriş amaçlı tüketim yapanlar, Lazare'in ifadesiyle, "arıların vızıltısını uzun süre duymadan balın tadını çıkarabilirdi."²⁵ "Diğer tarafta" varolan şeyin tasvirleri sokaktaki gündelik ve genellikle talihsiz karşılaşmalar dışında (Baudelaire'in Yoksulların Gözleri'nde işlediği türden) insanların birbiriyle kurduğu temastan oluşmamıştı. Burjuva reformcuların (hangi siyasi görüşten olursa olsun) işçi sınıfı Paris'inin koşulları üzerine olan raporları sefalet ve yozlaşmayı vurgulayarak imgenin sertliğini azaltmaktan çok besliyordu. Bu hayvani koşullarda yaşayan insanlar hayvandan başka bir şey olabilirler miydi? Bu tür ırkçı bir akıl yürütme nüfuzlu çevrelerde yüzeyden çok derinde değildi ve edebiyattaki ifadelere de kolaylıkla sızabiliyordu. Komün'e tepkide de normal bir unsurdur. Şair Théophile Gautier bütün kentlerde,

Vahşi hayvanlar, leş kokulu canavarlar, zehirli canavarlar uygarlığın ehlileştirmeyi başaramadığı bütün dikbaşlı yoldan çıkmışlar için kapalı inler vardır. Kanı sevenler, yakıp yıkmaktan havai fişek görmüş gibi hoşlananlar, çalmaktan keyif alanlar, itidale saldırmanın sevgi jestleri yerine geçtiği, yüreği canavar ve sakat ruhlu bütün hayvanlar. Başka bir dünyadan gelen, güneşiğine alışkın olmayan, yeraltı gölgelerinin derinliklerinde hapsolmuş arzulayan halk. Bir gün hayvan terbiyecisi bu hayvanat bahçesinin kapılarını açık unuttur bu azgın yaratıklar dehşet içindeki bir kentte yabani çığlıklarla dolaşırlar. Kafesler açıldığında 93'ün çakalları ve Komün'ün gorilleri dışarı dökülürler.²⁶

Bu türden duyguların kin dolu sertliği fazlasıyla yaygındı. 1860'larda *Revue des Deux Mondes* gibi etkili dergileri insanın beti benzi atmadan okuması zordur. Ayrıca şiddetin ilginç bir niteliği de bulunur. Adeta şeytan çıkarmaya, toplumda acı veren bir yarayı yakıp yok etmeye, nihai bir çözüme, bir arınmaya yönelik içsel bir özlem taşır. "Saygıya değer üç varlık vardır: rahip, savaşçı ve şair," diye yazmıştı Baudelaire. "Bilmek, öldürmek ve yaratmak." Flaubert politikada tek anladığı şeyin ayaklanma olduğunu itiraf etmişti. "Mo-

dern zorbalıktan nefret ediyorum, bana göre aptalca, zayıf ve inancın gözüpekliğinden yoksun.” Şöyle ekliyordu: “İnsanlığın en iyi dışavurumu olarak gördüğüm kadim zorbalığa ise derin bir tutku besliyorum.”²⁷ *Salammbo*’da fethedilen halka yönelik kanlı şiddet sahneleri sadizmle suçlanmasına yol açmıştır. Ancak Komün’e karşı da aynı sahneler ortaya konacaktı; Goncourt tarafından mücadeleci kızıkları öldürmenin bir temizlik olarak haklı gösterileceği zalimce bir kan dökme. Terör dönemini korkuyla hatırlayan burjuvazi, oluşturduğu imgeler ve temsillerle öteki Paris’in üzerine kendi önleyici terörünü salmayı gerekçelendirmiştir.

Devrimciler, özellikle de öğrenciler ve *la boheme* saflarında yer alanlar bu imgeyi tam tersinden gördü. Onlara göre işçiler onurlu, becerikli, özgüvenli, akıllı, cömert ve liderliğe yetenekliydi. Batıya doğru olan “öteki Paris’i” işçilerin kanını emen ve onların onurlarıyla özsayıgılarını yok eden spekülâtörler, borsa simsarları, rantiyeciler, parazitler ve kan emicilerle doluydu. Miskin zenginlerin yükü altında ezilen Paris’in işçi sınıfının devrimle ayaklanmak için her türlü hakkı vardı. Blanquistler bu fikri daha da ileri götürdüler. Paris’i, özgürlüğün yalnızca Fransa’nın geri kalanına değil 1789’daki gibi dünyanın geri kalanına da yayılacağı devrim yuvası olarak görüyorlardı. Dahası “öteki Paris” özellikle Belleville ve Père Lachaise bölgesi devrimin kökeni olacaktı.²⁸ Bu bölge Gustave Flourens (Komün’ün ilk günlerinde öldürülen anatomi profesörü) gibi etkili Blanqui sempatizanlarının devrimci tabanı geliştirmek için taşındıkları yerd. Blanquist retorikte (1793’ün Hebertçi devrimci saflığından açıkça yararlanıyordu) aynı şiddetli devrimci arınma algısı açıkça hissedilir.

Herkes bu kutuplaşmış tanımlamalara kapılmamıştı. Ancak sivri noktalarını yumuşatmaya çabalayanlar bile çoğunlukla genel çatışmanın şiddetini artırmakla kaldılar. En azından Audiganne, Corbon ve Poulot gibi çağdaş yazarların Paris işçileriyle yakın ilişkisi vardı, bu yazarlar bize karma bir karakter taslağı sağladılar. Audiganne şöyle yazıyordu:

Parisli işçiler son derece dost canlısı ve açıktır. Güçlü bir iyilikseverlik endişesi taşırlar, bunları karşılıklı yardım ve karşılıklı hoşgörü

olarak ifade ederler. Öte yandan sefahate ve para harcamaya karşı koyamadıkları bir düşkünlükleri vardır, haza karşı ateşli bir arzu ve değişime karşı tutkulu bir aşk duyarlar... Bayramlara da ayaklanmalara da aynı coşkuyla katılırlar. Sonuçlarını düşünmeden günlük hayatlarının monotonluğundan kurtulmaktan mutludurlar. Eşitlik ve ulusallık tutkusu onların ayırıcı özelliğidir.²⁹

Parisli işçilerin sorumsuzluğu elbette oldukça sofu radikal burjuva için (örneğin Poulot) bir aforoz nedeniydi. Ancak işçi sınıfını tanıyan, ezilenlere sempatiyle Paris'in işçi sınıfı kesimine taşınan Valles gibi pek çok yorumcu orada buldukları sıcaklık ve cömertlik karşısında hayrete düşmüşlerdi. Hem fikir kutuplaşmasına hem de Paris'in işçi sınıfının üzerindeki baskıya hayıflanmak için bu ayrıca bir nedendi. Ancak işçi sınıfını kurtarmak için tartışan reformcular ellerinde olmadan fikir kutuplaşmasını güçlendiriyorlardı. Corbon sınıf bölünmelerinin devam etmesinin ve derinleşmesinin yasını tutuyordu. Ve yoksulların zenginliğe zenginlik olduğu için öfkelenmediği, ancak zenginlerin artan servetiyle ile birlikte alındığında kendi tehlikeli durumlarının zenginlerin güvenliğine tehdit oluşturmasının kaçınılmaz olacağını öne sürmüştü. Ancak bu tehlikenin jeopolitik bir ifadesi vardı. "Çalışan nüfusu merkezden çıkarıp zorla sınırlara iten Paris'in dönüşümü başkentte iki ayrı kent yaratmıştı: biri zengin biri yoksul... Yoksul sınıflar zenginlerin çevresinde geniş bir kordon oluştururlar." Lazare da aynı tehditkâr imgeye başvurur: "Belleville'de yoksulluk sel olmuşken," diye yazıyordu, "Paris'in yeni semtlerinde lüks ırmağı en yüksek seviyesinde akıyordu."³⁰ Yüksek burjuvazi haklı sebeplerle "kızıkların" kendilerini Belleville'deki bu yoksulluk selinde gizlediğinden kuşkulanıyordu. Belleville'e ayak bile basamayacakları, basmadıkları ölçüde bu tür ifadeler yalnızca korkularını alevlendirmeye yarıyordu. *Le Figaro* ve *Le Moniteur* gibi haberlerin yorumlanarak çıktığı gazeteler burada "ayaktakımı"nın yaşadığını yazıyordu. Gazeteci Sarcey'e göre "Burada yoksulluk ve nefretin uçsuz derinlikleri kıskançlık, tembellik ve öfkenin hiç durmadan kaynadığını," görürdünüz.³¹

Komünistler, Kapitalistler Ve Birlik Hayali

Blanqui burjuvazinin korktuğu bir kişi de olsa işçi sınıfı içinde hiçbir zaman kitlesel bir temel kuramamıştı. Gerçekten de kimi dönemlerde uzak, taviz vermez ve kapalı bir simge olmanın dışında hiç etkisi yok gibiydi. Blanquist hareket ancak 1860'larda, o zaman bile esas olarak onun onurlu acıları ve davasının saflığına çekilen militan, ateist aydınlar ve öğrenciler arasında ortaya çıktı.³² 1868-1871 arasındaki faal sınıf mücadeleleri sırasında Blanquistler, kısmen eğitimle sadık biçimde ilgili oldukları için ve "öteki Paris'te" akan "yoksulluk nehirlerinde" yüzmeye istekli olmalarından dolayı önemli ölçüde taraftar elde ettiler. Kitlesel etkilerinin eksikliği kısmen kendi seçimleriydi. 1848 deneyimi ve genel seçim hakkı ile İmparatorluğun kuruluşu, cahillik ve kitle iletişim araçları üzerindeki burjuva hakimiyeti altındaki kitle demokrasisine kuşkuyla bakmalarına yol açtı. Fransız devrimci geleneğinin saf biçimlerinde yatan kökleri (Babeuf, Hébert ve Buonarroti'nin temsil ettiği) onları ihtilalci bir Jakoben siyasetine bağlı kıldı. Bu, sıkı polis gözetimi koşullarında, kapalı hücrelerin oluşumu anlamına geliyordu. İçeri sızılması imkânsızdı ancak aynı zamanda kitle katılımına da kapalıydı. Amaçları silahlı halk ayaklanması yoluyla proletarya diktatörlüğüydü.

Blanquistlerin etkisi aynı zamanda sınıf yapısının, iletmek istedikleri mesaja kolayca uymayan koşullarıyla da dizginleniyordu. Yüksek burjuvazi tarafından denetlenen devlet aygıtına karşı ayaklanma son derece mantıklıydı ancak bu küçük atölyeler ve dışarıya iş verme sisteminin hakim olduğu, üretimde sermaye ve emek çizgisinin İmparatorluğun sonlarına doğru bile bulanık olmaya devam ettiği bir kentte çalışma örgütlenmesini sorununu ele alamazdı. Aslında 2. bölümde gördüğümüz gibi Paris atölyeleri 1830'ların başlarından beri her türlü sosyalist, komünalist ve komünist ideolojinin bereketli üreme yeri olmuştu ve hala da olmaya devam ediyordu.

Komünistlerin "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" sloganı yoksul kitle için baştan çıkarıcıydı, istihdam güvensizliği ve teknolojik değişimin zararlı etkisiyle karşı karşıya olan zana-

atkârlar arasında güçlü bir biçimde tutundu. Ancak Corbon'un da altını çizdiği gibi iki çeşit komünist vardı. Biri devlet gücünü özel mülkiyete göre artırarak toplumun bütününe kendi sistemlerini dayatmak istiyordu. 1848'de ulusal atölyelerin oluşumunu devlet mülkiyetine, çalışma hakkı güvencesi ve dağıtım eşitliğine başlangıç olarak görmüşlerdi. Bu bakış açısından Louis Blanc, Raspail ve Barbès gibi sosyalistler devlet gücünü 16 Nisan ve 15 Mayıs 1848'deki sonuç alınamayan hareketlerle almak için Blanqui ile ortak bir amaç altında birleşebilirdi (kişilerarası rekabet izin verirse). Cabetistler (İkaryacılar) ve Fourierciler doktrinlerini günlük hayata uygulama arayışındaydı. Bu şekilde insanların kolektif örgütlenme ve komünizmin yararlarına ikna olacağı bir örnek oluşturmayı umuyorlardı. 1848 hüsrانından sonra bu son gruplar tek umut olarak ya göç etmeyi seçtiler ya da zorunlu olarak çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri'ne sürgüne gittiler.

Ancak Proudhon 1848 deneyiminden oldukça farklı sonuçlar çıkarmıştı; isyancı hareketler yalnızca bir baskı ve tahakküm rejiminin yerine bir başkasını getiriyordu. Çalışma sorunu siyasi kanallarla çözülemezdi. Kimin denetiminde olursa olsun devlet düşmandı. Bu da Proudhon'u yalnızca Blanquistlerle ve komünistlerle değil, aynı zamanda politik cumhuriyeti her toplumsal değişimin zorunlu başlangıcı görenlerle ters düşürüyordu. Karşılıklı fayda ve dayanışma emek sürecinde yeni bir işçi demokrasisi kavramı anlamına geliyordu, bu da karşılıklı kredi ve bankacılık, karşılıklı sigorta ve yaratım, kooperatif, konut planları vb. ile desteklenecekti. Böyle bir programın gücü devlet müdahalesini önlemesiydi ve devletin sönüşü için bir temel oluşturabilecek olmasıydı. Atölyelerde sınıf cepheleşmesini atlatabilecek ve (rekabet, değişen kredi ve pazarlama vb. koşulları nedeniyle tehdit altında olan) küçük patronları ortak davada birleştirecek olması da bir o kadar önemliydi.

Proudhon herkese açık olduğu sürece konut, perakendecilik ve benzerlerinde özel mülkiyeti destekliyordu. Grevlere ve sendikalara karşıydı, 1860'tan itibaren sınıf mücadelesi ideolojisinin bir parçası olmaya başladığı için birlik fikrine kuşkuyla bakıyordu. Fikirleri etkiliydi. 1867 İşçi Konseyi'nde ayakkabıcıları temsilen bulunan Clé-

ment'in grevlere, sınıf mücadelesine ve işçilerin davasını ileri götürmek için farklı mücadele biçimlerine yönelenleri kınayıp karşı geldiğini görürüz.³³ Özel mülkiyetin gücü yıkılabilir ve sınıf mücadelesinden kaçınılabildi ancak bunun için “dayanışma halinde birlikte çalışan, bir araya gelen, birbirlerinden bir şeyler öğrenen, aile gibi yaşayan” işçilerin kendi sermayelerini oluşturması ve böylece hayatları üzerindeki dış mülkiyetin gücünü ortadan kaldırmaları gerekiyordu,

Ancak İkinci İmparatorluk dönemi Paris’inde emek örgütlenmesi çevresinde dönen tartışmalar içinde bir kavram özel bir güç ve çekiciliğe sahipti: Birlik. Bu merkezi konumunu kısmen gelenekteki derin kökenleri, ama aynı zamanda belirsizliği sayesinde de kazanıyordu. 1830’larda Saint-Simoncu düşüncenin olduğu kadar aynı dönemde deneyim kazanmaya başlayan Fourierciler ve işçi sosyalizminin de odağı olmuştu (bkz. 2. bölüm). İlk başta, özel mülkiyet üzerine kapitalizmin yarattığı sınıf çatışması, toplumsal anarşi, bencilce açgözlülük ve toplumsal eşitsizliklerin üstesinden gelmeyi amaçlıyordu. Birlik Saint-Simoncuların elinde büyük küçük bütün sermayenin birleşmesi anlamına geliyordu, böylece öylesine verimli ve toplumsal açıdan arzu edilebilir amaçlar için kullanılacaktı ki işçiler dahil bütün sivil toplum toplumsal ilerlemenin uyumuyla kucaklanacaktı. Pereireler 1830’larda bu ideolojiyle yetişmişti, 1850’lerde bunu bir tür demokratik devlet tekelli kapitalizm inşa etmeye çalışmak üzere kullandılar. Bu nedenle birlik fikrinin belirli bir geçerliliği vardı, hükümet tarafından etkin bir biçimde destekleniyordu. Sermaye birliğinin spekülasyon bolluğundan başka bir şey getirmeyeceğini söyleyerek alay eden Marx bile bunun “yeni bir üretim tarzına geçiş biçimini” oluşturabileceği ve Pereirelere dolandırıcı ve peygamber karması o tatlı özelliği” verebileceği sonucuna varmıştı.³⁴

İşçi hareketinin içinde bu fikir önemli bir evrimden geçti. 1830’lardaki ilk görünümleri üretici birlikleri, yardımlaşma dernekleri ve Proudhon’un daha sonra onaylayacağı diğer biçimlerdeydi. Ancak baskı ve ardından teknolojik değişim ve kapitalist sömürünün tahribatı, daha sonra “birlik”i sınıf ve korporatist direnişin şifresine dönüştürdü. Birliğin ilk anlamı Paris’te 1848’den 1851’e kadar hakimdi. Çalışma hakkını garantileyen 1848’deki geçici hükümet ka-

rarnamesi aynı zamanda “emeklerinin yasal yararlarından faydalanmaları için” işçilerin birlik kurma hakkını da garantiliyordu. Bu ifade bir belirsizlik taşır. Bununla işçi sendikaları mı oluşturma hakkı mı yoksa üretim kooperatifleri kurma hakkı mı kastedilmektedir? Uygulamada zenginliğin emek temelli olduğunu kavrayan, üretimde işçilerin özgür dernek kurma, kendi emeklerinin yararlarını alma ve aynı zamanda doğrudan üreticilerin denetimi altında toplumun barışçı yeniden örgütlenmesini sağlama aracı olarak gören bütün zanaatkarları harekete geçirdi.³⁵

1851’de bütün işçi örgütlerinin şiddetle bastırılması (dayanışma birlikleri ve sıkı biçimde imparatorluk denetimi altında olanlar dışında) bu tür umutları yeraltına itti, buradan da Proudhon onları resmi idareli biçimlerinden çok iradeci biçimlerde yeniden diriltmeye çalıştı. Ancak Corbon 1848’den sonra, sosyalist bir geleceğin soylu bir vizyonu olarak değilse de uygulanabilir bir mesele olarak bu fikrin gerilediğini düşünür. Emekle sermaye arasındaki artan bölünme de düşünüldüğünde emeğin vasıfsızlaştırılması ve düşen reel gelirlere direnmek için kolektif araçların bulunması gerekiyordu. Corbon işçi sınıfı çıkarlarını savunmak ve emek pazarlarının özgürlüğüne meydan okumak için 1860’larda korporatist fikirlerin canlanması ve (Fransız devriminde lağvedilen) korporatist biçimlerin harekete geçirilmesini kaydeder.³⁶ O halde “birlik” ücret oranlarını ve çalışma koşullarını kolektif olarak görüşmek için sendika kurma hakkı anlamına gelir. İki anlam 1860’ların sonlarına kadar yan yana gitmiştir. Birlik hakkı 1867 İşçi Konseyi toplantılarında hazır bulunan bütün işçilerin talebiydi. Ancak bununla ya farklı bir şeyi kastediyorlardı ya da siyasi anlamda yararlı bir biçimde kullanmak için muğlaklığını bilinçli olarak işlerine geldiği gibi kullanmayı seçmişlerdi.

Sosyalist Bir Kent Hayali

1868’da Moilin, *Paris en l’An 2000* başlıklı broşürünü yayımladı.³⁷ Kendini işine adanmış, bilgili bir doktor olan Moilin (ünlü doktor Claude Bernard’a asistanlık yapmıştı) kolera salgını sırasında ilk arrondissement’te yoksullara bakmasıyla önemli ölçüde ün sağlamıştı.

1860'larda düzen ve sosyal adalete dayanan sosyalist bir geleceğe inandı ve fikirleri nedeniyle başı sık sık yetkililerle derde girdi. 2000 yılına kadar kenti her yurttaşın esenliğini sağlayacak şekilde yeniden biçimlendirecek bir sosyalist devlet tasarladı. Devlet bütün mülkiyetin sahibi olacak, emlak spekülasyonu ve ev sahipliği ortadan kaldıracaktı. Kentin yeniden biçimlendirilmesi mimarlara teslim edilmişti, bakımsız kenar mahalleler ve sağlıksız yapılar ortadan kaldırılacaktı. Ancak bu süreç kademeli olarak gerçekleşecek ve Haussmann'ın yıkımlarının vahşiliğinden ve sınıf önyargılarından kaçınacaktı. Kent dokusuna nihai olarak Fourier'ın *falansterlerini* andıran yapılar, ortada bahçesi, sosyal ve ortak etkinlikler için avluları olan kare konut blokları hakim olacaktı. Kentin içindeki bağlantılar birbirine köprüler ve geçitlerle bağlanan aralarında asansörlerin gelip gittiği ikinci kat-taki pasajlarla sağlanacaktı. Bu da birbirine bağlı alışveriş ve yürüyüş alanları ve kent nüfusunun tamamı için korunaklı (flaneur için ideal) bir ulaşım sistemi sağlayacaktı. Atölyeler zemin kattaydı, tasarımları aydınlık ve havadardı, çalışmak için en iyi çevre koşullarını garanti ediyordu.

Ile de la Cité ve Ile St. Louis'nin tamamı muazzam bir yapı olan Palais Internationale (Perreymond izleri) ile kaplıydı. Buraya havadaki demiryolları akıyor, burası evrensel kardeşlik ve insanlığın birliğini kutlamak için daimi bir Evrensel Fuara benzer bir şeye kabul garı görevini görüyordu. Burada aynı zamanda devlet daireleri ve (Notre Dame'ın yerini alan) bir sosyalizm tapınağı bulunuyordu. Burası yeni düzenin tapınma ve ayin yeri idi. Burada sayısız sivil etkinlik gerçekleşiyor, bu sayede herkeste kentle bir özdeşleşme duygusu oluşturuluyordu. Bu yapıdaki yüksek bir balkon insanların kentin bütününe görüp birliğine hayran olmasına izin veriyordu. Sarayı çevreleyen dev sütunlar, yeni cam ve çelik mimarisiyle uygulanabilir hale gelen büyük bir kubbeyi destekliyordu.

2000 yılında gelir eşitsizliği pek aza indirgeniyor (1'e 5'ten yüksek değildir) ve kamu mülkiyeti sayesinde eşitlik çalışma örgütlenmesine de giriyordu. Cömertlik, karşılıklı dayanışma, görev eşitliği, eğitim ve çıraklık sistemindeki reformlarla mümkün kılınıyordu. Mülk sahipliğini ender rastlanır, kiralar mütevazıdır, konut blokları

mümkün olan en geniş çeşitliliği yansıtan insanları barındırır. Ev hizmeti kaldırılmıştır. Pek çok kadın kendi yeteneğine uygun bir alanda çalışsa da hala politik bir hakka sahip değildir (Proudhon'a bir taviz midir?), aile hala toplum düzeninin temelidir (ancak boşanma yeniden düzenlenmiş ve fuhuş yasaklanmıştır). Entelektüel dünyaya Paris akademisindeki (gençlerin ve kadınların genel seçim hakkıyla seçilebileceği) canlı tartışmalar ve münazaralar damgasını vurur. Sergilere, balolara, konserlere, tiyatrolara, dergilere, yarışmalara ve üstün başarı nişanlarına düşkünlük (en değerlisi Cumhuriyet Madalyası'dır) kültürel hayatın en önemli özelliği olmaya devam eder. Büyük kahveler (insanların fazla alkol almadığı) sosyallik ve sohbet merkezleridir. Parisliler zevklerini tatmin etme peşinde koşmayı unutmazlar, aylıklık ve flaneur sanatları beğeniyle karşılanıyordu. Benjamin'in bir parça hor görüyle belirttiği gibi Moilin, Fourier'den çok şey almakla kalmamış, ideal kenti örgütlü üretimden çok tüketim ve demokratikleştirilmiş *fête impérial* açısından tasarlamıştı.

1848'de tamamen ezilen ütopyacı düşünce sanatı burada yirmi yıl sonra dirilmişti olmuştı. Moilin 1871 Komünü'nde çok küçük bir rol oynayacak, mart ayının ilk üç gününde kendi arrondissementinin belediye başkanı vekili olacaktı. Ancak Moilin 27 Mayıs'ta Versailles kuvvetleri tarafından tutuklanıp Lüksemburg Bahçesi'ndeki yetkili askeri mahkeme önüne getirildi ve anında idama mahkûm edildi. Yargıya göre bunun nedeni eylemleri değil, "Sosyalist partinin liderlerinden biri olması, yetenekleri dolayısıyla tehlike arz etmesi, karakteri ve kitleler üzerindeki etkisi, kısacası sağduyulu ve bilge bir hükümetin meşru bir vesile bulduğunda kurtulması gereken biri" olmasıydı.³⁸ Hamile hayat arkadaşıyla evlenmesi için cezası 24 saat ertelendi, sonra 28 Mayıs 1871'de Bahçe'de kurşuna dizildi.

Cinsiyet; Cinsellik Ve Devrim

Komün'den önce Edmond de Goncourt günlüğüne şöyle yazıyordu: "Aşırı asabiyete kapılmış kadınlardan söz ediyorlar... Kadın isyanlarını bastırmak zorunda kalma korkusundan." Komün'den sonra bu korku, "ahlaksız ve utanmaz açık saçıklıklarıyla erkekleri kışkırtan...

Giysileri açılmış, göğüsleri neredeyse yarı çıplak,” Paris’in yakılmasına ön ayak olan “şeytani kadınlar” “amazonlar ve şirret kadınlar” efsanesine dönüştü. Evlerinden ve barikatlardan sürüklenip oracıkta kurşuna dizilen kadınlar için Houssaye şöyle yazıyordu: “Bu kadınların hiçbirinde insan yüzü yoktu. Yalnızca suç ve günah okunuyordu yüzlerinden. Ruhları olmayan bedenlerdi, yalnızca bin kez ölmeyi hak ediyorlardı, gazyağına dokunmadan önce bile. Onları nitelemek için tek bir sözcük var: korkunçlar.”³⁹

Ayaklanma ve devrimin ortasındaki kadınların canavarlık ve barbarlığına yönelik imgeler, Komün’deki kadın kundakçıların rolü, askeri mahkemelerin bütün çabalarına rağmen buna yönelik herhangi bir kanıt bulamamalarına rağmen güçlü bir biçimde yaşamıştır.⁴⁰ Maxime du Camp’ın Komün tasvirlerinden yoğun biçimde yararlanan Zola, *Germinal*’e köydeki esnafın öfkeli kadınlar tarafından linç edilip hadım edildiği korkunç bir sahne koymuştur. Bu türden imgeler son derece yaygındı. İkinci İmparatorluğun başından sonuna izleri sürülebilir. O halde konunun aslı astarı neydi?

Kadınlar, özgürlük ve Cumhuriyet (bu yüzden devrim) arasındaki ilişki uzun zamandır oluşmaktaydı (2. bölümde gördüğümüz gibi). Bu imgeler o kadar güçlüydü ki kadınların betimlenme tarzı daha önce gördüğümüz gibi ikonografik çekişmenin gergin odağı haline gelmişti. 1848 Haziranı’nda *London Examiner* Delacroix’nın tablosu *Halka Önderlik Eden Özgürlük*’teki sahnenin canlandırması gibi okunabilecek (ancak sonu o kadar mutlu bitmez) bir olayı bildiriyordu.

Kadınlardan biri, düzgün giyimli bir genç kadın, bayrağı aldı, bari katların üstünden atlayarak, kışkırtıcı sözlerle ulusal muhafızlara doğru koştu... bir kurşun bedenine ulaştı ve oracıkta öldü. O zaman başka bir kadın ilerledi, bayrağı aldı, ulusal muhafızları taşlamaya başladı... İkinci kadını da öldürdüler.

Victor Hugo da aynı olayı kaydetmişti. Ancak iki kadını “saçı başı darmadağınık, güzel, korkutucu fahişeler” olarak tanımlamıştı. Küfürler savurarak eteklerini bellerine kadar çekmişler ve “Korkaklar! Cesaretiniz varsa bir kadının karnına ateş edin!” diye bağırıyorlardı.

“İşte savaş böyle başladı,” diye ekler Hugo karamsarca.⁴¹ Daha önce gördüğümüz gibi De Tocqueville benzer biçimde devrimin aracısı olarak dizginlenemez, boyun eğmez kadına karşı burjuvanın duyduğu korkuya ortaya koymuştu. Flaubert’in Tuileries’te özgürlük olarak poz veren fahişe betimlemesi bu geleneği devam ettiriyordu. İngiliz Kanalı’nın diğer tarafında Charles Dickens (elbette bu kez özellikle Fransızlara özgü olarak betimleniyordu) *İki Şehrin Hikayesi*’ndeki Madame Defarge ve “La Vengeance” tasvirinde aynı fikri yayıyordu.

Hugo’nun tasvir ettiği türden olaylar alegoriye harekete geçirdi. Sembolizm de elbette fark edilmişti: Cumhuriyet, Özgürlüğü bari-katlarda vurmamış mıdır? Bundan sonra ikonografi tam olarak sosyal ve siyasi cumhuriyet arasındaki ayrımın çizdiği sınırlarla bölündü. “Temkinli düzen ve uzlaşma Cumhuriyeti”nin halkın cumhuriyetinin “coşkun ve asi” imgesinden çok daha farklı bir temsile ihtiyacı vardı. “Pek yakında İşçi giysileri giyenlerin tarafında kızıl başlıklı ve açık korseli bir Cumhuriyet, siyah giysili beyefendilerin tarafındaysa başı yapraklarla süslü tepeden tırnağa cüppe içinde bir başka Cumhuriyet olacaktı” gibi görünüyordu.”⁴² 1848’den sonra saygıdeğer cumhuriyetçiler imgeyi evcilleştirmeye giriştiler (Bartholdi, şu an New York Limanı’nda duran Özgürlük Heykeli planlarını ilk kez 1860’ta dile getirdi.) İşçilerse daha devrimci bir imgeye bağlıydılar. Temelde kırsal kesimde “Meryemci komplolar” oluşturdular ancak biri Paris’te 1855’te dağıtıldı. Kadınların kurtuluşu, toprağın ve “içinde yatan her şeyin” ulusallaştırılması, herkese uygun yaşama, iş ve eğitim programının bir parçasıydı. Bu fikirlerin zor yok olduğu açıktı. 1867 İşçi Konseyi’ne kadın gözlemciler geldiğinde işçilerden biri duyulularak şöyle bağırıyordu: “Madam içeri girdiğinizi görünce bir an Özgürlük’ün girdiğini sandım. Kadınlar ne zaman bu toplantıda erkeklerle birlikte oturur, o zaman özgürlük ve adaletin saltanatı başlayabilir. Vive la Femme! Vive la Liberté!”⁴³

Kadınların yerinin salt ev olduğu burjuvazi arasında şiddetle savunulan bir inançtı. Hem Michelet gibi radikal cumhuriyetçiler hem de sosyalistler bu fikri destekliyordu. Proudhon’un *Pornocratie* notları “en aşırı uçtaki feminizm karşıtı tarafından kadınların kurtuluşuna

karşı kullanılmış her zalimce gerici kavramı” içeriyordu.⁴⁴ Bir aile hayatı kültü tarafından kuvvetlendirilmiş (geniş anlamda özgürlük imgesinin ehlileştirilmesiyle paralel giden) görüşün maddi destekleri evliliğin bir iş yatırımı olduğu görüşünde, işyerinin yaşanan yerden giderek ayrılmasında ve iyi idare edilen ev ekonomisinin burjuva başarısı için can alıcı önemde yatar. Aynı zamanda muazzam bir servet söz konusu olmadığı sürece aristokrasinin alışkanlıkları ve ahlakını elverişsiz kılan mülkiyet ve miras sistemiyle de yakından ilişkiliydi. Burjuva Cumhuriyetçiler işçi sınıfının ahlaksız yaşam tarzına düşüş korkusuyla, aristokrasinin noblesse oblige’ı (“asalet bunu gerektirir”) arasında kapana kısılmıştı. Burjuvazi için kadınlar üzerinde denetim, sınıf konumunun korunması için gerekli varsayılıyordu. Üstelik çoğu kadın da bu denklemi kabul etmiş görünüyordu.

RESİM 98 Boşanma hakkı elde etmek için Ulusal Meclis'i basmakla tehdit eden kadınları tasvir eden 1848 yılına ait karikatürde Daumier, burjuvazinin feminizm korkusu ve kadınların politikayla uğraşmasının politik sonuçlarını ele alır.

George Sand bile 1860' larda ailenin erdemini övmüştü. Komün'den sonra, kırsal kesimdeki malikâne-sinde oturduğu yerden Komünarlar hakkında en zehir zemberek sözleri sarf etmekte bir sakınca görmemişti. D'Hericourt gibi muhalif kadınlar fazla önemsenmemişti, bağımsız feminist politikalara ilişkin pek az işaret vardı, kadınların oy verme hakkı (İngiltere'de çok tartışılan) söz konusu bile olmadı. Ancak imparatorluğun sonuna doğru bir grup kadın (Louise Michel, Paule Minck, Andrée Leo ve Elizabeth Dmitrieff) kadın hakları üzerine konuşmaya

ve Union des Femmes gibi Komün’de çok önemli rol oynayan gruplar örgütlemeye başladılar.⁴⁵

Bu durumun sosyo-psikolojik anlamı üzerine tahmin yürütmek çok çekici görünür. Burjuvanın özel mülk ve sınıf konumunu korumanın kadınlar üzerinde egemenlik kurmaya dayandığı fallokratik bir toplumda özgürlüğün, de Tocqueville’in karşılaştığı türden korkutucu ve dizginlenemez bir kadın olarak imgesi -daha da kötüsü bir fahişe- erkek ruhunu temelden sarsmış olmalıdır. Manet’nin (*Olympia* ve *Déjeuner sur l’Herbe*’deki) kadın tasvirlerinin burjuvazinin öfkesini uyandırması tam olarak kadınların yeteri derecede itaatkâr olmayan bakışlara sahip sıradan fahişeler gibi görünmelerinden ileri gelir.⁴⁶ Hertz sınıf düşmanlığının hadım edilme korkusuyla (Zola’nın *Germinal*’de ortaya koyduğu türden) karışarak “siyasi baskı altında eril histeriyi” ortaya çıkardığını önerir.⁴⁷ Devrimci eyleme katılmış kadınlara karşı erkek retoriğinin olağanüstü şiddetini başka bir biçimde açıklamak zordur. Kadına yönelik geleneksel cumhuriyetçi temsilleriyle bile mücadele etmek zordur.

Michelet’nin *La Femme*’i (ilk basımı 1859) ünlü bir cumhuriyetçi tarafından yazılmış çok etkili bir broşürdür. 1867 İşçi Konseyi dikkatini kadınlara çevirdiğinde, malum Dr. Dupas, Michelet’nin fikirlerinin ham bir biçimini ayrıntılarıyla açıkladı. Kadın fiziksel güç, zeka, ahlaki kaygı ya da kamu meselelerine bağlılık açısından erkeğe denk değildi ancak eş ve anne olarak sevgisi ve bağlılığı bir erkeğin yapabileceklerini bin kat aşırıyordu. Erkekler uygarlığın temsilcisi, kadınlar doğanın yaratıklarıydı. (Baudelaire “Kadın doğaldır. Yani iğrenç,” diye çabucak kapatırken, Manet’nin *Déjeuner sur l’Herbe*’si Michelet’nin fazlasıyla önemseydiği zıtlığı aynı anda hem tasvir edip hem de alaya alır görünür.)

Kadınlar ve erkekler arasındaki zıtlığın, yaratıcı ya da yıkıcı bir çözümü olabilirdi. Erkeğin kısıtlaması olmadan kadın doğasının kirli yanı (bunu da ay hali temsil ediyordu) ona hakim olup şiddet içeren bir isteri olarak patlak verebilirdi (Muhtemelen Hugo, de Tocqueville ve Komünar karşıtları devrimin ortasında bunu gördüklerini düşünüyorlardı). Çalışan ve erkeklerin dizginlemesine girmeyen kadınlar, diye devam ediyordu Dupas, topluma ahlaki bir leke getiriyorlardı;

bu mutsuz durum toplumu atölyede üretilen bozulma ve isteriye maruz bırakıyordu. Tek olumlu çözüm erkek ve kadının, erkeğin hakimiyeti altında birleşmesiydi (erkek “1”se kadın “0”dır diye açıklıyordu ve toplumsal güçlerini katlamanın tek yolu “1”i “0”ın önüne getirmektir, böylece 10 elde edersiniz). Ama kadına saygı ve anlayış gösterilmesi gerekliydi. Michelet’nin mesajının özü de buradaydı. Kadın acı çeken Meryem rolü verilecekti, ancak saygın ve babacan erkek denetimi altında olduğunda doğal yükleri hafifletilebilir ve sevgi ve bağlılık için olağanüstü kapasitesi serbest kalabilirdi.⁴⁸ Bir tek bir işçinin bile bu görüşe destek vermek üzere konuşmaması, çoğunun açıkça kınamış olması önemlidir.

İşçi Konseyi’nin önüne çıkan Jules Simon çok daha farklı bir yön benimsedi. Kadınların çalışıyor olmasına hayıflanıyordu, çünkü bu aileyi yok ediyor, çocukların ihmaline yol açıyor, erkeği bedenini ve ruhunu yenileyebileceği istikrarlı, sevgi dolu ve şefkatli bir ev ortamından yoksun bırakıyordu. Aileyi korumak için bir yol bulunmalıydı. Yine de Simon işçi sınıfının büyük bölümü için kadının çalışmasının bir zorunluluk olduğunu biliyordu. Sanayinin kadının emek gücüne ihtiyacı olduğunu da farkındaydı. İşyerinin kadınlara yasaklanması fikrine bunun değerli bir özgürlüğe müdahale olduğu (yani pazarın) ve kadınların işe ihtiyacı olduğu gerekçesiyle saldırdı. Sorun saygın ve iyi ücretli iş bulmak ve ahlaksızlık ve fuhuşa yönelenmeyi engellemekti. Cevap devletin sağlayacağı parasız eğitimde yatıyordu. Bu, kadınların emek güçlerinin değerini artırmalarına izin verecek (insan sermayesi savı) aynı zamanda aile içindeki eğitimciler olarak becerilerini geliştirecekti. Gerçekten de 1860’ların sonlarındaki eğitim reformları bu ihtimali yarattı, bu reformların işçiler hatta daha saldırgan feministler tarafından bile takdir edildiği açıktır. Simon, 1869’daki seçiminde işçi sınıfın büyük çapta oy alacak kadar sevilirdi ve fikirleri saldırgan feministler tarafından da takdir ediliyordu. Ancak komisyon toplantılarında birkaç işçinin işaret ettiği gibi, kadınların eğitiminin iyileşmesi rekabet edebilecekleri işlerin yelpazesini genişleterek ücretleri düşürebilirdi. Gerçekten de Simon, önerilerinde kendi bakış açılarından yarar gören sanayi çıkar çevrelerinin desteğini almıştı.⁴⁹

O halde işçiler ne düşünüyordu? Enternasyonal'in üyelerinden biri olan Fribourg, İşçi Konseyi'nde muhtemelen çoğunluğun düşüncesini dile getirerek, Proudhon'un fikirlerini yinelemişti. Proudhon kadının yerinin erkeğin otoritesi altında, ev olduğunu öne sürüyordu. Proudhon'un yapıtlarında fazlasıyla kadın düşmanlığı bulunsada işçilerin fikirleri Michelet ya da Dupas'nın ileri sürdükleri türden savlara dayanmıyordu. En başta erkeğin ailenin emek gücünü dağıtmaya ahlaki ve yasal hakkı olduğu bir gelenekten geliyordu. Aynı zamanda aileyi ve evi geçindiren başlıca kişi olarak erkeğin otoritesini koruma arzusundan geliyordu. Bu nedenle erkek kadından daha fazla ücret almalıydı. Ancak İkinci İmparatorluk Paris'inde bu aynı zamanda ister manastırlar tarafından olsun ister doğrudan atölyelerde kullanılsın, kadının emek gücünden gelecek rekabete karşı yoğun düşmanlıkla besleniyordu. 1862 matbaacı grevi bu anlamda ünlü bir davaydı. Kadınların erkeklerin aldığından üçte biri kadar ücret alarak grevi kırmaları tam olarak erkek işçilerin korktuğu şeydi. Kısa vadede çözüm erkeğin ücretlerini ailenin gereksinimlerini karşılayacak şekilde artırmak ve kadınları yasayla atölyelerden içeri sokmamaktı. Matbaacılar İmparator'a tam da bunu yapmasını talep ettiler. Bunu yaparken de gönülsüzce Michelet'nin ileri sürdüğü türden savları kullandılar. Atölye hayatına maruz kalmaktan kaynaklanan isteriye dikkat çekerek, muhtemelen haklı olarak işin doğasının ve maruz kalınan toksit maddelerin burada çalışan kadınlarda yüksek düşük oranına ve ani düşük olaylarına yol açtığını öne sürdüler. Bu görüşler o kadar güçlü biçimde savunuluyordu ki Enternasyonal'in 1886 Cenevre kongresinde Fransa delegasyonu kadınlara atölyeleri yasaklayan ve eve kapatan bir önerge zorunlu olarak onaylandı.

Paule Minck gibi sosyalist feministler Enternasyonal'in Paris'inde bu tür tavırlara karşı oldular. "Ne Meryem ne de köle muamelesi görmek istiyoruz," diye savunuyordu 1868'deki bir halk toplantısında "Eşit ücretle çalışma ve kendi ekonomik özgürlüğümüz için birlik hakkı olan, farklı ama eşit, sıradan insanlar olarak görülmek istiyoruz." İşçi Konseyi'nin önünde Fribourg'u reddeden Varlin gibi erkek yandaşları vardı: "Kadınların çalışma hakkı gerçek özgürlüğe giden tek yol"du ve bunu sağlamayı reddedenler, "onları yalnızca erkeklerin

hakimiyetinde tutmak istiyordu.” Varlin en azından sözünün eriydi, mücellitler sendikasının tüzüğüne kadınların eşit ücretle çalışma hakkını koydu.⁵⁰ Oysa ayakkabıcılar kadınları yalnızca yazıyla ya da erkek üye aracılığıyla soru sormaları kaydıyla sendikalarına kabul etmenin yeterince ilerici bir adım olduğunu düşünüyordu.

Temsiller ve retorik İşçi Konseyi toplantılarında bir noktada buluşmadan birbirini teğet geçiyordu. Bunun gerçek trajedisi zaten kadınların günlük hayatına iz bırakmıştı. Komün’ün dehşet verici sonrası, sınıf ve cinsiyet düşmanlığı birbirini pekiştirdiğinde serbest kalan şiddet ve dehşeti gösterir. Askeri mahkemelerin önüne çıkarılan pek çok kadın yalnızca ambulans ya da kantin yardımcıları olarak görevliydi ve kendilerine yöneltlen çirkin suçlamalar ve söylem karşısında şaşırmışlardı. Bir vizyonun soylu ideallerine göre yaşarken, diğerinin isterik retoriğiyle yargılanmışlardı.

Kamu söylemine özel temsiller girdiğinde bunlar hem bireysel hem de kolektif eylem için güdü ve araç haline gelirler. Elbette insanların söylediğini yeniden oluşturmak kolay, ne düşündüklerini tahmin etmek ise çok daha zordur. Bu alanda bireysel farklılıklar o kadar büyüktür ki herhangi bir genel açıklama aldatıcı görünür. Ancak çatışan fikirlerin girdabında güdülerini sezebileceğimiz genel temalar öne çıkar. Ancak nihai deneme alanı eylemde yatmalıdır. Sonsuza kadar hayal dünyasında kilitli kalacağı için hiçbir zaman maddi güç konumunu kazanamayacak çok şey düşünülebilir. Burada incelediklerimiz bu türden temalar değildir. Komün deneyiminde hepsi, çoğu zaman da büyük bir şiddetle, toplumsal hayata girdi. İkinci İmparatorluk Paris’inin günlük hayat düzeninde en azından bilim ve düşünce olduğu kadar söylem ve temsil tarzının da, bir avuç kişinin boş vaktini doldurmaktan çok daha fazlası olduğu çıkarımını mantıklı kılacak kadar çok kanıt bulunmaktadır. Ancak eklenmesi gereken, sessizliği içeren başka bir kategoridir. Fikirlerini izleyemediğimiz yığınların sessizlikleri ve izleyebildiklerimizin stratejik sessizliğidir bu.

BÖLÜM XVII

Kentsel Dönüşümün Jeopolitiği

İnsanlık daima çözebileceği sorunları ele almıştır; yakından inceleyince her zaman görürüz ki bir sorunun ortaya atılması için o sorunun çözülmesine yarayacak maddi koşulların var olması ya da hiç olmazsa oluşum halinde olması gerekir.

-Marx

“Ama imparatorluk pelerini en sonunda Louis Bonaparte’ın omuzlarından düştüğü gün, Napolyon’un tunçtan heykeli, Vendôme dikilitaşının tepesinden gümbürtüyle devrilecektir,” diye öngörmüştü Marx 1852’de.¹ 16 Mayıs 1871’de nefret edilen sembol, dikkatleri Paris’i saran gerici güçlerin tehditkâr top ateşinden bir an için uzaklaştırarak Komünar kalabalığın önünde yıkıldı. Öngörüyle gerçekleşmesi arasında tam on sekiz yıl süren “acımasız bir güldürü” vardı.

Bu acımasızlığın bazen birbirini tamamlayan ama eninde sonunda birbiriyle çelişen iki kökeni vardı. İmparatorluk hem kendini hem de başında bulunduğu sivil toplumu korumak için bulvarlardan kovulan sokak sanatçılarından belediyeye borç verme işinden dışlanan bankerlere kadar herkese dokunan keyfi bir devlet gücüne başvurdu. Ancak sermaye birikimi ve dolaşımının hız kazanan gücü de işbaşındaydı; emek süreçlerini, mekânsal bütünleşmeleri, kredi ilişkilerini, yaşam koşullarını ve sınıf ilişkilerini Paris’in mamur çevresinin yaratıcı yıkımında takındığı gaddarlıkla dönüştürüyordu. 1848 sonrasında devlet iktidarının keyfiliği özel mülkiyet ve sermayeye önemli bir destek sağlamış görünür. İmparatorluk açık bir maskaralığa dö-

RESİM 99

Daumier'in İkinci İmparatorluk tarihine ilişkin görüşü. Kadın biçiminde tasvir edilen geleneksel Özgürlük figürü elleri ve ayakları bağlı bir halde 1851 darbesi ve İmparator'un Sedan yenilgisinin topları arasına yerleştirilmiştir.

nüşecek şekilde giderek yozlaşırken imparatorluk geleneğinden modernite çıkmayacağı, imparatorluk iktidarının sağlam bir sınıf tabanı olmadığı ve olamayacağı, hükümetin sözüm ona tüm güçlülüğünün, her şeyi bilen piyasa akılcılığına uygun düşmediği ortaya çıktı. Saint-Simoncularla liberal iktisatçıların arasındaki bölünme bu nedenle siyasi ve ekonomik süreçler arasında derin bir düşmanlığı simgeliyordu.

III. Napolyon'un iktidarını koruma stratejisi basitti: "En kalabalık sınıfların çıkarlarını tatmin et ve üst sınıflarla birleş."² Ne yazık ki sermaye birikiminin patlama kuvveti böyle bir stratejiyi baltalamaya eğilimliydi. Zenginlerle (imparatorluğu desteklemelerinin asıl nedeni sosyalist taleplere karşı koruma sunmasıydı) yoksullar arasındaki giderek büyüyen uçurum aralarındaki düşmanlığın tırmanmasına yol açtı. İmparatorun birine bağlanmak için yaptığı her hamle diğerini yabancılaştırmaya yaradı. Ayrıca işçiler bir zamanlar bizzat oluşumuna yardım ettikleri ve sosyal meseleleri dile getirebildikleri bir Cumhuriyet olduğunu hatırlıyorlardı; hikayelerle bezenmiş bir gerçek olarak. Piyasa içinde özgürlük ve eşitlik talebi burjuva kesimleri

RESİM 100 16 Mayıs 1871'de Vendôme Sütunu komünarlar tarafından devrildi. Braquehais'in çektiği fotoğrafta, ressam Courbet (daha sonra kendi cebinden Sütunun tekrar dikilmesini karşılaması emredilecekti) arkada görünenler arasındaydı. Sütunun olaylı bir geçmişi vardı. Chaudet'nin İmparatorluk heykeli (ele geçirilmiş Avusturya toplarından yapılmıştı) 1815'te monarşinin restorasyonu ile birlikte indirilip eritilmişti. Pont-Neuf üzerindeki IV. Henry heykelini yeniden yapmak için kullanılmıştı. Napolyon'un Sezar olarak figürü sade bir fleur-de-lis ile sütun üzerine yerleştirilmişti. Kendini devrime ve Napolyon'un popülizmine bağlamaya hevesli olan Temmuz Monarşisi Napolyon'u 1834'te Sütuna yeniden yerleştirdi ama bu kez savaş pelerini giymiş bir asker-yurttaş görünümündeydi. 1863'te Seurre'nin temsilinin yerine Dumont'un Roma giysileri içindeki Roma zafer sembolünü taşıyan Sezar Napolyon figürü konuldu. Komünarların devirdiği, sütunun bu haliydi.

içinde de cumhuriyetçi bir siyasi ideoloji vurgulamaya eğilimliydi. Bu talep sosyal bir cumhuriyet planları olduğu kadar İmparatorluk rejiminin otoriterliğiyle de ters düşüyordu.

Siyasi cumhuriyet ve sosyal cumhuriyet kavramları arasındaki -1848'de son derece belirgin olan ayırım- büyük önem taşımaya devam ediyordu. Bu durum bölmek ve yönetmek için son derece etkili bir biçimde kullanılabilirdi. Ama bu da siyasi iktidara güvenilir

bir sınıf tabanı vermiyordu. Öte taraftan imparatorluk kapitalist ilerlemenin girdabına öylesine kapılmış durumdaydı ki oluşum aşamasındaki yeni sınıf düzenlemelerine ve yeni materyalizme karşı çıkan gelenekçileri ve muhafazakarları (özellikle Katolikler) memnun edemezdi. İmparatorluk otoritesinin arkasındaki fikir birliğinin sürdürülmesi zordu ve aşırı birikim ve devalüasyon sorunları bir kez daha ortaya çıktığında tamamen kaybolma tehlikesi göstermişti. Kapitalist büyümenin çelişkileri bu nedenle sınıf spektrumunun şu ya da bu yanından, şu ya da bu gruptan gelebilecek değişken politik yalpalamalara uyuyordu. 1862’de İmparator, James Rothschild’ı malikanesini ziyaret ederek onurlandırıldığında (Pereirelerin büyük kırıngınlığını uyandırarak) ve aynı yıl işçilere seçtikleri delegeleri Londra’ya (Karl Marx onları burada heyecanla bekliyordu, bu işçiler dönüşte Birinci Enternasyonal’in Paris kolunu oluşturacaklardı) göndermeleri için iki yüz bin frank bağışladığında, bir şeylerin yanlış gittiği açıktı. Böyle

bir değişkenlik meseleleri yatıştırmak şöyle dursun İmparatorluğun çökmesi halinde yerine ne geleceği konusunda endişeyi artırıyordu.

RESİM 101 Daumier bu karikatüründe “iyi burjuvanın”, pek çok politik sıkıntıyla karşı karşıya olduğu bir dönemde, yaşadığı ufak çelişkilerden birini yansıtır.

Son derece güçlü olmalarına rağmen monarşistler gerçek bir alternatif sunmuyorlardı. Kendi aralarında bölünmüş bir halde aşırı muhafazakar Katolikleri, gelenekçileri ve kapitalist gelişmeye karşı olan neredeyse her gerici görüşü çevrelerine topladılar. Fransa’nın kırsal kesiminde güçlü bir tabana dayanan Paris’teki etkileri İkinci

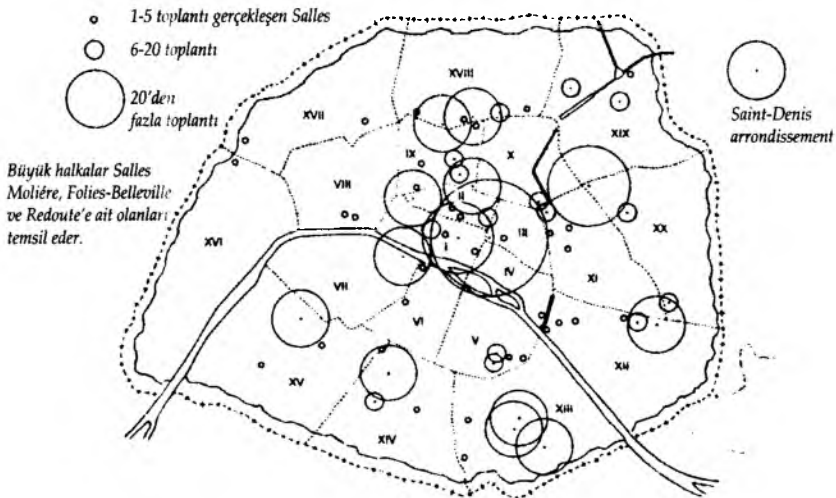
ci İmparatorluk'la birlikte küçülme eğilimi gösterdi ve en sonunda, aristokrat Sol Yaka'nın son derece geleneksel salonlarıyla sınırlı kaldı. Özellikle finans kapitalistleri, devlet görevlileri ve Haussmann'ın bayındırlık işlerinden memnun olan Batı Paris'teki burjuva mülk sahipleri arasında İmparator kendi destekçilerine sahipken, Sağ Yaka'daki iş, ticaret ve profesyonel hizmet merkezleri (hukuk gibi) cumhuriyetçiliğin kaleleri haline geldi ama genellikle de İmparatorluk'a onları asimile etmek için pek çok fırsat sunan pragmatik finansal fırsatçılıkla yumuşuyorlardı. Boulevard Montmartre'deki Café de Madrid bu türden cumhuriyetçilik ile sosyal çevrelerinden düşerek basın ve iletişim gücünün merkezi olan bölgeye çekilen bohem yazarların görüşlerinin jeopolitik buluşma noktasıydı. Sol Yaka'nın cumhuriyetçiliği ise daha farklı bir türdendi. Öğrenciler ve akademisyenlerin ürünü olan bu cumhuriyetçilik daha az pragmatik, daha devrimci ve ütopiyacıydı. İşçiler ve zanaatkârlarla ittifaka ya da kendi devrimci ve komplocu siyaset biçimlerine kadar türlü yönde gelişme yetisine sahipti. Kuzeybatıdan doğuya ve güneybatıya doğru (en yoğun olarak kuzeybatıda olmak üzere) geniş bir kenar bölgeye yayılan Paris işçi sınıfı eksiksiz olarak cumhuriyetçiydi ama güçlü toplumsal kaygılara sahipti ve 1848'in burjuva cumhuriyetçiliğinin ihanetine yoğun bir kırgınlık besliyordu.

1860'larda Paris'te ortaya çıkan ve Komün'ü haber veren mücadele destansı boyutlardaydı. Bu cemaat ve sınıf kavramlarına politik bir anlam verme, sınıf ittifakı ve düşmanlığının gerçek tabanını tanımlama, harekete geçip talepler için baskı yapabilecek politik, ekonomik, örgütsel ve fiziksel mekânlar bulma mücadelesiydi. Bütün bu açılardan Paris ekonomisinin olduğu kadar kentin politik ve kültürel dönüşümü için de jeopolitik bir mücadeleydi.

Başkentle İmparatorluğun yollarının ayrılması dramatik bir yüzleşmeyle değil, aralarındaki organik bağların yavaş yavaş aşınmasıyla görüldü. Parisli mülk sahiplerinin istimlak koşullarına karşı saldırısı, Banque de France'ın Saint-Simoncuların aradığı türden ucuz krediye direnmesi, Haussmann'ın tacizleri karşısında sanayicilerin kızgınlığının büyümesi, küçük esnaf ve dükkan sahiplerinin gitgide finans

sermayesinin egemenliği altına girmesi, burjuva sınıfının şu ya da bu bölümünde büyüyen hoşnutsuzluğu işaret ediyordu. Mülk sahipleri gibi kimileri imparatorluk kanatları altına dönseler de başkaları giderek yabancılaşıyordu. İronik bir biçimde İmparatorluk işçileri bastırmada ne kadar başarılı olursa burjuva muhalefet kendini ifade etmekte o kadar serbest görüyordu. Ancak muhalefet büyüdükçe işçilerin hareket edebileceği politik alan da büyüdü. Bir yandan burjuva cumhuriyetçi söylem onlara kalkan olurken bir yandan da bölünen burjuva muhalefeti İmparatorluk'u, popülist tabanın bir parçası olarak işçilere yaranmak zorunda bırakıyordu.

Cumhuriyetçi partinin yeniden oluşumu İkinci İmparatorluk döneminin en dikkat çekici başarılarından biriydi. Ülkenin pek çok bölgesindeki pek çok farklı fikir akımının bir araya gelmesine dayansa da Paris'te olanlar çok önemliydi. Liberal meslekler içinde (Cumhuriyeti belki de özerk sınıf gücü kazanmanın bir yolu olarak görüyorlardı) güçlü ama tutarsız bir biçimde yerleşmiş olmasının yanı sıra

RESİM 102 Paris'teki toplantıların sıklığı ve gerçekleştikleri yerler, 1868-1870.

ticaret, sanayi ve iş çevrelerinde de güçlü bir gizil desteği olan burjuva cumhuriyetçiliğinin 1848' de elde ettiğinden çok daha kesin bir tanıma ihtiyacı vardı. Barikatlardaki taşkın, patlayıcı dişi imgesi korse içine alınmalı, ehlileştirilmeli ve baştan aşağı saygın kılınmalıydı. Öğrenciler, aydınlar, yazarlar ve sanatçıların kaba cumhuriyetçiliği bir biçimde engellenip denetim altına alınmalıydı. Ama burjuva cumhuriyetçilerin başarılı olmak için işçi sınıfının desteğine de ihtiyaçları vardı. Cumhuriyetin tipik olarak özel mülk, paranın gücü, sermaye dolaşımı ve hatta ataerkillik ve aileyi tehdit eden sosyal kavramlarına en az tavizi verecek şekilde bu desteğin nasıl kazanılacağı tecrübesiz cumhuriyetçi partinin en ivedi sorunuydu. Politik özgürlük, meşruluk, ifade özgürlüğü

ve temsili hükümet (ulusal ve yerel çapta) meselelerinde ortak bir şiar oluşturmak mümkündü. Burjuva cumhuriyetçiler bu nedenle bu tür meseleleri politik tartışmanın merkezinde tutmaya çalıştılar. Örgütlenme özgürlüğü, işçi hakları ve temsili daha hassas konulardı. Sosyal cumhuriyet tartışması, eğitimin iyileştirilmesi gibi nispeten güvenli sorular üzerinde duran reformcu söylem içine gömülmeliydi. Burjuva cumhuriyetçiliği ataerkilliği savunurken sert, sosyalizme karşı tavırlarında hırçındı. İşçi sınıfıyla ittifakın şartları her zaman

RESİM 103 Haussmann'ın düşüşü yaratıcı muhasebe uygulamalarını gözden düşürme kampanyası ve hazineyi soyduğu yönündeki söylentilerle birlikte gerçekleşti. Mailly'nin bu karikatüründe Haussmann'a, Paris'i yıkma amacıyla satan hırsız damgası vurulur. Ancak Haussmann'ın başlattığı bayındırlık çalışmalarından kişisel kazanç elde ettiği yönünde pek az kanıt vardır.

pazarlığa açık olması gerekiyordu ama aynı zamanda Cumhuriyet'in sosyal ve politik kavranışları arasındaki mücadelenin, sonunda Komün katliamında, ölümüne bir mücadele olduğunun ortaya çıktı.

1860'ların başlarında işçi sınıfı politikası en başta geleneksel kurumsal haklarını tekrar doğrulamaya dayanıyordu. Dayanışma dernekleri, imparatorluk yasalarına rağmen, çoktan her türlü gizli işçi örgütünün yasal paravanı haline gelmişti. Doğrudan işçi sendikaları biçimini almaları (çoğu grev etkinliğinin kökünde yer alıyorlardı) 1850'lerde haklarında pek çok dava açılmasına yol açmıştı. Ancak politik amaçlar doğrultusunda dolaylı kullanımları pek az kontrol edilebilirdi. Örneğin düzenledikleri cenaze törenleri çoğu zaman politik bir konuşmaya dönüşen mezar başı nutuklarını dinlemek üzere bütün üyeleri bir araya getiriyordu. İmparatorluk, dayanışma derneklerine saldırma konusunda giderek isteksizleşti çünkü işçi sınıfının desteğini toplayıp harekete geçirmenin aracı olarak onlara daha fazla ihtiyaç duymaya başlıyordu. 1860'ların başlarına kadar dernek ve birliklerin soruşturmaya uğramadan icraatta bulunduklarına dair kayda değer ölçüde kanıt bulunur.³ Dayanışma dernekleri bilinç oluşumunun merkezleri ve taleplerin toplu ifadesini örgütlemenin birer aracı haline geldi. İçlerinde saklı korporatist biçimler zanaatkârların kendilerini teknolojik ve örgütsel değişimin ve vasıfsız işçi göçünün verdiği tahribata karşı koruma çabalarında daha da belirgin hale geldi. Dayanışma derneği çerçevesinin bu şekilde kullanılmasının önemli etkileri oldu. Çalışma ve yaşama arasındaki ayrımın arasına bir köprü kurulmasına yardım etti, üretim ve tüketim meseleleri üzerine bir endişe birliğini korudu. Paris sanayisi bağlamında karşılıklı faydacılık ve kooperatif yollarını izleyen alternatif arayışlarını destekledi. Hem bilinç hem de politik eylem güçlerinin büyük bölümünü bu birlik hissinden aldılar.

Daha sonraki yönetimlerin model alacağı kurum geliştirme ve modernleşme dalgası 1862'den sonra en belirgin şekline kavuştu. Bir taraftan muhafazakar Katoliklerle ittifak halindeki üst sınıf kralcılarının giderek artan saldırısı altında, diğer taraftan da burjuva cumhuriyetçiliğinin dirilişiyle tehdit altında olan İmparator, kendi valilerinin bile zor durumda olduğunu söylediği bir işçi sınıfından destek aramak zo-

runda kaldı. Ancak işçileri sanayi gelişimi ve İmparatorluğun yanına çekme yönündeki girişimleri, tabandan Tolain'in uzun bir açıklaması -bu da ona İmparator'la bir görüşme ve dayanışma derneklerinin başkanlarından oluşan bir komisyon kurma hakkını sağlayarak, derneklerin fiili korporatist ve mesleki rolünün tanınmasını sağlamıştı- dışında pek az karşılık bulabildi. İlginçtir, komisyon toplantıları Parisli zanaatkarların ilk önemli grevlerinden biri olan 1862 matbaacılar grevi sırasında başladı. Pek çok cumhuriyetçi de dahil kamuoyunun desteği onlardan yana olmasına rağmen matbaacıların liderleri örgütlenme suçuyla hapse atıldı. İmparator onları affettiğinde aslında örgütlenme ve dernek kurmaya karşı yasaları da tartışmaya açık hale getirdi. Bu sırada İmparator'un Londra'daki fuara gönderilmesine yardım ettiği işçiler Britanya'da sendikalar aracılığıyla daha iyi çalışma koşulları ve ücretler sağlandığına ilişkin hikayelerle dönüyorlardı.

İlginçtir her iki taraf da henüz sınıf mücadelesinin gerçekliklerini kavramaya hazır değildi. 1860'ların başlarında işçi sınıfı siyasetine yolun açılması ilk başta karşılıklı fayda fikirlerinden oluşan bir dalgaya yol açtı. Dayanışma derneklerinin sayısı ve üyesi arttı, karşılıklı kredi (Credit au Travail gibi), tüketici kooperatifleri (ikisi 1864'te kuruldu) ve konut kooperatifleri türedi (bazıları İmparator'un özel desteğini bile aldı). Enternasyonal'in tüzüğü hükümet tarafından 1864'te onaylandı. Aynı anda İmparatorluk Emile Ollivier'i (daha sonra 1869'da liberal imparatorluğun önderi olacaktı) birlikler ve örgütlenme üzerine olan yasayı yeniden yazması için görevlendirdi. Örgütlü sınıf mücadelesini önlemek için tasarlanan yasa, işçi sınıfına grev hakkını tanıyor ama örgütlenme ya da birlik hakkı vermiyordu. Mücellitler ve bronz işçileri ve onları izleyen taşçılar ücret indirimi olmaksızın çalışma saatlerinin kısaltılması için hemen grev yaparak durumu kutladılar. Ancak 1860'ların başlarında işçi hareketinin ana odağı ücret düzeyleri değil, iş hakları ve koşullarının örgütlenmesiydi. Bu noktada Proudhon'un etkisi doruk noktasındaydı, grevlere ve sendikalara şiddetle saldırıyor (Ollivier'in yasasını neredeyse tamamen onaylamıştır) ve karşılık faydacı bir işçi demokrasisi talep ediyordu (bir de kadımların ait oldukları ev işlerine dönmelerini). 1866'da Enternasyonal'in Cenevre kongresine giden Tolain liderli-

ğindeki Fransız delegeler yanlarında eksiksiz bir Proudhonculuk ve karşılıklı faydacılık beyannamesi taşıyor böylece bu tür fikirlerin zanaatkârların bilincinde ne kadar derin yer ettiğini gösteriyorlardı.

İşçi hareketinin aksamaları da yok değildi. Bağımsız bir işçi basını girişimi kısmen cumhuriyetçi burjuvazinin muhalefetiyle çabucak bastırıldı. Politik bir alan tanımlama girişimleri de aynı şekilde başarısızlığa uğradı. 1864'te zanaatkârlar radikal cumhuriyetçilerin desteğiyle işçilerin haklarını politik bir mesele olarak odaklanan Altmış Manifestosu'nu çıkardı. Genel etkisi sınıf mücadelesinin korku verici hayalini uyandırmak, temelsiz ama çok da mantıksız olmayan, işçi hareketinin İmparatorluk tarafından burjuva cumhuriyetçilerin amaçlarını boşa çıkarma doğrultusunda kullanıldığı şüphesini kışkırtmaktı. Manifesto'ya imza atanlardan ve Enternasyonal'in Paris kolunu kuranlardan biri olan Tolain 1863'te işçilerin davasının ayrıcalığını vurgulamak için bağımsız işçi adayı olarak seçime girdiğinde cumhuriyetçi basın tarafından karalandı ve bu kesimden gelen muhalefetle o kadar sıkıştırıldı ki Paris'in büyük bölümünde cumhuriyetçi burjuvaziye iktidara getiren parlamento seçiminde ancak beş yüzden az oy alabildi. 1867-1868 durgunluğu sınıf güçlerinin köklü yeniden düzenlenmesiyle işçi militanlığı ve söyleminde bir dönüm noktasını oluşturdu. "Milyonerlerin grevi" olarak bilinen olay Banque de France'ın kasalarında büyük çaplı sermaye fazlası birikimine, bayındırlık işlerinde ve üst sınıf emlak piyasasında durgunluğa, daha azılı uluslararası rekabet ve şiddetli bir biçimde yükselen fiyatların karşısında giderek artan işsizliğe sahne oldu. Pereirelerin çöküşü, gergin bir borsa ve Prusya ile jeopolitik bir çatışma ihtimalinin artması İmparatorluğun mutlak rejiminin verdiği güvenlik hissini baltaladı. 1867 Evrensel Fuarı'nın gösterişi bir ölçüde dikkatleri dağıtsa da gerçek gelirlerin küçülmekte olduğu bir dönemde mal fetişizmi ve tüketiciliği kutladığını, tam da uluslararası rekabetin ve jeopolitik gerilimin yükseldiği bir zamanda Prusya kralını ve rekabetçi malları Paris'in kalbine getirdiği konusuna pek çok kişi dikkat çekti.

Bundan sonra işçi hareketi çok daha militanlaştı ve ana ilgi konusunu örgütsel haklar yerine gerçek ücretler olarak değiştirdi. Enternasyonal içinde bu Toulain ve Fribourg gibi karşılıklı faydacıların

gölgede kalması ve yerlerine gençlikleri göz önüne alındığında tutumları 1848'in anılarının daha az etkisinde olan ve 1860 boyunca devam eden sınıf çatışmasının gerçeklikleriyle biçimlenmiş Varlin ve Malon gibi komünistlerin gelmesinden görülebiliyordu.

Bu noktada Enternasyonal'in kınanması ilk liderleri yerinden edip harekete Parisli işçiler arasında giderek artan bir güvenilirlik kazandırarak geçiş sürecine yardım etti. Kınanma onu yeraltına girmeye zorladı, burada da devrimci stratejilerinin bir parçası olarak işçi sınıfının örgütlenmesine el atmış olan militan Blanquistlerle karşılaştı. Yine de özellikle Varlin giderek daha kolektivist politikaya yöneldi; kitlesel bir işçi sınıfı eyleminin araçları olarak dernekleri örgütleyip birleştirmeye çalıştıysa da sosyalizme geçişin temeli olarak belirli karşılıklı faydacı örgütlenme ilkelerinden vazgeçmedi.⁴ Zanaatkârlar, görünüşe göre ikisinin arasındaki gerilimin fazla farkında olmadan sınıf örgütlenmesi ve karşılıklı faydacılık arasındaki anlaşmazlığı idare ediyorlardı.

1867 yılında bronz işçileri (ilk kez uluslararası fonlar tarafından desteklendiler), terziler ve inşaat işçilerinin öncelikle yüksek ücrete yönelik grevleri gerçekleşti. Aynı yıl yaşam standartlarıyla ilgili genel hoşnutsuzluk örgütlenmemiş vasıfsız işçilere kadar ulaşan sokak gösterilerine dönüştü. 1848'den beri ilk kez örgütsüz Belleville sakinleri, şehir merkezindeki zanaatkârların mekânına inerek hoşnutsuzluklarını ifade ettiler. Düzensiz kurulan barikatlar neredeyse anında asayiş güçleri tarafından kaldırılıyordu. Burjuvazi de kendisine verilen önemli tavizlere kanmamıştı. Sözde parlamentosu bir hükümete dönüş (parlamentoda konuşmacı kürsüsünün geri getirilmesiyle simgelenen) şikayet için bir alan açmıştı. Ve şikayet edilecek çok şey vardı. 1860'ların konuşma özgürlüğü yasası Sol Yaka'yı çoktan öğrenci ve aydınların huzursuzluğunun kaynadığı bir merkeze dönüştürmüştü. Sanayiciler Haussmann'dan; atölye sahipleri ve esnaf ise kredi koşulları ve devletin desteklemek için onca şey yaptığı büyük tekellerin gücünden şikayetçiydi. Ekonomik durgunluk ve Sadoya'da Prusya'nın Avusturya karşısında kazandığı zafer (talihsiz Meksika girişimi bir yana), barış ve zenginlik vaadiyle iktidara gelmiş ama şimdi muhtemelen ikisini de yerine getiremeyeceği anlaşılan hükü-

mette yer alan herkese güveni sarsmıştı. Kendilerini devlet zenginliği ve gücünün paylaşıldığı büyük ziyafetten uzun zamandır dışlanmış hissedenden Thiers gibi burjuvalar huzursuzluk ve çalkantıyı kendi avantajlarına kullanmak için hazırda bekliyorlardı. Monarşistler bile ademi merkezîyetçilik gibi bir sebep bularak yaygın huzursuzluğu bu konuya yönlendirebilirdi.

Bütün bunlar 1868-1871'in müthiş mücadelelerine bir başlangıçtı. Hangi sınıf ittifakının imparatorluğun yerini alabilecek şekilde ortaya çıkabileceği sorusunu sorması açısından önemli bir başlangıçtı. Monarşistler merkez burjuvaziden cumhuriyetçilerin atılımını engelleyebilecek kadar destek alabilir miydi? Burjuva cumhuriyetçiler siyasal cumhuriyeti sosyalistlerin elinden uzak tutabilmek için işçi sınıfı hareketini kontrol edebilecekler miydi? Bağımsız radikal düşünürler ve çevrelerinden düşmüş cumhuriyetçiler zanaatkârların önyargısını aşıp vasıfsız işçileri kapsayacak şekilde genişleyen böylece devrimci ve sosyalist bir cumhuriyet yaratabilecek bir işçi hareketiyle ittifaka girebilir miydi? İmparatorluk korporasyon, polis ve kışkırtmayla her gruplaşmayı bölüp yönetebilir ve kullanabilir miydi? Pratikte İmparatorluk giderek daha fazla taviz vermeye zorlanıyordu. Basın sansürünü gevşetti (Mayıs 1868), "politik olmayan" konularda halk toplantılarına izin verdi (Haziran 1868). Sendika oluşturma hakkı 1869'da kabul edildi. Ama devlet hiçbir şekilde tahrik ve baskı gücünü bırakmadı.

Enternasyonal'in liderleri cumhuriyetçi burjuva muhalefetle işbirliği yapmayı umuyordu ama tam bu gerçekleşecekken 1867'nin sonu gibi erken bir tarihte tutuklandılar. Saygın cumhuriyetçiler sınıf ittifakı çağrılarını duymazdan geldi. 1848'de siyasal cumhuriyet tarafından uğradıkları ihaneti çok iyi hatırlayan işçiler de böyle bir taktiğe aynı derecede eleştirel yaklaşıyordu. Enternasyonal liderlerinin ikinci dalgası, kendi hareketlerinin güçlendirebilecekleri bağımsız bir alan arayışına girdi. Mücellitlerin dayanışma derneğini yöneten Varlin 1869'da derneği güçlü ve uyumlu bir sendikaya dönüştürdü. 1867'de ucuz gıda, siyaset ve tüketimi, pansiyonlarda yaşayan işçilerin çoğunluğunun müşterisi olduğu şaraphaneler ya da kabareden daha kaynaşmış bir biçimde sunan tüketici kooperatiflerinden oluşan kapsamlı bir

sistemin kurulmasına yardım etti (La Marmite). İşyerinde ve işçi örgütleri içinde kadınların eşit haklara sahip olmalarını ateşli bir biçimde savundu. 1869'da çok sayıda sendikayı (yirmi dokuz bin kadar) birleştirme hareketine öncülük etti, enternasyonalin ulusal ve uluslararası alanda işçi sınıfı eylemini birleştirme çabalarında başrol oynadı. "Dürüst burjuvayı" dehşete düşüren tam da mücadelenin böylesine geniş jeopolitik algılanışıydı. Varlin için sorun her zaman örgütlenmemiş vasıfsız işçilerden oluşan huzursuz kitleyi tabanını zanaatkârların oluşturduğu harekete dahil etmektir. O ve diğerlerinin 1870'e kadar bütün çabaları bu iş için yeterli olmamıştı. Bu zayıflığın farkında olan Varlin çoğu zaman taktik açıdan burjuvazinin radikal ve çoğunlukla devrimci kesimiyle ittifak arayışına girdi.

La bohème ve öğrenci hareketi içinde her zaman böyle bir kesim olmuştu. Blanquistler kendi programları çevresinde böyle bir huzursuzluğu örgütlemeye girişmişlerdi. Ancak basın sansürünün gevşemesi çok daha geniş bir hoşnutsuzluk alanı ortaya çıkardı. *La Lanterne* gazetesinin sahibi Rochefort, kendisinin dönem dönem hapse girmesine ve muhafazakâr burjuvazinin dehşete kapılmasına yol açan radikal eleştiri ve devrimci retorikle dolu gazetesiyle hızla halkın ve muhalif sınıfların kahramanı haline geldi. Bu akımın gücünü kavrayan Varlin toplumsal meselelerin her türlü radikal cumhuriyetçi programa doğru şekilde katılmasını sağlamak için taktik bir ittifak kurdu. Radikal cumhuriyetçiler kendi hesaplarına 1848'deki ihanetin anısını silmek zorundaydı. 1868'de, 1851'de barikatlarda öldürülen cumhuriyetçi milletvekili Baudin'i anımsatarak bu yönde bir girişimde bulundular. Ölüler Günü'nde Baudin'in mezarına kitlesel bir hac yolculuğu yapılmasını önerdiler. Hükümet yolları kapatmaya çalıştı ancak Montmartre mezarlığına girebilenler bile mezarı bulmakta epeyi güçlük çektiler. Böylece kamu bağıışı fikri ortaya çıktı. Hükümetin olaya karışanları dava etmesi yalnızca darbe "suçuna" daha fazla dikkat çekmeye yaradı. Gambetta adında genç bir avukat radikal davanın bir başka kahramanı haline geldi. Baudin'in sembolik dirilişi bir anlamda dahiyane bir hareketti. İşçi mücadelesi alanının ortasında burjuvazinin rolünü simgeleştirerek İmparatorluğun gayrimişruluğu üzerine odaklandı. (Bu Montmartre mezarlığının özel gü-

cüydü.) Radikal burjuvazinin sembolik bir birliktelik içinde kucaklamak üzere “öteki” Paris’e doğru uzanmasını sağlayan bu türden jestler oldu.

28 Haziran 1868’de başlayan “politik olmayan” halk toplantıları, olağanüstü olaylardı. Hoşnutsuzluğun olduğu bölgelerde yoğunlaşan toplantıların, hükümet gözetimi ne kadar sert olursa olsun, kitlesel eğitim ve politik bilinç oluşturma fırsatları olmaları engellenemezdi.⁵ Jeopolitik, Komün’ü öngörüyordu. Toplantılar yalnızca Paris bütününe düzensizce yayılmakla kalmıyordu, izleyicilerin niteliği, konu ve yer de çabucak belirleniyordu. Toplantılara kendi davaları yönünde kitle eğitimi fırsatları olarak gören iktisatçılar ve burjuva reformcular zayıfladı ve “öteki Paris”in toplantı salonlarında sesleri bastırıldı. Radikaller, feministler, sosyalistler, Blanquistler ve diğer devrimcilerden oluşan karışım kentin birçok bölgesinde adeta düzenli bir politik tiyatro haline gelen bu şeye egemen oldu. İktisatçılar ve reformcular Sol Yaka ve Sağ Yaka’nın merkezinin göreceli güvenliğine çekilmek zorunda kaldılar, kentin kuzey ve kuzeybatısını tamamen radikallere, sosyalistlere ve devrimcilere bıraktılar. “Öteki Paris” görünüşe göre artık yaygın politik çalkantının özel mekânı olmuştu. Bu eğilim popüler sokak kültürünün aniden dirilişiyle, devrimci şarkıların ve balatların aniden neredeyse yirmi yıldır atıl yattığı yeraltı karanlığından geri dönmesiyle güçlendi.

Bu tür bir galeyan saygın burjuvazi için olduğu kadar İmparatorluğun destekçileri için de rahatsız ediciydi. İmparatorluk muhalifleri asayiş adına bir araya getirebilir miydi? Yalnızca önemli tavizler verdiği. 1869 yılı Haussmann’ı güvenilmez para sağlama yöntemlerinin mali açıdan muhafazakâr burjuva muhalifler karşısında resmi reddi bu nedenle başladı. 1868’de Jules Ferry’nin *Compets Fantastiques d’Haussmann*’ında valiye sert bir şekilde saldırılıyor, Haussmann’ı her türlü yolsuzlukla suçluyordu. Bu tutum ilkin Haussmann’ı bayındırlık işleri etkinliklerini azaltmaya zorladı ve inşaat işlerini ve Paris sanayisini daha da fazla kuvvetten düşürdü, böylece toplumsal huzursuzluğu artırdı. Haussmann’a saldıranların hiçbiri bayındırlık işlerinin yararlılığını inkar etmiyordu ve çoğu 1869’da projenin şu ya da bu kısmının tamamlanması için rica ediyor ya da Rothschild

gibi belediyenin ihtiyacı olduğunda ona borç vermeye fazlasıyla istekli görünüyordu. Giderek Haussmann'ın İmparator'un yerine geçen bir hedef olmaktan başka bir anlamı kalmadığı ve görünüşteki korunma ayrıcalığının tehlikede olduğu ortaya çıkıyordu.

Takip eden 1869 Mayıs'ındaki seçimler politik çalkantıyla doluydu. Ollivier liberal imparatorluğa destek konusunu Paris'in merkezine götürmeye çalıştığında bunu isyan izledi. Châlet'deki kalabalık gürültülü bir biçimde Faubourg Saint-Antoine'a, devrimin geleneksel yuvasına yürüdü. Sonra dağıldı. Ertesi gün zanaatkârların mahalleleri çevresinde yirmi bin kişilik bir kalabalık hareketlendi. Sonraki gün ise on beş bin kişilik bir kalabalık toplanarak Sorbonne'dan Bastille'e yürümeye çalıştı ama yollarının kapatıldığını gördü. Bu aşamada Haussmann'ın bulvarları bir savaş alanına dönüştü. Bugüne kadar burjuva yayalar ve tüketiciler tarafından sahiplenilen yerler ansızın tedirgin işçiler, öğrenciler, esnaf ve sokak insanlarından oluşan ve dalga dalga ilerleyen bir kitlenin istilasına uğradı. 12 Haziran'da kalabalık Opéra'ya kadar ilerleyip ilk gerçek barikatı kurdu. Burjuvazinin tepkisi istenmeyen unsurları kovalayarak bulvardaki haklarını geri almaya çalışmak oldu. İmparator bile Opéra ve Port Saint-Denis arasındaki çekişme konusu bölgeden geçmenin sembolik olarak taşıdığı değeri gördü, ancak geçerken buz gibi bir sessizlikle karşılandı.

Bulvarlardaki kalabalıklar da sırlar saklıyordu. Örneğin şiddet kışkırtıcılığının ve "beyaz bluz"ların gizli polis faaliyetiyle ilgisi olup olmadığı hiçbir zaman netliğe kavuşmadı. Asayişe yönelik tehditleri kışkırtıp saygın burjuvaziye, imparatorluk kanatları altına sığınmalarını sağlayacak şekilde korkutmak için bol bol fırsatları olduğu şüphesizdi. Kalabalıkların ne kadar devrimci bir ruh taşıdığı da net değildir. Yirmi bin ya da daha fazla sayıda kişiden oluşan büyük kalabalıklar yasalara bağlı cumhuriyetçiler tarafından dağılmaları istendiğinde dağılıyorlardı. Radikal gazeteci Victor Noir İmparator'un yeğeni tarafından vurulduktan sonra toplanan yüz binden fazla kişi Paris'in merkezine giden yolları kapatan asayiş güçleriyle ile karşı karşıya gelmektense Rochefort'un ricasıyla sessizce dağılmıştı. Oysa daha yalnızca bir gün önce Rochefort devrim günün çok yakın olduğu

imasında bulunmuştu. Blanquistler ise o anda ayaklanmayı başlatmak istediler ancak pek az destek bulabildiler. Dönem çok karışıktı ancak liderlik belirsizdi. Muhafif görüşlerin belirsizliğı ve dağınıklığı aşılp devrime dönüştürülebilir miydi?

Mayıs ve Haziran 1869'daki seçimler başka yöne işaret ediyordu. Yalnızca Belleville'de radikal bir temsilci seçilmişti; Gambetta ılımlı sosyalistler ve sol burjuvazinin fikirleri arasında becerikli biçimde köprü olabilecek bir politikacıydı. Başka yerlerde siyasal cumhuriyetçiler büyük başarı kazanmıştı, aşırı muhafazakâr Thiers bile burjuva Batı Paris'te İmparator'un adayını kıl payı geçmişti. Bir yıl sonraki halk oylamasını yorumlamak daha zordur. Ancak (radikal sol tarafından sıkıştırılan) çekimserler önemli bir artış göstermedi, "hayır" oylarının üstünlüğüne rağmen İmparatorluk yine de şaşırtıcı sayıda evet oyu aldı. Sosyal cumhuriyeti hayata geçirmek için görüşe göre halk sınıflarının tamamen örgütlenmesi ve eğitilmesinden çok daha fazlası gerekiyordu. Sosyalistler de tam olarak bu işe eğildiler. Halk toplantıları semt örgütlerine temel oluştururken buralarda ele alınan konular sendikaların, tüketici kooperatiflerinin, üretici kooperatiflerinin, feminist örgütlerin ve benzerlerinin oluşumunu teşvik ediyordu. Bunlar Komün'de son derece etkili kullanılacak örgütsel altyapıyı oluşturdular. Kişiler arası düşmanlık ve semtler arası anlaşmazlıklara bolca yer olsa da bu örgütlerin devrimci politik bir yönde olduklarına kuşku yoktu. Ama bu tür muhalefet sokaklardan daha farklı bir yönelime sahipti. Ticaret, deri ve doğrama sektöründe grevler, sendikalar ve semtler arasında bağlantıların inşa edilmesi farklı bir tempoda yürüyordu ve daha belirli hedefleri vardı, aynı zamanda polis sızmasından nispeten daha az etkileniyorlardı. Sabırla devrimci bir hareketin oluşturulmasında ısrar eden sosyalistlerle, kendiliğinden oluşan bir ayaklanmayı uman Blanquistler arasındaki ana ayrım buradaydı.

Öte yandan 1870'e gelindiğinde burjuvazinin çoğunluğunun İmparatorluk çıkmazından kurtulmanın yasal yollarını aradığı ve "kı-zıllarla" herhangi bir birleşmeden kaçtığı açıktı. Basında sahip oldukları yayınları ve etkilerini hem küçük burjuva hem de işçilere

RESİM 104 1870'te Cail'deki büyük fabrikada işçilerin grevi burjuva basına yansıyacak kadar önemli ve geniş çaplıydı.

yasa ve düzen mesajını vermek için kullandılar. Ancak hayat koşulları güçleşip ekonomik durgunluk arttıkça huzursuzluk tehlikeli boyutlara ulaşmaya başladı. 1870 Şubat'ında Belleville'deki çatışma sonucunda birkaç kişi öldü, çok sayıda kişi yaralandı, başta sevimli esnaf ve mal sahiplerinin yerleri olmak üzere önemli ölçüde mal zararı meydana geldi. Cail'deki lokomotif fabrikasındaki büyük ölçekli bir grev o güne kadar görülmemiş düzeyde öfke ve örgütlülüğü işaret ediyordu. İmparatorluk korkup paniğe kapıldığında ve burjuvazi haklılığında direttiğinde huzursuzluk kontrol edilemez bir görünüm aldı. Durum umutsuz görünse de Enternasyonal'in liderleri (Blanquistlerin aksine) toplumsal devrimin gerçekleşmesi için politik koşulların henüz oluşmadığını düşünüyorlardı. Komün'ünün de çok iyi göstereceği gibi bu yargılarında haklıydılar. Olağanüstü olan, dağınık Paris (ve Fransa) alanında birbirinden çok farklı unsurları birleştirebilecek devrimci bir örgütün oluşumunda bu kadar mesafe almaları, bu kadar derinleşme ve genişleme sağlamalarıdır. Trajedi, olaylar birleşiminin onları kaybetmeye mahkum bir davanın savunmak için gösterdikleri bunca çabayı vaktinden önce tehlikeye atmaya zorlamasıydı. Çünkü

bütün işaretler -Thiers'in öncülüğünü yaptığı- "dürüst burjuvazinin" yalnızca İmparatorluğun işini bitirmek ve politik iktidarın meyvelerini toplamakla ilgilenmediğini, aynı zamanda "kızılların" işini kesin olarak bitirip onları kendi çirkin "nihai çözüm" tarzlarına tabi kılmaya kararlı olduklarını gösteriyordu. Böylece geriye bu acımasız güldürünün son perdesi kalıyordu, o da 1871 Mayıs'ının o kanlı haftasında otuz bin Komünarın ölmesiyle son buldu.

Komün'de tam olarak neler olduğunu hiç bilemeyeceğiz. Ancak olanların çoğunun kökeni İkinci İmparatorluk döneminde Paris'in dönüşüm süreci ve etkileri içinde yatıyordu. Kadınlar için yerel atölyelerin örgütlenmesi, tüketici ve üretici kooperatiflerine verilen teşvik, fırınlarda gece çalışmanın durdurulması, kira ödemeleri, alacak tahsilatlarının ertelenmesi ve Mont-de-Piete'deki belediyeye ait rehinci dükkânından gelen eşyaların satışı Paris'in işçi sınıfını yıllardır rahatsız eden hassas noktaları yansıtıyordu. Zanaatkârların ittifakı, sendikaların güçlenmesi, 1868-1870'in halk toplantılarının mekanlarından doğan ve bölgelerin savunulmasında önemli rol oynayacak semt kulüplerinin gücü, merkezileşme ve ademi merkezileşme, hiyerarşi ve demokrasi arasındaki gerilimleri aşacak şekilde işleyen politik örgütleri (Yirmi Arrondissement Komitesi, Ulusal Muhafız Merkez Komitesi, Komün'ün kendisi) uyum içinde çalıştırma çabaları: Hepsi de eskinin bağları içinden çıkan yeni örgütsel biçimlerin coşkuyla ele alındığını gösteriyordu. Çalışma Bakanlığı'nın oluşturulması, parasız ve laik ilkokul, mesleki eğitime doğru güçlü önlemlerin alınması toplumsal kaygıların derinliğini ortaya koyuyordu.

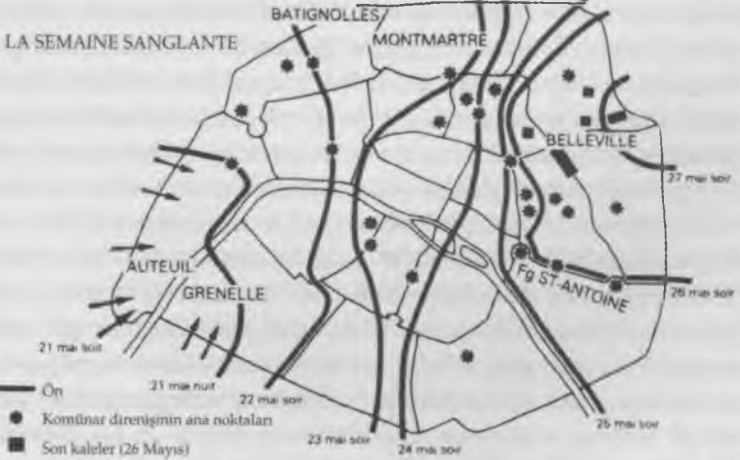
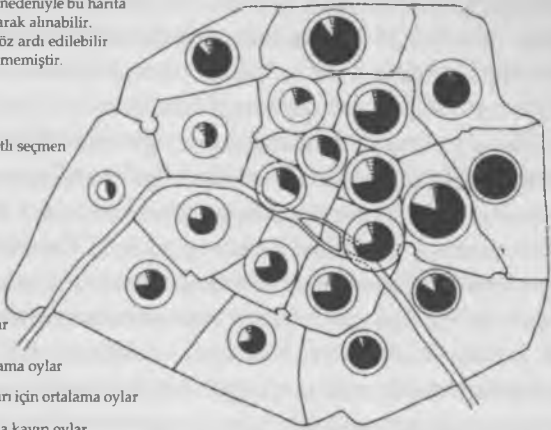
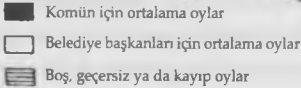
Ancak Komün hiçbir zaman özel mülk ya da paranın gücüne meydan okumadı. Yalnızca terk edilmiş atölyeler ve evlere el koydu, Marx ve Lenin'in altını çizdiği gibi Banque de France'ın meşruluğundan çekindi. Çoğunluk meydan okumadan çok, ilkeli ve karşılıklı olarak kabul edilebilir uyum arıyordu (Blanquist olanlar bile uygulamada bu yöne gitmişti) ancak ne yaparlarsa yapsınlar Komün'e olan düşmanlığın çoğu önceden veriliydi. "İlimli" (arabuluculuk etmeye çalıştıklarına Versailles'da ciddiye alınmayan) cumhuriyetçi belediye başkanları ile Komün arasındaki bölünme gerginlik arttıkça büyüdü.

26 MART 1871 SEÇİMLERİ

Tam listelerin olmaması nedeniyle bu harita yalnızca bir ortalama olarak alınabilir. Geçersiz oylar sayının göz ardı edilebilir olduğu yerlerde gösterilmemiştir.

Dıştaki beyaz halkanın gösterdiği çekimser oylar

RESİM 105 26 Mart 1871 seçimleri ve Paris'in Mayıs 1871'in "kanlı hafta"sında yeniden işgal edilmeye aşamaları, kent içindeki siyasi bağlantılarda doğu-batı dengesizliğine çok açık bir biçimde ortaya koyar. Batıdaki düşük seçmen sayısı kentin daha varlıklı sakinlerinin kırsal kesimdeki evlerine çekildiğini gerçeğini yansıtır.

1870 Prusya kuşatmasının sıkıntısına göğüs germeye tenezzül etmeyen burjuvazi 21, 22 Mart 1871’de “Düzenin Dostları” gösterisini harekete geçirerek dışını gösterdi ve daha sonra Batı Paris’i gerici güçler için kolay bir giriş noktasına dönüştürdü. Komün için oy şemasının haritaları yeterince öngörülebilirdi. Bu defa fark baskın gücün işçi tabanlı bir harekette yatmasıydı.

Thiers’in Prusyalılarla aşağılayıcı bir teslim anlaşması imzaladıktan sonra Ulusal Meclis’i Bordeaux’dan Versailles’a taşıma kararı ve ardından kenti silahsızlandıramamasından dolayı 18 Mart 1871’de bütün yönetim işlevlerini Paris’ten çekmesi Komün’ün kent ve köy dayanışması yönündeki zayıf çağrılarının hiçbir şekilde boy ölçüşemeyeceği ölçüde kırsal kesimin tepkisini somutlaştırdı. Thiers’in kırsal kesim cehaleti ve korkusunu acımasız bir propagandayla besleyerek aman vermemeye hazır bir ordu toplaması (ne de olsa günahkar ve ateist Paris’ten kızıl şeytanları kovmakla görevli değil miydiler?) ne pahasına olursa olsun Paris’i temizleyecek bir çözüm bulmaya kararlı olduğunu gösteriyordu. Versailles’a hızlı bir önleyici saldırı şansı kaçırıldığında Komün’ün kaderini beklemekten başka şansı kalmadı. Bu durumun gerginliği Komün’ü oluşturan tedirgin sınıfların ve hizipçi ittifakların iç huzursuzluklarını, bölünmelerini ve rekabetlerini açığa çıkardı. Her biri kendi parlak devrim kuramıyla donanmış farklı radikal burjuvazi kesimleri; fiili yurtseverlerle retorik ve hayal satıcıları; olaylardan şaşkına dönmüş işçilerle tutarlı ve ikna edici yorumlar sunmaya çalışan zanaatkâr sendikalarının liderleri; kent ve ulusa bağlılık arasında kalan merkezçilerle ademi merkeziyet taraftarları arasındaki bölünmeler Komün’e tutarsız bir hava ve iç çatışmalarla deliş deşik bir politik icraat verdi. Bu bölünmeler çok uzun zamandır oluşmaktaydı, kökleri geleneğin derinliklerinde yatıyordu. Gelişimleri, kapitalist moderniteye dönüşümle ve İmparatorluk siyaseti ile sermaye ekonomisi arasındaki çarpışmayla alt üst olmuştu. 18. Brumaire’de Marx’ın yazdığı gibi, “Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, bir kabus gibi yaşayanların zihnine çöker.” Bu kez kabusu içselleştiren işçi sınıfı hareketiydi. Komün, saf Proudhonculuğu ve 1789’un yeniden oluşturulmuş ruhundan esinlenen saf Jakobenciligi halkın gözünden düşürmek için ağır bir bedeldi.

Komün'ün ulaşmaya çalıştığı hedeflerin de merkezinde yer alan alternatif bir modernitenin, özlemlerini gerçekleştirebileceği sosyal cumhuriyete politik olanın ötesinden hiç bakmamış olan burjuva toplumunun rahminde ortadan kaldırılmış olması bir trajedydi.

Komün tekil, benzersiz ve dramatik bir olaydı; belki de kapitalist kent tarihinde kendi türündeki en olağanüstü olaydı. Kıvılcımın ateşlenmesi için savaş, Prusya kuşatmasının çaresizliği ve yenilginin aşılınması gerekmişti. Ancak Komün'ün malzemeleri kentin tarihsel coğrafyasının ve kapitalist dönüşümünün ağır temposuyla bir araya gelmişti. Bu çalışmada Paris'in çehresini kaçınılmaz biçimlerde değiştiren ekonomi ve toplumsal örgütlenmedeki, politika ve kültürdeki karmaşık dönüşüm biçimlerini ortaya koymaya çalıştım. Yolculuğun her noktasında Thiers ve Varlin, Paule Minck ve Jules Michelet, Haussmann ve Louis Lazare, Louis Napolyon, Proudhon ve Blanqui, Pereireler ve Rothschildlar gibi simaları; sokak şarkıcılarının ve şairlerinin, paçavracıların ve zanaatkârların, bankerlerin ve fahişelerin, hizmetçilerin ve işsiz güçsüz zenginlerin, öğrencilerin, *grissetteler*in, turistlerin, esnafın ve rehincilerin, kabare sahiplerinin, arazi spekülâtörleri, mal sahipleri, avukatlar ve profesörlerden oluşan kalabalığın karışıklığı içinde buluyoruz. Bir biçimde hepsi aynı kent mekânı içindeydi; bulvarlarda ya da barikatlarda karşılaşıyorlar, hepsi de kendi tarihsel ve coğrafi varoluşları içinde toplumsal şartları biçimlendirmeye ve kontrol etmeye çalışıyorlardı. Bunu kendi seçtikleri tarihsel ve coğrafi koşullar altında yapmadıkları açıktır. Komün, kendisi de dramatik bir dönüşüm geçirmekte olan kapitalist bir dünyanın belirli bir mekânı üzerinde kurulmuş belirli bir sınıf düzeninin içindeki iktidar ilişkilerini ve toplumsal ilişkileri dönüştürme arayışından ortaya çıktı. Bu mücadeleleri inceleyerek öğreneceğimiz çok şey var, aynı zamanda takdir edilecek ve esin verecek çok şey.

3

KODA

BÖLÜM XVIII

Sacre-Co  ur Bazilikası'nın İnşası

Butte Montmartre olarak bilinen tepenin üzerinde stratejik bir konumda yerleşmiş olan Sacre-Co  ur Bazilikası Paris'e tepeden bakar. Beş beyaz mermer kubbesi ve yanlarında yükselen çan kulesi kentin her semtinden görülebilir. Eski Paris'i oluşturan sıkışık ve mağaramsı sokak ağından arada sırada göze çarpar. G rkemi ve heybetiyle Lüksenburg Bahçeleri'nde çocuklarını gezdiren annelerden, Notre Dame'ın tepesine zahmetle çıkan turistlere; hiç ter dökmeden Centre Beaubourg'un tepesine asansörle çıkan ya da Seine'i Grenelle'den metroyla geçen ya da Gare Du Nord'a akan  alışanlara; Pazar   le sonraları Parc des Buttes Chaumont'taki kayanın tepesine çıkan Cezayirli göçmenlere kadar herkesin gözüne çarpar. Belleville ve La Villette gibi hikayemizde önemli rol oynayan geleneksel işçi sınıfı semtlerinin kıyısındaki Place du Colonel Fabien'de *boule*  alan ya lı adamlar tarafından net bir biçimde görülebilir.

Soğuk kış günlerinde P re Lachaise mezarlığında rüzgar dökülen yaprakları havalandırdığında, bazilika Fransa'nın 3. Cumhuriyetin ilk başbakanı Adolph Thiers'in mezarının basamaklarından görülebilir. Artık modern bir iş merkezi olan La D fense neredeyse manzarayı kapatmış olsa da yirmi kilometre uzaktaki Adolphe Thiers'in  ld  u St. Germain-en-Laye'deki IV. Henry'nin pavyonundan görülebilir. Ancak topografyadaki bir tuhaflık nedeniyle aynı P re Lachaise mezarlığındaki  nl  Mur dae F d r s'den, 27 Mayıs 1871'de Komün' n kalan son birkaç askerinin şiddetli bir çatışmadan sonra yakalanıp kurşuna dizildiği mezar taşları arasındaki yerden görülmez. Sacre-Co  ur'  artık ya lı bir kestane ağacının gölgelediği bu sarmasık kaplı duvardan göremezsiniz. Adolphe Thiers'in kasvetli meza-

RESİM 106 *Sacr -Coeur Bazilikası*

rının bulunduğu tepenin yamacı, sosyalistler, işçiler ve liderlerinin hac yerini, imanlı Katoliklerin hac yerinden gizler.

Pek az kişi Sacre-Co eur Bazilikası'nın güzel ya da zarif olduğunu öne sürebilir. Ancak pek çok kişi çarpıcı ve özel olduğu konusunda hemfikirdir. Özel ve benzersiz üslubunun ayaklarının dibinde uzanan kentten saygı talep eden bir tür mağrur görkemi vardır. Güneřli günlerde uzaktan pırıltısı görünür, en karanlık günlerde bile kubbelerinin beyaz mermerleri en küçük bir ışık zerresini yakalayıp dışarıya ışık

saçar. Geceleri projektörlerle aydınlatılan yapı boşlukta asılı, kasvetli ve ruhani durur. Sacre-Coœur kutsal bir görkem, ebedi bir anı imgesi yansıtır. Ama neyin anısı?

Bazilikaya bu sorunun cevabını bulmak üzere çıkan ziyaretçi, ilk önce Montmartre'nin dik yamacını tırmanmalıdır. Soluklanmak için duranlar önlerinde çatılar, bacalar kubbeler, kuleler ve anıtlardan oluşan bir manzara göreceklerdir. 1 Ekim 1872'de Paris başpiskoposunun bu dik yokuşu tırmandığı o kapalı ve sisli günden beri bu eski Paris manzarası fazla değişmemiştir. Başpiskopos tepeye ulaştığında, güneş mucizevi bir biçimde sis ve bulutların arasından görünerek gözlerinin önüne muhteşem bir Paris manzarası serdi. Başpiskopos bir an bu manzaraya hayretle baktıktan sonra şöyle bağırır: "Buradalar, azizler burada yatıyor, Kutsal Yürek burada saltanatını kurmalı, böylece herkesi kendine çağırabilir!"¹ Peki bu bazilikanın görkemiyle abideleşen azizler kimlerdir?

Bu kutsal mekâna giren ziyaretçi önce absitin tavanını kaplayan dev İsa tablosu karşısında afillayacaktır. Kolları açık resmedilmiş İsa göğsünde Kutsal Yürek'in tasvirini taşır. Altında Latince yazılmış motto "GALLIA POENITENS" öne çıkar. Bu katı ihtarin -"Fransa tövbe ediyor"- altında İsa'nın tutkuyla yanan kanla dolu ve dikenlerle çevrili kutsal yüreğinin imgesini barındıran altın bir tabut bulunur. Gece gündüz aydınlatılan bu yer hacıların dua etmek üzere geldiği yerdir. Karşısında Saint Marguerite Marie Alacoque'un gerçek boyutlarında bir heykeli durur. Bazilikanın girişinde bu kutsal kişi tarafından Paray-le-Monial'dan yazılmış 1689 tarihli bir mektuptan alınmış sözler bize Kutsal Yürek tarikatı hakkında daha fazla bilgi verir.

TANRI KUTSAL OĞLUNUN GÜZEL KALBİNİN ÇİLESİ SIRA-SINDA ÇEKTİĞİ ACI VE IZDIRAP BU KUTSAL YÜREĞİN SAYGI VE BAĞLILIK GÖREBİLECEĞİ BİR MABET ARZU EDER:

TANRIMIZ KUTSAL OĞLUNUN GÜZEL KALBİNİN ÇİLESİ SIRASINDA ÇEKTİĞİ ACI VE IZDIRAP İÇİN TELAFİSİ İÇİN BU KUTSAL YÜREĞİN SAYGI VE BAĞLILIK GÖREBİLECEĞİ BİR MABET ARZU EDER

Kutsal Yürek'e, Kitabı Mukaddes'e göre çarmıhtaki acıları sırasında, Roma askerinin mızrak saplaması sonucu açığa çıkan İsa'nın kalbine on yedinci yüzyıldan önce de ibadet edildiği bilinir. Ancak Marguerite Marie gelen vahiylerle Kutsal Yürek'e tapınmayı Katolik Kilisesi içinde özgün bir külte dönüştürdü. Hayatı zorluklar ve çilelerle dolu, tavrı katı ve soğuk olsa da kültün yansıttığı İsa imgesi sıcak ve sevecen, tövbekar ve ılımlı bir mistisizmle doluydu.² Marguerite Marie ve müritleri kültü büyük bir coşkuyla yaymaya koyuldular. Marguerite Marie, XV. Louis'ye yazdığı mektupta İsa'dan mesaj getirdiğini söylüyordu. Buna göre Kral tövbe etmeli, kendini Kutsal Yürek'e adayarak Fransa'yı kurtarmalı, bayrağı üzerine Kutsal Yürek imgesinin konması ve yüceltilmesi için bir şapel yaptırmalıydı. Bazilikanın içindeki duvara kazınmış sözler 1689 tarihli bu mektuptandır.

Kült yavaş yavaş yayıldı. Katolikler arasında inanç biçimlerini güçlü biçimde etkileyen on sekizinci yüzyıl Fransız rasyonalizmine pek uymuyordu. Jansenistler tarafından yansıtılan katı, soğuk ve disiplinli İsa imgesine de taban tabana tersti. Ancak on sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde bazı önemli ve nüfuzlu taraftarları vardı. XVI. Louis ve ailesi Kutsal Yürek kültüne bağlandı. Fransız İhtilali'nde hapsediği sırada Kutsal Yürek kültüne bağlı olduğunu halka ilan edeceği ve böylece Fransa'yı kurtaracağına (tam olarak neden kurtaracağını söylemedi, söylemesine gerek de yoktu) ve Kutsal Yürek'e tapınılacak bir şapel yapacağına yemin etti. XVI. Louis hakkında verilen yargı bu yemini yerine getirmesine izin vermedi. Marie Antoinette de daha iyisini yapamadı. Giyotinle randevusuna gitmeden önce kraliçe son dualarını Kutsal Yürek'e yöneltti.

Bu olaylar konuyla ilgilidir çünkü hikayemiz için önem taşıyan bir bağlantıyı, eski rejimin gerici monarşizmiyle Kutsal Yürek kültü arasındaki bağlantıyı işaret ederler. Bu, kültün yandaşlarını Fransız İhtilali'nin ilkelerine karşı katı bir muhalif konumuna getiriyordu. Buna karşılık özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerine inananlar, dehşet verici ruhban sınıfı karşıtı fikirlere ve uygulamalara eğilimli olanlar ise kendi adlarına böyle bir külte sevgi beslemiyorlardı. Devrim Fransa'sı tari-katı yaymak için güvenli bir yer değildi. Marguerite Marie'nin bugün Paray-le-Monial'da sergilenmekte olan kemikleri ve diğer emanetleri

bile o yıllarda dikkatle saklanmak zorundaydı. 1815'te monarşinin restorasyonu bu durumu değiştirdi. Bourbon kralları Avrupa güçlerinin dikkatli gözleri altında eski toplumsal düzeni yeniden kurabilmek için ellerinden geleni yaptılar. Devrimci dönemin aşırılıkları için tövbe etmek yönünde güçlü bir inanç vardı. XVIII. Louis ölen kardeşinin Kutsal Yürek konusundaki yeminini yerine getiremedi ama kendi parasıyla kardeşi ve ailesinin resmiyetten uzak biçimde gömüldüğü Kefaret Şapeli'ni yaptırdı: GALLIA POENITENS.

Kutsal yürek kültürünün yayılması için bir cemiyet kuruldu ve Marguerite Marie'nin aziz olarak kabul edilmesi için 1819'da Roma'ya raporlar gönderildi. Muhafazakâr monarşizm ve Kutsal Yürek kültürü arasındaki bağ daha da güçlendi ve kültür muhafazakâr Katolikler arasında yayıldı. Ancak hala Fransız Katolikliğinin liberal ilerlemeci kanadı tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. Ama artık ülkeyi harap eden ve toplumsal düzeni bozan başka bir güç vardı. Fransa kapitalist sanayileşmenin baskısını ve gerginliğini yaşıyordu. Temmuz Monarşisi altında düzensiz bir tempoyla ardından 3. Napolyon'un İkinci İmparatorluğunun ilk yıllarında büyük bir dalga halinde Fransa ekonomisinin bazı sektörlerinde, kurumsal yapılarında ve toplumsal düzeninde köklü dönüşümler yaşandı. Muhafazakâr Katoliklerin bakış açısından bu dönüşüm Fransızların hayatındaki pek çok kutsal şeyi tehdit ediyordu çünkü beraberinde kaba ve acımasız bir kapitalizm, gösterişçi ve ahlaki açıdan yoz bir burjuvazi kültürü ve sınıf gerginliklerinin keskinleşmesini getiriyordu. Artık Kutsal Yürek kültürü, çatısı altında yalnızca mizaçları ya da koşullar gereği yumuşak ve affedici bir İsa figürüne çekilenleri ve önceki senenin siyasi düzeninin geri getirilmesini hayal edenleri değil, aynı zamanda paranın Kutsal Kase haline geldiği, sermaye kapitalizminin papalığının Papa'nın otoritesini tehdit ettiği, paranın ana tapınma nesnesi olarak Tanrının yerine geçme tehlikesinin bulunduğu yeni toplumsal düzenin materyalist değerlerinin tehdidi altında hissedenleri de topluyordu.

Bu genel koşullara Fransız Katolikler de 1860'larda bazı daha özel şikayetler ekleyebilirdi. 3. Napolyon en sonunda (epeyce bocaladıktan sonra) İtalya'nın birleşmesine destek vermiş, siyasi ve askeri olarak merkezi İtalyan devletlerinin Papa'nın dünyevi gücünden kur-

tuluşuna kendini adanmıştı. Bu siyaset Papa'nın pek hoşuna gitmedi, askeri baskı altında Vatikan'a çekilerek dünyevi gücü iade edilene kadar çıkmayı reddetti. Papa buradan Fransız politikasına ve Fransa'yı silip süpürdüğünü düşündüğü yozluğa karşı zehir zemberek suçlamalar yöneltti. Bu şekilde Fransız Katolikleri kendi davasında birleştirmeyi umuyordu. Bu en elverişli zamandı. Marguerite Marie, 1864'te IX. Louis tarafından aziz ilan edildi ve Kutsal Yürek kültü muhafazakâr muhalefetin her türü için savaş çılgılığı haline geldi. Güney Fransa'daki Paray-le-Monial'a büyük hacıların dönemi başladı. Büyük sermaye baronlarının yapımına yardım ettiği demiryolları tarafından taşınan hacılar hem kamusal hem de özel günahları için tövbe etmeye gidiyorlardı. Materyalizm ve Fransa'nın yoz zenginliği için tövbe ediyorlardı. Papa'nın dünyevi gücüne konan kısıtlamalar için tövbe ediyorlardı. Eski ve saygı uyandıran bir toplumsal düzenin bünyesinde topladığı geleneksel değerlerin ölümü nedeniyle tövbe ediyorlardı. GALLIA POENITENS.

Paris'te Sacre-Coœur Bazilikası'nın ana kapısının içinde ziyaretçiler şu ibareyi okuyabilir:

16 HAZİRAN 1875'TE, PAPA IX. PIUS'UN DÖNEMİNDE, 1870-71 SAVAŞINDA ALEXANDER LEGENTIL VE HUBERT ROHAULT DE FLEURY'NİN, EKSELANSLARI KARDİNAL GUIBERT TARAFINDAN ONANMIŞ ANDINI YERİNE GETİREN; 23 TEMMUZ 1873 ULUSAL MECLİS KARARI GEREĞİNCE, ABADİ'NİN PLANINA GÖRE İNŞA EDİLMİŞ, İSA'NIN KUTSAL YÜREK'İ ADINA DİKİLMİŞ BU BAZİLİKA'NIN İLK TAŞI EKSELANSLARI KARDİNAL GUBERT TARAFINDAN KONMUŞTUR...

Bu kısa tarihin ayrıntılarına girerek arkasında neler yattığını görelim. Bismarck'ın taburları 1870 yazında Fransızlara karşı zafer üzerine zafer kazanarak ilerlerken Fransa'yı yaklaşan bir felaketin çaresizliği kapladı. Pek çok kişi yenilgilerin maceraperest ve ahlaki açıdan yoz Fransa'ya ilahi güç tarafından verilen haklı bir ceza olduğunu düşünüyordu. Bu düşünceyle İmparatoriçe Eugénie yas giysileri içinde ailesi ve saray erkânıyla birlikte halkın önünde ken-

dilerini Kutsal Yürek'e adamak için Tuileries sarayından Notre Dame'a yürümeye teşvik edildi. İmparatoriçe bu öneriye olumlu baksa da bir kez daha çok geç kalınmıştı. 2 Eylülde, 3. Napolyon Sedan'da yenilgiye uğratılıp esir alındı. 4 Eylül'de Hôtel de Ville'in basamaklarında cumhuriyet ilan edilerek Ulusal Savunma Hükümeti kuruldu. O gün, akıllıca davranarak İmparator'un tavsiyesiyle önceden bavullarını toplamış ve değerli eşyalarını İngiltere'ye göndermiş olan İmparatoriçe Eugénie Paris'ten kaçtı.

Sedan'daki yenilgi İmparatorluk'u sona erdirdi ancak savaş sona ermemişti. Prusya orduları ilerlemeye devam ediyordu, 20 Eylül'de Paris'i kuşattılar ve ertesi yılın 28 Ocak'ına kadar sürecektir kuşatma başladı. Pek çok saygın burjuva gibi Alexander Legentil de Prusya orduları yaklaşırken Paris'ten kaçıp taşrada saklandı. Poitiers'de hüznüyle Paris'in kaderi nedeniyle acı çekerken Aralık başlarında "Eğer Tanrı Paris'i ve Fransa'yı kurtarıp yüce başpiskoposun serbest kalmasını sağlarsa Paris'te Kutsal Yürek'in hizmetinde bir ibadethane-nin inşasına elinden gelen katkıda" bulunacağına dair ant içti. Bu yemine başka yandaşlar da aradı ve kısa sürede Hubert Rohault de Fleury'nin heyecanlı desteğini kazandı.³ Ancak Legentil'in yemini, onun sıcak bir şekilde karşılanmasını garanti etmiyordu çünkü kısa sürede keşfedeceği gibi taşra "o sırada Paris'e karşı nefret dolu duygular besliyordu." Bu durum sıra dışı değildi ve temeline inmek için konudan bir parça sapmamız yararlı olacaktır.

Ancien régime zamanında Fransa'da devlet aygıtı, daha sonra Fransız İhtilali ve İmparatorluk yönetimi altında pekişecek olan güçlü bir merkezi karakter kazanmıştı. Bu merkezileşme daha sonra Fransız siyasi örgütlenmesinin temeli haline geldi ve Fransa'nın geri kalanıyla karşılaştırıldığında Paris'e özellikle önemli bir rol verdi. Paris idari, ekonomik ve kültürel alanda kesin bir üstünlüğe sahipti. 1789 olayları, Parislilerin hükümetleri oluşturup yıkabilecek güce sahip olduklarını da göstermişti. Bu gücü kullanmakta usta olduklarını kanıtladılar ve sonuçta da kendilerini "ilerici" olduğuna karar verdikleri her şeyi, geri kalmış, muhafazakâr ve kırsal Fransa'ya kabul ettirmeyi hak ve görev sayan ayrıcalıklı kimseler olarak gördüler. Paris burjuvazisi hangi politik inanca sahip olursa olsun taşra hayatının darlığını

(kentte rahatça yaşamak için buralardaki mülklerinden gelen kiraya dayanmalarına rağmen) küçümsüyor, köylüleri iğrenç ve anlaşılmaz buluyorlardı. Diğer taraftan ise Paris gücün, tahakkümün ve fırsatın merkezi olarak görülüyordu. Paris'te iktidar ve otoritenin aşırı merkezileşmesinden doğan düşmanlığa ayrıcalık, maddi başarı, ahlaki yozluk, günah ve toplumsal huzursuzluk merkezi olarak görülen her büyük kente karşı küçük kasabalar ve köylerde duyulan daha belirsiz düşmanlıklar ekleniyordu. Fransa'ya özgü olan, "kent-kır çelişkisi"nden kaynaklanan bütün gerginliklerin, Paris'le Fransa'nın geri kalanı arasındaki ilişkide yoğunlaşmasıydı.

İkinci İmparatorluk döneminde bu gerginlikler önemli ölçüde belirginleşti. Paris, demiryolları kenti ulusal mekânsal birleşme sürecinin merkezi haline getirirken büyük bir ekonomik patlama yaşadı. Kent gelişmekte olan küresel ekonomiyle yeni bir ilişkiye girdi. Büyüyen Fransız ihracatındaki payı önemli ölçüde arttı, geniş ölçüde köylerden gelen büyük göç sayesinde nüfusu büyüdü. Paris finans, spekülasyon ve ticari etkinliklerin merkezi haline gelirken zenginlik ve gücün yoğunlaşması da hızla arttı. Paris'in zenginliği ve dinamizmi ile birkaç istisna (Marsilya, Lyon, Bordeaux ve Mulhouse) dışında taşra ataleti ve geri kalmışlığı arasındaki ayrılık giderek fark edilir hale geldi. Dahası kent içinde zenginlik ile yoksulluk arasındaki ayrılık daha da ür-kütücü olmaya başladı ve giderek artan bir biçimde batıdaki zengin burjuva semtleri ve kuzey, doğu ve güneydeki işçi sınıfı semtleri arasında coğrafi bir bölünme olarak ifadesini buldu. Belleville batının burjuva yurttaşlarının girmeye cesaret edemediği yabancı bir ülke haline geldi. Belleville nüfusu 1853-1870 arasında iki kattan fazla artarken, burjuvazi basınında en kötileyici ve korku verici tanımlarla canlandırılıyordu. 1860'larda ekonomik büyüme yavaşlayıp İmparatorluk yönetimi zayıflarken Paris her çeşit provokatör karşısında korunmasız, toplumsal huzursuzlukla kaynayan bir kazan haline geldi. Dahası Haussmann gördüğümüz gibi Paris'i geniş bulvarlar, parklar, bahçeler ve anıtsal mimariyle donatmıştı. Bunu büyük bir bedel ve finansman hileleriyle yapmıştı; bu tutum taşra zihniyetinde hemen hemen hiç iyi bir izlenim bırakmayacak bir işti. Haussmann'ın yansıttığı kamusal zenginlik imgesi, çoğu Haussmann'ın devlet tarafından

finanse edilen iyileştirmelerinin kârları üzerine spekülasyonlarla zenginleşen burjuvazinin gösterişçi tüketimiyle eşleşiyordu.

O halde taşra ve köydeki Katoliklerin, ne kadar sofu bir amaç için olursa olsun, Paris'i bir anıtlı daha süslemek için ellerine ceplerine sokmaya niyetlerinin olmaması şaşırtıcı değildir. Ancak Legentil'in önerisine tepki olarak daha da özgül bazı itirazlar yükseldi. Taşra ve köy zihninde hala şiddetle monarşi aşılıyken Parisliler her zamanki küstahlıklarıyla cumhuriyet ilan etmişti. Dahası kuşatmanın zor koşullarıyla yüzleşmek üzere geride kalan Parisliler şaşırtıcı derecede uzlaşmaz ve mücadeleci olduklarını göstermişlerdi, onlar sonuna kadar savaşmayı tercih edeceklerini ilan ederken taşra görüşü Prusya'yla çatışmanın sona erdirilmesi yönündeydi. Bütün bunlar Paris işçi sınıfı arasında yeni bir materyalist siyasetin söylentileri ve ipuçlarıyla, çeşitli devrim heveslerinin kendini ortaya koymasıyla pekişince, daha saygın burjuva sınıfından yurttaşlarının yokluğunda kentin radikal hatta sosyalist felsefeye kurban olduğu izlenimi doğuyordu. Kuşatma altındaki Paris'le işgal edilmemiş bölgeler arasındaki tek haberleşme güvercin ya da balon yoluyla sağlandığından yanlış anlaşılma için pek çok fırsat doğdu, kırsal kesimdeki cumhuriyetçilik düşmanları ve kentteki monarşizm düşmanları bunları istismar etmekten kaçınmadı.

Bu nedenle Legentil, andında Paris'i özel olarak anmaktan kaçınmayı uygun gördü. Şubat 1871'in sonlarına doğru Papa andını onayladı ve bundan sonra hareket biraz güçlendi. Ve böylece 19 Mart'ta andın savlarını uzun uzadıya belirten bir risale çıktı.⁴ Yapının ruhu ulusal olmalı, diyordu yazarlar. Çünkü Fransız halkı ulusal suçlar için ulusal çapta özür dilemeliydi. Anıtı Paris'te inşa etme niyetlerini tekrar belirttiler. Kentin daha fazla süslenmemesi yönündeki itiraza "Paris yakılıp yıkılsa bile, yine de enkazı üzerinde ulusça kabahatlerimizi itiraf edip tanrının adaletini yüceltmek isteriz."

Broşürün zamanlaması ve seçtiği sözcükler şans eseri geleceği öngörmüştü. 18 Mart'ta Parisliler Komün bayrağı altında öz yönetim kurmak için geri dönüşü olmayan ilk adımlarını attılar. Komünarların gerçek ya da hayali günahları burjuvaziyi ve hatta daha da gürültülü biçimde taşra kamuoyunu şaşırtıp öfkeli edecekti. Paris'in çoğu şid-

detli bir iç savaş sırasında gerçekten de yakılıp yıkıldığı için, bu küller üzerine bir kefarete bazilikası inşa edilmesi fikri giderek daha cazip oldu. Rohault de Fleury'nin açık bir tatminle belirttiği gibi, "Paris'in yakılıp yıkılmış imgesinin ne kadar isabetli olduğu sonraki aylar içinde pek çok kez ortaya çıktı."⁵ Bu tarihin bir kısmını yineleyelim.

Paris Komünü'nün kökenleri karmaşık bir biçimde birbirine eklenen bir dizi olayda yatar. Tam da ülke içindeki siyasi öneminden dolayı Paris uzun zaman boyunca herhangi bir temsili yerel yönetim biçiminden yoksun kalmış, doğrudan Ulusal Hükümet tarafından yönetilmişti. 19. yüzyılın büyük bölümünde genelde cumhuriyetçi olan Paris ya monarşistlerin (Bourbon "legitimistler" ya da "Orléanscılar") ya da otoriter Bonapartçıların yönetimi altında sıkıntı yaşadı. Demokratik bir yerel yönetim biçimi, tüm tarafların değindiği gibi "komün", epeydir süregiden bir talepti ve kent içinde geniş bir desteğe sahipti.

4 Eylül 1870'te kurulan Ulusal Savunma Hükümeti ne radikal ne de devrimciydi ama cumhuriyetçiydi.⁶ Aynı zamanda ürkek ve beceriksiz olduğu da ortaya çıktı. Elbette birtakım zorluklar altında çalışıyordu ama bu zayıf icraatına bir bahane değildi. Örneğin monarşistlerin saygısına sahip değildi ve daimi gerici sağ korkusu ile yaşıyordu. General Bazaine komutasındaki Doğu Ordusu 27 Ekim'de Metz'de Prusyalılara teslim olduğunda general bunu bir monarşist olarak cumhuriyetçi bir hükümet adına savaşmaya gönlü el veremeyeceği için yaptığı izlenimini bırakmıştı. Teslim olmaya direnen bazı subaylar Bazaine'in kendi politik tercihlerini Fransa'nın onurunun üstünde tuttuğunu görmüştü. Bu Fransa siyasetini birkaç yıl daha rahat bırakmayacak bir meseleydi. Daha sonra, bir süreliğine Komün'ün silahlı güçlerine komuta edecek olan Rossel (bu yüzden keyfi olarak idam edilecekti), Bazaine'in yurtseverlikten yoksun olması karşısında sarsılan subaylardan biriydi.⁷

Ancak üst sınıfın farklı gruplaşmaları arasındaki gerginlikler, geleneksel ve şaşırtıcı derecede katı burjuvaziyle yavaş yavaş kendini bulmaya ve ayakları üzerinde durmaya başlayan işçi sınıfı arasındaki gerçek ya da hayali düşmanlıklarla kıyaslanamazdı bile. 1860'larda

RESİM 107 Komün'ün son günlerinde Paris'te kontrolden çıkan yangınlar geride muazzam bir yıkım bıraktı. Eldeki pek çok fotoğraf arasından (çoğunun sahibi bilinmemektedir) Rue Royale'in hala yangın tüterken çekilmiş bir fotoğrafı. Pek çok önemli kamu binası, Hotel de Ville, Maliye Bakanlığı, Tuileries Sarayı enkaz haline geldi. Saray 1880'lerde iktidara gelen cumhuriyetçi yönetim tarafından yıkıldı. Bunun nedeni kısmen yeniden inşa etme maliyetinin yüksek olması ancak daha da önemlisi monarşi ve Napolyon iktidarının bir sembolü olmasıydı.

işçi sınıfı örgütleri ve politik kulüplerin oluşumu, Uluslararası İşçi Birliği'nin Paris kolunun etkinlikleri, işçi sınıfı içinde coşkulu fikirlerin ve anarşist ve sosyalist felsefelerin yeniden ortaya çıkışı burjuvazinin büyük telaşa kapılmasına yol açmıştı. Karşıtlarının korktuğu kadar iyi örgütlenmiş ya da birleşmiş olmamasına rağmen işçi sınıfı ortaya çıkmakta olan bir sınıf bilincinin bol miktarda işaretini sergiliyordu. Ulusal Savunma Hükümeti işçi sınıfının geniş çaplı desteği olmadan Prusya zaferlerini durduramadığı gibi Paris kuşatmasını kıramıyordu. Solun liderleri İmparator'un savaşıma muhalefetlerine rağmen bu desteği vermeye fazlasıyla razıydılar. Blanqui hükümete "coşkulu ve mutlak destek" sözü verdi, hatta enternasyonal liderleri bile görev duygusuyla Alman işçilere kardeş kavgasına girmemeleri yönünde çağrı yaptıktan sonra Paris'in savunmasını örgütlemeye giriştiler. İşçi sınıfı çalkantılarının merkezi Belleville, Cumhuriyet adına ulusal davaya etkileyici biçimde destek verdi.⁸

Burjuvazi bu durumda bir tuzak olduğunu hissediyordu. Burjuva saflarından çağdaş bir yorumcu burjuvazinin kendini "kızılar"la Prusyalılar arasında tuzağa düşmüş gördüğünü yazıyordu. Ve şöyle ekliyordu: "Bu iki kötülükten hangisi onları daha çok korkutuyordu bilmiyorum. Yabancıdan nefret ediyorlardı ama Bellevillelilere duydukları korku daha fazlaydı."⁹ Yabancı düşmanı ne kadar yenmek isterlerse istesinler işçi sınıfı taburları öncüyken bunu yapmaya içleri elvermiyordu. Burjuvazi, Almanlara teslim olmayı seçti (bu Fransız tarihinde son kez olmayacaktı) ve solu yurtsever cephenin içinde ege-men güç olarak bıraktı. 1871'de "içerideki düşman" korkusu milli gururu yenmişti.

Fransızların Prusya kuşatmasını kıramaması ilk önce Prusya'nın üstünlüğü ve Fransa'nın askeri beceriksizliğinin bir sonucu olarak yorumlandı. Ancak arka arkaya başarı vaat eden hücumlar daha sonra felakete dönüşünce dürüst vatanseverler baştakilerin ihanet ve vatan hainliği olarak tanımlanabilecek oyunlar oynayıp oynamadığını düşünmeye başladılar. Hükümet giderek "Ulusal İhanet Hükümeti" olarak görülmeye başlandı, Marx tutkulu Komün savunmasında bu deyimini daha sonra ezici bir etkiyle kullanacaktı.¹⁰ Hükümet Parisli-lerin yerel demokrasi talebine karşılık vermekte de aynı derecede is-

teksizdi. Saygın burjuvazinin çoğu kentten kaçtığı için seçimlerin yerel yönetim iktidarını solun eline vermesi muhtemel görünüyordu. Sağın monarşistlerinin kuşkuları düşünüldüğünde Ulusal Savunma Hükümeti uzun zamandır talep edilen şeyi teslim etmeyi göze alamayacağını hissediyordu. Böylece sonu gelmez bir oyalamaya girişti.

31 Ekim gibi erken bir tarihte bütün bu çeşitli parçalar bir araya gelerek Paris'te bir isyancı hareketi doğurdu. Bazaine'in yüz kızartıcı biçimde teslim olduktan sonra hükümetin Prusyalılarla ateşkes koşullarını görüştüğü söylentileri yayıldı. Paris halkı sokaklara döküldü, korku saçan Belevilleliler toplu halde kente inerken birkaç hükümet görevlisini esir aldılar ve yalnızca yerel yönetim seçimlerinin yapılması ve teslim olunmayacağına dair sözlü teminat verilmesi koşullarında onları serbest bırakacaklarını söylediler. Bu olayların sağın öfkesini uyandıracağına kuşku yoktu. Aralık'ta Legentil'in karşılaştığı "Paris'e karşı nefret duygularının" birincil sebebi buydu. Hükümet savaşmak için yaşamaya devam etti. Ancak gelişen olaylarda Prusyalılara karşı hiç savaşmadıkları kadar etkili şekilde Bellevillelilerle savaşacakları ortaya çıktı. Böylece Paris kuşatması gittikçe uzadı. Sosyal istikrarsızlık koşullarına bir de kentteki kötüleşen koşulların belirsiz etkileri eklendi.¹¹ Hükümet halkın gereksinimlerini karşılamakta beceriksiz ve duyarsızdı, bu da içten içe yanan huzursuzluk ateşini harladı. İnsanlar kediler ve köpekleri yerken daha ayrıcalıklı olanlar hayvanat bahçesindeki genç fil Pollux'un parçalarını paylaştı. (Hortumunun bir *poundu* kırk franka satıldı.)

"Tadı domuzla keklik eti arasındaki" farenin fiyatı altmış sentimden dört franka yükseldi. Hükümet ekmeği karneye bağlamak gibi temel bir önlemi ocağa kadar almadı, o zaman da çok geç kalınmıştı. Erzaklar eridi, ekmeğe kemik unu karıştırma süregelen bir soruna dönüştü. Kemik tozunun katakomblardan çıkarılan insan kemiklerinden elde edilmesi durumu daha da nahoş bir hale getiriyordu. Sıradan halk bu şekilde bilmeden atalarını yerken, mal stoklamış tüccarların fahiş fiyatlarla sağladığı malzemelerle kafe hayatının lüksleri devam ettiriliyordu. Geride kalan zenginlerin her zamanki zevke düşkünlükleri devam etti, ama bunun için pahalı bir bedel ödediler. Hükümet,

bu kadar ayrıcalıklı olmayanların duygularına karşı umursamazlıkla ile vurgunculuğu ya da gösteriş amaçlı tüketimi dizginlemek için hiçbir şey yapmadı.

Aralık sonuna gelindiğinde Ulusal Savunma Hükümeti'ne radikal muhalefet büyüyordu. Sonunda 7 Ocak'ta ünlü Affiche Rouge'u yayımlandı. Yirmi Paris *arrodisementinin* merkez komitesi tarafından imzalanan belge hükümeti kararsızlığı, atıllığı ve ayak sürümesiyle ülkeyi uçurumun kıyısına götürmekle suçluyordu. Hükümetin ne yönetmeyi ne de savaşmayı bildiğini ima ediyordu. Böyle bir rejimin devam etmesi yalnızca Prusyalılara teslimle sonuçlanabilirdi. Kaynaklara el konulması, karneye bağlanması ve toplu saldırı programı ilan etti. Bildiri ünlü "Halka yol açın, Komün'e yol açın!" çağrısıyla sona eriyordu.¹² Bütün Paris'e yapıştırılan afişteki çağrı etkili oldu. Ordu kararlı biçimde hareket etti ve askeri açıdan acemice ve kıyım la son bulan çarpıcı son bir toplu hücum düzenledi. Lissagaray şöyle yazıyordu: "Herkes onların kurban edilmeye gönderildiğini anlamıştı."¹³

RESİM 108 Yaşlanan Daumier ile birlikte karikatürist Cham, 1870 Paris kuşatmasının umutsuz aylarından bir parça mizah çıkarmaya çalıştı. Burada Parislileri gecelik farelerini tedarik etmek üzere sıraya girmiş görürüz. Cham aynı zamanda okurlarına fare yerken kedilere dikkat etmelerini tavsiye ediyor.

İhanet ve vatan hainliğine dair kanıtlar çarpışmaya yakın olanlar için göz ardı edilemeyecek kadar kuvvetliydi. Vatan sevgisini sınıf çıkarlarının üzerinde tutan pek çok dürüst yurtseveri burjuvaziden uzaklaştırıp karşıt görüşlü radikaller ve işçi sınıfıyla ittifaka götürdü.

Parisliler Ocak sonundaki kaçınılmaz ateşkesi sessiz bir edilelikle kabul etti. Bir barış anlaşmasını müzakere edip kabul edebilecek kurucu meclis için ulusal seçimlerin yapılması gerekiyordu. Fransız ordusu silah bırakacak, kolayca silah bıraktırılamayacak Paris Ulusal Muhafız Birliği savaşa kuvvet olarak kalacaktı. Prusya birliklerinin gözetimi altında açlığın pençesindeki kente erzak geldi. Kentte kalan burjuvaların çoğu kırsal kesimdeki sığınaklarına kaçtı; yoksul, maaşları ödenmeyen morali bozuk askerlerin akını toplumsal ve siyasi gerginliği iyice artırdı. Şubat ayında kent kendi radikal cumhuriyetçi kontenjanını seçti (Louis Blanc, Hugo, Gambetta ve hatta Garibaldi). Ancak kırsal kesim ve taşradan gelen oylar barış yönündeydi. Sol teslim olmaya karşı olduğundan, Ulusal Savunma Hükümeti'nden cumhuriyetçiler ise savaşı idare edişlerinden dolayı ciddi olarak gözden çıkarılmıştı. Bonapartçıların da itibarları sarsılmıştı. Barış oyu monarşistlere gitti. Cumhuriyetçi Paris kendini Ulusal Meclis'te monarşist bir çoğunlukla buldu. O sırada 73 yaşında olan Thiers hem siyasetteki deneyimi hem de monarşistlerin küçültücü olacağı kesin bir barış anlaşmasını imzalama sorumluluğundan kaçması nedeniyle Cumhurbaşkanı seçildi.

Thiers 26 Şubat'ta geçici barış antlaşması imzaladı (1848 Şubat Devrimi'nin yıldönümüne tehlikeli olabilecek kadar yakın bir tarihte). Alsace ve Lorraine'i Almanya'ya bıraktı. 1 Mart'ta Prusya birliklerinin sembolik olarak Paris'i işgal etmesini kabul etmesi Parislilerin gözünde onu daha da kötü duruma düşürdü. Paris'te pek çok kişi silahlı mücadele tehdidinde bulunduğu için bu durum kolayca katliama dönüşebilirdi. Yalnızca solun örgütsel gücü (Prusyalıların onları yok edip Thiers'in işini onun için yapacağını anlıyorlardı) ve Ulusal Muhafız Merkez Komitesi denen fazla bilinmeyen yeni bir grup bir felaketi engelledi. Kalabalıkların buz gibi sessizliğinde, önemli anıtlar siyah örtülerle örtülmüşken Prusyalılar Champs Elysée'de resmigeçit yaptılar. Bu kolay kolay affedilecek bir aşağılanma değildi ve Thiers bundan

kısmen sorumluydu. Thiers aynı zamanda yüklü bir savaş tazminatı ödemeyi de kabul etmişti. Bu noktada Bismarck'ın Prusyalı bankerlerin kredi bulması önerisine direnecek kadar yurtseverdi. Thiers bu ayrıcalığı Fransızlara sakladı ve sıkıntılarla dolu bir yılı Fransız yüksek sermayesinin beyefendileri için en karlı yıllardan birine dönüştürdü.¹⁴ Yüksek sermaye Thiers'e parayı toplayabilmek için en başta "Paris'teki o serserileri" halletmesi gerektiğini bildirdi. Thiers bunu yapmak için benzersiz bir biçimde donanmıştı. Louis Philippe yönetimindeki işçileri bakanlığı sırasında 1834'te Fransa tarihindeki ilk gerçek işçi hareketini acımasızca bastırmaktan o sorumluydu. "Sefil halk yığınınına" her zaman küçümseme beslemiş olan Thiers'in aklında onları ezmek için uzun zamandır bir plan vardı. 1848'de Louis Philippe'e önerdiği bu planı en sonunda uygulamaya koyacak bir konumdaydı. Kırsal kesimin muhafazakârlığını kullanarak kentin radikalizmini ezecekti.

RESMÎ 109 Thiers 1840'lerden itibaren Daumier'in sık sık işlediği bir figür oldu. 1870'te siyaset sahnesinde aniden yeniden belirmesi eleştirel yorumlara fırsat verdi. Soldaki resimde (24 Şubat 1871) Thiers, Bordeaux'da yeni seçilmiş Millet Meclisi'ni yönetirken görülür (ama "suflörü göremezsiniz"). Sağda ise (Nisan 21'de Komün'ün ilan edilmesinden sonra yayınlanmıştır) Thiers'i devlet arabasına koşulmuş, Versailles yönüne giden atlarını çılgınca kırbaçlarken görürüz. Özgürlük figürü olarak tasvir edilmiş Paris tersi yöne gitmeye çabalayan atlarla kalmıştır ama başı onaylamayan bir tavırla Thiers'e dönüktür. Devletin parçalanması kaygı verici biçimde öngörülür.

18 Mart sabahı Paris halkı Fransız ordusundan geriye kalanların kentin topraklarını almak için Paris'e gönderildiğini öğrendi. Bu, 4 Eylül'den bu yana muazzam sayılarla Ulusal Muhafızlara katılan halkın silahsızlandırılması için ilk adımdı. Paris işçi sınıfı aynı anda toplara el koymak için yola çıktı. (ne de olsa bu topları kuşatma sırasında topladıkları metallerden onlar dökmemiş miydi?) Montmartre tepesi üzerinde yorgun Fransız askerleri orada toplanmış olan güçlü topların başında nöbetteydi. Karşılarında huzursuz ve öfkeli bir kalabalık vardı. General Lecomte birliklere ateş emri verdi. Emrini üç kez tekrarladı. Ancak askerler ateş etmeyerek tüfeklerinin dipçliğini kaldırdılar ve halkla dostça kaynaştılar. Kızgın kalabalık General Lecomte'yi tutsak aldı. 1848 Haziran'ındaki acımasız ölümlerde oynadığı rol nedeniyle hafızalarda yer etmiş ve nefret edilen General Thomas ele geçirildi. İki General, Rue des Rosiers'de 6 numaralı evin bahçesinde öfkeli tartışmalar ve büyük bir karmaşada duvar dibinde vurularak öldürüldüler.

RESİM 110 Bu etkileyici fotoğrafta görüldüğü haliyle Montmartre topları, kuşatma sırasında halkın bağışladığı malzemelerin eritilmesiyle Paris atölyelerinde dökülmüştü. Paris ile Versailles arasındaki ayrılığı ateşleyen huzursuzluğun ana nedeniydiler.

Bu olay can alıcı bir önem taşır. Artık muhafazakârların şehitleri vardı. Thiers başkaldıran Paris halkını katil ve suikastçılar olarak damgalayabilirdi. Montmartre tepesi Hristiyan azizlerinin şehitlik yeri idi. Muhafazakâr Katolikler bu listeye artık Lecomte ve Clément Thomas'ın isimlerini de ekleyebilirdi. Gelecek aylar ve yıllarda Sacre-Coœur Bazilikası'nın inşası mücadelesi gelişirken, "Hristiyan toplumunu savunup kurtarmak için ölen dünkü şehitlerin" anısını yaşatma gereksinimine sık sık gönderme yapılacaktı.¹⁵ Hatta bu ifade Ulusal Meclis'te 1873'te kabul edilen Bazilika'nın inşasını destekleyen resmi mevzuatta kullanılacaktı. 16 Haziran 1875'te ilk temel taşı konulduğunda Rohault de Fleury bazilikanın "bu kadar kutsal bir yere dönüştükten sonra Şeytan'ın seçtiği ve bunca felakete yol açıp kiliseye iki şanlı şehit verdiren o korkunç alemin ilk eyleminin gerçekleştiği" bu yerde inşa edilmesi karşısında sevinçliydi. "Evet," diye devam ediyordu: "Sacre-Coœur Komün'ün başladığı yerde, General Clément Thomas ve Lecomte'nin öldürüldüğü yerde yükselecek." "Kötü niyetlilerin aklını karıştırmasını çok iyi bilen, planlarını bozan ve onların mezar kazmayı düşündükleri yere beşik koyan bir tanrıyı seven iyi Hristiyan halk" karşısında sevinçliydi. Bu imanlı halk yığının "bütün dini fikirlere düşman ve hepsinden önemlisi Kiliseye nefretle harekete geçen sarhoş iblislerin sıralandığı yamaçla" karşılaşıyordu.¹⁶ GALLIA POENITENS.

Thiers'in 18 Mart olaylarına tepkisi Paris'ten askeri ve hükümet personelinin tamamıyla çekilmesi yönünde emir vermek oldu. Versailles'da güvenli bir uzaklıktan düzenli biçimde Paris'in işgalini ve dönüştürülmesini hazırladı. Bismarck Paris'teki köktencileri bastırmaya yeterli Fransız ordusunun yeniden oluşturulmasına izin vermekte istekli olduğunu göstermişti. Bu amaçla esirleri serbest bırakıp, malzemeyi geri verdi. Ancak önlem olarak çok sayıda Prusya birliğini kentin çevresinde bıraktı. Bu birlikler olayların sessiz tanıkları olacaktı.

Kendi başlarına kalan ve olayların gidişatından biraz da şaşkına dönmüş Parisliler Ulusal Muhafız Merkez Komitesi'nin liderliğinde yalnızca terk edilmiş idari aygıtı ele alıp takdire değer bir hız ve verimlilikle işlemlerini sağlamakla kalmadılar (tiyatrolar bile yeniden açılmıştı), aynı zamanda 26 Mart seçimlerini de düzenlediler. Komün

28 Mart'ta resmi olarak ilan edildi.¹⁷ Bu Paris'in sıradan halkı için sevinçli bir kutlama, burjuvazi içinse korku günüydü. Ancak Komün'ün siyasetinin tutarlı olduğu söylenemezdi. Önemli sayıda işçi Fransa tarihinde ilk kez halkın seçilmiş temsilcileri olarak yerlerini almıştı ama Komün hala burjuvazinin radikal unsurlarının hakimiyeti altındaydı. Orta yol cumhuriyetçilerden Jakobenlere, Proudhonculardan Enternasyonal'in sosyalistlerine ve Blanquist devrimcilere kadar değişen farklı siyasi akımlardan oluştuğu için epeyi gruplaşma ve hangi radikal ya da sosyalist yolun benimseneceğine dair bolca çekişmeli tartışmalar vardı. Olabilecek şeyler karşısında nostaljiyle doluydu. Yine de bazı açılardan daha eşitlikçi modernist bir geleceği işaret ediyordu. Bu gelecekte birlik ve sosyal olarak örgütlenmiş yönetim ve üretim ilkeleri faal olarak keşfedilebilirdi. Ancak bunun çoğu teoride kaldı çünkü Komünarların olası modernite iddiası gerici muhafazakâr dalga tarafından yutulmak üzereydi. Thiers Nisan başında saldırdı ve Paris'in ikinci kuşatması başladı. Fransa taşrası ve kırsalı Paris'in işçi sınıfını yok etmek üzere kullanıldı.

RESİM 111 Rue d'Allemagne'de Komünarların barikadı. Mart 1871.

Sonrasında gerçekleşen olaylar Komün için felaket anlamına geliyordu. Versailles güçleri en sonunda Thiers'in 1840'larda inşa ettirdiği Paris'in dış savunmasını, sonra batı Paris'in burjuva kesimini geçtiler. Haussmann'ın işçi sınıfı semtlerinde yaptırdığı geniş bulvarlardan yavaş ve acımasız bir biçimde ilerlediler. Her yere barikatlar kurulmuştu ama askerler barikatları parçalamak için top ve düşman güçlerini barındıran evleri yıkmak için yangın mermisi kullanmaya hazırды. Böylece büyük bölümü kanlı olan Fransız tarihinin en acımasız katliamlarından biri başlamış oldu. Versailles güçleri aman vermiyordu. Sokak çatışmalarında ölenlere -ki çoğu tanıklığa göre çok yaygın değildi- inanılmaz sayıda yargısız infaz eklenmişti. Moilin sosyalist ütopyacı görüşleri yüzünden; cumhuriyetçi temsilci ve Komün'ün muhalifi Millièrè orduda görevli bir yüzbaşının gazete yazılarını beğenmemesi nedeniyle infaz edildi. (Millièrè Pantheon basamaklarında diz çöktürölüp günahlarının bağışlanması için yalvarması söylendiğinde hayatında ilk kez "Yaşasın Komün!" diye bağırdı.) Lüksemburg Bahçeleri'nde, Lobau'daki kışlalarda, Père Lachaise mezarlığının hala ünlü ve kutsal sayılan duvarlarında cellatlar işe koyulurken silah sesleri yankılandı. Yirmi- otuz bin Komünar bu şekilde öldü. İntikamla dolu bir GALLIA POENITENS.

Bu hüznölü tarihte dikkat çekici bir olay vardır. 28 Mayıs'ta bitkin Eugène Varlin; ciltçi, İkinci İmparatorluk döneminde sendika ve kooperatif örgütleyicisi, Ulusal Muhafızların üyesi, zeki, titizlik derecesinde dürüst. kendini adanmış sosyalist, Komün'ün üyesi ve cesur asker teşhis edildi ve tutulandı. Lecomte ve Clément Thomas'ın öldürölldüğü eve götürölldü. Ancak Varlin'in yazgısı daha kötüydü. Ölümè mahkûm edilerek Montmartre tepesi çevresinde gezdirildi, kimine göre on dakika kimine göre saatlerce, hakaret edildi, dövölldü. En sonunda Varlin'i (yüzü ezilmiş, bir gözü yerinden çıkmıştı) bir duvara yaslayıp kurşuna dizdiler. Henüz otuz iki yaşındaydı. Öldürmek için iki kez vurmak zorunda kaldılar. Yaylın ateşi altında hiçbir pişmanlık belirtisi göstermeden "Yaşasın Komün!" diye bağırdı. Yaşam öyküsünün yazarı bunu "Eugène Varlin'in Çilesi" diye adlandırmıştı. Solun da şehitleri olabilirdi; tam Sacre-Coœur 'ün inşa edildiği yerde.¹⁸

RESİM 112 1871 Mayıs'ında "kanlı hafta"nın sonunda yakalanan üç yüz kadar Komünar Père Lachaise'de Mur de Fedéres önünde keyfice kurşuna dizildi. Duvar on yıllar boyunca bir hac yerine dönüştü. Alfred Darjon'un guaji.

Sonradan adlandırıldığı gibi "kanlı hafta" da aynı zamanda muazzam bir mal hasarı da gerçekleşmişti. Komünarların özel mülk ayrıcalıklarından hoşlanmadıkları ve nefret edilen sembolleri yok etmeye istekli oldukları kesindi. III. Napolyon'un üzerine titrediği Vendôme Sütunu 16 Mayıs'ta otoriter rejimin sonunu simgelemek için büyük bir törenle devrildi. Daha sonra bu eylemden ressam Courbet sorumlu tutuldu ve anıtın yeniden inşasını kendi cebinden ödemeye mahkûm edildi. Komünarlar 18. Louis'nin kardeşini idam eden Parislilerin suçlarını vurgula-

RESİM 113

Versailles güçleri tarafından kurşuna dizilen komünarlar (fotoğraf Disdéri'ye atfedilir). En alt sağ köşedeki kadının eline birisi beyaz çelenk bırakmıştır (bir kez daha gömülen Özgürlük sembolü).

mak için kullandığı Kefaret Şapeli'ni de yıkmaya karar vermişlerdi ama bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Thiers gerçek yüzünü gösterdiğinde Komünarlar Paris'teki evini taş taş söktüler. Goncourt'un "mükemmel bir kötü etkisi" olduğunu söylediği bir hareketti bu. Ancak Paris'in toptan yakılması ayrı bir konuydu. Bombardıman sırasında yanan binalara, geri çekilen Komünarların stratejik sebeplerle kasten yaktığı binalar eklenmişti. Buradan da buldukları her şeyi yakarak umursamazca öç almak isteyen Komün'ün "kundakçıları" miti doğdu. *Petroluse*; kadın kundakçılar miti Versailles basını tarafından yayıldı, şüpheli kadınlar keyfice görüldükleri yerde vuruldu. Burjuva günlükçi Audéoud, Rue Blanche'da ilgisizce yürüyen iyi giyimli bir

kadını yanında iki şişe taşıdığı için (şişelerin içinde ne olduğunu hiç bilemeyeceğiz) *petroleuse* diye ihbar ettiğini kaydetmiştir. Kadın üzerine gelen sarhoş bir askeri ittiğinde asker onu sırtından vurmuştur.¹⁹

RESİM 114 Vendôme Sütununun devrilmesi. Meaulle ve Viers tarafından tasvir edildiği şekliyle. Olay büyük ilgi çekmiş, Paris'te binalar ve anıtların nasıl derinlere gömülü siyasi simgeler olduğunu göstermiştir.

İşin doğrusu ne olursa olsun, kundakçı miti güçlüydü. Bir yıl içinde papa Komünarları "çıktıkları cehennemin ateşini Paris sokaklarına getiren iblisler" olarak tanımlıyordu. Kentin külleri Komün'ün Kilise'ye karşı işlediği suçların sembolü haline geldi, bu küller Sacre-Coeur'ü inşa edecek enerjinin doğacağı toprağı verimli kılacaktı. Hubert Rohault de Fleury'nin isabetli söz seçiminden dolayı -"Paris yanıp kül olsa da"- kendini

RESİM 115 Komün'ün son günlerinde yanan Paris'in Montmartre tepesinden görünüşü. "Paris yanıp kül olsa da," Sacré-Coeur'ü inşa etme andını içmenin ne kadar uygun olduğunu belirten Rohault de Fleury'nin düşüncelerinin bir parçasını yansıtır.

tebrik etmiş olması şaşırtıcı değildir. "Komün'ün kundakçıları dünyayı dehşete düşürmeye gelirken bu ifadenin iki kat güçlü bir biçimde can alıcı noktaya temas ettiğini" belirtiyordu.²⁰

Komün'ün sonrası son derece tatsız oldu. Sokakları cesetler doldurmuş, koku dayanılmaz hale gelmişti. Tek bir örnek verirsek, Haussmann'ın Buttes Chaumont'da bulunan bir zamanlar adi suçluların asıldığı ve daha sonra belediye çöplüğüne dönüşen güzel yeni parkındaki göle öylece atılveren üç yüz kadar ceset birkaç gün sonra korkunç bir biçimde şişmiş bir halde su yüzüne çıkmışlardı. Ölülerin yakıldığı ateş günlerce sönmedi. Audéoud "kurşunlarla delik deşik olmuş, kirli ve çürüyen" cesetleri görmekten zevk almıştı. "Cesetlerin leş kokusu" ona göre, "barışın kokusuydu, fazla hassas burun tiksinsede ruhu sevinç duyuyordu." "Biz de," diye devam ediyordu, "zalim ve merhametsiz hale geldik, ellerimizi onların kanıyla yıkamaktan

RESİM 116 Komün'de olanlar karşısında duyulan pişmanlık ve tiksinti başta sosyal demokrat cumhuriyetçilerle sınırlıydı. Manet (üstte) olaylardan çok etkilenmişti. Barikatlardaki ölümlere yas tutan birkaç resim çizmiştir. Altta Daumier, son çizimlerinden birinde hüznü ve dokunaklı biçimde "işçiler birbiriyle savaştığında" yorumunu yapar.

zevk almalıyız." Ancak katliam burjuvaziden pek çok kişinin midelerini kaldırmaya başlamıştı, ta ki aralarında en sadistleri dışında hepsi "durun!" diye bağırarak zorunda kalana kadar. Ünlü günlük yazarı Edmond de Goncourt şu satırları yazdığında kendini olayların haklılığına inandırmaya çalışıyordu: "Bir uzlaşma ya da pazarlık olmaması iyi bir şey. Çözüm acımasızcaydı. Salt güçtü. Çözüm insanları kor-

kakça ödünler vermekten alıkoydu... Katliam toptan çözümdü, nüfusun saldırgan bölümünü öldürerek gerçekleşen böyle bir arınma, devrimi bir kuşak erteler. Eski toplumun önünde yirmi yıllık dinginlik var.”²¹ Bu duygular Thiers’in duygularıyla aynıydı. Ancak Goncourt daha sonra Belleville’den geçerken “çirkin sessizliğin yüzlerini” görünce elinde olmadan buranın “yenilmiş ama boyun eğmemiş bölge” olduğunu hissetmişti. Devrim tehdidini ortadan kaldırmanın başka yolu yok muydu?

1870-71 deneyimi 3. Napolyon ve İkinci İmparatorluğun yozlaşmış “şenlikli materyalizmine” kıyasla ele alındığında Katolikleri geniş çaplı bir vicdan muhasebesine soktu. Çoğunluğu Fransa’nın günah işlediği görüşünü kabul etti, bu da hem mistik hem de abartılı kefaret gösterileri ve dindarlık akımını doğurdu. Papa’nın mutlak egemenliği taraftarı uzlaşmaz Katolikler şüphesiz asayişe dönüşü ve otoriteye saygı üzerine temellenen bir siyasi çözümü olumlu karşıyorlardı. Ve asayiş vaadini verenler de genellikle uzlaşmaz Katoliklerden oluşan monarşistlerdi. Liberal Katolikler bütün bunları rahatsız edici buluyordu ancak Papa bile onları Fransa’nın “gerçek bela”ları olarak reddettikten sonra güçlerini harekete geçirebilecek bir konuda değillerdi. Monarşizmle uzlaşmaz Katolikliğin arasındaki bağın güçlenmesini engelleyecek pek az şey vardı. Sacre-Coœur ‘ün inşasını garanti edecek olan da bu güçlü ittifaktı.

Bu andın ilk sahipleri için en acil sorun dindar bir isteği uygulanabilir hale getirmektir. Bu da resmi eylem gerektiriyordu. Legentil ve Rohault de Fleury yeni atanmış Paris Başpiskoposunun desteğini almaya çalıştı. Thiers gibi Tours’lu olan Monseigneur Guibert’in Paris’e gelmesi için epeyce dil dökülmesi gerekmişti. Önceki üç başpiskopos öldürülmüştü: İlki 1848’deki ayaklanmada öldürüldü, ikincisi 1863’te suikasta kurban gitti, üçüncüsü de Komün sırasında öldü. Komünarlar önceden, Versailles’in katliam sözüne karşılık olarak onu rehin almaya karar vermişti.

Başpiskoposa karşılık Komünarlar Blanqui’nin teslim edilmesini istiyorlardı. Thiers bu pazarlığı kabul etmedi, ölü ve şehit olmuş bir başpiskoposun (ki her halükarda liberal bir Katolikti) dinamik ve sal-

dırgan Blanqui'yle değişilmiş canlisından daha değerli olduğuna karar vermiş olmalıydı. “Kanlı hafta” sırasında Komünarlar arasında belli kesimler yapabildikleri kadar öç almaya çalıştı. 24 Mayıs'ta Versailles güçleri önlerindeki her şeyi kanlı ve zalim bir biçimde yok ederek Paris'e ilerlediler, Komün'de etkin rol oynayan herkesi infaz ettiler, başpiskopos da vuruldu. O son haftada yirmi dördü rahip yetmiş dört rehine kurşuna dizildi. Güçlü ruhban sınıfı karşıtlığı Komün'de 1789'daki kadar canlıydı. Ancak yirmi bin Komünarın öldüğü, kırk bin kişinin tutuklandığı ve sayısız kişinin kaçtığı büyük katliamdan sonra Thiers, 14 Haziran'da Monseigneur Guibert'e ikna edici bir dille şu satırları yazdı. “Kızılar tamamıyla yenildi, etkinliklerine yeniden başlamaları uzun sürecektir; insan elli yıl içinde iki kez onların kaybettiği kadar büyük bir mücadeleye girişmez.”²² İkna olan Monseigneur Guibert böylece Paris'e geldi.

Yeni başpiskopos Kutsal Yürek'e adanmış bir anıt hareketinden çok etkilenmişti. 18 Ocak 1872'de bu girişimin resmi olarak sorumluluğunu üstlendi. Legentil ve Rohault de Fleury'ye şöyle yazdı:

Ülkemizin sorunlarını doğru biçimde ele almışsınız... Tanrı ve İsa'ya karşı komplo kalabalıkların yüreğinde egemenlik kurmuştur. Neredeyse genel bir dönekliğin cezası olarak toplum, zafer kazanan bir yabancıyla savaşın bütün dehşetine maruz kalmış, dahası aynı ülkenin çocukları arasındaki dehşet verici savaşı yaşamıştır. Yalanlarımızla Tanrı'ya isyan ettikten sonra sıkıntılarımız sırasında anarşinin boşluğuna düştük. Fransa düzenin olmadığı, geleceğin yalnızca daha fazla korku barındırdığı korkunç bir yer izlenimini veriyor... Bir tövbe ve özür ifadesi olarak dikilecek bu ibadethane aramızda, günah ve küfrü yüceltmek için dikilmiş diğer sanat eserlerine bir itiraz olarak ayakta kalacak.²³

Temmuz 1872'ye gelindiğinde hala Vatikan'daki tutsaklığından kurtulmayı bekleyen aşırı muhafazakâr Papa IX. Pius andı resmi olarak destekledi. Geniş bir propaganda kampanyası yayıldı ve hareket hız kazandı. Yılsonuna gelindiğinde bir milyon franktan fazla bir miktar vaat edildi, geriye bir tek andı somut fiziksel bir temsile dönüştürmek kalmıştı.

İlk adım yer seçimiydi. Legentil “aşırılık, ahlaksızlık ve zevksizliğin rezil anıtı” olarak gördüğü, hala tamamlanması beklenen Opera Binası’nın temellerinin kullanılmasını istiyordu.²⁴ Bu binanın Charles Rohault de Fleury’ye (Hubert’la bir ilişkisi yoktur) ait ilk sade tasarımı 1860’ta Kont Walewski’nin (“Napolyon’un gayrimeşru oğlu ve III. Napolyon’un o zamanki gözdesinin kocası olmak gibi tuhaf bir ayrıcalığa sahipti”)²⁵ ısrarıyla bir kenara bırakılmıştı. Bu planın yerine gelen Garnier’in tasarımının (bugünkü plan), Legentil’in gözünde “günah ve küfür anıtı” niteliğini kazanacağı kuşkusuzdu, bu nedenle Bazilika’yı bu noktaya inşa ederek İmparatorluğun anısını silmekten daha uygunu olamazdı. Elbette bu 1867’de tamamlanan cephenin yıkılması anlamına geliyordu. Komünarların da aynı ruhla Vendôme sü-tununu devirmiş olmaları Legentil’in dikkatinden kaçmış olmalıdır.

Ekim 1872’nin sonlarına gelindiğinde Başpiskopos dizginleri ele alarak Montmartre tepelerini yer olarak seçti, çünkü ancak buradan Paris üzerindeki sembolik egemenlik garantisi edilebilirdi. Buradaki arazi kısmen kamu malı olduğu için hükümetin rızası ya da etkin desteği gerekiyordu. Hükümet bu noktaya askeri bir kale inşa etmeyi düşünüyordu. Ancak Başpiskopos bir kalenin asla halka hitap etmeyeceğini işaret etti. Ancak önerdiği türdeki bir istihkâm daha az saldırgan ama daha güvenilirlikti.

Thiers ve bakanları ideolojik bir korumanın askeri korumaya tercih edilebilir olduğuna ikna olmuş görünüyordu. Başpiskoposunu meseleyi resmi olarak takip etmesi yönünde teşvik ettiler. Başpiskopos bunu 5 Mart 1873’te yazdığı bir mektupla gerçekleştirdi. Hükümetin Bazilika’nın inşasını kamu hizmeti ilan eden özel bir yasa çıkarmasını istedi. Bu, istimlak yasalarının mevkiyi elde etmek için kullanılmasına izin verecekti.

Böyle bir yasa, kilise ve devletin ayrılması lehindeki uzun süredir devam eden hassasiyete ters düşüyordu. Thiers işleri ağırdan alıyordu, ama bir süre sonra kararsız kalmasının bir anlamı kalmadı. Monarşistler zamanlarının geldiğine karar vermişti. 14 Mayıs 1873’te Thiers’ı iktidardan indirdiler, yerine yalnızca iki yıl önce Komün’ün kanlı bastırılışında silahlı Versailles güçlerine kumanda eden aşırı muhafazakâr, kralcı Marshal MacMahon’u getirdiler. Fransa bir kez

daha siyasi olarak karıştı, monarşinin geri getirilmesi an meselesi gibi görünüyordu.

MacMahon hükümeti ahlaki düzenin kurulması programının bir parçası haline gelen yasayı hemen hazırladı. Buna göre -toplumun korunmasında etkin menfaatleri olan kişilerin -servet sahipleri ve ayrıcalıklılar- Kralın önderliği ve kilisenin otoritesiyle ittifak halinde, Fransa'yı son zamanlarda maruz kaldığı sosyal tehlikelerden korumak hakkı ve görevi olacak, böylece ülkenin anarşi uçurumuna yuvarlanmasını önlenecekti.

Bir ahlaki düzen farkındalığı oluşturma kampanyasının bir parçası olarak Kilise tarafından büyük ölçekli gösteriler düzenlendi. Bu gösterilerin en büyüğü 29 Haziran 1873'te Paray-le-Monial'da gerçekleşti. Aralarında Ulusal Meclis'in 50 üyesinin de bulunduğu otuz bin hacı kendilerini kamu önünde Kutsal Yürek'e adamak üzere buraya geldi.²⁶

Bu ortamda yasa üzerine rapor vermek üzere oluşturulan Komisyon, bulgularını 11 Temmuz'da Ulusal Meclis'e sundu. Komite üyelerinin dörtte biri andın yandaşlarıydı. Komite bir kefaret bazilikası inşa edilmesini kamu hizmeti olarak sundu. Herkesin görmesi için Montmartre tepesinde böyle bir anıt yapılması uygun ve doğrudu. Çünkü şehitlerin kanı -dünün şehitleri de dahil- burada akmıştı. "Bu kefaret yapıtıyla kederimizin en büyük sebebi suçları silmemiz" gerekliydi. "Onca acı çeken" Fransa, "isterse yenilgi isterse zafer veren Tanrı'nın inayeti ve korumasına başvurmalıydı."²⁷ 22 ve 23 Temmuz'daki tartışmalar kısmen teknik-yasal sorunlar ve kilise-devlet ilişkileri açısından mevzuatın anlamlarıyla ilgiliydi. Uzlaşmaz Katolikler çekinmeden daha da ileri gitmeyi önerdiler. Meclis'in "yalnızca Komün'ün silahlanmasına karşı itiraz değil aynı zamanda bir ödün ve uyum işareti" olan ulusal bir girişime kendini resmi olarak bağlamasını istiyorlardı. Bu değişiklik reddedildi ama yasa yüksek bir çoğunlukla 244 oy alarak geçti. Tartışmadaki tek muhalif ses Paris'ten radikal cumhuriyetçi bir temsilciden gelmişti:

Paris'in -özgür düşünce ve devrim pınarının- en tepesinde bir Katolik anıt inşa etmekle ne planlıyorsunuz? Kilisenin devrime karşı zaferini ilan etmek. Evet, bastırmak istediğiniz bu, devrim vebası. Katolik

inancını canlandırmak istiyorsunuz çünkü modern zamanların ruhuyla savaştınız. Paris halkının duygularını bilen ben, onlar gibi vebanın bulaştığı ben, size inancınızın gereksiz gösterişinin halkı eğitmekten çok öfkeli olacağını söylüyorum. ... Bizi terbiye etmekten çok, özgür düşünceye ve devrime doğru itiyorsunuz. Halk monarşi yandaşlarının, devrim düşmanlarının bu gösterilerini gördüğünde kendi kendilerine Katoliklikle monarşinin bir olduğunu, birini reddetmenin diğerini de reddetmek anlamına geleceğini söyleyecekler.²⁸

Projeyi gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş komite istimlak gücü veren bir yasayla silahlanmış olarak Butte Montmartre üzerindeki mevkiyi elde etti. Vaat edilen parayı topladılar ve yapının arkasında yatan fikir kadar yüce olması için daha fazlasını istemeye koyuldular. Bazilika'nın tasarımı için bir yarışma düzenlendi ve sonuçlandı. Bina görkemli, Hristiyan geleneğiyle tutarlı ama İkinci İmparatorluk döneminde yapılmış "günah ve küfür" anıtlarından oldukça farklı olmalıydı. Teslim edilen ve halka sergilenen yetmiş sekiz plan arasından mimar Abadie'nin planı seçildi. Bu seçim tartışmalıydı. Bilgi sızdırıldığı suçlamaları ortaya çıktı. Muhafazakâr Katolikler planda "oryantalizm" olarak gördükleri unsur karşısında endişeye kapıldılar. Neden Fransa'ya daha özgü olamayacağı sorusunu sordular (bu o dönemde, Viollet-le-Duc tarafından rasyonalize edilmiş haliyle bile on üçüncü yüzyılın Gotik geleneğine bağlı olmak anlamına geliyordu). Ancak Abadie'nin kubbelerinin görkemi, beyaz mermerin saflığı ve ayrıntılarının çıplak sadeliği komiteyi etkiledi - bu plan, korkunç Opera Binası'nın ihtişamından çok uzaktı.²⁹

1875 baharına gelindiğindeyse ilk taşın yerine konması için her şey hazırды. Ancak radikal ve cumhuriyetçi Paris görünüşe göre henüz yeterince tövbeکار değildi. Başpiskopos Sacre-Coeur inşasının kışkırtıcı bir eylem, 1789 ilkelerini gömme girişimi olarak ele alındığından şikayet ediyordu. Ölmüş ve gömülmüş oldukları takdirde bu ilkelerin canlanması için dua etmeyeceğini söylerken, olaylara bu bakış açısı Başpiskoposun bizzat katılmak zorunda bulunduğu elim bir polemik doğurdu. Başpiskopos "din düşmanları" tarafından projeye karşı ifade edilen düşmanlık karşısındaki hayretini ifade eden bir genelge yayınladı. İnanç ve sofuluktan doğan düşüncelere insanların si-

yasi yorum getirmeye cüret etmesini katlanılmaz bulduğunu açıkladı. Okurlarını şöyle yatıştırıyordu:

“Siyaset bizim fikirlerimizin çok çok uzağında. Tam tersine bu yapıt, siyasetin ülkenin sorunlarıyla başa çıkmakta güçsüz olduğuna dair derin bir inançtan doğdu. Bu sorunların nedeni ahlaki dinidir ve tedavisi de aynı şekilde olmalıdır.” Ayrıca yapıt siyasi olarak yorumlanamazdı, çünkü siyasetin amacı bölmektir: “Oysa bizim eserimizin amacı herkesin birliği. Gerçekleştirmeye çalıştığımız eserin hedefi toplumsal barıştır.”³⁰

Artık açıkça savunmaya geçen hükümet çirkin bir yüzleşmeye sebep olabilecek bir açılış töreni olasılığı karşısında giderek tedirginleşti. Temkinli olmayı salık verdi. Komite fazla kışkırtıcı olmadan temeli atmalıydı. Papa imdatlarına yetiştirdi ve bütün Katolikler için Kutsal Yürek’e adanma günü ilan etti. Bu korunma altında ilk taşı koyma töreni olaysız geçti. Artık inşaat başlamıştı. GALLIA POENITENS artık somut, sembolik biçimini alıyordu.

İlk temel taşının yerleştirilmesiyle 1919’da bazilikanın son kutlama töreni arasında geçen kırk yıl çoğu zaman sancılıydı. Yıllarca alçıtaşı çıkarıldığı için sağlam olmayan bir tepenin doruğuna bu kadar büyük bir yapı inşa edilmesi sırasında teknik zorluklar ortaya çıktı. Yapının maliyeti önemli ölçüde arttı ve Kutsal Yürek tarikatına ilgi azalırken mali zorluklar ortaya çıktı. Abadie 1884’te öldü, ardılları özgün plana hem katkıda bulunup hem de eksiltmeler yaptılar (En önemli ekleme merkez kubbenin yüksekliğindeki önemli artışı). Bu arada politik tartışma da devam etti. Projeden sorumlu komite yardım akışını teşvik etmek için çeşitli taktiklere karar verdi. Kişiler ve aileler bir taş satın alabiliirdi, Sacre-Coœur’e gelen ziyaretçiler de bu kişilerin adlarını taşların üzerinde görecektlerdi. Farklı bölgeler ve örgütler belirli şapellerin inşasına bağış yapmaya teşvik ediliyordu. Ulusal Meclis üyeleri, ordu ve rahip sınıfı ve benzerleri çabalarını bu yönde birleştirdiler. Her belirli şapelin kendine ait bir anlamı vardır.

Mahzen mezardaki şapellerden biri de, Rohault de Fleury’nin ifadesiyle “Tanrısız eğitimin keşfinin Fransa’nın en büyük günahlarından biri” olduğunu hatırlatan Jésus-Enseignant’a ait olandır.³¹ Kilisenin

eğitim üzerindeki yetkisini korumak için verilen acımasız savaşın kaybeden tarafında yer alanlar paralarını buraya koydular. Bu şapelin bitişiğinde, eskiden Rue des Rosiers'in geçtiği hatta yakın, Jésus-Ouvrier'e adanmış şapel bulunur. Katolik işçilerin kendi şapellerini inşa etmek için bağış yapmaya çabalaması büyük bir sevinç kaynağıydı. Legentil bunun işçilerin "işçi sınıfının büyük bölümünün dine karşı saygısızlığı protesto etme" arzusunu ve ayrıca "Avrupa'nın neredeyse her yerinde işçileri kurbanı ve kölesi yapan dinsiz ve şeytani örgüte" direnme kararlığını gösterdiğini yazıyordu. Uluslararası İşçi Birliği'ne gönderme anlaşıldı ve kuşku götürmezdi çünkü bu sırada burjuva çevrelerinde oldukça hatalı bir biçimde Komün'ü bu şeytani örgütün kötü etkisine bağlamak yaygın bir yaklaşımdı. Ancak çoğu zaman tarihe ironik bir anlam katan kaderin tuhaf bir cilvesiyle Jésus-Ouvrier'e adanan şapel "Varlin'in cefasını" çektiği noktada kurulmuştur. Böylece sağın yakın geçmişte verdiği iki şehidin anısını abideleştiren bazilika farkında olmadan yeraltındaki derinliklerinde solun bir şehidini de anar.

Legentil'in bütün bunlara yönelik yorumu aslında bir parça yanlış. Komün'ün son aşamalarında Albert de Munn adında genç bir Katolik Komünarların katledilmeye götürülmesini dehşet içinde izlemişti. Sarsılmış bir halde, "yasal toplumun bu insanlar için ne yaptığını" düşünmeye başlamış ve sıkıntılarının büyük ölçüde zengin sınıfların duyarsızlığından kaynaklandığı sonucuna varmıştı. 1872 baharında nefret edilen Belleville'in merkezine giderek *cercle ouvriers*'in ilkinin kurmuştur.³² Bu Fransa'da işçilerin manevi olduğu kadar maddi ihtiyaçlarını toplumsal eylemle gidermeyi amaçlayan yeni bir tür Katolikliğin başlangıcını işaret ediyordu. Kutsal Yürek hareketinin merkezinde yöneten, Papa'nın mutlak egemenliği taraftarı uzlaşmaz Katolikliklerden çok farklı olan bu tür örgütler aracılığıyla Montmartre tepesinin üzerindeki bazilikanın yapımına azar azar işçi bağışları akmaya başladı.

Politik zorluklar da tırmanıyordu. En sonunda bir cumhuriyet anayasasıyla silahlanmış olan Fransa (büyük ölçüde monarşistlerin uzlaşmazlığı yüzünden) kolaylaşan haberleşme, kitlesel eğitim ve sanayi gelişimiyle beslenen bir modernleşme sürecinin pençesindeydi. Ülke

cumhuriyetçiliğin ılımlı biçimini yavaş yavaş kabullendi ve 1871’de seçilen Ulusal Meclis’e egemen olan geçmişe dönük monarşizmden acı biçimde düş kırıklığına uğradı. Paris’te “boyun eğmez” Bellevillelilerle, Montmartre ve La Villette’deki komşuları kendilerini Thiers’in öngördüğünden çok daha hızlı yeniden ifade etmeye başlamışlardı. Sürgündeki Komünarlar için af talebi bu semtlerde güçlendikçe, bazilikaya karşı nefretleri de büyüdü. Projeye yönelik gerginlik tırmandı.

3 Ağustos 1880’de konu belediye meclisinin önüne bir teklif olarak geldi: “Montmartre tepesinde Sacre-Coœur ‘ün önüne Paris kentine ait araziye dev bir özgürlük heykeli dikilecekti”. O sırada Fransız cumhuriyetçiler Amerika Birleşik Devletleri’ni monarşik ve feodal unsurlar olmadan kusursuzca işleyen model toplum olarak benimsemişlerdi. Bu örneği inandırıcı biçimde anlatma kampanyasının bir parçası olarak ve özgürlük, cumhuriyetçilik ve demokrasi ilkelerine kendi derin bağlılıklarını simgelemek için bugün New York limanında duran Özgürlük Heykeli’ni bağışlamak için para topluyorlardı. Bu teklifi kaleme alanlar neden nefret edilen Sacre-Coœur’ü aynı türde bir anıtlı silmeyelim diyorlardı.³³

Her ne kadar tersi iddia ediliyorsa da bazilikanın hoşgörüsüzlüğü ve fanatizmi simgelediğini söylüyorlardı. Bazilika uygarlığa bir hakaretti, modern zamanların ilkelerine ters düşüyordu, geçmişi çağrıştıran bir yapıydı ve Fransa’nın tümü için bir utançtı. Görünüşte 1789 ilkelerine olan inatçı bağlılıklarını sergilemeye kararlı Parisliler “Katolik fanatizmi”nin ifadesi olarak gördükleri şeyi silmeye kararlıydı. Bunu da Başpiskoposun daha önce “günah ve küfrün yüceltilmesi” olarak nitelediği türde bir anıt yaparak göstereceklerdi. 7 Ekim’de Belediye Meclisi taktiğini değiştirmişti. Bazilikayı “iç savaşa kesintisiz kıskırtıcısı” olarak tanımlayan üyeler 3’e karşı 61 oyla hükümetten “1873 kamu hizmeti yasasını feshetmesini”, tekrar kamu malı olacak arazide gerçekten ulusal anlamı olan bir eser inşa edilmesini istemeye karar verdi. Henüz temelleri üzerinde yükselememiş bazilikanın yapımına bağışta bulunanların paralarının nasıl geri ödeneceği sorununu es geçerek tekliflerini hükümete aktardılar. 1882 yazına gelindiğinde rica Temsilciler Meclisi tarafından ele alındı.

Başpiskopos Guibert bir kez daha eseri kamu önünde savunmaya girişti. Bazilikaya karşı artık alışıl gelmiş olan savları tanıdık karşılıklarla savundu. Eserin siyaset değil Hristiyan ve yurtsever duygulardan esinlendiği konusunda ısrar etti. Eserin taşıdığı kefaretniteliğine itiraz edenlere kimsenin ülkesini hata yapmaz olarak göremeyeceği gibi basit bir cevap verdi. Kutsal Yürek kültünün uygunluğuna gelince buna yalnızca kilise içindekilerin yargılama hakkı olduğunu düşünüyordu. “İç savaşlar ve ayaklanmaların Hristiyan ibadethanelerimizin ürünü olduğu görüldü mü? Kiliselerimize gelip gidenler tahriklere ya da isyanlara eğilimli mi? Zaman zaman kentimizin sokaklarına bela olan düzensizlik ve şiddet içinde böyle insanları buluyor muyuz?”

Napolyon’un Montmartre’de bir barış anıtı yapmak istemiş olmasına karşın en sonunda kendilerinin gerçek barış tapınağını yaptığını söylüyordu.³⁴ Sonra inşaatı durdurmanın olumsuz etkilerine geçiyordu. Böyle bir eylem Hristiyan hassasiyetini zedeleyecek ve bölücü olacaktı. 1873 yasasının koyduğu örneği tasasızca görmezden gelerek, bu türden dini girişimlerin günün hükümetinin siyasi kaprislerine maruz kalmasının kuşkusuz kötü bir örnek olacağını söylüyordu. Bir de karmaşık tazminat sorunu vardı, yalnızca bağışta bulunanlar için değil aynı zamanda şimdiye kadar yapılmış iş için de. En sonunda bu iş sayesinde altı yüz ailenin istihdam edildiğini ve “Paris’in bu bölümünü böylesine büyük bir iş kaynağından

RESİM 117 New York’a gönderilmeden önce yapıldığı Paris atölyesinde duran Özgürlük Heykeli.

mahrum etmenin gerçekten de zalimce” olacağını söylüyordu. 1882’de Gambetta (Belleville’den) ve Clemenceau (Montmartre’den) gibi reformcu cumhuriyetçilerin hakim olduğu Temsilciler Meclisi’ndeki Parisli temsilciler bu savlardan etkilenmemişti. Ateşli ve tutkulu bir tartışma sürüyordu. Hükümet kesin bir dille 1873 yasasına karşı olduğunu ilan etti, ama yasayı feshetmeye de bir o kadar karşıydı çünkü bu kiliseye tazminat olarak 12 milyon franktan fazlasının ödenmesini zorunlu kılıyordu. Soldan gelecek kesin öfkeyi yatıştırma çabasıyla bakan yasanın feshedilmesi halinde Başpiskoposun son derece çetin bir girişim olduğu belli olmaya başlayan bir işi tamamlama zorunluluğundan kurtulacağını ve kiliseye “şu anki önergenin destekçilerinin itiraz ettiğinden çok daha tesirli olabilecek” propaganda işlerinde kullanabileceği milyonlarca frank sağlamış olacağını belirtti. Köktenci cumhuriyetçiler Sacre-Coœur’ü bir anda istemedikleri ama kurtulamadıkları bir eşya olarak görecektik değillerdi kuşkusuz. Tazminat vermeye de eğilimli değillerdi. Nefret uyandıran sofu kilise nüfuzunun bir göstergesi olduğunu düşündükleri bir şeyi yok etmeye, yerine düşünce özgürlüğüne adanmış bir anıt koymaya kararlıydılar. İç savaş sorumluluğunu monarşistlerin ve uzlaşmaz Katolik müttefiklerinin üzerine yüklüyorlardı. Clemenceau köktencilerin görüşünü ifade etmek üzere ortaya çıktı. 1873 yasasını bir hakaret “insan hakları için savaştığımız ve savaşımaya devam ettiğimiz, Fransız İhtilali’ni gerçekleştirdiğimiz için” Fransa’ya Kutsal Yürek kültünü dayatmaya çalışan Ulusal Meclis’in bir eylemi ilan etmişti. Yasa ruhban sınıfının gericiliğinin bir ürünüydü, “devrimci Fransa’yı lekelemek, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini kabul ettirmek için kiliseye galip gelme mücadelemizde Kilise’nin affını dilemeye mahkum etmek çabası” idi. “Politik eyleme politik eylemle karşılık verilmeliydi.” Bunu yapmamak Fransa’yı Kutsal Yürek’e yakarma durumunda bırakacaktı ve bu kabul edilemezdi.³⁵

Böylesine coşkulu bir retorikle Clemenceau ruhban sınıfı karşıtı hassasiyetin alevlerini canlandırdı. Temsilciler Meclisi 199’a karşı 261’e oyla 1873 yasasının feshedilmesine karar verdi. Temelleri üzerinde henüz yükselmemiş olan bazilika yıkılmaya mahkûm görün-

yordu. Ama onu kurtaran teknik bir ayrıntı oldu. Oturumda yasanın ilan edilmesinin tüm resmi gereksinimlerini karşılayamayacak kadar geç karar alınmıştı. Masraflar ve yükümlülüklerden gerçekten korkan hükümet bir sonraki oturumda çok daha önemli ve ivedi konuları ele almaya geçti. Parisli cumhuriyetçiler sembolik ancak fazla pahalıya mal olan bir parlamento zaferi kazanmıştı. Rahatlayan Başpiskopos eserle ilgili ısrarlarına devam etti.

Ancak her nasılsa mesele bir türlü kapanmıyordu. Şubat 1897'de kanun teklifi yeniden gündeme geldi. Ruhban sınıfı karşıtı cumhuriyetçilik bu sırada büyük ilerleme göstermişti. İşçi sınıfı da güçlü ve büyüyen bir sosyalist parti biçiminde ilerlemişti. Ama tepenin üzerindeki inşaat da devam ediyordu. Bazilikanın içi 1891'de resmi olarak tapınmaya açılmıştı. Büyük kubbe tamamlanmak üzereydi. Üzerinde yükselen hac 1899'da resmi olarak kutsanmıştı. Bazilika hala "iç savaşa tahrik" olarak görülüyordu ancak artık böylesine büyük bir yapıyı kaldırmak olasılığı oldukça göz korkutucu bir hale gelmişti. Bu kez bazilikayı yazgısını yitip gitmekte olan monarşist davadan ayırmanın yararını görmüş bir Katoliklik adına savunan Albert de Munn'dan başkası değildi. Kilise bir ders almaya başlamıştı. Kutsal Yürek kültü değişen toplumsal duruma karşılık yeni bir anlam kazanmaya başladı. 1899'a gelindiğinde daha reform yanlısı bir Papa, kültü ırklar arasında uyuma, toplumsal adalete ve uzlaşmaya adadı.³⁶

Ancak sosyalist milletvekilleri asimilasyon manevraları olarak gördükleri bu durumdan etkilenmemişlerdi. Nefret edilen sembolün yıkılması için, neredeyse bitmiş olmasına, böyle bir eylem sekiz milyon bağışçının otuz milyon frankının tazmin edilmesini gerektirmesine rağmen davalarının haklılığında ısrar ettiler. Ancak Temsilciler Meclisi'ndeki çoğunluk böyle bir ihtimalden çekiniyordu. Önerge 196'ya karşılık 322 oyla reddedildi. Yapı bir daha resmi işlemle tehlike altına girmeyecekti. 1899'da tamamlanan kubbeye birlikte dikatler çan kulesinin inşasına çevrildi, burası da en sonunda 1912'de tamamlandı. 1914 baharına gelindiğinde her şey hazır, resmi takdis ve tahsis merasimi için 17 Ekim günü belirlenmişti. Ancak araya Almanya'yla savaş girdi. Bu kanlı savaşın sonunda bazilika nihayet kut-

RESİM 118 Vampir Sacre-Coœur, La Lanterne dergisinin afişi, 1896 civarı.

la Komünarların bedenleri üzerine inşa edilmiş” bir kilisenin işgalinde kendilerine katılmaları için radikal yoldaşlarını çağırdılar. Kundakçılar miti eski zincirlerinden hemen kurtulmuş olmalıydı ki paniğe kapılmış bölge papazı yangını önlemek için polisi Bazilika’ya çağırdı. “Kızıllar” vahşi manzaralar eşliğinde kiliseden kovuldu. Komün’de ölenlerin anısına performans sanatçısı Pignon-Ernest bazilikanın altındaki merdivenlerin basamaklarını Mayıs ayında ölenlerin resimlerinin bulunduğu kefenlerle örttü. Böylece Paris Komünü’nün yüzüncü yıldönümü gerçekleştiği noktada kutlanmış oldu. Bu olayın final bölümü olarak da 1976 yılında Bazilika’da bir bomba patladı ve kubbelerden birine yoğun hasar verdi. O gün Père Lachaise mezarlığını ziyaret edenlerin Blanqui’nin mezarında tek bir kırmızı gül göreceği söyleniyordu.

sandı. Savaştan zaferle çıkmış olan Fransa, ateşli hatip Clemenceau’nun önderliğinde bir kuşak önce Almanya’yla kaybedilen bir savaş sırasında tasarlanmış anıtın kutsanmasını sevinçle kutladı. GALLIA POENITENS, en sonunda meyvesini vermişti.

Bu elemli tarihin sessiz yankıları hala işitilebilir. Örneğin 1971 Şubat’ında polisin kovaladığı göstericiler Bazilika’ya sığındılar. Burada sağlam bir tahkimat kurarak “Paris üzerinde dalgalanan o kıvil bayrağın anısını silmek maksadıyla

Rohault de Fleury umutsuzca “başkalarının mezar kazmayı düşündüğü yere bir beşik yerleştirmeyi” istemişti. Ancak Sacre-Co  ur denen mozole benzeri yapıya bakan bir ziyaretçi burada neyin gömülü olduğunu pek  l   merak edebilir. 1789’un ruhu mu? Fransa’nın günahları mı? Uzlaşmaz Katoliklik ve gerici monarşizm arasındaki ittifak mı? Lecomte ve Cl  ment Thomas gibi   hitlerin kanı mı? Yoksa Eug  ne Varlin ve yanı sıra acımasızca katledilen yirmi bin Komünarın kanı mı?

Yapı sırlarını mezar sessizliğinde saklar. Yalnızca bu tarihin bilincinde olarak yaşayanlar, bu noktanın donatılması adına ve buna kar  şı mücadele verenlerin ilkelerini anlayanlar, burada yatan gizemleri gömülü olduğu yerden çıkarabilir ve böylece bu zengin deneyimi mezarın ölümcül sessizliğinden kurtarıp bir be  i  in gürültülü başlangıcına dönüştürebilir.

İllüstrasyonların alındıkları arşivler:

Academic Press 35

Amgueddfa ac Oriolau Cenedlaethol Cymru/National Museums & Galleries of Wales 54

Artography 6,14, 17, 26, 42, 51, 83, 92, 94, 116

Ashmolean Museum, Oxford 2

Beth Lieberman 25, 36

Bibliothèque Nationale 13, 15, 21, 24, 27, 37, 40, 59, 63, 70, 71, 76, 77, 85, 95, 98, 99, 101

Collections d'Affiches, Alain Gesgon 118

Editions du Seuil 105 Editions de la Couverte 102

Phillips Koleksiyonu, Washington, D.C. 66

Photothèque des Musées de la Ville de Paris/Cliché Andreani 8, 43, 75A, 78, 79A, 79B,

91A; Bertheir, 9, 75B; Briant, 3, 4, 19, 32B, 33, 38, 46, 86A, 107A; Degraes, 18, 44,

84B, 114,116; Giet, 89A, 89B; Habouzit, 11,28A, 82,84A, 86B, 108A; Inconnu, 74A;

Joffre, 16, 29, 30, 32A, 91B, 100, 104, 107B, 110, 111, 112, 113, 115; Ladet, 10,28B,

31, 39, 57, 69, 73A, 81, 87, 103; Lifeman, 88; Pierrain, 5, 7,52, 60, 65A, 108B; Trocaz,

34A, 72, 73B; Toumazet, 65B, 74B

Réunion des Musées Nationaux/Art Resource, NY 1, 22,23, 67, 90B

Scala/Art Resource, NY 90A

Trustees of the British Museum 12

The Walters Art Museum, Baltimore 80

NOTLAR

GİRİŞ

1. Harsin (2002), 262 standart açıklamayla çelişen kanıtlar sunar. O açıklamaların Det-tare (2002), 108-11 tarafından yazılmış güncel bir örneği Daniel Stern'in (diğer adıyla Marie d'Agoult) anıları *Historie de la Revolution de 1848*'e dayanır. Agulhon (1983) devrim ve sonrasının tarihi arka planını sunar.
2. Flaubert, Duygusal Eğitim
3. Guedella, P. (1922), 163-164
4. Louis Napeleon'un tam olarak nasıl iktidara geldiği, tabii ki Marx'ınki de dahil, pek çok farklı açıklamanın konusudur. Agughon (1983) daha ihtiyatlıdır ama tarihsel bir fikir verme ve kayıt tutma konusunda son derece titizdir.
5. En yıkıcı kanıt Caselle (2000) sunar. Bowie (2001) ve Des Cars ve Pinon (1991) da bu konuya dikkat çekmiştir. Carmona (2002) tarafından yazılmış Haussmann'ın en yeni biyografisi de Haussmann'ın *Mémoires*'ının güvenilir olmaktan çok uzak olduğunu sergiler.
6. Janis (1986) Le Secq'in 1851-1852'deki yıkımlara ilişkin fotoğraflarının tamamını, De Thézy (1994) ise Marville'in fotoğraflarının önemli bir bölümünü sunar.
7. Aktaran Hambourg (1981), 9.
8. Weeks (1999), 28 ve Carmona (2002) Haussmann'ın *Mémoires*'ına dayanan açık-lamayı doğrular.
9. Loyer (1988), 67.
10. Steegmuller (1950), 168.
11. Flaubert
12. Bkz. Klein (1967) ve Clark (1973a)
13. Baudelaire
14. Baudelaire
15. Baudelaire
16. Baudelaire
17. Kemple (1995) Marx'ın Balzac hayranlığı üzerine oldukça ilginç bir tartışma sunar. Ayrıca bkz. Praver (1978)
18. Daumier, Clark (1973a) tarafından tartışılır. Daha klasik bir değerlendirme Passe-ron (1979) tarafından yapılmıştır.
19. Schorske (1981).
20. Benjamin (1999). Bu çalışma üzerine bulunan pek çok ilginç eleştiri arasında Frisby (1988), Gillock (1996) ve Buck-Morss'un ki amacına en uygun olanlardı.

21. Özellikle Gaillard'ın eserinden alıntı yapıyorum, bu eserin büyük bir hayranıyım ve ardından gelenlerde onun bulgularından geniş ölçüde yararlandım.
22. Scott (1988).
23. Rancière (1989).
24. En geniş teorik açıklama Harvey'de ortaya konmuştur (1996). Orijinal Paris araştırmasının biçimini veren ancak onu belirlemeyen teorik çerçeve (bu versiyonda da geçerliliğini korur) Harvey'de verilmiştir (1982).

BÖLÜM I

1. Baudelaire.
2. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
3. Prendergast (1992), Marcus (1999) ve Stierle Balzac'ın kent yaşamı kavrayışına özellikle ilgi gösteren edebiyat eleştirmenlerinin çarpıcı incelemeleridir.
4. Pleida'nın *Collected Works*'unun ilk cildi Balzac'ın eser düzenlemesine karar verilme tarihini 1845 olarak gösterir. Giriş yazısı Pierre-Georges Castex tarafından kaleme alınmıştır, Balzac eserlerinin yayım ve revizyon kronolojisi Roger Pierrot tarafından düzenlenmiştir.
5. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
6. Jameson (1982), 157.
7. Balzac, *Köylüler*; Tılsımlı Deri.
8. Balzac, *Tılsımlı Deri*.
9. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
10. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
11. Balzac, *On üçlerin Romanı*.
12. Sec Kemple (1995).
13. Balzac, *Köylüler*; ayrıca bkz., Scott (1985).
14. Balzac, *Köylüler*.
15. Clark'ın Courbet'nin Ornans'tan Paris'e sergilenmek üzere getirilen *Un enterrement à Ornans* (kırsal kesimde sınıf ilişkilerini tasvir eden) adlı tablosuna karşı büyüyen düşmanlığa ilişkin açıklaması ilginç bir paralel oluşturur. Clark, Paris burjuvasının önyargılarına uymayan bir imgeyle karşılaştığında tam olarak anlamadıkları bir biçimde şaşırdıkları ve incindikleri yorumunu yapar.
16. Balzac, *Sönmüş Hayaller*.
17. Balzac, *On Üçlerin Romanı*: Simmel (1971) göndermesi onun ünlü makalesi "*The Metropolis and Mental Life*"adır.
18. Balzac, *César Birotteau*, 75.
19. Balzac, *On Üçlerin Romanı*; ayrıca bkz. Poulet (1959), 137.
20. Marx (1967), 151; Balzac, *Eugenie Grandet*.
21. Balzac *On Üçlerin Romanı*.
22. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
23. Balzac *Bette Abba*.
24. Balzac, *Goriot Baba*.

25. Farrant'ta alıntılanır (2001), 129.
26. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
27. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
28. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
29. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
30. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
31. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
32. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
33. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
34. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
35. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
36. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
37. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
38. Mekânda dolaşmakla bir yere sıkışmak arasındaki bu zıtlık bu dönemde hem ekonomik hem de siyasi anlamda önemli bir temadır. İleride karşıt güçlerin mekânı yönetme ve Fransa'nın geri kalanını Paris'teki devrimci hareketi ezmek için seferber etme konusundaki üstün kapasitelerinin Komün'ü (bir yerde kalan devrimi) yok ettiğini öne süreceğim. Bu aynı zamanda giriş bölümünde de belirtildiği gibi Thiers'in Şubat 1848'de Louis Philippe'ye benimsemesi için üstelediği bir taktiktir.
39. Marcus (1999), 74.
40. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
41. Bu nokta Dargan (1985), Farrant (2001) ve Stierle'de (2001) güçlü biçimde vurgulanmıştır.
42. Buradaki pasajlar Balzac, *Goriot Baba*'dandır.
43. Marcus (199).
44. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
45. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
46. Balzac, *The Unknown Masterpiece*.
47. Balzac, *Cousin Pons*, 148.
48. Benjamin (1999), 19.
49. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
50. Poulet (1959), 106.
51. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
52. K. Marx'ta alıntılanır. (1964), 164.
53. K. Marx (1973), 539; ayrıca bkz. Harvey (1989), III: bölüm.
54. Balzac, *Mutlak Peşinde*.
55. Balzac, *Tılsımlı Deri*.
56. Balzac, *Tılsımlı Deri*.
57. Poulet'de alıntılanır (1959), 103-105.
58. Poulet'de alıntılanır (1959), 99-100.
59. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
60. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.

61. Balzac, *Goriot Baba*.
62. Poulet'de alıntılanır (1959), 126.
63. Balzac, *Colonel Chabert*.
64. Boyer (1994), 187-197; 372- 379 Kent belleğinin pek çok boyutu üzerine Boyer'in çalışması aydınlatıcıdır.
65. K. Marx (1963, 18.)
66. Bu ayrım Halbwach (1992), Boyer (1994) ve Benjamin'de (1968), özellikle "*Theses on the Philosophy of History*"sinde vurgulanır. İzleyen alıntılar Benjamin ve Boyer'dendir.
67. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
68. Rossl (1982), 130.
69. Ferguson (1994) bu noktaya ikna edici biçimde temas eder.
70. K. Marx'ın (1967) 1. bölüm, meta fetişizmi incelemesi ünlüdür.
71. 19. yy Parisi'nde *flaneur* figürü Baudelaire'in vurgulamasından beri özel bir ilgi çekmiştir. Benjamin (199) buna epeyi zaman ayırır. Wilson (1992) tarihsel şemasıyla birlikte yararlı ve eleştirel bir genel bakış verir.
72. Balzac, *The Physiology of Marriage*, 123-124.
73. Jameson (1995), 226.
74. Balzac, *On Üçlerin Romanı*.
75. Poulet (1959), 110. ayrıca bkz. Balzac, *Louis Lambert*, 246.

BÖLÜM II

1. Clark (1984), 36.
2. Kantorowicz (1957).
3. Agulhon (1981).
4. Balzac, *Köylüler*.
5. Flaubert, *Duygusal Eğitim*.
6. Foucault (1984), 241.
7. Agulhon, (1981), 57.
8. Cesar Daly'nin katkıları Becherer tarafından incelenmiştir (1984).
9. Ionescu'nun (1976) topladığı metinler çok yardımcıydı ve daha sonrasında bunlardan geniş biçimde yararlandım.
10. Hill (1975), Fransız tarihçilerinin 1840'lardaki rolüyle ilgili olarak bkz. Agulhon (1983).
11. Rose (1978) Babeuf'un güçlü bir biyografisini yazmıştır.
12. Corcoren tarafından bir araya getirilen ütopyacı düşünce üzerine metinler paha biçilmezdir. Onlardan burada çok yararlandım. *Societe d'Histoire de la Revolution de 1848* tarafından bir araya getirilen incelemeler ve çözümlemeler de mükemmeldir. Blanqui'nin hayatı ve çalışmaları Dommanget'te (1926, 1957, 1970) ele alınmıştır. Tristan (1843, 1982) hem tarihsel hem de siyasi anlamda ışık tutar.
13. Benjamin (1999), 736.

14. Benjamin (1999), 25-26.
15. Durkheim (1958) August Comte'un (Saint-Simon'la öğrenciyken birlikte çalışmış, sonra ondan ayrılmıştır) iddialarına karşılık Saint-Simon'un ününü onarmak için çağdaş sosyal kuramı kuran orijinal fikirlerin kaynağı olarak gösterir.
16. Metin Ionescu'da (1976), 153.
17. Metinler Ionescu (1976), 80 ve Taylor (1975), 32.
18. Metin Ionescu (1976), 210.
19. Rancière (1989) parlak ve tartışmalı bir metinde, 1830 ve 1840'larda oluşmaya başlayan işçi yayınlarına katkıda bulunan bir grup seçilmiş işçi-yazarın ve şairin düşünceleri ve güdülerini yeniden oluşturur.
20. Bakunin'in yazdığı (1976) *Leorux'nun Yaşamı* ana kaynaktır.
21. Baguley (2000) Louis Napolyon'un ütopyacılıkla olan meşguliyetine önemli ölçüde ilgi gösterir ve bazı izlerini İkinci İmparatorluk politikalarında sürer.
22. Fourier'in yapıtlarının 1971 ve 1976 basım tarihli iki yararlı İngilizce edisyonu bulunmaktadır. İlkinin girişi Beecher ve Bienvenue tarafından kaleme alınan ilki yaşamı ve dönemiyle ilgili yararlı bir arka plan sağlar. Beecher (2002) *Considérant*'ın ayrıntılı bir biyografisine sahiptir.
23. Beecher ve Bienvenue, (197), 36.
24. Johnson (1974), 66, Cabet ve İkariyanları ele alırken farklı akımlar ve yayımlar üzerine genel bilgiler verir.
25. Corcoran'da zikredilir (1983), 113; *Societe d'Historie de la Revolution de 1848*'in derlediği toplama son derece zengin bir kaynaktır.
26. Sewell (1980).
27. Bakunin'de zikredilir (1976), 99.
28. Rancière (1989).
29. Valette'de zikredilir (1981).
30. C. Moses'da zikredilir (1984), 92.
31. C. Moses'da zikredilir. 83, 111.
32. Vincent (1984), 144-146. Proudhon'un birçok biyografisi ve incelemesi bulunmaktadır. Genel olarak Vincent (1984) ve Hyams'inkini (1979) kullandım.
33. Moss (1976) dernekler üzerine epey bilgi sağlar, ve Agulhon (1983) da şöyle bir değinir. Asıl kaynak Gossez'dir (1967).
34. Bkz. Vincent (1984), 141. Komünist yemeklerindeki bazı konuşmalar Corcoran'da basılmıştır (1983), 72-79.
35. Bkz. Corcoran (1983), 188-196.
36. Bkz Corcoran (1983), 81-82.
37. Johnson (1974), 107.
38. Rancière (1989), xxvi. İngilizce çevirisinin girişi Johnson ve Sewell'in Rancière'in savlarına verdiği karşılığı özetler.
39. Beecher ve Bienvenue (1971), 33-34.
40. Ütopyacılar saldırı 1848 Komünist Manifesto ile başladı.
41. Piore ve Sable (1984); Harvey (1989), II. Bölüm.

42. Becherer (1984).
43. Marrey'de alıntılanır (1981), 193).
44. Pinon (1991).
45. Beecherer ve Bienvenue (1971), 2-7.
46. Marrey (1981), 203-204.
47. Bkz. Corcoran (1983), 193.
48. Benjamin (1999), 635.
49. Perreymond son yıllarda keşfedilmiştir. (Meynadier, Lanquentin ve elbette Cesar Daly ile birlikte). Yakın geçmişteki kaynaklar Marrey (1981), Papayanis (2001), Moret (2001), Roncayalo (2002) ve Des Cars ve Pinon (1981). Boyer'de (1994) düşüncelerine genel bir bakış bulunabilir.
50. Marchand (1993) Meynadier'in fikirlerine epey ilgi gösterir.
51. Ferguson, Balzac ve Flaubert arasındaki tezatı büyük bir etkiyle kullanır.
52. Ferguson (1994), 95.
53. Flaubert, *Dugusal Eğitim*.
54. Ferguson (1994), 99.

BÖLÜM III

1. Ferguson (1994) devrimci geleneği incelemesinin odağına koyar.
2. Chevalier (1973), 45.
3. Marx (1963, 1964); Agulhon (1983), Dautry (1977).
4. Haussmann'ın yaşamına ilişkin kendi güvenilirmez *Mémoires*'ı dışında birkaç biyografi bulunur. Aralarında en eksiksiz (ve en sıkıcı olanları) Des Cars (1978) ve Carmona'dır (İngilizce çevirisi 2002). Lameyre daha okunabilir. İngilizcede canlı bir biyografi için bkz. Weeks (1999).
5. Van Zanten (1994), 199-23.
6. İkinci İmparatorluk Parisi'nin dönüşümüyle ilgili birkaç mükemmel açıklama bulunur. Örneğin Girard (1952,1981) ve Gaillard (1977); İngilizcede Pinkney'in standart açıklaması (1958), Jardine (1995) tarafından tamamlanmıştır. Marchand (1993) Haussmann'ın çalışmalarını son derece zekice bir biçimde uzun vadeli bir perspektife oturtur.

BÖLÜM IV

1. Leon (1976), 241; Clout (1977).
2. Girard (1952), 111.
3. Baudelaire (1983), 73.
4. Plessis (1973), 110.
5. Miller (1981), 37.
6. Tüketim biçimlerindeki bu devrim gelir ve sınıf durumuna göre son derece güçlü olarak ifade edilmiştir Foumel (1858,1865) gibi çağdaş yorumcuların açıkça fark ettiği gibi güçlü biçimde ifade edilir.
7. Retel (1977).

8. Gideon (1941) övücü bir değerlendirme sunar. İlginç bir biçimde Robert Moses, kariyerinin ilk yıllarında Haussmann'ın başarılarını 1950 ve 1960'larda New York'ta tekrarlarken onun katkıları, yöntemleri ve eksikleri hakkında bir analiz yazmıştır (bkz. Caro, 1974).
9. Haussmann, (1890-1893), cilt. 2, 34.
10. Girard (1952), 118.
11. Greenberg (1971); Hazareesingh (1998).
12. Haussmann (1890-1893), cilt 2,202.
13. Schivelbusch (1977).
14. Zola (1954), 76-79.

BÖLÜM V

1. Autin (1984); Bouvier (1967); Zola (1991).
2. Harvey (1982), 10. Bölüm, bu savın temelidir.
3. Tudesq (1956).
4. Marx (1967), cilt I. 3, 592; (1973), 156.
5. Dupont-Ferrier (1925); Levy-Leboyer (1976).
6. Autin (1984); Plessis (1982).
7. Autin (1984), 186.
8. Miller (1981), 28.
9. Lescure (1980), 19.
10. Zola (1991), 117-118.
11. Zola (1954a), 76.
12. Plessis (1982), 81.
13. Duchêne (1869).
14. Autin (1984), 249-256.
15. Hyams (1979), 154-71; Vincent (1984).
16. Kelso (1936), 102.
17. 1867 İşçi Konseyi, *Rapports des delegations ouvrières* (1969), cilt 1,126.

BÖLÜM VI

1. Daumard (1965), 23-35. Bu çalışma daha genel olarak bu dönemde Paris'teki mülkiyet hakları üzerine temel bir kaynaktır. Sutcliffe (1970) de ayrıca yardımcıdır.
2. Daumard (1965), 137.
3. Gaillard (1977), 85-120.
4. Daumard (1965), 228.
5. Gaillard (1977), 136.
6. Gaillard (1977), 110-112.
7. Bkz. Pinkney (1958), 185-187; Sutcliffe (1970); 40-41; Gaillard, (1977), 27-30. Haussmann (1890-1893), cilt. 2, 310, 371, paralel bir açıklama sağlar. Ayrıca bkz. Daumard (1965), 215.
8. Halbwachs (1928).

8. Massa-Gille (1973), 5. bölüm; Sutcliffe (1970), 117.
9. Zola (1954), 108.
10. Gaillard (1977), 121-127 ve Daumard (1965), 267.
11. Gaillard (1977), 104-15; 127-44; Lameyre (1958,152).
12. Girard (1981), 186; Gaillard (1977), 82.
13. Sutcliffe (1970), 118.
14. Girard (1981), 173-175; Sutcliffe (1970), 158; Daumard (1965).
15. Autin, (1984), 186; Lameyre (1958), 140-142; Gaillard (1977), 92; Halbwachs (1909).
16. Gaillard (1977).
17. Sutcliffe (1970); Gaillard (1977), 85-100.

BÖLÜM VII

1. Gramsci (1971), 212-223; Zeldin (1958,1963). Louis Napolyon hakkında daha yumuşak bir bakış açısı Baguley (2000) ve Carmona'da (2002) bulunabilir, bu onun katkılarını geçmişte olduğundan daha fazla takdir eden revizyonist eğilimin bir parçası gibi görünür.
2. Pinkney (1958); Massa-Gille (1973); Sutcliffe (1970).
3. Ferry (1868) ana metindir. Ayrıca bkz. Sutcliffe (1970), 42.
4. A. Thomas (n.d.), 65.
5. Pinkney (1958), 178; borç finansmanının anlamları Harvey'de incelenir (1982), 266-270.
6. Rougerie (1965), 129-134.
7. Gaillard (1977), 224-230, 269-273,331-334; Kulstein (1969), 100.
8. Kulstein (1969); Zeldin (1958).
9. St. John (1854), 25.
10. Clark (1973a), 121; Rifkin (1979). Fomel's (1858,1865) anlatımları sokak yaşamının ayrıntılarıyla doludur.
11. Payne (1966); A.Thomas (n.d.), 174.
12. Dalotel, Faure ve, Freimuth (1980); Kulstein (1969).
13. Bellet (1967).
14. Rifkin (1979).
15. Zeldin (1958,1963).
16. Corbon (1863), 93; Duveau (1946); Rifkin (1979); Rancière ve Vauday (1988).
17. Lefebvre (1974), 370.
18. Lazare (1869,1870).
19. Marx (1963) araştırmasına burada başlamıştır.
20. Haussmann (1890-1893), cilt. 2, 371.
21. Gaillard (1977), 136.
22. Haussmann (1890-1893), cilt 2,200.
23. Gaillard (1977), 331-332.
24. Haussmann (1890-1893), cilt 2,197-202.

BÖLÜM VIII

1. Corbon (1863); Sewell (1980).
2. Rancière (1989).
3. Chevalier (1950), 75.
4. Scott (1988), 6. bölüm; Sewell (1980).
5. Daumas ve Payen (1976); Chevalier (1950); Gaillard (1977); Retel (1977); Scott (1988).
6. Cottureau (1980); Girard (1981), 215-216; Gaillard (1977), 390; Duveau (1946), 252-269.
7. Cottureau (1988), 121.
8. Gaillard (1977), 380-391.
9. Chevalier (1950), 96; Gaillard (1977), 443.
10. Duchêne (1869).
11. Plessis (1982).
12. Gaillard (1977), 286.
13. Marx (1967), cilt 1, 342; Cottureau (1988), 146-148.
14. Du Camp (1875), cilt. 6, 235.
15. Gaillard (1977); 378; 446.
16. Miller (1981).
17. Daumas ve Payen (1976), 147.
18. Daumas ve Payen (1976), 135; Zeldin (1958), 76.
19. Hershberg (1981) 19.yy Philadelphia için veriler aracılığıyla bu noktayı güçlü bir biçimde vurgular.
20. Corbon (1863).
21. Foulon (1934); Lejeune (1977).
22. Cottureau (1988), 130.
23. Lejeune ve Lejeune (1984).
24. Lepidis vejacomini (1975), 230.
25. Cottureau (1988), 144.
26. Lejeune ve Lejeune (1984), 102-103; Zola (1970), 176-177.

BÖLÜM IX

1. McKay (1933).
2. Rougerie (1965, 1968b).
3. Hanagan (1980, 1982); Cottureau (1980), 70.
4. Sewell (1980).
5. Chevalier (1950); Gaillard (1977), Cottureau (1988), ve Rancière (1989) bu temel eğilimin yönü konusunda hemfikirdirler.
6. Retel (1977), 199-207.
7. Poulot'un anlatımı (1980) büyüleyicidir ve Varlin'in kanıtı 1867 İşçi Konseyi'nde gelir. *Rapport des délégations ouvrières*, (1869), cilt. 1, 99.
8. A. Thomas (n.d.); Sewell (1980); Hanagan (1982); Duveau (1946)

9. Rougerie (1968a); Duveau (1946).
10. Gaillard (1977), 245-246.
11. A. Thomas (n.d.), 179.
12. Poulot (1980).
13. Duveau (1946), 236-248.
14. Chevalier (1950), 96; Fribourg (1872).
15. Lazare (1869,1870), Cochin (1864), 83; Duveau (1946), 363; Gaillard (1977), 417.
16. Chevalier (1950); Pinkney (1958), 152.
17. Price (1981); Weber (1976); özel bir örnek için bkz. Nadaud'nun anıları (1895).
18. Chevalier (1950), 233; Pinkney (1953; 1958), 157-161; Gaillard (1977), 405; Rougerie 1965).
19. Duveau (1946), 284-295; Gaillard (1977), 406-411.
20. Duveau (1946, 327); E.Thomas (n.d.), 200.
21. Simon (1861); Leroy-Beaulieu (1868).
22. Vanier (1960), 109; Dalotel (1981).

BÖLÜM X

1. Michelet (1981), 65; ayrıca bkz. Gaillard (1977), 222-224, ve Scott (1988), 147.
2. E.Thomas (1966).
3. E. Thomas (1966), 1. bölüm; Simon (1861).
4. Scott (1988); Miller (1981); McBride (1976,1977-1978); Lejeune ve Lejeune (1984).
5. E.Thomas (1966); Michel (1981).
6. F. Green (1965), 95.
7. Zeldin (1973), 307; Corbin (1978); Harsin (1985).
8. St. John (1854), 233-308; Lejeune (1984).
9. Harsin (1985); ayrıca bkz. Poulot (1980).
10. Dalotel (1981), 134.
11. Scott (1988), 101; Cottureau (1980).
12. Rancière ve Vauday (1988)
13. Dalatel (1981), 72.
14. Cottureau (1980), 25-27; Le Play (1983), 9; (1878), 5,427-430.
15. Hellerstein (1976); McBride (1976), 21-22.
16. Michelet (1981).
17. Wilson (1992) Pollock'un (1988) yararlı bir eleştirisini sunar, 62.
18. Le Play (1983), 9; Zeldin (1973), cilt 1, 293-303.
19. Berlanstein (1979-1980); Le Play (1983), 149; 274. Cottureau (1980) Proudhon'un dışlamalarına rağmen feminizm ve sosyalizm arasında geniş anlamda çatışsız bir ilişkiyi savunurlar. Rancière ve Vauday (1988), başka yönde önerilerde bulunurlar.
20. Corbon (1863), 65; McLaren (1978).
21. Poulot (1980); E.Thomas (1966); C.Moses (1984).

BÖLÜM XI

1. Chevalier (1950), 50; Marx (1967), cilt 1,269.
2. Fay Sallois (1980); Chevalier (1950), 46-52; Girard (1981), 136; Gaillard (1977), 225.
3. Guerrand (1966), 85; Corbon (1863), 181; A.Thomas (n.d.), 179; Flauss (1949); Gaillard (1977), 129-31; Lameyre (1958), 174.
4. Poulot (1980), 146; Audiganne (1854), 2,379.
5. Engels (1935); Gaillard (1977), 209; Commission des Logements Insalubres de Paris (1866); Lazare (1869); Poulot (1980), 146.
6. Guerrand (1966), 105,199.
7. Gaillard (1977), 233-267; Duveau (1946), 328-343.
8. Foulon (1934), 56-67.
9. Anderson (1970), 1975.
10. Hutton (1981).
11. Auspitz (1982).
12. Gaillard (1977), 281.
13. Girard (1981), 288-289; Gaillard (1977), 270.
14. Gaillard (1977), 416-423.
15. Foulon (1934), 20-26; Dalotel, Fame, ve Freirmuth (1980); Michel (1981).
16. Duveau (1946); Le Play (1983).
17. Fay. Sallois (1980); Donzelot (1977).

BÖLÜM XII

1. Van Zanten (1994), 211; Truesdell (1977) temaşa sorununa bir kitabın tümünü ayırırlar. Sennett'in (1978) kitabı en ilginç olandır çünkü teatrallik ve temaşa kavrayışını o yıllarda kapitalist kentin evrilmesine yönelik genel bir anlayışın içine oturtur.
2. T. Clark (1984) metalaştırma ve temalaştırma arasındaki bağlantıları 1860'ların resamları arasında yaygın olan empresyonist akımın hassasiyetlerini ortaya çıkarmak için kullanır. N. Green (1990), 77-80; Rancière (1988).
3. Benjamin (1973), 165-167.
4. Zola (1995), 76-77; moda üzerine bkz. Vanier (1960).
5. Sennett (1978), 145-148.
6. Quoted in Bachelard, p. 192.
7. Baudelaire (1947), 52-53.
8. T. Clark (1984), 36.
9. Goncourt (1962), 53; ayrıca bkz. Sennett (1978).
10. Haine (1996), 37; 162-163.
11. Goubert (1986), 74-76.
12. Vanier (1960), 178-180; Goncourt (1962), 53.
13. Benjamin (1973).
14. Benjamin (1973), 74.

BÖLÜM XIII

1. Gould (1995). Ayrıca bkz. Cobb (1975); Castells (1983); Ferguson (1994).
2. Daumard (1965,1973).
3. Chevalier (1973); Haussmann (1890-1893), cilt 2,200.
4. Marx (1963), 75; (1964), 47; Chevalier (1973).
5. Corbon (1863), 34-48.
6. Hugo (1976), 15.
7. Sevrel (1980), 259.
8. Zeldin (1973), 481.
9. Duvau (1946), 218; Kulstein (1969); Corbon (1863).
10. Haussmann (1890-1893), cilt 2, 200.
11. Greenberg (1971), 80; Rougerie (1965), 75.
12. Gaillard (1977), 231.
13. Lefebvre (1974); Gaillard (1977); Greenberg (1971).
14. *Paris Guide* 1983 edisyonu (1867), 170; M. Fried (1963).
15. Chevalier (1973), 300.
16. Chevalier'de (1973) alıntılanır, 198-199.
17. Margadant (1982), 106.
18. Corbon (1863), 102.
19. Reybaud (1869).
20. Copping (1858), 5.
21. Sennett (1978), 137.
22. Poulot (1980); Haine (1996); Sennett (1978), 215.
23. Gould (1995).
24. Cottureau (1988), 155; Berthier (1998); Haine (1999).
25. Bkz. Rifkin ve Thomas (1988).

BÖLÜM XIV

1. Jordan (1995) Haussmann'ın çalışmalarının bu boyutunu özellikle iyi işler.
2. N. Green (1990).
3. Reid (1991); Goubert (1986); Gandy (1999); Jordan (1995).
4. Trollope, Reid'de (1991) alıntılanır, 38.
5. Pinkney (1958), 125-126.
6. Reid (1991), 30; Pinkney (1958), 132.
7. Gandy'de (1999) alıntılanır, 24.
8. Gandy (1999), 24.

BÖLÜM XV

1. Rifkin (1979).
2. Charlton(1959),2.
3. Corbon (1863), 83.

4. Charlton (1959), 10; Flaubert (1982), 25; Du Camp (1875); Goncourt (1962,275; Delacroix (1980), 96.
5. Baudelaire, Klein'da (1967) alıntılanır, 86; Hugo (1976), 1047.
6. Foulon (1934); Michelet (1981), 350; Flaubert (1976), 325.
7. Chevalier (1973), 269; Scott (1988); Le Play (1878).
8. Fortescue (1983); Zeldin (1973), 39.
9. T.J. Clark (1973a, 1973b); Rubin (1980).
10. Gildea (1983), 321.
11. Fox ve Weisz (1980); Weisz (1983); Williams (1965).
12. Zeldin'de alıntılanır (1958), 101; F. Green (1965), bölüm 3.
13. Rifkin (1979); Hugo (1976); Tchernoff (1906), 517.
14. Marx (1963), 15.
15. Michael Fried (1969); Baudelaire (1981).
16. Rancière ve Vauday (1988).
17. *Paris Guide* 1983 edisyonu (1867), 33; Haussmann (1890-1893), cilt 2, 533; Vidler (1978), 84.
18. Vidler (1978), 91.
19. Zola (1954a).
20. Veuillot (1867), ix; Ferry (1868).
21. Goncourt (1962), 61.
22. Baudelaire (1947), 94.-
23. Berman (1982), 155-164; Wouforth (1970).
24. Wohlforth (1970); Marx (1973), 163.
25. Çeviren David Paul, Benjamin'de alıntılanır (1973), 57.
26. Zola, (1954a), 78-79.

BÖLÜM XVI

1. T. J. Clark'ta alıntılanır (1973a), 16; ve Hertz'te (1985). 173-174.
2. St. John (1854), 91.
3. Rifkin (1979).
4. Tchemoff (1906), 506-526; Copping (1858), 80; T.J. Clark (1973a); F. Green (1965).
5. Copping (1858).
6. Glacken'de alıntılanır (1967), 592; Gobineau (1853-1855); Biddiss (1970).
7. Soylu vahşi miti Ellingson'da ayrıntılı incelenir (2001).
8. Laurentie, Hazareesingh'de alıntılanır (1998), 127.
9. Chevalier (1973); Marchand (1993).
10. Gossmann (1974); Said (1979).
11. Hitzman (1981); Said (1979), 167.
12. Michelet (1981); Zola (1991).
13. Flaubert (1979a), 198-199.
14. Chardak'ta alıntılanır (1997); Dunbar (1978), 52.
15. T.J.Clark (1973b).

16. N. Green (1990).
17. Berman (1982), 153; Benjamin (1973); Vidler (1978).
18. Dommaget (1969).
19. St. John (1854), 11.
20. Hazareesingh (1998); Greenberg (1971), 24.
21. Haussmann (1890-1893), cilt 2, 202; St. John (1854), 14; Greenberg (1971); Gould (1995).
22. *Paris Guide* (1867), 30.
23. Chevalier (1973), 360-361.
24. Flaubert (1964), 334.
25. Lazare (1870), 60.
26. Lidsky'de geçer (1970), 46.
27. Baudelaire, (1983b), 67; Flaubert (1979b), 49; Goncourt, Becker'den (1969).
28. Hutton (1981), 66.
29. Audiganne (1854,1865). Ayrıca bk.z Corben (1863); Poulot (1980).
30. Vallès (1872-1873); Corbon (1863), 209; Lazare (1869,1870,1872).
31. Lepidis ve Jacomin (1975), 285.
32. Hutton (1981); Dommaget (1926,1969).
33. Corbon (1863), 110; Hyams (1979); *Procès-verbaux de la Commission Ouvrière de 1867* (1867), 28-33.
34. Marx (1967), cilt 3, 441.
35. Sewell (1980), 243-276.
36. Corbon (1863), 122-141.
37. Moilin (1869); Bernard (2001).
38. Lissagaray (1976), 393.
39. Quoted in Lidsky (1970), 45,115;Thomas (1966), 182.
40. Thomas (1966).
41. Hertz (1983).
42. Agulhon(1981),99.
43. A. Thomas (n.d.), 164; *Procès-verbaux de la Commission Ouvrière de 1867* (1867), 100; Moon (1975); C. Moses (1984).
44. Hyams (1979), 274.
45. D'Hericourt (1860); F. Green (1965), 95; E.Thomas (1966), 70-87.
46. Reff (1982); T. Clark (1984).
47. Agulhon (1981), 185; Hertz (1983).
48. Michelet (1981); Baudelaire (1983b), 531; *Procès-verbaux de la Commission Ouvrière de 1867* (1867).
49. Simon (1861); ayrıca bkz. *Procès-verbaux de la Commission Ouvrière de 1867* (1867), 213-17; Scott (1988).
50. Dalotel (1981), 122; *Procès-verbaux de ta Commission Ouvrière de 1867* (1867), 233.

BÖLÜM XVII

1. Marx (1963), 135.
2. Zeldin (1958), 10.
3. Thomas (n.d.), 192.
4. Lejeune (1977); Rougerie (1968b).
5. Siyasi bilinç mücadelesi ayrıntısıyla Dalotel, Faure ve Freirmuth'ta (1980) açıklanır.

BÖLÜM XVIII

1. Jonquet (1890), 54.
2. Dansette (1965); Jonquet (1890).
3. Rohault de Fleury (1903-1909). Bu dört ciltlik inşaa tarihi önemli bir bilgi kaynağıdır. Özel basılmış ve dağıtılmıştır ve ancak birkaç kopyası bulunmaktadır. Bazilika Kütüphanesinde dört cildin tümü bulunur, diğerleri Bibliothèque Nationale'dedir. Belgeler ve yorumların iki ciltlik bir toplaması Benoist tarafından yapılmıştır (1992) .
4. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1,10-13.
5. a.g.e.
6. Guillemine (1956).
7. E.Thomas (1967).
8. Lissagaray (1976).
9. Bruhat, Dautry ve Tersen, (1971), 75.
10. Marx ve Lenin (1968); Cerf (1971).
11. Lazare (1872); Becker (1969).
12. Bruhat, Dautry, ve Tersen (1971); Edwards (1971).
13. Lissagaray (1976), 75.
14. Guillemine (1971); Bruhat, Dautry, ve Tersen (1971), 104-105; Dreyfus (1928), 266.
15. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1, 88,264.
16. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1,264.
17. Komüne ilişkin kaynaklar çok sayıda ve çeşit çeşittir. Bruhat, Dautry ve Tersen'den (1971) geniş ölçüde yararlandım; katılımcı olan Lissagaray (1976); Rougerie (1971); Jellinek (1937); Edwards (1971). Du Camp (1878) sağ kanat bakışından son derece partizan bir açıklama sunar. Lidsky (1970) Komün'e düşman bir süreli yayından makaleler derler. Olayın fotoğrafları ve sonrası son yıllarda ilgi görmüştür. Harika bir toplama için bkz. Noel (2000), ve ayrıca Réunion des Musées Nationaux (2000). *Pétroleuse* miti E. Thomas (1966) tarafından ayrıntısıyla araştırılmıştır. Rougerie (1965) güdüler konusunda bir fikir sahibi olabilmek ve kimin katıldığını öğrenebilmek için katılımcıların mahkeme kayıtlarını inceler.
18. Foulon (1934).
19. Audéoud, Jellinek'te alıntılanır (1937), 339. Becker (1969), 28, Goncourt'un günlüğündeki Komün dönemine ait girişlerden yaptığı derlemede, alıntıyı Goncourt'a ait olarak verir.
20. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1,13.
21. Becker (1969), 312.

22. Guillemin (1971), 295-296; Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 2,365.
23. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1, 27.
24. Jonquet (1890), 85-87.
25. Pinkney (1958), 85-87; ayrıca bkz. Woolf (1988).
26. Dansette (1965), 340-345.
27. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1, 88.
28. a.g.e.
29. Abadie (1988), 222-224.
30. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1, 244.
31. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 1,269.
32. Dansette (1965), 356-358; Lepidis ve Jacomin (1975), 271-272.
33. Ville de Paris, Procès-verbaux (Ağustos 3, Ekim 7, ve Aralık 2,
34. Rohault de Fleury (1903-1909), cilt 2, 71-73.
35. Rohault de Fleury (1903-1909) 71-76.
36. Lesourd (1973), 224-225.

KAYNAKÇA

Türkçede baskısı olan kaynaklar:

- Balzac, H. de. *Goriot Baba*. Çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, 2007
- . *Eugenie Grandet*. Çev. Tahsin Yücel, Can Yayınları, 2009
- . *Bette Abba*. Çev. Vahdet Gültekin, Kastaş Yayınları, 2002
- . *Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü*. Çev. Birsal Uzma, Oğlak Yayıncılık, 2004
- . *Çakalların Başı Ferragus*. Çev. Aysel Bora, Turkuvaz Kitap, 2007
- . *Langeais Düşesi*. Çev. Aysel Bora, Turkuvaz Kitap, 2009
- . *Altın Gözlü Kız*. Çev. Aysel Bora, Turkuvaz Kitap, 2011
- . *Tılsımlı Deri*. Çev. Volkan Yalçıntoklu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- . *Cesar Birotteau*. Çev. Adnan Cemgil, Engin Yayıncılık, 1996.
- . *Gizli Başyapıt*. Çev. Samih Rifat, Can Yayınları, 2007
- . *Evde Kalmış Kız*. Çev. Yaşar Avunç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- . *Köylüler*. Çev. Zaven Biberyan, Oda Yayınları, 1998
- Baudelaire, C. *Paris Sıkıntısı*. Çev. Tahsin Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006
- . *Apaçık Yüreğim*. Çev. Sait Maden, Çekirdek Yayınlar, 2000
- . *Pasajlar*. Çev.. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Berman, M. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor Modernite Deneyimi*. Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İletişim Yayınevi, 2004.
- Engels, F. *Konut Sorunu*. Çev. Güneş Özdural, Sol Yayınları, 1992
- Flaubert, G. *Duygusal Eğitim*. Çev. Cemal Süreya, İletişim Yayınları, 2007
- Zola, E. *Germinal*. Çev. Bertan Onaran, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- . *Meyhane*. Çev.. Cemal Süreya, Sosyal Yayınlar, 2003
- . *Kadınların Cenneti*, Çev. Aydın Karahasan, Telos Yayıncılık, 2009
- Marx, K. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1990
- . *Fransa'da Sınıf Savaşları*. Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1996
- . *Kapital*. Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yordam Yayınları, 2011
- . *Artüdeğer Teorileri*. Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1998
- . *Grundrisse : Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri*. Çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999
- . Marx, K. ve F. Engels, *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. Çev. Muzaffer İlhan Erdost, Sol Yayınları, 1993
- . Marx, K. ve V. I. Lenin, *Fransa'da İç Savaş*. Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1991

KAYNAKÇA:

- Abadie, P. 1988, *Paul Abadie, Architecte, 1812-1884*. Paris.
- Agulhon, M. 1981 (1979). *Marianne into Battle: 'Republican Imagery and Symbolism in France, 1789-1880*. Çev.. J. Lloyd. London.
- . 1983 (1973). *The Republican Experiment, 1848-1852*. Çev.. J. Lloyd. London.
- Allison, J. 1932. *Monsieur Thiers*. New York.
- Anderson, R. 1970. "The Conflict in Education." In *Conflicts in French Society*. Ed. T. Zeldin. London.
- . 1975. *Education in France, 1848-1870*. Oxford.
- Audiganne, A. 1854. *Les Populations Ouvrières et les Industries de la France dans le Mouvement Social du XIXème Siècle*. Paris.
- . 1865. *Les Ouvriers d'à Présent et la Nouvelle Economie du Travail*. Paris.
- Auspitz, K. 1982. *The Radical Bourgeoisie: The Ligue de l'Enseignement and the Origins of the Third Republic*. London.
- Autin, J. 1984. *Les Frères Pereire*. Paris.
- Baguley, D. 2000, *Napoleon III and His Regime*. Baton Rouge, La.
- Bakunin, J. 1976. *Pierre Leroux and the Birth of Democratic Socialism, 1797-1848*. New York.
- Balzac, H. de.. *Le Cousin Pons*, 1847
- . *Les Illusions Perdues*, 1836-1843
- . *Le Colonel Chabert*, 1832.
- . *Physiologie du Mariage*. 1829.
- Barrier, J., ve diğ. 1981. 1848: *Les Utopismes Sociaux*. Paris.
- Baudelaire, C. 1981 (1845-1864). *Selected Writings on Art and Artists*. 2nd éd., repr. Çev. P. E. Charvet. London.
- . *Journaux Intimes*, 1909
- Becherer, R. 1984, *Science plus Sentiment: Cesar Daly's Formida for Modern Architecture*. Ann Arbor, Mich.
- Becker, G., ed. 1969. *Paris Under Siege, 1970-71: From the Goncourt Journal*. Ithaca, N.Y.
- Beecher, J. 2002. *Victor Considérant and the Rise and Fall of French Romantic Socialism*. Berkeley, Calif.
- Beecher, J. and R. Bienvenu, 1971. "Introduction." In C. Fourier, *The Theory of the Four Movements*. Çev. ve ed. Beecher and Bienvenu. Boston.
- Bellet, R.. 1967. *Presse et Journalisme sous le Second Empire*. Paris.
- Benjamin, W. 1968. *Illuminations*. Çev.. H. Zohn. New York.
- . 1973. *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. Çev: H. Zohn. Londra.
- Benoist, J. 1992. *La Basilique de Sacre-Coeur a Montmartre*. 2 cilt. Paris.
- Berlanstein, L. 1979-1980. "Growing Up as Workers in Nineteenth-Century Paris: The Case of Orphans of the Prince Imperial." *French Historical Studies* 11: 551—576.

- Bernard, J-P. 2001. *Les Deux Paris: Les Représentations de Paris dans le Second Moitié du XIXème Siècle*. Paris.
- Berthier, P. 1998. *La Vie Quotidienne dans La Comédie Humaine de Balzac*. Paris.
- Biddiss, M. 1970. *Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau*. New York.
- Bouvier, J. 1967. *Les Rothschild*. Paris.
- Bowie, K, ed. 2001. *La Modernité Avant Haussmann: Formes de L'espace Urbain à Paris, 1801—1853*. Paris.
- Boyer, C. 1994. *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, Cambridge, Mass.
- Braudel, F., ve E. Labrousse, eds. 1976. *Histoire Economique et Sociale de la France*. Cilt 3. Paris.
- Bmhat, J., J. Dautry, ve E. Tersen. 1971. *La Commune de 1871*. Vais. Canfora-Argandona, E., ve R. H. Guerrand. 1976. *La Répartition de la Population: Les Conditions de Logement des Classes Ouvrières à Paris au XIX siècle*. Paris.
- Casselle, P. 2000. "Commission des Embellissements de Paris: Rapport à l'Empereur Napoleon III Rédigé par le Comte Henri Simeon." *Cahiers de la Rotonde*, 23.
- Castells, M. 1983. *The City and the Grassroots*. Berkeley, Calif. Cerf, M. 1971. *Edouard Moreau*. Paris. Chardak, H. 1997. *Elisée Reclus: Une Vie*. Paris. Charlety, S. 1931. *Histoire dit Saint-Simonisme*. Paris.
- Charlton, D. 1959. *Positivist Thought in France During the Second Empire, 1852-1870*. Oxford.
- Chevalier, L. 1950. *La Formation de la Population Parisienne au XIXeme Siècle*. Paris.
- . 1973 (1958). *Laboring Classes and Dangerous Classes*. Çev. F. Jellinek. Princeton, N.J.
- Clark, T. 1984. *The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers*. Londra. Clark, T. J. 1973a. *The Absolute Bourgeois: Artists and Politics in France, 1848-1851*. Londra. 1973b. *Image of the People: Gustave Courbet and the 1848 Revolution*. Londra.
- Clout, H. 1977. *Themes in the Historical Geography of France*. Londra.
- Cobb, R. 1975. *A Sense of Place*. Londra.
- Cochin, A. 1864. *Paris: Sa Population, Son Industries*. Paris.
- Commission des Logements Insalubres de Paris. 1866. *Rapport Générale sur les Travaux de la Commission Pendant les Années 1862-1865*. Paris.
- Copping, E. 1858. *Aspects of Paris*. Londra.
- Corbin, A. 1978. *Les Filles de Noce: Misère Sexuelle et Prostitution aux 19eme et 20ème Siècles*. Paris.
- Corbon, A. 1863. *La Secret du Peuple de Paris*. Paris.
- Corcoran, P. 1983. *Before Marx: Socialism and Communism in France, 1830-8*. Londra.
- Cottureau, A. 1980. "Etude Préable." D. Poulot, *Le Sublime 'de*. Paris.

- . 1988. "Dennis Poulot's *Le Sublime*—a Preliminary Study." A. Rifkin ve R. Thomas, ed., *Voices of the People*'da Londra.
- Dalotel, A. 1981. *Paule Minck: Communarde et Féministe*. Paris.
- Dalotel, A., A. Faure, ve J. C. Freirmuth. 1980. *Aux Origines de la Commune: Le Mouvement des Réunions Publiques à Paris, 1868-1870*. Paris.
- Dansette, A. 1965. *Histoire Religieuse de la France Contemporaine*. Paris. Dargan, J. 1985. *Balzac and the Drama of Perspective*. Lexington, Ky. Daumard, A. 1965. *Maisons de Paris et Propriétaires Parisiens au XIXème Siècle*. Paris. éd. 1973. *Les Fortunes Françaises au XIXème Siècle*. Paris.
- Daumas, M., ve J. Payen, ed. 1976. *Evolution de la Géographie Industrielle de Paris et Sa Proche Banlieue au XIXème Siècle*. 2 cilt. Paris. Dautry, J. 1977. *1848 et la Urne République*. Paris.
- Delacroix, E. 1980 (1926). *The Journal of Eugene Delacroix*. Çev.. L. Norton, ed. H. Wellington. Ithaca, N.Y.
- Delattre, S. 2000. *Les Douze Heures Noires: La Nuit à Paris au XIXème Siècle*. Paris.
- Des Cars, J., ve P. Pinon, eds. 1991. *Paris-Hausstmann: Le Pari Haussmann*. Paris.
- De Thèzy, M. 1994. *Marville*. Paris.
- D'Hericourt J. 1860. *La femme affranchi*. Paris.
- Dommanget, M. 1957. *Les idées politiques et sociales d'Auguste Blanqui*, Paris.
 . 1969. *Blanqui et l'opposition révolutionnaire à la fin du Second Empire*. Paris.
 . 1970 (1926). *Blanqui*. Reprint. Paris.
- Donzelot, J. 1977. *La Police des Familles*. Paris.
- Dreyfus, R. 1928. *Monsieur Thiers Contre l'Empire: La Guerre et la Commune*. Paris.
- Du Camp, M. 1875. *Paris: Ses Organes, Ses Fonctions et Sa Vie dans la Seconde Moitié du XIXème Siècle*. 6 cilt. Paris.
 . 1878. *Les Convulsions de Paris*, 4 cilt. Paris.
- Duchene, G. 1869. *L'Empire Industriel*. Paris.
- Dunbar, G. 1978. *Elisée Reclus*. Hamden, Conn.
- Dupont-Ferrier, P. 1925. *Le Marché Financier de Paris sous le Second Empire*. Paris.
- Durkheim, E. 1958, *Socialism and Saint-Simon*. Çev. C. Sattler. Yellow Springs, Ohio.
- Duveau, G. 1946. *La Vie Ouvrière en France sous le Second Empire*. Paris.
- Edwards, S. 1971. *The Paris Commune*. Chicago.
- Ellingson, T. 2001. *The Myth of the Noble Savage*. Berkeley, Calif.
- Farrant, T. 2001. "Du Livre Illustré à la Ville-Spectacle." In K. Bowie, éd., *La Modernité Avant Haussmann*. Paris.
- Fay-Salloy, F. 1980. *Les Nourrices à Paris au XIXème Siècle*. Paris.
- Ferguson, P. 1994. *Paris as Revolution: Writing the 19th Century City*. Berkeley, Calif.
- Ferry, J. 1868. *Comptes Fantastiques d'Haussmann*. Paris.
- Flaubert, G. *Bouvard et Pécuchet*. 1881
 . *Voyage en Egypte sur les pas de Flaubert*. 1972
 . 1979b. *Letters, 1830-1857*. Çev. ve ed. F. Steegmuller. Londra.
 . 1982. *Letters, 1857-1880*. Çev. ve ed. F. Steegmuller. Londra.

- Flaus, L. 1949, "Les fluctuations de la Construction d'Habitations XJibaints" *Journal de la Société de Statistiqu de Paris* (May-June 1949).
- Fortescue, W. 1983. *Alphonse de Lamartine: A Political Biography*. Londra.
- Foucault, M. 1984. *The Foucault Reader*. Ed. P. Rabinow. Harmondsworth, U.K.
- Foulon, M. 1934. *Eugène Varlin*. Clermont-Ferand. Fourier, C. 1971. *The Utopian Vision of Charles Fourier: Selected Texts* Çev., ve ed.J. Beecher ve R. Bienvenu. Boston.
- . 1996. *The Theory of the Four Movements*. Ed. G. S. Jones ve I. Patterson. Cambridge.
- Fournel, V. 1858. *Ce Qu'on Voit dans les Rues de Paris*. Paris.
- . 1865. *Paris Nouveau et Paris Future*. Paris.
- Fox, R., ve G. Weisz. 1980. *The Organisation of Science and Technology in France, 1808—1914*. Londra.
- Fribourg, A. 1872. *Le Pauperisms Parisien*. Paris.
- Fried, M. 1963. "Grieving for a Lost Home," In L. Duhl, éd., *The Urban Condition*. New York.
- Fried, Michael, 1969. "Manet's Sources: Aspects of His Art, 1859-65." *Artforum* 7, no. 7: 1-82.
- Gaillard, J. 1977. *Paris: La Ville, 1852-1870*. Paris.
- Gandy, M. 1999. "The Paris Sewers and the Rationalization of Urban Space." *Transactions, Institute of British Geographers* n.s. 24: 23-44.
- Giedion, S. 1941. *Space, Time, Architecture*. Cambridge, Mass. Gildea, R. 1983. *Education in Provincial France, 1800-1914*. Oxford. Girard, L. 1952. *La Politique des Travaux Publics Sous le Second Empire*. Paris.
- . 1981. *Nouvelle Histoirre de Paris: La Deuxième République et le Second Empire*. Paris.
- Glacken, C. 1967. *Traces on the Rhodian Shore*. Berkeley, Calif.
- Gobineau, A., *Compte de. 1853-1855. Essai sur l'Inégalité des Races Humaines*, Paris.
- Gosse, R. 1967. *Les Ouvriers de Paris: L'Organisation, 1848-51*. Paris.
- Gossman, L. 1974. "The Go-between: Jules Michelet, 1798-1874." *MLN* 89: 503-541.
- Goubert, J.-P. 1986. *The Conquest of Water*. Oxford.
- Gould, R. 1995. *Insurgent Identities: Class, Community and Protest in Paris from 1848 to the Commune*. Chicago.
- Gramsci, A. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. Çev.. Q^ Hoare ve G. N. Smith. Londra.
- Green, F. 1965. *A Comparative View of French and British Civilization, 1850-1870*. Londra.
- Green, N. 1990. *The Spectacle of Nature: Landscape and Bourgeois Culture in Nineteenth-Century France*. Manchester, U.K.
- Greenberg, L. 1971. *Sisters of Liberty: Marseille, Lyon, Paris, and the Relation to a Centralized State, 1868-71*. Cambridge, Mass.
- Guedalla, P. 1922. *The Second Empire*. New York.
- Guerrand, R.-H. 1966. *Les Origines du Logement Social en France*. Paris.

- Haine, W. 1996. *The World of the Paris Café*. Baltimore. Halbwachs, M. 1909. *Les Expropriations et le Prix de Terrain, 1860-1900*. Paris.
- . 1928. *La Population et les Tracés des Voies à Paris Depuis un Siècle*. Paris.
- Hambourg, M. 1981. "Charles Marville's Old Paris." French Institute/Alliance Française, *Charles Marville: Photographs of Paris at the Time of the Second Empire on Loan from the Musée Carnavalet*. Paris ve New York.
- Hanagan, M. 1980. *The Logic of Solidarity*. Urbana, 111. Hanagan, M. 1982. "Urbanization, Worker Settlement Patterns, and Social Protest in Nineteenth Century France." J. Merriman, ed., *French Cities in the Nineteenth Century*. Londra. Harsin, J. 1985. *Policing Prostitution in Nineteenth Century Paris*. Princeton, N.J. 2002. *Barricades: The War of the Streets in Revolutionary Paris, 1830-1848*, New York.
- Harvey, D. 1982. *The Limits to Capital*. Oxford.
1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford.
- Hausmann, G.-E. 1890—1893. *Mémoires du Baron Haussmann*. 2 cilt. Paris.
- Hazareesingh, S. 1998. *From Subject to Citizen: The Second Empire and the Emergence of Modern French Democracy*. Princeton, NJ. Hellerstein, E. 1976. "French Women and the Orderly Household." *Western Society for French History* 3: 378-389. Hershberg, T. 1981. *Philadelphia: Work, Space, Family, and the Group Experience in the Nineteenth Century*. New York.
- Hertz, N. 1983. "Medusa's Head: Male Hysteria under Political Pressure." *Representations* 4: 37-54. Hill, C. 1975. *The World Turned Upside Down*. Harmondsworth, U.K. Hitzman, A. 1981. "Rome Is to Carthage as Male Is to Female: Michelet, Berlioz, Flaubert and the Myths of the Second Empire." *Western Society for French History* 8: 378-380. Hugo, V. 1976 (1862). *Les Misérables*. Çev. N. Denny. Harmondsworth, U.K. Hutton, P. 1981. *The Cult of the Revolutionary Tradition: The Blanquists in French Politics, 1864-1893*. Berkeley, Calif.
- Hyams, E. 1979. *Pierre-Joseph Proudhon: His Revolutionary Life, Mind, and Works*. Londra. Ionescu, G. 1976. *The Political Thought of Saint-Simon*. Çev. ve ed. G. Ionescu. Oxford. Jameson, F. 1982. *The Political Unconscious*. Londra.
- . 1995. "Fredric Jameson on *La Cousine Bette*" In M. Tilby, ed., *Balzac*. Londra.
- Janis, E. 1986, "Demolition Picturesque: Photographs of Paris in 1852 ve 1853 Henri Le Secq." In P. Walch and T. Barrow'da, ed., *Perspectives on Photography: Essays in Honor of Beaumont Neivhall*. Albuquerque, N.M.
- Jellinek, F. 1937. *The Paris Commune of 1871*. Londra.
- Johnson, C. 1974. *Utopian Communism in France: Cabet and the Icarians, 1839-1851*. Ithaca, N.Y. Kantorowicz, E. 1957. *The King's Two Bodies*. Princeton, NJ.
- Kelso, M. 1936. "The French Labor Movement during the Last Years of the Second Empire." D. McKay içinde, ed., *Essays in the History of Modern Europe*. New York.
- Kemple, T. 1995. *Reading Marx Writing: Melodrama, the Market and the "Grundrisse"*. Stanford, Calif. Klein, R. 1967. "Some Notes on Baudelaire and Revolu-

- tion." *Yale French Studies* 39: 85-97. Kulstein, D. 1969. *Napoleon III and the Working Class*. San Jose, Calif.
- Lameyre, G.-N. 1958. *Haussmann, Préfet de Paris*. Paris. Lavedan, P. 1975. *Histoire de l'Urbanisme à Paris*. Paris.
- Lazare, L. 1869. *Les Quartiers Pauvres de Paris*. Paris.
- . 1870. *Les Quartiers Pauvres de Paris: Le XXème Arrondissement*. Paris.
- . 1872. *La France et Paris*. Paris.
- Lefebvre, H. 1967. *La Proclamation de la Commune*. Paris.
- . 1974. *La Production de l'Espace*. Paris.
- . 1976 (1973). *The Survival of Capitalism*. Çev.. F. Bryant. Londra.
- Lejeune, M., and P. Lejeune. 1984. *Calicot: Xavier-Edouard Lejeune*. Paris.
- Lejeune, P. 1977. *Eugène Varlin: Pratique Militante et Ecrits d'un Ouvrier Communiste*. Paris.
- Leon, P. 1976. "La Conquête de l'Espace Nationale." F. Braudel ve E. Labrousse içinde, ed., *Histoire Economique et Sociale de la France*. Cilt 3. Paris. Lepidis, C, and E. Jacomin. 1975. *Belleville*. Paris. Le Play, F. 1878. *Les Ouvriers Européens*. 6 cilt. Paris.
- . 1983. *Ouvriers de Deux Mondes*. Kısaltılmış ed. Paris.
- Leroy-Beaulieu, P. 1868. *De l'Etat Moral et Intellectuel des Populations Ouvrières et Son Influence sur le Taux de Salariés*. Paris. Lescure, M. 1980. *Les Sociétés Immobilières en France au XIXème Siècle*. Paris.
- Lesourd, P. 1973. *Montmartre*. Paris.
- Levy-Leboyer, M. 1976. "Le Crédit et la Monnaie: L'Évolution Institutionnelle." F. Braudel ve E. Labrousse, ed., *Histoire Economique et Sociale de la France*. Cilt 3. Paris. Lidsky, P. 1970. *Les Ecrivains contre la Commune*. Paris. Lissagaray, R.-O. 1976 (1876). *Histoire de la Commune*. Paris. Lynch, K. 1964. *The Image of the City*. Cambridge, Mass. Marchand, B. 1993. *Paris: Histoire d'une Ville*. Paris.
- Marcus, S. 1999. *Apartment Stories: City and Home in Nineteenth Century Paris and London*, Berkeley, Calif. Margadant, T. 1982. "Proto-urban Development and Political Mobilization during the Second Republic." In J. Merriman, éd., *French Cities in the Nineteenth Century*. Londra. Marrey, B. 1981. "Les Réalisations des Utopistes dans les Travaux Publics et l'Architecture: 1840-1848." In Société d'Histoire de la Révolution de 1848 et des Révolutions du XIXème Siècle, 1848: *Les Utopismes sociaux*. Paris.
- Marx, L. 1964. *The Machine in the Garden*. Londra.
- Massa-Gille, G. 1973. *Histoire des Emprunts de la Ville de Paris, 1814-1875*. Paris.
- McBride, T. 1976. *The Domestic Revolution*. New York.
- . 1977-1978. "A Woman's World: Department Stores and the Evolution of Women's Employment, 1870-1920," *French Historical Studies* 10: 664-683.
- McKay, D. 1933. *The National Workshops: A Study in the French Revolution of 1848*. Cambridge, Mass. McLaren, A. 1978. "Abortion in France: Women and the Regulation of Family Size." *French Historical Studies* 10, 461-485.

- Meynadier, H. 1843. *Paris sous le Point de Vue Pittoresque*. Paris.
- Michel, L. 1981 (1886). *The Red Virgin*. Trans. B. Lowry and E. Gunter. University, Ala. Michelet, J. 1973 (1845). *The People*. Çev. J. McKay, Urbana, 111.
- . 1981. *La Femme*. Paris.
- Miller, M. 1981. *The Bon Marché: Bourgeois Culture and the Department Store, 1869-1920*. Londra. Ministère de la Culture, de la Communication, des Grands Travaux et du Bicentenaire. 1988. *Paul Abadie: Architecte 1812-1884*. Paris. Moilin, T. 1869. *Paris en l'An 2000*. Paris.
- Molotch, H. 1976. "The City as a Growth Machine: Towards a Political Economy of Place." *American Journal of Sociology* 82: 309-32.
- Moncan, P. and C. Mahout. 1991. *Le Paris du Baron Haussmann: Paris sous le Second Empire*. Paris. Moon, S. 1975. "The Saint-Simonian Association of Working Class Women, 1830-1850." *Western Society for French History* 5: 274-280. Moret, F. 2001. "Penser la Ville en Fourieriste: Les Projets pour Paris de Perreymond." In K. Bowie, éd., *La Modernité Avant Haussmann*. Paris.
- Moses, C. 1984. *French Feminism in the Nineteenth Century*. Albany, N.Y.
- Moses, R. 1942. "What Happened to Haussmann." *Architectural Forum* 77 (Temmuz): 1-10. Moss, B. 1976. *The Origins of the French Labor Movement, 1830-1914*. Berkeley, Calif. Nadaud, M. 1895. *Mémoires de Léonard, Ancien Garçon Maçon*. Bourgneuf. Noel, B. ed. 2000. *La Commune: Paris 1871*. Paris.
- Papayanis, N. 2001. "L'Émergence de l'Urbanisme Moderne à Paris." In K. Bowie, éd., *La Modernité Avant Haussmann*. Paris. *Paris Guide*. 1983 (1867). Paris.
- Payne, H. 1966. *The Police State of Louis Napoleon Bonaparte*. Seattle, Wash.
- Pinkney, D. 1953. "Migrations to Paris during the Second Empire." *Journal of Modern History* 25: 1-12.
- . 1958. *Napoleon III and the Rebuilding of Paris*. Princeton, N.J.
- Piore, M., and C. Sable. 1984. *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York. Plessis, A. 1973. *De la Fête Impériale au Mur des Fédérés, 1852-1871*. Paris.
- . 1982. *La Banque de France et Ses Deux Cents Actionnaires sous le Second Empire*. Paris.
- Pollock, G. 1988. *Vision and Difference: Femininity, Feminism and the Histories of Art*. Londra.
- Poulet, G. 1959. *The Interior Distance*. E. Coleman. Baltimore.
- Poulot, D. 1980 (1870). *Le Sublime*. Paris.
- Prawer, S. 1978. *Karl Marx and World Literature*. Oxford.
- Prendergast, C. 1992. *Paris and the Nineteenth Century*. Oxford.
- Price, R. 1975. *The Economic Modernization of France*. Londra.
- . 1983. *The Modernization of Rural France*. Londra.
- Procès-Verbaux de la Commission Ouvrière de 1867*. 1867. Paris.
- Rabinow, P. 1989. *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*. Cambridge, Mass.

- Rancière, J. 1988. "Good Times or Pleasure at the Barriers." A. Rifkin ve R. Thomas, ed., *Voices of the People*. Londra.
- . 1989. *The Nights of Labor: The Workers' Dream in Nineteenth Century France*. Çev: John Drury. Philadelphia.
- Rancière, J., and P. Vauday. 1988. "Going to the Expo: The Worker, His Wife and Machines." A. Rifkin ve R. Thomas, ed., *Voices of the People*. Londra.
- Reff, T. 1982. *Manet and Modern Paris*. Washington, D.C.
- Retel, J. 1977. *Eléments Pour une Histoire du Peuple de Paris au 19eme Siècle*. Paris. Réunion des Musées Nationaux.
2000. *La Commune Photographiée*. Paris.
- Reybaud, L. 1869. "Les Agitations Ouvrières et l'Association Internationale." *Revue des Deux Mondes* 81: 871-902.
- Rifkin, A. 1979. "Cultural Movements and the Paris Commune. 210-222.
- Rifkin, A., and R. Thomas, eds. 1988. *Voices of the People: The Politics and Life of "La Sociale" at the End of the Second Empire*. Londra.
- Robb, G. 2000. *Balzac: A Biography*. Londra.
- Rohault de Fleury, H. 1903—1909. *Historique de la Basilique du Sacré-Coeur*. 4 cilt. Limited éd. Paris.
- Roncayalo, M. 2002. *Lectures de Ville: Formes et Temps*. Marseille.
- Rose, R. 1978. *Gracchus Babeuf: The First Revolutionary Communist*. Stanford, Calif.
- Rossi, A. 1982. *The Architecture of the City*. Cambridge, Mass.
- Rougerie, J. 1965. *Procès des Communards*. Paris.
- . 1968a. "Remarques sur l'Histoire des Salaires à Paris au Dix-neuvième siècle." *Le Mouvement Sociale* 63: 71-108.
- . 1968b. "Les Sections Françaises de l'Association Internationale de Travailleurs." *Colloques Internationales du CNRS*. Paris.
- . 1971. *Paris Libre*. Paris.
- Rubin, J. 1980. *Realism and Social Vision in Courbet and Proudhon*. Princeton, NJ.
- Said, E. 1979. *Orientalism*. New York.
- Saint-Simon, H., Comte de. 1952. *Selected Writings*. Ed. ve çev. F. M. H. Markham. Oxford.
- . 1975. *Selected Writings on Science, Industry and Social Organisation*. Çev: K. Taylor. Londra.
- Saisselin, R. 1984. *The Bourgeois and the Bibelot*. New Brunswick, NJ.
- Schivelbusch, W. 1977. *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the Nineteenth Century*. Berkeley, Calif.
- Scott, J. C. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, Conn.
- Scott, J. W. 1988. *Gender and the Politics of History*. New York.
- Sennett, R. 1970. *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New York.
- . 1978. *The Fall of Public Man: The Social Psychology of Capitalism*. New York.
- Sewell, W. H. 1980. *Work and Revolution in France*. New York.

- Simmel, G. 1971. "The Metropolis and Mental Life." In Simmel's *On Individuality and Social Forms*. Ed. D. Levine. Chicago.
- . 1978 (1920). *The Philosophy of Money*. Çev.. T. Bottomore and D. Frisby. Londra.
- Simon, J. 1861. *L'Ouvrière*. Paris.
- Smith, W. 1991. *Napoleon III*. Londra.
- Société d'Histoire de la Révolution de 1848 et des Révolutions du XIXème Siècle. 1981. *1848: Les Utopismes Sociaux*. Paris.
- St. John, B. 1854. *Purple Tints of Paris*. New York.
- Steegmuller, F. 1950. *Flaubert and Madame Bovary: A Double Portrait*. New York.
- Stierle, K. 2001. *La Capitale des Signes: Paris et Son Discours*. Paris. Sutcliffe, A. 1970. *The Autumn of Central Paris*. Londra.
- Taylor, K. 1975. "Introduction." In Saint-Simon, *Selected Writings on Science...* Ed. Taylor. Londra.
- Tchernoff, I. 1906. *Le Parti Républicain*. Paris.
- Thomas, A. N.d. *Le Second Empire, 1852-1870*. Paris.
- Thomas, E. 1966 (1963). *The Women Incendiaries*. Çev.. J. Atkinson and S. Atkinson. New York.
- . 1967. *Rossell (1844-1871)*. Paris.
- Tilly, L. A., ve J. A. Scott. 1978. *Women, Work, and Family*. New York.
- Tristan, F. 1843. *L'Union Ouvrière*. Paris
- . 1982 (1840). *The London Journal of Flora Tristan*. Çev.. J. Hawkes. Londra.
- Truesdell, M. 1997. *Spectacular Politics: Louis-Napoleon Bonaparte and the Fête Impériale, 1849—70*. Oxford.
- Tudesq, A.-J. 1956. "La Crise de 1847, Vue par les Milieux d'Affaires Parisiens." *Études de la Société d'Histoire de la Révolution de 1848* 19: 4-36. Valette, J. 1981. "Utopie Sociale et Utopistes Sociaux en France vers 1848." *Société d'Histoire de la Révolution de 1848* 13-110.
- Vanier, H. 1960. *La Mode et Ses Metiers.*, Paris.
- Vidler, A. 1978. "The Scenes of the Street: Transformations in Ideal and Reality, 1750-1871" In S. Anderson, éd., *On Streets*. Cambridge, Mass.
- Ville de Paris, Conseil Municipal. 1880. *Procès Verbaux*. Paris.
- Vincent, K. 1984. *Pierre-Joseph Proudhon and the Rise of French Republican Socialism*. Oxford. Weeks, W. 1999. *The Man Who Made Paris Paris: The Illustrated Biography of Georges-Eugene Haussmann*. Londra.
- Woolf, P. 1988. "Symbol of the Second Empire: Cultural Politics and the Paris Opera House." D. Cosgrove, ve S. Daniels, ed., *The Iconography of Landscape*. Cambridge.
- Zola, E. *La Curée*, 1872
- . *L'Argent*, 1891

DİZİN

- "Essay on the Inequality of Human Races" (Gobineau), 345
"Marianne," 86
18. Brumaire (Marx), 332, 398
1830 Devrimi, 86, 95, 104
1846 Salonu (Baudelaire), 24, 35
1848 Devrimi, 8-32, 85, 95, 109, 117-122, 323
1850 Falloux Yasası, 263
1867 İşçi Konseyi, 164, 217, 220, 232, 234, 247, 361, 367, 369-372
1870-1871 Devrimi, 132-133, 191, 229, 294-295
1871 Paris Komünü, 11, 112, 132, 151, 251, 291, 301, 360, 412, 438
- Ademi merkezîyet, 354-356
Agulhon, M., 86
Aile yapısı, 251, 267-270
Altmış Manifestosu, 382
Arrondissement, 147, 177, 192, 195, 246, 296, 297, 305, 308, 355, 363
articles de Paris, 204, 210, 218, 219, 220
Audiganne, A.,
Babeuf, François, 91, 114, 360
Baillly J. S., 134
Bakunin, J., 348
Baltard, 21, 134
Balzac, Honoré de
- César Birroteau*, 35, 45, 49, 78, 112, 165,
Köylü İsyanı, 39
Colonel Chabert, 73
Köy Hekimi, 40
Bette Abla, 47, 49, 60, 63, 65, 78, 80, 165-6
Kuzen Pons, 58, 65-6, 78
Langeais Düşesi, 64, 67, 75
Eugénie Grandet, 48
Ferragus, 57-8, 72,
Altın Gözlü Kız, 51, 63, 72, 119
On Üçlerin Romanı, 57-8

“İnsanlık Komedyası” 28, 37-8, 41, 76, 78 ?, 80,
Sönmüş Hayaller, 45, 53-4, 56, 59,78,
Goriot Baba, 56, 61, 72, 78 ?, 119, 153, 165,
Köylüler, 39, 43, 86
Mutlak Peşinde, 68
Tılsımlı Deri, 39, 40
Colonel Chabert, 73
Kibar Fahişelerin İhtişamı ve Çöküşü, 43, 56, 63, 78

Balzac’ın ütopyacılığı, 38-47
Banliyöleşme, 183, 254, 269, 33
Banque de France, 158, 212, 377, 382
Barınma, 255-260 ; ayrıca bkz. *cities ouvrières*, 70, 82, 200
Baudelaire, C, 8, 12, 24-8, 35-6, 76, 80, 114, 194, 250, 280-281, 287, 328-30, 333,
336, 339, 342-3, 355-6, 363, 375
“Crépuscule du Soir”, 342
Yoksulların Gözleri, 220-221, 275-276, 280-281
Bir Işık Halkasının Yitirilmesi, 339, 341-2
“Yaşlı Soydan”, 25-6, 339
Paris Sıkıntısı, 25, 342
Baudin, 15, 288, 385,
Bazard, Saint-Amand, 95
Benjamin, Walter, 21, 29, 30, 35, 65, 75, 92, 113, 115, 274, 287, 365
Berger, 17, 21, 118, 133,
Berman, M., 335-6
Beslenme, 260-262
Bireycilik, 100
Birlik Kitabı (Perdiguier), 98
Bismarck, O., 402, 412, 414
Blanc, Louis, 11, 15, 96, 96-105, 110, 118, 328, 343, 361, 411
Blanqui, August, 27, 91-2, 98-100, 107, 114, 118, 129, 323, 339, 351, 355-6, 360-
1, 393, 408, 421, 432
Blanquist hareket (Blanquistler), 253, 267, 290, 323, 325, 327, 355, 358, 360-1,
383, 385-90, 415
Bonapartizm, 13-15, 117
Bouilhet, Louis, 23
Boyer, Christine, 74-75
Bûchez, 104, 110
Buonarotti, 91,366
Burnham, Daniel, 148

Cabet, Etienne, 27, 98, 100-10, 114, 118, 202-3
Cavaignac, Louis. 14-5, 284, 351
Cemaat, 151, 283, 295-305

Chevalier, Michel, 95, 121, 127, 197, 305, 358
Cites ouvrières (toplu konutlar), 97, 113, 259, 260
 Clark, T., 285
 Clark, T.J., 83
 Cobb, R., 291
 Cochin, A., 234
 Compagnie des Omnibus de Paris, 148, 163
 Compagnie Immobilière, 159
Comptes Fantastiques d'Hausmann (Ferry), 188
 Comptoir d'Escompte de Paris, 159
 Comte de, 328-9
 Comte, Auguste, 322
 Considérant, Victor, 15, 97, 100, 112, 115, 203
 Cooper, James Fenimore, 44, 351
 Corbon, A., 201, 220, 255, 294, 327, 364-9
 Cottureau, A., 213, 226
 Courbet, Gustave, 8, 25, 132, 301, 329, 330, 348, 355, 423,
 Crédit au Travail, 164, 381
 Crédit Industriel et Commercial, 159
 Crédit Lyonnais, 158
 Crédit Mobilier, 158-160, 187, 233

 Daly, César, 89, 110-1, 114, 117
 Danton, G. J., 88
 Daumard, A., 166-176, 291-3
 Daumier, H., 17, 28-9, 53, 86-8, 90, 95, 121, 152, 193, 249, 279, 336, 341-2, 348
 David, J.L., 8
 De Fleury, Rohault, 408-9, 412, 420, 424, 427-9, 432, 439
 De Tocqueville, 345, 353, 373, 375
Déjeuner sur l'Herbe (Manet), 369
 Delacroix, E., 8, 86-7, 328, 352, 355, 372,
 Deroin, Jeanne, 105, 118
 Descartes, René, 71
 Dézamy, 106, 114
 Dickens, Charles, 373
 Diderot, Denis, 153, 334-5, 338
 Dmitrieff, Elizabeth, 374
Dört Hareketin Teorisi (Fourier), 97
 Du Camp, Maxime, 23, 214, 328, 372
 Dumas, Alexandre, 161, 332
 Duruy, Victor, 250, 262-3, 265
 Duveau, G., 231-3, 300
 Duveyrier, 89

Duygusal Eğitim (Flaubert), 10, 12, 87, 119, 120, 344, 350

Düzen Partisi, 24, 117, 170, 262, 346

Égalité, 100

Eğitim, 53, 88, 94, 250, 262-267, 370

Emek

iş ve emeğin örgütlenmesi, 108-110

kadınların istihdamı, 236-238

emek gücünün alım ve satımı, 225-238

göç, 235-236

Paris'in istihdam yapısı 1847/1860, 204

üretkenlik, verim ve teknoloji, 219-221

ekonomik açıdan bağımlı nüfus, 205

endüstrilerin iş hacmi, 205

soyut emek ve somut emek, 201-234

ücretler, 230-233

emek gücünün yeniden üretimi, 253-270

işbölümü, 209, 221, 227

Ulusal Atölyeler, 13, 130, 225, 361

proleterleşme, 291

emek pazarının parçalanması, 233-235

emek deneyimi, 221

emek arzı, 226-228

işçi özyönetimi, 109

Emlak piyasası, 165-184

Emlak spekülasyonu, 165-166

Sermaye dolaşımı, 175-178

Paris'te mülk sahipleri, 168-169

Rant ve arazinin dağılımı, 179-184

konut inşaatı, 178

Paris'in mutenalaştırması, 181-182

Sanayi ve emlak piyasası, 183

Hausmann ve emlak piyasası, 172-175

kişisel servet ve mülk sahipliği, 169

konut sorunu, 255-260

Enfantin, Barthélemy, 95, 101, 103, 106, 115, 121

Engels, F., 107, 257

Evrensel Fuarlar, 151, 159, 196, 247, 272, 274, 288, 328, 382,

Falansterler, 13, 98, 103, 108, 113, 339, 370

Faust (Goethe), 67-8, 71

Femmes isolées, 243

Feodalizm, 93

Ferguson, P., 119, 291

Ferry, Jules, 188, 194, 338-9, 392

Fete impériale, 26, 302, 336
 Foucault, Michel, 88
 Fourier, C, 27, 89, 92, 95-9, 101, 103-15, 259, 329, 334, 370-1
 Fransa-Prusya Savaşı, 152
 Fransız İhtilali, 91-93
 Frégier, 99, 311
 Freud, S., 98
 Fribourg, A., 377, 388
 Fried, M., 333

 Gaillard, J., 31, 168, 172, 178, 181, 191, 199, 208, 303-4
 Gambetta, L. M., 391, 394, 417, 436
 Gautier, Théophile, 363
 General Theory of Employment, Interest, and Money (Keynes), 50
 Gobineau, A., 351
 Goethe, J.W., 68, 71
 Goncourt, Edmond de, 285, 328, 339, 364, 371, 424, 426-7
 Gould, R., 291, 311, 313-4, 361
 Göç, 235-236
 Gramsci, A., 186
 Greard, 264
 Greenberg, L., 361
 Grundrisse (Marx), 68
 Guedella, P., 13
 Guibert, Monsignor, 408, 427-8, 435
 Guizot, François, 165

 Haine, W., 313
 Halbwachs, M., 175
 Hanska, Madame, 12
 Hegel, G.W.F., 68
 Hill, Christopher, 90
 Histoire Générale de Paris, 19
 Hittorff, Jacques, 21, 112, 134
 Hugo, Victor, 8, 76, 99, 129, 152, 244, 294-5, 321, 328, 332, 335, 339, 348-9, 351, 353, 372-5, 417

 Ingres, J. A., 8

İki Şehrin Hikayesi (Dickens), 367
 İletişim sistemleri, 143-144
İnsanlık Üzerine (Leroux), 98

İşbölümü, 214, 216, 220, 227, 229, 301
İşçi Konseyi, 217, 232

Jakobenler, 93, 101, 129, 323
Jameson, Fredric, 38, 80
Johnston, 107

Kadınlar

burjuva “iyi eş,” 248
alıcı ve satıcı olarak kadınlar, 249-250
kadınların durumu, 239-252
kadınların ev içi istihdamı, 241-243
aile ve aile yapıları, 251, 267-270
femmes isolées, 239, 243
lorette, 244-245, 252
grisette, 244, 252
kadınların özgürlüğü ve eşitliği, 100-103
cinsiyet, cinsellik ve devrim, 286-291
özgürlük/devrim/Marianne, 86, 88, 365
fahişelik, 244-245
kadın işgücü, 236-238, 371

Kadınlar Cenneti (Zola), 278, 300
Kamusal alanlar, 59-62
Kantorowicz, E., 85
Kapital (Marx), 26, 52, 223, 323
Kapitalizm, 68, 77, 137, 186, 201-238, 335
tekelci devlet kapitalizmi, 158
emek gücünün alım satımı, 225
büyüme ve dönüşüm, 300
sanayi yapısı, 203

Karnaval, 273-274
Keynes, John Maynard, 50
Kibar Fahişeler (Balzac), 56, 63
Kimya sanayi, 208
Komünist Manifesto, 8, 341
Komünizm, 106, 109, 121, 308
Konut sorunu, 255-260
Kredi sistemi, 163, 232, 260, 280,
Kropotkin, P., 354
Küçük ölçekli sanayi, 212, 219-220

La bohémé, 290, 358, 385
 La Curée (Zola), 73, 153, 161-2, 174, 336,
La Femme (Michelet), 239, 375
 Lafargue, Paul, 27
 Lamartine, Alphonse Marie Louis de, 8, 14-5, 24-5, 99, 103, 118, 129, 317,
 329, 332
 Lanquétin, 112
L'Argent (Zola), 155, 161, 294, 347
L'Assommoir (Meyhane), Zola, 222, 246, 286
 Lazare, Louis, 171, 183, 197, 234, 258, 363, 365, 399
 Lecomte, General, 419-20, 439
 Ledru-Rolin, Alexandre, 15
 Lefebvre, Henri, 30, 304
 Lejeune, Xavier-Edouard, 221, 223, 244-5
 Lemel, Nathalie, 261
 Lenin, V., 91, 109, 396
 Leo, Andrée, 374
 Leroux, Pierre, 95, 98-103, 109-10, 114, 118, 203
 Les Halles, 21, 132, 134, 148, 180, 219, 261, 272
Les Mystères de Paris (Sue), 37
Les Odeurs de Paris (Veuillot), 230
Les Odeurs de Paris (Veuillot), 336
 Lissagaray, P.O., 416
 Louis Napolyon, 14-8, 21, 25, 96-7, 121, 130, 133, 141, 185, 259, 271, 288,
 315, 331, 335, 399
 Louis Philippe, 11, 86, 90, 165, 418
L'Union Ouvrière (Tristan), 85, 99

Madam Bovary (Flaubert), 23, 327
Mairie (belediye binası), 147, 265
 Mal fetişizmi, 279, 297
 Manet.E., 8, 327, 369
 Manet.E., 8, 333, 375
 Marchand, B., 116
 Marcus, Sharon, 58
 Marcus, Sharon, 58
 Marguerite Marie, 406-8
 Marrey, B., 113
 Marville, 17, 32, 200, 320
 Marx, Karl, 7, 19, 26-8, 42, 48, 52, 65, 68, 74-7, 84, 91, 95, 107, 109, 122, 131,
 137, 157, 198, 223, 227, 253, 293-4, 317, 329, 342, 368, 382, 396, 398, 414
 Mary Casatt, 248
 Mekân ilişkileri, 136-154, 344

Mekanın psiko-coğrafyası, 59
Mémoires (Flaubert), 328
Mémoires (Hausmann), 17-8, 21, 133, 198, 334
Merkezileşme ve ademi merkezileşme, 351
Merkezileşme. 151, 351-355
Meynadier, H., 116, 153, 315
Michel, Louise, 267, 374
Michelet, J., 239, 241, 248, 328, 332-3, 352-4, 373, 375-7, 399
Moilin, T., 369, 371, 422
Molé, Louis, 11
Montesquieu, Baron, 350
Moreau, Edouard, 267
Morisot, Berthe, 248
Musset, Alfred de, 8, 99
Mutenalaştırma, 49, 181-182, 298

Nadar, 304
Nadaud, M., 267
Nadaud, M., 267
Noir, Victor, 288, 393
Octroi vergisi, 187
Ollivier, Emile. 133, 387, 393
Olympia (Manet), 333, 375
Oryantalizm, 346-349
Otoritercilik, 16, 185, 325
Owen, Robert, 27
Özyönetim, 109, 151, 202, 299, 308, 354
Palais de l'Industrie, 21
Para, kredi ve finans, 155-164
Paris en l'An 2000 (Moilin), 369
Paris Pittoresque et Monumentale (Meynadier), 116
Park, Robert, 57
Pasajlar projesi (Benjamin), 29, 37
Pasajlar projesi (Benjamin), 37,
Pasteur, Louis, 328, 331
Perdiguier, Agricol, 98, 101
Pereire Kardeşler, 156-63, 179, 181, 187-9, 197-9, 212, 297, 358-9, 368, 382, 388-9
Perreymond, 112, 115-6, 153, 370
Persigny J. G., 145, 157, 186
Picasso, Pablo, 65
Piore, M., 109-10
Place de la Concorde, 112

Politik Beden;

- 1840'ların sosyal radikalizmi, 98-100
- birlik, 103-105
- kurum ve yönetim, 87-88
- politik beden olarak şehir, 85, 120
- topluluk/komünizm, 106-108
- eşitlik ve politik beden, 100-103
- politik bedeninin ikonografik temsili, 86-88
- kişi ve devlet olarak kral, 85-86
- özgürlük/devrim olarak kadın, 86, 88, 365
- politik kurumlarla ilgili olarak Saint-Simon, 92-95
- iş ve emek, 108-110

Pollock, G., 248

Pope, Alexander, 67

Poulot, Denis, 209, 221-2, 228-9, 235, 246, 248, 251, 258, 262, 266, 286, 293, 295-6, 309, 311, 313, 364

Proudhon, Pierre, 25, 98, 100-13, 118, 163, 170, 202-3, 250, 260-6, 303, 329-30, 338, 349, 354-5, 359, 360, 367-73, 377, 387, 399,

Rambuteau, 17, 112, 113, 116, 118

Rancière, J., 31, 95, 107, 201

Rant ve arazi çıkarları, 165-184

Realizm, 324, 349

Reclus, Elisée, 348

Renan, Ernest, 287

Revue Générale de l'Architecture et des Travaux Publics, 110

Robespierre, M., 98, 354

Rochefort, V. H., 385

Rose, R., 91

Rossi, Aldo, 76

Rothschild ailesi, 155-160, 163, 188, 199, 212

RougerieJ., 205, 230

Rousseau, Jean Jacques, 328, 344

Sable, S., 109

Sacre-Coœur Bazilikası, 397-433

- Kutsal Yürek Kültü, 400-401

- Komün'de şiddet ve sonrası, 417 – 422

- inşası, 422-433

- şehit Thomas ve Lecomte, 413-414

- Legentil'in andı 403, 405

- sembolik egemenlik olarak Montmartre Tepesi, 423

Said, E., 346-347
 Saint-Simon, 7, 19, 25, 41, 89, 90, 93, 95, 97-98, 102, 152, 322-323, 328
 Saint-Simoncu feministler, 95
 Saint-Simoncu hareket, 101, 108-109, 114-115, 121, 283, 290, 347
Salammô (Flaubert), 347-348, 358
 Sand, George, 8, 96, 129, 243, 313, 323, 349, 368
 Sansür, 192, 194, 326
 Say, Leon, 188, 255
 Schorske, Carl, 29,30
Science of Man (Enfantin), 121
 Scott, James, 203, 243
Sefiller (Hugo), 244, 321, 332, 349
 Sendikalar, 301, 361, 380, 381, 388, 390, 392
 Sennett, R., 280, 285, 303, 305
 Sermaye,
 devlet müdahalesi ve sermaye dolaşımı, 186-189
 değişen sermaye, 253
 finans sermayesi, 175-177, 199, 283, 311
 endüstri kollarının iş hacmi, 205
 Sınıf ilişkileri, 283, 285-295, 303
 Paris ve ahlaki düzen, 56-59, 283
 Balzac'ın kır ve kenti, 42-46
 burjuvazi ve la bohémé, 290
 sınıf mücadelesi ve tarihi değişim, 31, 107, 196
 tehlikeli sınıflar, 227, 288, 345
 cemaat ve sınıf, 288-295, 377
 sınıf ittifakı, 198-200, 325, 384
 Poulot'un Paris işçi sınıfı tipolojisi, 228
 sınıf yapısı, 285-289
 Simeon, Kont, 17
 Simmel, G., 47
 Simon, Jules, 250, 262, 370
 Smith, Adam. 93
 Sosyalist ütopyacılık, 26, 83
 Gözetim ve denetim, 192-196
 Sosyalizm, 8, 27, 84, 88, 109, 121, 229, 251, 392, 349, 362, 383
 Steegmuller, R, 23
 Stern, Daniel, 10
 Sue, Eugène, 37, 166
 Suveyş Kanalı, 95, 145, 344
 Şubat Devrimi. 129

Tarım ve Yerel Örgütlenme (Fourier), 103
The City and the Grassroots (Castell), 285
The Painting of Modern Life (Clark), 59
Thiers, Adolphe, 11, 15, 112, 117, 130, 131, 288, 295, 301, 326, 354, 384, 388, 389, 392
Thomas, A, 178-179
Thomas, Clément, 414, 416, 433
Tristan, Flora, 85, 99, 103, 251
Tuileries Sarayı, 11, 15, 25, 63, 87, 181, 267, 403
Turizm, 197
Tüketici kooperatifleri, 261
Tüketicilik, gösteri ve boş zaman uğraşları, 271-288
Tüketim, 146,

Ulaşım sistemi, 143-150, 343, 350
Ulusal Savunma Hükümeti, 409, 412, 414-7
Uluslararası İşçi Birliği, 196, 307, 354, 414, 433
Un enterrement à Ornans (Courbet), 355
Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları (Freud), 98

Üretkenlik, Verim ve Teknoloji 219-221
Üyopyacılık, 89, 311, 324

Van Zanten, 135, 272
Varlin, Eugène, 220, 228, 261, 266-267, 301, 305, 308, 321-322, 344, 371, 383, 384, 416, 427
Vendôme Sütunu, 417, 423
Veuillot, Louis, 330
Villemé, L.-R., ???
Vincent, K., 104
Voltaire, 153, 332
Wohlfarth, 335, 336
Yaratıcı yıkım, 7-8, 19, 153, 328, 373

Zanaatkârlar, 203, 208-209, 216, 220, 227, 229, 231, 236, 265, 295, 321, 335, 363, 381
Zeldin, 186, 194
Zola, Emile, 73, 153, 155, 161-162, 165, 174-175, 22- 223, 244, 246, 278, 294, 330, 336, 347, 350-351, 366, 369

DAVID HARVEY

Paris, Modernitenin Başkenti

Türkçesi: Berna Kılınçer

"Büyüyüp dünyaya başkent olsan bile hiçbir zaman yurttaşların olmayacak senin," diyor Jules Ferry geçmişe özlemle. Modern hayatın karşısında başı dönen Baudelaire şehri, "hastane, hapishane, kerhane, araf, cehennem" diye tanımlıyor ve ekliyor; "Seviyorum seni, rezil başkent." David Harvey *Paris, Modernitenin Başkenti*'nde. Balzac, Baudelaire, Flaubert, Zola gibi edebiyatçıların tasvirleri ve gelecek vizyonları, Daumier'in karikatürleri ve Marville'in fotoğrafları eşliğinde Haussmann'ın kenti "zorla modernliğe sürüklediği" ve baştan yarattığı İkinci İmparatorluk Paris'i'nden günümüze bakıyor.

Göç, banliyöleşme, temaşa, alışveriş, mutenalaştırma... Barikatlarla olduğu kadar spekülasyon ve kiralara da ikiye bölünen bir kent. Haussmann'ın yeni Paris'i İkinci İmparatorluğun gösteri salonu mudur yoksa piyasanın fuhuş merkezi mi? Harvey'in her yönüyle gözler önüne serdiği Paris'in öyküsü, aynı zamanda içinde yaşadığımız kentlerin öyküsüne, örneğin İstanbul'un '80 sonrası dönüşümüne dair çarpıcı ve net bir fotoğraf koyuyor. Kenti; modern toplumun, hayatın ve bireyin politik bedenini masaya yatırıyor.

35 TL

www.selysyincilik.com

ISBN 978-975-570-551-4

*SEL